Pegmatolit (ásv.), l. *Ortoklasz* (XIII. k.).

Pegucatechu v. *japáni föld* (terra Japonica), az Acacia Catechu (l. *Akác*, I. k.) nedve.

Pehelypenész v. *hópenész* (növ., Lanosa Fr.), fehér, gyapjunemű fonálgomba, a földön vagy a hó alatt növényeken él, helyenként a spórájából pirosabb porcsomócskái vannak. Némely vidéken és esztendőben hirtelen, töméntelen számmal jelentkezik, a hó-maradékkal a rétet és füves mezőt egyszerre elborítja, de vagy 8 nap mulva a hó utoljával egyszerre eltűnik. Azt hiszik, hogy közte meg a vetés kitelelése közt összefüggés van, a vetésen, t. i. a hó alatt fejlődni szokott. Fuckel a *Rhizoctonia* vagyis gyökérgyilkos gomba fejlődése első stádiumának tartja. BORB.

Pehelysúly, a galoppversenyekben annak a tehernek a neve, amely jóval (5—15 kg.) kisebb annál, amit 1. a ló a kortehertáblázat szerint vinni kötelezve volna, ez főleg a *handicapokban* fordul elő, ahol a produkált futások qualitása szerint róják ki a terheket; és 2. ha valamelyik futam propoziciói által megszabott teher sokkal alacsonyabb annál, mint amennyi ezen versenyben induló egyik vagy másik lovat mutatott képességeire való tekintettel megilletné.

Pehuelcse, néptörzs, l. *Puelcse* (XIV. k.).

Peiden, fürdő Graubünden svájci kanton Luguez völgyében (Glenner kerület), 941 m.-nyire a tenger szine fölött, 116 lak. és három gipsztartalmu vasas forrással, melyek az 1868-iki árviz következtében eldugultak, de 1874. ismét fölfakadtak.

Peignoir (franc., ejtsd: penyoár), fésülködő köpeny, a nők elegáns reggeli öltönye.

Peine, porosz város, (1895) 12,591 lak.

Peinture au fusain, l. *Fusain*.

Peisistratos, l. *Pisistratus* (XIV. k.).

Peissenberg (Hoher-Peissenberg), messzire ellátszó hegycsúcs a bajor fensíkon, a Lech és Ammer között, Weilheimtől délkeletre, 973 m. a tenger szine fölött. Az alpesekre szolgáló szép kilátása miatt Bajorország Rigijének nevezték el. Széles csúcsán búcsujárótemplom áll, plébániával, meteorologiai állomással és vendéglővel. V. ö. *Ott*, Der Hohe P. (München 1871).

Pejacsevich-*család* (XIII. k.). *P. László* 1896. megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét. — *P. Tivadar* 1898. megkapta a Szent-István-rend kiskeresztjét.

Pejk, régibb török hadászati műszó. Így nevezték a szultánok egyik testőrezredét, kik feltűnően díszes és aranyozott ruhát viseltek. Később a hirnököket nevezték így.

Pejo, falu Cles tiroli kerületben, Noce mellett, (1890) 447 olasz lak., régi, a XIII. sz.-ban épült templommal. A falutól délnyugatra van *P. fürdő*, 1390 m.-nyire a tenger szine fölött, vastartalmu savanyuvizforrással.

Pekár, 1. *Gyula*, szépirodalmi iró, szül. Debrecenben 1867. A gimnáziumot Budapesten a reformátusoknál végezte, kivéve a VI. osztályt, melyet Amerikában a bostoni Latin Schoolban végzett. Eleinte festőnek készült, de már 15 éves kora óta irogatott tárcákat a Vasárnapi Ujságba és a Pesti Naplóba. A két irány közt ingadozva várt s elvégezte a jogot. A két első évet Bécsben hallgatta, a két utolsót Budapesten s itt is avattatott jogtudományi doktorrá. Három évig gyakornokoskodott a váltó- és pestvidéki törvényszékeknél s aztán a diplomáciára készült. 1891. ismerkedett meg Justh Zsigmonddal, kivel való barátsága végkép az irodalom felé terelte. 1892. mint tárcairó belépett a Magyar Hirlaphoz s ott tünt fel először *Dodo főhadnagy problémái*-val. 1893 nyarán hosszabb útra indult. Bejárta Spanyolországot és Marokkót s azontúl egész 1896 őszéig Párisban lakott. Itt a Collège de Franceban és a Sorbonneban irodalmi, esztetikai és nyelvtudományi tanulmányokkal foglalkozott. Időközben bejárta Olaszországot, Svájcot, Németországot, Hollandiát, Svéd- és Norvégországot. 1894-től 1896-ig a Pesti Naplóba irt, 1896-tól a Budapesti Naplónak a novellistája. Fordított angolból, franciából és oroszból. Utóbb azonban mindinkább a román nyelvek s különösebben a spanyol és a francia felé fordult. Román tanulmányainak eredményei: Spanyol útlevelei s tanulmányai és Don Juanja. Az esztetikában Taine tanítványa. Könyvei: *Dodo főhadnagy problémái* (1894); *Homályban* (1894); *Lavnia* (regény, 1895); *Az aranykeztyüs kisasszony* (1896); *Hatalom* (regény, 1897); *A szoborszép asszony* (1897); *Délen és Északon* (2 köt., spanyol, olasz és skandináv útirajzok, 1898); *Az esztendő legendája* (1899); *A jukker leány és egyéb esetek* (elbeszéli Dodo főhadnagy, 1899); *Don Juan* (1899); *Livio főhadnagy* (regény, 1899); *Dodo főhadnagy* (vígjáték 3 felv., 1899).

2. *P. Imre* közgazda 1899 szept. 9. «rozsnyói» előnévvel magyar nemességet kapott.

3. *P. Károly*, esztetikus, szül. Aradon 1869 dec. 16-án. Elemi és középiskoláit u. o. végezte, a budapesti tud.-egyetemen négy évet hallgatott a bölcsészeti karnál. Két éven át a tanárképző intézet évi 300 frtos ösztöndíját élvezte. 1890. *Az aesthetikai érzések psychologiája* c. pályamunkájával megnyerte az egyetem esztetikai pályadíját. E pályamunka utolsó ötöde mutatványkép megjelent a Magyar Philosophiai Szemle 1891. utolsó füzetében s ugyanakkor különlenyomatban is, melynek alapján 1891. doktori diplomát szerzett az esztetikából, a magyar irodalomból és a francia filologiából. Ugyanez évben tanári szakvizsgálatot tett a magyar nyelvből és irodalomból és a francia nyelvből és irodalomból. Az 1891—92-iki iskolai évre 1000 frtos állami ösztöndíjjal Párisba és Dijonba volt kiküldve a francia nyelv és irodalom tanulmányozása céljából. 1892—93. önkéntesi évet szolgált a cs. és kir. 33. gyalogezrednél Aradon s a megfelelő vizsgálat letétele után tartalékos tisztté neveztetett ki ugyanahhoz az ezredhez. 1893—94-iki iskolai évre már a lőcsei m. kir. állami főreáliskolához került helyettes tanárnak. Ez első gyakorlati év után letette a filozofia-pedagogiai vizsgálatot s 1894. tanári oklevelet nyert. 1896. rendes tanárrá nevezték ki. 1898. szünidei tornatanító-tanfolyamot végzett s tornatanító-oklevelet szerzett. A lőcsei vívó- és tornaegyesületnek évek óta művezetője a vívásban, újabban a tornászásban is, e mellett számos gyalogtourt rendezett a szép Szepességen és a szomszédos vármegyékben. *Pekry Károly* néven vagy

tiz esztendeje verseket ir a fővárosi s vidéki lapokba. 1890. a Divat-Salon lirai pályázatán az első díjat nyerte *Hanyatló ifjukor* c. versével s a díjat a Reviczky-síremlékre adományozta. Azóta négy alkalommal a Kisfaludy-társaságban is felolvastak tőle (Örökélet, Musset-fordítások, Párisi emlékek, Villon-fordítások). Számos esztetikai, oktatásügyi, filozofiai értekezése jelent meg magyar és francia lapokban és folyóiratokban. Fő műve: *Positiv aesthetika* (Physiologiai és psychologiai aesthetika. Az aesthetikai érzések psychologiája, 1897, melynek kiadását a magyar tudományos akadémia 500 frtnyi összeggel segítette. A magyar tudományos akadémia nagygyülése a Marczibányi-mellékjutalommal [50 arany] tüntette ki).

Peking-bantam, törpe kokhinkhinai tyúk. L. *Bantam-tyúkok* (II. k.).

Pekingi fülemile, a nap-madár másik neve, l. *Leiothrix* (XI. k.).

Pekry *Lőrinc* grófné, l. *Petrőczi* (XIII. k.).

Peladan *Joséphin* (iróі nevén *Sar*), francia iró, szül. Lyonban 1859. Atyja publicista volt, ki műveiben a pápa korlátlan világuralmát vitatta. Barbey d'Aurevilly különcködő költő védelme alatt P. hóbortos viselkedésével keltett föltünést. Az utolsó babilon királyok utódjának adta ki magát s ezért a Sar címet vette föl és régi asszir ruhában járt. Megújította a rózsakoszorus templomosok rendjét, melynek nagymestere lett, Salon de la Rose-Croix címmel művészeti kiállításokat rendezett és külön szinpadon előadatta Le fils des étoiles, Wagnerie kaldéenne (1892) és Babylonne (4 felvonásos tragédia, 1893) c. szinműveit. P.-nak, ki magát magikusnak szereti nevezni, fő műve a 10 kötetes Décadence latine c. regényciklusa, mely tele van miszticizmussal, asztrologiával, ezoterizmussal és raffinált érzékiséggel. A sorozat első és egyúttal legjobb regénye a Le vice suprême (1886) című, melynek szerzőségét sokan Sar elhúnyt testvérének tulajdonítják. A ciklushoz tartoznak a L'Androgyne (1890) és Le Gynandre (1891) c. regények is, mig önállóan jelentek meg: Femmes honnêtes (1885) és Histoire et légende de Marion de Lorme (1883). Esztetikai művei: La décadence esthétique és L'Art ochlocratique (1880); Réponse à Tolstoï (1898). V. ö. *Agrippa*, Modern misztikusok (Budapest 1899).

Pelargonsav (noniksav, $C_9H_{18}O_2$). A Pelargonium roseum leveleiben található egybázisu karbonsav. Képződik az olajsavnak salétromsavval való oxidációjakor is. A P. kristályos tömeg: op. 12·5°, fp. 253·5°.

Peleske vára, l. *Pölöske*.

Pelhřimov, l. *Pilgram* (XIII. k.).

Pelju-szigetek, l. *Palau-szigetek* (XIII. k.).

Pelle, a fenékhorog felhalazására való mindenféle apró hal.

Pellet *József*, c. püspök, esztergomi kanonok, szül. Ó-Budán 1823 máj. 2. Elemi és középiskoláit Budán, a bölcsészetet 1841-től és a teologiát Nagyszombatban végezte. Pappá szentelték 1847 aug. 4. Káplán volt Nagy-Oroszin, Kemencén, Buda-Vizivárosban, Pest-Belvárosban. 1859. a budai elemi iskolák igazgatója, 1865 jan. 28-án pápai t. káplán, majd a budapesti központi papnevelő aligazgatója. 1886. esztergomi kanonok, majd cimzetes prépost, később apát, komáromi főesperes s a III. oszt. vaskorona-rend birtokosa. 1897 aug. 16. budai c. püspök. Irodalmi munkássága: Carmen Bucolicum Honoribus... Josephi Kopácsy etc. (Nagyszombat 1847); *Kérelem Buda főváros t. c. céheihez a legényegylet ügyében* (Buda 1868). V. ö. *Zelliger* A., Egyh. irók csarnoka. Z—R.

Pellotin ($C_{13}H_{21}NO_3$), előállítják a mexikói «Pellote»-nek nevezett Anhalonium Williams-i kaktuszból. Sósavas sóját alkalmazzák bőr alá fecskendve, mint álomhozót. Adagja 0·05 g.

Pelloux *Lajos* (XIII. k.), olasz tábornok és miniszterelnök. 1896 máj. 15. lett a táborkar főnöke, jul. 15. pedig (újra) hadügyminiszter, ezúttal Rudini kabinetjében. A király azonfelül a szenátus tagjává nevezte ki. Midőn a képviselőház az általa benyujtott, a tisztek előléptetését szabályozó törvényjavaslatot lényegesen módosította, 1897 dec. állásáról lemondott. 1898 máj. 14-én Umberto király P.-t bizta meg az új kabinet megalakitásával, mely feladattal P. jun. 29. el is készült. Ő maga azonban csakis a miniszterelnökséget tartotta meg, a hadügyi tárcát meghagyta San Marzano kezeiben. L. *Olaszország* (tört.). M. L.

Pelopis insulae, l. *Pentenisia*.

Pelorum Promontorium, l. *Faro* (4., VI. k.).

Pelosaurus *Credner*. Kövült állat. Nagy fejü, 18—20 cm. hosszu gyíknem, melynél a szemüreg előtt egy könnycsont (lacrimale) is van. A *P. laticeps*-et Credner Drezda mellől a permidőszakbeli Rothligendesből ismertette meg.

Peltidea (növ.), l. *Peltigera* (XIII. k.).

Pelvoux (ejtsd: pelvú, más néven *oisansi alpok*), gleccserekben bővelkedő, hatalmas hegycsoport a Kotti alpokban, Isère és Hautes-Alpes francia département-ok határán. A legnagyobb gleccser a mont-de-lans-i, mely 15 km²-nyi területet foglal el. A hegycsoportot sok turista szokta fölkeresni. V. ö. *Ferrand*, Autour du P. (Grenoble 1886).

Pelyvavirág (növ., *pelyvarojt* Diószegiéknél, Achyranthes), a paréjfélék füve, 12 faja mind a két földségnek forró és meleg vidékein terem. Virágzata gömb- v. füzérforma, több faját virágágy körülfoglalására ültetik.

Pembroke *György Róbert Károly* gróf, megh. Nauheim fürdőben 1895 máj. 13. Őt követte, mint 14. P. gróf, öccse *Sidney Herbert* (szül. 1853.), ki 1877—95. képviselő volt s 1885—92. Salisbury első és második minisztériumában a kincstár lordja volt.

Pemmikan, az északamerikai indusok kedvelt étele. Vágott v. zúzott bivaly- vagy jávorszarvashúsból áll, melyet zsirral keverve bőrzsákokba sajtolnak, amely állapotban évekig eltartható.

Peña (spanyol, ejtsd: penya) a. m. szikla, hegycsúcs; összetételekben gyakori.

Penamacor, város Castello Branco portugál kerületben (Beira tartomány); a spanyol határtól 14 km.-nyi távolságban, a tenger szine fölött 574 m.-nyi magasságban levő sziklán, ásványvizforrással, bortermeléssel, (1878) 2530 lak.

Penang-Lawyers, l. *Licuala*.

Pencatit, Pencati tiroli grófról nevezett kőzet, Predazzo vidékéről. L. *Brucit* (III. k.).

Pend d'Oreille, indus törzs, l. *Szelis*.

Pendentif (franc. ejtsd: pañdañtif), magyarul legutóbb *boltcikkely*, azelőtt rossz magyarsággal *csegely*; elferdített németséggel *cvikli*. Alátámasztó boltozat, melyet valami quadratikus v. sokszögű alapon sokszögben v. hengeralakban épült felső építménynek az alap sarkainál előálló kiugrásai alá szerkesztünk, hogy a felső építmény

1. ábra.

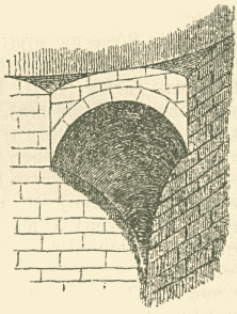

2. ábra.

Kezdetleges pendentifok.

szerves összeköttetésbe jusson az alsóval. Az építészetben leginkább a kupolaszerkezeteknél fordul elő, ha azok quadratikus vagy sokszögű alapon épülnek föl; ily esetben a kupola dobját a quadratikus alap sarkaival a P.-ok kötik össze. A P.-ok eleinte az alap sarkainak felező vonalára merőlegesen feszített kisebb boltivekből állottak (l. *1. ábra)*; a kis boltíveket később egy homoru gömbfelület helyettesíti (l. *2. ábra)*; majd e homoru gömbfelület kitölti az egész közt az alsó boltövek és a felső kupola v. kupoladob között. Így látjuk ezt már a bizanci építészet kupolájánál, melynek szerkezetét és abban a P.-okat (l. az *Építészet* X. képmelléklet 2. ábrájában és u. o. a 11. szövegábrában). A longobard építészet egy P.-ját l. a *3. ábrában*. Már a IV—V. sz.-ban Kr. u. látjuk a P.-ok keletkezését Sziriában; Ravennában az V. sz. végén is legnagyobb tökélyre emeli azt a VI. sz.-ban a bizanci építészet.

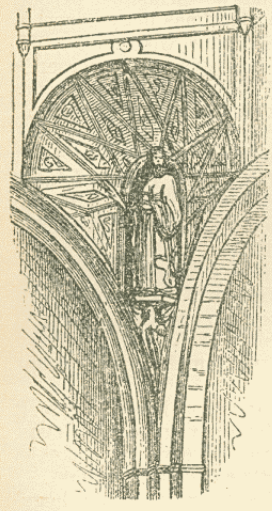

3. ábra. Longobard pendentif.

A renaissance stilus is sűrűn használja a P.-okat, új motivumokat azonban nem ad hozzá. A P.-okat leginkább figurális festéssel, mozaikkal, medaillonokkal stb. díszítik. Nálunk az esztergomi Bakóczkápolnának (l. *Építészet*, XXVIII. képmelléklet) vannak igen szép címerekkel díszített P.-jai. Az arab stilus P.-jait sztalaktitokból szerkeszti.

Penedo, város Alagras braziliai államban, a hajózható São Francisco mellett, gőzhajóállomással, cukornád- és bőrkereskedéssel, 10,000 lak.

Penészgomba (növ.), l. *Penész* (XIII. k.).

Pengjang, l. *Pingjang*.

Pengőpénz, általában mindenféle fémötvényekből készült pénznek (l. o.) a minőségi megjelölése ellentétben a papirpénzzel. Szoros értelemben véve pedig így nevezték Magyarországon az Ausztriában 1858-ig forgalomban volt konvenciós pénzláb érmeit, amelyekről tudni kell, hogy 100 frt p. p. =105·24 frt o. é. L. még *Pénzverés* (XIII. k.). z. z.

Penicillaria *Willd.* (növ.), l. *Pennisetum* (XIII. k.).

Pennatulidae (állat), l. *Tollkorallok* (XVI. k.).

Pennsylvania északamerikai egyesült állam 1893-iki termése volt: 31 millió bushel kukorica (15 millió dollár értékben), 18 millió búza (12 millió dollár), 30 millió zab (10·7 millió dollár), 1 millió rozs, 5 millió árpa, 15 millió bushel burgonya és 27 millió font dohány. Az állatállomány: 0·6 millió ló, 0·9 millió fejős tehén, 0·7 millió egyéb szarvasmarha, 1·4 millió juh és 1 millió sertés. A bányászat 1894. szolgáltatott 46 millió t. antracitot, 40 millió t. egyéb szenet, 0·5 millió t. vasércet és 18 millió hordó petroleumot. Az 1897. bányasztrájk s a magyar tótmunkások ügyét l. *Észak amerikai Egyesült-Államok* (XVII. k., 467. old.).

Penonomé, város Kolumbia köztársaság panamai departamentójában, 85 m.-nyire a tenger szine fölött, 12,667 lak.

Penpits, Angolországban gyakran található prehisztorikus gödör-lakások. A kiásott földből kerek falat készítettek és a gödrőt gallyakkal takarták be. Teljesen a föld alatt levő prehisztorikus lakások neve *weems*.

Penshurst Place (ejtsd: penszhörszt plész), De l'Isle lord kastélya Kent grófságban, Tonbridge mellett. VI. Eduárd óta a Sidney-család székhelye. A kastélynak a XIV. sz.-ból eredő legrégibb részében becses képtár van.

Pensza, orosz kormányzóság, (1897) 1.491,215 lak. — *P. város*, ugyanakkor 61,851 lak.

Pentadika (gör.), számrendszer az 5-ös alapszámmal; nem találjuk ugyan ma már sehol kifejlődve, nyomaira azonban akadunk a dekádos rendszer mellett, igy p. a rómaiaknál és etruszkoknál az 5, 50, 500 külön számjeleiben (a rómaiaknál V, L és D).

Pentakord (gör.), öthúros hangszer.

Pentál [$(CH_3)_2CCHCH_3$, trimethylen, amylen, β-isoamylen], kénsavnak amilenre való hatásakor keletkezik, a keletkezett amilenkénsavat vízzel hígítva lepárolják. Szintelen, mozgékony, könnyen illanó és gyulékony folyadék, szaga a mustárolajra emlékeztet. Fajsúlya 0·6783, vízben nem, de alkoholban, éterben vagy kloroformban jól oldódik. Gőzei belégezve érzéstelenítenek, alkalmazzák kisebb sebészi műtéteknél, p. foghúzásnál. SCH—R.

Pentamera (állat), mindazok a bogarak, amelyeknek lábfeje jól megkülönböztethető öt ízből áll s ezért *ötlábfejízeseknek* neveztetnek.

Pentamerone, nápolyi elbeszélések híres gyűjteménye, melyeket szerzőjük, *Giambattista Ba-*

sile (megh. 1637.) öt nap alatt mondott el. A legjobb olasz kiadást Croce rendezte ily címen: Li cunto de li cunti di G. B. (1 köt., Nápoly 1891).

Pentastoma taenioides *Rud.* (állat, Linguatula rhinaria Pilger), az ízeltlábuak (Arthropoda) rendjébe, a *pókfélék* osztályába tartozó élősködő, melynek fehéres vagy sárgás elülső részén szélesebb, háta felé pedig elvékonyodott féregszerű, gyűrűzött teste van és élősködő életmódja miatt az elsatnyult lábakat a test elülső végén a hasi felületen elhelyezett két ízből álló horgok képviselik. A hímek 18—20 mm. hosszuak, elülső részük 3, a hátulsó pedig 0·5 mm. széles. A nőstények 8—10 cm. hosszuak, elül 8—10, hátul 2 mm. szélesek, a középvonalban barnás színűek a barnás sárga petékkel telt méh miatt. Kifejlett állapotban főképen kutyák és más húsevő emlősöknek orr- és homlokürében tartózkodnak; kivételesen ló, öszvér, kecske, juh orrában is előfordulnak s idült orrhurutot okoznak. Ennek folytán kutyákon nyálkás-genyes orrfolyást, tüsszögést, nehéz lélekzést, az orrnak kemény tárgyakhoz való dörzsölését vagy kaparását, azonkivül orrvérzést, a szaglás eltompulását és lesoványodást észlelhetünk. Néha agyi izgatottságra utaló jelenségeket: nyugtalanságot, harapási vágyat, körmozgást, bódultságot, sőt hüdéseket is mutatnak és ilyenkor könnyen a veszettség gyanuját keltik fel.

A kutyák orrából kiürülő váladékkal a peték legelőre vagy takarmányra juthatnak és a takarmánynyal a növényevők tápcsatornájába, honnan a kiszabaduló ébrény a bél falának átfúrása után a bélfodorbeli nyirokmirigyekbe, májba stb. vándorolhat, vagy pedig vérerekbe kerülve, a véráramtól sodortatik a tüdőbe vagy más szervekbe és többszöri vedlés után álcává alakul át, melyet régebben *P. denticulata*-nak neveztek. Az álcák alakja hasonló a kifejlett P.-hoz; 3—4 mm. hosszuak, legszélesebb átmérőjük 1—1·3 mm. Leggyakrabban kecskékben, szarvasmarhákban és juhokban találhatók, ritkábban lóban, kutyában, macskában stb. Ha nagy számban vándorol a szervekbe, súlyos vérzéseket okozhat, amennyiben vándorlása közben meneteket fúrva, vérereket roncsol el s a gazdaállat nagy foku vérfogyottság és általános elgyengülés közben pusztul el. Kutyák orrába főképen kérődzők szerveiből vándorolnak be az álcák szagolgatás közben, vagy pedig evés alkalmával a szájüregből. A P. és más élősdiek ellen való védekezés szempontjából tehát soha sem lenne szabad nyers állapotban etetni kutyákkal kérődzők szerveit.

Gyógykezelés céljából élősdiellenes szereket (kreolin, benzol, karbolsav) szoktak az orrüregbe fecskendezni; gyökeresen azonban csak ugy gyógyítható, ha az orr- v. a homlokür meglékelése után az élősdiek eltávolíthatók, v. az említett szerek befecskendezésével megölhetők. RÁTZ I.

Pentasztichon (gör.), ötsoru versszak vagy költemény.

Pentatomidae (állat), a földi poloskák (Geocores) csoportjának egyik családja lapos fejjel; éles szegélyü fejszegővel; négyizü szipókával; 5-izü, hosszu, fonálforma csápokkal; két homlokszemmel; nagy paizszsal; háromizü lábfejjel. Fajai a fákon és bozótokon szeretnek tartózkodni. Hazánkból több ide tartozó nemet és fajt ismerünk; de a forró földövön sokkal nagyobb számban tenyésznek. Ide tartozó gyakoribb nemek a *Pentatoma* Latr., *Cydnus* Fabr., *Aelia* Fabr., *Strachia* Hhn. stb. D. J.

Pentedaktilon, l. *Taygetosz* (XV. k.).

Péntek *Ferenc*, ref. lelkész, egyházi iró, szül. Zoványon (Szilágy) 1855. Iskoláit Zilahon, Debrecenben s Budapesten a ref. teol. akadémiában végezte. 1878. Török Pál püspök kunszentmiklósi segédtanárrá nevezte ki. 1880. Ér-Szentkirályra (Szilágy) rendes lelkésznek választották meg, hol 13 évig működött s átszenvedte a református papok minden szenvedését és nyomorát. 1889. megindította a *Körpapok Lapját*, mely az akkori időben csakhamar nagy forrongást idézett elő a magyarországi ref. papok között, kiknek nagy többsége sorakozott a kibontott lobogó alá és erős hangon követelték az 1848. XX. t.-c. végrehajtását. A mozgalom 1890. már annyira általános lett, hogy febr. 19. megtartották Nagy-Károlyon az első szervező közgyülést, mely elhatározta, hogy orsz. lelkészi értekezletet hiv össze Budapestre és ezt ugyancsak 1890 szept. 30. több mint 300 lelkész és világi református férfiak közreműködésével meg is tartották. Az értekezletnek azonban nem volt meg a kivánt eredménye, mert az akkori kormány nem jó szemmel nézte ezt a mozgalmat s megbizott emberei a vezetést ügyes eljárásukkal a nagykőrösi bizottság kezéből kivették s szépen elaltatták. P. azonban lapjában tovább folytatta a küzdelmet, mig végre hivatalától felfüggesztették s ekkor Budapestre költözött. Lapját egy fél évig még itt is kiadta, de már nem részesült olyan pártfogásban, hogy azt továbbra is fentarthatta volna. 1893. a Pesti Napló belmunkatársa lett s mint a protestáns ügyek vezetője egyházát szolgálta két évig s midőn a lap gazdát cserélt, kilépett a szerkesztőségből. Ekkor kinevezték Budapestre zuglói segédlelkésznek s azóta a budapesti ref. egyház szolgálatában áll. Budapesten 1895. protestáns sajtóirodát alapított s adta ki *Protestáns Sajtó* cimü könyomatos lapját, mely hivatva lett volna arra, hogy hivatalos organuma legyen az egyetemes prot. egyháznak. Néhány hónapi működés után azonban ez a sajtóiroda megszünt s könyomatos lapja *Szabad Sajtó* címmel hetilappá alakult. Munkái lapjában s szépirodalmi dolgozatai a *Tasnád* és *Tasnádi Közlönyben*, melyeknek szintén szerkesztője volt, jelentek meg.

Pentenisia, több apró görög sziget az eginiai öbölben, Szalamisztól délnyugatra, a mai Hypsilivel együtt az ókoriak *Pelopis insulae*-je.

Penthièvre hercege, l. *Joinville* (IX. k.).

Pentland (ejtsd: pentlend) *József Barclay*, angol utazó, szül. Irországban 1797., megh. Rómában 1873. Peru, Chile és Bolivia kikutatásával szerzett érdemeket. Fő műve: Notices of the Bolivian Andes and southern affluents of the rivers Amazonas and Beni (London 1836).

Pentlandit, l. *Vasnikólkova* (XVI. k.).

Penzberg, falu Oberbayern bajor kormánykerületben, vasúttal, gótikus stílusban épült új katolikus templommal, nagy kőszénbányával és

(1895) 3874 lak. Közelében van a *Berghof*, gyönyörű kilátással a Starnbergi- és a Kocheltóra, valamint a bajor alpokra.

Pénzes levél, l. *Postai szavatolás* (XIV. k., Postaügy melléklet).

Pénznemek (érmek) egyenértéke. Az alábbi táblázat a fontosabb aranyérmek egyenértékét adja meg arany koronákban, vagyis hogy hány koronát érnek, aranytartalmukat tekintve (1 g. színarany = 3·28 kor.). A piaci ár ettől legfeljebb 1%-kal különbözhetik; ennyire rúghat t. i. az érmek szállítási és átveretési költsége. Az ezüstérmek értéke a táblázatban nincs meg. Az aranyvalutás országokban, ha az aranyvaluta tényleg fennáll, az ezüstérmek kicserélhetők egyenlő névértékü aranyérmekkel. Ezen országokban tehát az ezüst pénzértéke az aranypénzek után igazodik, függetlenül a belértéktől. Oly országokban, melyeknek tényleg nincs aranyvalutájuk, az aranypénzeknek az ezüsthöz képest változó ázsiójuk van. Ezen országok a táblázatban *-gal vannak feltüntetve.

Az érem neme	Teljes súly g.	Finomság ‰	Magsúly g.	Az érem értéke	A pénzegység értéke arany koronákban
Európai államok:					
Ausztria					
Mária-Terézia-tallér (a többi érmet l. *Magyarország*)	28·0668	833⅓	23·387	—	—
Belgium, l. *Franciaorsz.*					
* *Bulgária*					
20 leves arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
5 „ ezüst	25·—	900	22·5	—	—
1 „ „	5·—	835	4·175	—	—
Dánia, l. *Svédország*					
Franciaország					
20 frkos arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
5 „ ezüst	25·—	900	22·5	—	—
1 „ „	5·—	835	4·175	—	—
* *Görögország*					
20 drachmás arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
5 „ ezüst	25·—	900	22·5	—	—
1 „ „	5·—	835	4·175	—	—
Hollandia					
10 arany forint	6·72	900	6·048	19·84	1·984
Magyarország					
20 koronás arany	6·7751	900	6·0976	20·—	1·—
csász. és kir. arany	3·4909	986⅑	3·4424	11·29	—
8 frtos arany	6·4516	900	5·8064	19·04	—
5 koronás ezüst	24·—	900	21·6	—	—
1 „ „	5·—	900	4·175	—	—
1 ezüst forint	12·3457	900	11·1111	—	—
Nagy-Britannia					
Sovereign = 1 £	7·9881	916⅔	7·3224	24·01	24·01
Németország					
20 márkás arany	7·9649	900	7·1685	23·51	1·176
1 „ ezüst	5·5556	900	5·—	—	—
ezüst tallér = 3 M.	18·5185	900	16·6667	—	—
* *Olaszország*					
20 lirás arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
5 „ ezüst (scudo)	25·—	900	22·5	—	—
1 „ „	5·—	835	4·175	—	—
Oroszország					
15 rubeles arany 1899. (imperiál)	12·9032	900	11·6128	38·08	2·538
7½ rubeles arany (félimperiál)	6·4516	900	5·8064	19·04	—
10 rubeles arany	8·602	900	7·742	25·38	—
5 „ „	4·301	900	3·871	12·69	—
* *Portugália*					
10 milreis aranyban	17·735	916⅔	16·2571	53·32	5·332
Románia					
20 leu aranyban	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
1 ezüst leu	5·—	835	4·175	—	—
* *Spanyolország*					
20 pesetás arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
5 „ ezüst	25·—	900	22·5	—	—
1 „ „	5·—	835	4·175	—	—
Svédország és Norvégia					
20 koronás arany	8·9606	900	8·0645	26·46	1·323
Svájc					
lásd Franciaország.					
* *Szerbia*					
20 dináros arany	6·4516	900	5·8064	19·04	0·952
1 dinár ezüstben	5·—	835	4·175	—	—
* *Törökország*					
Török líra aranyban — 100 piaszter	7·216	916	6·6096	21·70	0·217
Nem európai államok:					
Egyesült Államok					
10 dollár aranyban (eagle)	16·7181	900	15·0463	49·35	4·935
1 ezüst dollár	26·7296	900	24·0566	—	—
* *Egyiptom*					
Egyiptomi arany lira (100 piaszter)	8·5	875	7·4375	24·40	0·244
* *Japán*					
10 yen aranyban	16·6667	900	15·—	49·20	4·920

JUCKEL GYULA.

Pénzügyi közigazgatási bíróság (XIII. k.), beleolvadt az 1896. XXVI. t.-c. által életbe léptetett *közigazgatási bíróságba* (l. o.).

Pénzverés költsége, azon kiadások összege, amelyeket az állam a nemes fémből készült pénzek veretésére fordít. Megállapítása nem annyira a kincstári jövedelmek szempontjából, mint inkább pénzügyi politikai okokból fontos. Az államok ugyanis háromféleképen fedezhetik a P.-t: 1. kevesebb színfémet adnak az érembe, mint amennyit a valuta-törvény pénzlába megállapít; 2. megállapított pénzverési díjat szednek (p. Magyarországon aranypénzekért 6 koronát kg.-onként); 3. olcsóbban vásárolják a nemes fémet, mint amilyen értékben azt pénzül kibocsátják. Ha már most a P.-t a valóságnál alacsonyabbra számítják, akkor a külföldön beolvasztják az érmeket; ha pedig a valóságnál magasabbra szabják a P.-t, akkor az illető érmeket a forgalomban csak diszázsióval fogadják el. Angolországban az állam mindenki számára díj nélkül veret érmeket, de a benyujtott aranyból csak bizonyos idő mulva készülnek el az érmek, amely idő alatt a kamatveszteség nagyobb, mintha az aranyat 0·16% levonással az angol banknál érmekért beváltják. Ugy hogy tehát Angliában a pénzverési díj hiányában ily módon gondoskodtak annak korrekciójáról. z. z.

Peperomia *Ruiz* et *Pav.* (növ.), a borsfélék génusza, 400 faja mind a két földségnek meleg vidékein terem. Szára fünemü egyenes, felkuszó v. szétmászó, húsos, levele is húsos, váltakozó, átellenes v. örves, virága magános, páros v. csoportos szártetőző, ritkán ered a levél tövéből. A *P. crystallina* Ruiz et Pav. (Piper crystallinum Vahl) 3 cm. magas, Lima dombjain nő, kellemes, ánizsszagu, teát főznek vele. A *P. inaequalifolia* Ruiz et Pav. (Piper aromaticum Willd.) perui, többnyáréltü, kellemes, zamatos szagu, gyomorfájáskor teának főzik, de ingerlő ital is van belőle. A *P. rotundifolia* Humb. et Bonp. (Piper ro-

tundifolium L.) szétmászó, többnyári fű, Ny.-Indiában és D.-Amerikában, levele orvosságnak használatos. Több más faj, mint a *P. marmorata* Hook. és *P. ariaefolia* Miq. (P. argyraea Hort.) a hőhajlék v. a terem lombdísze (l. *Diszlomb* I. képmellékletén, V. k.). BORB.

Pepitas, spanyol neve ama szögletes törmelékeknek, amelyekben Dél-Amerikában az aranyat találni.

Peponium, l. *Tökgyümölcs* (XVI. k.).

Peraea v. *peraia*, l. *Perea* (XIII. k.).

Perazzi (ejtsd: peradzi) *Costantino*, olasz államférfiu, szül. Novarában 1826. Mint képviselő Sellához csatlakozott. 1869—73. a pénzügyminisztérium államtitkára, 1874. pedig az államtanács tagja lett. 1884 nov. 26. a szenátusba hivták, mire 1888—89. Crispi alatt kincstári miniszter, 1896. pedig Rudini alatt a közmunkák minisztere volt.

Perczel 1. *Dezső* 1899 febr. 26. az egész Bánffy-kabinettel együtt a miniszterségtől visszalépett; márc. 2. a képviselőház elnökévé választották. A vaskorona-rend I. osztályát még 1897. megkapta. 2. *P. Mór*, megh. Bonyhádon 1899 máj. 23. Több munkát hagyott hátra, melyeknek kéziratát még életében átadta unokaöcsének, *P.* József cs. kir. vezérőrnagynak. E kéziratok részben az 1848—49. évi szabadságharcra vonatkoznak, részben pedig filozofiai tartalmuak.

Perdicinae (állat), *Fajdfélék* (VI. k.).

Perecsényi Nagy *László*, l. *Nagy* (21., XII. k.).

Pereda, 1. *Antonio*, spanyol festő, szül. Valladolidban 1599., megh. Madridban 1669. Pedro de las Cuevas tanítványa, főleg a madridi kir. palotában levő velencei festmények másolása által képezte ki magát. Vallásos tárgyu képeiben a spanyol rajongó hitbuzgóság kifejezője, történeti képeiben és csöndéleteiben érdekes a részletek gondos kidolgozása. Leghiresebb műve Az élet álom című allegoriai festménye a madridi akadémia képtárában; kitünő a madridi Prado-muzeumban levő Szt. Jeromosa is. Képei előfordulnak Madrid és egyéb kasztiliai városok templomaiban, a képtárakban azonban elég ritkák. A budapesti orsz. képtárban levő két képe, Padovai szt. Antal a gyermek Jézussal (784. sz.) és a Szentháromság (789. sz.) világosan mutatják, hogy a velencei és flandriai mesterek hatása alatt állott. 2. *P. József Mária*, spanyol regényiró, szül. Santanderben 1834 febr. 7. Perez Galdós mellett a spanyol realisztikus irány legtehetségesebb képviselője. Legkitünőbb regényei azok, amelyekben lakóhelye, Santander vidékének hegyi, mezei lakosait, ezeknek szokásait, életét irja le világos, bájos stílussal s mély megfigyeléssel. Ilyen regényei: Los hombres depro; Escenas montañesas; Typos y paisajes; El Sabor de la tierruca; D. Gonzalo Gonzalez de la Gonzalera (1891); La Puchera (1889); Ma Montalvez (1891). P. igen visszavonult életet él Santanderben. A spanyol királyi akadémiának levelező tagja. H. V.

Peregil, sziklás sziget Marokko E-i partján, a gibraltári szoros közelében, Ceutától 10 km.-nyire NyÉNy-i irányban, a szárazföldtől 200 m.-nyire. A 13·5 ha.-nyi területü lakatlan szigetre Spanyolország, Angolország és az Egyesült-Államok tartanak számot, minthogy onnan a tengerszoros teljesen elzárható.

Peregriny *János* iró 1897. az országos képtárnál viselt állásától megvált.

Pereira de Mello *Antal*, l. *Fontes Pereira de Mello.*

Père Joseph, l. *József* (IX. k., 981. old.).

Perek (új-héb.), a zsidó könyvek fejezeteinek elnevezése. *Pirké áboth*, a talmudnak egyik fejezete, mely a régi zsidó bölcsek erkölcsi mondásait tartalmazza; ezt a zsinagógákban a nyári szombat délutánokon olvasgatják.

Peremtio (lat.) a. m. megsemmisítés, elévülés (kereseti).

Pereskia *Plum.*, Peirescia Zucc. helyesen Peireskia Plum. et Haw. (növ.), l. *Kaktuszfa. P. Well.* a. m. Hippokratea L. Ez a róla nevezett család fája, 70 fajjal a tropusi tartományokban csaknem mindenütt. A *H. comosa* Sw. az Antillák fája, Mexikóban termesztik. Magva a mandoláéhoz hasonló, édes-olajos, eszik.

Pereszlény *(Hont-)*, kisközség Hont vármegye ipolysági j.-ban, (1891) 600 lak., nagyszerü vasúti hiddal az Ipolyon.

Perey *Lucien*, álnév, l. *Herpin.*

Perfall *Károly* báró, német iró és műkritikus, szül. Landsbergben (Bajorország) 1851 márc. 24. Münchenben jogot tanult, de az irodalmi pályára lépett. 1879. a Düsseldorfer Zeitung szerkesztője lett, 1886 óta pedig a Kölnische Zeitung tárcairója és műkritikusa. Művei: *Theodor von der Emmer* név alatt: Münchener Bilderbogen, Humor und Satire aus Isar-Athen (Stuttgart 1878, 2. kiad.); Ein Wintermärchen (novella, u. o. 1879). Saját neve alatt: Die Heirat des Herrn von Radenau (Düsseldorf 1884); Vicomtesse Bossu (u. o. 1885), novellák; Vornehme Geister (u. o. 1883, 2 köt.); Die Langsteiner (u. o. 1886, 2 k.); Ein Verhältniss (u. o. 1886, 3. kiad. 1891); Natürliche Liebe (u. o. 1890); Die fromme Witwe (u. o. 1890, 2. kiad.); Verlornes Eden, heiliger Gral (Köln 1894, 3 köt.); Das Königsliebchen (u. o. 1895), regények; Wanda (szinmű, Düsseldorf 1883) és Sein Recht (1897).

Perfectum (lat.) a. m. bevégzett, tökéletes; mint igeidő a befejezett cselekvést (mult) jelenti. L. *Igeidők* (IX. k.).

Perfetto (ol.) a. m. tökéletes.

Perforata (állat), mindazok a gyökérlábu véglények (Rhizopoda), melyeknek tokját számos apró nyilás töri át. Valamennyien tengeriek.

Pergamosz, l. *Pergamon* (XIII. k.).

Pergelt *Antal*, osztrák politikus, szül. Sofienhainben (Csehország) 1853 jan. 11. Jogot végzett és 1886 óta Bécsben ügyvéd. 1892. Rumburgban a képviselőházba választották, ahol az ellenzéki balpárthoz csatlakozván, csakhamar vezérszerepre emelkedett. 1896 végén a német haladópártot alapította, melynek egyik vezére. A csehnémet nyelv-kérdéssel foglalkozó parlamentáris bizottságoknak rendes tagja. M. L.

Pergetni, l. *Magfejtés* (XI. k.).

Periacanthus *Bittn.* (állat). Az Oxyrrhynchidae családjába tartozó kövesedett rövidfarku tengeri ráknem, melynek egyedüli faja a *P. horridus* Bittn., az É-olaszországi Ciuppio hegy tu-

fájából és a budapesti Kis-Svábhegy nummulitmeszéből ismeretes. LŐRENT.

Periarteriitisz, l. *Verőérgyuladás* (XVI. k.).

Periblema (gör., növ.) a. m. első kéreg, mely a hőranya (III. k.) alatt képződik a virágzó növények gyenge szárában v. a szár s gyökér tenyésző kúpjában, ahol t. i. már a szövetkiválás megkezdődött. Belőle képződik később az állandó kéreg.

Perichaetium (gör.-lat.), a lombos mohák levéltakarója, mely eleinte a fejletlen sporogoniumot, később a belől fejlődő *mohatok* nyelének alsó részét fogja körül.

Periculum in mora, l. *Periculosus* (XIII. k.).

Périer-Casimir *János Pál*, a francia köztársaság volt elnöke 1899 aug. 12. és 13. tanuvallomást tett a rennesi tárgyalásokon a Dreyfus-ügyben. Megmondta, hogy elnök korában a német császár bizalmasan fordult hozzá azzal a kívánalommal, hogy jelentsék ki, hogy a párisi német nagykövetség nem volt belekeverve a Dreyfus-ügybe. P. a miniszterelnökkel együtt állapította meg annak a communiquének szövegét, mely kimondta, hogy egyik párisi nagykövetség sem volt a Dreyfus-ügybe belekeverve. Vallotta továbbá, hogy a Dreyfus-ügyet a kormány az ő tudta nélkül intézte el. A bordereauban említett okiratokat nem tartotta fontosaknak. Tagadta végül, hogy a Dreyfus-ügy az Élyséeben izgalmat idézett volna elő. L. még *Dreyfus-ügy*.

Perigámium (gör.) a. m. ivarlepel, a moháknak rendes leveleitől eltérő fedő levele, mely a kétnemű ivarszervet fogja körül.

Periginium (gör.), a lombos mohák nőivarszervét (archegonium) körülfogó s a szár egyéb leveleitől eltérő fedőlevelek.

Perikambium (gör.), a növényszövettanban a belszövetnek (pleroma) legkülső sejtrétege, a gyökérben, valamint minden olyan szárban is, melynek a tengely irányában egyszerű edénynyalábja van. A virágzó növények oldalgyökerei innen erednek. L. *Edénynyaláb* (V. k.).

Perikarditisz, l. *Szívburokgyuladás* (XV. k.).

Periklasz (ásv.), magnéziumoxid (MgO), igen apró, zöldes szinű oktaéderekben és hexaéderekben abban a szemcsés mészkőben, mely a Monte Somma (Vezuv) vidékén a régebb kihányt vulkáni anyagban található. Ugyancsak szemcsés mészkőben Svédországból (Nordmarken) ismeretes.

Perin *Ferenc* (wogenburgi) lovag, osztr.-magyar ellentengernagy, szül. Paviában 1843. A tengerészeti akadémiából mint tengerész-hadapród 1859. lépett ki, 1864. sorhajózászlós, 1869. sorhajóhadnagy lett. Részt vett az 1859., 1864., 1866. évi háborúkban. A törzstiszti rendfokozatba fokonkint előléptetvén, 1897. ellentengernagy lett s mint hajó-osztályparancsnok 1898. a krétai tüntetésekben vett részt. A hajórajnak Krétából való visszatérése után a trieszti tenger-területi parancsnokság vezetésével bizatott meg, hol jelenleg is működik. Ugyanazon év nov. 30. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. F—Y.

Perint, a Rába (XIV. k.) mellékvize.

Periodikus függvény, l. *Szakaszos függvény* (XV. k.).

Perisztaltikus mozgás, féregszerű mozgás; az elülső végtől a könnyű vég felé gyűrűszerűen előhaladó összehúzódásokban áll. A beleken lehet ilyen összehúzódást látni. Az összehúzódást a bélfalban körüskörösen elrendezett izomelemek tartják fenn. E mozgások a béltartalmat új meg új emésztő nedvvel hozzák érintkezésbe, lényegesen előmozdítják a felszívódást, valamint a fel nem szívott kiürítendő béltartalmat a végbél felé mozdítják. Megkülönböztettek u. n. *anti-P.-t* is, melyen a P.-sal ellenirányu bélmozgást értették, mely csak kóros esetekben lépne fel. Valóban azonban a dolog ugy van, hogy a bélmozgás sokszor a bél igen különböző helyeiről indul ki és nem ritkán mindkét irányban halad elő. Éppen ugy van ez akkor is, ha a belet mesterségesen izgatjuk. A béltartalom irányát a bélnyálkahártya billentyűkként szereplő redői határozzák meg, nem pedig az összehúzódás iránya. E mozgásokat magában a bél falában levő idegközéppontok tartják fenn, valamint befolyással vannak reájuk magasabb agybeli középpontok is. L. még *Gyomor* (XIII. k., 419. old.). K. N.

Peritiflitisz (gör.) a vakbél körül levő hashártya gyulladása. A vakbél veszedelmes részlete a bélnek, ezen helyen, főleg egyes embereken s a bélsár keményebb volta mellett pangás állhat be s ezen nyomás következtében gyulladás támadhat, azáltal, hogy a bél falán felületes horzsolások képződnek s ezeken át találnak utat a bélben foglalt baktériumok. A P. heves lázrohammal kezdődik s rendetlen, többnyire jelentékeny hőemelkedéssel jár; emellett heves fájdalmak támadnak a hasban s nemsokára daganat mutatható ki benne. A vakbél körül erős gyulladásos beszürődés áll elő, amelyben tályogképződés indul meg s ez rendszerint a bélbe nyilik meg s igy lassan felszívódik az izzadmány s a beteg meggyógyul. Ha azonban a kórokozó baktérium rosszabb természetű, mérgesebb volt, akkor csakhamar általános vérmérgezés támad, amely néha igen gyorsan, néha csak több heti halálküzdelem után öli meg a beteget. A P. egyes egyéneken többször ismétlődik; akinek már egyszer volt, annak igen nagy gondot kellene fordítania a rendszeres bélürülésre. L. még *Vakbélgyuladás*.

Perjanik (a. m. tollbokréta-hordó), a II. Péter montenegrói fejedelem által 1833. létesített lovas testőrség neve; jelenleg 300 emberből áll.

Perkin *Vilmos Henrik*, angol kémikus, szül. Londonban 1838 márc. 12. Hoffmann A. V. vezetése alatt kémiát tanult. Mint annak asszisztense felfedezte az első anilinfestékanyagot, a manveint, melynek ipari kihasználására szabadalmat kapott és 1856. Greekfordban gyárat alapított. A Gräbe és Liebermann-féle javított eljárással alizarint és antracent is állított elő. 1873 óta csak tudományos buvárlattal foglalkozik.

Perköltség-biztosíték, igy nevezik azt a készpénzben v. óvadékképes értékpapirokban adott biztosítékot, melyet a külföldi felperes a sommás eljárási törvény (1893. XVIII. t.-c.) szerint alperes kívánatára a perköltség és az itéleti illeték fedezéséül nyujtani tartozik. Nem követelhető biztosíték, ha abban az államban, melynek felperes honosa, a magyar állampolgárt megfelelő esetben biztosítékadásra nem kötelezik, továbbá nyilvános birósági felhivás folytán megindított

kereset esetében. A P. mennyiségét alperes költségeinek valószínű összege szerint a bíróság határozza meg. v.

Perla *Geoffr.* (állat), az álrecés szárnyuak (Orthoptera pseudoneuroptera) alrendjének egyik neme, melynek fajai nálunk is gyakoriak.

Perlajstrom, l. *Lajstromrendszer.*

Perm, orosz kormányzóság, (1897) 3.003,208 lak. — *P. város* ugyanekkor 45,403 lak.

Per mandatarium (lat.) a. m. meghatalmazott által.

Pernambukfa (növ.), l. *Berzsenyfa* (III. k.).

Pernambukó-kaucsuk, l. *Hancornia* (VIII. k.).

Peronin (sósavas benzilmorfin, $C_{17}H_{18}NO_2OC_6H_5C_2HCl$), fehér, igen könnyű, vízben és alkoholban jól oldódó, éter vagy kloroformban pedig oldhatatlan por. Kitünő bódító, gyengébben hat, mint a morfium, de annak kellemetlen mellléktünetei nélkül, idioszinkrázia esetén a morfiumot jól pótolja. Alkalmazzák továbbá mint csillapítót kinzó köhögésnél, tüdővészeseknél, hörghurutnál, asztmánál, reumatikus és ideges fájdalmaknál. Adagja 0·02—0·04 gr. SCHMIDLECHNER.

Perorvoslat (XIII. k.), a büntető perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.) szerint: a felebbezés, felfolyamodás, semmiségi panasz, újrafelvétel és perorvoslat a jogegység érdekében. A P.-ok vázlata a következő:

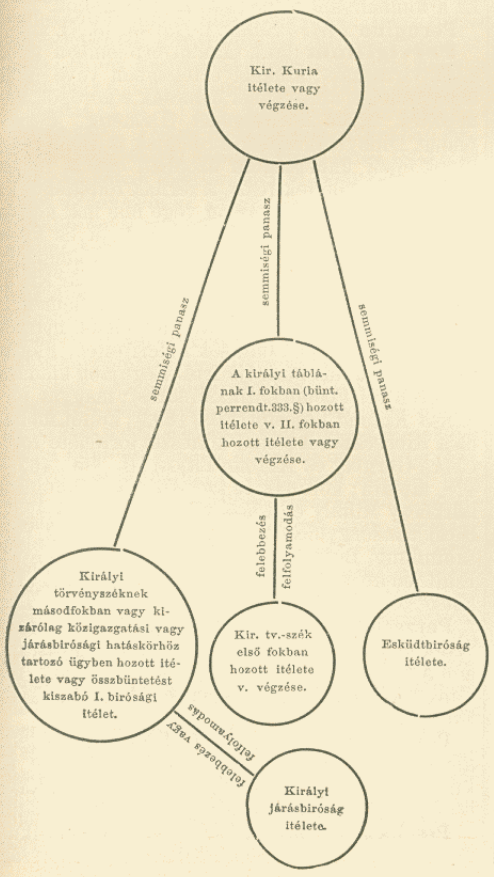

A P.-ok közül a felfolyamodás végzések ellen használható, a jogegység érdekében használt P.-ot, mely jogerős ítélet ellen irányul, a koronaügyész egyenesen a kir. kuriánál adja be. v.

Perorvoslat a jogegység érdekében. A büntető perrendtartás szerint a P. megfelel a külföldi «törvény érdekében emelt semmiségi panasz»-nak (annulation dans l'intérêt de la loi). Rendkivüli perorvoslat, mert jogerős határozat ellen irányul, célja a jogegység megóvása. Kizárólag a koronaügyész használhatja e perorvoslatot, még pedig közvetlenül a kir. kuriánál bármely büntető bíróság jogerős határozata v. egyéb intézkedése ellen, kivéve oly bünvádi ügyet, melyben a kuria már érdemileg határozott. E perorvoslat használata nincs határidőhöz kötve, de viszont nincs felfüggesztő hatálya sem. A kuria a jogegység érdekében használt perorvoslatot nyilvános tárgyaláson intézi el, melyre azonban csak a koronaügyész idézendő, aki, miután az előadó a perorvoslatra okot adott körülményeket kifejtette, a perorvoslatot szóval indokolja. A határozatban a kuria, ha a perorvoslatot alaposnak találja, kimondja, hogy a megtámadott intézkedés a törvényt megsértette. E határozatnak, mely azonnal, legkésőbben azonban nyolc nap alatt hirdetendő ki, a felekre rendszerint nincs hatálya. Mégis, ha vádlott a törvény megsértésével volt elitélve: a kuria felmentheti v. enyhítheti büntetését, hatáskör hiányában pedig megsemmisítheti az ítéletet és az ügyet az illetékes bírósághoz utasítja. v.

Perosi *Lőrinc*, olasz egyházi zeneiró, szül. Tortonában 1872 dec. 20. Atyja, ki szenvedélyes zenész, a *Pierluigi* melléknevet adta neki, mert Palestrinát is ugy hivták. 14 éves korában már Bachot és Cherubinit tanulmányozta. 1880. Rómában vizsgát tett a zenéből s nagy mértékben magára vonta a vizsgáló bizottság figyelmét. 1890. Krughoz ment a Monte Cassino kolostorba, 1892. pedig a milanói konzervatoriumot látogatta. 1893. Regensburgban tanult a hirneves *Haberl*nál, aki tanítványának több művét elő is adta, sőt kieszközölte, hogy P.-t orgona-tanárnak meghivják Regensburgba. Azonban az imolai püspök meghivására P. annak székhelyére ment, 1894. pedig az egyházi rendbe lépett. 1896. zeneigazgató lett a velencei Szt.-Márkus-templomnál, legújabban pedig XIII. Leó pápa a sixtusi kápolna helyettes, 1899 aug. valóságos zeneigazgatójává nevezte ki. P. fiatalsága dacára már számos oratoriumot, misés zenét és kardalt irt; amazokban a régi egyházi stilust szerencsésen utánozza, egyúttal azonban a modern hangszerelés titkaiban való jártasságát is bemutatja. Eredetiséget azonban mostanig nem igen árult el müveiben. Lazarus c. oratoriumát a szerző vezetése mellett Bécsben, Pozsonyban és (1899 márc. 16.) Budapesten adták elő. Újabb művei: Az üdvözítő születése, Natália és Az ártatlanok lemészárlása. M. L.

Perpendikuláris stilus, függőleges vonalu stilus; XV. sz.-beli angol csúcsíves stilus, mely nagy és néha esetlen tömegeit túlságos gazdagon diszitette függőleges vonalu részletekkel.

Perrendtartás (XIII. k.), bűnvádi, l. *Bűnvádi perrendtartás.*

Perret (ejtsd: peré) *Aimé*, francia festő, szül. Lyonban 1847. A lyoni művészeti iskolában tanult,azután résztvett a német-francia hadjáratban és Volonnak lett tanítványa. 1871. tanulmányutat tett Ain départamentba, ahol buzgón tanulmányozta a népéletet. Legkiválóbb művei: A Saône partja ködös időben; Fecsegő asszonyok a Rhône partján; Keresztelő Bresseben (lyoni képtár); Két tűz között; Lakodalom Burgundiában a XVIII. sz.-ban; Judic színésznő képmása; Álom a fűben; Utolsó kenet Burgundiában (Páris, Luxembourg-muzeum); A magvető; Szüret Burgundiában; Az élet tavasza; Az ötvenedik születésnap stb.

Per saltum (lat.) a. m. ugrás útján; a hibás következtetésnek egyik módja (saltus in concludendo), amidőn döntő közvetítő igazságokat mellőzve, rajtuk átugorva, hibás eredményhez jutunk.

Persiai bőr (Persianer), l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Perspiratio (lat.), a bőr útján való légcsere. Emlősöknél s az embernél a bőrlégcsere igen lényegtelen, mig más állatoknál, mint p. a békánál, fontosabb a tüdőlégcserénél is. Ugy találták, hogy a bőr útján kilehelt szénsav 32·83—4 g.-ot tesz. Általában felnőtt ember bőre útján 1 mp. alatt 0·66 g.-ot, a tüdők útján 0·42 g.-ot veszit; a 24 óra alatt a bőr útján vesztett anyag a testsúly $^1/_{67}$ részét teszi. Csakhogy e súlyveszteség legnagyobb része a vizvesztés rovására történik. A veriték mennyisége igen különböző. Mérsékelt izzadásnál a veriték vize és illó alkatrészei elpárolognak a bőr felületéről, amit *P. insensibilisnek* neveztek. Nagyobb foku izzadás alkalmával, midőn hozzá még az elpárolgás esetleg meg van nehezítve, a veriték a bőrön marad; ez a *P. sensibilis*. A 24 óra alatt elválasztott verítéket 917 g.-ra becsülik, de lehet $1^1/_2$ óra alatt is már 2500 g. verítéket elválasztani. L. még *Bőr* (III. k.). K. N.

Pertev pasa, l. *Török irodalom* (XVI. k. 335.).

Pertik *Ottót* 1899 máj. 5. a tud. akadémia levelező tagjává választotta. Tevékeny részt vett minden orvostársadalmi kérdésben v. mozgalomban. Elnöke volt az 1897. moszkvai és most az 1900. párisi nemzetközi orvosi kongresszus magyar nemzeti bizottságának. Populáris a fiatal orvosi nemzedékben, mert minden tehetséget s komoly törekvést melegen felkarolt s kiválóbb tanítványaiból a tudomány művelésére iskolát formált. Ennek legjelesebb tagjai: Nékám Lajos, Haberern Pál, Kúthy Dezső, Marschalkó Tamás, Krompecher Ödön, Beck Soma, Winternitz A., Krepuska Géza, Verebély Tibor, Preisich Kornél, Schwarz Hugó és Tauffer Emil. Munka- és kiadótársa a *Ziegler*-féle Beiträge zur path. Anatomie und allg. Pathologie c. folyóiratnak.

Per tot discrimina rerum (lat.) a. m. annyi veszélyen keresztül. Idézet Vergilius Aeneiséből (I. k. 204.).

Pertörlés (abolitio), a tágabb értelemben vett kir. kegyelem egyik esete; a büntető pernek végitélet előtt megszüntetése kir. kegyelem által; mig a szorosabb értelemben vett kegyelem (adgratiatio) az itéletileg már megállapitott büntetésnek teljes v. részleges elengedését jelenti. Hazánkban a P.-re is kiterjedő kegyelmezés joga a kir. felséget illeti (1405. V., 1715. XLVIII., 1791. LVI. t.-c.), ki azt az 1848. III. t.-c. 7. §-a értelmében az illető felelős miniszter ellenjegyzése mellett gyakorolja. A kegyelmezés általában, tehát a P. joga is korlátlan, azzal az egyedüli megszorítással, hogy a parlamenti felelőssége folytán elmaradásztalt miniszterre nézve a kegyelmezés joga csak általános közbocsánat esetében gyakorolható. L. még *Kegyelem* (X. k.).

Perubalzsam-fa (növ., Myroxylon L. fil., Myrospermum Jacq., Toluifera L.), vitorlásvirágu fa, 6 faja Dél-Amerikában terem. Levele szárnyalt, fája balzsamot termel. A *M. sansonatense* Klotsch (Myrospermum Peneirae Royle, hoiciloxitl) San-Salvadoron termő fa. Ennek, nem pedig a M. peruiferumnak DC. terméke a perui balzsam (balsamum Peruvianum v. Indicum). Az esős idő végével a törzs 4 oldalán ütögetéssel a kérget meglazítják és eltávolítván, a balzsamot a fájából gyüjtik, vizzel telt cserépedényben kifőzik, mire a balzsam szirupsűrüségü, mézszinü,vastag maszszában pedig barna-fekete, vaniliaillatu anyag ülepszik. Ez a fekete perui balzsam. A fehér fajtáját, mely halványsárga és szirupsűrüségü, a fa gyümölcséből sajtolják.V. Pius pápának egyik bullája szerint (1571) a szent krizmát fekete perui balzsammal kell készíteni. A *M. toluiferum* H. et B. a Magdalena folyó mentén,Új-Granadában terem. Ez a tolubalzsam termőfája. L. *Balsamum*.

Perugino *Pietro Sante*, l. *Bartoli* (3., II. k.).

Pervigilium (lat.), tágabb értelemben véve a. m. virrasztás; szükebb értelemben véve éjjeli istentisztelet, amilyennel nemcsak a görögök ünnepeltek egyes istenségeket (Demeter, Persephone, Dionysos), hanem a rómaiak is (Bona Dea, kinek éjjeli ünnepségein azonban csakis férjes asszonyok vehettek részt, a férfiak föltétlenül ki voltak zárva). A császárság vége felé már nők és férfiak vegyest is ünnepelhettek P.-ot és ilyen lakalomra készült a *P. Veneris* c. költemény, még pedig akkor, mikor Hadrianus császár Kr. u. 123 ápr. 6. Hyblában (Szicilia) járt. A költeményt, mely az Anthologia Latinában névtelenül maradt reánk, mint újabb kutatások kiderítették, Florus rétor, Hadrianus kisérője irta. Legújabb kiadása Baehrenstől (Poetae Latini Minores); magyar forditása *Katona* Lajostól (Élet, 1893); költői méltatása Ribbecktől, A római költészet története (ford. *Csiky* Gergely és *Katona* Lajos) III. köt., 467—478. lapjain; korának és szerzőjének felkutatása Latkóczy Mihály előadásában, a filologusok 42-ik, bécsi vándorgyülésén (v. ö. Festblatt der 42. Versammlung, Bécs 1893, p. 84; Ponori Thewrewk Emil jelentése a Philologiai Közlönyben, XVIII. köt.). L. M.

Perzselés, általában a. m. leégetés; pamutszövetek csinozásánál alkalmazott az az eljárás, midőn a szövetet láng felett gyorsan elhüzzák, miáltal a kiálló szálvégek leperzselődnek. L. *Csinozás* (IV. k.).

Pescadero, tengeri fürdő Kalifornia északamerikai államban, San Franciscótól D-re 60 km.-nyi távolságban, a Nagy-oceán mellett. Kavicsos partján achátot, opált, jaspist lehet találni.

Peschka *Gusztáv Adolf*, cseh matematikus, gépészmérnök,szül.Joachimsthalban (Csehország)

1830 aug. 30-án. 1846-tól a prágai politechnikumot és egyetemet látogatta, 1852. u.o. a mekanika, géptan és fizika adjunktusa, 1855. helyettes tanár, 1857. rendes tanár Lembergben, 1864. Brünnben. 1891. tanári állást kapott a technikai főiskolán Bécsben. Irt többek között: a normálfelületekről, a szabad klinográfikus projekcióról, a gőzgépek indikátoráról s ennek alkalmazásáról, a gőzkazán-robbanások okairól; Freie Perspektive (centrális projekció) in ihrer Begründung und Anwendung (Koutny E.-vel, Hannover 1868, 3. kiad., P. egyedül, Lipcse 1888, 2 köt.); Kotierte Ebenen (Projektionen) u. deren Anwendung (Brünn 1877); Darstellende und projektive Geometrie (4 köt., Bécs 1883—85); Graphische Lösung der axonometrischen Probleme (1870); Der Indicator u. dessen Anwendung (1870); Freie klinographische Projection (1877); Fundamentalsatz der Axonometrie (1888); Die centrale Projection (2 köt., 1888).

Pest (XIII. k.), 1. *Kis-Pest* 1896 aug. 2. ülte meg fennállásának 25 éves jubilelumát.—2. *Ujpest* lakossága rohamosan szaporodik, ugy hogy 1898. már tulhaladta a 40,000-et. Házainak száma 2200. Van csokoládé-, szappan-, festék- és kenőcsgyára. Közvetlen összeköttetésben van a Duna jobb partjával a két Duna-ágat átölelő esztergom—dorogi vasúti híd által. Határában van a székesfővárosi vizmű. Van három takarékpénztára, polgári fiu- és leányiskolája. Újabban utcáinak nagy részét csatornáztatta, követtette és aszfaltjárdával ellátta; ennek folytán az épitkezési kedv nagy s most már többnyire emeletes házakat épitenek.

Pestis (XIII. k.) A P. kórokozó mikroorganizmusát 1894. *Yersin* és *Kitasato* Khinában egymástól függetlenül fedezték fel. *Yersin* 1894 máj. Hong-Kongban fedezte fel a P.-bacillust, felfedezését ugyanazon év szept. *Treille* jelentette be Budapesten a nemzetközi közegészségi és demográfiai kongresszusnak. *Yersin* a mirigyekben, ritkán a vérben, bacillusokat talált, melyek néha tokkal birtak, a tojásdadalaku pálcikát alkotó bacillusok két végükön erősebben feslődnek, mint közepükön. Gram szerint nem feslődnek. Tenyészthetők burgonyán, zselatinon, bouillonban láncokat alkotnak, agar-agaron, utóbbin könnyen elvesztik virulenciájokat. Kiszáradt állapotban a bacillusok legfeljebb nyolc napon át maradnak fertőzőképesek, a napfény néhány óra alatt elpusztítja őket, a karbol és szublimát (1 : 1000-hez) néhány perc alatt. Tehát a P.-bacillusok meglehetős csekély ellenállással birnak és az emberi vagy állati testen kivül, a közönséges viszonyok közt is, nevezetesen száraz állapotban, hamar tönkremennek. Ezért p. Indiából Európába való behurcolásuk veszélye nem nagy. Virulensek tengeri malacokra, házi nyulakra, patkányokra és egerekre, az utóbbi két állatfaj nemcsak a P.-bacillusok bőr alá fecskendésekor, de az azokkal való etetés után is tönkremegy s ilyenkor a bacillusok a vérben és a szervekben találhatók. Mindenesetre a patkányok is terjesztik a járványt. *Yersin* megtalálta a bacillusokat a laboratoriumában lévő légyhullákban is. A P.-sel való fertőzésnek igen sok módja és útja lehet, a bacillus a bőrön levő seben, karcoláson, horzsoláson át, néha a szájon keresztül jut az ember testébe. Nagy mennyiségben található a megdagadt nyirokmirigyekben, ritkábban a vérben, amelyben csak igen súlyos, gyorsan halálhoz vezető esetekben lép fel. Különösen fogékony iránta a patkány. Indiában a P. kiütését patkányvész szokta megelőzni. *Yersin* a beteg ember vérében, nyálában és egyéb váladékaiban is kimutatta a bacillust.

A bécsi P.-eset 1898 okt., melyet még további kettő követett, laboratoriumi fertőzés volt. *Barisch* Ferenc szolga Weichselbaum tanár intézetében, megelőző rosszullét után okt. 15-én feküdt ágyba lakásán. Ez a szolga a bakteriologiai tanulmányokra szolgáló állatok etetésével és tisztántartásával, nevezetesen P.-bacillusokkal fertőzött állatok gondozásával volt megbizva. Ugyanis Weichselbaum intézetében vizsgálatok és kisérletezések történtek a P.-bacillusok felől, folytatásául ama vizsgálatoknak, amelyeket 1897. a Bombayba küldött osztrák tudományos expedició tagjai megkezdettek volt s amely expediciónak tagjai voltak: *Müller* Hermann (l. o.), Nothnagel tanár asszisztensének vezetése alatt Ghon, Albrecht és Poech doktorok. A klinikai tünetek Barischnál az első napon tüdőgyuladásra utaltak és Ghon, aki a beteget először megvizsgálta, baját influenzának tartotta, azonban a beteg foglalkozására való tekintettel, gyanusnak találta a köpetet, a beteget Nothnagel klinikáján külön szobába helyezte el és megtett minden óvó intézkedést, nehogy a beteg másokat is fertőzzön. Gyanuját rögtön közölte Müllerrel, aki még azon a napon pontosan megvizsgálta ugy a beteget, mint köpetét, de nem akadt pozitiv bizonyitékra sem okt. 15., sem 16.; utóbbi napon a beteg köpetének fertőtlenitését rendelte el. A beteg okt. 16-iki köpetével fertőzött patkány 17. elpusztult s a gyomrában talált véres izzadmányból készitett tenyészeteken már 18. reggel tipikus P.-bacillus-kolóniák mutatkoztak. Barisch okt. 18. halt meg és élete végeig a klinikai vizsgálat mást kétoldali tüdőgyuladásnál nem tudott konstatálni, az állatkisérlet és bakteriologiai lelet alapján azonban betegségét P.-bacillusokkal történt fertőzésben kellett megállapitani és halálának okául tüdő-P.-t felvenni.

Barisch vigyázatlanságának lett áldozata. Iszákos ember volt és könnyen lehetséges, hogy mámoros állapotban, álmosan végezte a laboratorium tisztogatását és valami módon P.-bacillusokkal fertőzte magát. Belső P.-ben, a P. ritkább kóralakjainak egyikében halt meg, melynek lefolyása nagyon hasonlit a tüdőgyuladáséhoz. Megállapittatván Barischnál a tüdő-P., a Ferenc József-közkórház igazgatósága, hová időközben kiszállitották Barischt, azonnal megtette mindazon intézkedéseket, melyek a fertőzés terjesztésének megakadályozására szükségesek. Az ápolónőket, akik Barischt betegségében gondozták, elkülönitett szobákban helyezték el. A két ápolónő okt. 20. gyanus tünetek közt betegedett meg. Egyiknek, *Hochegger* Johannának régi középfüllobja újult ki, a másiknál ellenben, *Pecha* Albinánál, valamint egy nappal később Müller doktornál is, hivatalosan konstatálták a P.-t. A betegség Pechánál is, Müllernél is P.-es tüdőgyuladásban mutatkozott, melynek mindketten áldozatul estek. Müller okt.

23-án, Pecha pedig betegségének 10-ik napján, okt. 30. halt meg.

Hogy a négy év előtt felfedezett P.-bacillus valóban okozója-e az emberi P.-megbetegedésnek, erre nézve eddigelé a teljes bizonyíték hiányzott. A valószínűség a bécsi szerencsétlen esetek folytán bizonyossá változott. Még pozitivebb bizonyítékul szolgál a P.-bacillusok specifikus fertőző voltára Müllernek és az egyik ápolónőnek Barisch halála után pár nappal bekövetkezett megbetegedése, kik csak a Barisch ápolása folytán, és nem mint Barisch közvetetlenül voltak kitéve a P.-fertőzésnek, és akiknek köpeteiben mindjárt betegségük első óráiban megjelent a P.-bacillus. A bécsi esetek tehát bebizonyították a P.-bacillus etiologikus és diagnosztikus jelentőségét az emberre vonatkozólag; kiderült ugyanis, hogy a P.-bacillusoknak a köpetben és a köpettel fertőzött állatokban való kimutatása a P. megállapítására diagnosztikus értékű.

Az egyes beteggel szemben eddig jóformán tehetetlenül állott az orvosi tudomány, csakis az előtérbe nyomuló jelenségek (láz, szivgyengeség) enyhítésére szorítkoztunk. Az újabb tudományos vizsgálatok e tekintetben némileg biztató eredményre vezettek a P.-szérum felfedezése folytán. Ugy *Yersin*, mint *Calmette* és *Borrel* megállapították, hogy lehet a P. iránt nagyon fogékony állatokat a bacillus ellen immunizálni leginkább az által, hogy egy órán át 58°-ra való felmelegítés által megölt bacillusokat fokozódó adagban bőrük alá fecskendezünk, ennek megtörténtével teljesen virulens, élő bacillusokat lehet azután befecskendezni az állat veszélyeztetése nélkül. Ekként kezelt nyúlnak 3 cm^3-nyi vérsavója megóvott más nyulakat egy rákövetkező oltás ellen, sőt még 12 órával a fertőzés után gyógyító hatást fejtett ki. Ezen eredmények által konstatálva lett annak a lehetősége, hogy a P.-szérum a bubo-P.-ben szenvedő emberek gyógyításában is alkalmaztassék. *Yersin* ugyanis a tenyésztett bacillusokat állatokba ojtotta, majd lovakat ojtott be velük s ezek vérsavójából megcsinálta a *P.-ellenes szérumot*, hozzáfogott a szérumojtáshoz és Kantonban, Khinában először egy fiatal khinait s ugyanott még két más beteget ojtott be jó eredménynyel. Amoyban 23 P.-beteget ojtott be, ezek közül meggyógyult 21, meghalt 2. Ojtásait Bombayban 1897. folytatta s amig a be nem ojtott P.-betegek közül 80—90% halt meg, addig az általa beojtottak közül csak 49%. Ámbár embereken a P.-szérum gyógyító hatása körülötti tapasztalások eddig nem nagyon kedvezőek, mégis korai alkalmazása biztató. Az állatkisérletekből kiderült, hogy a Yersin-féle P.-szérum ugy gyógyító, mint óvó hatással bir. Yersin igen melegen ajánlotta az óvó beojtást is és Bombayban igen szép sikerrel alkalmazta. A *Haffkine*-féle védő beojtást szintén Indiában próbálták ki. A P.-profilaxis ezen módja által a halálozás 80—90%-kal szállíttatott le.

A Magyarországban dúlt P.-járványok felől Linzbauer Codex sanatorio-medicinalis-ában egészen 1242-ig nincs biztos feljegyzés. 1242-ről olvassuk: «A tatárok rablása után Magyarországban hallatlan nagy éhség vala... Döghalál is iszonyu nagy vala az országban, mert a számtalan holttestektől az ég megdögleltetett vala. Azért aki a tatároktól nagy nehezen megmaradhatott is, a nagy éhség és döghalál miatt kellett néki meghalnia.» 1271. és 1282. is uralkodott hazánkban a P. A XIV. sz.-beli fekete halál Magyarországot sem kimélte meg. 1456. és 1457. Budán és Erdélyben, 1508. Pápán, Veszprémben és Győrött, 1563 nyarán Eperjesen, Kassán, Egerben, Budán, Esztergomban, Tolnán lépett fel. 1633. «Erdélyben nagy döghalál hatalmaskodik». 1644-ről fel van jegyezve: «Nagy döghalál uralkodik Magyar Országban». 1678. Magyar- és Erdélyországot, 1680. Magyarországot látogatta meg újból a P.; 1708. Szegeden dúlt, 1738—39. oláh területen való háboruskodás folytán Ukrainába s onnan hazánkba és Erdélybe jutott a járvány. Magyarországban ekkor a következő városok és vármegyék szenvedtek tőle: Szeged, Szabadka, Arad, Kecskemét, Szolnok, Dorozsma, Földeák, Buda, Bács és Békés vármegye, Zaránd vármegye, 1739. pedig Galgócon, Mohácson és Csetneken dúlt. 1740. Szegeden kiújult a P., ugyanebben az évben Budán, Pesten és Vácott is uralkodott. E század folyamában még 1756., 1761., 1770. és 1786. ütötte fel a fejét. A XVIII. század utolsó járványa volt a szerémségi 1795-ben. 1811. Törökországból kiindulva Erdélyig terjedt a járvány. TERRAY PÁL.

Pesti zsinat, l. *Zsinatok*.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun (XIII. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 12,605 km^2, lakóinak számát (1898) Budapest nélkül 811,000 lélekre, Budapesttel együtt 1.458,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 szab. kir. város, 6 rend. tanácsu város, 184 nagy- és 24 kisközség. A szolgabirói járások száma 14, a körjegyzőségeké 10. Puszta, telep és major van 712. A vármegye (és a kerületén fekvő szab. kir. városok) területén van 44 kórház 5581 ágygyal; egész területén működik 1432 orvos, 1085 okl. bába és 190 gyógyszerész. Van 135·2 km. állami és 1643·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 862·7 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 1002 km., miből 662 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 210. Van 217 posta- és 212 táviróhivatal, továbbá 3963 távbeszélőhivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 37 bank, 49 takarékpénztár és 158 szövetkezet, összesen 214.131,800 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 1161; közöttük 2 egyetem, 1 jogakadémia, 7 hittani intézet, 22 gimnázium, 6 reáliskola, 117 különféle szakiskola, 14 tanitóképző intézet, 808 népiskola, 152 kisdedóvó, 29 emberbaráti jellegü intézet és 3 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 237,765 tanuló látogatta. TH—V.

Peszérc vagy *peszérce* (növ.), l. *Farkastalpfü* (VI. k.).

Petalodia (gör.) a. m. elszirmosodás (VI. k.).

Petaluma, város Kalifornia északamerikai város Sonoma grófságában, az ilyen nevü hajózható folyó mellett, mely déli irányban a San Pablo-öbölbe torkollik, fürészmalmokkal, nagy gabona- és gyümölcskereskedéssel és (1890) 3692 lak.

Petau, l. *Petavius* (XIII. k.).

Petaurista (gör. petauron, a. m. faállvány), ókori bűvész, csepűrágó. Rendesen kettesével mutatták be művészetöket, még pedig oly módon, hogy egy kerékre nehezedtek, melyet az egyik tovább mozgatni, a másik megállitani törekedett. Ha aztán valamelyik a légbe röpült, furcsa mozdulatokkal (bukfencek, cigánykerekek) mulattatta a közönséget. L. M.

Petazósz.

Petazósz (gör.), föveg, utazók viselete. Kalap-féle durva szövetből van, melynek széles karimája vetárnyékot (l. az *ábrát).* Viselték a rómaiak is (petasus) nyilvános játékok és szini előadások alkalmával.

Petelei *István*, szépirodalmi és hirlapiró, szül. Maros-Vásárhelyen 1852. Tanult Kolozsváron és Székely-Udvarhelyen, 1872-től Budapesten az egyetem bölcsészeti karán s ott is végezett. 1877—1880. a szülei háznál irodalmi dolgozással foglalkozott. 1880. Kolozsvárra ment a Kelethez, 3 év mulva átvette a Kolozsvári Közlöny, később a Kolozsvár szerkesztését. E laptól 1892. megvált. Betegsége miatt visszavonult Maros-Vásárhelyre s ott él és munkálkodik. Mint elbeszélőnek hirnevét már első kötete, a *Keresztek* (tiz rajz, 1882) megalapította. A Petőfi-társaság tagjává választotta. Ezután a *Fülemile*, majd *Az én utcám* (1886) c. elbeszélő kötete jelent meg. Újabb művei: *Jetti* (1894); *Alkonyat* (1896); *Felhők* (1897); *Vidéki emberek* (novellák, 1898). Általában a vidéki életből veszi többnyire komoly alaphangu meséinek tárgyait és alakjait, melyek keresetlen költőiségökkel emelték szerzőjüket jelesebb novella- és rajziróink sorába. Jelenleg P. a Kemény Zsigmond-társaságot vezeti s gyüjteti a székely népirodalmi termékeket. N. L.

Péter *Miklós Frigyes*, oldenburgi nagyherceg, felesége *Erzsébet* megh. Oldenburgban 1896 febr. 2. Első fiuk *Agost* trónörökös nagyherceg felesége *Erzsébet* szintén megh. 1895 aug. 28. s a trónörökös 1896 okt. 24. új házasságra lépett *Erzsébet* mecklenburgi hercegnővel (szül. 1869 aug. 10.).

Peter *Margit*, l. *Wildenspuchi keresztrefeszítés* (XVI. k.).

Péter bilincseinek ünnepe, a nyugati egyházban aug. 1. tartani szokott, nem nyilvános ünnep azoknak a bilincseknek tiszteletére, amelyekkel szt. Péter apostol a jeruzsálemi börtönben megkötöztetett. Ezeket a bilincseket Eudoxia császárnő hozta Jeruzsálemből Konstantinápolyba. Felét leányának adta, ki III. Valentinianus császár felesége lett és a bilincsek tiszteletére templomot (ad vincula Petri) épittetett, minek folytán a bilincseknek tisztelete hamarosan elterjedt és tiszteletükre ünnep rendeltetett. Ezt azonban csak Rómában ülik meg ünnepélyesen a fenti templomban, amelynek címére biboros-áldozár is szokott kineveztetni. A görög egyház jan. 16. üli az ünnepet. Z—R.

Péter Ferdinánd Szalvátor (XIII. k.) főherceg. Katonai tanulmányait a bécsújhelyi katonai akadémiában végezte s azután hadnagygyá nevezték ki az 59. gyalogezredben, ugyanekkor kapta meg az aranygyapjas-rendet. Később főhadnagygyá nevezték ki a 93. gyalogezredben. 1896—98-ig a bécsi hadi iskolában folytatta tanulmányait s 1899 máj. századossá lépett elő. P. zeneköltészettel is foglalkozik s már eddig is több zenemű jelent meg tőle. M. I.

Péterffy *Lajos* (ikáchi és atyni), kereskedelemügyi miniszteri osztálytanácsos, országos iparoktatási főigazgató, szül. Dengelegen (Szatmár) 1859 dec. 5. A középiskolákat Nagy-Károlyban és Szatmáron, a jog- és államtudományokat Debrecenben és Budapesten végezte. 1882. lépett a volt közmunka- és közlekedési minisztériumba mint segédfogalmazó. Több éven át a minisztérium közúti osztályában működött s az 1890. I. t.-c. végrehajtása ügyében kiadott rendeletek és szabályzatok egy részének elkészítésével bizták meg. 1891. mint kinevezett miniszteri titkár az újonnan szervezett iparfejlesztési szakosztályba helyezték át, hol több fontos szervezési munkán kivül tervezte a kereskedelmi és iparkamarákról szóló törvényjavaslatot. 1898 eleje óta a kereskedelemügyi minisztérium iparoktatási ügyosztályát vezeti. Tagja az országos iparoktatási tanácsnak, a csetnekvölgyi és hidegkut-tamási h. é. vasút részvénytársaságok igazgatóságának, elnöke a budapesti áll. nőipariskolák felügyelő bizottságának, tagja az 1897. XXXV. t.-c. értelmében az országgyülés elé terjesztendő miniszteri összjelentés szerkesztésére alakított bizottságnak, továbbá az ipari munkások oktatására szervezett országos bizottságnak.

Péterfy 1. *Jenő* filozofiai és irodalomtörténeti irót 1899 nov. 5. halva találták a Fiuméből Budapestre jövő gyorsvonaton Károlyváros közelében. Agyonlőtte magát; holttestét Károlyvároson tették le a vonatról s Hrnetić község temetőjében temették el. Utolsó dolgozatát, egy töredéket *A tragikai érzésről* Beöthy Zsolt mutatta be a Kisfaludy-társaság 1899 nov. 29-iki ülésén, amely társaság holttestének hazahozatalára és a sir fölé emelendő emlékkő állítására háromtagu bizottságot küldött ki és elhatározta hátrahagyott műveinek kiadását.

2. *P. Sándor*, pedagogus, mint az Eötvös-alap elnöke kitartó buzgalommal dolgozott a Tanítók Háza (l. o.) megalkotásán, melyet 1899. sikerült Budapesten létrehoznia. Az Eötvös-alap újjászervezése alkalmából (1899 dec. 28.) fényes ovációt rendeztek tiszteletére. Újabban megjelent tőle: *Az 1848. évi törvényekről és tanügyi eseményekről* (Budapest 1898).

Peters 1. *Károlyt* (XIII. k.), a keletafrikai német gyarmatok alapitóját, 1895 nov. 25. állásától 6000 márka nyugdíjjal hirtelen felmentették. Az elmozdítás okai csak 1898. lettek ismeretesekké, amidőn Bebel és mások a német birodalmi gyülésen (márc. 13.) a legsúlyosabb vádakat emelték P. és közvetve a német gyarmatügyi osztály vezetője, Kayser ellen. Kiderült, hogy P. a legnagyobb kegyetlenségeket követte el Afrikában, egész falvakat gyujtatott fel lakóikkal együtt; négereket és néger nőket ok nélkül felakasztatott vagy összelövetett, amint erről *Scavenius* dán

utazó és *Tucker* anglikánus püspök tanuskodtak. Kayser és Arnim gróf képviselő szépítgetni igyekeztek a dolgot, ami azonban nem sikerült. Vád alá még sem helyezték, mert a gyarmatok a 90-es évek elején még nélkülözték a tisztviselőkre nézve alkalmazható büntető törvényt. Maga a vádlott Londonban él, hol több munkát adott ki újabban. Ezek: Aequatorial- und Süd-Afrika nach einer Darstellung vom J. 1719 (1895); Das goldne Ophir Salomos (1895); Die deutsch-ostafrikanischen Schutzgebiete (1895); Die Besiedlung unserer Colonien (Zukunft 1898, 31. sz.). V. ö. *Scharlach*, Verteidigung von K. P. (beszéd, Berlin 1898). M. L.

2. *P. Keresztély Károly*, dán szobrász, szül. Randbölben (Veile mellett) 1822 jul. 26-án. Tanulmányait a kopenhágai művészeti akadémián végezte. 1849—52. külföldi tanulmányútra ment és két esztendőt töltött Rómában. A kopenhágai művészeti akadémia tanára. Legjelesebb művei: Herkules mint gyermek megfojtja a két kigyót; A gyászoló Psyche; A bort lopó faun; A fuvolázó faun (kopenhágai muzeum); Thorwaldsen szobra.

3. *P. Pieter Francis*, holland festő, szül. Nimwegenben 1818-ban. 1836. Württembergbe és Bajorországba, 1841. Mannheimbe ment és 1855 óta Stuttgartban él. Tájképei közül a legjobbak: Laufenburg; A crestolai márványbánya Carrara mellett; Vadászkastély télen; Monaco. Olga württembergi királyné és a badeni nagyherceg számára sok jeles aquarellt készített. — Leánya, *P. Anna* (szül. Mannheimben 1843.) kedvelt virág- és tájképfestőnő.

Petersen, 1. *Asmus*, német gazda, szül. Schleswigben 1820., hol földbirtokos volt. Rétöntözési eljárása, melyet neve után neveztek el, általános elismerést szerzett neki s azt 1859. saját birtokán Wittkielben alkalmazta. 1860. egy noverai uradalomban, Ebsdorfban rendezett be rendszere szerinti rétöntözést, mely megalapította hirét. A P.-féle rendszer abban áll, hogy az öntözendő rétet alagcsövezik és az erre alkalmas készülékkel megtorlasztják az alagcsövekben a vizet, mire az szivárgás útján átnedvesíti a földet, mi, ha megtörtént, a vizet a megnyitott alagcsöveken keresztül lefolyatják. Ez az eljárás tehát az öntözés s egyúttal a lecsapolás előnyeit egyesíti magában és kivált vizálló, nehéz agyagos talajon igen jó hatást mutat. Az a nagy előnye is van, hogy a csövek a föld alatt levén elhelyezve, a rét felületét nem szakítják meg árkok, melyek a rét megmunkálását, a gyüjtést és a hordást akadályozzák és melyek kijavítása és fentartása sok költséget okoz. Hátránya az első berendezés költséges volta, mely befektetés azonban az idők folyamában bőven megtérül. A P.-féle rétöntözés leirását minden újabb munka a rétmivelésről tartalmazza, tüzetesebb leirását v. ö. *Meyer* L., Petersen's Wiesenkultur (Weimar 1861). BLS.

2. *P. Hans*, német tengerészeti festő, szül. Husumban (Schleswig-Holstein) 1850 febr. 24. Tanulmányait részben Melbye Antal dán tengerészeti festőnél, részben Londonban végezte. Nagy tengeri utazásain alaposan megismerkedett a hajózással és a tenger jelenségeivel, amiről minden képe tanuskodik. Nagyszabásu munkái közül említendők: A német tengerészeti katonák megtámadják a lázadó dualla-négereket, 1884 dec. (panoráma, 1885); A Lahn nevü Lloyd-gőzhajó bevonul a newyorki kikötőbe (panoráma); A hamburgi kikötő (panoráma); A kieli kikötőben Lajos bajor herceget fogadja a hajóraj; Hajóparádé II. Vilmos császár előtt a kieli hadi kikötőben (panoráma); Tengeri vontatóhajó (kieli képtár). A szél alatti vitorlák idején c. képéért az 1896-iki berlini nemzetközi kiállításon aranyérmet nyert. 1896 óta ismét Münchenben él, ahol az 1897-iki nemzetközi művészeti kiállításon ismét aranyérmet kapott.

Petersthal, fürdő Offenburg badeni kerületben, (1895) 1743 lak., 4 vasas forrással, melyek közül egyikben sok glaubersó, másikban szénsavas litium van.

Péter székének ünnepe, két tisztán egyházi ünnep a kat. egyházban, jan. 18. és febr. 22., szt. Péter antiochiai és római kormányzásának emlékére, IV. Pál pápának 1558 jan. 6-iki Ineffabilis bullája értelmében. A 16. századig tulajdonképen szt. Péternek Rómában őrzött két széke (1. Sella gestatoria a Szt.-Péter-templomban, 2. a Coemeterium Ostrianum kriptájában) tiszteletére szolgált a két ünnep. V. ö. *Wetzer-Welte*, Kirchenlexikon (II. köt. 2056—62. old.), ahol a két ünnepnek bő története található. Z—R.

Petesejt (növ., anyamag, csirasejt, csirahólyagocska, cellula feminea), a termékenyítésre váró, csak protoplazma és sejtmag alkotta falatlan sejt, amelyet fogantatás után sejtfal vesz körül, tovább oszlásából a csíra, ebből pedig az új növényindividuum lesz.

Peteszék, l. *Pete* (XIII. k.).

Peth vagy *Pét vára*, az Al-Duna mellett valószinüleg Moldova és Szvinica közt esett. 1438—1443. években a török több izben megtámadta. 1521. kétszer is ostromolta, 1524. végleg elfoglalta V. ö. *Pesty*, Szörényi báns. (II. 441—539). KAR.

Pethő *Gyula*, geologus és paleontologus, szül. Miskolcon 1848 szept. 9. Iskoláit Miskolcon és Budapesten végezte; 1866—69. a budai müegyetemen tanárjelölt a természetrajzi szakban; 1869. az akkor erős fejlődésnek indult természettudományi társulathoz *Szily* Kálmán, a társulat első titkára titkársegédnek s a Természettudományi Közlöny segédszerkesztőjének hivta meg. 1871. e társulat másodtitkárává választotta s e hivatalát, három cikluson át, 1880-ig viselte, részese levén annak a nagy és sikerteljes munkának, mely a magyar közművelődés e nagy fontosságuvá vált tényezőjét, főképen *Szily* vezetése alatt, oly messzeható szövetséggé fejlesztette. A Természettudományi Közlönynek hét évig volt társszerkesztője: 1871. Lengyel Bélával, 1872—77. Szily Kálmánnal. A boszniai hadjárat után, melyben szintén részt vett, 1878 őszén külföldre ment szaktanulmányait folytatni; Közép-Európában tett utazásain kivül negyedfél évet töltött a müncheni egyetemen, Zittel K., Gümbel W., Siebold J. és Naegeli előadásait hallgatva és laboratoriumaikban dolgozva, de legfőképen a Zittel igazgatása alatt álló bajor kir. paleontologiai muzeumban foglalkozott őslénytani tanulmányokkal és

ez időben irta meg (1882) két nevezetesebb dolgozatát, egyiket *A Sphaerulit-kagylók sarokpántjának felfedezéséről*, ezen ősvilági állatok ama régen sejtett szervéről, melyet neki sikerült először tényleg kimutatnia, amivel az egész állatcsalád diagnozisát megváltoztatta; a másikat *a Nerita-nem új csoportosításáról*, melylyel világos rendet vitt bele ez ősvilági csigáknak korra és rokonságra egyaránt összebonyolított seregébe. Mind a két dolgozat eredményei azonnal átmentek a paleontologiai kézikönyvekbe is. Ezeket követte *A Neithea, Vola és Janira kagylógénuszok szabatosabb megállapítása és különválasztása*. Ugyanebben az időben készítette nagyobb monográfiáját: *A pétervárади hegység* (köznyelven Fruska Góra) *krétakori faunáját*, a lelethely lerakódásait, a bennök foglalt délindiai és pireneushegységi legifjabb krétakori alakoknál, valamint a nyugoteurópai eocénképződményekkel való rokonságnál fogva *hyperszenon* rétegeknek nevezte el. Dolgozata nagyobb pótlások után csak 1899. került sajtó alá (kir. m. természettud. társulat kiadványa). Időközben itthon a természetrajzi szakból tanári oklevelet szerzett, a müncheni egyetemen pedig filozofiai doktorrá avatták, mint elsőt Magyarországból, akinek fő tárgya a paleontologia volt. Külföldről a m. kir. földtani intézethez hivták meg 1882., ahol segédgeologussá, majd osztálygeologussá s végre 1893. főgeologussá nevezték ki, amely minőségben jelenleg is működik. Munkálkodásának főtere a Hegyes-Drócsa és a Kodru-Móma v. Beéli hegység. Belőlök közel 50 négyszögmérföldnyit térképezett geologiailag s rájuk vonatkozó tanulmányait számos speciális dolgozatban irta meg a földtani intézet évi jelentéseiben. U. o. közölte Baltavároron végzett ásatásainak és gyüjteseinek eredményeit is *Baltavár ősemlősei* cimü dolgozatában, melylyel e régen ismert becses lelethely ifjabb harmadkori (pontuszi koru) ősemlős-faunáját (a régi anyag mind a bécsi muzeumba került) nehány nevezetes alakkal (majom, hiéna, szarvas, masztodon, Chalicotherium Baltavárense stb.) gyarapította. Külföldön időzése utolsó évében a magyarhoni földtani társulat választotta meg első titkárává. Ekkor szerkesztette a *Földtani Értesítőt* (1882. Franzenau Ágostonnal) és a *Földtani Közlönyt* (1883—86. Schafarzik Ferenccel). Irodalmi munkálkodását igen korán kezdte: legelső szépirodalmi és ismeretterjesztő közleményei a Hölgyfutárban és a Nefelejtsben jelentek meg (1865—66), majd az Ország Tükrében és a Hazánk s a Külföldben, többnyire *Sziklássy* Gyula álnéven. 1869—76. dolgozatai és szerkesztései *Petrovits* Gyula néven jelentek meg, ekkor azonban ősi családi nevét P.-re változtatta. Később a Vasárnapi Újságba, több folyóiratba és napi lapokba is irt (Századunk, Pesti Napló, Fővárosi Lapok, Ellenőr, Természet, Budapesti Szemle stb.) természettudományi cikkeket, legtöbbet a Természettudományi Közlönybe s a Földtani Közlönybe. Legutóbb a Beöthy-féle Képes irodalomtörténetbe irt egy fejezetet *A magyar természettudományi irodalom fejlődéséről és fellendüléséről* (2. kiad., 2 kötet). Egyéb munkái: *Cotta* B., A jelen geologiája fordítása (hozzá előszó és műszótár, Budapest 1873, az akkor megindult természettudományi könyvkiadó vállalat I. kötete); *A kagylók és gyöngyök* (u. o. 1878, számos ábrával); *Topinard* P., Az anthropologia kézikönyvének fordítása *Török* Auréllal, hozzá előszó, kiegészítő jegyzetek, műszótár és glossarium (Budapest 1880, természettudományi könyvkiadó vállalat); *A három Körös és a Berettyó vidékének geográfiája és geologiai alkotása* (Nagyvárad 1896, a Körös-Berettyó-szabályozás millenniumi monográfiájának bevezető része, de külön kiadásban is megjelent). Folyvást tevékeny tagja a természettudományi s a földtani társulat választmányának, valamint a földrajzi társulatének is, melynek egyik alapítója.

Pethő-Törő-féle lázadás, l. *Hódmezővásárhely* (XVII. k. 733. old.).

Petilium *L.* (növ.), l. *Koronaliliom* (X. k.).

Petimus damusque vicissim, l. *Hanc veniam* stb.

Petit de Julleville (ejtsd: p'tí dö zsülvil) *Lajos*, francia irodalomtörténetiró, szül. Párisban 1841 jul. 18. Az École normalet járta, később a Sorbonneban a francia irodalom tanára lett. Művei: Histoire du théâtre en France (Páris 1880—86, 5 köt.); Le théâtre en France (1889, 3. kiad. 1893); 1896. megkezdte a Histoire de la langue et de la littérature française c., 8 kötetre tervezett munka kiadását.

Petites écoles (ejtsd: p'titzekól), Franciaországban hajdan az alsóbb egyházi iskolák neve, megkülönböztetésül a lycée, collège-től. Most néha a kisdedóvókat nevezik P.-nak.

Petit Journal, *Le* (ejtsd: lö p'ti zsurnál), 1863 óta Párisban megjelenő republikánus napilap, mely olcsósága miatt nagyon elterjedt.

Petit salé (ejtsd: p'ti szalé), francia nemzeti étel, mely frissen sózott disznóhúsból áll. Főzelék mellé adják.

Petitsséminaires (ejtsd: p'ti szeminer), francia papnevelő intézetek előkészítő iskolái (gyermekszemináriumok).

Petőfi *Sándor* (XIII. k.) emlékére újabban két országos ünnepet tartottak. Egyiket 1897 jul. 31. Segesváron, ahol a várban felállított szobrát (mintázta *Köllő* M.) leplezték le, másikat pedig 1899 jul. 30. P. halálának félszázados évfordulója alkalmával. A főünnepet Segesváron rendezte a Petőfi-társaság részint künn a csatatéren, részint a P.-szobor előtt a várban. Az ünnepen a kormány, a főrendiház, a képviselőház, az akadémia, Kisfaludy-társaság, a sajtó, számos hatóság képviseltette magát s az ország minden részéből nagy számmal jelentek meg Segesváron; ötezer székely jött el Ugron Gábor vezetése alatt az ünnepre; a szászok sem zárkóztak el egészen a kegyelet nyilvánításától, igy a brassóvidékiek küldöttségileg jelentek meg. Benedek, Bartók Lajos, Bartha Miklós, Bársony István, a kormány nevében Zsilinszky Mihály; Jókai Mór apoteózisát E. Kovács Gyula szavalta, akinek ez volt utolsó művészi diadala, mert a szavalat után a lelki izgalomtól és a hőségtől elájult s pár nap mulva meghalt. Ezenkivül Endrődi Sándor és Szász Gerő saját költeményeiket szavalták. Ugyanekkor Budapesten is tartottak ünnepeket, részint az új

városháza termében, részint a P.-szobornál, mely alkalommal Halmos polgármester, Jókai, Rákosi Jenő, Bródy Sándor és mások beszéltek. Az ország számos más városában szintén tartottak emlékünnepeket, többek közt Kis-Kőrösön, P. szülőföldén, ahol Benedikty Andor a város nevében, Bródy S., Feszty Á. (a költő szülőházánál) mondtak beszédeket, Pósa Lajos pedig alkalmi költeményt szavalt. A Petőfi-társaság egy P.-Albumot is bocsátott közre ez alkalommal Bartók, Endrődi és Szana Tamás szerkesztésében, különböző irók alkalmi cikkeiből, tanulmányrészletekből, kézirati hasonmásokból és képekből összeállítva, s mozgalmat indított egy Budapesten állítandó *P.-ház* létesítése iránt. P. népszerüsítését nagyon előmozdítja az a körülmény, hogy a költemények szerzői tulajdonjoga 1900 jan. 1-évvel megszünt s a kiadói verseny felszabadult. Maga az Athenaeum, az eddigi tulajdonos, 1 koronás népies kiadásban bocsátotta közre P. összes verseit. Emellett megjelent egy nagyobb díszes illusztrált kiadás is az Athenaeumnál. Napfényre került időközben pár eddig ismeretlen költeménye is P.-nek, valamint néhány életrajzi adat a kortársak emlékezéseiben, hogy azonban az ily emlékezéseket minő kritikával kell fogadnunk, megmutatta Havas Adolf Jókai egyik visszaemlékezéséről irt észrevételeiben (Magyar Kritika, 1900 jan.). N. L.

Petrezselyemkél (növ.), a Brassica Selenisia L., . *Bodorkél* (III. k.).

Petri *Mór*, iró, szül. Tasnád-Szarvadon (Szilágy) 1863 jul. 11. A középiskolát Zilahon végezte. Budapesten tanári oklevelet szerzett s bölcseletdoktorrá avatták. 1886-tól tanár a zilahi ref. főgimnáziumban 1894-ig, amikor Szilágy vármegye királyi tanfelügyelőjévé nevezték ki. 1889—94. a Szilágy szerkesztője. Az erdélyi irodalmi társaság 1892. rendes tagjává választotta. A szilágyszolnoki evang. ref. egyházmegye tanácsbirája, a szilágyvármegyei Wesselényi-egyesület elnöke. Költemények mellett, melyekből egy kötet 1897. jelent meg, irt irodalomtörténeti tanulmányokat, esztetikai s kritikai dolgozatokat.

Petri *Emil* elzászi politikust 1898 jan. Elzász-Lotaringia igazság- és kultusztigyi másod-államtitkárává nevezték ki.

Petrik *Lajos* 1896. megkapta a koronás arany érdemkeresztet.

Pétrinal (tulajdonképpen *poitrinal*), karabélyszerü fegyvere a XVI. sz.-beli lovasságnak. Nehézségénél fogva lövéskor a mellvashoz (poitrinal) támasztották s állitólag innen kapta a nevét.

Petrolia, város Ontario kanadai tartományban, a Sydenham folyó mellett, mely a St.-Claire-tóba ömlik, (1891) 4357 lak., vasúttal, petroleumforrások területén.

Petrovácz *József*, pedagogus, érseki segédtanfelügyelő, szül. Baján 1845-ben. 1878. a kalocsai főegyházmegye részére segédtanfelügyelővé nevezték ki, majd képezdei tanár, 1888 óta pedig a kalocsai zárdai leányiskolák igazgatója. Jeles munkásságáért Haynald biboros-érsek előterjesztésére a pápa a Szent-Gergely-rend lovagjává nevezte ki. Z—R.

Petrovics-Njegus, montenegrói vladika, l. *Péter* (7., XIII. k.).

Petrovits *Gyula, Pethő* Gyula (l. o.) családi neve.

Pet. Thou., latin növénynév után *Du Petit Thouars* Lajos Mária Aubert (V. k.) nevének rövidítése.

Petzit (ásv.), l. *Tellurezüst* (XVI. k.).

Pevensey (ejtsd: pevenszi), angol városka East-Sussex grófságban, (1891) 437 lak. Tőle K-re van Hastings, ahol Hódító Vilmos 1066. kikötött. A rómaiak korában *Portus-Anderida* volt a neve.

Peytral *Pál Lajos* francia politikus 1898 jun. a Brisson-kabinetben átvette a pénzügyminiszteri tárcát s megtartotta Dupuy új kabinetjében is (okt.), hogy az egyenes adók rég tervezett reformját keresztül vigye. 1899. a Dupuy-kabinettel együtt visszalépett.

Pézsmarózsa (növ., Rosa moschata Ehrh.), az örökzöld rózsa testvérfaja v. fajtája, Európa és Ázsia D-i, valamint Afrika É-i részén terem vadon, de kedves illata és őszi virágzása kedveért nálunk is gyakran ültetik. Dúsan virágzik, van 20—100 virága is egy nagy virágzatban. BORB.

Pézsmás állatok mindazok, amelyeknek alfelvagy ivarnyilás melletti, esetleg pedig más helyeken fekvő bőrmirigyei is a pézsma illatára emlékeztető váladékot szolgáltatnak.

pf., a zenében az olasz *poco forte* (kissé erősen) és a *più forte* (erősebben) rövidítése.

Pfäfers (Pfävers), fürdő St. Gallen svájci kantonban, a vad Tamina-folyó mély völgyében, 685 m.-nyire a tenger szine fölött. Azelőtt csak nehezen járható gyalogösvény vezetett a fürdőépületekhez. 1852. azonban Ragazból a Tamina mentén szép műutat építettek. Több 37°-os forrása a szűk Tamina-völgyben ered. A vizben kevés az ásványi anyag, 1 lit. csak 0·287 g. szilárd alkatrészt, azonkivül pedig 305 cm^3 szénsavat, nitrogént és oxigént tartalmaz. A forrásokat 1038-ban fedezték föl, 1242. pedig építették az első fürdőházat, melyben a szükséges élelemmel ellátott beteget kötélen eresztették le a völgybe, honnan a kúra befejezése után ismét fölhúzták. A mostani, 1704—16. épült fürdőházak csak 600 lépésre vannak a forrásoktól, melyeknek egy részét csöveken levezetik Ragazba. Magasan s mélyen barázdált völgy felett, szabadon kinyuló hegyi terraszon fekszik *P. falu*, 1634 lak. A VIII. sz.-ban alapított bencés apátságát 1838-ban megszüntették és a *St. Pirminsberg* nevü elmegyógyitó intézetté alakitották át. P. falu mögött, *Raggol* puszta mellett palabányák vannak. A fürdőt már Theophrastus Paracelsus is leirta Vom Ursprung und Herkommen von d. Bade P. (Basel 1576) c. művében. V. ö. *Kaiser*, Die Therme von Ragaz-P. (5. kiad. St. Gallen 1869); *Tschudi*, Ragaz-P. (u. o. 1870); *Schädler*, Ragaz-P. (u. o. 1886).

Pfalzgraf, l. *Palatinus* (XIII. k.).

Pfaundler *Lipót*, osztrák fizikus, szül. Innsbruckban 1839 febr. 14. U. o., Münchenben és Párisban fizikát, matematikát és kémiát tanult, habilitáltatta magát 1866. Innsbruckban, u. o. 1867. a fizika tanára lett, 1891. Grazba ment mint a fizikai intézet tanára és igazgatója. Számos ké-

miai, fizikai és orográfiai vizsgálatot tett közzé; monográfiát irt a Stubai hegycsoportról (Barth L.-el, Innsbruck 1865) s átdolgozta Müller-Pouillet Lehrbuch der Physik (Braunschweig 1886 s köv.) c. művének 8. és 9. kiadását.

Pfeiffer *Kálmán* (tájai), miniszteri tanácsos, szül. Sopronban 1841 nov. 9. A középiskolákat részint u. o., részint Bécsben s a gazdasági akadémiát M.-Óváron végezte, 1866. a veszprémi közalapítványi gazdászati főtisztségnél gyakornokul alkalmazták, 1867. Eötvös József báró főtiszti segéddé nevezte ki. 1869. a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közalapítványi gazdászati ügyosztályába rendelték be szolgálattételre s 1870. megkapta a miniszteri fogalmazói címet és jelleget, 1871. valóságos fogalmazóvá, 1882. valóságos miniszteri titkárrá, 1887. valóságos osztálytanácsossá, 1897. valóságos miniszteri tanácsossá nevezték ki. Egész szolgálati idejét a közalapítványi gazdászati ügyosztályban töltötte. Az 1873. bécsi világkiállításon mint fogalmazó a kormánybiztosságnál volt alkalmazva s ez alkalommal a koronás arany érdemkereszttel, 1899. pedig a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

Pfeiffer *Ida* (családi nevén *Reyer*), utazónő, szül. Bécsben 1797 okt. 14., megh. u. o. 1858 okt. 17-én. 1820. férjhez ment P. ügyvédhez, akitől nemsokára elvált. 1842. beutazta Palesztinát és Egyiptomot; 1845-ben Izlandot és Skandináviát; 1846—48. Braziliában, Chilében, Khinában, Indiában, Persiában, Örményországban és Kaukázusban járt. 1851—55. az osztrák kormány támogatásával a Szunda-szigetekre ment, 18 havi ott tartózkodás után pedig bejárta Észak- és Dél-Amerikát. A berlini és párisi földrajzi társaságok disztagja lett és a porosz királytól aranyérmet kapott. 1856. Madagaszkarba ment, ahol hosszabb ideig fogságban volt. Körülbelül 240,000 km.-nyi utat tett tengeren, 32,000 km.-t pedig szárazon. Bár sok egészen ismeretlen vidéken járt, munkáinak a kellő képzettség hiánya miatt kevés a tudományos becsük. Művei: Reise einer Wienerin in das Heilige Land (Bécs 1843, 2 köt., 4. kiad. 1856); Reise nach dem skandinavischen Norden und der Insel Island (Pest 1846, 2 köt.); Eine Frauenfahrt um die Welt (Bécs 1850, 3 köt.); Meine zweite Weltreise (u. o. 1856, 4. köt.); Reise nach Madagaskar (fia adta ki P. életrajzával, u. o. 1861, 2 köt.).

Pfersche *Emil*, osztrák jogtudós és politikus, szül. Pozsonyban 1854. Jogi tanulmányainak befejezése után a grazi egyetemen a római jog és az osztrák magánjog magántanárává habilitáltatta magát, majd pedig e tárgyak rendkivüli tanára lett. 1894. meghivták a prágai német egyetemre, ahol 1896. rendes tanárnak nevezték ki. Miután 1897. Aussigban megválasztották reichsrathi képviselőnek, a német haladók pártjához csatlakozott. A csehországi nyelvrendeletek miatt támadt harcban előbb közvetítő szerepre törekedett, de a kormány és a szláv többség rideg magatartása a leghatározottabb ellenzéki álláspont elfoglalására kényszerítette. Művei közül említendők: Die Bereicherungsklagen (Bécs 1883); Privatrechtliche Abhandlungen (Lipcse 1886); Die Interdikte des römischen Zivilprocesses (Graz 1888); Die Irrtumslehre des österreichischen Privatrechts (u. o. 1891); Das gewerbliche Arbeitsverhältnis (Bécs 1892); Österreichisches Sachenrecht (1. köt. u. o. 1893).

Pfitzer *Ernő*, német botanikus, szül. Königsbergben 1846 márc. 26. Szülővárosában, Berlinben és Heidelbergában tanult. 1868-ban Bonnban egyetemi magántanár, 1872. pedig Heidelbergában rendes tanár lett. Művei: Untersuchungen über Bau und Entwickelung der Bacillariaceen (Bonn 1871); Grundzüge einer vergleichenden Morphologie der Orchideen (Heidelberga 1882); Morphologische Studien über die Orchideenblüte (u. o. 1886); Entwurf einer natürlichen Anordnung der Orchideen (u. o. 1887); Übersicht des natürlichen Systems der Pflanzen (Berlin 1894); továbbá az Engler és Prantl-féle Natürliche Pflanzenfamilien számára az orchideákról szóló részt irta (Lipcse 1888—89).

Pflüger *Ede Frigyes Vilmos*, német fiziologus, szül. Hanauban 1829 jun. 7. Eleinte jogot tanult, később Marburgban és Berlinben orvostudományt. 1858. a fiziologia magántanára lett a berlini egyetemen, 1859. pedig Bonnban a fiziologia tanára és a fiziologiai intézet igazgatója. 1897 óta a m. tud. akad. külfagja. Művei: Über die Eierstöcke der Säugethiere und des Menschen (Lipcse 1863); Über die Kohlensäure des Blutes (Bonn 1864); Untersuchungen aus dem physiologischen Laboratorium zu Bonn (Berlin 1865); Die teleologische Mechanik d. lebendigen Natur (Bonn 1877); Wesen und Aufgaben der Physiologie (u. o. 1878); Die Muskelkraft (1891). 1868. megalapította és azóta szerkeszti az Archiv für die gesammte Physiologie c. folyóiratot.

Pforzheim, badeni város, (1895) 33,345 lak.

Phaca *L.* (növ.), l. *Szirtlencse* (XV. k.).

Phacelia Juss. (növ., korpavirág az Alföldön, kerti nefelejts a Balatonnál), a hydrophyllaceák füve, 53 faja amerikai. Virágzata füzérforma csigafürt, szirma ferde, himje hosszan kinyuló, tokja kétrekeszű, ketté repedő, sokmagu tok, Kertben leginkább két faja van: a Ph. congesta Hook. (Ph. pinnatifida Mchx.) kék meg a Ph. tanacetifolia Benth. halaványkék v. szürkéslila virágokkal. Ápr. és máj. vetik.

Phaenologia, l. *Fenologia* (VII. k.) és *Növényfenologia* (XIII. k.).

Phagocytosis, l. *Fagocitózis* (VI. k.).

Phalaenidae (állat), l. *Araszolók* (II. k.).

Phanerogamae (gör.-lat.) a. m. termékenyülők, nyilván nemzők, t. i. a *virágzó növények* (XVI. k.), melyeknek ivarszervét szabad szemmel látjuk és ismerjük.

Pharmacodynamica, l. *Gyógyszerhatástan* (VIII. k.).

Pharmacopoea hungarica, l. *Gyógyszerészet* (VIII. k.).

Pharnabazos, ókori Persiának egyik szatrapája, Frigia és Bitinia ura, a persa politikában annak az iránynak a hive, mely a peloponnezusi háboru alkalmával a spartaiakat Athén ellen és megfordítva támogatta, hogy igy mindkettőt gyöngítse. Eleinte hive volt Alkibiadesznek, de Kr. e. 404. feláldozta. Artaxerxes és ifj. Kyros mérkőzésében az előbbinek pártjára állott, Sparta

ellenében együtt harcolt Tissaphernesszel, de Agesilaos és Derkyllidas annyira megszorították, hogy 395. egyezségre lépett. Kononnal közösen felszabadította a spartaiak által elfoglalt tengerparti városokat. 389. a király kibékült Spartával, Ph.-t Susába hivták, hol csakhamar meghalt.

Phascolomydae (állat), az erszényesek (VI. köt.) egyik családja. — *Phascolomys*, l. *Vombát* (XVI. k.).

Phellogenum (gör.) a. m. paraanya v. parakambium, l. *Paraszövet* (XIII. k.).

Phil . . ., *philo . .* (a görög φίλος a. m. barát, kedves, kedvelő) latin leírású származéka. Összetételeit l. *Fil . . ., Filo . .* (VII. k.).

Philadelphaceae (növ.), l. *Jázmincserefélék* (IX. k.).

Philadelphia, É-amerikai város. Az összes behozatal értéke 1895-ben 47.271,435 (4·2 millióval kevesebb, mint az előbbi évben), a kivitelé 36.745,119 dollár volt. A behozatal fő cikkei: nádcukor (14·7 millió dollár), gyapju és gyapjuáruk (3·9 millió), kecskebőrök (2·3 millió), kémiai iparcikkek (2·2 millió), pamut és pamutáruk (1·5 millió) stb. A kivitel fő cikkei: petroleum (16·2 millió dollár), kenyértermékek (5·4 millió), egyéb különféle élelmi szerek (3·6 millió), dohánylevelek (2·1 millió), szalonna (1·2 millió), szarvasmarha (1·4), pamut (1·5) és szén (1 millió dollár).

Philip., latin növénynév után *Philippi* Rudolf Amandus nevének rövidítése. 1808. Charlottenburgban szül., 1850-ig Casselben iskolaigazgató, azután Chilében a santiagói kert igazgatója volt. Florula Atacamensis (Halle 1860) és Chile növényein kivül a kagylókat is ismertette.

Philippi *Félix*, német drámairó, szül. Berlinben 1851 aug. 5. Tanulmányait szülővárosában és Münchenben végezte, azután pedig beutazta Olaszországot, Görögországot és Franciaországot. Münchenben megismerkedett Ibsennel, kinek Kisértetek c. darabja Németországban először P. rendezésével került szinre Augsburgban. Hatásos szinművei közül említendők: Der Advokat (1884); Irrlicht (1885); Daniela (1885); Dagmar (1886); Veritas (1887); Meeresleuchten (1888); Das alte Lied (1890); Die kleine Frau (1891); Der verlorene Sohn (1892); Wolthäter der Menschheit (1893); Asra (1894); Der Dornenweg (1896). Ezt a darabot Lewinsky mutatta be Budapesten 1899 karácsony ünnepén, az orfeumban lefolyt, tüntetések által megzavart vendégjátéka alkalmával. Újabb szinművei: Wer war's? (1896); Mengersfelde (1897); Die Wunderquelle (vígjáték 1897) és Das Erbe (szinmű 1898).

Philippiada. Mióta Artát átengedték Görögországnak, a déli Epiruszban levő ambraki sikság főhelye, Janina török vilajet prevezai livájában, nagy bazárral, több ezer lak. Artából sok földbirtokos és kereskedő ide költözött, úgy hogy most P. kereskedelmi jelentőségre nézve fölülmulja Artát.

Philippovich *Ferenc* báró (phillipsbergi), P. *József* (XIII. k.) táborszernagy öcsse, táborszernagy, szül. Goszpicsban 1820 okt. 12. A katonai pályára lépett. Részt vett 1848—49. a dél-tiroli, majd magyarországi harcokban, nevezetesen a győri csatában (jun. 18.), Komárom ostromában (jul.), az új-szegedi csatában (aug. 3—4.) s a Szőreg melletti ütközetben, végre Temesvár ostromlásában. Azután a császár szárnysegéde lett, majd pedig 1850. a császári kabinetirodába került. 1859. mint ezredes harcolt Lombardiában, 1860. bárói rangra emelkedett; 1861. Zárába, 1862. Ragusába került mint várparancsnok és dandárnok, 1865—69. Dalmácia helytartójaként működött és táborszernagygyá lett; 1869. Krakkóba, 1874. Brünnbe ment mint hadtestparancsnok, 1877. pedig mint a volt határőrvidék beolvasztásával foglalkozó bizottság elnökét Zágrábba helyezték át, ahonnan az 1878. boszniai hadjárat eredményének kivivását annyira előmozdítá, hogy a Lipót-renddel jutalmazták. 1881 szept. 1-én nyugalomba vonult. 1899 ápr. 3. megünnepelte 25. évfordulóját annak a napnak, amelyen a 70. sz. gyalogezred tulajdonosává kinevezték. A király kegyes kéziratban üdvözölte e napon. M. L.

Philipstown (ejtsd: filipsztaun), a délafrikai brit fokföldi gyarmat egyik kerülete, az Oranje folyótól délre, 6980 km²-nyi sik területen, (1891) 6670 lak. (3086 fehér, 2988 hottentotta). Az ilyennevü főhelynek, melyet *Petrusvillenek* is hivnak, 1201 lakosa van.

Phlyctenodes *Milne-Edw.* (állat), az ivelt rákok (Cyclometopidae) családjába tartozó kövesedett rövidfarku tengeri ráknem. Eddig Franciaország ó-harmadkori üledékeiből volt több faja ismeretes, újabban Lőrenthey Magyarországban is találta két fajját, a *P. Hantkeni* Lőrent. és *P. Krenneri* Lőrent. új fajokat, melyek eddig csakis a budapesti Kis-Svábhegy felsőeocén-koru nummulitmeszéből ismeretesek. LŐRENT.

Phocaena (állat), l. *Delfinfélék* (V. k.).

Pholegandros, l. *Polykandros* (XIV. k.).

Phonopor, l. *Fonopór*.

Phosphor, l. *Foszfor* (VII. k.).

Photo . . . (a gör. φῶς, genit. φωτός a. m. világosság, fény szó latin leírású származéka), összetételeit l. *Foto . . .* (VII. k.).

Phönixville, város Pennsylvania északamerikai államban, (1890) 8514 lak., nagy vas- és acélművekkel (Phoenix Iron Company).

Phronima *Latr.* (állat), a bolharákok (Amphipoda) rendjének egyik neme, melynek egyetlen faja, a *Ph. sedentaria* Forsk. a Földközi-tenger és Atlanti-oceán lakója. A nőstény ivadékaival kievett *Pyrosoma* és *Diphyes* nevü zsákállatokba telepedik meg s állandóan ezek köpenyvázában lakik. D. J.

Phryganeidae (állat), l. *Tegzérek* (XVI. k.).

Phrynolambrus *Bittn.* (állat), az Oxyrrhynchidae családjába tartozó kövesedett rövidfarku tengeri ráknem, melynek egyetlen faja a *P. corallinus* Bittn. eddig csakis Magyarországból ismeretes és pedig Kolozsvár környékéről és a budapesti Kis-Svábhegy nummulitmeszéből. LŐRENT.

Phyllerium *Fr.* (növ.), l. *Erinaceum* (VI. k.) és *Öböly* (XIII. k.).

Phyllites (gör.) néven foglaltak a fitopaleontologusok sok olyan kövesült növénylevelet össze, amelynek a származásával nem voltak tisztában és így nem tudták sehová sem beosztani.

Phyllocladium (növ., cladodium, caulis foliaceus), levélnemü ág. Néhány növénynek olyan

sajátságos képződménye, hogy ágai rendesen és állandóan levelek módjára ellaposodnak, tehát inkább olyanok, mint a levél. A P.-ot azonban a rendes levéltől a rajta levő apró virág vagy a gyümölcs különbözteti meg, mert igazi levélen ilyen soha sincs; más szóval a virágot v. gyümölcsöt termő levélalak tulajdonképen P. Ilyen szára van sok kaktusznak (Phyllocactus), a csodabogyónak, a Xylophyllának. A szár némelykor *ellapulás* (fasciatio) útján is levélalaku lehet, ugy hogy a fasciatiót történetesen jelentkező Ph.-nak is mondhatjuk. A spárga meddő virágnyele is Ph. BORB.

Phylloma, l. *Levélképlet* (XI. k.).

Phyllophaga (állat), l. *Lemezes csápuak* és *Lombevő* (XI. k.).

Phyllotaxis, l. *Levélállás* (XI. k.).

Phymatocarcinus *Reuss.* (állat), az ivéltrákok (Cyclometopidae) családjába tartozó kövesedett rövidfarku tengeri ráknem. Ennek csak két faja van; az egyik, a *P. speciosus* Reuss. az ausztriai miocenkoru üledékekből ismeretes; a második a *P. eocenicus* Lőrent., e nemnek eddig ismert legrégibb képviselője, a budapesti Kis-Sváhegy nummulitmeszéből ismeretes kizárólag. LŐRENT.

Physalus (állat), l. *Finncet* (VII. k.).

Physopoda (állat), az egyenes szárnyu rovarok (Orthoptera) rendjének egyik alrendje, melynek fajainál a szárnyak szegélyén finom sörték emelkednek. Fajai a virágok és levelek nedveivel táplálkoznak. Legismeretesebbek a *Thripsidae* családba tartozó fajok közül a *Thrips* és *Phloeotrips* nemekből valók. D. J.

Phytochemia (növ.) a. m. növénykémia.

Phytodomatium, l. *Domatium* (V. k.).

Phytognosia, l. *Növényismerettan* (XIII. k.).

Phytonomia, l. *Növénytermészettan* (XIII. köt.).

Phytotomia, l. *Növényboncolástan* (XIII. köt.).

Piada (hivatalosan *Nea Epidavrosz),* falu Argolisz és Korintus görögországi nomoszban, a Peloponnezuson, 32 km.-nyire Naupliától, a Hagiosz Eliasz K-i lábánál, (1889) 1183 lak.; ismeretes arról, hogy Mavrokordatosz elnöklete alatt 1822 jan. 1. itt tartotta üléseit az első görög nemzeti gyülés, amely kimondotta Görögország függetlenségét.

Piaggia (ejtsd: pjadsa) *Károly,* olasz utazó, szül. Badia di Cantignanóban 1827 jan. 24., megh. Karkodsban (Afrika) 1882 jan. 17. 1851. Tuniszba ment, 1856. Khartumba, ahonnan többször bejárta a Fehér-Nilus vidékeit. 1860. a Bahr el Ghazal folyón járt, 1863—65. pedig a Nyam-Nyam-földön tett nagy utazást. 1876. Gessivel együtt kikutatta az Albert-tavat és a Somerset-Niluson felment az Ibrahim-tóig. 1881. a gallák földjére ment, de útközben meghalt. Egyes jelentéseken kivül Dell'arrivo fra i Niam-Niam e del soggiorno sul lago Tzana in Abissinia (Lucca 1877) c. műve van.

Piagnoni (olasz, ejtsd: pianyoni) a. m. siránkozók, jajveszéklők. Igy nevezték Savonarola (XIV. k.) párthiveit, szemben a világias érzelmü arrabiati (dühöngők) párttal.

Pianciani (ejtsd: pjancsáni) *Lajos* gróf, szül. Rómában 1810., megh. 1890 okt. Jogi tanulmányai után pápai szolgálatba lépett, de 1845. az olasz nemzeti mozgalomhoz csatlakozott. 1848. mint első hangoztatta az alkotmányos kormánynak és a jezsuiták kiüzésének szükségét. Részt vett a velencei és a római forradalomban és több csatában, amikor francia fogságba került. Később Párisban és Angolországban a nemzeti ügy érdekében működött, főkép Rome des papes (1859) c. nagy munkájával. Az Ausztria elleni 1859-iki háboruban a Napoleonnal való szövetség miatt nem vett részt, de már 1860. erősen támogatta Garibaldit. 1865. képviselő volt és az alsóháznak több izben alelnöke, ugyszintén Róma város polgármestere.

Piatra alba, Petrilla hunyadvármegyei község határában a Sebesviz forrásvidékén határszéli belépő-állomás Románia felé. Az Olt-és Zsil-vidék közéről itt hajtják ki és be a juhokat azok, akik Nagyszeben vagy Szászsebes felé igyekeznek. Május 15-től október 15-ig pénzügyőri kirendeltség teljesiti a szolgálatot a szerdahelyi biztosságtól. A csendőrség a 42 km. bennebb eső Dus határállomásról látogatja. Érdekes havasi kiránduló állomás ez a P. és felette a Szebesviz két tengerszeme, a kis és nagy Jezer fekszik. A csempészekkel sok véres összeütközés. T. G.

Picard (ejtsd: pikár) *Emil Károly,* francia matematikus, szül. Párisban 1856 jul. 24. A párisi École normale elvégzése után 1886 óta a párisi Faculté des sciences tanára. Leginkább infinitezimális és függvénytani kérdésekkel foglalkozik. Doktori értekezése: L'application de la théorie des complètes linéaires à l'étude des surfaces et des courbes gauches. Legtöbb értekezése a Comptes rendus-ben jelent meg. Külön megjelent ezenkivül: Traité d'Analyse cimü műve (I—III. köt. 1891—96).

Picaro (spanyol) a. m. kópé. P. regény, l. *Pikáró-regény* (XIII. k.).

Picén, $C_{22}H_{14}$, nagy, szinjátszó lemezekben kristályosodik; 337°-nál megolvad, 518°-nál forr; vizben, borszeszben nem jól, csakis kumolban oldódik, továbbá tömény kénsavban s ez oldat zöld; brómmal *dibróm-P.*-t alkot. Előfordul a petroleum és a barnakő kátrányának száraz lepárlási maradékaiban. VÉRT.

Pichler *Győző,* országgyülési képviselő, szül. Pesten 1869 jul. 23. Középiskolai tanulmányait a piaristáknál, jogi tanulmányait és szigorlatait a budapesti tud.-egyetemen végezte el. Az egyetemi életben élénk részt vett és 1889. a párisi új Sorbonne megnyitására küldték ki mint a magyarországi egyetemi hallgatók küldöttségének elnökét. A jogot elvégezve, a fő- és székvárosnál szolgált mint fogalmazó-gyakornok. Csakhamar azonban hirlapiró lett és éveken át az Egyetértés belső munkatársa volt. Midőn Kossuth Ferenc hazatért, P. lett titkára. 1896. függetlenségi és 48-as párti programmal orsz. képviselővé választották. Pártja csakhamar a párt egyik jegyzőjévé választotta meg. A közlekedésügyi bizottság tagja.

Pichurim-bab (növ., Nectandra Roland), a babérfélék fája 70 fajjal Amerikában. A *N. Puchury* (Pucheri) maior és minor Nees (Ocotea Pichurim

maior Mart. és minor Mart.), mind a kettő braziliai fa, Caracasban cabalongának nevezik. A gyümölcs- és maghéjától megtisztított és megszárított szikje az apró- és nagyszemü P. (faba pichurim minor et maior). Csípős zamatos ízü, emésztés gyengesége, bélgörcs és hasmenés ellen orvosság. A *N. concinna* Nees Martinique szigetén terem, fája márvány-babér (laurier marbré), a *N. Rodiaei* Schomb. fája *green heart* (VIII.k.), sipiri v. hitschia, más gujanai fajoké pedig fekete cédrus nevén ismeretes. Kérgökkel cserzenek.

Pickering *Eduárd Károly*, amerikai asztrofizikus, szül. Bostonban 1846 jul. 16. Cambridgeben (Massachusetts) tanult s 1868—76. a fizika tanára a bostoni technikai főiskolán. Ez időbeli vizsgálatai a fény polarizációjára, visszaverődésére és elnyelésére vonatkoznak. 1876. kinevezték a Harvard College csillagvizsgáló intézetének igazgatójává Cambridgeben. Vezetése alatt az intézet jelentékenyen kibővült, amennyiben az asszisztensek száma 6-ról 40-re emelkedett. A cambridgei főcsillagvizsgálón kívül egy-egy fiókintézet állíttatott fel Kaliforniában és Peruban s eddigelé mintegy 20 kötet évkönyv került nyilvánosságra. Első munkálatai Cambridgeben az égi testek fotometriájára vonatkoznak; több mint 25,000 állócsillagnak határozta meg a fényességét s ezenkívül a Jupiter, Mars, Neptun és Uranus kisérőit is fotometrikus méréseknek vetette alá. 1882. az asztrofotográfiával foglalkozott s az égi testek helyeit s több mint 10,000 csillag színképét határozta meg. Ezen munkálatainak eredményei az Annals of the Astronomical Observatory of Harvard Collegeben találhatók.

Picot (ejtsd: pikó) *Emil*, francia filologus, szül. Párisban 1844 szept. 13. 1865. ügyvéd lett. 1866. a román fejedelem titkára volt, 1869—73. pedig Temesváron francia alkonzul. 1875. a párisi Ecole des langues orientales tanára. P. legjobban ismeri a régibb román, ugyszintén a XV. sz.-beli francia irodalmat. Művei: Les Serbes de Hongrie (névtelenül, Prága 1873); Notice sur Nicolas Spatar Milescu (Páris 1883); Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI. siècle (u. o. 1895); Bibliographie Cornélienne (1876); Notice sur Jehan Chaponneau (1879); Catalogue de la bibliothèque de feu M. le baron James Rothschild (1884—93, 3 köt.). Kiadott több román és francia szöveget is: Chant populaires des Roumains de Serbie (1889); Nouveau recueil de farces (Nyroppal együtt 1880); Le livre et mistère de saint Adrien (a londoni Roxburghe Club kiadványaiban, 1895); Oeuvres poétiques de Guill. Alexis (Piagetvel együtt, Páris 1898); továbbá Urechi Gergely krónikáját (1878—85).

Picquart (ejtsd: pikár) *Mária György*, francia alezredes, szül. Strassburgban 1854 szept. 1-én, lotaringiai család sarja. Ugyanott folytatta tanulmányait; a német háboru után emigrált és 1872. a st.-cyri iskolába lépett, melyet kitünő sikerrel végzett; ugyanily eredménynyel hagyta el a táborkari iskolát. 1878. Algériában harcolt, 1880. pedig kapitányi rangra emelkedett. 1885-ben mint a táborkarhoz beosztott tiszt Tonkingba került, honnan 1888. visszatért; két évvel később tanár lett a hadi iskolánál. 1893-ban másodszor helyeztetett át a hadügyi minisztériumba, ahol 1895 jul. 1. óta Sandherr ezredest, a tudósítóiroda főnökét helyettesíté. Ebben az állásban tett főnökének, Gonse tábornoknak hivatalos jelentést Walsin-Esterházy gyanus dolgairól. Midőn főnöke megbizásából még jobban megfigyelte Walsint, arra a meggyőződésre jutott, hogy Walsin, Henry és Du Paty de Clam hamisan vallottak volt alárendeltje, Dreyfus ellen s hogy a borderót Walsin irta. Erről is jelentést tett Gonse tábornoknak, aki azonban ettől a perctől kezdve ellenséges indulattal viseltetett P. iránt. Elvégül a hadügyminiszter Tuniszba helyezte át, ahol egy csomó névtelen levél halállal fenyegette, ha el nem hallgat; főnökei pedig azon ürügy alatt, hogy hivatalos okiratokat a nyilvánosság elé vitt, vád alá helyezték. Midőn azután 1898 jul. a Dreyfus-ügy (l. o.) a kamarában napi rendre került s Cavaignac arra a három okiratra hivatkozott, melyek Dreyfus bünösségét kétségtelenné teszik: P. néhány nappal később (jul. 9.) Brisson miniszterelnökhöz intézett nyilt levelében határozottan kikelt a hadügyminiszter állítása ellen és késznek nyilatkozott bebizonyítani azt, hogy a 3 okirat közül kettő hamisítvány, mig a harmadikban foglalt gyanusítások nem vonatkoznak Dreyfusre. Cavaignac hadügyminiszter erre hivatalos titok megsértése miatt P.-t újra vád alá helyezte, majd pedig jul. 13. elzáratta, de a Dreyfus-ügy revíziója most már megindult. Jul. 14. P. Sarrien igazságügyminiszterhez új levelet intézett, melyben Walsin, Henry és Du Paty de Clam üzelmeit még jobban megvilágította. Ezért Zurlinden hadügyminiszter (közvetlenül visszalépése előtt) P.-t megint pörbe fogta. Alig hogy a párisi fenyítő törvényszék P.-nak egyik pörét (szept. 21.) tárgyalni kezdé, az államügyész azt indítványozta, hogy a tárgyalás a másik vádkeresetben hozandó itélet meghozataláig elnapoltassék. Labori ügyvéd ugyan ellenezte az indítványt, de a biró helyt adott a követelésnek és igy P.-t újra kiszolgáltatták a hadi törvényszéknek. Ez a katonai államcsíny újabb tüntetésekre s tiltakozó határozatokra vezetett. Többet ért, hogy a semmítőszék dec. 8. helyt adott P. ügyvéde felebbezésének és a hadi törvényszék által megejtendő vizsgálatot mindaddig elhúzta, mignem a Dreyfus-pör revíziója fölött a rennesi hadi törvényszék döntött. Magát P.-t is meghivták Rennesbe tanunak, ahol most is, mint az első hadi törvényszék előtt nyiltan és határozottan Dreyfus ártatlanságát hangoztatta és a vádiratokat koholtaknak jelentette ki (1899 augusztus 17. és 18-án). Abbeli óhaját, hogy Du Paty de Clammal szembesitsék, a törvényszék ugyan nem teljesíté, Gallifet hadügyminiszter azonban 1899 szept. 28. kelt leiratában tudtára adta, hogy a tudósító-iroda eljárása ügyében folytatott vizsgálat P. korrekt magatartását igazolta. 1899 nov. 14-én P. az Auroreban Waldeck-Rousseau miniszterelnökhöz nyilt levelet intézett, melyben a közbocsánat alapján való megkegyelmezést visszautasítja s azt követeli, hogy a katonai törvényszék által ellene megindított s még mindig el nem döntött pört minél előbb befejezzék; egyúttal pedig azt követeli, hogy vádlói, első sorban Gonse tábornok ellen vizsgálat indíttassék. P. fellépé-

sét Dreyfus hivei európaszerte rokonszenvvel fogadták és magyarországi tisztelői díszkardot készíttettek számára ezzel a felirattal: «Au colonel Picquart, Champion du droit — des nombreux citoyens libéraux de la Ville de Budapest». Politikai okokból azonban a Bánffy-kormány a kard átküldését eltiltotta, annak készítőjét pedig (a magyar címer engedély nélkül való használata miatt) pénzbírságra ítélte. A Széll-kormány ugyan az átalakított díszkard átadását megengedte, ámde P. az ajándékot (1899 jul.) nem fogadta el. V. ö. *Marin* P., Le Lieutenant-Colonel P. (Páris 1898).

Pictones (pictavi), gall nép, melynek főhelye Limonum Pictonum (a mai *Poitou*) volt.

Pictou, Nova Scotia (XIII. k.) É-i partján levő város, (1891) 2999 lak., igen jó kikötővel, jelentékeny kőszéntermeléssel (1893-ban 375,045 tonna). Közelében a *P. sziget*, melyen 30 skót család lakik.

Pièces rustiques (franc., ejtsd: pjesz rüsztik), olyan edények neve, melyeket *Palissy* (XIII. k.) mintázott.

Piekor (Deutsch-P.), falu és búcsujáróhely porosz Felső-Szilézia Oppeln kormányzóságnak beutheni kerületében, nem messze az orosz-lengyel határtól és a Brinitza folyótól, Gleiwitzcel lóvasút köti össze, (1895) 5942 lak., jelentékeny galmáj-, cink-, ólom- és vasbányászattal.

Pielsticker *Lajos* báró, cs. és kir. altábornagy, a katonai Mária-Terézia-rend kincstárnoka, szül. Osnabrückben 1824. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után 1840 márc. 1. mint hadapród (ex propriis) lépett be a 2. vértesezredbe, ahol még u. a. év szept. 16. alhadnagygyá lépett elő. 1845—1847. elvégezte a központi lovassági iskolát Salzburgban. 1846. főhadnagygyá nevezték ki. 1848—1849. a magyarok ellen harcolt s összesen 6 csatában és 37 ütközetben vett részt, miközben kétszer könnyebb sebet kapott. A komáromi első csatában szerzett érdemeiért a III. oszt. vaskorona-rendet kapta, a második csatában tanusított hősiességéért legfelsőbb elismerésben részesült, majd pedig a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A magyar szabadságharc után az északkeleti vármegyék hiányos térképeinek kijavításával bizták meg. 1850 nov. 19-én II. oszt. századossá lépett elő s egyidejüleg a Csehországban felállított hadsereghez osztották be. 1851—52. elvégezte a bécsi vezérkari iskolát. 1853. a magyar alföldön a rablók kiirtása végett felállított katonai parancsnoksághoz osztották be. Itt szerzett érdemeiért Albrecht főherceg megelégedését vívta ki. 1853. Pest környékén a terepfelvételnél működött, egy évvel később pedig a szerb határon felállított IX. hadtesthez osztották be, majd pedig Liechtenstein herceg magyarországi lovas hadtestével Galiciába helyezték át. 1854 okt. 14-én I. oszt. századossá lépett elő a vezérkarban és Magyarországba helyezték vissza. 1855—56. Oláhországban a terepfelvételnél működött, a következő évben pedig beutazta az összes osztrák vasutakat tanulmányozás végett. 1859. a csapatoknak Olaszországba való szállításával bizták meg, majd pedig Németországba küldték, hogy a Rajna mentén esetleg felállítandó osztrák hadsereg felállításának tervét elkészítse. 1859 jun. őrnagygyá és a Csehországban felállított lovas hadtest másod vezérkari főnöke lett. 1860. a vezérkar vasútügyi irodájának főnökévé nevezték ki. 1861. legfelsőbb elismerésben részesült. 1862—63. a vicenzai és a padovai hadtestek másod vezérkari főnöke. 1863-ban a trieszti katonai parancsnoksághoz helyezték át. 1866. a IX. hadtesttel Olaszországban harcolt s a custozzai csatában tanusított hősiességéért a katonai Mária-Terézia-rend lovagkeresztjét, a hadjáratban szerzett érdemeiért pedig a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. A Mária-Terézia-rend alapszabályai alapján a király bárói rangra emelte P.-t, aki röviddel azután ezredes és az 53. gyalogezred parancsnoka lett. 1874 jul. 15. a 25. hadosztály 2. dandára parancsnokává s még u. a. év nov. vezérőrnagygyá nevezték ki. 1878-ban a 14. gyalog hadosztály élére állították; 1879 máj. 1-én pedig altábornagygyá lépett elő. 1881 máj. 1. negyvenegy évi szolgálat után nyugalomba vonult. 1884. osztrák állampolgár, 1887 dec. 27. a Mária-Terézia-rend kincstárnoka lett, amely állásban tiz évig maradt. Azóta teljesen visszavonulva Bécsben él. P. hosszu katonai szolgálati ideje alatt különösen a térképezés, vasút és a közlekedési ügyek terén szerzett magának érdemeket. M. I.

Pientak *Leonhard*, osztrák miniszter, szül. Przemyslben 1841 febr. 24., u. o. végezte a gimnáziumot, az egyetemet pedig Lembergben, ahol 1866. doktorrá avatták. 1869. a lembergi egyetemen a büntetőjogból magántanárrá lett; 1870. rendkivüli, 1876. pedig rendes tanár. Irt néhány könyvet a börze-játékról s az értékpapirokról. Miután már 1886. a lembergi községi tanács tagjaként működött, 1893. Smolka utódaként a birodalmi gyülésbe választották, mely 1899 okt. 20. első alelnökévé megválasztotta. 1900 jan. 19. tárcanélküli miniszter lett (Galicia részére) a Körber-féle minisztériumban. M. L.

Pierantoni-Mancini *Grazia*, olasz irónő, szül. Nápolyban 1843. Atyja Mancini Pasqual szenátor, anyja Laura Beatrice, ismeretes költőnő volt. Gondos nevelésben részesült és korán ment férjhez Pierantoni szenátorhoz, s azóta ideje nagy részét az irodalomnak szenteli. Regényei közül, melyeket éles megfigyelés és mély pszihologia tesz becsesekké, a hiresebbek: Dora (magyarul is a Budapesti Hirlapban); Treccia bionda (Róma 1872); Valentina (Milano 1878); Lidia (magyarul is, Budapest 1882). Vígjátékai folyton műsoron vannak: Il sistema di Licurgo köztük a legjobb. Költeményei Bolognában jelentek meg 1879. M. több olasz és külföldi tudományos akadémia tagja; számos iskolát és gyermekmenedékhelyet alapitott; több fontos kritikai tanulmánya a római Nuova Antologia folyóiratban jelent meg, köztük legújabb: Una pagina di storia 1848—49. (1898 máj. füzet).

Pierret (ejtsd: pjerré) *Pál*, francia egyiptologus, szül. Rambouilletben 1836. A versaillesi liceumban tanult és a közigazgatási pályára lépett. Az egyiptologia terén való érdemeiért 1867. a Louvre egyiptomi muzeumában alkalmazták. 1873 óta a gyüjtemények őre. Művei: Études égyptologiques (1873—78, 3 köt.); Dictionnaire d'archéologie égyptienne (1875); Vocabulaire hiéroglyphique (1875); Recueil d'inscriptions inédites du musée égyptien du Louvre (1874—78, 2 köt.); Essai sur

la mythologie égyptienne (1879); Le Phanthéon égyiptien (1881); Catalogue de la salle historique de la galerie égyptienne du Louvre (1877); Le décret trilingue de Canope (1881); Le livre des morts des anciens Égyptiens (fordítás, 1882); Explication des monuments de l'Égypte et de l'Éthiopie (1885).

Pierrette, l. *Pierrot* (XIII. k.).

Pierson *MiklósGerard,* németalföldi közgazda, szül. Amsterdamban 1839 febr. 7-én. 1869. a németalföldi bank igazgatója lett, 1877. a közgazdaságtan tanára Amsterdamban. 1885 óta a németalföldi bank elnöke. Művei: Koloniale politiek (1877); Grondbeginselen des staathuishoudkunde (Haarlem 1875—76, 2 rész, 3. kiad. 1891); Leerboek der staathuishoudkunde (u. o. 1884—92, 2 rész).

Pieschen, szászországi falu, (1895) 16,423 lak.

Pietrosz *(Nagy-),* hegycsúcs, l. *Radnai havasok* (XIV. k.).

Pietroszul, l. *Kelemen-havasok* (X. k.).

Pietsch *Lajos,* német író és rajzoló, szül. Danzigban 1824 dec. 25. A berlini művészeti akadémián tanult. 1843. Otto arcképfestő műtermébe lépett, s nemsokára hírnévre jutott, mint ügyes illusztrátor. Ezután irodalommal is kezdett foglalkozni és 1864 óta a Vossische Zeitung állandó tárcairója. Sok utazási tárcájának a javát kiválogatva külön kötetekben is kiadta: Aus Welt u. Kunst (Jena 1867); Orientfahrten (Berlin 1870); Von Berlin bis Paris, Kriegsbilder (u. o. 1871); Marokko-Briefe von der deutschen Gesandtschaftsreise (Lipcse 1878); Wallfahrt nach Olympia, 1876 (Berlin 1879); szöveget irt a Deutsche Malerei auf der Münchener Jubiläumsausstellung 1888 (München 1889) c. díszműhöz; saját életrajza: Wie ich Schriftsteller geworden bin (u. o. 1892—94); Erinnerungen aus den 60-ger Jahren (1896). 70-dik születésnapjára a német császár tanári címet adományozott neki.

Pigopagusz, l. *Torzszülött.*

Pigorini *Lajos,* olasz archeologus és római egyetemi tanár, szül. Fontanellato di Parmában 1842 jan. 10. Parmában jogot tanult, de már akkor szenvedélyes régiséggyüjtő volt és 20 éves korában díjat nyert egy numizmatikai munkájával. Gastaldi és Strobel buzdítására az egész archeologiával kezdett foglalkozni, de különösen a prehisztorikus kort (kő-, bronz- és vas-korszak) tanulmányozta, s ezen a téren első rangu tekintély. 25 éves korában a parmai muzeum igazgatója lett, de az olasz kormány, hogy tanulmányait kiegészíthesse, Rómába és Nápolyba küldte, 1875. pedig kinevezte a római egyetem tanárává, hol ugyanekkor P. a prehisztorikus muzeumot és a Bollettino di paleoetnologia italiana (Chierinivel és Strobellel) c. folyóiratot alapította, melyet azóta egyedül szerkeszt. Európát többször beutazta tudományos küldetésben; 1876. részt vett a budapesti archeologiai kongresszusban, 1894. pedig az egyetlen olasz meghivott tudós volt, aki, mint I. Ferenc József vendége, a sarajevói kongresszuson is hivatalosan megjelent. P. az Accademia dei Lincei s ezenkivül számos olasz és külföldi tudományos akadémia tagja, a heidelbergai egyetem Mommsennel egyidejüleg avatta őt tiszteletbeli doktorrá. P. sokat irt; nevezetesebb önálló művei: Sulle tombe e stazioni di famiglie iberiche (Róma 1882); La terramare dell'età di bronzo di Castione dei Marchesi (u. o. 1883); I più antichi sepolcri dell'Italia secondo le recenti scoperte archeologiche (u. o. 1885); Sul costume nell'età neolotica di seppelire le sole ossa umane già scarnite (u. o. 1884); Il museo nazionale preistorico-etnografico di Roma (u. o. 1880); Scoperte paleoetnologiche vel territorio di Modica in Sicilia (u. o. 1882); L'Italia preistorica (u. o. 1885); Le antiche stazioni umane dei contorni di Cracovia e dell Comune di Breonio Veronese (u. o. 1887); Cause dello sviluppo della ceramica nella prima età del ferro (u. o. 1887); Di alcune leghe usate nella prima età dei metalli (u. o. 1888); Scavi archeologici vel territorio di Sibari (u. o. 1891) stb. Számos nevezetes monográfiáját a Nuova Antologia, a Bolletino di Paleoetnografia ital. c. folyóiratokban s az Accad. dei Lincei havi jelentéseiben adta közre.

Pigorini-Beri *Katalin,* olasz irónő és folklorista, szül. Fontonellato di Parmában 1845 szept. Kiváló nevelésben részesült és már korán föltünt éles megfigyelő tehetségével, komoly, a tudományok felé hajló kedélyével. 1872. nőül ment *Beri* Antal commendatorehoz, s azóta Camerinóban (Marche) lakik. Kezdetben novelláival lépett föl, melyeknek tárgyát a népéletből vette, később pedig a folklore terén működött, s idevágó könyvei (Dagli Slavi ai Valdesi stb.) heves polemiákat idéztek föl. A közoktatásügyi miniszter megbizásából egy illemtant (Le buone maniere, Torino 1892) irt a felsőbb leánytanodák számára, egyéb művei: Il focolare domestico (Parma 1870); I ricordi degli Appennini Marchigiani (Nuova Antologia); In Calabria (Torino 1891); Commentario di Leopardi és Studio critico sulle opere di F. Bosio (Róma 1889); Costumi delle Marche (u. o. 1891); Il paese dove si nasce (Cammerino 1881); In provincia (Milano 1883); Un battesimo principesco alla fine del sec. XVIII (Róma 1889); Costumi e superstizioni dell'Appennino Marchigiano (új kiad. u. o. 1892); Sull'istruzione femminile (új kiad. u. o. 1894). P. ezenkivül számos olasz folyóiratnak és napilapnak is munkatársa; az olasz királynő *olasz Sévigné* asszonynak nevezte el.

Pika, a tűzi lövőfegyverek előtt fő fegyvere a gyalogságnak. Fegyver, amelyet dsidának, lándsának, nyársnak stb. is neveztek.

Pikkelyes páfrány (növ., Cheilanthes Sw.), a páfrányfélék csinos génusza, 6 fajjal az óvilágban, leginkább a mediterrán vidéken. A *Ch. fragrans* L., illatos, állítólag Horvátországban is nőne, de csak Dalmáciából bizonyos; Horvátország flórájának igazi kutatói nem találtak. Több Ch.-faj melegházi dísz. BORB.

Pikkelylevél (növ.) a. m. állevél (I. k.).

Pikler *Gyula* újabb művei: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* (Budapest 1897); *Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése* (u. o. 1897); *A «jus» szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonai* (u. o. 1898).

Pikó (állat, Gasterosteus L.), l. *Pikófélék* (XIII. k.).

Pikotit (ásv.), l. *Spinell* (XV. k.).

Pilodius *Dana* (állat), az ívelt rákok (Cyclometopidae) családjába tartozó tengeri rövidfarku ráknem, amely a harmadkor végétől napjainkig él. Kövült állapotban csakis Magyarországból ismeretes még eddig, innen is csak egy faja, a *P. mediterraneus* Lőrent. a budapesti (Rákos) felsőmediterránkoru mészkőből. LŐRENT.

Pilophora *Jacq.* (növ.), l. *Süvegpálma.*

Pilsen, cseh kerületi kapitányság, 1896 szept. 1-je óta Blowitz és P. járásokból áll, 650 km² területtel, (1890) 102,706 lak.

Piltz *Ottó*, német festő, szül. Altstadtban 1846. Münchenben és Weimarban tanult, azután pedig nagy buzgalommal tanulmányozta a türingiai népéletet, mely genreképeinek tárgya. Ilyenek: A kis bűvész; Türingiai falusi templom kórusa; Tornatanítás falun; A weimari gyermekkert; Előkészület pünkösdre; Vén asszonyok nyara stb.

Pilumnus, l. *Deverra.*

Pilz *Vince*, osztrák szobrász, szül. Warnsdorfban (Csehország) 1816 nov. 14., megh. Bécsben 1896 ápr. 26. Előbb a bécsi akadémiának volt növendéke, majd Rómában Cornelius és Tenerani vezetése alatt tanult, 1855-ben pedig visszatért Bécsbe. A klasszicista iskola hive és a modern szobrászat haladásával nem tartott lépést. Nagyrészt dekorativ művei közül a legsikerültebbek: Krisztus a kereszten (1842, ezüstből a bécsi Szt.-István-templomban, bronzból a bécsi fegyvertárban); négy nagy dombormű a speyeri székesegyház császárcsarnokában; a négy evangelista szobra a bécsi evangelikus templom kapuja fölött; Kollonich biboros szobra a bécsi Erzsébethídon; több szobor a bécsi művészettörténeti muzeum homlokzatán; I. Ferenc József szobra a bécsi alapítványi kaszárnyában; a bécsi parlamentépület quadrigáinak mintái; a tudományt és kereskedést ábrázoló bronzcsoport (Windsor); Neptun diadalkocsiján, a bécsi tőzsdeépületen; a bécsi operaház tetején elhelyezett két Pegazus, melyeket utóbb azonban eltávolitottak stb.

Pimplariae (állat), l. *Fürkészek* (VII. k.).

Pinang, sziget, l. *Pulo Pinang* (XIV. k.).

Pince (XIII. k.). A bor befogadására és ászokolására szolgáló P. igen nagy befolyást gyakorol a bor minőségére. A boros P.-ket általában *erjesztő-* és *ászok-P.-kre* osztjuk, kisebb birtokos azonban, főleg ha csak fehér bort készit, egyetlen P.-vel is beéri, mely ez esetben erjesztő- s ászok-P. is egyszersmind. Az ászok-P.-re vonatkozólag a következőket kell megemliteni: Jónak mondjuk az ászok-P.-t: *a)* ha annak hőviszonyai megfelelők s hőfoka lehetőleg állandóan 10—15 C° között ingadozik, megjegyzendő, hogy a melegebb P.-ben gyorsabban érik, de másrészről könnyebben meg is betegszik a bor; *b)* ha a P. sem nem túlságosan száraz, sem nem túlságosan nyirkos, a száraz P.-ben nagyobb a bor apadása, a nedves P.-ben hamarább elpusztul a hordó, ászokfa stb. fanemü; *c)* ha a P. kellőképen szellőztethető, a rosszul szellőzöttekben dohosak, penészesek lesznek a hordók, s kellemetlen dohos szagot és izt kap a bor; *d)* ha a szükséges P.-munkálatokat nem akadályozza, tehát elég magas, elég széles stb. A bor-P.-k többnyire hegybe v. föld alá épülnek, de félig v. egészen a föld felé is épithetők, csak arra kell főleg ügyelni, hogy annak hőmérsékét a külső hideg és külső meleg ellen kellőképen megoltalmazhassuk, mi földfelhordás, fák, cserjék ültetése, izoláló falak épitése stb. által sikerrel eszközölhető. L. még *Erjesztő pince* (VI. k.). KTY.

Pincesor vagy *alagsor*, több emeletsorból álló épületnek egészben vagy részben a föld szine alatt levő emeletsora. L. *Emelet* (VI. k.) és *Pince* (XIV. k.).

Pinea nux *Plin.*, l. *Mandolafenyő.*

Pinelli *Lajos Pompejus*, olasz lirikus, szül. Sant' Antonióban 1840 máj. 8. A velencei Liceo di Santa Caterina intézetben tanult és 1859. részt vett a piemonti háboruban. Azután Paviában és Torinóban jogot tanult, de csakhamar teljesen az irodalom terére lépett, az udinei liceumban az olasz irodalom tanára. Művei: Dolori e speranze (1860); L'Italia pretesca e ciarlatanesca (1867); Affetti e pensieri (1869); Discorso intorno a Vittorio Alfieri (1870); Vita intima (1876); Poesie minime (1880); Poesie varie nuovamente ordinate (1888); Ritagli di tempo (1890); Discorsi (1891).

Pinero *Artur Wing*, angol szinműiró, szül. Londonban 1855 máj. 24. Eleinte a szinészi pályára lépett és 1874—81. a Lyceum- és a Haymarket-szinház tagja volt. 1877 óta kizárólag szinműirással foglalkozik. 1885. és 1886. adták elő Mayfair, The magistrate (magyarul Aeneas papa cimmel a vígszinházban került szinre 1898) és The School mistress c. bohózatait, 1887. Sweet Lavender c. családi drámáját és The Profligate c. tragédiáját. 1893 óta irta, főképen Ibsen hatása alatt: The second Mrs. Tanqueray (a vígszinházban Tanqueray második felesége cimmel 1899); The notorious Mrs. Ebbsmith (1895) és The benefit of the doubt (1895) cimü családi drámáit. Utolsó két munkáján, a Princess and the Butterfly (1897) c. vígjátékon és a Trelawny of the Wells (1898) c. szinművön már kevésbbé érzik meg a skandináv irodalom hatása. P. szinműveinek fényoldala a friss, könnyed és szellemes dialogus, de kevés bennük a cselekvény és hiányzik belőlük a hangulat és a stilus egysége. Összes műveinek kiadása 1891 óta jelenik meg Londonban.

Ping-jang (Peng-jang, Pjeng-jang), város Hamkjeng koreai tartományban, a Tatong folyó közelében, Szöul és a khinai határ között fele úton. Ismeretes azon ütközetről, amelyet az 1894-iki japán-khinai háboruban a hadakozó felek itt egymással vivtak s amelyben a japánok 600, a khinaiak 3000 embert veszitettek.

Pinguente (szlávul: *Buzet*), város Capodistria isztriai kerületben, az 1102 m. magas Orliak-hegy tövénél, a Quieto folyó és a divacca—polai vasútvonal mellett, (1890) 14,783 lak., régi, a XIV. sz.-ban épült román templommal, kőbányákkal, bor- és olajtermeléssel.

Pinheiro Chagas (ejtsd: pinyeiru cságász) *Manuel*, portugál iró és államférfiu, szül. 1842 dec. 13., megh. 1895 ápr. 7. Katonának nevelték, de már 20 éves kora óta hirlapirással foglalkozott. Volt képviselő, miniszter, akadémiai titkár és egyetemi tanár. Első költői alkotása: Poema da Mocidade, nagy irodalmi harcokra adott alkalmat. Regényei közül nevezetesebbek: Tristezas á Beira

Mar; Côrte de D. João V. (1867); drámái közül A Morgadinha de Val Flor (1867); Lição Cruel (1894) és O drama do povo (1875) címüek aratták a legnagyobb sikert. Legérdemesebb müve azonban P.-nak Historia de Portugal (8 köt., 1867).

Pinia (XIII. k.), a fenyőfa gyümölcse, kedvelt díszítési motivum, különösen edényfödeleken szokták gomb gyanánt alkalmazni. Augsburg városának a címerében szerepel a P. és különösen az augsburgi ötvösségben gyakran használt díszítési motivum.

Pininski *Leó* gróf, lengyel politikus, Galicia helytartója, szül. Lembergben 1857 márc. 8. U. o. végezte a jogot és 1885. magántanár lett a római jogból. Munkái közül említendő: A vagyonszerzés a római jog szerint (2 köt., 1885—88). A politikával 1889 óta foglalkozik, mely évben Tarnopolban képviselőnek választották. Midőn 1895 okt. Badeni helytartót kinevezték osztrák miniszterelnökké, P. lett utóda a helytartói széken. 1898. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. M. L.

Pinnoit (ásv.), viztartalmu magnéziumborát (MgB_2O_4)+$3H_2O$), a stassfurti hires kősótelep boracittartalmu rétegeiben találni élénk sárga szinü tömegekben, nagy ritkán szintelen négyzetes rendszerbeli kristályokban.

Pinos-Puente, város Granada spanyol tartományban, (1878) 4273 lak., vasúttal. P.-től K-re van *Santa Elvira* fürdő kénes forrásokkal (48°).

Pinszk, orosz város, (1897) 28,028 lak.

Pintér, 1. *Gábor*, kir. tanfelügyelő, szül. Szepes-Ófalun 1862 márc. 30. Középiskolai tanulmányait Késmárkon, Lőcsén és Egerben végezte. A budapesti egyetemre mint joghallgató iratkozott be, hol állami ösztöndíjat nyert. Jogot végezvén ügyvédjelölt lett, majd három éven keresztül a Pálffyak hercegi családjában nevelő volt. 1888. állami doktori oklevelet szerzett. 1888—94. a máramarosvármegyei kir. tanfelügyelőségnél segédtanfelügyelő, 1894—96. Kis-Küküllő vármegye, majd Szeben vármegye kir. tanfelügyelőjévé nevezték ki, hol most is működik.

2. *P. Gyula,* osztrák-magyar őrnagy és konzul, szül. Pancsován 1852. mint egy határőrvidéki mérnök fia; a katonai pályára lépett, a 80-as években Budapesten szolgált a 6. gyalogezredben, ahol egy előtte ismeretlen (őrült) a váci-utcában golyóval rálőtt s súlyosan megsebesítette. Felépülve, a hadi iskolát végezte, mire 1878. Boszniában harcolt s azután mint a táborkar tagja Sarajevóba került. 1883 óta Bécsben szolgált a táborkarnál, mignem 1885. a diplomáciai pályára lépett s mint helyettes konzul ment Varsóba. 1890. Janinába helyezték át, 1895-ben pedig Kaneába (Kréta szigetén) nevezték ki konzullá, ahol a bekövetkező mozgalmas években nehéz feladattal kellett szembeszállania. 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

3. *P. Kálmán* újabb művei: *Irodalmunk a millenniumig* (Budapest 1896); *Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról* (u. o. 1897); *Újabb elbeszélő irodalmunk* (u. o. 1897); *Magyar drámai mesék* (az ifjuság számára, u. o. 1899).

4. *P. Pál,* cimbalomművész, született Alberti-Irsán 1850. Többször bejárta Ny.-Európát, Oroszországot, Persiát s kitüntetésekkel s ajándékokkal tért haza. Megfordult majd minden világkiállításon s mindig nagy propagandát csinált a magyar cimbalomzenének és hangszergyártásnak. Világhirü művészek, mint Liszt, Rubinstein, Brahms, Wilhelmi, Bülow, sokszor kitüntették elismerésükkel. Á. K.

5. *P. Sándor* újabb művei: *A vén Mátra titka* (Balassa-Gyarmat 1897); *Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtt* (Losonc 1897).

Pinzgau (XIII. k.). 1898 jan. 2 nyilt meg a Felső-P. egész hosszában a P.-i helyi érdekü vasút, Zell am See-től Krimml falu közeléig. Hossza 53 km.

Pinzolo, falu Tione tiroli kerületben, a Valle Rendenában, (1890) 1490 olasz lak. P.-tól északra 12 km.-nyi távolságban fekszik *Santa Maria (Madonna) di Campiglio,* látogatott klimatikus gyógyhely, 1515 m.-nyire a tenger szine fölött. V. ö. *Kuntze,* Madonna di Campiglio und seine Umgebung (Arco 1894).

Piophila, l. *Sajtféreg* (XIV. k.).

Piotrkow, orosz kormányzóság, (1897) 1.409,044 lak. — *P., város,* ugyanakkor 30,372 lak.

Pipe, kisközség Kis-Küküllő vármegye erzsébetfalvi j.-ban, (1891) 365 lak. 1850. egy poncolt díszítésü, végein szarvalakulag felkanyarodó arany karperecet találtak itt (66·5 g.), mely a bécsi császári régiségtárba került. V. ö. *Hampel,* Archaeol. Értesitő (1879. évf. 213—215. old.). T. G.

Pipere-szappan, l. *Szappan* (XV. k. 420. old. 2. hasáb).

Pipetta (franc. *pipette*), üvegcső, mely közepén golyóalakulag tágult, végén pedig hegyes csúcscsá vékonyodik. Célja: kisebb-nagyobb folyadéktömeg kiemelése (kiszivása) valamely edényből. A vékony véget t. i. folyadékba mártják s a tágabb végen addig szinak, mig p. a golyóalaku tágulás folyadékkal meg nem telt. A tágabb végén ujjal befogott P. a folyadékból kiemelhető anélkül, hogy egy csepp folynék ki a csúcson. Vegyi elemzéseknél térfogatrészekre osztott P.-t szoktak használni; az ilyennel meghatározott tömegü folyadékokat lehet kiemelni. Mérges folyadékok kiemelése végett a P. kaucsuklabdával kapcsolható össze. Ezt összenyomják, mielőtt a P. csúcsát a folyadékba mártanák s aztán a levegő nyomása fölhajtja a folyadékot a csőbe, mint a közvetlen szivásnál.

Pique-nique, l. *Piknik* (XIII. k.).

Piraeus (Peiraieusz), l. *Pireus* (XIV. k.).

Piramidon (pyramidon, dimethylamidoantipyrin), iztelen, vizben jól oldódik, a lázat csökkenti, idegzsába ellen használják. Adagja 0·5 g., naponta 3-szor. 0·4 gr. P. = 1·0 g. antipirin.

Piramisos oktaéder, lásd *Triakisz oktaéder* (XVI. k.).

Pirani *Jenő,* olasz zongoraművész, zenei iró és szerző, szül. Bolognában 1852 szept. 8. Szülővárosában s 1870 óta Berlinben *Kullaknál* és *Kielnél* tanult s 1880-ig az előbbinek akadémiáján tanárkodott; ezóta Heidelbergában él. Kiterjedt hangversenykörútjai közben olasz és német zenei lapokba birálatokat és értekezéseket ir; zongorára szerzett számos darabján kivül néhány zenekari müve is van (Velencei jelenetek, zongorával; A heidelbergai kastélyban, suite; Ballada). K—Y.

Pirano (XIV. k.) isztriai városban az olasz lakosság és Isztria tartománygyülésének tiltakozása ellenére az osztrák kormány szlovén gimnáziumot nyitott, ami a nemzetiségi ellentéteket e tartományban még jobban kielesíté.

Pirarucu (állat), l. *Arapaima.*

Pirckheimer *Wilibald*, l. *Pirkheimer* (XIV. k.).

Piret de Bihain-család (XIV. k.). *Béla* báró a főrendiház tagja, 1898 dec. 25. a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta. — *Jenő* bárónak tényleges katonai szolgálata 60-ik esztendejének betöltése alkalmából a király 1899 szept. 23. kelt sajátkezü levelében köszönetét fejezte ki. — *Lajos* báró, szül. 1862 jan. 22., cs. és kir. kamarás, tartalékos huszárhadnagy, a főrendiház tagja.

Pirheliométer (gör., naphőmérő), először Pouillet által alkalmazott műszer, melynek célja: megállapitani a Nap energiájának a Föld felé kisugárzott részét. Lényege egy hőmérő, melynek gömbje ismert súlyu vizzel megtöltött (l. az *ábrát*) és vékony ezüstbádogból készült hengeres szelencében van elhelyezve. A hőmérő csöve oldalt felhasított sárgarézcsőben van, hogy a hőmérő adatai leolvashatók legyenek. A csövön még fémkorong foglal helyet, melynek átmérője megegyezik az ezüstszelence átmérőjével. Ha a napsugarak a szelencének korommal bevont és igy hőelnyelésre alkalmassá tett fedelére merőlegesen esnek, a szelence árnyéka teljesen elborítja a korongot. Mivel ez a hőelnyelésre legkedvezőbb helyzet, igy igazítják a műszer állását. Öt percenként leolvassák a napsugarak hatásának kitett műszer hőmérőjét s igy megállapítják azon melegmennyiséget, melyet a szelence kormozott fedele ez idő alatt elnyelt. Mivel a fölmelegedett fedél maga is sugároz ki hőt, e veszteség megállapítása végett (szintén öt percenként) megfigyelik a hőmérő jelezte hőcsökkenést, midőn a műszer árnyékban van. Megállapították, hogy a Nap évente annyi meleget sugároz a Földre, mely képes volna a földet környező 30 m.-nyi jégburkolatot megolvasztani. CSEMEZ.

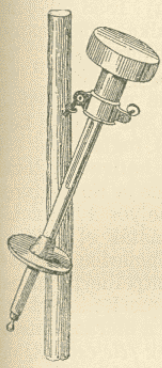

Pirheliométer.

Pirmasens, bajor város, (1895) 24,548 lak.

Pirmez *Oktáv*, belga iró, szül. Châteletben (Hainaut) 1832., megh. Acozi kastélyában 1882 máj. Életét a szemlélődésnek és az irodalomnak szentelte. A miszticizmushoz és romanticizmushoz hajló lelkületénél fogva kivált Chateaubriand, Victor Hugo és Lamartine voltak mintaképei. Munkái: Les Feuillées, pensées et maximes (1862, 4. kiad. 1881); Victor Hugo (1863); Souvenir de Rome (1865); Jours de solitude (1869, új kiad. Páris 1883); Heures de philosophie (új kiad. 1881); Remo, souvenir d'un frère (1880). Hátrahagyott műve: Lettres à José (1884).

Pirofillit (ásv.), viztartalmu aluminiumszilikát ($HAlSi_2O_6$), a zsírkővel rokon és hozzá hasonló ásvány; gyöngyfényü, kitünően hasadó, sugarasan rostos szerkezetü, barnássárga v. világos-zöld lemezekben, de tömött halmazokban is terem az Uralban (Berezovszk), Luxemburg (Ottrez), Svédországban (Westana), Braziliában stb. K. 1, lágy, hajlítható. Fs. 2·78—2·9. A forrasztócső előtt levelekre válik (erre vonatkozik a neve) és felduzzad sokszoros csavarodás közben. A tömött, jól faragható P.-nak *pagodit* a neve. Jó része a Khinában nagyon használatos képkőnek, a galmatolitnak, nem egyéb mint P. SZT. H.

Pirofizalit (ásv.), l. *Topáz* (XVI. k.).

Piromagnetikus gépek v. *termomagnetikus gépek*, azon alapszanak, hogy a vastömegek mágnessége emelkedő hőmérséklettel csökken; ha tehát egy vasdarabnak, amely valamely mágnes pólusa előtt (mágneses térben) mozoghatóan van felállítva, egy részét erősen felmelegítjük, a vasdarab általában mozgásnak indul, amennyiben hidegebb része a mágnes által erősebben vonzatik, mint a melegebb része. Ha már most a vasat valamely tengely körül szimmetrikusan helyezzük el (gyűrüszerüen v. csillagalakban) s egyszersmind gondoskodunk arról, hogy az mint szimmetrikus alak tengelye körül forogh asson, ugy szerkezetünk egyoldalu felmelegítés s egy oldalt felállított mágnes segélyével folytonos forgásba hozható. Ezen az elven nyugvó apparátusokat szerkesztettek részint kisérleti célokra, részint gyakorlati értékesítés céljából Thomson és Houston (1879), Schwedoff (1866), Edison (1887) és Stefan (1889).

Prométer (XIV. k.). Le Chatelier optikai P.-t ajánlott, mely a forró testektől kisugárzott fény mérésén alapszik. Ez a fény t. i. a test hőmérsékével nagyon gyorsan fokozódik, ugy hogy ha a hőmérsék p. 600°-ról 1800°-ra emelkedik, a sugárzás erőssége az 1 : 1.000,000 arányban változik. Fotométer segélyével a forró tárgy fényerősségét összehasonlítják valamely egységnyi erejünek fölvett lánggal, p. petroleumlánggal. Az összehasonlítás alapján következtetni lehet a forró tárgy hőfokára, ha a készüléket ismert hőfokokra nézve kipróbálták. CSEMEZ.

Piron (ejtsd: piroñ) *Alexis*, francia költő, szül. Dijonban 1689 jul., megh. Párisban 1773 jan. 21. Szülővárosában jogot tanult. 1719. Párisba ment és számos vígjátékot és tragédiát irt, melyek közül legnagyobb sikere a La métromanie (1738) c. vígjátéknak volt. Sok szellemes és gúnyos epigrammát irt. Az akadémia tagjává választotta, de XIV. Lajos egy ifjukori sikamlós költeménye miatt nem engedte meg a felvételt. Müveit kiadta Rigoley de Juvigny (Páris 1776, 7 köt. és 1800, 9 köt.), továbbá Bonhomme, Oeuvres inédites (1859, új kiad. 1880) és Poésies choisies et pièces inédites de P. (1879), végül Troubat, Oeuvres choisies de P. (Páris 1890).

Pironin (pyronin), mesterséges kátrányfestékanyag, melyet formaldehidből és dimetilamidonaptolból állítanak elő. Selymet és tanninban csávázott gyapotot rózsaszinre fest.

Piropapiros, l. *Robbanó szerek* (XIV. k. 594.).

Pirophorum *Med.* (növ, Pirus v. Pyrus L.), l. *Körtefa* (X. k.).

Piros *Józsi*, József főherceg udvari zenésze, szül. Nagy-Atádon 1848-ban. 22 éves korában lett önálló zenekar vezére, majd Szabadkára ment meghivás folytán, hol az egész Bácská-

ban nagy népszerüségre tett szert. 1884-től fogva József főherceg meghivására a Margitszigeten működött zenekarával több éven át. 1890. Amerikába szerződött, hol másfél évig aratott pénzt és dicsőséget. Onnan visszatérve, ismét rendes zenésze lett a Margitszigetnek. Á. K.

Piros cédrusfa (növ., v. bermudai boróka (*Juniperus* Bermudiana L.), egész 18 m. magas fa, koronája hosszas, bogyója pirosas-kék. Florida D-i részén, a Bahama meg a Bermuda szigeteken nő. Fáját feldolgozzák.

Piros csőrü szövőmadár (Hyphantica sanguirostis Gray.), az éneklő verébalkatuak rendjébe, a kúpos csőrü szövőmadarak családjába tartozó nyugatafrikai madárfaj. Szine szürkésbarna, hasa és feje vöröses-barna, mig csőre vérpiros. Verébnagyságu, állatkertekben jól tartható. V. J.

Pirosfa (növ.) a. m. kampesfa, l. *Haematoxylon* (VIII. k.).

Piroska, név, l. *Magyar személynevek*.

Piroskabérc, l. *Mohos* (XII. k.).

Piros szantalfa (növ.), l. *Pterocarpus* (XIV. k.).

Pirrhosziderit (ásv.) a. m. götit (VIII. k.).

Pischek *János*, württembergi miniszter, szül. M. m. Frankfurtban 1843 jan. 15. Jogot végzett, 1867. állami szolgálatba lépett, 1872. kormánytanácsos címmel a belügyminisztériumba került, 1892. államtanácsos és 1893 dec. belügyminiszter lett. M. L.

Pischel *Rikárd*, német szanszkrit nyelvész, szül. Boroszlóban 1849 jan. 18. Szülővárosában 1874. egyetemi magántanár lett. 1875. Kielbe ment mint rendkivüli tanár az ottani egyetemhez, hol 1877. rendes tanárrá lett. 1885 óta a hallei egyetem rendes tanára. Főbb művei: De Kalidâsae Çâkuntali recensionibus (Boroszló 1870); De grammaticis prâcriticis (u. o. 1874); Kâlidasa's Çakuntala. The Bengâli recension, with critical notes (Kiel 1877); Hemacandras Grammatik der Prâkritspachen (Halle 1877–80, 2 köt.); Bühlerrel együtt kiadta The Deçînâmamâlâ of Hemacandra (Bombay 1880); The Therîgâthâ (London 1883); Rudrata's Çringaratilaka and Ruvyakas, Sahrdayalîlâ (Kiel 1886); Geldnerrel együtt Vedische Studien (Stuttgart 1889); Elementarbuch der Sanskrit-Sprache (6. kiad. 1892); Beiträge z. Kenntniss d. deutschen Zigeuner (1894). KÉGL.

Pisonium, néha *Posonium* is, középkori latin okmányokban a. m. *Pozsony*.

Pissevache (ejtsd: piszvás), szép vizesés Wallis svájci kantonban, St.-Maurice és Martigny közt. A vizesést a Sallenche hegyi patak alkotja, melynek hófehér vize egy fekete, kivájt sziklán 61 m.-nyi magasságból zuhan le a Rhône völgyébe.

Pistillodia, l. *Elterműsödés* (VI. k.).

Pisváz v. *pisbáz* (persa) a. m. ünnepélyes fogadási szertartás. Ilyennel üdvözlik a persa királyok királya vendégeinek tekintett külföldi előkelő egyéniségeket Persiában. — P. különben egy ruhadarabnak is neve.

Piszra v. *szárcsaszáju* az olyan marha, melynek fényszája közepén kesely folt van.

Piszter *Imre* újabb művei: *Szent Bernárd és a képzőművészetek* (Budapest 1897); *Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei* (2 köt., u. o. 1899).

Pitch pine (ang., ejtsd: pics pájn, Pinus rigida), Észak-Amerikából származó fenyőfa, igen nagy gyántatartalommal, rendesen szép egyenes rostszálu és göcsmentes, minek következtében hajó- és épületasztalos-fának kitünő anyag. Néha egész törzse fodros, hullámos rostszálu. Ebből aztán igen szép butorokat készitenek. Újabb időben hazánkba is, ahol a vörösfenyő csak kisebb mennyiségben fordul elő, helyettesítőnek ezt hozzák nagy mennyiségben Amerikából. G. K.

Pithecidae (állat), a *széles orru* v. *újvilági majmok* (Platyrrhini) rendjének egyik csoportja, kapaszkodó farok nélkül, ide tartozik a *sátánmajom* (Pithecia satanas Geoffr.); a *sahraszamajom* (Callithrix personata Geoffr.); a *saimirimajom* (Chrysotrix sciurea L.) és a *mirikinamajom* (Nyctipithecus trivirgatus Gray). D. J.

Pithecolobium *Mart.* (növ.), az érzőkefélék génusza, mind a két világrészben 110 fajjal. A *P. bigeminum* Mart. (Inga bigemina Willd.) meg a *P. montanum* Benth. északindiai cserje, fáját djengkol néven értékesítik. L. *Esőfa* (VI. k.).

Pitman *Izsák*, angol gyorsiró, megh. Bathban 1897 jan. 22.

Pitner *Miksa* báró, tengernagy, 1898 jul.-ban nyugállományba lépett, mely alkalomból megkapta a Ferenc-József-rend nagykeresztjét.

Pitonkina (növ.), l. *Exostemma* (VI. köt.).

Pitot (ejtsd: pitó) *Henrik*, francia mérnök, szül. Aramonban 1695., megh. 1771. Csak 20 éves korában kezdett a tudományokkal foglalkozni és 1718. az Académie des Sciences hallgatója lett. 1731. föltünést keltett a Théorie de la Manoeuvre des Vaisseaux c. munkájával, melyet a francia tengerészetben kézikönyvül fogadtak el és több nyelvre lefordítottak. 1740. Languedoc főmérnöke lett s Saint-Clémenttől Montpellierig hires vizvezetéket létesített. Nevét ismertté vizsebességmérő készülékével tette, mely a hidraulikában P.-féle cső néven szerepel (l. *Pitot-féle cső*, XIV. k.). A készülléknek azonban több hibája volt, melyeket később Darcy kiküszöbölt s ez által a műszert érzékenynyé és használhatóvá tette. BGD.

Pitré *József*, olasz iró, szül. Palermóban 1843 dec. 23. U. o. orvostudományt tanult, rövid ideig tanár volt. Kiváló érdemeket szerzett Szicilia sziget etnográfiájának feldolgozása körül a Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane c. vállalattal, melyből 19 kötet jelent meg (1870—95). Salomone Marinóval és Di Giovannival együtt 1868. megalapította a Nuove Effemeride siciliane c. lapot. 1882 óta kiadja az Archivio per lo studio delle tradizioni popolari c. folyóiratot. 1894. kiadta az olasz folklore-irodalom bibliográfiáját.

Pitreich *Antal* lovag, cs. és kir. táborszernagy, a legfelsőbb katonai törvényszék elnöke, szül. 1838 okt. 20. Katonai szolgálatát a kremsi műszaki iskola-századnál kezdte meg. 1855 okt. 1-én a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett, 1858. hadnagygyá nevezték ki a 37. gyalogezredben. 1859. részt vett a felső-olaszországi háboruban, a magentai csatában tanusított hősies magaviseletéért legfelsőbb elismerésben részesült. 1862 nov. 1. főhadnagygyá nevezték ki a 71. gyalogezrednél. 1864 szept. 7-én II. oszt., 1866 máj. 4. pedig I. oszt. századossá nevezték ki. 1866. a

csapatoknak a harctérre való szállításánál működött közre. A háboru befejezése után a vezérkar vasúti irodájába osztották be. 1871 okt. 1. őrnagygyá és a vezérkar nyilvántartási irodájának második törzstisztjévé nevezték ki. 1874 máj. 1. a 36. gyalogezredhez helyezték át, ahol 1875 okt. 23-ig mint zászlóaljparancsnok működött. Azután ismét mint második törzstisztet a vezérkar vasúti irodájába osztották be. 1876 máj. 1-én alezredessé lépett elő. 1878 szept. 9. a hadseregnek Bródba való szállítását vette át s ez alkalommal szerzett érdemeiért 1878 dec. 3. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1879 jan. 1. visszatért a vezérkar vasúti irodájába és még ugyanazon év máj. 1. ezredessé lépett elő. 1883 jun. 13. a bosznavölgyi vasút létesítése körül szerzett érdemei elismerésül a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1884 okt. 20. a theresienstadti 57. gyalogdandár parancsnokává, 1885-ben vezérőrnagygyá, 1889 okt. 13. a zágrábi 36. gyaloghadosztály parancsnokává, 1890 máj. 1-én altábornagygyá nevezték ki, majd pedig a bécsi 2. hadtest parancsnokságához osztották be. 1897-ben a legfelsőbb katonai törvényszék elnökévé nevezték ki, amelyet címzetes táborszernagygyá történt előléptetése követett. Ekkor megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. P. 1882 óta tulajdonosa a dán királyi Danebrog-rend középkeresztjének, 1884 óta a porosz királyi sasrend II. osztályának és 1894 óta a porosz I. oszt. koronarendnek. M. I.

Pix (lat.) a. m. szurok. — *P. liquida*, kátrány.

Pizza (ejtsd: pidza), nápolyi apró lepénytészta, melynek szélei felhajtva és szardellával vagy sajttal töltve és olajjal leöntve kerül a sütőbe.

Placentalia, l. *Emlősök* (VI. köt. 139. old.).

Plachy-család (nemesvarbóki), régi korponai család, mely 1699 nov. 21-én kapott nemességet I. Lipót királytól s azóta több tagja kiváló szerepet játszott kivált Hont vármegyében. *P. Ferenc* 1791. Korpona sz. kir. város helyettes birája, később pedig Hont vármegyének hires alispánja. *P. Sámuel* 1842—48. Korpona város utolsó főbirája. *P. Lajos* 1848—49. első korponai polgármester, nemzetőri százados, országgyülési képviselő, ki kiválóan hazafias működéséért a szabadságharc leveretése után feleségével, szül. *Kárász* Zsuzsannával együtt sokat szenvedett az osztrák uralom alatt. Részt vevén az 1864-iki Almássy-féle politikai összeesküvésben, 16 évi várfogságra itéltetett s három évig be is volt zárva Olmützben és Theresienstadtban. 1867. amnesztiát kapott. Utána ismét országgyülési képviselőnek választatott s 1871—76. Zólyom vármegye sz. kir. városainak főispánja volt. Fia *P. Bertalan*, szül. 1848., kir. tanácsos és Pozsony vármegye kir. tanfelügyelője; másik fia *P. Gyula*, szül. 1853., már ifju korában sűrün irogatott a fővárosi, pozsonyi és trencséni hirlapokba. 1898 jun. 11. óta Korpona város polgármestere és ipolyszakállosi földbirtokos; a közmondásszerüleg elmaradt, elhanyagolt Korponát a haladás útjára terelte. A nagyhonti ág. ev. egyházmegye jegyzője s egyházkerületi felügyelő. MATUNÁK.

Placidus, szentek. 1. *P.*, római patricius nemzetségből, Nursiai Benedek tanítványa; apát volt az általa 541. épített Benedek-rendi kolostorban Messina mellett, a tenger partján. 546. Manucha pogány tengeri rabló megtámadta a kolostort és P.-t, miután hitét megtagadni nem akarta, lassu kinok között kivégezték. Emléknapja okt. 5. — 2. *P.*, l. *Eustachius* (VI. k.). Z—R.

Placilla, *La* (ejtsd: la plaszíja), Caracoceles ezüstbányaterület főhelye, Antofagasta chilei departamentóban, az Atacama-pusztán, az Andok Ny-i tövénél, 2713 m.-nyire a tenger szine fölött, 2500 lak. A bányákból havonként több mint 27,000 kg. finom ezüstöt nyernek.

Placophora (állat), az előlkopoltyus csigák (Prosobranchiata) rendjének egyik alrendje, melynek egyik fő jellemvonása az, hogy a csigaház pikkelyekből áll s ezek csak a hátat födik. Ide tartoznak egyebek között a *Chiton-félék* (IV. k.). D. J.

Plagiarius, l. *Plágium* (XIV. k.).

Plakát (XIV. k.). A tulajdonos hallgatólagos v. nyilt beleegyezése nélkül a P.-nak felragasztása a házak falaira v. kerítésekre nincs megengedve: azért ha ezt törvény, törvényerejü szokás meg nem állapitja, a tulajdonosok türni nem kötelesek. A P.-nak jogosulatlan eltávolitására vonatkozó cselekmények a magánjogi károsítás elvei szerint birálandók meg. Hatósági P.-nak szándékos megrongálása, olvashatatlanná tétele vagy leszakítása hatóság elleni kihágás és nyolc napig terjedhető elzárással büntetendő (1897. XL. t.-c. 47. §). A házak falainak oltalmazása céljából a P. számára szoktak u. n. hirdetési táblákat alkalmazni. Helyenkint a község, város állit fel u. n. *hirdetési oszlopokat*, vagy egyeseknek jogot ad olyanoknak nyilvános helyen való felállítására. Budapesten az Iparművészeti muzeumban 1898 ápr. 4-től máj. 30-ig igen sikerült nemzetközi *P.-kiállítás* volt. *Kammerer* Ernő szerezte meg a nagyérdekü P.-sorozatot s irta meg magyarázó lajstromát. V. ö. *Mihalik* J., Az iparművészeti muzeum nemzetközi kiállítása (Magyar Iparművészet 1898. 6—7. szám).

Planchon-szoros, a délamerikai Andokban, a D. sz. 35° 12'-e alatt, mely Chilét összeköti Argentinával. Két átjárója van; az északi 3048, a déli 2230 m. magas.

Planck *Gottlieb*, német jogtudós, szül. Göttingában 1824 jun. 24. U. o. és Berlinben végezvén tanulmányait, a hannoveri igazságügyi szolgálatba lépett. Már 1848. vett részt a politikai mozgalmakban és később is sok üldözésnek volt kitéve. 1852. tagja lett a hannoveri alsóháznak, 1867. pedig az alkotmányozó birodalmi gyülésnek és a porosz képviselőháznak. 1871. meghivták a polgári perrendtartás tervezetét fölülvizsgáló bizottságba, 1874. pedig a polgári törvénykönyv tervezetét szerkesztő bizottságba, amelyben a családjogi rész szerkesztője és előadója volt. 1889. a göttingai egyetemen előadásokat tartott a polgári törvénykönyv tervezetéről. 1896. a törvénykönyv létesítésében való kiváló érdemeiért valóságos titkos tanácsossá nevezték ki. Irodalmi működését főleg az Ihering-féle Jahrbücher für Dogmatik és az Archiv für civillistische Praxis c. folyóiratokban fejtette ki.

Plancton-féle expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k., 91. old. *National* címen).

Planquette (ejtsd: planket) *Róbert*, francia zeneszerző, szül. Párisban 1850 jul. 21. Duparttól tanult a párisi konzervatoriumban és Judic asszony számára irta első monologjait és chansonnettejeit (köztük: On demande une femme de chambre). Világra szóló hirnevét azonban csak 1877. alapitá meg, amidőn Les Cloches de Corneville (A kornevilli harangok) című operettje a Folies-Dramatiques szinpadján sorra került, mely óriási sikert aratott s a földet körüljárta. Követték ezt: Le chevalier Gaston (1879); Les voltigeurs de la 32e (1880); La Cantinière (1880) és Rip (van Winkle), mely 1886. szinre került és hatásra nézve a Kornevillei harangokét megközelítette. Újabb darabjai: La Princesse Colombine (1886); Surcouf (1887) és Le Talisman (1893). E két utóbbit a népszinházban is előadták, de ezekben már csekély eredetiség nyilatkozik. Egy füzet katonai dalt is adott ki: Refrains du régiment cimen. Utolsó műve a Mamsell Quatre Sous, melyet 1898 nov. 12-én Garasos kisasszony cimen a magyar szinházban adtak elő (ford. Reiner Ferenc és Makai Emil). M. L.

Planula (lat.). A pete kifejlődési szakaiban barázdálódás (segmentatio) folytán először is szederalaku sejthalmazzá (morula) képződik ki. Ez a dudoros golyó azután azáltal, hogy sejtjei széthúzódnak és belsejében folyadék képződik, egyrétegü hólyagos képződménynyé (blastula) válik, amely később betüremlés által, amint azt egyes állatfajokon ki lehetett mutatni, két, majd három és végül négy sejtrétegü, kissé meglapult lárvaszerü P.-vá leszen, melyet ma általánosan *gastrulának* (VII. k.) neveznek. A P.-t akkor, amikor már a központi idegrendszer alaptelepe megkészült, *neurolának* is nevezik. TH.

Plappart *Ágost*, Leenheer báró, osztrák osztálytanácsos s a két udvari szinház intendánsa, szül. Bécsben 1836 febr. 21. Jogot végzett s 1857. az alsó-ausztriai helytartóságnál kezdé pályáját. Majd a belügyi minisztériumba került és 1869—1879-ig a Duna-szabályozással foglalkozó hivatal elnökeként működött. 1879—81-ig a felső-ausztriai helytartóságnál szolgált, honnan a belügyi minisztériumba hivták. 1885. miniszteri tanácsos lett, 1891. pedig osztálytanácsos. 1896. nyugalomba lépett, mely alkalommal a v. b. t. tanácsosi címet kapta. 1898 febr. 18. kinevezték Besecny báró helyére a burgszinház és az opera főintendánsává. M. L.

Plaszmogónia (gör.), Haeckel műszava, ki az ősnemzésnek (l. o.) azt a faját nevezi igy, mely szerint élő való szerves anyagból, azaz oly folyadékból keletkezik, melyben u. n. organikus vegyületek (fehérje, zsír, szénhidrátok) foglaltatnak. Vajjon tényleg igy keletkezhetik-e *élő* való, nem tudjuk. A P. ellentéte az *autogónia*, az ősnemzés a szó szorosabb értelmében, az élőnek szervetlen anyagokból való keletkezése.

Plasztilina, igen képlékeny, jól gyurható és nehezen száradó agyagfajta, melyet agyagnak, viasznak, kénnek, cinkoxidnak és olajnak összekeveréséből és összegyurásából állitanak elő. A szobrászok mintázásra használják, nem szikkad, formáját igen sokáig megtartja. Először Giudice használta. VÉRT.

Plasztomenit, l. *Robbanó szerek* (XIV. köt., 598. old.).

Platamona (az ókorban *Herakleion*), török város a szalonikii öböl Ny-i oldalán, 2000 lak. Van erődje.

Platani (az ókorban *Halykos*), folyó Szicilia szigetén. Palermo tartományban ered Castronuovótól Ny-ra, keresztülfolyik Caltanisetta tartományon és Bianco hegyfoknál a Földközi-tengerbe ömlik.

Platanus *L.* (növ.), l. *Boglárfa* (III. k.).

Plateau-féle kisérlet, a bolygórendszer keletkezésének képét ekként magyarázza: Ha cinkgálicból és vizből a szénkéneg sürüségével biró oldatot készitünk és ebbe pipettával kevés jóddal esetleg ibolyára festett szénkénegtömeget bocsátunk, ez a nehézségi erő befolyásától ment lévén, csupán a két folyadék felületei között ható kapilláris feszültségek folytán gömbalakot ölt. Ha e gömbön át tengelyt dugunk s ezt forgatni kezdjük, a szénkénegtömeg lelapul, equatoránál kidudorodik. Nagyobb forgási sebesség mellett az equatori dudorodás leválva gyürüt alkot és a központi testtel együtt forog, majd szétszakad s apró gömböket, valóságos holdakat alkot, melyek a főgömb equatorsíkjában — mig ezt a folyadék ellentállása megengedi — keringenek. Valóságos képe a bolygórendszernek a Nappal, a gyürüs Saturnusszal, majd holddal biró bolygóval, melyben azonban a tömegvonzási erőt az egészen más törvényeknek hódoló kapilláris erők helyettesitik.

Platen *Ágost* gróf, német költő, l. *Platen-Hallermund* (XIV. k.).

Platinoid, nikólból, cinkből, rézből és wolfrámból álló ötvény; reosztátok készitésére használják.

Platten, város Joachimsthal csehországi kerületben, 890 m.-nyire a tenger szine fölött, az Érchegységben, a szász határtól 5 km.-nyi távolságban, (1890) 2524 lak., vas-, ón-, bizmut- és barnakőszén-bányászattal.

Platycarcinus, l. *Cancer*.

Platylobeae (növ.), l. *Kutyatejfélék* (XI. k.).

Platytomus *Ag.*, kövült halnem, amely a *Platytomidae* családjába tartozik. A paleozooszidő végén több fajban éltek a mai Észak-Amerika, Anglia és Németország területén.

Platz *Bonifác* újabb műve: *Ó-Egyiptom irodalma* (Budapest 1897).

Plauen, 1. *P. im Vogtland*, (1895) 55.191 lak. — 2. *P. bei Dresden*, (1895) 10,162 lak.

Playfair *Lyon* lord, angol kémikus, megh. 1898 máj. 29.

Pleasant Islands, l. *Nauru*.

Plecotus auritus *L.* (állat), nagyfülü denevér, a simaorru denevérek csoportjának egyik faja. Szine szürkésbarna, alul fehér. Fülei igen nagyok, 3·3 cm. hosszuak, a homlok közepe fölött egymással összenőttek, külső szegélyük a végén elkeskenyedett fülcsap tövén végződik, belső szegélyüknek alsó végén nyelvformán kiálló lebeny emelkedik. Orrlyukaik az arcorr hátán nyilnak. Fogsora $\frac{2}{3}$ metsző-, $\frac{1}{1}$ szem- és $\frac{5}{5}$ zápfogból áll. Sarkantyujának lebenyszerü függeléke nincs. Hossza 8·5 cm. farkával együtt, mely 4 cm.,

szárnyszélessége 24 cm. Európai faj és nálunk is közönséges, odvas fákban és épületekben tartózkodik, meglehetős magasan repül. D. J.

Plectranthus *L'Hérit.* (növ., a m. sarkantyúvirág), ajakas növény, 80 faja Ázsia, Afrika és Ausztrália meleg vidékén s a Csendes-tenger szigetein nő. Sarkantyus, kék virágfürtje van. A *P. fruticosus* L'Hérit. (molykirály) fokföldi, mintegy méternyi cserje, levele szivforma; kellemes aromás illata van. Szobában tenyésztik, mert a molyt elűzné. Könnyen tenyészthető, akárminő jó kerti földet szeret, sok világosságot nem kíván. Dugványról is szaporíthatni. Gyakran kell öntözni, egész esztendőn át díszlik. BORB.

Plectrophanes (állat), l. *Havasi sármány* (VIII. k.).

Pleiomerus, l. *Oligomerus*.

Pleodont (állat) v. *tömörfogu*, minden oly csuszómászó (Reptilia), melynek fogai üreget nem tartalmaznak, mint a kigyók és gyíkoké.

Pleophyllia, l. *Levéltöbbség*.

Pleotaxis, l. *Orvkettőzés* (XIII. k.).

Plescsejev *Alexej Nikolájevics*, orosz költő, szül. Kosztromában 1825 dec. 4., megh. Párisban 1893 okt. 8. A gárdatisztek iskolájában nevelkedett, de nemsokára a szentpétervári egyetemre ment. 1849. részt vett a Petrasevszkij-féle kommunista mozgalomban, amiért várfogságot szenvedett és nemesi jogait elvesztvén, közkatonának sorozták be. 1857. II. Sándor cártól teljes kegyelmet kapott. 1872—84. Pétervárott hirlapiró volt. Már 1846. nagy sikert ért el Első költemények c. kötetével; később jelentek meg: Költemények (1858); Új költemények (1863). Verseinek teljes gyüjteménye 1887. jelent meg Moszkvában. Nagy érdemeket szerzett mint német, angol, francia és olasz költők fordítója is.

Plessit (ásv.), egyike a meteoritekben előforduló háromféle nikólvasnak és pedig az, amely a meteorvasban az oktaéderes lemezeket kitölti és amelyet rendesen *taenit* szegélyez.

Pleurococcus *Menegh.* (növ.) a. m. Chlorococceum (IV. k.).

Pleurodictyum *Goldf.*, kövült állat. A Tabulaták alrendjén belül a Favositidae családjába tartozó korall-nem, amely a devon-időszak tengereiben élt.

Pleuron, ókori város Etoliában, melyről már Homeros is megemlékezik. Az Arakynthos-hegy déli lejtőjén feküdt és híres volt Athena-templomáról. Mikor Demetrios Poliorketes Kr. e. 234. a tájékot pusztította, lakosai elhagyták városukat és északra Új-P.-t építették, mely Strabo idején még virágzott. P. romjai jelenleg Ghifto-Kasztrónál, Új-P.-éi a Zygos folyó mellett «Irene asszony vára» néven ismeretesek. L. M.

Pleuropneumonia (gör.), a tüdőgyuladás szövődése mellhártyagyuladással, ez a tüdőgyuladások legtöbbjében előfordul, csak ritkán hág azonban nagyobb fokra. A P. nem rosszabb az egyszerü tüdőgyulladásnál (XVI. k.).

Pleurotoma *Lam.* (állat), a Prosobranchiák rendjén belül a Pleurotomidae családjába tartozó fésüskopoltyus tengeri csiganem, amelynek a háza orsóalaku, a tekercs magas; a szájnyilás hosszas, elől egy egyenes s többé-kevésbbé hosszu csatornát alkot. A belső ajak sima, a külső a varrat alatt vagy hemetszett vagy egy kis öböllel van ellátva. A fedő szarunemü, hegyesen tojásdad, végén álló maggal (nucleus). A kréta-időszaktól napjainkig élnek, különösen nagy mennyiségben fordulnak elő a harmadkori képződményekben. Számtalan alnemre oszlik a ház alakja és díszítése alapján, ilyen a *Surcula, Genota, Dolichotoma, Oligotoma, Drillia, Lachesis* stb. LÖRENT.

Pliegos sueltos (spany.) a. m. röpülő levelek, rendesen durva fametszetekkel illusztrált nyomtatványok, melyek Spanyolországban a nyomtatás feltalálása óta napjainkig dalokat, románcokat, meséket, imákat, regényeket, egyházi színműveket (Autos) stb. terjesztettek.

Plissolophidae (állat), l. *Kakadufélék* (X. k.).

Pliva, a boszniai Vrbász folyó mellékfolyója, mely nagyszerü vizeséseket és Jezero mellett két szép hegyi tavat alkot és Jajca város közepén 30 m.-nyi magasságból zuhan le a Vrbászba.

Ploceidae (állat), l. *Szövőmadarak* (XV. k.).

Plock, orosz-lengyel kormányzóság, (1897) 556,877 lak. — *P. város*, ugyanakkor 27,073 lak.

Plon *Jenő*, francia könyvkiadó, megh. 1895 ápr. 1.

Ploska, a Nagy-Fátra hegycsúcsa, l. *Fátra* (VI. k.).

Plósz 1. *Pál* újabb műve: *Zsírképződés szénhydratokból* (akad. felolv. 1899 febr. 13.).

2. *P. Sándor* 1899 febr. 26. igazságügyminiszterré neveztetett ki. Miniszteri működését a képviselőválasztási biráskodásról szóló javaslatnak átdolgozásával kezdte, melyet a képviselőházhoz beterjesztett s amely csakhamar törvényerőre emelkedett. Az igazságügyminiszteri költségvetés tárgyalása alkalmával kilátásba helyezte a büntető perrendtartásnak 1900 jan. 1. való életbeléptetését, a büntető törvénynek az eddig tervezettnél tágabb keretü reformját, az egységes polgári perrendtartási törvény megalkotását, melynek tervezetét 1893. személyesen készítette, végül a polgári törvénykönyv megalkotását és a csődtörvény módosítását. A bünvádi perrendtartásról szóló törvény életbeléptetésének nagy munkájában P. fáradhatatlan buzgalommal vett részt, személyesen elnökölt az 1899 máj. havától 1900 februárig ülésező szaktanácskozmányon s nagy része van az életbeléptetés alkalmából megjelent 14 rendelet szerkesztésében és szövegezésében is, melyek közül kiemelendők: a kir. ügyészség, az ügyészségi megbizottak, a nyomozó hatóságok, a csendőrség részére kiadott utasítás és a büntető ügyviteli szabályok. E munkálatokon felül személyesen részt vett a részletügyletekről tartott értekezleteken. 1898. megkapta a Lipót-rend középkeresztjét, 1899 szept. 18. pedig a v. b. t. tanácsosi méltóságot. V.

Plovdiv, l. *Filippopoly* (VII. k.).

Plötz *Károly Gyula*, német tankönyviró, szül. Berlinben 1819 jul. 8., megh. Görlitzben 1881 febr. 6. Berlinben tanult, azután gyalog Párisba ment, 1840—43. magántanító és hirlapiró volt. 1846. a berlini francia gimnáziumban tanárjelölt lett. 1848—52. a lübecki Katharineumnak, 1852—1860. pedig a berlini francia gimnáziumnak volt tanára. Azóta többnyire Párisban vagy a London

melletti Margatében élt. Francia nyelvtanait (Syllabaire français, Lectures choisies, Manuel français, Elementarbuch, Elementargrammatik, Schulgrammatik der französischen Sprache) számos iskolában használják, magyarra is lefordították. Irt latin nyelvtant is. V. ö. *Löper*, Karl P. (Berlin 1881). Több rendbeli praktikus kalauzt szerkesztett a világtörténelem tanulására (Auszug aus der Gesch., új kiadás *Meltzer* O.-tól, Berlin, számos kiadásban).

Plunket (ejtsd: plönket) *Dávid Róbert*, angol államférfiu, P. báró harmadik fia, szül. Dublinban 1838. A Trinity-Collegeben nevelkedett. 1868. kir. törvényszéki tanácsos lőn. 1870. a dublini egyetemet képviselte az alsóházban a konzervativ párt padjain. 1885. Salisbury lord első kabinetjében a közmunkák főbiztosává nevezték ki. Salisbury harmadik minisztériumában nem kapott állást, de 1895. peerré tették. TH. GY.

Pneumatikus abroncs, l. *Velocipéd* (XVI. k.).

Pneumatofór, l. *Tűzoltás* (XVI. k. 462. old.).

Pneumatolizis (gör.), az ásványtanban és földtanban amaz elváltozások összessége, melyek vulkáni gázok behatása következtében állanak elő a kőzetekben, illetőleg egyes ásványokban. Mindazon ásványok, melyek képződése vulkáni gázok hatására vezethető vissza, P. útján képződtek. SZT. H.

Pneumatomachok (gör.), neve a IV. sz.-ban az arianizmusból keletkezett és a Szentlélek ellen tüzdő szektának. Feje Macedonius volt, ki a Szentlelket az Atya és Fiu szolgájának, az angyalokhoz hasonlónak állította. Több zsinaton elitélve és Theodosius császártól büntetésekkel fenyegetve az arianusokkal együttesen tüntek el. V. ö. *Wetzer-Welte*, Kirchenlexikon, X. 108—9. Z—R.

Pneumatoterápia (gör.), pneumatikus készülékek alkalmazása orvosi célra, l. *Belélegzési orvoslás* (III. k.).

Pneumatothorax (pneumothorax), l. *Légmell* (XI. k.).

Pneumococcus, az a mikroorganizmus, mely némelyek szerint a tüdőgyuladást (XVI. köt.) okozza.

Pneumo-enteritis suum, l. *Sertésvész* (XIV. k.).

Pneumonométer (gör.), a tüdőlégnyomás meghatározására szolgáló *U* alakulag hajlított kéneső-manométer. A manométer egyik vizszintesen hajlott végére olyan kaucsukcsövet kötünk, melynek másik vége az orrnyilásba illő dugószerü véggel van ellátva. A manométer függélyesen álló szárában a kénesőn úszó irójelző van. E jelző irja a légnyomás változásait mozgó kormosított felületre.

Pochwalski *Kázmér*, lengyel festő, született Krakóban 1856 dec. 23. A krakói technikai iskola elvégzése után az ottani művészeti akadémián festészetet tanult és később Münchenben, majd Párisban folytatta tanulmányait. Eleinte genre- és dekorációs képeket festett, később az arcképfestésre adta magát, melyben sok jót alkotott. Legjelesebb művei: Popiel titkos tanácsos, Pininski gróf, Sienkiewicz regényiró, Stahremberg Kamillo herceg és Dunajewski volt miniszter arcképei. 1886. beutazta a Keletet, Görögországot és Olaszországot, 1891. Felső-Olaszországot. 1890. a müncheni kiállítás két érmét, 1891. Bécsben az ezüst állami érmet és Berlinben a nemzetközi műkiállítás kis aranyérmét nyerte.

Podbielski *Viktor*, a német birodalmi postahivatal államtitkára, szül. 1844 febr. 26. A hadapródiskolából (1862) mint tiszt került ki; részt vett továbbá az 1866. és 1870—71-iki hadjáratokban. 1891. vezérőrnagyi ranggal nyugalomba vonult s gazdálkodni kezdett. 1893. a birodalmi gyülésbe került s a konzervativ párthoz csatlakozott. 1897 jun. 30. II. Vilmos császár közmeglepetésre a birodalmi postahivatal államtitkárává nevezte ki. M. L.

Podersam (Podbořany), az ugyanily nevü cseh kerületi kapitányság székhelye, vasút mellett, (1890) 2533 lak., gazdasági gép-, spódium-, enyv- és sörgyártással.

Podewils-puska, elültöltő, vontesövü puska, melyből feszülő lövedéket löttek s 1868. hátultöltővé alakitották át. A bajor hadsereg felfegyverzésére szolgált. Feltalálója *Podewils* Fülöp báró, szül. 1809., megh. 1885.

Podgorze (XIV. k.), 1896 szept. 15. óta galiciai kerületi kapitányság P. és Skawina járásokkal, 193 km² területtel, (1890) 43,712 lak.

Podivia, város, l. *Kostel*.

Podmaniczky *Frigyes* báró, 1898 febr. 8. mint a fővárosi közmunkák tanácsa alelnöke, ezen minőségében tett hasznos szolgálatai elismeréséül megkapta az első osztályu vaskorona-rendet.

Podofillin, a *Podophyllium* peltatum (XIV. köt.) gyöktörzséből készült hivatalos gyantaszerü anyag. A gyöktörzset szeszszel kivonják s a szeszes kivonatból vizzel csapják ki a P.-t, mely több, vizben oldhatlan anyag keveréke; ezek közül hatékonyak a podofillotozin s a pikropodofillin. Sárgás-szürke laza anyag, kis adagban hashajtó, nagy adagban drasztikus hatásu, midőn kólikát is okoz. Hashajtó adaga 0·02 — 0·05 g., drasztikus 0·1 g. Szokványos székszorulásnál elegendő naponta reggel v. este 0·01 g. pilulában.

Podolia, orosz kormányzóság, (1897) 3.031,513 lakossal.

Podrinye, szerbiai kerület az ország ÉNy-i határán, a Drina folyó választja el Boszniától. Területe 3368·6 km², lakossága 176,533. Székhelye Sabác. D-i részében ólom-, antimon-, réz- és vasérctelepek vannak, É-i része termékeny síkság.

Podwołoczyska (ejtsd: podvolyocsiszka), község Skalat galiciai kerületi kapitányságban, az orosz határon a Zbruc partján, vasút mellett, (1890) 3778 lak., élénk gabona-, sertés-, marha-, gyapjú-, toll- és tojáskereskedéssel.

Poenale (a lat. *poena* a. m. büntetés, birság szótól) a. m. kötbér (X. k.). *Poenalitas*, a lóversenyeknél a súlytöbblet. L. *Túlsúly* (XVI. k.).

Poenologia (gör.-lat.), igy nevezik Lieber Ferenc óta a bűnügyi politikát, melynek fő követelménye az, hogy a büntetés neme és mértéke a büntettes egyéniségéhez alkalmaztassék. L. még *Rövid tartamu szabadságvesztés - büntetések* (XIV. k.).

Poephagus (állat), l. *Jak* (IX. k.).

Poestion *József*, osztrák iró és műfordító, szül. Ausseeben (Stájer) 1853 jan. 7. Nyelvészeti tanul-

mányait a grazi és a bécsi egyetemen végezte. Az osztrák belügyminisztérium politikai közigazgatási osztályának könyvtárában 1886. segédtisztté, 1891. könyvtárnokká, 1896. igazgatóvá nevezték ki. Irodalmi tevékenysége főképen a skandináv népek és irodalmak, különösen pedig Izland ismertetésére irányul. Megirta a dán, svéd és norvég nyelv grammatikáját; sokat fordított Andersen, Drahmann, Kielland, Ibsen stb. műveiből. Önállóan megjelent munkái közül említendők: Griechische Dichterinnen (Bécs 1876); Griechische Philosophinnen (Norden 1882); Aus Hellas, Rom und Thule (Lipcse 1882); Einleitung in das Studium des Altnordischen (2 köt., Hagen 1882 és 1887); Isländische Märchen (Bécs 1884); Island. Das Land u. seine Bewohner (u. o. 1885); Lappländische Märchen (u. o. 1886).

Pogány *Károly*, főispán, szül. Nagyenyeden 1848. Középiskolai tanulmányait u. o. a Bethlen-főiskolán és Kolozsvárott, a jogiakat pedig Budapesten végezte. 1865. letette a birói vizsgát, 1866. az erdélyi udvari kancelláriában fogalmazó lett, 1867. pedig a belügyminisztériumban, ahol 1870. titkárrá nevezték ki. 1875. képviselőnek választották. A vajdahunyadi vár helyreállítása körül és az ottani vasművek érdekében nagy munkásságot fejtett ki. 1898 okt. 1. Krassó-Szörény vármegye főispánjává nevezték ki.

Pogatschnigg *Guido*, zeneköltő, szül. Szászvároson 1867. Középiskoláit Déván végezte. 1886. lépett az országos m. kir. zeneakadémia kötelékébe, hol Erkel Gyula, Köszler és Szabó X. Ferenc voltak tanárai. A Liszt-féle stipendiummal három izben tüntették ki. 1891. «Sub tuum» című nyolc szólamu imájával a Haynald-féle 1800 koronás pályadíjat nyerte el. Császka Gy. kalocsai érsek 1893. székesegyháza karnagyává nevezte ki, s azóta számos értékes egyházi zeneművel, misékkel, hét szólamu motettekkel, gradualeval és offertoriummal gazdagította az egyházi zeneirodalmat. Ezenkivül irt zenekari műveket, szinfóniákat, vonós négyeseket, dalokat stb. Á. K.

Pohjola, a finn ráolvasókban közönséges helynév, melynek alapszava pohja = észak és ebből P. = Északkon. A ráolvasókból került bele a finn népies elbeszélő költeményekbe és igy a Kalevalába is. Gyakran fordul elő ebben a kapcsolatban P. urasszonya (vagy öreg asszonya), aminek néha *Észak urasszonya* (öreg asszonya) felel meg. Gyérebb használatu a P. gazdája vagy ura kapcsolat és ez csak egyetlenegy, a néptől vett feljegyzésen alapszik, ahol *Észak öreg*e van említve; ez az ugynevezett Napországról szóló énekhez tartozik, melynek a Kalevalában a 27. és 28. ének felelnek meg. A Kalevala 49. énekében említett *P.-i tenger* nem alapszik a népköltésen.

Pohl, 1. *Károly Ferdinánd*, német zenetörténeti iró, szül. Darmstadtban 1819 szept. 6., megh. Bécsben 1887 ápr. 28. Bécsben tanult. 1849—55. u. o. orgonista volt. 1863—66. Londonban tartózkodott. 1866. a bécsi zenebarátok egyesületének levéltárosa lett. Művei: Mozart und Haydn in London (Bécs 1867, 2 köt.); Die Gesellschaft der Musikfreunde des österreichischen Kaiserstaats (u. o. 1871); Josef Haydn (nem kész életrajz, 1. köt. Berlin 1875 és Lipcse 1882).

2. *P. Miksa*, német színész, szül. Nikolsburgban (Morvaország) 1855 dec. 10. A bécsi egyetemen jogot tanult és egy ideig az igazságügyi szolgálatban volt. 1878. lépett a szinpadra. 1879. a lipcsei Stadttheaterhez szerződtették, ahol Förster vezetése alatt 3 évig jellemszinészszé képezte ki magát. Két évig Hamburgban és Moszkvában játszott, 1884—94. pedig a berlini Deutsches Theater tagja volt, ahol hirnevét megalapította. 1895. a Berliner Theaterhez szerződtették, 1897. a királyi udvari szinházhoz. Fő szerepei: Mephisto, Moor Ferenc, Lear király, Shylock, Fülöp király, a zalameai biró, Stockmann doktor az Ibsen-féle Népgyülölőben stb.

3. *P. Rikárd*, német zeneiró, megh. Baden-Badenben 1896 dec. 17.

Poi (olasz, a. m. azután). A zenében többféle értelemben fordul elő, p. *poi a poi*, mindjobban; *poi a poi due, tre corde*, a zongorával szemben a. m. hol két, hol három húr használatával; *poi segue* v. *poi seguente*, utána mindjárt következik. Á. K.

Poikilocytosis (gör.-lat.), Quincke meghatározása értelmében a vörös vérsejtek rendes alakjától és nagyságától eltérő alakok, amint az különösen súlyos vérszegénység eseteiben látható. A vörös vérsejtek ilyenkor körte-, üllő-, piskóta-alakot vesznek fel, nyulványt kapnak, egyesek megkisebbednek, mások túlnagyok lesznek, valamennyinek közepén árok mutatkozik. A P. jelenléte mindig súlyos megbetegedésre utal.

Poikilopleuron (állat), lásd *Megalosaurus* (XII. k.).

Poincaré *Raymond*, francia politikus (XIV. k.). Az 1898 máj. választásokban Commercyben újra képviselőnek választották. 1899 jun. Loubet elnök Dupuy bukása után őt kinálta meg a kabinetalakítással, de P. e megbizás alól kivonta magát, az új Waldeck-Rousseau-kabinetet mindamellett hiveivel együtt erősen támogatja. 1898 nov. 28. erélyes beszédet mondott az üldözött Picquart (l. o.) és a Dreyfus-pör revíziója mellett.

Poitiers, francia város, (1896) 38,518 lak.

Pókcserje (növ.), l. *Büttneria* (IV. k.).

Poklonák, a görög egyházban a nagyböjt ötödik hetének szerdáján és szombatján este végeztetni szokott isteni tisztelet, mely tulajdonképen a másnapi csütörtökre szóló utrenye (XVI. k.), melybe be van szőve krétai szt. András nagy kánonja és ennek minden versszakára nagy metánia téve. V. ö. *Melles* E., Görög szertartásu katolikus liturgika. Z—R.

Pokorny 1. *Alajos*, altengernagy, megh. Bécsben 1898 febr. 24.

2. *P. Hermann*, altábornagy, a 6-ik hadtest parancsnoka és parancsnokló tábornok Kassán, szül. Troppauban (Sziléziában) 1839 febr. 5. Miután 1850—59. a bécsújhelyi katonai akadémia növendéke volt, hadnagy lett az 5-ik számu Radetzky-huszárezredben, melynek soraiban, miután 1866 jun. kapitány lett, végig küzdötte a custozzai csatát s a hires lovasostromot. 1868. első osztályu kapitánynyá léptették elő. Miután kitünő eredménynyel végezte a hadi iskolát, 1873. vezérkari tiszt, 1876 jan. vezérkari százados, 1876 nov. vezérkari őrnagy lett. A boszniai okkupációban

mint a 31-ik gyalogsági hadosztály vezérkari főnöke vett részt és kiváló szolgálati érdemeiért a katonai érdemkeresztet kapta. A háboru után a közös hadügyminisztérium elnöki osztályába került. 1879. alezredes, 1882. a 9-ik hadtest vezérkari főnöke s 1883. ezredes, 1883 dec. a 10-ik huszárezred parancsnoka lett. Mint ilyen 1888. a vaskorona-rendet kapta. 1889 márc. a kassai 6-ik lovassági dandár parancsnoka, 1889 máj. vezérőrnagy, 1892 márc. ugyanabban az állásban a kassai 53-ik gyalogsági dandárhoz helyezték át. 1893 nov. a nagyváradi 17-ik gyalogsági hadosztály parancsnoka, 1894. altábornagy lett. 1898 dec. 2. a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1899 ápr. Fabini hadtestparancsnok helyébe a 6-ik hadtest parancsnokává és kassai parancsnokló tábornokká nevezték ki; jun. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

3. *P. Manó* újabb műve: *Szinjátékok ifjusági szinpadra* (2 köt., Budapest 1898).

Polabok, elbai szlávok, kihalt szláv néptörzs, mely Lauenburgot s a nyugati Mecklenburgot lakta. Tágabb értelemben P.-nak hivták az összes szláv törzseket, melyek valamikor Észak-Németországban az Oderától, a Bobertól és az Erchegységtől nyugatra az Elbáig, a Saaleig és azontúl laktak. Minthogy azonban főképen Schleicher Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache (Pétervár 1871) c. művében bebizonyította, hogy a Haveltől és a Spreetől délre lakó szlávok szorbok voltak, azaz ama szláv törzshöz tartoztak, melynek leszármazottjai a mai lausitzi vendek, a P. elnevezést a Haveltől és a Spreetől északra a Keleti-tengerig lakó szlávokra kell szorítani. E törzsek a szlávok lech (lengyel) csoportjához tartoznak és nyelvük leginkább a kassubok nyelvével rokon. A legismertebb polab törzs a *bodrizok* vagy *obotritok*, a Trave és Warnow torkolata közt. A polab nyelv meglevő maradványait Pfuhl állította össze a Časopis towařstwa maćicy serbskeje (Bautzen 1863—64) c. munka 16. és 17. kötetében. A polab nyelv leghosszabb ideig a nyelvterület legnyugatibb részében, a Jectre mindkét partján, az u. n. hannoverai vend földön maradt fönn.

Polacca (olasz, ejtsd: —lakka), a középtengeren közlekedő nagyobb, három árbocos kereskedelmi hajók, melyek árbocai egy darabból állanak és sem árbockosárral, sem pedig járomfával felszerelve nincsenek. A vitorlák mind keresztvitorlák.

Pola-expedició (1890), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91.).

Polak *Jakab Ede*, cseh utazó, szül. Gross-Morzinban (Csehország) 1818., megh. Bécsben 1891 okt. 8. Prágában és Bécsben orvostudományt tanult és 1851. hatodmagával, akiket mindannyit a teherani kollégiumba hivtak meg tanároknak, Persiába ment, ahol 1854. a sah udvari orvosa lett. 1860. Bécsbe visszatérvén, kiadta Persien (Lipcse 1865, 2 köt.) c. művét, mely az ország első újabbkori leirása, továbbá több monográfiát is irt. 1866. Konstantinápolyba küldték, mint a nemzetközi kolerabizottság tagját. 1882. Rodler geologussal ismét Persiába ment, majd maga szerelt föl egy expediciót Rodler és Stapf botanikus vezetése alatt. Legutóbb a persa nyelv lektora volt a bécsi egyetemen és német-persa lexikont adott ki.

Polarisbai (Thank God Harbour), a Hall (l. *Hall*, 3. VIII. k.) által vezetett 1871—72-iki amerikai északsarki expedició (Polaris-expedició) egyik állomása, a Robeson-csatorna keleti oldalán, az É. sz. 81° 38′ alatt.

Polgáriasodás, a latin származásu *civilizáció* (IV. k.) magyar neve.

Polgári törvénykönyv, l. *Magyar magánjog* és *Német polgári törvénykönyv*.

Poliarpirit (ásv.), sok ezüstöt tartalmazó ritkább szulfósó ($12Ag_2S + Sb_2S_3$), apró szabályos rendszerbeli kristályokban Wolfach vidékén (Baden). K. 2·5, fs. 6·97.

Polidaktilia (gör.), embernél vagy állatoknál fejlődési rendellenességként jelentkező többujjuság. Rendesen a hüvelyk vagy kisujj fejlődik kettősen, ugy hogy hatujjuságról, hexadaktiliáról beszélünk. Ezen többnyire öröklékeny P.-ban egyesek atavizmust, azaz előbbi állapotra való visszaesést látnak, mert az ősgerincesek ötnél több ujjal birtak és a normális kézen található borsócsont (os pisiforme) is felesszámu elcsökevényesedett ujjnak tekinthető.

Poliedrometria, l. *Geometria* (VII. k.).

Poliéleon (gör.), a görög egyházban használatos egyházi ének. Magyarul sokirgalmu éneknek nevezik; a 143. zsoltár verseire, amelyből szerkesztve van, többször ismétlik e szavakat: mert örökkévaló az ő irgalmassága.

Polifiletikus, l. *Monofiletikus*.

Poligenetikus festőanyagok, igy nevezi *Hummel* azokat a festőanyagokat, amelyek az alkalmazott pác természete szerint különböző szinü festékeket (lakkokat) alkotnak. Ilyen festőanyag p. az alizarin, mely aluminiumpácokkal veres, vaspácokkal ibolyaszinü, krómpácokkal barna lakkokat alkot. KLEMP.

Poligonometria, l. *Geometria* (VII. k.).

Polikeit *Károly* újabb művei: *Astronomia* (Pozsony 1898); *Ötjegyü logarithmustáblák* (u. o. 1899).

Poliklinika (városi klinika) alatt kétféle intézmény értendő. Az egyiknél a betegek saját lakásukon fiatal orvosok és orvostanulók által a tanár vagy tanársegéd vezetése mellett gyógyittatnak; a másiknál pedig a járó betegek kórházilag kezeltetnek, amennyiben a segélyt keresők az intézetet felkeresik és ott orvosoltatnak. Nálunk Budapesten a II-ik szülészeti és nőorvosi klinikával kapcsolatos *szülészeti* P.-t Tauffer tanár német mintára 1881. szervezte. Szegény sorsu szülőnők a város bármely részében s a nap bármely szakában ingyen részesülnek orvosi segélyben. A szülészeti P. teendőit egy tanársegéd végzi, kinek az intézet többi orvosi személyzete van segitségére, azonkivül, miután az intézmény iskolai céloknak szolgál, minden esethez orvostanulók is elmennek. Egy másik intézmény Budapesten *az általános P.*, melyet 1883. hét egyetemi magántanár alapitott, s ugyanezen hét orvos tartott fönn saját költségén 1887-ig, mikor is egyesületi alapra helyezték az intézetet (Hársfa-utca 13—15.), melynek föntartását társadalmi úton eszközölt gyüjtések, alapítványok, hagyatékok, állami és városi dotáció biztositják. Az ambulatoriumnak a betegségek szakcsoportjai szerint 14 osztálya

van s mindegyik osztály élén egy szakorvos áll. A betegek (többnyire könnyebb betegek) naponkint bejárnak vizsgálat és orvosi tanács végett. Évenként mintegy 27,000 beteg fordul meg benne. 1883—98-ig 279,109 beteget orvosoltak az ambulatoriumban, összesen 1.321,402 rendeléssel. A kórházat 1898. építették föl 50 beteg számára. E kórház ugyanazon telken, de az ambulatoriumtól elkülönítve épült s vele szerves összeköttetésben van. Az ambulatoriumban jelentkező súlyosabb betegeket ugyanis, kiknek otthon sem ápolás, sem orvoslás nem áll módjukban, ide veszik fel az egyesület költségére. Az intézet betegeit az orvosi oktatás céljaira is fölhasználják; az osztályok vezető orvosai, kik mind habilitált tagjai az orvoskari tanári testületnek, itt tartják előadásaikat s 1898-ig 4000-nél több orvosnövendék tanult benne. Ezeken kivül a fiatal orvosdoktorok is nagy számmal látogatják az intézetet, hogy a gyakorlati életbe lépésük előtt ezen intézet változatos és gazdag beteganyagán gyarapítsák gyakorlati ismereteiket. Az intézetet 1898 nov. 26-án ünnepélyesen nyitották meg József főherceg (védnök), Schlauch biboros és a kormány több tagja jelenlétében. ERŐSS GYULA.

Polinosz (az ókorban *Polyaegos*), görög sziget az Archipelagoszban, Milosztól K-re, kevés termőfölddel. Területe 14 km².

Poliptóton (gör., a. m. sok esetü), a retorikában a szóismétlésnek az a fajtája, mikor a szót különféle esetalakban vagy ragvégzettel ismételjük.

Polit-Desancsics *Mihály*, szerb publicista, szül. Újvidéken 1833. Tanult Heidelbergában, Bécsben és Párisban. A délszláv ügyekben az európai sajtóban nagy tevékenységet fejtett ki. Önálló röpiratai: Die Nationalität und ihre staatsrechtliche Bedeutung (1861); Die orientalische Frage und ihre organische Lösung (1861). Irt egy regényt is Verenica srbska (1862) és egy drámát Knez Branivoj (1865). 1860. Danilo montenegrói fejedelem titkára, 1861. Szerém vármegye főjegyzője, 1862. a bécsi udvari kancellária titkára, 1864. a báni tábla ülnöke Zágrábban, ismételve horvát képviselő és 1874—83-ig magyar országgyülési képviselő, hol szónoki tehetségével tünt fel, a szerb érdekek lelkes és heves védője volt és tőle maradt a fenyegető szó: Találkozunk Filippinél! Most Újvidéken él, mint a szerb egyházi vagyon ügyvéde. MARG.

Politikai ékesszólás v. *politikai szónoklat*, a szónoklat egyik főneme, a nyilvános élet helyzeteiben, politikai kérdések eldöntésénél alkalmazott ékesszólás. A dolog természetében rejlik, hogy a nyilvános élet legdúsabb termőtalaja a szónoklatnak s azért a P. sokkal gazdagabban fejlődött, mint akár az egyházi, akár a törvényszéki szónoklat. A legtöbb politikai szónoklat a tanácskozó nemhez tartozik, de vannak az ünnepi nemhez tartozók is (üdvözletek, trónbeszédek stb.). A P. a gyakorlati élet legfőbb kérdéseivel, a társadalmi vagy állami közösségek létérdekeivel foglalkozik, azért a politikai beszéd tulajdonkép a való életnek egy mozzanata. Mivel a politikai életben ellennézetek küzdelme foly s a P. valamely nézetnek a többivel szemben törekszik érvényt szerezni, azért a bizonyítás és cáfolás a P.-ban ép oly fontos és kifejlett művelet, mint a törvényszéki beszédben, a megindítás azonban, az érvek elrendezése, fokozása, az indulatok csillapítása és gerjesztése, aránytalanul nagyobb feladat a P.-ban, mint a törvényszékiben és több művészettel jár. A P. mesterei a szabad állami intézményekkel biró népek voltak, az athéniek (Demosthenes), majd a rómaiak (Cicero). Az újabb népeknél az angolok, kiknek a franciák, németek és a többi európai nemzetek csak később léptek nyomukba. Nálunk a P. a XIX. sz. elejéig latin nyelvü volt, de népünk szónoki adománya rég kitünt. A magyar nyelvü politikai szónoklást Kölcsey avatta művészivé s a reformkor kiváló politikusai egyszersmind kitünő szónokok is lettek, igy Széchenyi a társalgó és ironikus nemben, a világraszóló ékesszólásu Kossuth a patetikus nemben és Deák Ferenc, kinek szónoklatában a bizonyítás ereje az étosz mélységével egyesül. Újabbi állami életünk többnyire folyó ügyek tárgyalásaival foglalkozván, kevesebb alkalmat nyujt a patetikus lendületre s inkább a társalgó és érvelő szónoklásnak van tere. Mai legkitünőbb politikai szónokaink Szilágyi Dezső mint érvelő és Apponyi Albert gr. mint patetikus szónok. N. L.

Politikai felelősség, l. *Minisztérium* (XII. k.).

Politische Correspondenz, félhivatalos hirlaptudósító. Megjelenik naponkint Bécsben *Fischer* Benedek szerkesztésében. 1874-ben alapították a közös külügyminisztérium támogatásával oly célból, hogy a különböző államok kormányainak a nézeteit közölje. Közleményeinek az ad különös fontosságot, hogy ezeket a közleményeket minden külügyi hivatalban, nagykövetségen, követségen és konzulátuson olvassák és a diplomáciai képviseletek is ott közlik megfigyeléseiket. A magyar kormány is ebben az organumban teszi közzé a külföldet érdeklő közleményeit. Magyar levelezője az utóbbi időkig *Hegedüs* Sándor volt, újabban pedig *Radó* Sámuel, a Magyar távirati iroda igazgatója tudósítja a magyarországi viszonyokról.

Politurlakk, sellak, esetleg vele kevert más lakkanyagok borszeszben való oldata, melyhez még vastag terpentin (velencei) járul. Leginkább csak oly helyen használják, ahol a politurt nem használhatni, p. faragványokon. Elsőbbsége könnyü kezelésében rejlik, amennyiben finom hajecsettel kell csak fölrakni. Erős zsírfénye miatt a jóizlésü emberek nem szeretik. G. K.

Poljakov *Iván Szemenovics*, orosz zoologus és utazó, szül. 1846., megh. Szt.-Pétervárott 1887 ápr. 17. Nagy zoologiai és etnográfiai kutatásokat tett európai és ázsiai Oroszországban. Jelentéseit az orosz földrajzi társaság és a pétervári akadémia kiadványaiban tette közzé. Önálló műve: Utazás Szakhalin szigetére (1881—82).

Polko *Erzsébet*, német irónő, megh. Münchenben 1899 máj. 15. Utolsó munkái: Unsere Tonmeister (I. köt. 1897); Verwehte und frische Spuren. Jugendliebe (1898).

Polla (az ókori *Forum Popilii*), város Salerno olasz tartomány Sala Consilina kerületében, a Diano-völgyben a Tanagro mellett, melyen a rómaiak idejében épült híd vezet át, (1881) 4591 lak., vasúttal. 1857. földrengés a város nagy részét elpusztította.

Pollák *Antal*, elektrotechnikus, szül. Szentesen 1865. U. o. végezte gimnáziumi tanulmányait s azután a grazi akadémián a kereskedelmi s kémiai kurzust hallgatta. Néhány évet nagyobb kereskedőházak irodájában töltve, Szentesen mint gabonakereskedő telepedett le. Szabad idejében csillagászati, fizikai és elektrotechnikai tanulmányokkal foglalkozott. Több rendbeli, az optikába vágó tervezgetés után, melyekről kiváló szakemberek (Abbé Jenában, Löwy Párisban) elismerőleg nyilatkoztak, a *telautográf* nevű távirószerkezettel lépett a nyilvánosság elé. Ennek megvalósításán kisérletezve, *Virág* József közreműködése mellett fejlődött ki a gyorstelegráf.

Pollák és Virág-féle gyorstelegráf, l. *Telegráf*.

Pollini *Frigyes* lovag, altábornagy, szül. Milanóban 1829 okt. 26. Katonai tanulmányait a mérnöki akadémiában végezte. 1848 máj. 2. hadnagygyá nevezték ki. Részt vett Komárom ostromában, 1849 szept. 16. főhadnagy lett. 1849 nov. 7-én a budai műszaki igazgatósághoz osztották be, 1851 máj. 11. Temesvárra helyezték át. 1853 márc. 19. II. oszt. századossá, 1855 dec. 1. I. oszt. századossá nevezték ki. Az 1859-iki hadjárat alatt Zárában volt alkalmazva. A hadjárat után Temesvárra helyezték át. 1866 jul. 17. őrnagy, nov. 1-én ideiglenes műszaki igazgató Königgrätzben, 1869 máj. pedig műszaki igazgató lett Theresienstadtban. 1870 febr. 1. az 1. hadmérnöki ezredhez helyezték át, 1871 máj. 1. alezredes lett. 1876 okt. 17. a 2. hadmérnöki ezred parancsnokává, két héttel később ezredessé, 1881 máj. 21. a 31. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1881 jul. 31. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1882 máj. 1. vezérőrnagy, 1883 nov. 1. a 14. gyalogdandár parancsnoka, 1886 nov. 1. a przemysli vár parancsnoka és 1887 máj. 1. altábornagy lett. A przemysli táborvár főképen P.-nek köszönheti létezését. Érdemei elismeréséül a II. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1893. egészségi okokból nyugalomba vonult. M. I.

Pollini *Bernát*, német szinházigazgató, 1897 márc. nőül vette egykori tanítványát *Bianchi* Biankát, de még abban az évben, nov. 27. Hamburgban meghalt.

Pollinium, *pollinarium* (növ.), l. *Kosborvirág* (X. k.).

Pollinodium (lat.), némely tömlős gomba (Ascomycetes) hím ivarszerve, mely a női sejthez, vagyis ascogoniumhoz simul és termékenyít.

Polna, cseh község a német-bródi kapitányságí kerületben, a morva határ és Igló közelében. Újabban közismeretessé lett ama gyilkosság révén, melyet a cseh antisemita sajtó rituális gyilkosságnak hiresztelt. 1899 nyarán a P. közelében levő erdőben egy Hruza Ágnes nevű leányt meggyilkolva találtak. A gyanu egy Hilsner nevű zsidó metsző ellen fordult, kit a kuttenbergi esküdtszék (okt.) tagadása dacára vétkesnek talált és halálra itélt. A pör folyamán gyakran hivatkoztak a tisza-eszlári esetre. Az itélet ellen egyébiránt semmiségi panasz adatott be, mely még nincsen elintézve. Az antisemita ifju-cseh lakosság között a dolog nagy izgatottságot szült és több cseh és morva helységben zsidóüldözésre szolgáltatott alkalmat. A birodalmi gyülésen Schneider és Gregorics bécsi antisemiták keltek ki az igazságügyminiszter ellen, az államügyészt és a birákat állitólagos részrehajlósággal vádolván. Prágában ellenben Masaryk egyetemi tanárt, aki a pör revizióját elkerülhetetlennek mondotta, a diákság kifütyölte. M. L.

Polner *Ödön*, jogi iró, szül. Békés-Csabán 1865. Gimnáziumi tanulmányait a budapesti ág. ev. főgimnáziumban, egyetemi tanulmányait a budapesti tud.-egyetemen végezte. A jogi doktori címet 1889., az ügyvédi oklevelet 1892 febr. nyerte el, 1895 ápr. pedig egyetemi magántanárrá habilitálták. 1889. közszolgálatba lépett mint törvényszéki joggyakornok; további működésé folyamán 1892-ben igazságügyminiszteri segédfogalmazó, 1893. fogalmazó, 1897. pedig u. o. segédtitkár lett. Munkái: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya, történeti kifejlődésében és jelen alakjában* (Budapest 1891, pályadíjat nyert a budapesti egyetemen 1890.); *A végrehajtó hatalom a magyar közjogban* (Jogi Szemle 1893); *A miniszterek állása a királylyal szemben* (Jogtud. Közlöny 1894). A Jogi Lexikon munkatársa. V.

Polonyi *Elemér*, zongoraművész és zeneiró, szül. Sátoraljа-Újhelyen 1871. Első kiképzését a budapesti nemzeti zenedében nyerte *Székely* Imre vezetése alatt s a bécsi konzervatoriumban fejezte be, hol művészi oklevéllel, aranyéremmel s Lisztstipendiummal tüntették ki. A zeneszerzés tudományát is szintén ott sajátította el. Majd Weimarba ment s ott Stavenhagen oldala mellett több mint egy évet töltött, aztán *Barbi* Alice-szal műutazásokat tett Németországban, Belgiumban, Hollandiában és a Svájcban; ugyancsak e művésznővel Magyarországon is számos hangversenyen működött közre. Mint zeneiró több zongoradarabot, hangverseny-tanulmányt s magyar jellemképeket bocsátott közre. Á. K.

Polónyi *Géza* az 1897., még inkább az 1898—1899-iki obstrukció idején a leghevesebb támadást intézte a Bánffy-kormány ellen. Az utóbbi sikeres ostromban P. volt az ad hoc szövetkezett ellenzék vitarendezője. Bánffy bukása után a Széll Kálmán és az ellenzék közt lefolyt béketárgyalásokon ő irta alá Bartha Miklóssal együtt a létrejött békeokmányt (l. *Paktum*) az Ugronpárt részéről. Az ellenzék parlamenti hadjáratának diadalmas befejezése alkalmából a budapest-belvárosi «Saskör» (1899 február 22-én) lakomát rendezett P. tiszteletére. Ugyanekkor az ország több ellenzéki kerületéből üdvözlő táviratot kapott. Márc. 15. Hajdu-Szoboszlón választói előtt kifejtette, hogy a függetlenségi és 48-as párt országos értekezletének kellene dönteni abban a kérdésben, hogy a párt bemenjen-e a delegációba? Nézete szerint a belépés indokolva van az által, hogy az óriás kormánypártnak a delegációban is legyen ellenzéke, mert ha csak a néppárt jelenik meg ott, ez azt a gondolatot kelthetné a külföld előtt, mintha Magyarországon csak klerikális ellenzék léteznék. Az év telén, a quota-javaslat tárgyalásakor benyujtott határozati javaslatában (1899 dec. 9.) az egész törvényjavaslat visszautasítását indítványozta, sőt kimondani kérte, hogy a képviselőház a közös ügy fentartása céljából nem szavaz meg semmi-

nemű hozzájárulási arányt, mert arra a pragmatica sanctio szellemében elvállalt közös védelmi kötelezettség teljesítésénél abszolute nincs szükség. De miután a 32 év óta tartó közösség többféle érdekeket érint és vagyonközösséget hozott létre: azt is határozza el a képviselőház, hogy a békés és megnyugtató kibontakozás és vagyoni elkülönítés akadálytalan lebonyolítása érdekében érintkezésbe kíván lépni ő felsége többi országai és tartományai alkotmányos képviseletével, hogy a két szabad nemzet vegye kezébe az alkudozások ügyét, megállapítsák azon módozatokat, amelyek mellett, mint független államok, a monárkia együttes birtoklását és kölcsönös védelmi kötelezettségét az eddiginél jóval hatályosabban biztosíthatják.

Poltava, orosz kormányzóság (1897) 2.794,727 lak. — *P. város*, ugyanakkor 53,060 lak.

Pólya *Jakab* megh. Budapesten 1897 jul. 29. Az akadémiában 1898 nov. 24. Vargha Gyula l. t. mondott emlékbeszédet róla (megjelent Akad. Ért. 109. füz.).

Polyák *Béla*, országgyülési képviselő, szül. Nyiregyházán 1842. A gimnáziumot Szatmáron, Debrecenben és Egerben, a technikai tanulmányokat Budán és Bécsben végezte. Több vasút építésében vett részt, így a pest—losonci vasútnál, 1871. a magyar északnyugati vasútnál, 1874. a győr—sopron—ebenfurti vasútnál, melyet 1884-ig vezetett. Elnöke, illetőleg alelnöke az általános és a nemzetközi vaggonkölcsönző-társaságnak. Érdemeiért a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét és a magyar nemességet kapta. 1896 óta a trencsénvármegyei báán-teplici kerületet képviseli szabadelvűpárti programmal.

Polycarpus *György*, l. *Kosztolányi*.

Polychaeta (állat), l. *Sörtelábuak* (XV. k.).

Polycladidea (állat), az örvényférgek (Turbellaria) egyik csoportja, az ágasbelűek (Dendrocoeia) rendjéből. Fajainak bélcsatornája többszörösen elágazott. Mindannyian tengeriek.

Polycotyledones (növ.) a. m. többszikűek, p. a csíra a fenyvek közt. L. *Mag* (XI. k.).

Polycystis *Ktz.* (növ.), a moszatok génusza, kékes-zöld v. lilaszín moszat, többnyire állóvíz felszínét lepi el. L. *Vízvirágzás* (XVI. k.).

Polygala *Tourn.* (növ., csészeszárny, pacsirtaszárny, pacsirtafű, pacsirtavirág, keresztfű, tejeltető, tejelőke, tejhozó fű, tejnevelő fű), a róla nevezett család füve, félcserjéje v. cserjéje, levele váltakozó, átellenes v. örves, hasítatlan, épszélű, gyakran bőrnemű v. kitelelő. Virágzata szártetőző, ritkán a levél tövéből eredő, némelykor oldalt sarjadzó fürt v. füzér; virága kétoldalas, a két nagy és szárnyforma belső kehelylevél tünteti ki. Tokja összelapított hártyanemű, kétmagu. Mintegy 260 faja mind a két földségnek, meleg és mérsékelt vidéken (hazánkban 10—12) terem. Gyakori a Fokföldön. A *P. Senega* L. észak-Amerikának hegyi erdeiben terem, többnyáréltű, 2 dm. magas fű, levele lándsás, virága apró, fehér v. pirosas. Orsóforma, halványbarna gyökere officinalis, lefelé balra csavarodik, a csavarodás belső oldalán éles szöglete van, gyenge avas szagu, undorító, maró, csipős, kissé keserű ízű. Tartalma a *senegin* vagyis P.-sav, izzasztó, vizelethajtó, erősítő orvosságnak, különösen pedig mellfájás ellen és vizkórságban, Amerikában kigyócsípés ellen is használják. Utóbbi ellen áldástalan. Mosnak is vele. Európába orvosságnak *Tennent* 1736. hozta. A *P. tinctoria* Forsk. fajból indigó lesz. Hazánkban egyebek közt a *P. amara* L. fajtái gyakoriak. Apró, bokrosan növő fű, alsó levelei rózsásan csoportosodnak, virága sötétkék. Leveles füve szagtalan, erős, de tiszta keserű ízű, *herba P.-e amarae* néven hires izgató-erősítő szer tüdőaszály és makacs hurut ellen, de ma inkább csak a nép él vele száraz betegségben. Több P.-faj kedvelt kerti virág, p. a *P. myrtifolia* L., *P. grandiflora* Hook., lilapiros virágával. Valamennyi faj jó takarmány. V. ö. *Chodat*, Monogr. Polygalacearum (Genf 1893). BORB.

Polygen, *Solymos* Béla kir. mérnök (1844—1892) iróí neve. Mérnöki tanulmányait befejezve Angliába, onnan Szudánba ment s arról egy angol művet adott ki, mely különösen a tevék ismertetésével foglalkozik. Hazatérve, ismeretterjesztő és tudományos cikkeket irt P. névvel, főleg a Fővárosi Lapokba.

Polyphyllia (gör.,-lat.) a. m. többlevelűség, l. *Örvbetoldás*.

Polypogon *Desf.* (növ.), l. *Szakállka* (XV. k.).

Polytomia (növ.) a. m. sokáguság, l. *Elágazás* (V. k.).

Poma hierosolymitana (növ.) a. m. jeruzsálemi alma, l. *Balzsamuborka* (II. k.).

Pombal, város Leiria portugál kerületben (Estremadura tartomány), az Arunca folyó mellett, (1878) 4384 lak., vasúttal, egy régi kastély és egy templomosrendi kápolna romjaival. Itt halt meg P. portugál államférfiu, aki marquis-címét P.városától vette.

Pombeiros, a délafrikai benszülött kereskedők portugál neve, akik a portugálokkal a tengerpartokon közvetítették a kereskedést. Kettő közülök, Pedro João Baptista és Antonio José, 1802—15. átjárta egész D.-Afrikát Loandától Mozambikig.

Pombova v. *pompona* (növ.), l. *Vanilia* (XVI. k.).

Pomeránia (XIV. k.), porosz tartomány, (1895) 1.574,174 lak. Foglalkozásra nézve volt a hozzátartozókat s szolgákat nem számítva, erdő-, mezőgazda v. halász 305,316 (53·6%), iparos v. bányász 154,173 (27·1%), a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 58,324 (10·3%), napszámos v. házi szolga 16,659 (2·9%), katona (13,291 (2·3%), értelmiséghez tartozó 21,296 (3·7%), foglalkozás nélküli 67,100. Az aratás eredménye 1896-ban: 432,080 t. rozs, 104,730 t. búza, 65,811 t. árpa, 235,094 t. zab, 1.895,573 t. burgonya, 2.942,246 kg. dohány és 471,791 t. cukorrépa. Az állatállomány 200,585 ló, 598,254 szarvasmarha, 1.851,813 juh, 634,293 sertés, 80,721 kecske és 118,062 méhkas. A 376 szeszégető 289,090 hl. alkoholt, a 282 sörgyár 725,000 hl. sört s a 10 cukorgyár 645,039 q nyers cukrot termelt. A tartomány hajóállománya 402 (115 gőzös) hajó 65,754 t. tartalommal. Stolpmünde, Swinemünde, Stettin, Sassnitz és Stralsund kikötőibe 1895. érkezett 5941 megterhelt hajó (1.862,365 t.) s távozott 4214 (1.018,399 t.).

Pomerania-expedició (1871—72.), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Pomeroy, Ohio É.-amerikai állam Meigs grófságának fővárosa, az Ohio folyó mellett, (1890) 4726 lak. Az Ohio mentén 8 km.-nyi távolságban dús kőszén- és sóbányák vannak.

Pomorjáne (orosz), orosz vallásos felekezet. A papok cselekedeteit érvénytelennek tartják, miért a hozzájok belépőket újra megkeresztelik. Templomaikban összegyülnek imádkozásra s a papi tisztet közülök akárki végezheti. Az öngyilkosság szerintök istennek kedves cselekmény s néha önmagukat égetik meg.

Pompadour-stílus, a rokokó-stílusnak különösen a belső díszítésben és a butorzaton észlelhető könnyed, graciózus, erősebben szinezett neme (1745—1763).

Pompafa (növ.), l. *Tulipánfa* (XVI. k.).

Pompaliliom (növ.), l. *Gloriosa.*

Pompe funèbre (franc., ejtsd: poñp fünebr) a. m. gyászpompa, temetkezési ünnepélyesség.

Pomponius, 1. *Titus Atticus,* l. *Atticus* (II. k.). — 2. *P. Mela,* l. *Mela* (XII. k.).

Poncet (ejtsd: poñszé) *Ambrus* és *Gyula,* francia utazók. Előbbi szül. 1835., megh. 1868 nov. 19. Utóbbi megh. 1873 okt. 24. Több kereskedelmi utazást tettek a Nilus felső vidékén. Állomásokat alapítottak a Dsúr- és Nyam-Nyamföldön és megszerkesztették a Nilus középső folyásának, továbbá Dender, Szobat, Szeraf és Dsúr nevü mellékfolyóinak térképét. P. Gyula müve: Le Fleuve Blanc (Páris 1864).

Ponciánus históriája (XIII. k.). E régi népkönyvet újabban kiadta *Heinrich* Gusztáv, az első (1573) kiadás után (Régi Magyar Könyvtár, 5. köt., Budapest 1898).

Ponferrada, város Leon spanyol tartományban, a Sil folyó mellett, mely itt fogadja magába a Boeza folyót, (1887) 7324 lak., templomosrendi kastély romjaival, régi, a XVII. sz.-ban épült városházával, kénes fürdővel (38°).

Pong-hu (XIV. k.) szigetcsoportot Khina a szimonoszekii békekötés alkalmával Formóza szigetével együtt Japánnak engedte át.

Pongrácz, 1. *Ágost* gróf, megh. révfalusi kastélyában 1899 febr. 6.

2. *P. Anzelm* báró, orsz. képviselő, szül. Patvarcon (Nógrád). Iskoláit Kalocsán és Budapesten végezte. Az 1. honvédhuszárezred hadnagya. 1896. képviselőnek választották.

3. *P. Károly* gróf, megh. Budapesten 1897 febr. 14-én.

4. *P. László,* 1848—49-iki alezredes, mint nyugállományu címzetes altábornagy megh. Budapesten 1890 jan. 17.

Ponorics, alig 7 házból álló erdei telep Hunyad vármegye *Fegyer* (VI. k.) községének határában. A kitidi patak Sztrigy forrásvidékét képező karsztos jellegü mészszirtek fensíkján számos dolinával, barlangokkal és egy buvópatakkal. Egyik cseppkőbarlangját meg is látogathatjuk s mert ritkán jut ide ember, érintetlen cseppkövesedései meglepők. Egy hatalmas barlangjának csak előrészét ismerjük, mert a további rész hozzáférhetetlen mélységet alkot. E barlangból Kenderessy Dénes hátszegi zoologus vak bogarakat (Anophthalmus Budaae) gyüjtött. Régi sáncai is vannak. T. G.

Pontiae insulae, l. *Ponza-szigetek* (XIV. k.).

Pontianus, szent, római pápa, I. Orbán utódja. Az egyházat Alexander Severus császár idejében 230—234. kormányozta. Kormányzásáról semmi bizonyosat nem tudunk. A liber Pontificalis szerint Hippolyt pappal Szárdinia szigetére számüzetett, ahol agyonütötték. Fábián pápa Rómába hozatta csontjait és a Kallixt-temetőben helyezte el. Emlékünnepe nov. 19. Z—R.

Ponticello (olasz, ejtsd: —csello), a vonós hangszerek húrtartójának neve. A vonós hangszerekre irt zeneművekben gyakran előfordul az ily kifejezés: *sul P.,* az ezzel jelzett tételt a vonóval a nyeregnek (l. *Hegedüláb,* VIII. k.) egészen közelében kell előadni, rövidítve igy jeleztetik: *s. pont.* v. *sul P.* A vonós hangszer hangja ez által sajátságos szinezetet nyer, mely nagyon hasonló az orgonasipéhoz, mikor az élesen intonáltatik. Á. K.

Pontificii libri, l. *Libri pontificii* (XI. k.).

Pontmartin (ejtsd: poñmartéñ) *Armand Agost József Mária* gróf, francia kritikus és regényiró, szül. Avignonban 1811 jul. 16., megh. u. o. 1890. A francia hirlapokban buzgón harcolt a legitimisták ügyéért. 1853-tól fogva a Gazette de France-ban hetenkint megjelent egy irodalmi csevegése (causerie littéraire), melyek Causeries du Samedi, Semaines littéraires, Nouveaux Samedis stb. cimeken összegyüjtve 30 kötetnél többet tesznek ki. Egyéb müvei: Jeudis de Mme Charbonneau (1862), melyben sok gúnyos megjegyzés van a császári udvarra; Souvenirs d'un vieux mélomane (1878); Les lettres d'un intercepté (1871); Le radeau de la Méduse (1872); Souvenirs d'un vieux critique (1881—89, 10 köt.); Mes mémoires (1885—86, 2 köt.); Péchés de vieillesse (1889); Épisodes littéraires (kiadta Gaillard, 1890).

Ponto (punto), mükifejezés a l'hombre nevü kártyajátéknál, midőn a két vörös disznó tromf.

Pontobdella *Leach.* (állat), az *ormányos piócák* (Rhynchobdellidae) családjának egyik neme. Teste megnyult; szivókorongja elkülönült. Három pár szeme van; a him ivarnyilása a 17—18-ik, a nőé a 20—21-ik gyürü között fekszik. Hat faja ismeretes, amelyek halakon élősködnek. D. J.

Pontoppidan *Henrik,* dán költő, szül. Fredeririciában 1857 jul. 24. Matematikát és természettudományokat tanult és 18 éves korában gyalog bejárta Németországot és Svájcot. Novelláit különösen az alsóbb néposztályok nyomorusága iránt való mély részvét hatja át. Eleinte Vijelland követőjének látszott, később mind önállóbb lett. Müvei: Stäkkede Vinger (Kopenhága 1881); Sandinge Menighed (1883); Landsbybilleder (1884); Ung Elskov; Mimoser; Isbjörnen; Spögelser; Natur (5 kis regény, 1885—90); Fra Hytterne (1887); Folkeliosskildringer (1888—90, 2 rész); Skyer (1889); Mula (1891).

Pontusi flóra (növ.), l. *Magyar flóravidék* XIII. k.).

Ponzichter (soproni német dialektus), l. *Német nyelvjárások* (XIII. k.).

Poole (ejtsd: pül) *Stanley Lane,* angol történetiró, szül. Londonban 1854 dec. 18. Oxfordban tanult, azután bejárta Egyiptomot, Török- és Orosz-

országot. Nagy számu művei közül nevezetesebbek: The speeches and table talk of the prophet Mohammed (1882); Studies in a Mosque (1883, 2. kiad. 1893); The art of the Saracens in Egypt (1886); The Moors in Spain (1887); History of Turkey (1888); The Barbary Corsairs (1889); Moghul Emperors of Hindostan (1892); Cairo. History, monuments and social life (1892, 2. kiad. 1894); Mohammedan dynasties (1893); Life of Sir Harry Parkes (1894, 2 köt.); Catalogue of the mohammedan coins in the Bodleian library at Oxford (1888); Catalogue of the Oriental and Indian coins in the British Museum (1875—90, 12 köt.); Coins and medals (2. kiad. 1892), Saladin (1898).

Poopó, Paria tartomány székhelye Bolivia délamerikai államban, 10 km.-nyire az Aullagas pampától, 3682 m.-nyire a tenger szine felett. Azelőtt gazdag ezüstbányái voltak. A DK. felé levő Quebrada del Diabolo völgyben látogatott hőforrások vannak.

Poór *Imre* megh. Budapesten 1897 aug. 20.

Popincourt (ejtsd: popeñkúr), Páris keleti része (11. arrondissement).

Popini *Albert*, iró és műfordító, szül. Ploestiben (Románia) 1864 julius 20-án. Atyja magyarországi születésü olasz ember volt s végigharcolta a szabadságharcot, naplót is irt róla. P. 1880 aug. végén Vácon belépett a piarista rendbe, Nyitrán végezte a teologiát, azután az egyetem bölcsészeti fakultását Budapesten. 1887 óta tanárkodott Nagykanizsán, Magyar-Óváron, Máramaros-Szigeten, Budapesten, Temesváron. 1899. a tanitórendből kilépett és Nyiregyházán foglalt el tanári állást. Irói munkásságát apróbb szépirodalmi dolgozatokon kezdte. Irt és fordított apróbb elbeszéléseket, verseket a főváros napi és szépirodalmi lapjaiba, irt Byronról és Shelleyről egy-egy essayt (Budapest 1898); lefordította Boyesen Faust-Kommentárjának első részét (Nagy-Kanizsa 1888); ugyszintén Schiller kis életrajzát Bulwertől (Magyar-Óvár 1896); megirta a máramarosszigeti gimnázium történetét (Máramaros-Sziget 1894). Könyvet irt Horatiusról (2. kiad. Budapest 1895). Ahasverus álnéven *Álomvilág* (u. o. 1898) c. verskötetet adta ki. Ujabban több év óta a finn irodalommal foglalkozik; lefordított Aho Jánosnak, a finnek legnagyobb élő irójának, Forgácsok (Lastuja) cimü rajzgyüjteményéből egy kötetre valót (u. o. 1896). Legújabban a finnek Suomi XIX. Vuosisadalla (Finnország a XIX. sz.-ban) c. monumentális díszmunkájának magyar fordítására a m. tud. akadémiától és a vallás- és közokt. minisztériumtól 500—500, a finn akadémia elnökétől 100 frt segitséget kapott és most ezen mű kiadásán dolgozik.

Popovics, 1. *István*, országgyülési képviselő, szül. Ó-Becsén 1845. Tanulmányait Karlócán és Belgrádban végezte. A 60-as években részt vett az omladinista mozgalmakban. 1869. a Zasztava c. újvidéki lap főmunkatársa lett, 1871—75. pedig felelős szerkesztője volt. 1872. azzal vádolván Andrássy Gyula grófot, hogy a Mihály szerb fejedelem elleni gyilkos merényletről tudomása volt, 18 havi fogságra itélték. 1875 óta a rumai kerületet képviseli a horvát-szlavon országgyülésen és mint ennek tagja helyet foglal a magyar országgyülésben. Eleinte a közjogi ellenzékhez tartozott, 1883 óta pedig a horvát nemzeti párthoz.

2. *P. Vazul István*, pedagogus, a budapesti Tökölyanum igazgatója, szül. Ó-Becsén (Bács) 1844 szept. 21. A gimnáziumot Karlócán és Pesten végezte s ugyanitt mint a Tökölyanum növendéke hallgatott jogot. Akkoriban Pesten lakott Karagyorgyevics Sándor, az egykori szerb fejedelem. P. az ő házába került nevelőnek s ott is maradt, mig a család Bécsbe nem költözött. Ez állás következtében P. végleg a pedagogiának szentelte magát, s miután néhány tanulmányával figyelmet keltett, Eötvös báró és Trefort miniszterek megbizásából 1868—74. magyar népiskolai tankönyveket dolgozott át szerb nyelvre és szerb népiskolák használatára. A karlócai szerb kongresszusra 1869. választották meg először, mint a budai gör. kel. egyházkerület képviselőjét. 1870-ben kidolgozta ezen a kongresszuson a szerb népiskolák és tanitóképzők szabályzatát, s a bácsi és budai gör. kel. egyházmegye (eparchiális iskolai előadójává) tanfelügyelőjévé lett. Ezt az állást 25 évig viselte. 1883 óta egy huzamban igazgatója a Tökölyanumnak. 1895. választották meg Horvátországban a simunováci kerület tartománygyülési képviselőjének, 1897. pedig a magyar országgyülésbe delegálták. Tagja a pedagogiai társulatnak s az országos közoktatásügyi tanácsnak. Irodalmi érdemeinek elismeréseül a szerb király a Szt.-Száva-rend középkeresztjével tüntette ki, 1899 jan. 27. pedig megkapta a kir. tanácsosi cimet. P. 1868. tünik fel a hazai szerb irodalomban s azóta igen sokat dolgozott. Kisebb-nagyobb munkáinak, iskolai könyveinek, népies tárgyu dolgozatainak, önálló szépirodalmi műveinek, fordításainak száma megközelíti a százat. Általában véve azonban a hazai szerb nyelvü ifjusági irodalom megalapitójának s modern szellemü művelőjének tartják. Oraonak (Sas) nevezett naptára, melyet 25 év óta szerkeszt, igen elterjedt és népszerü. Több fővárosi lapnak a munkatársa, a Néplap szerb kiadásának pedig szerkesztője. Az ifjusági irodalomban szerezte a *Ćika Steva* (István bácsi) nevet, s szerb körökben ez az ő elterjedtebb neve.

Popovics *Szimó*, szerb költő és hirlapiró, szül. Tovarnikon (Szerém) 1846. Tanult Pozsonyban és Belgrádban. Szerbre fordította az ind Mahábharatát. Époszi költeményei: Niksics elfoglalása és Bar elfoglalása. Mint hirlapiró a szerbek egyesítése mellett küzdött, Riszticsnek politikai ellenfele volt s Belgrádból Zimonyba kellett menekülnie. 1871. Montenegróba költözött, hol két hirlapot, egy politikait (Glas Crnogorca) és egy szépirodalmit (Crnogorka) alapitott. A berlini kongresszus után Bar kormányzója s montenegrói vajda lett. MARG.

Popp *Leonidás* báró, cs. és kir. táborszernagy, szül. Naszódon 1831 okt. 15. Katonai tanulmányait 1844. a bécsújhelyi katonai akadémiában kezdte meg. 1851 okt. 1. hadnagygyá nevezték ki az 51. gyalogezredben. 1856 nov. 1. főhadnagygyá lépett elő. 1856 nov. 30. a 33. gyalogezredhez helyezték át. A hadi iskola elvég-

zése után 1858 jul. 1-én II. oszt. századossá nevezték ki és a vezérkarhoz osztották be. 1859 febr. 28. a II. hadseregnél nyert beosztást. 1859 ápr. 8. I. oszt. százados lett a vezérkarban. Részt vett az olaszországi háboruban, a magentai csatában tanusított hősiességéért a katonai érdemkeresztel tüntették ki, a solferinói csatában szerzett érdemeiért pedig legfelsőbb elismerésben részesült. 1866 jun. 11. őrnagy, 1869 ápr. 23. alezredes lett. 1870 szept. 17. a központi lovassági iskola sztratégia-tanárává nevezték ki. 1875 szept. 26. ezredessé és a 61. gyalogezred parancsnokává, 1876 máj. 1. pedig a 48. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1876 jun. 25. a zágrábi főhadparancsnokság vezérkari főnöke lett. 1878 jul. 20. a 13. hadtesthez osztották be. Aug. 21-én a II. hadsereg hadműveleti irodájának főnökévé nevezték ki. Bosznia és Hercegovina elfoglalása alkalmával szerzett érdemeiért a 2. oszt. vaskorona-rendet kapta, később pedig legfelsőbb dicsérő elismerésben részesült. 1879 aug. 4. a 15. gyalogdandár parancsnoka, 1880 máj. 1. vezérőrnagy lett. 1881. aug. 23. bárói rangra emelték, 1881 ápr. 12. a király katonai irodájába osztották be, jun. 11. a katonai iroda főnökévé, 1882 aug. 31. a király főhadsegédévé, 1884 ápr. 8-án v. b. t. tanácsossá, 1885 nov. 1. altábornagygyá nevezték ki. 1889. várakozási illetménynyel szabadságolták s röviddel azután nyugalmazták. 1898 nov. 30. a táborszernagyi címet és az udvari jubileumi arany érmet kapta. M. I.

Popper *Dávid*, gordonkaművész, 1898 ápr. 1. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Popp-féle világítás, l. *Gázizzófény*.

Poppi, város Arezzo olasz tartományban, az Arno jobb partján levő magaslaton, (1881) 6653 lak., vasúttal, a XIII. sz.-ból való bástyafalakkal, régi, 1274. Arnolfo del Cambio által épített várral, könyvtárral (14,000 köt.), gyárakkal. A várostól ÉNy-ra van a *campaldinói* csatamező, hol 1289. a firenzei guelfek (köztük a 24 éves Dante) legyőzték a száműzött ghibellineket.

Poppo, l. *Henneberg* (IX. k.).

Poprád (XIV. k.). Van gőzfürész- és téglagyára, hitelintézete, pénzügyőri szakasza, pénzügyőri biztossága, csendőrparancsnoksága, vasúti osztálymérnöksége. Közel van hozzá a Virágvölgy nevü nyaraló, a város tulajdona.

Populus Romanus (lat. a. m. római nép), Róma polgárainak összessége, mely a legrégibb időkben csupán a patriciusokból, Servius Tullius óta azonfelül a plebejusokból állt. L. még *Senatus populusque Romanus* (XIV. k.).

Pór, l. *Paraszt* (XIII. k.).

Pór *Antal* újabb művei: *A karlsteini vár magyar érdekü emlékei* (Arch. Ért. 1896); *Emlékbeszéd Dankó József lev. tagról* (Akad. Emlékbeszédek 1897); *Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról* (Századok 1897); *Pecséttani apróságok* (Turul 1897); *Nagy Lajos litván hadjárata* (Erdélyi Muzeum 1899); *Zách Felicián bünpöréről* (Akadémiai Értekezések 1900); *Nagy Lajos király a holicsi érsekség alapítója* (Kath. Szemle 1900).

Porbandar, megerősített kikötőváros a Bombay brit-indiai kormányzósághoz tartozó Kathiavar félszigeten és az ilyennevü hűbéres állam fővárosa, (1891) 18,805, jórészt hindu lak., akik, bár nagyobb hajók egy fövenytorlasz miatt nem juthatnak a kikötőbe, jelentékeny kereskedelmet üznek.

Porcellánpát (ásv.), l. *Skapolit* (XV. k.).

Porcupine, álnév, l. *Cobbett* (IV. k.).

Porcupine-expedició (1869, 1870), l. *Tengeri tudományos expediciók* (XVI. k. 90.).

Porfido (olasz) a. m. porfir. — *P. rosso antico*, l. *Porfirit* (XIV. k.). — *P. verde antico*, l. *Diabász* (V. k.).

Pornokrácia (gör., a. m. kéjhölgyuralom). Ezzel a névvel jelölik a Róma városában 914—963-ig lábra kapott botrányos állapotokat, amidőn elvetemült nők (Theodora és Marozia), azok fiai, unokái és kegyeltjei bitorolták a hatalmat és magát a pápai méltóságot is meggyalázták. M. L.

Porodin ásvány, l. *Alaktalan* (I. k.).

Porogamae (növ., a. m. a peteszájon át termékenyülők). Igy nevezi *Treub* a magrejtős növényeket (Angiospermae) a Casuarinák (Chalazogamae) kivételével, mert a *Porogamák* himsejtjeinek tömlője a peteszájon (micropyle) keresztül jut a petesejthez, hogy termékenyíthesse.

Porosz érdemkereszt, l. *Érdemkereszt*.

Porosz katonai és polgári érdemrend, l. *Mérite* (XII. k.).

Poroszország (XIV. k.). Az 1895-iki lakosság az egyes tartományok közt a következőképen oszlott meg:

A tartomány neve	A lakosok száma	Ág. evang.	Róm. kat.	Egyéb ker.	Izraelita
K-i Poroszhon	2.006,689	1.711,729	266,641	13,865	14,364
Ny-i «	1.494,360	702,030	758,168	13,861	20,238
Berlin város ...	1.677,304	1.420,833	155,363	13,582	86,152
Brandenburg	2.821,695	2.674,560	118,265	9,802	18,394
Pomeránia ...	1.574,147	1.524,734	31,739	5,948	11,661
Posen	1.828,653	559,760	1.227,197	1,662	40,019
Szilézia	4.415,509	1.974,629	2.384,754	8,155	47,593
Szász tartom.	2.698,549	2.496,337	187,559	6,492	7,850
Schlesw.-Holst.	1.286,416	1.254,677	24,184	3,294	3,702
Hannover	2.422,020	2.088,478	311,457	6,728	15,065
Vesztfália ...	2.701,420	1.295,087	1.378,676	8,159	19,359
Hessen-Nassau	1.756,802	1.218,805	482,752	8,925	47,725
Rajnai tartom.	5.106,002	1.427,227	3.610,142	18,766	49,018
Hohenzollern	65,752	2,562	62,608	6	576
Összesen ...	31.855,123	20.351,448	10.999,505	119,245	379,716

Nem szerint volt 15.645,439 férfi és 16.209,684 nő. A házasságkötések száma (1896) 264,822, a születéseké 1.226,107 (ezek közül 40,823 halva) és a haláleseteké 707,500. Foglalkozás szerint volt (1895) mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 11.375,096, bányász és iparos 12.196,352, a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 3.585,430, napszámos és házi szolga 658,896, katona és értelmiséghez tartozó 1.671,827, magánzó és foglalkozás nélküli 2.002,714. Az 1882-iki ilynemü összeiráshoz képest legjelentékenyebben csökkent a mező- és erdőgazdasággal foglalkozók száma és leginkább emelkedett az iparosoké. Az összes gazdaságok száma: 3.308,126; ezek közül 2 ha.-on alul van 2.048,113, 2—5 ha.-os 522,780, 6—20 ha.-os 528,729, 21—100 ha.-os 188,114 és 100 ha.-on felüli 20,390. A 2 ha.-on aluliak a megművelt területnek 4·9%-át, a 2—5 ha.-osak 7·8%-át, a 6—20 ha.-osak 24·3%-át, a 21—100 ha.-osak 32%-át és a 100 ha.-on felüliek 30·9%-át teszik.

1896. a termés volt: 1.788,066 t. búza, 5.318,962 t. rozs, 1.179,822 t. árpa, 3.084,919 t. zab, 184,403 t. borsó, 20.122,610 t. burgonya, 5.003,358 t. takarmányrépa, 9.788,456 t. cukorrépa, 75,061 t. repce, 6595 ha.-on 12,599 t. száraz dohánylevél, 156,300 t. kukorica, 1454 t. komló és 590,943 hl. szőllőmust. A bányászat fő termékei: 78.993,655 t. kőszén, 21.981,201 t. barnaszén, 305,227 t. kősó, 616,462 t. kainit és 587,306 t. más kálisó, 4.053,109 t. vasérc, 729,725 t. cinkérc, 152,628 t. ólomérc, 717,249 t. rézérc, 43,614 t. mangánérc. A kohászat termékei: 4.470,551 t. nyers vas, 153,082 t. cink, 99,591 t. ólom, 25,045 t. réz, 284,019 kg. ezüst. Az 5503 sörfőző 27.680,273 hl. sört, a 308 cukorgyár pedig 1.355,763 t. nyers cukrot termelt. A középiskolák száma (1896): 277 gimnázium, 51 progimnázium, 87 reálgimnázium, 70 reálprogimnázium, 24 főreáliskola, 54 reáliskola, 114 tanító- és tanítónőképző, 16 nyilvános és 19 egyéb magániskola. Az 1898—99-iki évre a bevételek 2,187.527,384 márkára, a rendes kiadások 2,055.891,380, végül a rendkivüli kiadások 131.636,004, tehát az összes kiadások 2,187.257,384 márkára vannak előirányozva. V. ö. a porosz királyi statisztikai hivatal által az 1895-iki népszámlálás alapján kiadott Gemeinde-Lexikont (13 köt., Berlin 1897). —zik.

Története. A kormánynak egy 1897 jan. 8. a költségvetéssel együtt beterjesztett törvényjavaslata meghozta a 73,500 állami tisztviselőnek a várva várt fizetésemelést (összesen 20 milliót); később pedig Miquel pénzügyminiszter, a pártok sürgetésének engedve, a 80 millió fölöslegből a birák és a néptanítók fizetését is felemelte. Közvetlenül az ülésszak befejezése előtt a minisztérium II. Vilmos király kivánságára egy, az egyesületi és gyülekezési szabadságot korlátozó javaslattal toppant a házba, melyet azonban a képviselőház többsége csak alaposan megnyirbált alakban fogadott el. Midőn pedig az urakháza az eredeti, ultra-konzervativ irányu szöveget megint visszaállitotta, a javaslat (jul.) újra a képviselőház asztalára került, mely első határozatához ragaszkodván, az eredeti szöveget jul. 24. elvetette.

Érdekes epizódként tárgyalta a ház még a *Katheder-Socialisten* ügyet. A centrum és a konzervativek azt a vádat emelték néhány egyetemi tanár és magántanár ellen, hogy a szocialista tanokat nemcsak előadásaikban, hanem a gyakorlati s politikai életben is mint helyeseket ajánlják s ezzel a szocialista propagandának úttörő szolgálatot tesznek. Bosse közoktatásügyi miniszter válaszolván a vádakra, a közgazdaságtan két korifeusát, Schmoller és Wagner berlini egyetemi tanárt ugyan megvédelmezte a vádak ellen; ellenben Jastrow magántanárt, egy tudományos társadalmi folyóirat szerkesztőjét és Arons magántanárt, ki a szocialisták gyüléseiben tényleg részt vett, feláldozta. Nemsokára vizsgálatot indított ellenök, melynek az lett a vége, hogy a berlini egyetem hirneves tagjai (Virchow, Zeller) tiltakozása dacára mind a kettőt állásuktól megfosztották. A következő évben pedig fegyelmi szabályzatot léptettek életbe a magántanárok ellenőrzése és megrendszabályozása céljából, amelyben Virchow és társai az annyira hires német tanszabadság ellen irányzott csapást látták.

A nyári szünidő alatt (jul. 1.) a távozó Böttticher helyett Miquel pénzügyminiszter lett a minisztertanács alelnöke s egyúttal Hohenlohe miniszterelnök helyettese.

Az 1898-iki ülésszak jan. 11. kezdődött. A trónbeszéd a keleti (lengyel ajku) tartományokban még egyre gyönge lábon álló német kisbirtokososztály erősbítése céljából gyarmatosítások cimén újból 100 millió márkát követelt; azonfelül a Felső-Odera és mellékfolyóinak szabályozását helyezte kilátásba. A tárgyalások a visszalépett Köller utóda, Kröcher elnöksége alatt simán folytak; máj. 18. a képviselőházat elnapolták. 1898 okt. megejtették a képviselőválasztásokat, melyek folytán a pártok számbeli ereje a következőképen módosult: 147 konzervativ (mint előbb), 57 szabad-konzervativ (előbb 62); 99 centrumpárti (95), 74 nemzeti szabadelvü (90), 10 szabadelvü (6), 24 német szabadelvü (14), 14 lengyel (17), 3 «gazda» (a gazdák szövetkezetének tagja), 1 pártonkivüli (9), 2 dán, 1 antisemita és 1 demokrata. A két konzervativ párt tehát most is csak akkor számithatott többségre, ha a centrum avagy a nemzeti szabadelvüek velük szavaztak.

Az 1899 jan. 16., a Wallot által épitett pompás palotában megnyitott új ülésszak küszöbén Vilmos király az országnak egészséges alapon nyugvó, megnyugtató állapotát, annak emelkedő jólétét, anyagi és szellemi lendületét hangsúlyozta. Törvényjavaslatot a kormány keveset terjesztett elő. Fontosabb incidens sem adta magát elő, csakhogy az ellenzék a porosz képviselőházban is kifogásolta a Köller tartományi elnök által Schleswig-Holsteinban a dán agitátorok ellen indított üldözést s a dán elem elnyomását (lásd *Németország* történetét), de a kormány itt is igazat adott Köllernek. Közben (mint évenkint) a lengyel képviselők nemzetiségük elnyomása, a centrum pedig a jezsuita-rend kitiltása fölött keseregtek. Hosszabb ideig foglalkozott a ház a régóta vajudó, a király részéről ismételten kilátásba helyezett s a rajnavidéki gyár- és bányatulajdonosok meg nagyiparosok által régóta óhajtott *Rajna-Elba-csatorna* (Mittelland-Kanal) tervével, melynek kivitelét azonban az elbántúli agráriusok s a sziléziai bányatulajdonosok erélyesen ellenezték. A 479 km. hosszu csatorna költségeit 261 millió márkára becsülték. Hosszu és makacs küzdelem után a többség előbb a bizottságban buktatta meg a javaslatot, majd pedig, a második olvasás alkalmával a bizottsághoz küldötte azt vissza, ahol azután a terv megfeneklett. Időközben a ház az 1900 jan. 1. életbe lépő új polgári törvénykönyv bevezetéséhez szükséges intézkedéseket hagyta jóvá és jul. 4-től aug. 14-ig elnapolta magát.

Aug. 19. fogott a képviselőház a csatorna-javaslat harmadik olvasásához. Csak most szólalt fel Miquel (kinek hallgatása sok félreértésre szolgáltatott okot), kijelentvén, hogy a kormány nemcsak a Dortmund—Rajna közti részhez (amint a centrum javasolta), hanem az egész Rajna-Elba-csatorna tervéhez ragaszkodik; Hohenlohe pedig különösen a konzervativeket figyelmeztette az

ellenzéki álláspontjukból folyó komoly következményekre. Szavazásra kerülvén a dolog, a ház 275 szavazattal 134 szavazat ellenében a centrum által benyujtott módosítást, majd pedig az egész csatorna-javaslatot elvetette. Hohenlohe azonban nyomban kijelentette, hogy ezzel a dolog nincsen elütve. Ezt országszerte ugy magyarázták, hogy a kormány a házat fel fogja oszlatni és új választásokat elrendelni. Optimista lelkek még arról is álmodoztak, hogy a király (ami P.-ban még sohasem történt meg) magával a konzervativ kormányrendszerrel szakit s eddigi miniszterei helyébe telivér szabadelvüeket fog kinevezni. Mindez csakhamar hiu ábrándnak bizonyult. Nem bukott sem Hohenlohe, sem Miquel, mindössze Recke és Bosse miniszterek váltak meg tárcáiktól. Amaz mint bűnbak esett el, mert a döntő szavazás reggelén hasztalan szólitotta volt fel a 20 (konzervativ) tartományi tanácsost, hogy ne merjenek a kormány ellen szavazni; Bosse ellen pedig hét évi minisztersége folyamában már nagyon sok panasz halmozódott fel s igy ő neki is mennie kellett. A képviselőházat ellenben nem oszlatták fel; Hohenlohe a még aznap történt záró ülésen csak annyit mondott, hogy a következő ülésszakon a háznak még dolga lesz a csatorna-javaslattal.

Aug. 31. a Reichsanzeiger hivatalos kommüniké közölt, melyben a minisztérium abbeli sajnálatának adott kifejezést, hogy az állami tisztviselők egy része nincs kellő mérvben áthatva kötelessége és feladata érzésétől, noha éppen ők hivatvák arra, hogy a király és a kormány nézeteit diadalra segitsék. Ilynemü, az állam tekintélyébe ütköző magatartás pedig ó-porosz tradició szerint türhetetlen. Ezzel a nyilatkozattal egyidőben a kormány 20 tartományi tanácsost, fizetésük megtartása mellett, ideiglenesen rendelkezési állományba helyezett át. Ez a megrendszabályozás, mely a porosz alkotmánynak azon pontjába ütközik, mely szerint a képviselőt politikai magatartása és szavazása miatt senki felelősségre nem vonhatja, nagy felháborodást idézett elő nemcsak a konzervativek, hanem a szabadelvüek táborában is és előre lehetett látni, hogy a dolognak még utójátéka lesz.

Szept. 4. közölte a hivatalos lap az új miniszterek nevét. Recke utóda *Rheinbaben* báró lett, Bosse utóda pedig *Studt*. Mindkettő a hivatalos pályán emelkedett fel a tartományi főelnökségig; politikai hitvallásra mindkettő konzervativ, a parlamentáris küzdőtéren mind a kettő újonc. A téli ülésszakon (1900 jan. 11.) a tisztviselők megrendszabályozása került szóba s maga a ház volt elnöke, Köller indokolta az interpellációt. Hohenlohe, Schönstedt (igazságügyminiszter) és Miquel tagadták, hogy a kormány az alkotmányt megsértette volna, azt állitván, hogy a tartományi tanácsosok ideiglenes nyugdíjaztatását nem tekintik büntetésnek. Ezt az ál-okoskodást ugyan egy párt sem fogadta el, szavazásra azonban nem került a dolog. A ház azután áttért az *1900. évi költségvetés* tárgyalására, melynek tételei a kiadásokat és a bevételeket tökéletes egyensúlyban tüntetik fel (3,472.266,033 márkában). Miquel pénzügyminiszter különösen a közvetlen adók és az állami vasutak bevételének emelkedésére irányította a ház figyelmét; kimutatta egyúttal, hogy az 1898—99. évben a bevételek 84.360,000 márkával haladták meg az előirányzatot és hogy az utolsó 10 év alatt az állami adósság 800 millió márkával csökkent.

Irodalom. Schön, Das Recht der Kommunal-Verbände in Preussen, Lipcse 1896; Marcinowski, Bürgerrecht u. Bürgertugend, Volksbuch des Staatswesens f. das Königreich Preussen, 2. kiad. Berlin 1896; Hoffmann O., Die preussische Hauptverwaltung d. Staatsschulden vom Jahre 1820—1896, u. o. 1896; Das Sanitätswesen d. preussischen Staates während der Jahre 1889—91, kiadja a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1897; Gritzner, Das brandenburgisch-preussische Wappen, Berlin 1896; Hahn L., Gesch. des preussischen Staates, 24. kiad. 1896; Triebel J., Die Finanzverwaltung Preussens, von 1640—46, Lipcse 1898; Wittichen P., Die politische Politik Preussens 1788—90, Göttinga 1899; Guilland A., L'Allemagne nouvelle et ses historiens, Niebuhr, Mommsen, Sybel, Treitschke, Páris 1900; Ulmann H., Russisch-preussische Politik unter Alexander I. und Friedrich Wilhelm III., Lipcse 1899; Koser Reinhard, König Friedrich der Grosse, II. köt. 1899; Pierson, Preussische Geschichte, 2 köt., 7. kiad. Berlin 1899; Friedjung, Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland, I. köt., 4. kiad. Stuttgart 1900. V. ö. a Németország alatt közlött irodalmat, a Bismarck-irodalmat stb. M. L.

Porosz tartomány (XIV. k.). *Keleti Poroszország*, (1895) 2.006,689 (965,131 férfi, 1.041,558 nő) lak., akik közt 1.711,729 ág. evang., 266,641 r. kat., 13,865 egyéb keresztény, 14,364 izraelita és 90 más vallásu. Foglalkozás szerint volt: önálló 711,481; ezek közt mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 440,292 (61·9%), iparos és bányász 138,200 (19·4%), a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 54,503 (7·7%), házi szolga v. napszámos 25,020 (3·5%), értelmiséghez tartozó: 22,489 (3·2%), katona 30,977 (4·3%), magánzó és foglalkozás nélküli 90,434. Az 1896-iki termés eredménye: 111,136 t. búza, 444,565 t. rozs, 76,452 t. árpa, 245,945 t. zab, 1.215,811 t. burgonya. A 286 szeszégető 145,139 hl. alkoholt, a 183 sörgyár 1.136,006 hl. sört, a 3 cukorgyár 9798 t. nyers cukrot termelt. Az állatállomány: 423,792 ló, 958,288 szarvasmarha, 937,039 juh, 699,971 sertés, 25,545 kecske és 146,657 méhkas.

Nyugati Poroszország. Az 1895. összeirt lakosok között volt foglalkozásra nézve: önálló erdő- és mezőgazda 297,059 (57·3%), bányász és iparos 116,583 (22·5%), kereskedés és forgalom szolgálatában álló 41,726 (8%), házi szolga és napszámos 16,781 (3·2%), katona 29,509 (5·7%), értelmiséghez tartozó 17,006 (3·3%); foglalkozás nélküli 55,789. Az 1896-iki termés volt: 311,777 t. rozs, 111,523 t. búza, 93,137 t. árpa, 170,774 t. zab, 671,999 t. cukorrépa, 1.706,628 t. burgonya és 1492 t. szárított dohánylevél. A 267 szeszfőző termelt 180,087 hl. alkoholt, a 95 sörgyár 676,470 hl. sört és a 19 cukorgyár 101,524 t. nyers cukrot.

Porphyro-Haynaldia *Kan.* (növ.), l. *Haynaldia* (VIII. k.).

Porrum, l. *Papilloma* (XIII. k.).

Porrum commune *Rchb.* (növ.), l. *Póré* (XIV. k.).

Portaels (ejtsd: portálsz) *János Ferenc*, belga festő, szül. Vilvordeban 1818 máj. 1., megh. Brüsszelben 1895 febr. 8. Brüsszelben Naver, Párisban Delaroche tanitványa volt, 1843. pedig elnyervén a római nagy díjat, több évet töltött Olaszországban. Utazott Görögországban, Egyiptomban és Palesztinában is. 1863. a brüsszeli akadémia tanára, 1877. igazgatója lett. Művei közül említendők: A szárazság Egyiptomban; Kisázsiai zsidó-

leány; Mesemondó Kairóban; Judás öngyilkossága stb. Több magyar tárgyu genreképet is festett.

Port-Arthur (XIV. k.) *khinai hadi kikötőnek* a szimonoszekii béke értelmében Lian-tunggal együtt a japánok birtokába kellett volna átszállania, de az európai hatalmak közbenjárására Khina birtokában maradt. 1897 végén azonban az orosz hajóhad, miután a németek a Kiau-csou-öblöt birtokba vették, P. kikötőjében horgonyt vetett. Ez Német- s Franciaország beleegyezésével s valószinüleg Khina kivánságára történt, mert ez utóbbi féltette Angliától. 1898 márc. 15. Oroszország Khinával formaszerinti szerződésre lépett, melynek értelmében a khinai kormány P.-t egyelőre mint bérletet 25 évre Oroszországnak engedi át. Március 28-án azután orosz csapatok P.-t megszállották. Az oroszok megerősitették a kikötőt. 1899-ben orosz templomot épitettek az őrség számára.

Porte-Dieu (franc., ejtsd: port-djö) a. m. Istenvivő, Franciaországban azt a kat. papot nevezik igy, ki az oltári szentséget a beteghez viszi.

Porte-épée (franc., ejtsd: port-epé) a. m. kardkötő; t. i. az a bőrkészülék, amelyen a kard függ s az ember derekára erősittetik. A német nyelvü hadseregekben azonban, tehát az osztrák-magyarban is a markolatra akasztott bojt, az, amelyet franciául «la draguonne»-nak neveznek. A P. rendeltetése: hogy ha a kardot a forgatója kezéből kiütik, az a földre ne essék és hogy a pisztoly használatakor ne kelljen a kardot a hüvelybe rejteni, hanem egyszerüen el lehessen ereszteni, a nélkül, hogy elveszitésétől tartani kellene. Ez a fegyverek használatban való változtatásának gyorsaságát lényegesen elősegíti. A P. az osztrák-magyar hadseregben nemcsak e célra szolgál, de a tiszti állás megkülönböztető jelvénye. Valamennyi tiszt, hadnagytól tábornagyig egyforma fekete selyemmel átszőtt arany P.-t visel, amely szalagból, gombból és rojtból áll. A gomb egyik oldalán az uralkodónak monogrammja, a másikon a császári kétfejü sas látható. A P.-t ugy kell a markolatra erősiteni, hogy a monogramm legyen kifelé. Csakis az uralkodó viseli a P.-t ugy, hogy a császári kétfejü sas legyen kifelé. Az altisztek kardbojtja fekete szinnel átszőtt sárga gyapjuból, a legénység markolatszíja bagariaszerü vörös bőrből van.

Portenschlagia *Vis.* (növ.), Dalmáciának, Montenegrónak és Boszniának jellemző benszülött ernyős füve.

Portfolio (az olasz portafogliból, a. m. tárca), neve azon okiratgyüjteménynek, melyet Urquhart konstantinápolyi angol követségi titkár 1835—37. kiadott. E gyüjtemény 45 darab titkos állami oklevelet tartalmaz, melyek között a legfontosabbak az Oroszországnak 1826—29. évi hódító politikájára vetnek világot. Az első 26 füzetnek címe: Le P. ou collection de documents politiques relatifs à l'histoire contemporain. Urquhart elhelyezésével Konstantinápolyból a vállalat megszünt. P. P.

Porto (Oporto), portugál város, (1890) 139,856 lak.

Porto Praia, l. *Praia*.

Portorico (XIV. k.). Az 1898. az északamerikai Egyesült-Államok és Spanyolország között kitört háboru folyamán Miles amerikai főparancsnok jul. 25. Guanica mellett P. partjára szállította csapatait, amelyek 3 napi harcok árán Ponce várost elfoglalták. A sziget képviselő testülete hiába tiltakozott az annexió ellen: a dec. 12. véglegesen megkötött békeszerződésben Spanyolország a szigetet az Uniónak átengedni volt kénytelen. Az amerikai kormány egyelőre még nem intézkedett a sziget további közigazgatását illetőleg. 1899 aug. iszonyu forgószél pusztított a szigeten, melynek száznál több ember áldozatul esett. V. ö. *Ober* F. A., Puerto Rico and its resources (New-York 1899); *Hill* R. T., Cuba and Portorico (London 1898); *Dinwiddie*, P. (u. o. 1899). M. L.

Portubák, l. *Tubák*.

Portugália (XIV. k.). Az 1890-iki népszámlálás végleges eredményei szerint a lakosok száma 5.049,729; ezek a tartományok és kerületek szerint a következőképen oszlanak meg:

Tartomány és kerület	Területe km²-ben	Lakosok száma	Esik 1 km²-re
Minho tartomány:			
Vianna do Castello	2,243	207,366	92
Braga	2,738	338,308	123
Porto	2,292	546,262	238
Traz-oz-Montes:			
Bragança	6,669	179,678	27
Villa Real	4,447	237,302	53
Beira:			
Aveiro	2,909	287,437	99
Vizeu	4,973	391,015	78
Coimbra	3,883	316,624	82
Guarda	5,757	250,154	45
Castello Branco	6,621	205,211	31
Estremadura:			
Leiria	3,478	217,278	62
Santarem	6,862	254,844	37
Lisszabon	7,042	611,168	87
Alemtejo:			
Portalegre	6,431	112,834	17
Evora	7,088	118,408	17
Beja	10,871	157,571	14
Algarve:			
Faro	4,850	228,635	47
Szárazföld	88,954	4.660,095	52
Szigetek.			
Azorok:			
Angra	728	72,151	79
Horta	786	58,685	74
Ponta Delgada	874	124,758	143
Madeira:			
Funchal	815	130,040	164
Szigetek	3,203	389,634	122

Az összes házasságkötések száma 1896-ban 33,018, az élő szülötteké a kontinensen 144,530, a szigeteken 13,335, a halálozásoké a kontinensen 110,970, a szigeteken 8761; a kivándorlottaké 27,980 és pedig Európa egyéb részeibe 355, Ázsiába 3, Afrikába 1145, Braziliába 24,212, Amerika egyéb részeibe 2247 és Oceániába 2249. A bányatermékek értéke (1897) 1.439,499 milreis. A külső forgalomban a behozatal értéke 1897-ben

40.683,097, a kivitelé 29.515,296 milreis. A főbb árucikkek értéke milreisokban a behozatalban és kivitelben a következő volt:

Behozatal		Kivitel	
Búza	5.367,620	Borok	10.289,232
Pamut és pamutfon.	4.944,373	Parafa	3.567,898
Gyapju	1.170,622	Állatok	1.351,065
Vas	1.351,470	Réz	782,687
Gyapjuáru	839,247	Pamut	1.254,982
Szén	1.808,065	Oliva-olaj	416,865
Cukor	1.906,727	Szárdinia	1.319,029
Tőkehal	2.307,745	Tonhal	297,344
Bőrök	1.020,761	Banána	205,090
Állatok	767,369	Füge	246,045
Dohánylevelek	394.611	Hagyma	201,872
Kávé	674.697	Tojás	231,115

A borkivitel P.-ra nézve a legfontosabb; 1897. exportáltak 451.210,500 liter közönséges bort, 2.733,700 liter erősebb szesztartalmut, 22.537,000 madeirát és 284.561,800 liter portói bort. Az ország kereskedelmi flottája 1898 jan. 1-én 286 hajóból állott 77,835 t. tartalommal. Az összes kikötőkbe érkezett 1897-ben 6017 hajó (7.910,128 t.) és távozott 6139 (7.896,639 t.). A vasúti vonalak hossza 1896-ban 1453 angol mérföld. Az 1899—1900-iki költségvetés szerint az összes bevétel 52.373,581, az összes kiadás 53.919,296, az államadósság pedig 120.867,931 milreis. —zik.

Története. 1897. a Hintze-Ribeiro-kabinet megbukott (adóemelései miatt gyülöletes emléket hagyván hátra), mire *Castro* Lucián alakított új kormányt, melyben *Garcia* vállalta el a pénzügyi tárcát, *Barros* Gomez a tengerészetét s a gyarmatokat, *Cunha* F. M. volt párisi nagykövet a külügyet, *Cunha* Ag. a közmunkákat s *Veiga* Beirao az igazságügyet. A junius 10-iki trónbeszédben a király több rendbeli pénz- és belügyi reformot tűzött ki a napirendre, de az ellenzék vegyes érzelmekkel fogadta ezeket, az egyre növekvő *köztársasági párt* pedig tüntetéseket rendezett ellenök. A kortes 12 reform-javaslat közül csak hármat fogadott el. Márc. rossz hirek érkeztek Mozambiqueből, melynek felvirágzó kikötővárosa, *Laurenço Marquez* már régebben szemet szúrt az angoloknak, akik márc. 22. hat páncélos hajót küldtek a kikötőbe. Sokan már az 1874., 1889. és 1883-iki angol erőszak ismétlésétől tartottak, de ez izben az angolok négy heti tartózkodással beérték és azután eltávoztak. Transzvál minden követ megmozdított, hogy a portugálokat a *Delagoa-öböl* megerősítésére rávegye. 1896 végén Mozambique déli vidékein felkelésre került, melyet azonban *d'Albuquerque* őrnagy-kormányzó szerencsésen elnyomott. 1898. sem javult a pénzügyi helyzet, ámbár Garcia pénzügyminiszter költségvetése 150,000 milreis többletet tüntetett fel. Ez évben egy portugál hajónak riffkalózok által történt megrohanása következtében Marokkóval került surlódásra. Márc. 8. a cortes az állami adósság egy részét konvertálta. A rossz termés és a búza árának börze-manöverek folytán eszközölt fölverése kenyérhiányt és drágaságot idézett elő, ami Lisszabonban újabb tüntetésekre vezetett. 1898 máj. nagy fénynyel ülte meg az egykori hiréből kiesett és hanyatló ország Vasco de Gama indiai utazásának, ill. az Afrika körül vezető tengeri út felfedezésének 400-ik évfordulóját. Midőn Mozambique érdemes kormányzója, Albuquerque, hatalmának megnyirbálása fölötti elkeseredésében állásáról visszalépett (jul.), a kormány e fontos gyarmatot a tengerészeti minisztériumnak rendelte alája. Aug. 16. *Castro* miniszterelnök megviselt kabinetjét rekonstruálta. Beirao vette át a külügyet, Villaca a tengerészetet, Telles ezredes a hadügyet, Ollpoim az igazságügyet és Espregueira a pénzügyet. Az 1899 január 3-iki trónbeszédben a király köszönetet mondott mindazon államoknak, melyek a Gama-ünnepélyben részt vettek és azután a gyalogság új lőfegyverekkel való felfegyverzését kötötte a képviselők lelkére; ezenfelül pedig a gyarmatok közigazgatását, az állam külföldi hitelezőivel pedig új alkudozásokat helyezett kilátásba. Mindezen reformokból azonban semmi sem lett, mert a minisztérium oly későn nyujtotta be a javaslatokat, hogy az ellenzék 1899 jun. a cortesgyülést elhagyta. 1899 jul. a Foktartomány vizeiben állomásozó angol hajóhad megint horgonyt vetett Laurenço-Marquez kikötőjében.

Ez már a kitörőfélben levő Transzvál-háboru előjátéka volt. Az angol kormány mindent megtett, hogy Transzvált a Delagoa-öböl és a Mozambique-part felől elzárja és a háboru folyamán még attól az erőszaktól sem riadt vissza, hogy német és amerikai hajókat letartóztatott és buroknak szánt fegyverszállítmányt elkobzott. A háboru folytán a kis P. helyzete nagyon válságossá lett; Anglia ugyanis ugy viselkedett, mintha a Delagoa-öböl és partvideke már az övé volna, háborut pedig P. nem kezdhetett. Hogy a kulisszák mögött mily alkudozások folytak, az ez idő szerint még titok. Ugy látszik, hogy Anglia és Németország ajánlatot tettek P.-nak, hogy zavart pénzügye rendezése céljából hajlandók P.-t a gyarmatokból befolyó jövedelme fejében egy új nagyobb kölcsönhöz juttatni. A portugál kormány azonban 1900 jan. 6. közzétett hivatalos közleményében kijelentette, hogy ez idő szerint nincsen szüksége újabb kölcsönre (ámbár az 1899—1900. költségvetés 1546 kontoreis hiányt tüntet fel és nincs szándékában gyarmatait eladni). Mindamellett kérdéses, vajjon P. képes leend-e semlegességét Angliával szemben megőrizni. V. ö. *Theal* G., The Portuguese in South-Africa (London 1896). m. l.

Portunus *Fabr.* (állat), az ívelt rákok (Cyclometopidae) családjába tartozó rövidfarku tengeri ráknem, amely a harmadkortól napjainkig él. A *P. pygmaeus* Brocc. eddig csak a budapesti (Rákos) felső-mediterránkoru mészkőből ismeretes.

Portus Obad, középkori néven a. m. az abádi rév, l. *Abád* (I. k.).

Porzsolt *Kálmán* 1897 jan. 25. megkapta a népszinház bérletét s az igazgatást u. a. év okt. 16-án tényleg átvette.

Pósa *Lajos* újabb művei: *Édes anyám* (költemények, Budapest 1897); *A szabadság hősei* (képek az 1848—49-iki szabadságharcból, Filléres könyvtár, u. o. 1898); *Száll az ének* (szavalni való versek, Budapest 1899); *Harangvirágok* (versek, Filléres könyvtár, Budapest 1899).

Posadowsky-Wehner *Artur Adolf* gróf, német politikus, szül. Grossglogauban (Szilézia) 1845

jun. 3. Jogi tanulmányait Heidelbergában, Berlinben és Boroszlóban végezte. 1869. a mezőgazdaság felé fordult. Több tisztség viselése után 1882—1885. a porosz képviselőház tagja volt és a szabad konzervativek pártjához tartozott. 1885. Posen tartomány rendei a tartományi közigazgatási bizottság igazgatójává választották. 1893 aug. a birodalmi pénzügyi hivatal (Reichsschatzamt) államtitkárává nevezték ki, 1897 jun. 30. pedig a birodalmi belügyi hivatal (Reichsamt des Innern) államtitkárává és porosz miniszterré és egyúttal megbízták a birodalmi kancellár helyettesítésével. Megírta családja történetét: Geschichte des schlesischen uradligen Geschlechtes der Grafen P. (Boroszló 1891), továbbá közgazdasági tárgyakról írt.

Posch *Jenő*, filozofiai író, szül. Pozsonyban 1859 aug. 4. A középiskolát Budapesten a piaristák gimnáziumában végezte. Azután a budapesti tudományegyetem bölcsészeti szakát hallgatta s ott 1881. tanári oklevelet szerzett a bölcsészetből és magyar nyelvből. Később a latin és német nyelvből is szerzett tanári képesítést. Egy ideig nevelősködött. 1884. a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban kapott alkalmazást mint helyettes tanár, egy év mulva a debreceni algimnáziumhoz került ugyanily minőségben. 1886. a miskolci kir. kat. gimnáziumhoz nevezték ki tanárnak, honnan négy év mulva a szolnoki állami gimnáziumhoz, 1898. pedig a budapesti VIII. kerületi gimnáziumhoz helyezték át. *Az idő elmélete* (Budapest 1896—97, 2 köt.) c. műve, melynek filozofiai álláspontját az Athenaeumban (1898, 1. füzet) megjelent értekezése: «ateisztikus materializmus, empirizmus»-nak mondja, valamint azon ténye, hogy Szolnokon 1896 febr. 22. felekezeten kívüli lett, szemet szúrt néhány kat. tiszttársa előtt. Ügyet csináltak belőle, bevitték a hírlapokba, sőt a képviselőházban meginterpellálták miatta a közokt. minisztert, ki 1896 márc. 14. s majd 1898 ápr. 16. azt a választ adta, hogy a tanításba nem enged bevinni felekezeten kívüli, materialisztikus nézeteket, de a tudományos téren való nézetnyilvánítást nem korlátozhatja. P. művének egy része: Ausgangspunkte zu einer Theorie d. Zeitvorstellung cimen a lipcsei Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie 1899-iki két első füzetében németül is megjelent.

Posen, 1. porosz *tartomány*, (1895) 1.828,658 lak. Az önálló foglalkozást űzők (családtagok és szolgálók kivételével) száma volt 640,069, köztük erdő- vagy mezőgazda 404,893 (63·2%), bányász és iparos 131,052 (20·5%), kereskedelem vagy forgalom szolgálatában álló 45,209 (7·1%), házi szolga vagy napszámos 14,174 (2·2%), katona 24,998 (3·9%), értelmiséghez tartozó 19,743 (3·1%), foglalkozás nélküli 61,585. A termés 1896-ban volt: 640,779 t. rozs, 98,367 t. búza, 90,901 t. árpa, 129,268 t. zab, 2.545,894 t. burgonya, 1496 hl. bormust, 540 t. komló, 112,977 kg. dohány és 1.092,957 t. cukorrépa. Az állatállomány 231,436 ló, 752,746 szarvasmarha, 1.001,489 juh (fogyott 47%-kal), 548,871 sertés, 104,142 kecske és 99,181 méhkas. A 443 szeszgyár 418,854 hl. alkoholt, a 147 sörgyár 525,000 hl. sört és a 18 cukorgyár 1.623,124 q nyers cukrot termelt.

2. *P., kerület*, (1895) 1.173,211 lak.; — 3. *P., város*, (1895) 73,239 lak.

Posewitz *Tivadar* újabb művei: *A szepességi Magas-Tátra és szepesi középhegység* (a csúcsok megmászását leírta *Dénes* Ferenc, Budapest 1898.).

Posidonia *Kön.* (növ.), l. *Neptunfű.*

Possart *Félix*, német festő, szül. Berlinben 1837 márc. 7. Eleinte állami tisztviselő volt s csak későn adta magát a művészetre. Legnagyobb hatással volt rá 1882. Spanyolországban tett tanulmányútja, melynek eredménye szinpompás tájképeinek sorozata, mint: A sevillai Alcazar belseje; Mór ház Granadában; Az Alhambra oroszlán-udvara; Az Alhambra egyéb festői részletei; Az Escorial; Délspanyol táj. Később főleg a bajor felföldet, a Fekete-erdőt, Svájcot és Olaszország északi részét látogatta. Itt keletkeztek: A Rajna vizesése; Hegyi patak a Fekete-erdőben; Frauenchiemsee; Tengerpart Peglinél; Úrvacsora (1894); Krisztus bevonulása Jeruzsálembe (1896) stb.

Possenhofen, falu a bajorországi Felső-Bajorhon kerületben, a Starnbergi-tó Ny-i partján, vasút mellett, (1895) 116 lak., Károly Tódor bajor herceg kastélyával. Azon hit, hogy boldogult Erzsébet királyné itt született volna, valótlannak bizonyult. Hivatalos adatok szerint a királyné Münchenben született.

Posso-tó, 1893. Celebesz sziget közepén de Krujt hollandi hittérítő által felfedezett és 1894. a Sarazin testvérek által tudományosan megvizsgált nagy tó, mely a hegyláncoktól környezett, 470 m. magas Posso-medence közepén fekszik. A tó mélysége meghaladja a 300 m.-t. A tóból É-i irányban kiömlő Posso-folyam a Tomini-tengeröböl felé siet. V. ö. Petermanns Geogr. Mitteilungen (1895. 6. füz. és 1896. 7. füz.). M. L.

Posszibilizmus, l. *Szocializmus* (XV. k., 775. old.).

Posta *Béla*, archeologus, 1897. részt vett gróf Zichy Jenő ázsiai expedíciójában s az utazásról megjelent díszmű régészeti részét ő írta meg. 1899 ápr. 14. kinevezték a kolozsvári tud.-egyetemen a régészet nyilv. r. tanárává.

Postatakarékpénztárak, oly állami központi pénzintézetek, melyek föladata az ország postahivatalainak közreműködésével az egyes gazdasági körök azon megtakarításait, melyek részben csekélységüknél, részben pedig szétszórtságuknál fogva termékeny kihasználásra alkalmatlanok, összegyűjteni, biztosan és gyümölcsözőleg kezelni és a betevőknek ismét visszafizetni. Nem egyebek tehát takarékpénztáraknál, melyek állami kezelés és szavatosság mellett működvén s a postahálózat révén mindenütt megközelíthetők lévén, hatalmas ösztönzést hivatvák adni a takarékosság ügyének. Felállításukra az államokat az a tapasztalat birta, hogy a magántakarékpénztárak szervezetüknél, üzleti irányuknál és térbeli korlátoltságuknál fogva a kis emberek nagy tömegének takarékossági hajlamait kielégíteni nem képesek s igy már szociálpolitikai okok miatt is az államra hárul a föladat a szegényebb néprétegek gazdasági érdekeiről gondoskodni. A törvényhozások különféle kedvezményekkel (adó-, portó-, illetékmentes-

ség, le nem foglalhatóság stb.) ruházták föl a postatakarékpénztári intézményt, mely a gyakorlatban fényesen be is vált s szerencsésen egészíti ki a magántakarékpénztárak működését.

Az idők során a P. a szorosan vett takaréküzleten túlterjeszkedtek s új és új üzletágakat vontak bele ügykörükbe. Csaknem valamennyi nagyobb postatakarékpénztárnak megvan a maga különleges üzletága s e tekintetben is nagy jövő vár az intézményre. Igy az angol *postatakarékpénztár* a *letétüzletet* és a *járadék-* és *életbiztosítási üzletet* is folytatja; hasonlóképen a belga intézet is, mely a szociális téren általában élénk tevékenységet fejt ki; a *birói letétek* kezelése Olaszországban a postatakarékpénztárra van bizva s végre az osztrák és magyar P. ügykörükbe beillesztették a *cheque-* és *clearing-forgalmat*, melynek keretén belül az előbbi az adóbefizetéseket is közvetíti; s illetékes körök hasonló tervvel foglalkoznak a magyar postatakarékpénztárt illetőleg is.

Magyarországon az 1885. IX. t.-c. a P.-i intézményt angol mintára szervezi, felállítván a központot az ország fővárosában, Budapesten, s alája rendelvén az összes postahivatalokat, mint annak közvetítő hivatalait. Ma már 4000 közvetítő hivatal működik; az új postahivatalok is mindjárt megbizatnak a közvetítési szolgálattal, s igy szembeszökően javíttatott az a helyzet, hogy a szegényebb lakosság részére, lehetőleg az ország minden részében arányosan gyüjtőhely álljon rendelkezésre. E hivatalok a postaszolgálatra kitűzött időn belül, tehát egész napon át a takarékpénztári szolgálatot is ellátni kötelesek. Az angol *Cross Entry-rendszer* elfogadásával, mely szerint a betétek bármely postahivatalnál elhelyezhetők és folytathatók s a visszafizetések is ugyanazon betétkönyvecskére, tekintet nélkül a könyvecskét kiállító hivatalra, bárhol teljesíthetők, erejét veszíté a betétek helyi lekötöttsége, ami nagy előny azon társadalmi elemekre nézve, melyek lakóhelyeiket sűrün változtatják. A P. vezetősége mellé belga mintára egy *tanács* rendeltetett, melynek tagjai részben az érdekelt kereskedelemügyi és pénzügyi minisztériumok, részben üzletemberek köréből vétettek, mi által a bürokratikus és gyakorlati szempontok szerencsés összhangzása éretett el. Ugy mint a központ, a tanács teendőit is részletes utasítások szabályozzák, s mig az előbbi egy igazgató közvetlen vezetése alatt, de a kereskedelemügyi miniszter legfőbb felügyelete mellett működik, addig a tanács nemcsak mint véleményező, tanácsot adó testület, hanem mint ellenőrző közeg is szerepel. Szabályoztatott az intézetnek a posta- és távirdaigazgatóságokhoz való viszonya is, amely mig egyrészről meghagyja ezen igazgatóságoknak a hivatalok ügy- és pénzkezelésére vonatkozó közvetlen felügyeleti jogát, másrészt a P.-ral való együttműködésre kötelezi azokat oly célból, hogy az intézmény lehetőleg népszerüsíttessék s ügymenetének zavartalan ellátása biztosíttassék. Kimondatván a P.-i pénzeknek a postapénzekkel való együttes kezelése, gondoskodás történt, hogy a P.-nak a külső hivataloknál kellő forgótőke álljon rendelkezésére; az ebbeli pénzkezelésről a hivatalok a P.-ral szemben naponta, a postaigazgatóságokkal szemben pedig havonta kötelesek számolni. A napi bejelentések alapján a P. naponta megállapítja a betétek és kifizetések egybevetésével javára eső egyenleget és azt gyümölcsöztetés céljából még az nap az országos postapénztártól átveszi.

Ami a betétek gyümölcsöztetésének fontos kérdését illeti, a magyar törvényben érvényre jutott az az elv, hogy a kamatozó elhelyezés túlnyomó részben állampapirokban történjék; e tekintetben azonban a törvény tért enged a különféleség elvének is, amennyiben a gyümölcsöztetést a minisztérium által esetről-esetre kijelölt zálogleveleken és az osztrák-magyar bank zálogleveleiben is megengedi. Az intézetnek feltétlenül szilárd alapot van hivatva kölcsönözni az állam szavatosságának kimondása, de az 1885. IX. t.-c. még ezen túl is megy, midőn külön tartalékalap képzését irja elő, mely kezdetben egy millióban állapíttatott meg, a cheque-forgalom hozzájárulása folytán azonban két millióra emeltetett föl. Újabban a P. saját palotájába költözvén be, melynek költségei a tartalékalapból fedeztetnek, az alap nagysága ismét olykép szabályoztatott, hogy annak maximumát az intézeti házra előirányzott egy millió értéken kivül is, mint amely a tartalékalap tulajdonát képezi, két millió forint képezze (1899:XLIV. t.-c.). A tartalékalap képzésére nézve a törvény akként rendelkezik, hogy az az intézet tiszta feleslegeiből alakíttassék. Mindaddig, mig az intézet felesleget felmutatni nem képes, illetőleg kiadásait saját bevételeivel fedezni nem tudja, a szükségleteket a postaforgalmi pénzekből nyert előlegekkel fedezheti, amely kamatnélküli előlegek az üzleti feleslegből első sorban visszatérítendők: az ezután mutatkozó felesleggel kezdődik a tartalékalap dotálása mindaddig, mig az a megállapított maximumot el nem éri. A további felesleg azután az állampénztár jövedelmeit gyarapítja.

A törvény külön kedvezményeket is állapított meg ugy az intézetre, mint a betevőkre nézve. Ilyenek az előbbinek jövedelme után élvezett adómentessége, a levelezés és kocsipostai küldemények portómentessége, ügyleteinek bélyeg- és illetékmentessége, az utóbbiakra nézve a takarékbetétek és kamataiknak mindennemü kereseti, jövedelmi, tőkekamat- v. más később ezek helyett behozandó adótól mentesítése, a portómentesség, az illetékmentesség s végre az a szociálpolitikai intézkedés, hogy a P.-nál eszközölt betéteknek csak a kamatozó 1000 frtot meghaladó része foglalható le s az azon alul maradó összegre sem végrehajtási, sem zálogjog nem szerezhető. A Magyarországon különösen érzett azon szükséglet kielégítésére, hogy az értékpapirok iránt a kereslet fokoztassék, és különösen, hogy az állami értékpapiroknak a belföldön és a kis emberek körében való minél elterjedtebb megszerzése lehetségessé tétessék, a P.-i üzlet keretében gondoskodott a törvény arról is, hogy a betevők az intézet közvetítésével díjmentesen értékpapirokat vásárolhassanak.

Rövid négy év mulva az intézmény szervezete nagyfontosságu kibővítést nyert és pedig az u. n.

cheque- és clearingforgalom beillesztésével. A magyar P. az osztrák mellett egyetlen hasonló intézet, mely szervezetébe e forgalmat is felvette. Az 1889. XXXIV. t.-c., mely a P. cheque- és a clearingforgalom alapja, az intézet szervezetén lényeges változtatást nem tesz, csak annyiban rendelkezik, hogy amennyiben az üzletág a takaréküzlettől jellegére nézve eltér, a kettő, kezelés, elszámolás és gyümölcsöztetés tekintetében, teljesen elkülönítve is vezettessék. Megbizza a hivatalokat a cheque-forgalomban is, bizonyos különleges formákban a betétek elfogadásával és fizetések teljesítésével. Különösen kiemelendők a törvénynek a gyümölcsöztetés tekintetében való rendelkezései. Számbavéve ugyanis a cheque-forgalomban előforduló betétek mozgékonyságát és azon követelményt, hogy az intézet a fizetés teljesítésére bármikor képessé tétessék, emellett azonban a betétek után biztosított kamatélvezet folytán a gyümölcsöztetés érdekeit sem hanyagolja el, ennek módozatait sokkal változatosabb alapra fekteti, mint a takaréküzletben. Igy az állampapirok és záloglevelek mellett nagy súlyt fektet a folyószámlára való elhelyezésre, megengedi oly váltóknak a visszleszámítolását is, melyek valamely teljesen biztos jóhitelü pénz- és hitelintézet által más pénz- és hitelintézetnek leszámítolva lettek, sőt módot nyujt az előlegezési lombard-üzletre is az értékpapirok napi árfolyamának fele értékéig. A törvény a cheque-betétek után is kamatokat engedélyez, sőt a számlatulajdonosokat csak oly kedvezmények osztályosaivá teszi, kivéve a lefoglalhatóság kedvezményét, mint a takarék-üzletben résztvevőket. Ezzel szemben azonban a számlatulajdonosok az ügyletek után kezelési díjak (minden művelet után 2 kr.), a visszafizetési összegek után pedig jutalékok ($^1/_4\%_{00}$ 3000 frtig, azontúl $^1/_8\%_{00}$) fizetésére köteleztetnek. De itt is, a clearing vagyis az átkönyvelés útján teljesítendő fizetések fontosságának tekintetbevételével könnyítésekben részesülnek a clearing-műveletek, amennyiben a visszafizetések után járó jutalékok alól mentesíttetnek.

A clearing, mint a fizetések leggazdaságosabb alakja, teszi a P.-i cheque-forgalom lényegét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az átkönyvelési rendszer érvényre juttatásában nyilvánulnak legszembeszökőbben a cheque-fizetési rendszer előnyei. Az egyéni rendelkezés joga általa semmiféle irányban nem érintetik, mert hisz a fizetés megtörténik, csakhogy nem készpénz, hanem a számlán való elismerés alakjában, másrészt pedig a fizetési művelet lefolyása ezen módon tagadhatatlanul nagy megtakarítást jelent ugy munka, mint idő tekintetében, nem is szólva arról, hogy az intézetnek a clearing módot nyujt arra is, hogy betétállományát lehetőleg konzerválja és előnyösen gyümölcsöztethesse. További erős lendületet nyert ezen átutalási forgalom bár más alakban, de ugyancsak a P. közvetítése mellett, azon *egyezmények* által, melyek egyrészt az osztrák-magyar bank és osztrák P. (1889), másrészt ugyancsak a jegybank és a magyar P. közt (1891) létesíttettek. Ez a viszony betetőzését nyerte az 1896 aug. 1. a két P. közt is létrejött hasonló tartalmu egyezmény által. Lényegileg az egyezmények arra céloznak, hogy a számlatulajdonosok most már ne csak saját bankjuk számláira, hanem az említett intézetek bármelyikénél vezetett számlákra utalhassanak át tetszés szerinti összegeket. Ezzel az átutalási forgalom területe kétségkivül hatalmasan bővült, tekintve, hogy egyszerre igen jelentékeny számu (ez idő szerint mintegy 40,000) számlán váltak az átutalások lehetségesekké.

Az eljárás technikai oldalát akkép oldották meg, hogy az átutalásnál minden számlatulajdonos szorosan saját bankjának szabályai szerint állítja ki a chequet s magának a forgalomnak lebonyolítása azon gyüjtőszámlákon vitetik keresztül, melyeket minden egyes giro-intézet a másiknál nyittatott a maga részére. Az egyéni számlákon való hozzá-, illetve leirások a fizetési ügylet aktiv vagy passziv természetéhez képest az intézetek közt kölcsönösen kicserélt átutalási lajstromok alapján történnek. Mig azonban az osztrák-magyar bankkal való csereforgalomban a gyüjtőszámlák akkép kezeltetnek, hogy az átutalásra szánt pénzek összessége készpénzben fizettetik be s a gyüjtőszámla elismerése mellett legott annak megterhelése is foganatosíttatik, amennyiben arról az egyes összegek giróban az egyéni számlákra vitetnek át, addig a P. közti csereforgalomban a gyüjtő-számlán a kiegyenlítés nem megy mindjárt végbe, hanem csak időről-időre. Az átutaló számlákról ugyanis az összegek leiratnak és ezek összegével az ugyanott levő P.-i gyüjtőszámla elismertetik. Ugyanekkor a másik intézet a vett lajstromok alapján a jóváirást az egyes számlákon végbeviszi. Már most a gyüjtő-számlák követelése fölött mindkét intézet csak akkor rendelkezik, ha a kölcsönös követelésük körülbelül egyforma; rendelkeznek pedig akkép, hogy a készpénz helyett kiegyenlítő, kompenzacionális chequet intéznek egymásra; készpénz helyett egyenértékü chequeket cserélnek ki s csupán a különbözet szorul készpénzkiegyenlítésre, de ez is elkerülhető, mert mindkét P. tagja lévén az osztrák-magyar bank giro-forgalmának, a készpénzt most már a maga bank-giroszámlájára tereli.

A P. alapszervezetének ezen általános vázlata után áttérhetünk most már az egyes üzletágak s az ezek terén elért eredmények ismertetésére.

a) *Takarékforgalom.* A szerves intézkedések, melyeken a törvény és a végrehajtási utasítások értelmében a P. ezen első eredeti üzletága sarkallik, a következő lényeges pontokban foglalhatók össze: A P. betevője korra és nemre való különbség nélkül mindenki lehet, tehát azok is, kiket a magánjog szerint a rendelkezési jog meg nem illetne. Bárki válthat betétkönyvecskét, és pedig akár maga, akár harmadik személyek részére is. Az utóbbi esetben betevőnek azt tekinti az intézet, akinek javára a könyvecske kiállíttatott, mig aki helyette az első betétet teljesítette, befizetőnek neveztetik. Az 1898. VIII. t.-c. különbséget tesz a fizikai személyek mint betevők és a jogi személyek közt. E megkülönböztetés annyiban bir jelentőséggel, mert a kamatozó betét-maximum az utóbbiakra nézve kétszer oly nagy, mint a fizikai személyeké. Erre a törvényhozást az a tekintet vezette, hogy a jogi személyek,

mint tőkeegyesülések és közhasznu intézmények a kamatozó maximum tekintetében is előnyben részesitendők. A P.-i betétkönyvecske nem bemutatóra, hanem névre szóló értékpapir, birtoka tehát a személyazonossághoz van fűzve. Ennek érdekében a személyazonossági adatok felvétele céljából bizonyos formaságok tartandók be az első betét alkalmával, amikor is a betevőre vonatkozó személyes adatok, igy kor, nem, foglalkozás, s főleg az aláirás a betétkönyvecskének erre előirt helyein felveendők.

Az intézet a betevők megnyerése tekintetében kezdettől fogva elég vonzóerőt gyakorolt a nagy közönségre s főleg azon köreire, melyekre mint ügyfelekre az intézet tulajdonképen számitott. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben nemcsak a betevők száma, hanem a betevők minősége is külön megfigyelendő, annak elbirálása céljából, hogy a P. hivatásának mennyiben felelt meg. A betétkönyvecskék mozgalmát az alábbi táblázatban állitottuk össze:

Év	Kiállittatott	Kiegyenlittetett	Évi szaporodás	1000 lakosra esett
1886	106,742	21,225	85,517	5
1887	59,206	33,784	25,422	6·5
1888	56,830	37,882	18,948	7·8
1889	60,997	40,074	20,923	9·1
1890	62,195	44,299	17,896	9·6
1891	67,207	47,253	19,954	11
1892	75,591	52,921	22,670	12
1893	79,985	57,184	22,801	13
1894	87,415	64,243	23,172	15
1895	91,618	72,356	19,262	16
1896	97,276	78,244	19,032	17
1897	101,360	82,586	18,774	17·4
1898	108,527	84,962	23,565	18·26

Fennállása óta az intézet 1.054,949 betétkönyvecskét állitott ki s tekintve a kilépőket, 1898. év végén 337,936 betevőt mutathat föl.

A P. rendeltetéséhez hiven természetesen kell, hogy lehetővé tegye a legkisebb betétek elhelyezését; ebből folyik a szabály, hogy a betét, illetőleg ennek elfogadható minimuma lehetőleg alacsonyra szoríttassék (ez tényleg egy korona). Az ezen aluli összegek megtakarítására nyujtanak módot a takaréklapok, amelyek levéljegyek felragasztására szolgáló rovatokat tartalmazó kartonlapok és amelyek lehetővé teszik a takarékoskodásnak már öt krajcárral való megkezdését is olyképen, hogy az egyes rovatok idővel kikerekittetvén egy korona értékre, ez már mint önálló betét helyezhető el. A P.-nak kiválóan ez apró tőkék gyüjtésére szoritkozó szerepét megóvja azon intézkedés, amely a kamatozó betétmaximumot is korlátozza. Ez a maximum a fizikai betevőkre nézve 1000 frtban volt megállapitva, de az 1888. VIII. t.-c. — miként már jeleztük — azt a fizikai személyekre 2000, a jogi személyekre nézve pedig 4000 frtra emelte fel, a minisztert egyúttal felhatalmazván, hogy szükség esetében ezen maximumot mindkét irányban még 1000—1000 frttal növelhesse. Igaz, hogy a törvény csak a kamatozó maximumot (a kamat ez idő szerint 3%) fixirozza s nem szab határt az elfogadható betétek nagyságára nézve, de ez a korlát tényleg megvan azon rendelkezésben, hogy mihelyt a betevő betétje elérte a kamatozó maximumot, az intézet hivatalból szólítja fel őt, hogy a többlet felett 30 napon belül rendelkezzék, mert amennyiben ezt meg nem tenné, az intézet a betéttöbbletet, önként, értékpapirokban helyezi el, természetesen a fél javára.

A P. most vázolt jellege tényleg kifejezést is nyer az egyes betétek és kifizetések egyre fokozódó nagy számaiban, valamint a forgalomba került összegeknek nagyság szerint való mikénti megoszlásában. Az alábbiakban adjuk az évről-évre mutatkozó betétek és kifizetések tételszámait és összegeit, melyek egyúttal tanuskodnak azon rendkivüli munka mellett, melyet ezen számos apró tétel kezelése az intézetre ró.

Év	Betétek		Visszafizetések		Betét-állalék az év végén	Gyarapodás az előző évi állalékhoz képest
	tételszáma	összege frt	tételszáma	összege frt	frt	
1886	472,028	2.677,098	67,036	1.257,532	1.419,566	1.419,566
1887	438,114	3.045,304	106,855	2.323,551	2.141,318	721,752
1888	434,108	3.595,294	118,654	2.808,767	2.927,845	786,526
1889	455,534	4.271,070	136,937	3.459,630	3.739,285	811,440
1890	473,748	5.209,988	153,434	4.158,119	4.791,154	1.051,868
1891	491,407	7.436,456	170,340	6.259,684	5.967,927	1.176,772
1892	526,532	7.581,738	192,832	6.131,522	7.419,142	1.450,215
1893	564,259	8.601,208	214,480	7.180,801	8.838,549	1.420,406
1894	617,395	9.499,239	244,191	8.105,821	10.231,967	1.393,418
1895	636,654	9.818,907	267,661	9.192,681	10.858,193	626,256
1896	675,239	10.427,612	291,135	9.584,638	11.701,167	842,973
1897	690,208	10.643,113	312,161	10.158,912	12.185,368	484,200
1898	730,929	11.942,784	331,395	10.904,546	13.223,606	1.038,238

E táblázat erősen fölfelé való mozgalmát tanusitja az egész forgalomnak. De a betétek mellett szembeszökő egyúttal a visszafizetéseknek erős aránya is és szintén egyik bizonyitéka a takarékossági érzék aránylag még gyenge fejlődöttségének. Tagadhatatlan, hogy a betétek ugy számban, mint összegben erősbödnek, hisz 1886. egy betét általános összege még csak 5 frt 67 kr. volt, 1898. pedig már 16 frt 26 kr. Nem marad azonban hátra a visszafizetések átlaga sem, mely 1886-ban 18 frt 76 kr., 1898. pedig már 32 frt 90 kr. A P.-i visszafizetéseknek e felszökkenése nem csupán a magyar P., hanem általában a többi P. hasonló üzletágának egyik jellemző, bár a magyarországinál kedvezőbb méretü sajátsága. Eltekintve azon speciális okoktól, melyek Magyarországon e részben fennállanak, kétségkivül oka van ennek azon kényelmi rendszabályokban is, melyek a visszafizetések tekintetében az állam ezen takarékintézeteinél általában léteznek s amelyek ugyan az intézménynek egyik nagy előnyét képezik, másrészt azonban ingert gyakorolnak arra is, hogy a felek minél gyakrabban lépjenek a felmondások útjára. Tán elég lesz utalnunk arra, hogy a betétek egy része (Magyarországon 25 frt) rövid úton is fölvehető

a postahivataloknál, a félnek továbbá jogában áll bármely postahivatalt kijelölni, ahol felmondott betétjét fölvenni óhajtja s a P. anélkül, hogy élne a részére fentartott határidőkkel, haladéktalanul utalványozza az összeget. A visszafizetési szolgálat ezen fölötte sűrü igénybevétele természetesen kihat a betétállomány, vagyis a tiszta megtakarítások lassubb menetére is, sőt ezt meglehetős ingataggá teszi.

A betétállomány mikénti elosztása legjobban tanusítja a P. főleg a kis megtakarításokra irányuló szerepkörét, mert hisz 1898 végén az összes követelésekből százalék szerint esett: 5 frtig 58·76%, 5—100 frtig 32·15%, 100 frton túl 9·09%. Hogy azonban maga a kis tőke a P. működése révén mennyire erősbül, az éppen az év végén fenmaradó átlagos követelések összehasonlításából tünik ki legjobban. Az átlagos követelés volt ugyanis a P.-nál 1886 végén 16 frt 60 kr., 1898 végén pedig már 39 frt 13 kr. E két szám egymás mellé állítása után lehetetlen a forgalom és a takarékosság intenzivebb művelésének jelét nem konstatálnunk.

b) *Cheque- és clearing-forgalom.* E forgalom szervezete *Check* alatt (IV. k.) részletes ismertetést nyervén, ezúttal csak az eredmények vázolására kell szoritkoznunk.

Ami mindenekelőtt a részvétel módját illeti, a cheque-számlák mozgalma évről-évre a következő képet nyujtja:

Év	Nyittatott	Megszünt	Szaporodás	Fenmaradt
1890	964	54	910	910
1891	561	54	507	1417
1892	580	59	521	1938
1893	695	65	630	2568
1894	700	87	613	3181
1895	712	126	586	3767
1896	889	139	750	4517
1897	877	150	727	5244
1898	931	174	757	6001

Az új cheque-számlák száma tekintetében rendszeres fejlődés észlelhető, bár a további években mutatkozó szaporodásuk nem olyan erős, mint az a megindulásakor tapasztalható volt. Figyelemre méltó azonban a cheque-számlák beszüntetésének fölötte kedvező aránya, jeléül annak, hogy az intézmény a hozzáfűzött igényeknek megfelelt. Ha a számlatulajdonosok foglalkozási statisztikáját tekintjük, látjuk, hogy a részesedés arányát illetőleg jutott

	1898-ban	1897-ben	1896-ban
kereskedőkre	33·98%	34·09%	35·90%
iparosokra	27·52%	26·93%	25·81%
pénzintézetekre	12·93%	11·00%	12·79%
többi ágakra	25·57%	27·98%	25·50%

Miként kezdettől fogva várható is volt, az intézményt eddig kiválóan a kereskedelmi és üzleti körök veszik igénybe s azt a célt, hogy a cheque-forgalomba a magán gazdasági körök is belevonassanak, ma még a P. sem közelíti meg. Nagyobb számban vesznek részt a forgalomban a betegsegélyző pénztárak, melyeket erre egy 1891. évről kelt miniszteri rendelet kötelez oly célból, hogy az egyes betegsegélyző járulékok a P. útján vonassanak be. Igen érdekes a cheque-számla-tulajdonosoknak lakóhely szerint való megoszlása. Az összes cheque-számla-tulajdonosok közül esett:

	1898.	1897.	1896.
a magyarországi cheque-számla-tulajdonosokra	64·61%	65·13%	66·52%
az osztrák «	34·06%	33·71%	32·39%
a külföldi «	1·33%	1·16%	1·09%

Maga az összforgalom a következőképen alakult:

	Tétel	Összeg frt	Az álladék az év végén frt
1890. évben	425,336	124.192,222	1.892.789
1891. «	911,076	272.145,167	3.322,151
1892. «	1.298,552	393.036,155	4.905,417
1893. «	1.682,191	494.133,273	5.592,466
1894. «	2.049,029	562.051,294	6.796,345
1895. «	2.428,218	651.978,702	7.268,217
1896. «	2.832,016	756.281,544	9.430,871
1897. «	3.320,489	914.299,947	10.689,501
1898. «	3.879,186	1,058.534.115	11.713,062

Hogy azonban a berendezés a gazdasági célnak megfelel-e, arról a betétek és visszafizetések egyszerü számcsoportjai világos képet még nem nyujtanak. Ezt meg fogjuk nyerni, ha ugy a betéteket, mint a visszafizetéseket további elemeikre bontjuk s igy szembeszökőbbekké válnak azok az üzletformák, amelyek a forgalom ellátásának módját jelzik. E tekintetben pedig mindenesetre elsőrendü fontossággal bir az, hogy menynyiben jut tér a bankszerü formáknak, amelyeket a fizetési processzus célszerü és gazdaságos lebonyolítása egyenesen meg is követel.

Ami mindenekelőtt a befizetéseket illeti, ugy tételszámot, mint összeget illetőleg az első szerep az u. n. befizetési lapoknak jut. Tényleg a legkényelmesebb forma a követeléseknek az egyes helyek postahivatalai útján való bevonására s felette kedvelt voltát mi sem bizonyitja jobban, mint az, hogy mig első évben ezen mód szerint 281,533 tételben 48.123,464 összeg fizettetett be, már 1898-ban a tételszám 3.063,635, az összeg 371.546,531 forint (tétel szerint 89 68%, összeg szerint 70·13%). A befizetéseknek ezen neme az egyedüli, amely közvetítő hivataloknál lehetséges, s itt már a postai üzletformák csakugyan kombináltatnak a bankszerü elintézéssel. A többi befizetési módozatok magában a központban nyerik célszerü lebonyolításukat. A telepített postautalványokból, a postautánvételekből és a postai megbizásokból eredő befizetések bevonása ismét a postai ügykezelést illeszti a bankszerü kezelés keretébe. Csekély szerepet játszanak az értékpapirok szelvényeinek beváltásából eredő betétek. A visszafizetési formák közül első sorban szembe ötlenek az u. n. pénztári chequek, vagyis azok a chequek, melyek a P. főpénztáránál váltatnak be. Bemutatóra szólván, a tulajdonképeni chequek ezek, s hivatásuk volna főleg, hogy a főváros lokális forgalmában játszanak szerepet. De sok ilyen cheque küldetik be a vidékről is, hogy egyes bankok útján rövid úton a P.-nál prezentáltassanak. Az a körülmény, hogy ezen chequek a visszafizetések összegét illetőleg a legnagyobb arányszámot mutatják, mig a tételszámokat illetőleg a viszonyszám jóval kisebb, bizonyítja, hogy aránylag nagyértékü chequek azok, melyek beváltásra kerülnek. Tényleg egy ilyen cheque átlaga 1898. 2243 frt 29 kr. volt. Tételszámot illetőleg azonban sokkal nagyobb szerepet játszanak a fizetési utalványok útján érvényesitett chequek, melyek a közvetítő hivataloknál, tehát a vidéken fizet-

tetnek ki. Itt az átlagok már jóval csekélyebbek: 1898-ban 505 forint.

A chequek harmadik részét képviselő, külföldre, de többnyire Ausztriába szóló utalványok jelentősége egyre csökken, főleg az osztrák csereforgalom létesítése óta, mely a közvetlen átutalást teszi lehetővé. A fentiek után alig kell ismételnünk, hogy a clearing az, melyre méltán a legnagyobb súlyt kell fektetnünk s az egész berendezés értékét azon arány fejezi ki, amelyben a visszafizetések épp ezen forma, vagyis pusztán átírás útján bonyolíttatnak le. És e tekintetben azt látjuk, hogy az összes visszafizetéseknek ma már közel egyharmad része ezen legkiválóbb forma szerint teljesíttetett és hogy annak aránya a többiekkel szemben évről-évre javulóban van.

A P. cheque- és clearing-üzletágában a forgalomba került összegek hullámzó természeténél fogva, a betétállomány növekedésére túlságosan számítani alig lehetett. Ha a betétállományt a cheque-számla-tulajdonosok számához viszonyítjuk, látjuk, hogy 1898. év végén tiszta követelésül egy számlára 1951 frt 85 kr. jutott.

c) *Értékpapir-üzlet.* A P. értékpapir-üzlete, mint már láttuk, az ügyfeleknek módot nyujt, hogy bizonyos e célra kijelölt értékpapirok vásárlásánál az intézet díjmentes közvetítését vegyék igénybe. Ez értékpapirok többnyire állampapirok; hely adatott azonban főleg záloglevéleknek is. Akár a takaréküzletben, akár a cheque-forgalomban a felek, mihelyt követelésük elegendő, a kivánt értékpapir bevásárlására kérhetik az intézetet, az utóbbi forgalomban akképen, hogy a cheque-számla-tulajdonos cheque útján utalványozza (névértékben) a hozzávetőleges összeget és a hátlapon jelöli meg a kivánt értékpapirt, mig a takarék-forgalomban az értékpapir vásárlása iránti megbizás külön nyomtatványokon adatik. A feleknek módjuk van továbbá a vásárolt értékpapirokat vagy természetben megküldetni a maguk részére, vagy pedig letétben hagyni az intézetnél, mely ez esetben járadékkönyvecske alakjában nyugtatja a letétet. Az ebbeli forgalmat illetőleg fennállása óta az intézet több mint 11,000 esetben körülbelül 8 millió frt értékü papirt vett a felek részére, mely értékből letétben hagyatott járadék-könyvecskék ellenében $2^1/_2$ millió frt névérték.

Az intézet a járadékkönyvecske-tulajdonosokról szintén foglalkozási statisztikát állított össze, amelyből kitünik, hogy p. 1898. 779 járadékkönyvecske-tulajdonos közt 246 nő volt, a jogi személyek száma pedig 91. A belügyminiszter újabban rendeletileg intézkedett, hogy az egyes árvaszékek az adott esetekben szükséglendő állampapirok beszerzését postatakarékpénztár útján eszközöljék.

d) *Pénzügyi eredmények.* Az intézet jövedelmezősége a bevételek és kiadások mikénti alakulásától függvén, mint bevételek: első sorban az értékpapirok után élvezett kamatjövedelem, továbbá a folyószámlára elhelyezett pénzek kamatjövedelme, azután a cheque-forgalomban még külön kezelési díjak és jutalékok, végre más kisebb bevételek jelentkeznek. A kiadások közt természetesen első szerepet játszanak a betétek után fizetendő kamatok; a tulajdonképeni kezelési költségek legnagyobb részéül pedig a személyi járandóságok, amelyekben helyet foglalnak az intézetnél és a közvetítő hivataloknál alkalmazottak jutalékai is. Az utóbbi tekintetben megjegyzendő, hogy részben buzdításul, részben jutalmul, a postahivatalnokok úgy a takarék-, mint a cheque-forgalomban kifejtett szolgálataikért jutalékokat élveznek; minden betét után 1 krajcárt, azonfelül a takarékforgalomban az év folyamán kiállított és fennálló betétkönyvecskék után 5 krt.

A P. pénzügyi kezelése, kezdettől fogva, a következőkép fejlődött:

Évben	Bevételek frt	Kiadások frt	Hiány frt	Felesleg frt
1886	41,137	141,642	100,505	—
1887	100,428	157,372	56,944	—
1888	139,015	189,332	50,317	—
1889	183,827	231,602	47,775	—
1890	302,787	339,229	36,442	—
1891	444,534	399,104	—	45,430
1892	56 ,038	477,916	—	87,122
1893	981,633	572,700	—	408,933
1894	766,307	654,323	—	111,984
1895	876,916	660,621	—	216,295
1896	982,363	742,837	—	239,526
1897	1.094,124	815,271	—	278,853
1898	1.221,036	876,656	—	344,380

Látni való, hogy rövid öt év mulva a hiányt fölösleg váltja fel, mely évről-évre fokozott arányban növekszik s amelynek köszönhető, hogy az intézet a postakincstárral szemben fönnállott összes tartozások törlesztése után tartalékalapját 1898. már 1.352,303 forintnyi összegre növelhette. Az eddigi eredmények alapján bizonyára nincsen távol az idő, amidőn a P. a tartalék maximumának betöltésével már az állami kincstárba szállíthatja feleslegeit s egyik jövedelmi faktora leend az állami háztartásnak. HALÁSZ SÁNDOR.

Irodalom. Halász Sándor, A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra, Budapest 1895.

Postaügy (XIV. k.). E téren újabban következő fontosabb változások történtek: 1900 jan. 1-ével a kötelező koronaszámitással egyidejüleg részint kikerekítés, a részint nemzetközi díjegyenértékek jobb megközelítése céljából több levélpostai díjtétel csekély mértékben vagy leszállíttatott vagy pedig emeltetett. Igy az *ajánlás* és a *térti vevény* díja a helyi forgalom kivételével 25 fillér lett, hasonlóképen 25 fillér lett a nemzetközi forgalomban az *egyszerü levél* díja 15 g.-kint, nemkülönben a *tudakozvány* díja is az összes forgalmi viszonylatokban. Egy fillérrel több lett a *levelezőlap* díja is, de csak néhány viszonylatban, t. i. Ausztriába, a megszállott tartományokba, Németországba, Szerbiába és Montenegróba 2 kr. helyett 5 fillér. Ellenben olcsóbb lett az üzleti élet legfontosabb postaküldeménye, a *nyomtatvány*, a legtöbb viszonylatban, igy a belföldön 10—50 g.-ig 3 fillér, 50—150 g.-ig 5 fillér; Ausztriába, a megszállott tartományokba és Németországba 50 g.-ig 3 fillér, 100 g.-ig 5 fillér; a többi nemzetközi forgalomban 50 g.-kint 5 fillér. Olcsóbb lett az *árumintá* is, t. i. a belföldön 50 g.-ig 3 fillér és a nemzetközi forgalomban 50 g.-kint 5 fillér. A nagyobb ajánlási díjnak megfelelően, mely a nálunk túlságosan és indokolatlanul megnőtt ajánlott levélforgalomnak némi megszorítását is célozza, az

elveszett ajánlott levélért járó kárpótlás is nagyobb lett, t. i. 20 frt helyett 50 korona.

Ugyancsak 1900 jan. 1. *új postai és távirdai értékjegyeket* is bocsátottak forgalomba, t. i. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 25, 30, 50 és 60 filléres és 1 és 3 koronás levéljegyet, továbbá 2 filléres hirlapjegyet, 4 filléres levelezőlapot a belföldi és 5 meg 10 filléres levelezőlapot a külföldi forgalom számára, 6 és 10 filléres zárt levelezőlapokat, 62 filléres zárt táviratlapokat, 10 filléres levélborítékot kétféle nagyságban, 10 filléres takaréklapokat és végül új szállítóleveleket, utalványlapokat, postai megbizási jegyzékeket és pénzeslevél-borítékokat. A régi krajcáros értékjegyek egyelőre, mig a készlet tart, továbbra is érvényben maradnak, kivéve az utalványlapokat, utánvételes szállítóleveleket, postai megbizási jegyzékeket és pénzeslevél-borítékokat, amelyek jan. 1. teljesen kivonattak a forgalomból. Az új értékjegyek, melyeket a m. kir. államnyomda pályanyertes művészi rajzok alapján tipográfiai úton állit elő, ugy az utánzás megnehezítésének, mint egyéb gyakorlati igényeknek teljesen megfelelnek és az az ellenszenves fogadtatás, melyben részesültek, jórészt indokolatlan volt. DEMÉNY.

Az 1900 jan. 1. életbelépett új büntető perrendtartás törvényes biztosítékot nyujt arra nézve, hogy a postai küldemények csakis bűnfenyitő ügyben és csak birói végzésre foglalhatók le. E szerint: leveleket, táviratokat és egyéb küldeményeket az 1896. XXXIII. t.-c. 171., 177. §-ai értelmében *csak a vizsgálóbiró és a járásbiróság* foglalhat le. *Rendőrség* nem foglalhat le postai küldeményt. *A kir. ügyészség* megkeresésére a küldemények 3 napig visszatartandók. Ha ez alatt vizsgálóbirói végzést nem eszközöl ki, a küldemény címzettnek kiadandó, illetve rendeltetési helyére küldendő. Postai küldeményekről és táviratokról *adatok szolgáltatása* tekintetében az 1888 aug. 29-én 38,021. sz. a. kelt közmunka- és közlekedésügyi, igazságügyi és belügyi miniszteri rendelet intézkedik, mely szerint csakis bűntettek és vétségek esetében és csakis a vizsgálóbiráknak, az eljáró bíróságnak, az ügyészeknek és a rendőrségnek adhat a posta felvilágositást arról, hogy valamely küldeményt ki, mikor, hol, kinek címére stb. adott postára.

A nemzetközi postai forgalomban az 1897. *washingtoni postakongresszus* hozott új lendületet. E kongresszus határozatai 1899 jan. 1. léptek életbe. A gyakorlati életben is érezhető javitások a következők: Nyomtatványtarifa mellett névjegyeken legfeljebb 5 szóig irott szerencsekivánatokat stb. lehet szétküldeni. Az áruminta maximális súlya 250 g.-ról 350 g.-ra emeltetett. Az utalvány díja lényegesen leszállittatott és általában szólva a küldött összeg $^1/_2\%$-ában számittatik. Ugy az utalványok, mint a megbizások maximális összege általában 200 frtról 500 frtra emeltetett. Lényeges könnyitések köszönhetők az *Oroszországgal 1898. kötött új postai szerződésnek*, valamint a *csomagegyezménynek* és a *távirati utalványok* váltása iránt *Angliával* legújabban kötött egyezménynek. HENNYEY.

Postoloprty, l. *Postelberg* (XIV. k.).

Posztdatálás, l. *Utókeltezés* (XVI. k.).

Potagos *Panagiotesz*, görög utazó, szül. 1840. Orvostudományt tanult. 1867. Persiába és Afganisztánba ment, majd pedig a Pamir-hegységen át Turkesztánba és Szibérián keresztül visszatért Európába. Második útján Indián keresztül megint Persiába és Afganisztánba ment, azután Egyiptomban és Khartumon túl a felső Nilus vidékén járt. Görög nyelven megjelent művének francia fordítása: Dix années de voyage dans l'Asie centrale et l'Afrique équatoriale (1 köt., Páris 1885).

Potamochoerus *Gray* (állat), a délnyugati Afrikát lakó u. n. *lárvás disznó*, melynek szemei és orrhegye között szemölcsös kiemelkedése van.

Potamogeton *Tourn.* (növ.), l. *Uszányfü* (XVI. k.) és *Hinár* (IX. k.).

Potanin *Gergely Nikolájevics*, orosz utazó, szül. Akmollinszkban (Orosz-Ázsia) 1835-ben. A tomszki kadétiskolában tanult. Több éven át az Altai hegységet kutatta és 1863—64. részt vett Struve expedíciójában a Fekete-Irtis és K-i Tarbagataj vidéken. Titkos társaságban való részvétele miatt 1869. kényszermunkára itélték, de 1874. kegyelmet kapott. 1876. a Ritter-féle Erdkunde orosz kiadása számára megirta Ázsia földrajzát. 1876—77. és 1879. Mongoliába és Ny-i Khivába ment, mely útja az orosz császári földrajzi társaság által kiadott Vázlatok az ÉNy-i Mongoliából (1881—83) című műben van leirva. 1886. Khinában, Tibetben és Mongoliában járt. Útjáról következő műve szól: Utazások Khinában és Mongoliában (Pétervár 1893, 2 köt.). 1892. központi Ázsiában tett utazása felesége halála miatt hamar véget ért. A földrajzi társaság kiadta az arról szóló jelentéseket ily cimen: A K-i Szibériában, Khinában, Mongoliában és Tibetben való utazásokról (Moszkva 1895).

Potaro, az Essequibo (VI. k.) mellékvize.

Póteskü, az eskü által való bizonyításnak egyik neme; melynek az 1868. LIV. t.-c. szerint akkor van helye, ha valamelyik fél csak fél bizonyitékot hozott fel s azt az ellenfél meg nem erőtlenitette. A P. a bizonyiték kiegészitésére szolgál s a biró megitélheti akkor is, ha a fél azt nem ajánlotta. A sommás eljárást szabályozó törvény szerint (1894. XVIII. t.-c.) P.-nek a sommás eljárásban helye nincs, mert itt a törvény az esküt egészen eltérően szabályozza, nevezetesen azt rendeli, hogy ha a döntő ténykörülményre nézve a bizonyiték kiegészitése válik szükségessé, a biróság a per körülményeihez képest, belátása szerint itéli meg, hogy a bizonyító felet vagy ellenfelét bocsássa-e esküre. A rendes eljárásban, valamint a kereskedelmi és váltóeljárásban a P. intézményét az 1894. XVIII. t.-c. érvényben hagyta, mindamellett a törvényes bizonyitási szabályok helyett a bizonyitékok szabad mérlegelése elvének ezekben az eljárásokban is behozatala folytán, amelylyel a félbizonyiték fogalma összeférhetlen, azzal az eltéréssel, hogy azt, hogy a P. mily bizonyiték kiegészitésétül itéltessék meg, a biróság a szabad bizonyitás elve szerint, tehát jelesül a tárgyalás és a bizonyitás egész tartalmának szorgos méltatása alapján itéli meg.

Potestas (lat.) a. m. hatalom. A római jog kétféle P.-t ismert, *P. dominorum* és *patria P.-t*.

Amaz az úrnak hatalma a rabszolga fölött, emez az apai hatalom. Az előbbi a modern jogokban a rabszolgaság intézményének eltörlésével megszünt. A férjnek is volt a római jogban hatalma neje fölött, de ezt nem P.-nak, hanem *Manus-nak* (XII. k.) nevezték. A régibb római jogban volt még egy neme a hatalomnak, melyet szabad ember szabad ember fölött gyakorolhatott s mely azt illette, aki mástól az ezt illető atyai v. férji hatalmat ünnepélyes adásvevés, u. n. *mancipatio* útján megszerezte, ami különösen az emancipációnak és az örökbefogadásnak (adoptio) módja volt. Ezt a hatalmat *mancipiumnak* (XII. k.) nevezték. Mindezeknek a hatalmaknak jogi hatása az, hogy aki e hatalmak valamelyike alatt áll, az — miután e hatalmaknak gyüjtőneve jus (jog) — *homo alieni juris* (t. i. subjectus) a. m. más jogának alávetett. Aki másnak joga (hatalma) alatt nem áll, az *homo sui juris* önjogu, v. *pater familias*.

Potier *Gyula* báró (irói álnevén: *Marbach* Ernő), hirlapszerkesztő, szül. Veronában 1835 máj. 20. Az irói pályára lépett és előbb Pozsonyban működött a Pressburger Zeitung szerkesztőségében, majd Sopronba költözött, hol most is az Ödenburger Zeitung főszerkesztője. Szépirodalmi dolgozatai közül külön jelentek meg: Am Strande (versek, 1859); Melusine (dráma, 1868); Gelbe Rosen (vígjáték, 1870); Vermächtniss (1875); Zwei Tage aus dem Leben eines Kaiserpaares (1879); Von Arenenberg bis Wilhelmshöhe (1880); Buntes Weben (költemények, 1887). M. L.

Pótkérvény. Ha valamely kérvény már be van adva, de akár a hatóság figyelmeztetése vagy felhivása folytán, akár a kérvényezőnek önként jött gondolata folytán valamivel pótlandónak mutatkozik, akkor azt a kérvényt, amelylyel a pótlást teljesitik, a hiányos kérvény hiányait kipótolják, P.-nek nevezzük. Szorosan vett telekkönyvi ügyekben P.-nek nincs helye, hanem a hiányos kérvény helyett egészen újat kell készíteni és mindennel felszerelni, amint a telekkönyvi ügyek elintézése megköveteli. Más ügykörben mindenütt s némely esetben a telekkönyvi hatóságnál is van helye P.-nek. TÖRÖK.

Pótlék, valamely tárgy, mely egy másiknak a' kiegészítésül szolgál, vagy pedig valamely másikat helyettesít; pótlékszó, határozott értelemmel nem biró szó, melyet kisegítőül használunk, ha valamely szó nem jut eszünkbe, ilyen p. a magyarban az *izé* és *hát*.

Pótmagánvád. A büntető perrendtartás szerint, ha az ügyészség megtagadja a vád képviseletét, a sértett mint pótmagánvádló léphet fel az ügyészi, illetőleg felebbezés esetén a főügyészi elutasító határozat kézbesítésétől számított nyolc nap alatt, ha pedig az ügyészség az eljárás alatt ejti el a vádat s a sértett jelen van, azonnal, ellenesetben a bíróság felszólításának vételétől nyolc nap alatt tartozik nyilatkozni a vád képviseletének átvétele iránt (ha a bíróság az értesítést elmulasztja, a vádelejtéstől 30 nap alatt). A P. emelésére jogosult sértett az, akinek jogát közvetlenül sértette v. veszélyeztette a bűncselekmény s ezenfelül mindazok, kiket magánindítványra üldözendő cselekmények esetén az inditványi jogosultság illet. L. még *Magánvád* (XI. k.). V.

Potsa *József* (hatolykai), főispán, előkelő székely család ivadéka, szül. Marosvásárhelyen 1836 máj. 14. Tanulmányait eleinte a szülei házban, majd Kolozsváron végezte. Miután 1845. elvesztette atyját, átvette a családnak háromszéki, később kiskükülővármegyei birtokát, amelyen 1860-ig gazdálkodott. 1861. Kis-Küküllő vármegye megválasztotta jegyzőjének, majd pedig generális székbirónak. Mikor az alkotmányt ismét felfüggesztették, visszatért birtokára. Ekkortájt szervezte előbb Béldi Ferenc gróffal, utóbb Bethlen Kamillával a kiskükülővármegyei gazdasági egyesületet, mely még ma is virágzik. Az alkotmányos élet föléledésével 1867. Kis-Küküllő vármegye a közigazgatási főbirói székbe ültette. Mikor a népoktatásügyi törvény rendelkezései szerint Kis-Küküllő vármegyében is megalakitották az iskolatanácsot, P. elvállalta titkárságát és buzgón munkálkodott a tanügy fejlesztésére s a székelység érdekében. 1872. Kis-Küküllő vármegye megválasztotta alispánjának, 1877. pedig kinevezték Háromszék vármegye főispánjának. Uj állásában közgazdasági, ipari és közművelődési téren áldásos tevékenységet fejtett ki. A székely kivándorlás csökkentésére és az uzsora meggátlására megalapitotta a háromszéki gazdák szövetkezetét s a háromszéki takarékpénztárt, a székely speciális női kézimunka és szövőipar terjesztésére a székely háziipar-egyesületet, a sepsiszentgyörgyi nőiparisk olát, az első székely szövőgyárat. Egyéb alapításai közül emlitendő: a megyei szegények menháza, a megyei fiu árva- és szeretetház, a sepsi-szentgyörgyi polgári fiu-iskola mellett felállított műlakatos-tanműhely, a vármegye területén levő fürdők (Előpatak, Málnás, Kovászna) emelésére törekvő Kárpát-egyesület háromszékvármegyei osztályát stb. Nagy gondot fordított a megyei tanügy fejlesztésére, Sepsi-Szentgyörgy városának szépítésére és az özvegy Cserey Jánosné által a székely nemzetnek ajándékozott muzeum kibővítésére és méltó elhelyezésére. 1896 ápr. 2. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot, 1899 jan. 1. pedig a cs. és kir. kamarásságot.

Potschapel, falu Drezda szászországi kerületben, kőszéntérület közepén, a Weisseritz folyó mellett, (1895) 7094 lak., vasúti gócpont, porcellángyárral.

Potsdam, 1. porosz *közigazgatási kerület,* (1895) 1.651,976 lak. — 2. *P., város* (ugyanakkor) 58,455 lak.

Pott-féle betegség (Malum Pottii, Spondylitis, spondylarthrocace, csigolyagyuladás, csigolyaszú), a csigolyák *gümős* meglobosodása s a gerincoszlopnak ebből előálló púpos meggörbülése. A betegség kivált a gyermekkorban szokott fellépni, serdülőknél ritkább s még ritkább a későbbi korban. Okát a szülék rendszerint ütés, esés, meghűlésben stb. szokták keresni; természetesen ezen tényezők a bántalom gümős természete mellett legfeljebb mint alkalmi közokozók jöhetnek szóba. A baj többnyire lappangva, ugy szólva észrevétlenül fejlődik; kisebb gyermekek nyugtalanok, kedélyük rossz, s a gerincoszlop érintésére vagy hevesebb mozgásra fájdalmakról panaszkodnak; nagyobb, értelmesebb gyermekek a gerincoszlop

egy bizonyos pontját jelölik meg olyannak, ahol a fájdalom a legintenzivebb s honnan a környezet felé kisugárzik. Jellegzetes, hogy a gyermek a bajnak már ilyen stádiumában is «gerincoszlopát kiméli» s a megbetegedés helyén izomösszehúzódás folytán a gerincoszlop merevvé válik. Aszerint, amint a bántalom a gerincoszlop nyaki vagy mellkasi részén van, a «merevség» tünetei különbözők, de mindenkor e bántalomra s helyére jellegzetesek. Az ilyen gyerekek fejtartása, járása, legugolása stb. már egymagukban is elárulják a bántalom természetét. E mellett nem ritkán lázas mozgalmak is jelentkeznek. A gyuladás a csigolya testében lép fel elsődlegesen; a csigolyaívek, tövisnyujtványok stb. ha általában a bántalom körébe vonatnak, csak másodlagosan betegesznek meg. A csigolya testének szivacsos csontállománya gyorsan pusztulván s a reája gyakorolt nyomás elől kitérve, tövisnyujtványa csakhamar a hát felé kidudorodik s a folyamat előrehaladtával mindinkább nagyobbodó púpnak alkotja a csúcsát. A P.-nél szögletes a púp (kyphosis angularis), mig az angolkórosnál ivelt (kyphosis arcuata). A csont roncsolása egyszersmind bő genyedéssel is járván, tályogok fejlődnek, melyek a gerincoszlop mentén süllyednek lefelé. A nyaki csigolyák betegségénél (malum rustii) garat mögötti tályog fejlődik, mig a háti s ágyéki csigolyaszúnál a geny a hasban, medencében s végre a combon jelenik meg. De ezen süllyedési tályogok másfelé is vehetik útjokat, igy áttörhet a geny a tüdőbe, hörgökbe, továbbá a hólyagba, végbélbe stb.; a genyben nem ritkán elhalt csontrészletek találhatók fel. Sok esetben a gerincoszlop erősebb megtöretésénél fogva a gerincvelő is károsodik s fejlődik azon kórkép, melyet a *myelitis e compressione* nevével jelzünk. Magától értetődik, hogy a P. mindenkor igen súlyos bántalom; még ha a folyamat a csontokban megállapodik, v. ki is gyógyul, későbbi kórban tüdővész stb. fejlődhetik, melynek a beteg áldozatul esik. Mindazonáltal elég esetben gyógyulás következik be. Sőt még a púp is kisebb-nagyobb mértékben vissza is fejlődhetik. A kezelés a baj természeténél fogva általános és helybeli. Jó levegő, erősítő, tápláló ételrend; nyáron, ha lehetséges, küldjük a beteget a tenger mellé (különösen az északi tengerpartra) v. pedig a jódos vizeknek gümős csontbántalmaknál tapasztalt jó hatásánál fogva Csizre, Lipikre stb., vagy legalább is jó hegyi klimába, falura. Azonkivül mentül előbb kerül a beteg megfelelő szakszerű, sebészi kezelésbe, annál nagyobb a valószinüség a meggyógyulásához. Az ortopedikus kezelés elve ezen betegségnél is a nyugalom. Erre vagyis a beteg gerincoszloprészlet immobilizálására készülékek szolgálnak, melyek a mellett, hogy a beteg részt fixirozzák, lehetővé teszik azt is, hogy a beteg nem kénytelen fekülni, hanem fenjárhat.

Pougin (voltakép *Paroisse-P.*, ejtsd: paroász—puzseñ) *Artur*, francia zenei iró, szül. Châteauroux-ban (Indre) 1834 aug. 6. A párisi Conservatoire (Alard, Reber) növendéke, 1855. szinházi karnagy, 1860–63. a vig opera hegedüse, azóta számos tekintélyes szak- és egyéb lap munkatársa; sok könyvet irt, jórészt zenészéletrajzot: Musiciens français du le XVIII. siècle (Campra, Gresnick, Dezèdes, Floquet, Martini, Devienne), Meyerbeer, Halévy écrivain, Wallace, Léon Creuzer, Bellini, Grisar, Rossini, Auber, Rode, Boieldieu, Figures de l'opéra comique (Elleviou, Mme Dugazon stb.), Rameau, Adam, Verdi külön-külön életrajzokat; De la littérature musicale; miniszteri beadványokat. Question de la liberté des théâtre (1879); Question du théâtre lyrique (1879). Fél évig a Revue de la musique-et szerkesztette 1876—77. Fétis nagy Biographie universelle-jét folytatta (1878–80, 2 köt.). K—Y.

Poujoulet (ejtsd: puzsulé) *János József Ferenc*, francia iró, szül. La Fareban 1800 jan. 26., megh. Párisban 1880 jan. 5. Történeti tanulmányokat tett. Tanítványa, később barátja volt Michaudnak, akit 1830. keleti utazására elkisért. Michaudval együtt irt művei: Correspondance d'Orient (Páris 1833—35, 7 köt.); Bibliothèque des croisades és Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XIII. siècle jusqu'à la fin du XVIII. (1836—38, 32 köt.). Saját művei: Toscane et Rome, correspondance d'Italie (1839); Histoire de Jérusalem (1840—42, 2 köt., 5. kiad. 1865); Histoire de saint Augustin (1844, 3 köt., 7. kiad. 1866, 2 köt.); Le cardinal Maury (1855, 2. kiad. 1859); Histoire de la révolution française (1848, 6. kiad. 1877, 2 köt.); Histoire de France depuis 1814 jusqu'au temps présent (1865—67, 4 köt.); Études et portraits (1868); Souvenirs d'histoire et de littérature (1868, új kiad. 1886); Vie du frère Philippe (1874); Les folies de ce temps en matière de religion (1877); La Bédouïne (akadémiai pályadíjat nyert regény, 1835, 2 köt.).

Poupard (ejtsd: pupár) *Lajos*, francia szinmű- és regényiró, szül. Ancenisben (Loire-Inférieure) 1835 jan. 31., megh. Bois-le-Roiban 1890 aug. havában. Könyvnyomdatulajdonos volt, de a második császárság végén tönkrement. *Louis Davyl* álnéven irt szinműveivel nagy sikert ért el. Szinművei: Le Gascon; Coc-Hardy; La maitresse légitime; Les abandonnées. Regényei: 13, rue Magloire (1881); Les enfants de la balle (1883); Zélie Clairon (1885); Honneur me tient (1886, 2 rész).

Pour le roi de Prusse (franc.) a. m. a porosz királyért; a franciák abban az értelemben használják: rossz v. semilyen fizetésért, tehát hiába (fáradozni, dolgozni).

Pouvillon (ejtsd: puvijoñ) *Emil*, francia novella- és regényiró, szül. Montauban-ban 1840. Eleinte a Vallès-féle La Rue c. lap munkatársa volt Párisban, később vidékre ment. Első nevezetes regénye 1880. Césette cimen jelent meg a Tempsban és az akadémia Lambert-díját is megkapta. Egyéb művei: L'innocent (1884); Jean et Jeanne (1886); Le cheval bleu (1888); Chante-Pleure (1890); Bernadette (1894) c. könyvdrámája, mely Zola Lourdes-jának misztikus pendantja, a katolikusoknál nagy tetszést aratott; Le Roi de Rome (1898).

Powell (ejtsd: pauel) *János Wesley*, amerikai etnologus és geologus, szül. Mount Morrisban (New-York állam) 1834 márc. 24. Az Oberlin-

Collegebe járt és a geologia tanára lett a Wesleyan Universityben, később az illinoisi állami normáliskolán. 1867. a Colorado hegységet kutatta át, 1868. a White River és Green River folyókat; azután a kongresszustól szubvenciót kapott a Colorado folyó és mellékfolyóinak topográfiai és geologiai átkutatására. A washingtoni geologiai és etnologiai hivatal igazgatója. Művei: Exploration of the Colorado River (Washington 1875); Report on the geology of the eastern portion of the Unita Mountains (1876); Report on the lands of the arid region of the United States (1879); Introduction of the study of Indian languages (1880); Canons of the Colorado (1895).

Poyning-törvény (ang. Poynings Law, vagy Statute of Drogheola), ir törvény 1495-ből, mely az addig hozott angol törvényeket Irországra kiterjesztette, ahol addig érvényesek nem voltak. A törvény nevét Sir Edward *Poyning* Irországnak akkori helytartójától nyerte.

Pozsega *vármegye* (XIV. k.) területe a legújabb adatok szerint 4931 km², lakosainak számát (1898) 214,200 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rend. tan. város, 7 nagy- és 544 kisközség. A szolgabirói járások száma 6, a körjegyzőségeké 51. Puszta, telep és major van 74. A vármegye területén van 4 kórház 188 ágygyal; egész területén működik 31 orvos, 63 okl. bába és 19 gyógyszerész. Van 223·2 km. állami és 385 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 301·1 km., miből 130·6 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 48. Van 38 posta- és 42 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 7 takarékpénztár és 7 szövetkezet, összesen 702,400 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 201, köztük 1 gimnázium, 10 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 188 népiskola és 1 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 23,008 tanuló látogatta. V. ö. *Pávics* Antal, P. (Századok 1898. évf. 371. old.). TH—V.

Pozsony (XIV. k.), 1. *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 4216 km², lakóinak számát (1898) 359,400 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szabad kir. város, 5 rend. tan. város, 35 nagy- és 257 kisközség. A szolgabirói járások száma 7, a körjegyzőségeké 69. Puszta, telep és major van 567. A vármegye (és a területén fekvő sz. kir. város) területén van 10 kórház 827 ágygyal; egész területén működik 117 orvos, 255 okl. bába és 37 gyógyszerész. Van 77 km. állami és 726·8 km. törvényhatósági út. A vasúti vonalak hossza 335·3 km., miből 236·3 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 53. Van 115 posta- és 58 táviróhivatal, továbbá 375 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 6 bank, 10 takarékpénztár s 7 szövetkezet összesen 3.842,600 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 408, köztük 1 jogakadémia, 4 hittani intézet, 4 gimnázium, 1 reáliskola, 16 különféle szakiskola, 5 tanítóképző intézet, 329 népiskola, 41 kisdedóvó, 6 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 62,613 tanuló látogatta. 1898 őszén Szalavszky főispán megvált állásától és Vay Dénes báró lépett helyére. A választók száma az 1899. XV. t.-c. értelmében (1900) 15,561-ről 19,371-re emelkedett. TH—V.

2. *P. város külső képe* 1896 óta különösen két helyen ment át nagy változáson, az új Duna-híd felé vezető Baross-utcán s a Stefánia-úttal a hegyoldal szelid lejtőjén épült villa-negyedben, mely a modern cottage-rendszer valamennyi előnyeit egyesíti. Az újabban emelt épületek közül kiemelendők: a kerékpár-klub hajléka, a Stefánia-árvaház, a hadapródiskola udvarában emelkedő Erzsébet királyné emlékének szentelt kápolna; az új zsidó községi iskola, a Schulpe kezdeményezése folytán épült munkásházak, stb. A régi Híd-utcába torkolló éktelen katonai raktárt le fogják bontani, szintugy a régi lőportornyot. Ezek helyett újakat fognak építeni. Az új tüzérkaszárnyán most dolgoznak. Az ország legrégibb kórházát, a polgári ápoló intézetet 500. évi fennállásának alkalmával egy szárnyépülettel megtoldották. 1899. több utcát nemzeti hősök és kiváló hazafiak nevéről neveztek el. Az alagút előtt, a zergehegyre vezető úton új híd épült. A városi műemlékek közül a Klarissza-templomnak nevezetes ötszögletü gót tornyát Schulek tanár terve szerint újjáépítették. 1897 máj. 16. a király jelenlétében leplezték le Mária Terézia szobrát (Fadrusz műve). A város élén 1898 szept. óta a lemondott Dröxler utódává választott Taller Pál áll mint polgármester; két hónappal később a főispánságban is változás történt, amidőn Vay Dénes báró lépett Szalavszky örökébe. 1897 jul. megalakult a pozsonyi zenészek egyesülete. Raul szinigazgató távoztával (1898 dec. 31.) véget ért a német muzsa kizárólagos uralma és a városi képviselői testület hosszu viták után hozott döntése értelmében 1899 okt. kezdve Relle Iván vette át a városi szinházat. Magyar és német társulatot tartozik tartani, melyek felváltva játszanak. A magyar társulat az operát, operettet, drámát és bohózatot kultiválja, a német ellenben csak a szinművet és vígjátékot. Ámbár e dualisztikus rendszernek különösen a magyar ajku lakosság soraiban sok az ellensége, kétségtelen, hogy a vajudó szinház-kérdésnek ez idő szerint ez a legjobb megoldása. A ligetben 1829. épitett nyári szinkört 1899. lebontották és egy új, modern és födött arenával pótolták, melynek épitése 80,000 forintba került. 1899. adták át a Torna-utcában épült zsidó (ortodox) községi iskolát rendeltetésének. Ugyane felekezet 1899 szept. polgári leányiskolát nyitott. 1899 aug. 29. nyilt meg a minden tekintetben sikerült helyi *iparkiállítás*, mely különösen a gyáripar nagy lendületéről tanuskodott. Ganz és társa megalapitá (1898) 730,000 forint alaptőkével a P.-i villamos részvénytársaságot. 1898. alakult meg gyógyszerész-grémium (hazánkban az első). 1897 dec. 13. nyilt meg a P. és Sopron közötti helyi vasuton a forgalom; az államvasút pályaudvarát, szintugy a virágvölgyi rendező-pályaudvart tetemes költséggel nagyobbitották, a nagy alagutat pedig egyrészt (100 méterrel) megrövidítették, másrészt pedig szélesbitették és kettős vágánynyal látták el (1900 jan. azonban a bejáratnál nagyobb hegycsuszamlás következett be). A városi villamos vasuti társulat elkészült a Széplak-utcán keresztül a récsei vám-

házig (1899 febr.) és megelőzőleg (1898 jan.) a Kórház-utcán át a régi vágvölgyi pályaudvarra vezető vonallal. A téli kikötő területén, melynek medencéje 225—250 hajót lesz képes befogadni, Schmiedthauer tervei szerint 1897 óta a munkálatok egyre folynak.

Irodalom. Sendlein főmérnök, P. város új tervrajza, 8 lap, P. 1898, háromféle kiadásban; Ortvay Tivadar, P. város története, II. köt., 2. rész. Jogi viszonyok, P. 1898, németre fordította Michaelis Vilmos; P. város és vármegyének leirása az Osztrák-magyar monarchia képben és irásban c. díszmunkában, 1899.; Ortvay statisztikai dolgozata a P.-i orvosok és természettudósok jelentéseiben, u. o.; v. ö. tov. a Pressburger Zeitung hasábjain Kornhuber tanár botanikus és földtani dolgozatai; az erdészeti kongresszus alkalmával Batka által szerkesztett alkalmi emlékirat, magyarul és németül, a Kumlik városi tanácsos és Kovács F. művecskéje a városi betegsegélyezésről, 1897; Maszarik Vendel, A szt.-ferencrendi tartomány P.-i zárdájának, templomának, kápolnájának s gót stilü templomtornyának története, P. 1897; Stephanie Adolf őrnagy, A budai királyi palota, a P. i és dévényi várak a multban, Hadtörténelmi Közlemények 1896. évfolyamában, és egy felolvasása a P.-i vár restaurálásáról; Vámossy István, A P.-i kat. polgári ápoló intézet, P., 1898. M. L.

Pozzuolán-föld, l. *Cement* (IV. k.).

Pöcök a. m. *pecek* (XIII. k.).

Pöhlmann *Róbert*, német történetiró, született Nürnbergben 1852 okt. 31. Münchenben és Erlangenben végezte tanulmányait és azután magántanár, 1886. pedig rendes tanár lett az erlangeni egyetemen. Munkái: Der Römerzug Heinrichs VII. (1875); Hellenische Anschauungen über Zusammenhang von Natur und Geschichte (1879); Die Anfänge Roms (1880); Die Übervölkerung der antiken Grossstädte (1884); Grundzüge der polit. Geschichte Griechenlands (2. kiad. 1896); Gesch. des antiken Communismus u. Socialismus (München 1894). Értekezéseiből: Aus Altertum u. Gegenwart cimen gyüjtemény jelent meg (München 1896). Grundriss der griechischen Geschichte und Quellenkunde (München, 2. kiad. 1897). Számos értekezést és birálatot irt a Sybel-féle Historische Zeitschrift-be. M. L.

Pölöske (Peleske) vára, Zala vármegyében a Hahót-nemzetség épitette. 1270. Hahót I. Arnold fia Miklós a németeknek adta át, ellenben V. István király odaküldött vezérét megölette. E miatt a király ostrom alá vétette és megvívta. 1273-ban azonban Hahót Miklós visszakapta. Az ő ágának kihaltával a Pölöskei, másként *Prodaviczi Ordög*-család birta a XV. sz.-on át. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földr. (III. 13.). KAR.

Pöltl *Károly* lovag, osztrák-magyar ellentengernagy, szül. Velencében 1842. Mint tengerésznövendék 1857. lépett a hadi tengerészet szolgálatába és a tengerészhadapródi rendfokozatokban eltöltött évek után 1866. neveztetett ki sorhajózászlóssá. Az 1859., 1864., 1866. és 1882. évi tengeri hadi vállalatokban részt vett. Mint sorhajózászlós az Elisabeth hadi gőzösön volt beosztva, amelyen ő felsége 1869-ben keleti utazását tette. 1885. korvetta-, 1888. fregattakapitány lett. 1893. sorhajókapitánynyá és egyidejüleg a hadügyminisztérium tengerészeti osztály I. ügycsoportjának főnökévé neveztetett ki. 1895. mint a Mária Terézia cirkáló koshajó parancsnoka kiküldetésben volt Németországba. 1898. ellentengernagygyá neveztetett ki, mire egy év mulva (1899 máj. 1.) saját kérelmére nyugállományba helyeztetett. F—Y.

Pöndölyháló, l. *Vetőháló*.

Pötzl *Ede*, bécsi ujságiró és humorista, szül. Bécsben 1851 márc. 17. Jogi tanulmányainak befejezése után ujságiró lett. 1874 óta a Neues Wiener Tagblatt tárcaszerkesztője. Művei: Wiener Skizzen a. d. Gerichtssaal (Bécs 1884); Jung-Wien (Lipcse 1885); Kriminal-Humoresken (1884—87, 3 köt.); Wien (1885—86, 3 köt.); Rund um den Stephansturm (1888); Die Leute von Wien (1890); Der Herr von Nigerl und andere humoristische Skizzen (1892); Klein-Wiener (3. kiad. Bécs 1890); Wiener von heute (u. o. 1891); Wiener von Eisen (u. o. 1893); Das weltliche Kloster (u. o. 1894); Ein Hexenprocess (bohózat, u. o. 1894); Stadtmenschen (u. o. 1895); Bummelei (u. o. 1896); Lanen. Wiener Skizzen (1897); Wiener Zeitbilder (1897); Hoch vom Kahlenberg (1898); Landsleute (1899).

Prade *Henrik*, osztrák politikus, szül. Reichenbergben (Csehország) 1853 jun. 15. A kereskedelmi pályára lépett, majd magántisztviselő lett, 1885 óta pedig Reichenbergben kereskedő. Ugyanabban az évben a községi tanácsba, majd a cseh tartománygyülésbe, végül pedig a birodalmi gyülésbe választották, hol mint a német balpárt, jelenleg pedig mint a német néppárt egyik vezére működik. M. L.

Pradier-Fodéré (ejtsd: pradjé —) *Pál*, francia jogtudós, szül. Strassburgban 1827 jul. 11. U. o. jogot tanult és mint ügyvéd Párisba ment. 1857. a közjog tanára lett a moorati örmény kollégiumban, később Párisban. 1874. Peruba ment és a limai egyetemen az államjogot adta elő. Visszatérése után a lyoni felebbezési törvényszék birája lett. Művei: Précis de droit administratif (1853, 7. kiad. 1876); Précis de droit commercial (1855, 2. kiad. 1866); Principes généraux de droit, de politique et de législation (1869); La question de l'Alabama et le droit des gens (1872); Commentaire sur le Code de justice militaire (Le Faureral együtt, 1873); Cours de droit diplomatique (1881, 2 köt.); Traité de droit international public européen et américain (1885—94, 6 köt.); lefordította Grotiusnak De jure belli et pacis c. művét (1865—1866); Lima (1897)

Prado *Mariano Ignác*, Peru elnöke, szül. Huanucóban (É.-Peruban) 1826. Kiváló része volt az Echenique tábornok konzervativ kormánya ellen intézett felkelésben (1854), mire ezredessé és Areguipa parancsnokává nevezték ki. 1865-ben élére állott a Pezet elnök ellen támasztott felkelésnek és nov. 5-én 12,000 emberrel Limába vonult, ahol nov. 26. diktátorrá kiáltották ki. Nemsokára újra megkezdte Spanyolország ellen a háborut s Callao mellett 1866 máj. 2. győzelmet aratott a spanyol hajóhad fölött. Erre 1867. a köztársaság elnökévé választották, de már 1868 jan. versenytársa, az ország déli részében diktátorrá kikiáltott Balta által legyőzetett, mire Chilébe menekült. Balta bukása után Pardo, az új elnök, Chilébe küldötte mint követet. 1876. Peruban újabban megválasztották elnöknek, mire 1879 ápr., Boliviával szövetkezve, háborut inditott Chile ellen. A szárazföldi hadakat P. maga vezérelte, de oly lomhán folytatta a háborut, hogy Chile csakhamar magához ragadta a diadalt, mire a nép roppant elke-

seredéssel P. ellen fordult. Erre P. összeharácsolt kincseivel együtt Párisba menekült. TH. GY.

Praesumitur pro negante (lat.), az angol főrendiház (House of Lords) szabálya, mely szerint szavazategyenlőség esetében a törvényjavaslat v. indítvány megbukott.

Prága, cseh fővárosnak, becslés szerint, (1896) 191,238 lakosa volt. Újabb nagyobb épületei a Straka-féle lovagakadémia, a középponti vásárcsarnok, a Nostitz grófok palotája, melynek előrészében a cseh etnográfiai muzeum van elhelyezve s az osztrák hitelintézet fiókjának pompás épülete. 1897 nov. 29—30. és dec. 1. a cseh csőcselék a német és zsidó kereskedők boltjait kirabolta és nagymérvü károkat okozott. Csak tetemes katonai erő igénybevételével lehetett a fosztogatásnak véget vetni. Az egykor oly kedélyes P. a mindinkább elmérgesedő nemzetiségi mozgalmak és szaporodó tüntetések folytán újabban nagyon is barátságtalan várossá lett, amiért az idegenek forgalma is csökkent. 1899. új hadapródiskolát nyitottak, a városi képviselők pedig elhatározták, hogy Husz Jánosnak az Altstädter Ringen emlékszobrot állítanak.

Praga *Emilio,* olasz költő, szül. Lombardiában 1839., megh. Milanóban 1875 dec. 26. Eleinte festészettel foglalkozott. 1862. adta ki első verskötetét Tavolozza címmel. Penombre (1864) c. verses könyvében a költő már leplezetlen naturalizmussal festi belső meghasonlottságát. Családi boldogságának elpusztulása, feleségének és gyermekének halála mindjobban feldúlta a költő lelkét. A borban keresett vigasztalást, de azért munkakedve nem csökkent. Fiabe e leggende (1867, 2. kiad. 1884) c. művében középkori mondákat dolgozott fel. Le madri galanti (Boitóval együtt), Il capolavoro d'Orlando (1867); Il fantasma (1867) és Altri tempi c. drámai munkái csekély sikert arattak. Több librettót is irt. Élete utolsó tiz évében egy milanói zenekonzervatorium tanára volt. Hátrahagyott munkái: Trasparenze (versek, Torino 1877) és I misteri del presbitero (regény).

Praia (Praya, Porto-P.), São Thiago zöldfoki sziget és az egész archipelágus főhelye, az É. sz. 14° 54′ alatt, a tenger mellett fekvő 30 m. magas fensíkon, dús növényzetü, de egészségtelen völgyek között, kormányzói székhely, gőzhajóállomással (Európából Nyugat-Afrikába és Dél-Amerikába) katonai kórházzal, természetrajzi muzeummal és 21,000 lak.

Prantner *Ferdinánd,* osztrák regényiró *Wolfram Leó* néven, szül. Bécsben 1817., megh. u. o. 1871 ápr. 28. A hivatalnoki pályán sok viszontagság érte, ugy hogy irodalmilag akarta magát megboszulni. Regényei a bécsi arisztokrácia és bürokrácia köréből valók és nagy föltünést keltettek. P. legutóbb udvari tanácsos és a titkos chiffre-hivatal főnöke volt. Művei: Dissolving views (Hamburg 1861, 2. kiad. 1862, 3 köt.), melyet Ausztriából kitiltottak; Ein Goldkind (Berlin 1867, 2 köt.); Wiener Federzeichnungen (tárcák gyüjteménye, u. o. 1871).

Prätorius *Ferenc,* német semita filologus, szül. Berlinben 1847 dec. 22. U. o. és Lipcsében tanult. 1873. Berlinben egyetemi magántanár, 1875. rendkivüli tanár; 1880. meghivták Boroszlóba, 1893. pedig Halléba. Művei: Mazhafa Tomâr, das äthiopische Briefbuch (fordítással, Lipcse 1869); Fabula de regina Sabaea apud Aethiopes (etiópiai és latin nyelven, Halle 1870); Grammatik der Tigriñasprache (u. o. 1871); Beiträge zur Erklärung der himjahrischen Inschriften (u. o. 1872—1874, 3 füz.); Das apokryphische Buch Baruch im Äthiopischen (ford., Lipcse 1872); Die amharische Sprache (Halle 1878—79, 2 füz.); Äthiopische Grammatik (latinul is, Karlsruhe és Berlin 1886); Über die hamitischen Sprachen Ostafrikas (Beiträge zur Assyriologie c. folyóirat, 2 köt., Lipcse 1892); Zur Grammatik der Gallasprache (Berlin 1893).

Pratovecchio (ejtsd: pratovekjo), község Arezzo olasz tartományban, a felső Arus völgyben (Casentino), (1881) 5226 lak., vasúttal, technikai iskolával, gyapjuiparral, papirosgyárral, fakereskedéssel. A községtől nyugatra fekvő halmon a Dante által is megénekelt tizennégy tornyu *Romena* várának romjai láthatók. Északra fekszik *Stia,* kedvelt turista-állomás, vaskohóval, gyapjuiparral, 3292 lak. és a szép kilátást nyujtó, 1649 m. magas *Monte Falterona.*

Pravezs (orosz), Oroszországban régebben az adós-börtön egy neme, mely azt a jogot is biztositotta a hitelezőnek, hogy adás-vevéssel is büntethesse. A P.-t Nagy Péter cár törülte el.

Pravista, város Szaloniki török vilajetben, Kavala-tól nyugatra, 15 km.-nyi távolságban, a Pirnari hegység vagy Bunar Dajk tövénél, 3100 görög és mohammedán lak., 2 templommal, 2 mecsettel. Egy görög püspök, egy török mudir s egy kádi székhelye.

Praya, l. *Praia.*

Preces primariae v. *primae* (lat.), az angol közjogban a fejedelemnek az a joga, melylyel a trónralépése után az összes angol egyházakban elsőnek megüresedett javadalmat ő adományozhatta.

Precipitando, l. *Precipitato* (XIV. k.).

Predprijatje-expedició (1823—26), l. *Tengeri tudományos expediciók* (XVI. k., 90. old.).

Prehauser *Gottfried,* bécsi szinész, l. *Hanswurst* (VIII. k.).

Prekambrium, l. *Algonkium.*

Prel *Károly,* du, báró, német filozofiai iró, megh. Heiligenkreuzban (Tirol) 1899 aug. 4.

Přelauč (csehül *Přelouč,* ejtsd: przselaucs), város Pardubitz cseh kerületi kapitányságban, az Elba bal partján, (1890) 3598 cseh lak., vasúttal, járásbirósággal, répacukorgyárral, sörfőzővel. A várostól nyugatra 4 km.-nyi távolságban van *Kladrub* (X. k.).

Prém *József* újabb művei: *Adorján báró* (szinmű 4 felv., a nemzeti szinház Porzsolt-pályázatán 1000 koronás jutalmat nyert, 2. kiad. Budapest 1898); *A képzőművészetek története* (Pozsony 1898); *A vándormadár* (szinmű 3 felv., Budapest 1899, a kolozsvári nemzeti szinház pályázatán díjat nyert).

Premeti (Premmeti), város Janina török vilajetben, a Viosa mellett, Ali pasa kastélyának s egy bizánci várnak romjaival, 3 mecsettel, 2 templommal, élénk kereskedelemmel és 3000 albán lakossal.

Přemyslidák, csehországi uralkodók, l. *Csehország* (IV. k. 653.).

Prenzlau, porosz város, (1895) 19,694 lak.

Preobrazsenszkoje, orosz falu Moszkva közelében, ahol I. Péter cár a játszótársaiból alakított csapatokat gyakoroltatta, amelyekből az ilyennevü első orosz testőrezred fejlődött.

Pré-Saint-Gervais, *Le* (ejtsd: lö pre szeñ zservé), község Seine francia département St.-Denis kerületében, Páristól K-re, Romainville erősség közelében, (1891) 8138 lak., vegyészeti gyárakkal.

Pré-salé (franc., ejtsd: —szalé), ürüpecsenye, olyan állatokból való, melyeket a tengerparton (sós mezők) legeltettek.

Presanella, hegycsoport a déltiroli Adamello-P.-alpokban, kisebb glecserekkel. Legnagyobb hegycsúcsai a *Cima di P.* (3564 m.) és a *Monte Gabbiol* (3475 m.). Először 1864. mászták meg.

Presc., latin növénynév után *Prescot* János D. orosz botanikus nevének rövidítése. Szibériát beutazta s mint szentpétervári orvos halt meg 1837.

Prestant, l. *Orgona* (XIII. k.).

Preuschen *Hermina*, német festőnő, szül. Darmstadtban 1854 aug. 7. Karlsruhéban Keller Nándornak volt tanítványa és eleinte csak virágokat meg csöndéleteket festett. Utóbb beutazta egész Európát és szimbolikus, u. n. történeti csöndéletek festésére adta magát. Ez utóbbiak közül különösen ismeretesek: Evoë Bacche!; Kleopátra szállása, főleg azonban a célzatos Mors imperator, amely 1888. Berlinben botrány tárgya volt. Egyéb művei: A párisi vásárcsarnokokból; Velencei képek; Japán tavasz; Római ősz, stb. Rajzaiból egy sorozat Stille Winkel címmel (Berlin 1885) jelent meg. Költeménygyüjteményt is adott ki: Regina vitae (Berlin 1887); Via Passionis (Drezda 1895) s egy kötet novellát: Tollkraut (Lipcse 1893). Férje *Telman* Konrád iró volt, kivel Rómában élt, annak elhunyta után Berlinbe költözött. Férje emlékének szentelte a Requiem für K. Telmann c. szép verset (1897).

Preyer *Vilmos Thierry*, német fiziologus, megh. Wiesbadenben 1897 jul. 15.

Preysz *Kornél*, balneologus, szül. Pesten 1859. Tanulmányai befejeztével, miközben a doktori diplomát is megszerezte, 1888. gyakornok lett a budapesti orvosi egyetem I. belgyógyászati klinikáján. 1889 szept. 1. tanársegéddé nevezték ki a kolozsvári orvosi egyetem élet- és szövettani tanszéke mellé. 1891. ugyanazon egyetemen az élet- és szövettan helyettes tanára lett s maradt a tanév végéig. 1890. kezdeményezte a barlangligeti vizgyógyintézetet. Részt vett a kolozsvári önkéntes mentő-egyesület létesítésében, amely később választmányi és igazgató szakbizottsági tagjául választotta (1891. és 1892.); részt vett a Siófok Balatonfürdő alapításában (1890—93.), amelynek igazgatósági tagja. 1895 óta az országos balneologiai egyesület igazgató tanácsának tagja, 1897. a fürdőtörvényjavaslat tárgyalására a m. kir. kormány által kiküldött bizottság jegyzője, 1898. a Liègeben tartott V. nemzetközi orvosi hidrologiai és klimatologiai kongresszuson a m. kir. kormány képviselője, ill. kiküldötte s azóta a nemzetközi hidrologiai és klimatologiai bizottság tagja. Ösztöndíjjal a hidrologia tanulmányozására külföldre utazva, 1892. a tengeri fürdőket, 1894. a téli klimatikus gyógyhelyeket, azok berendezését és viszonyait tanulmányozta. Irodalmi és hirlapirói működését 1889. mint az Erdélyi Hiradó munkatársa kezdette meg, amelyben orvosi csevegés címmel tárcák alakjában hosszabb cikksorozatot irt. 1892. megindította a *Fürdőirodalmi Könyvtárt*, 1893. annak német kiadását a Balneologische Bibliothek-ot és francia kiadását, a Bibliothèque Balnéologique-ot, majd évek folyamán az angol és román nyelvü kiadást: Balneological Library és Biblioteca Literara Balneara címmel s végre a népszerü fürdőismertetések gyüjteményét. 1893. a belügyminisztérium akkor megindított hivatalos lapjának, az *Egészségügyi Értesítőnek* szerkesztésével bizták meg, amely Belügyi Közlöny (l. o.) néven ma is létezik. 1894. orvosi szaklapot indított meg *Balneologiai Értesítő* címmel, 1899 óta ugyanezt német nyelven is kiadja és szerkeszti.

Pribék *István* megh. Veszprémben 1898 jul. 12.

Přibram (ejtsd: przsibram) *Alfréd Ferenc*, osztrák történetiró, szül. Londonban 1859 szept. 1. Bécsben végezte egyetemi tanulmányait és 1893. u.o. rendkivüli tanárrá tették. Alaposan ismeri a külföldi levéltárakat és ezek kincseit több fontos, nemcsak az osztrák, hanem a magyar történelmet is érdeklő munkában értékesité. Ilyenek: Österreich und Brandenburg 1685—1686 (Innsbruck 1884); Österreich und Brandenburg 1688—1700 (Prága 1885); Die Berichte des kais. Gesandten Franz Lisola aus d. Jahren 1655—60. (bécsi akadémia 1887); Zur Wahl Leopold I. (u. o. 1888); Beiträge zur Geschichte des Rheinbundes (u. o. 1888); Aus englischen u. französischen Archiven und Bibliotheken (Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1887); Franz Paul Freiherr von Lisola 1613—74 und die Politik seiner Zeit (Lipcse 1894). Az Urkunden und Aktenstücke des Kurfürsten Friedr. Wilhelms von Brandenburg c. porosz oklevélgyüjtemény számára sajtó alá rendezte a bécsi levéltárakban őrzött okleveleket (XIV. köt., 1890—91). Legújabb műve: Das böhmische Commerz.-Collegium (1897). M. L.

Prifach *József*, székesfejérvári nagyprépost, megh. Székesfejérvárt 1898 febr. 24.

Prigrada, l. *Vaskapu-csatorna* (XVI. k.).

Prillwitz, falu Mecklenburg-Strelitz fejedelemség Stargard kerületében, a Lieps-tó mellett, 180 lak. Az itt talált obotrita bálványképeket ma már általában nem tartják valódiaknak.

Primiero (Primör), kerületi kapitányság Dél-Tirolban 415 km² ter., (1890) 10,622 lak. *Fiera di P.* (634 lak.) székhelylyel, amely a Cismonán 715 m.-nyi magasban épült.

Prince Albert, 1. *kerület* a délafrikai angol Fok-gyarmatban a nagy Karrooban. D. felől a nagy Zwarte-hegység határolja, melynek lejtőin nagyon termékeny szántóföldek és szőllők vannak, mig a Karroo csak állattenyésztésre alkalmas. Területe 11,118 km², 7020 lak. (3729 fehér, 3073 hottentotta). A nagy Zwarte-hegység tövénél fekvő *P.* nevü *főhelyének* (1891) 1444 lakosa van. — 2. *P., város* Saskatchavan kanadai területen, a Saskatchavan folyó mellett, (1893) 1500 lak., an-

glikán püspök székhelye, az angol egyházi misszió állomása, kollégiummal, fürészmalommal.

Prins *Adolf*, belga jogtudós, szül. Brüsszelben 1845 nov. 2. Eleinte ügyvéd volt. 1878. a brüsszeli főiskolán a természetjog és büntetőjog tanszékére jutott. 1884. a börtönök főfelügyelőjévé történt kineveztetése után csak büntető jogot adott elő. 1886. a kormány meghivta a szociálpolitikai javaslatok kidolgozására alakított bizottságba, ahol mint a balesetbiztosítás és munkásegyesületek ügyének előadója tünt ki. 1889. Hamel A. G. amsterdami és Liszt Ferenc hallei tanárral együtt megalapította a nemzetközi kriminalista egyesületet, melynek jegyzője lett. Művei: La démocratie et le régime parlementaire (Brüsszel 1884); Criminalité et répression (1886); L'organisation de la liberté et le devoir social (Brüsszel 1895).

Prismatocarpus *A'Her.* (növ.), l. *Tükörvirág* (XVI. k.).

Prizzi (ejtsd: pridzi), város Palermo olasz tartomány (Szicilia) Corleone kerületében, meredek fönsíkon, 1007 m.-nyire a tenger szine fölött, (1881) 10,384 lak., bor- és olajtermeléssel, tésztagyártással. A normannok alapították.

Prjedor, város Banjaluka boszniai kerületben, a doberlin—banjalukai katonai vonat állomása, a Száva folyó mellett, (1885) 4746 lak., 5 mecsettel, régi kastélylyal, kőszénbányákkal, járásbirósággal.

Próbaéj, Németország némely vidékén, különösen Bajorországban és Württembergben elterjedt szokás, melynél fogva a házasság megkötésének komoly elhatározása előtt a legény nehány éjen át meglátogatja menyasszonyát. V. ö. *Fischer*, Die Probenächte der deutschen Bauernmädchen (Berlin 1780, Stuttgart 1853).

Próbaév, szerzetesrendeknél a. m. noviciatus (XIII. k.); továbbá az az idő, melyet bizonyos hivataloknál, különösen a tanítóknak és tanároknak el kell tölteni (rendszerint 3 év), mielőtt rendesekké megválasztatnának v. kineveztetnének.

Próbakő, fekete kovapala (lidiai kő), melyen az aranyműves az arany finomságát határozza meg. Ismert ötvözetü aranynyal és a kérdésessel karcolja meg a P.-vet. A gyakorlott szem a két karc színének összehasonlításából az aranytartalmat itéli meg. Pontosabb meghatározáskor választóvizzel (salétromsav) cseppenti meg a karcot. A salétromsav a rezet, az ezüstöt föloldja, elválasztja az aranytól. A P.-vön megmaradt sárga karc az arany finomságára nézve a legjobb tájékoztató.

Probszt *Emil* (ohstorffi), cs. és kir. táborszernagy, a 12. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok Nagy-Szebenben, szül. Kassán 1838 máj. 7-én. Katonai tanulmányait 1850 febr. 14. a bécsújhelyi katonai akadémiában kezdte meg. 1857. hadnagygyá nevezték ki a 34. gyalogezredben. 1859 máj. magasabb illetményü hadnagygyá s még ugyanazon év jun. 27. főhadnagygyá nevezték ki. 1861 szept. 1. az 51. gyalogezredhez, 1864 jan. 1. a 3. dsidás-ezredhez helyezték át. 1866 aug. 24. századossá lépett elő a vezérkarban. 1859. az olaszországi és 1866. a Poroszország elleni hadjáratban több izben kitüntette magát s ezért legfelsőbb elismerésben részesült. 1870 máj. 1. első osztályu századossá nevezték ki s még ugyanazon év aug. 26-án a király katonai irodájába osztották be. 1871 máj. 1. ezen alkalmazásában a 3. huszárezred állományába helyezték át. 1873 okt. 1. a 11. huszárezrednél őrnagygyá, 1876 okt. 24. pedig alezredessé nevezték ki a vezérkarban. E rangfokozatban a 9. gyaloghadosztály, majd pedig a kassai, később a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke lett. 1879 okt. 23. ezredessé lépett elő. 1881. a grazi főhadparancsnokság, később pedig a 3. hadtest vezérkari főnöke lett. 1885 nov. 12. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1885 nov. 9. vezérőrnagygyá és a krakói 24. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1887 márc. 8. a grazi 12-ik, 1888 jun. 25. a trieszti 55. gyalogdandárhoz helyezték át hasonló minőségben. 1890 márc. 12. a prágai 9. gyaloghadosztály parancsnokává, 1890 nov. 1. altábornagygyá, 1896 aug. a 12. hadtest parancsnokává és nagyszebeni vezénylő tábornokká nevezték ki. Mint hadtestparancsnokot v. b. t. tanácsossá és az 51. gyalogezred tulajdonosává nevezte ki a király. 1898 okt. 29. pedig táborszernagygyá lépett elő. P. 1872 óta tulajdonosa a württembergi koronarend lovagkeresztjének és 1891 okt. 11. óta pedig az I. oszt. porosz korona-rendnek. 1899 máj. megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet. M. I.

Processus legitimatorius, l. *Nemesség-igazoló per* (XIII. k.).

Prochyta, l. *Procita* (XIV. k.).

Procla *Claudia*, l. *Pilátus* (XIII. k.).

Prodanu, az 1848-ki oláh mozgalom egyik szítója s később a felfegyverkezettek egyik vezetője volt. Seregével Muzsinán táborozott, de innen okt. 23. elüzték. Utóbb Axente seregével egyesítette a magáét s 1849 jan. 8. egyesülten vitték végbe, minden emberiségükből kivetkőzve, Nagy-Enyed elpusztítását.

Professio religiosa (lat.) neve a szerzetesi fogadalmak letételének. Csak ez által válik a szerzetes a rend tulajdonképeni tagjává.

Próféta-uborka (növ., Cucumis prophetorum L.), levele szivalaku, ötkaréju. Gyümölcse gömbölyded, diónagyságu, tüskés. Keleten honos, gyümölcse nagyon meghajt, kegyetlen keserü. *Anguriának* v. *arbusának* is nevezik. Elizeus próféta a keserüs pépjét kenyérlisztte ehetőre alakította. Dísznövény. BORB.

Progenies, *progenitura* (lat.) a. m. utódok.

Projectio, l. *Vetület* (XVI. k.).

Prokonzul, l. *Proconsul* (XIV. k.).

Prolepszis (gör., a. m. elővétel), a *retorikában* az a fogás, mikor a szónok maga felhozza az ellenfélnek hatásra számított érveit, s ezzel megfosztja az újság érdekétől és meglepő erejöktől, esetleg meg is cáfolja őket, maga részére pedig nyiltságával bizalmat szerez a hallgatóságnál. A P. nem beszédalakzat, hanem a szónoki taktika egyik formája. L. *Megelőzés* (XII. k.).

Pro libito (lat.) a. m. tetszés szerint.

Promissory note (ang.) a. m. saját váltó.

Promontorium Lacinium, l. *Nao-fok*.

Promulgatio (lat.) a. m. kihirdetés; jelesül törvénykihirdetés. A pápai törvényeknek kihirdetése régi szokás szerint bizonyos helyeken, jelesül a vatikáni bazilika, a lateráni egyház és az apostoli iroda kapuján való kifüggesztés útján

történik (ad valvas basilicae vaticanae; ecclesiae Lateranensis; cancellariae apostolicae).

Propargilalkohol (propargylalkohol), az egyvegyértékű nem telített propargilgyök

$$(CH \equiv C.CH_2 = C_3H_3)$$

hidroxil- (OH) vegyülete. Szintelen, kellemetlen szagu folyadék: fs. 20°-on 0·9715; fp. 114·5° vizben könnyen oldódik. Oldata ammoniákos kuprokloridoldattal sárga, ezüstnitrátoldattal fehér csapadékot ad. Oxidáció folytán propargilsavvá lesz.

Pro parte v. *ex parte* a. m. részint, részben.

Prophyllum, többesben *prophylla* (növ.), l. *Előlevel* (VI. k.).

Propilit, l. *Zöldkő* (XVI. k.).

Propinatio (lat.) a. m. ráköszöntés.

Propinquitas (lat.) a. m. közelség, atyafiság, rokonság. — *Propinquior excludit propinquum; propinquus remotum; et remotus remotiorem,* örökösödési jogszabály, mely szerint a közelebbi vérrokon kizárja a távolabbiakat (a közelebbi rokon kizárja a közelit; a közeli a távolit; a távoli a távolabbit).

Propria laus sordet (lat.) a. m. az öndicséret bűzlik.

Prora (lat. és ol.), a hajó előrésze; a hajó hátsó része *puppis,* olaszul *poppa.*

Pro saldo, tévesen *per saldo* (XIII k.) helyett használt kifejezés.

Proskowetz *Manó* (XIV. k.) osztrák politikust 1899 szept. kinevezték az osztrák urakháza tagjává. — Fia, *Miksa,* chicagói osztrák-magyar főkonzul, 1898 szept. Chicagóból New-Yorkba menet leesett a vasúti kocsiról és a vonat agyongázolta.

Prosopis L. (növ., Algarobia Benth.), az érzőkefélék génusza, 16 faja mind a két földségnek forró vidékein terem. A *P. dulcis* Kunth cserje levele kétszer szárnyalt, virága zöldesfehér, fűzérszerű. Hazája Mexikó. Más fajokkal és a mezquitófával (XII. k.) együtt törzséből a *mezquitomézgát* izzadja. Hüvelye a *P. juliflora* DC. és *P. pubescens* Benth. fajokéval együtt ehető. A *P. spicigera* L. K.-India fája, hársát szövetnek feldolgozzák. A *P. strombulifera* Benth. Argentina cserjéje, terméséből sok csersav lesz. BORB.

Prostata, l. *Prosztata* (XIV. k.).

Prosthaphaeresis (gör.-lat.), az a régi módszer, mely szerint két szög sinusának v. cosinusának sorozatát kiszámították; alapját a

$$2 \sin \alpha \sin \beta = \cos (\alpha - \beta) - \cos (\alpha + \beta)$$

és az ehhez hasonló képletek tették. Ma fordítva minden trigonometriai kifejezést szorzat alakjában igyekszünk kifejezni, hogy a logaritmusok használatára alkalmas legyen. KÜRSCH.

Protandria, l. *Dichogámia* (V. k.) és *Nőelőző virág* (XIII. k.).

Protargól, ezüst és protein anyagok vegyülete, a fémet molekulárisan tartja kötve. Sárgás por, vizben kitünően oldódik, sem savak, sem lúgok nem bontják el. Ezüsttartalma 8·3. Kankónál 0·3—1·5%-os oldatát használják. SCH—R.

Protium (növ.), l. *Icica* (IX. k.).

Protoblastus, l. *Oscsira.*

Protogynus (növ.), l. *Himelőző virág* (IX. k.).

Protokatekusav (protocatechusav). Az u. n. aromás vegyületek csoportjába tartozó egybázisu sav, mely különféle gyantáknak (benzoé, asa foetida, mirha) káliumhidroxiddal való összeolvasztásakor képződik. Legkönnyebben a Pterocaepus erinaceus és a Coccoloba uvifera nevü növények megszáradt nedvéből, melyet *kino*-nak hivnak, készíthető. Fénylő, tűalaku kristályokból álló test, mely forró vizben könnyen oldódik, oldata ferrikloridtól zöld szinü lesz. Op. 199°. Magasabb hőmérsékleten elbomlik s ekkor széndioxid és pirokatekin képződik belőle. NU.

Protomyces (növ.), l. *Ősgomba* (XIII. k.).

Protophloema, l. *Őshársszejt.*

Protophyta (gör.-lat.) a. m. ősnövények.

Protorenaissance (gör.-franc., ejtsd: protoröneszañsz), a természetnek és az antik világnak tanulmányozásán alapuló és az egyéniséget kiemelő művészi eljárás, melyet Olaszországban a XIII. sz. elején Giovanni Pisano, Orcagna, Giotto és mások terjesztettek.

Protospora, l. *Nyári spóra* (XIII. k.).

Protozoikus szervezetek azok, amelyek legelőször jelentek meg a Földön és amelynek ásatag maradványai a földnek legrégibb üledékes kőzeteiben feltalálhatók. Ama rétegek, illetőleg üledékkőzetek, amelyekben ezen első szervezetek maradványai találhatók, protozoikus rétegek vagy kőzetek, a kor, melyben azok megjelentek, a P. kora.

Prout (ejtsd: praut) *Ebenezer,* angol zenész, szül. Northamptonshireben Oundleban 1835 márc. 1. Salamon tanítványa; elsőrangu iskolák tanára. Kamarazeneműveket irt s az elmélet mindegyik ágában könyvet.

Proventus intercalares, l. *Időközi jövedelem* (IX. k.).

Provincia Saxonum de Scepus, l. *Szepes* (tört., XV. k.).

Pröhle *Henrik,* német iró, megh. Steglitzben 1895 máj. 28.

Prume (ejtsd: prüm) *Ferenc Hubert,* belga hegedűművész, szül. Lüttich mellett Stavelotban 1816 jun. 3., megh. u. o. 1849 jul. 14. A konzervatorium tanítványa s majd tanára. Közben a párisi Habarecknél tanult. Szerzeménye kevés van, de kiválóak.

Prus *Boleszláv,* álnév, l. *Glovacki* (VIII. k.).

Prussiani (olasz, a. m. poroszok), a luganói tóban és a Tresa folyóban élő, 2 kg.-nál súlyosabb angolnák. A kisebbek neve *inguila.*

Pruyssenaere (ejtsd: prajsszenáre) *Jenő Jakab Mária,* belga utazó, szül. Ypernben 1826 okt. 7., megh. Kargögben (Afrika) 1864-ben. 1859—64. több utazásán kikutatta a Fehér- és Kék-Nilust és a Szobat folyót, de lázba esett és meghalt. Útjáról való jelentéseit Zöppritz adta ki (Petermanns Mitteilungen, 1877, 50. és 51. füz.).

Psammenitos, l. *Psammetichos* (3., XIV. k.).

Psenyeczki Nagy *Sándor,* l. *Nagy* (11.).

Pseudocommis vitis, l. *Szőllőtő* (XV. k., 817.).

Pseudonymus, l. *Pszeudonim* (XIV. k.).

Pseudopodia (állat), a Sarcodina osztályba tartozó véglények (Protozoa) protoplazma-testének alakjukat folyton változtató azon nyujtványai, melyek helyváltoztatást, a táplálék felvételét s néha megemésztését is végezik. Ezek az *ál-*

lábak s majd karély-, majd gyökérformák, majd hálózatosan összenőhetnek (Rhizopoda), majd sugárformák, meglehetős merevek, belsejökben tömörebb összeállásu tengelyfonállal (Heliozoa, Radiolaria). D. J.

Pseudopus (állat), a Dalmáciában tenyésző kigyóforma gyíknak, a *seltopuziknak* (l. *Gyíkok*, VIII. k.) tudományos génusneve.

Psilotum *Sw.* (növ.) a m. tarfű, l. *Korpafűfélék* (X. k.).

Psütt (franc. : pchutt), Párisban a nyolcvanas évek elején fölkapott szó az eredetiség megjelölésére. A *chic* (IV. k.) legmagasabb foka.

Psyra, l. *Ipszara* (IX. k.).

Pszammit (gör.) a. m. homokkő.

Pszefit a. m. konglomerát (X. k.).

Pszeudobrookit (ásv.), titánsavas vasoxid ($2\,Fe_2O_3 . 3\,TiO_2$), apró, sötétbarna, fekete, erősen fénylő rombos-rendszerbeli táblás kristálykákban legelőször hazánkban az Arany hegy (a Maros mellett, Hunyad vármegye) andezitjében találta Koch, ki azt a brookithez való hasonlatossága miatt nevezte P.-nak. Pneumalitikus képződmény. Megtalálták később az Odenwaldban (Katzenbuckel), nagy kristályokban Norvégiában.

Pszeudoorganizmusok, l. *Álszervezetek*.

Pszeudoszkóp (XIV. k.), optikai játékszer, melyet *Dove* szerkesztett és melynél prizmák segítségével a testeket ugy látjuk eltorzitva, hogy a kiugró részek befelé, a vájatok domboruaknak stb. látszanak, a tárgyaknak mintegy negativ plasztikus megjelenésük van. A prizmák ugyanis a két szemnek megfelelő képeket egymással felcserélik, a jobb szem azt a képet kapja, melyet a bal szemnek kell látnia és forditva. Ugyanezt a hatást különben akkor is elérjük, ha a stereoszkóp két képét egymással felcseréljük. A prizmákat újabban a P.-ban is tükrökkel cserélték fel (Ewald). LAKITS.

Pszichodráma (XIV. k.), megalapitója *Meerheimb* Rikárd megh. Loschwitzban 1896 jan. 17.

Pszichogenezis (gör.), a lélek fejlődésének története, a gyermeki lélek megfigyelése alapján. Főleg Preyernek és Kussmaulnak köszönünk erre vonatkozó érdekes megfigyeléseket. V. ö. *Preyer*, Die Seele des Kindes (2. kiad., Berlin 1884).

Pszkov, orosz kormányzóság, (1897) 1.136,540 lak. — *P.*, *város*, ugyanakkor 30,424 lak.

Pszkovi tó, tó Pszkov orosz kormányzóságban. Területe 734 km². ÉNy-i részén összeköttetésben van a Peipusz-tóval, DK-i részén magába fogadja a Velikája folyót. A közlekedés és a halászat szempontjából nagy fontossága van.

Pteridográfia (gör.), a harasztokról szóló tudomány ; *pteridográfus*, a tudós neve, aki ezeket tudományosan kutatja.

Pteridophyton és *pteridophyta* (növ.) a. m. harasztnövény, l. *Harasztok* és *Harasztrendüek* (VIII. k.).

Pterigium (gör.), szárnyas hályog, a szemtekei kötőhártyának a szaruhártyára való kapaszkodásából támadó ékalaku, legyezőszerüen ráncolódó hártya. Többnyire vizszintesen irányul a belső szemréteg felől a szaruhártyára, olyanok szemén, akik poros, szennyes levegőben dolgoznak. A kis P. is feltünő szépséghiba, ha pedig nagy, a szaruhártya közepéig érő, a látást is rontja, a szem mozgását is korlátozza. Ugy operálják, hogy lefejtik, visszacsapják s egy-két öltéssel vágják útját. —DI.

Pteropidae (állat), l. *Kézszárnyuak* (X. k.).

Ptics, a Pripet baloldali mellékfolyója Minszk orosz kormányzóságban. Magába fogadja az Oresszát, Gluszktól kezdve hajózható és 287 km.-nyi folyás után Bagrimovicsi falu mellett a Pripetbe ömlik.

Ptomainok (hullaalkaloidák), az állati szervezet rothadásakor különféle bakteriumok behatása folytán képződő, alkaloidtermészetü mérges testek. *Selmi* volt az első, ki az emberi hullában ilyen mérges vegyületet fedezett fel, és *Nencki* volt az, aki a *kollidinnak* nevezett ptomaint először analizálta. A P. épp ugy, mint a növényi alkaloidák felosztatnak oxigéntartalmu és oxigént nem tartalmazó P.-ra. Utóbbiak folyékonyak és sajátságos szaguak. Kémhatásuk lúgos és a különféle kémszerekkel (platinaklorid, pikrinsav, merkuriklorid, foszformolibdensav stb.) szemben a növényi alkaloidákhoz hasonlóan viselkednek. A P. között sok olyan van, amelyek nem mérgesek, a méregként hatókat *toxinoknak* hivják. A manapság tiszta állapotban előállított P. következőkép csoportosithatók :

I. *Oxigént nem tartalmazó P.* : 1. parvolin $C_9H_{13}N$; 2. kollidin (izofeniletilamin) $C_8H_{11}N$, és 3. hidrokollidin $C_8H_{13}N$, kiválóan mérgesek; 4. a neuridin, 5. szaprin és 6. kadaverin (pentametilendiamin) izomerek, képletük $C_5H_{14}N_2$ és nem nagyon mérgesek ; 7. putreszcin (tetrametilendiamin) $C_4H_{12}N_2$, amely a húgyban is található, szintén nem nagyon heves méreg. II. *Oxigéntartalmu P.* : 1. neurin $C_5H_{13}NO$, 2. a kolin $C_5H_{15}NO_2$, 3. muszkarin $C_5H_{13}NO_2$, a légyölő gombában, rothadó halakban is található ptomain, mely a szivre hat, mind e három ptomain rettenetes méreg ; 4. gadinin $C_7H_{16}NO_2$, a rothadó tőkehalban fordul elő és kevésbbé mérges ; 5. mitilotoxin $C_6H_{15}NO_2$; 6. tifotoxin $C_7H_{17}NO_2$, a tifuszbacillus által fejlesztett méreg ; és végül 7. a tetanin $C_{18}H_{22}N_2O_4$, a tetanuszt okozó bacillusok mérge. A két utóbbi ptomain állatok bőre alá fecskendezve a tifusz, illetve a tetanusz tüneteit idézi elő. NU.

Ptuj, *Pettau* (XIII. k.) szláv neve.

Ptyalismus, l. *Nyálfolyás* (XIII. k.).

Pubescens (lat.) a. m. szőrösödő ; — *pubescentia*, szőrössége v. pelyhessége a növényeknek.

Public Health Act, l. *Health acts* (VIII. k.).

Public prosecutor (ang.) a. m. közvádló. Angliában P. a királyné, akinek nevében történik a bűnvádemelés, mert minden büntett «a királyné békéje, koronája és méltósága» ellen irányul.

Puchsbaum *Hant.*, l. *Buchsbaum*.

Pucok, a vakond (XVI. k.) népies neve.

Puda, *La*, spanyol fürdő, l. *Olesa de Monserrat*.

Pudicitia (lat.), a szüzességnek, illetőleg szüzies szemérmetességnek megszemélyesítése, mely a római érmeken elfátyolozott v. szemérmetesen ruhájába burkolódzó matrona alakjában jelenik meg. Tiszteletének régiségére mutat az, hogy a két főbb társadalmi osztály szerint két külön szent-

télye volt (*P. patricia* és *plebeja*). A laza erkölcsök korában P. tisztelete hanyatlásnak indult és lassankint egészen megszünt. L. M.

Pudplesa, kisközség Máramaros vármegye taracvizi j.-ban, (1891) 355 lak., vasúttal. Határában zöld márványkő bőven található.

Pudukota, hűbérállam Madrasz brit-indiai kormányzóságban, Tandsor, Tricsinapalli és Madura kerületek között, területe 2851 km², (1891) 373,096 lak. (347,978 hindu, 13,813 keresztény, 11,304 mohammedán). A P.-i radsák mindig az angolok pártján voltak s ezért P. nem is fizet hűbéradót. P. nevü fővárosának (1891) 16,885 lak. van.

Puella (lat.) a. m. leány.

Puente nacional, város Kolumbiának Santander departamentójában, a Suarez folyó mellett, 1993 m.-nyire a tenger szine fölött, (1870) 11,956 lak., vasbányákkal. A városon felül 5 km.-nyire a Suarez 200 m.-nyire a *Puente de Piedra* nevü sziklák alatt folyik.

Puerto Cortez (azelőtt *Puerto Caballos*), kikötő Honduras középamerikai állam É. partján, Omrától ÉK-re 10 km.-nyi távolságban. A kikötőben, melynek évi forgalma 12 millió forint, 500 kereskedelmi hajó fér el. P. a Fonseca-öbölhöz vezető vasút kezdőpontja.

Puerto la Mar, l. *Cobija*.

Pugilizmus (ang. pugilism), versenybirkozás, bokszirozás. Az angol jog szerint a P. tilos; halálos kimenetel esetében a P. gondatlanságból okozott emberölés és nem szerencsétlen véletlen, sem nem jogos védelem.

Pugno (ejtsd: punyó) *Raoul*, olasz származásu francia zenész, szül. Montrougeban 1852 jun. 23. Tanulmányait a párisi Niedermayer-féle egyházi zenei intézetben és 1866-tól kezdve a konzervatóriumban folytatta. Eleinte nehezen boldogult, mert denunciálták, hogy részt vett a kommün 1871-iki fölkelésében. Később mint orgonista, majd mint karmester működött, 1892 óta pedig az összhangzattan tanára a párisi konzervatoriumban. 1893 óta a párisi hangversenyeken mint elsőrangu zongoravirtuóz és kamarazenész szerepel. Amellett kiváló zeneszerző is. Több operetten s balletten kivül zongoraműveket is irt, 1879. pedig előadták Lázár föltámasztása c. oratóriumát.

Puha szövet (növ.), l. *Parenchima* (XIII. k.).

Puky-*család* (poki és bizáki). A *Pok* v. *Puk* nemzetségből származik, mely ősi foglalás jogán volt Győr vármegyében első sorban birtokos. Ezen nemzetségből ágazott ki még 1257. előtt a már kihalt *Móriczhidai*, másképen *Meggyesallyai* család is (l. *Móricz*-család, XII. k.). *P. Tamás* kir. főajtónálló mester 1269. IV. Béla királytól több községre királyi adományt nyert. Fia *Desew* 1346. alországbiró volt. Ennek *Miklós* fiától származott a család *mérgesi ága*, mely a mult század végén ugy férfi-, mint leányágon kihalt; *János* (1362—1412) fiától pedig, kinek utódai előbb a veszprémvármegyei *Izkázra*, utóbb a borsodvármegyei *Damakra* költöztek, ered a *Bizáki P. család*. *P. Péter*, kinek neje Balay Katalin volt, költözött legelőször Borsod vármegyéből Alsó-Mérára (Abauj) 1590 táján, hol a család e szerint 300 év óta honos s ahonnan Zemplén, Pest, Heves és Nógrád vármegyébe is elágazott. (V. ö. *Korponay*, Abauj-Torna vármegye monográfiája; *Csoma* József, Abauj-Torna várm. családai.) — Fia *Márton* a Thököly-féle felkelés után Erdélybe menekült a bujdosókkal és I. Apafi Mihály fejedelem kamarása lett. Az ő menedéklevelével 1679. hazatérve, később Borsod vármegye alispánja volt.

1. *P. András*. (1755—1797.) Mint granátos-kapitány vett részt a francia háboruban, amelyben magát hősileg viselte, s különösen egy alkalommal, midőn a francia sereg által visszaszorított osztrák seregnek a Rajna hidján való visszavonulását a maga századával fedezte, e bravourjával közelismerést vívott ki. A hadi fáradalmakban kimerülve, az osztrák sereg visszavonulása alatt útközben, tábori kocsiján halt meg Langenloisban (Alsó-Ausztria) s ugyanott temették el. A badeni nagyhercegnő udvarhölgyét báró Adelsheim Johannát vette nőül, akivel a badeni nagyhercegi udvarnál ismerkedett meg a hadjárat alatt s aki aztán mint özvegye sógorához, *P. László* abauji alispánhoz Magyarországba jövén, utóbb Vay Miklós báró generális neje lett. Magas müveltségü s emelkedett gondolkozásu nő volt, kit Kazinczy Ferenc is magasztalással említ leveleiben. Mint agg matróna megirta emlékiratait németül, melyeket magyarra fordítva kiadott Jókai Etelke 1888. évben.

2. *P. Antal*, szül. 1789. A P. László helytartósági tanácsos fia. Abaúj vármegye főjegyzője, később alispánja volt.

3. *P. Ferenc*. Nógrád vármegyének volt kiváló főjegyzője 1790. és 1791. években, azután pedig alispánja. Rokoni és baráti viszonyánál fogva bizalmas összeköttetésben állott Kazinczy Ferenccel, aki egy különösen érdekes filozofiai tartalmu levelet is irt hozzá, melyben legbensőbb gondolatvilágát tárja ki előtte. V. ö. *Váczy* J., Kazinczy F. levelezése (III. köt. 34. lap); *Mocsáry*, Nógrád vármegye ismertetése (IV. k. 31. lap).

4. *P. Gyula*, biró, szül. 1840. Gimnáziumi tanulmányait az Arany János tanárkodása idejében Nagy-Kőrösön, jogi tanulmányait Debrecenben és a budapesti egyetemen végezte. 1865-ben köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett 1863-ban és 1864. a budapesti kir. táblánál volt gyakornok. Abauj vármegye 1867. tiszti főügyészévé választotta. 1871. a kassai törvényszék rendes birójává, 1877. a budapesti kir. tábla pótbirójává, 1882. rendes birójává, 1889. kir. kuriai biróvá, 1891. pedig a debreceni kir. tábla elnökévé neveztetett ki. 1898 szept. 26. megkapta a II. oszt. vaskorona-rendet. 1899. nyugalomba lépett. Mint az ev. ref. egyház tagja, egyházának ügyeiben tevékeny részt vett s arra is tudott időt szakítani, hogy Német- és Franciaországban, valamint Svájcban a törvénykezés tanulmányozása végett tanulmányutakat tegyen.

5. *P. József*, a postatakarékpénztár aligazgatója, szül. 1854. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után a jogi és államtudományi tanfolyamot végezte a budapesti és bécsi egyetemeken s 1877. a budapesti egyetemen az államtudományi doktori oklevelet elnyerte. 1876. a közmunka- és közlekedési minisztériumba lépett, ahol fokozatosan előhaladva, 1882. miniszteri titkárnak nevezték ki s az elnöki osztályban közvetlen Ordódy Pál, majd Kemény Gábor báró miniszterek mel-

lett működött. 1891. miniszteri osztálytanácsossá lett, s Baross Gábor miniszter alatt az elnöki osztály vezetője volt. Később a vasúti szakosztályban működött. 1894. megkapta a kamarási méltóságot. 1896 óta a m. kir. postatakarékpénztár aligazgatója. Fiatalabb korában irodalmi tanulmányokkal foglalkozott s Molière két vígjátékát lefordította, melyek a Kisfaludy-társaság Molière-kiadásában jelentek meg.

6. *P. Károly* (1789—1831). Pest és Nógrád vármegyék táblabirája és kitünő képzettségü közjogi és statisztikai iró, kinek müvei megjelenésük idejében a szakirodalom szinvonalán állottak. Következő müveket irt: *Politikai közigazgatás* (Pest 1828); *Honi törvényszótár* (u. o. 1830); *A magyar haza* (u. o. 1833). V. ö. *Korbuly*, Magyarország közjoga.

7. *P. László* (1753—1816). Abauj vármegyében 1784. főszolgabiró, 1790. másod alispán, 1792. és 1802. országgyülési követ volt. 1809. kir. tanácsos, 1815. helytartósági tanácsos lett; mint ilyen küldetett kir. biztosul Erdélybe, bizonyos urbéri ügyben vizsgálatot tartani. Ezen működése közben érte a halál Kolozsvárott. Kazinczy Ferenc, akivel rokoni és baráti viszonyban állott, amint leveleiből és emlékirataiból kitünik, eszénél és jelleménél fogva egyaránt nagyrabecsülte.

8. *P. Miklós*, szül. Káván (Pest) 1806., megh. Karácsondon (Heves) 1887., atyja *Simon*, anyja Borbély Borbála volt. Atyja már mint 10 éves fiuról igy ir róla testvérbátyjának, kinek halála esetére gondjaiba ajánlja: «Én ezen fiuból nem középszerü, hanem eminens embert várok, ha jó vezére leszen. A hazának, atyjafiainak és minden embertársának diszére és hasznára lészen.» Mint tüzes, elszánt és hazafias buzgalomtól duzzadó ifju már korán megjelent a közélet terén. 1832. és 1833. Keglevich Miklós gróf, Orczy István báró, Csiky Sándor, Recsky András, Borbély Tamás és más hazafiakkal együtt részt vett a hevesvármegyei tisztújításokon,az ott akkor uralkodó papi párt elleni küzdelmekben. 1848 jun. 2. Heves vármegye 2-od alispánjává s ugyanazon évben országgyülési képviselővé, 1849 jan. 3. pedig Heves vármegye 1-sö alispánjává választatott s mint alispán Batthyány miniszterelnök által megyei kormánybiztossá is kineveztetett. 1849 febr. 5. a honvédelmi bizottmány által Komárom várába küldetett kormánybiztosnak s ott kifejtett hazafias, erélyes és fáradhatlan buzgalmu működésével ugy a helyi érdekeltség, mint a nemzeti kormány elismerését kiérdemelte; az abszolut hatalom által azonban kötél általi halálra itéltetett s neve az akasztófára függesztetett. (V. ö. Magyar Hirlap 1851. évf. szept. 21-iki 568. száma.) Komáromi működéséről sokkal később az Abafi által szerkesztett Hazánk című történelmi közlöny 1885 márc. füzetében adta elő visszaemlékezéseit *Komáromi emlékeim* címen. A szabadságharc leveretése után egy ideig Tisza-Várkonyon rejtőzködött, de felismertetvén, hogy az elfogatást kikerülje, 1850 máj. külföldre menekült s Belgrádon, Szalonikin át Konstantinápolyba, onnan tengeren Marseillebe s végre Brüsszelbe érkezett, majd Párisban és Londonban tartózkodott, végre 1855. Genfben telepedett le állandóan. Itt egy Pfeffer nevezetü poroszszal nyomdát alapított s ebben nyomatta ki 1864. a Horváth Mihály 25 év Magyarország történetéből és 1865. Magyarország függetlenségi harcának története című munkáit, melyeknek példányai akkor csak rejtegetve voltak a hazába juttathatók, ahol a nemzeti szellem ébresztésére mély hatást gyakoroltak. Genfben az emigrációnak több tagja lakott, kik közül különösen Teleki László grófot kötötte P. Miklóshoz benső barátság, ugy hogy Teleki László gróf legfontosabb emigrációnális iratait nála helyezte el s végrendeletében összes vagyonát P. Miklósra hagyta. Ő azonban egyes emléktárgyakon kivül (p. a Teleki Mihály díszkardja, mely P. intézkedése folytán halála után a sárospataki ref. főiskola muzeumába került) csak Telekinek az emigrációra vonatkozó, nála elhelyezett iratait tartotta meg, amelyek az emigráció s igy a haza történetére bizonyára első rendü kútfők gyanánt fognak egykor szolgálni. A vagyonról ellenben Teleki László testvérei javára lemondott. A kiegyezést közvetlen megelőzött időben az akkori politikai vezérférfiak közül többen meglátogatták P.-t Genfben, igy a többek közt Lónyay Menyhért és Tisza Kálmán is. Végre 1867 jan. visszatérhetett a hazába P. is, ősi birtokára Tisza-Roffra. 1867. ápr. 30. Heves vármegye közönsége újból megválasztotta első alispánjává, mely hivataláról azonban nemsokára lemondott, a felülkerekedő ellenzéki túlcsapongásokat, bár maga is ellenzéki volt, nem helyeselvén. 1868. a Kossuth Lajos újabb leveleire című röpirat miatt erős polémiája volt Horváth Mihálylyal, amelyben igen határozottan tiltakozott Horváth Mihály azon eljárása ellen, hogy az általa az emigráció történetének megirásánál leendő felhasználás végett rendelkezésére bocsátott Teleki-féle emigrációnális iratokat Horváth Mihály a Kossuth megtámadására használta fel akkor, amidőn azokat P. már visszakövetelte és bármi más célra való felhasználásuk ellen eleve tiltakozott. (V. ö. Magyar Ujság 1868 jul. 29., Pesti Napló 1868 jul. 31., Hon 1868 aug. 28. és a 208-ik szám.) P. a 70-es évek végén Roffról a hevesvármegyei függedi, majd karácsondi birtokára költözött. Óhajtása szerint Karácsondon temettetett el, a kertjében levő öreg diófa alá. Özvegye Dapsy Klára, gyermekei *Miklós* és *Amália*, Malatinszky Györgyné. Közérdekü iratai, köztük a Teleki László-féle emigrációnalis iratok is, kivánsága értelmében halála után Irányi Dánielnek adattak át, aki viszont a magyar történelmi társulatnál deponálta azokat az övéivel együtt, oly kikötéssel, hogy az azokat tartalmazó csomag csak 1914-ben lesz felbontandó.

Irodalom. Századok (1897. évf. 197—198. old.); Szederkényi, Heves várm. monogr.; Wurzbach, Biogr. Lexikon, Bécs 1872. 24. rész, 68. old.; Gracza Gy., 1848. szab.-harc tört., III. k. Függelék. U. o. III. k. 135. old. arcképe; Főv. Lapok (1891 ápr. 18.); Pesti Napló (1879 jun. 12.); Vas. Ujs. 1899. évf. 11. sz., P. M. és Teleki László gróf arcképével.

Pulgada, spanyol hosszmérték = $^1/_2$ láb.

Pulkari, indiai virágos mustra.

Pullman-kocsik (XIV. k.), első szerkesztője *Pullman* György, megh. Chicagóban 1897 okt. 19.

Pulo Niasz, l. *Niasz* (XIII. k.).

Pulpitus, l. *Pulpitum* (XIV. k.).

Pulposus (lat.) a. m. husosbelü, pépes.

Pulszky, 1. *Ágost* 1897. megkapta a Lipót-rend középkeresztjét.

2. *P. Ferenc* megh. Budapesten 1897 szept. 9. Utolsó műve *Magyarország archaeologiája* (Budapest 1897, 2 köt.) halála után jelent meg a Pallas kiadásában.

3. *P. Károly* ellen a kir. itélőtábla 1898 jan. 26. hozott határozatával «ugy a tárgyi, mint alanyi tényálladék hiányában az eljárás beszüntettetik». Agyonlőtte magát Brisbaneban (Queensland, Ausztrália) 1899 jun. 6.

Pulvinus (lat.) a. m. levélpárna.

Pulykaorr (növ., Polygonum orientale L.), lásd *Pulykamérge* (XIV. k.).

Puni, folyó, l. *Ket* (X. k.).

Punktográf, l. *Röntgen-féle sugarak*.

Purée (franc., ejtsd: pürré) a. m. pép; finomra vagdalt és szitán áteresztett hús vagy főzelék.

Puri, braziliai indus törzs. Azelőtt emberevők voltak; Minas Geraesben levő eredeti lakóhelyüket elhagyták és maradványaik a Parahyba alsó folyása mentén laknak, Rio de Janeirótól ÉK-re. A coroados és malalis törzsekkel együtt a crenekhez tartoznak. Tetoválják magukat és kis cserekereskedést folytatnak.

Purkersdorf, község Hietzing alsóausztriai kerületi kapitányságban, a Wien és vasút mellett, (1890) 2102 lak. A bécsiek közül számosan használják nyaralóhelyül.

Purus putus (lat.), az az ember, aki a saját szakján kivül semmi máshoz nem ért.

Purustyán vára, Zemplén vármegyében, Gálszécstől Ny-ra a Dargó hegyen emelkedett. Először Petnefia Péteré volt. Ez 1316. fellázadván a király ellen, Ákos Micsk tőle a király számára elfoglalta. 1321-ben a király Sárospatakért odaadta a Baksa-nemzetségnek, a Bocskay-, sóvári Soós- stb. családok törzsökének. V. ö. Anj. okm. (II. 38.). KAR.

Puschmann *Tivadar* osztrák orvostanár megh. Bécsben 1899 szept. 28.

Putamen (lat.), a gyümölcsnek csontburokja, l. *Gyümölcs* (VIII. k.) és *Magrejtő* (XI. k.).

Puthon *Viktor* báró, osztrák helytartó, szül. 1842 márc. 3. A jogot végezte s azután a közigazgatási pályára lépett. Több osztrák koronatartományban szolgálva, fokról fokra emelkedett, mignem 1890. Felső-Ausztria helytartójává tették. A közel multban mint miniszterelnök-jelöltet is emlegették. Politikai hitvallására a konzervativ párt hive. M. L.

Putte *Izsák Dignus Fransen*, van de, németalföldi államférfiu, szül. Goesben (Zeeland) 1822 márc. 22-én. Mint adótiszt utazásokat tett, majd Ny.-Indiába került, hol jelentékeny vagyont szerzett. Visszatérte után tagja lett az alsóháznak s nemsokára, Thorbecke második miniszteriumában, a gyarmatügyek vezetését vállalta magára (1862—66), majd a Geertsema kabinetjében is e minisztériumnak élén állott. Egész politikai szereplése alatt a szabadelvü gyarmatpolitika hive volt s főleg az ő erélyének tulajdonítható a Boschféle rendszer megbuktatása. 1879 óta az első kamara tagja. Miniszter korában mondott beszédei Parlamentaire redevoeringen cím alatt jelentek meg (Schiedam 1872—73, 2 köt.).

Puvis de Chavannes *Péter*, francia festő, megh. Párisban 1898 okt. 24.

Puy-de-Dôme, francia départ., (1896) 555,078 lak. 1897-iki termés: 864,000 hl. búza, 816,000 hl. rozs, 280,000 hl. árpa, 576,000 hl. zab, 528,352 hl. bor, 32,751 hl. gyümölcsbor, 369,768 t. szén.

Pünkösdi szegfű (növ.), a Dianthus plumarius, l. *Szegfű* (XV. k.).

Pünkösd-sziget, l. *Aragh*.

Pürcker *Vince* (pückhaini) báró, cs. és kir. táborszernagy, szül. Grazban 1820 nov. 11-én. 1835. hadapród lett a 13. gyalogezredben. 1840 ápr. 1. hadnagy, 1847 jul. 2. főhadnagygyá lépett elő s azután a vezérkarhoz osztották be. 1848 nov. 5. századossá nevezték ki. 1848—49. részt vett az olaszországi hadjáratban. 1852 febr. 20. őrnagy s térképelésügyi aligazgató volt Magyarországban. 1856. a 4. hadsereg másodvezérkari főnökének helyettesévé nevezték ki, azután pedig Oláhország terepfelvételénél működött. 1857 márc. 27. a 10. hadtest vezérkari főnökévé, 1859 máj. 5. pedig ezredessé nevezték ki. Az olaszországi hadjáratot mint a 4. hadtest másodvezérkari főnöke küzdötte végig. 1866. részt vett az olaszországi hadjáratban s jun. 24. a custozzai csatában annyira kitüntette magát, hogy két nap mulva soron kivül vezérőrnagygyá nevezték ki, jul. 18. pedig a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. Szept. 26. a hadseregfőparancsnokság hadműveleti irodájának főnökévé, 1868 jan. 26. a közös hadügyminisztérium 5. osztályának főnökévé nevezték ki. 1869 jan. 3-án dandárparancsnok lett a XII., majd pedig a 6. hadosztálynál. 1871 dec. 26. a 28. hadosztály parancsnokává, 1872 ápr. 25-én altábornagygyá lépett elő. 1876 okt. 5. a zágrábi főhadparancsnoksághoz osztották be. 1878 máj. 12. a 25. gyalogezred tulajdonosa lett, 1878 dec. 3-án a II. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki, 1879. bárói rangra emelték, 1879 aug. 20. v. b. t. tanácsossá nevezték ki. 1881 febr. 1. a Lipót-rend középkeresztjét kapta. 1881 máj. 8. megvált a tényleges szolgálattól s nyugalomba vonult. M. I.

Püspöki cím díja, l. *Díj*.

Püttlingen, porosz község, (1895) 11,289 lak.

P. W., l. *P. M.* (XIV. k.).

pxt., a latin *pinxit* (festette) rövidítése.

Pyaemia (gör.-lat.) a. m. genyvérüség, lásd *Geny* (VII. k.), *Seb* (XV. k. 1017. old.) és *Vérmérgezés* (XVI. k.).

Pycnidium (növ.), sok gomba, kivált a morzsagombák, de némely zuzmó termésének egyik alakja.

Pydna, l. *Pidna* (XIII. k.).

Pygme, l. *Ökölvivás* (XIII. k.).

Pylae Ciliciae, l. *Gülek-Bokhaz*.

Pylos, l. *Navarino* (XII. k.) és *Pilosz* (XIV. k.).

Pynacker Hordyk (ejtsd: pájnakker hordájk) *Cornelis*, németalföldi hisztorikus és államférfiu, szül. Drumptban 1847. Utrechtben tanult. 1874. a jogtörténet tanára lett Amsterdamban, 1881-ben Utrechtben. 1882—83. belügyminiszter volt. 1885. Drente kormányzója lett, 1888—92. az indiai gyarmatok főkormányzója volt. Főbb művei: Rechtsbronnen van Zutphen (Hága 1881); Narracio de Groninghe etc. (Utrecht 1888).

Pyramidon, l. *Piramidon*.

Pyrénées, *Hautes-P.*. francia département, (1896) 218,973 lak. 1897-iki termés: 230,000 hl. búza, 75,000 hl. rozs, 17,000 hl. árpa, 95,000 hl. zab, 20,942 hl. bor, 2249 hl. gyümölcsbor. — *P.-Orientales*, francia département, (1896) 208,387 lak. 1897-iki termés: 67,400 hl. búza, 188,130 hl. rozs, 12,970 hl. árpa, 42,530 hl. zab, 2.143,068 hl. bor. V. ö. *Spendor* E., Through the High Pyrenees (London 1899).

Pyrolusit, l. *Barnakö* (II. k.).

Pyronin, l. *Pironin*.

Pyrrhocoris *Fall.* (állat), a bodobácsfélék (Lygaeidae) családjába tartozó poloskanem, melynek egyik faja, a *P. apterus* L. verőfényes helyeken, kőfalakon, vagy fakérgen és fakéreg alatt igen gyakori; alapszine fekete, de előhátának szegélye és potroha piros, ugyszintén szárnyfedője is, de fekete foltos. D. J.

Pythoniasmus (gör.-lat.), jóslás természetfölötti sugallásokból; a babonaságnak (superstitio) egy faja.

Pyxidium (növ.), l. *Kupakosak* (XI. k.).

Q.

Quadrigale, l. *Kotorgárt*.

Quaestionarii (lat.), azoknak a XIII. sz.-beli skolasztikusoknak mellékneve, akik sok nehéz dogmatikai s egyházjogi kérdést fejtegettek, melyeknek azonban alig volt gyakorlati jelentőségük.

Quamtapoh, l. *Kumtapoh*.

Quantité négligeable (franc., ejtsd: kantité neglizsábl) a. m. elhanyagolható vagyis többé tekintetbe nem veendő mennyiség.

Quappa, dakotai indus törzs.

Quarantana (arabul: Karantel), hegy Palesztinában, Jerikótól Ny-ra, 97 m.-nyire a tenger szine fölött, 347 m. magasságban emelkedik Jerikó fölé. A legenda szerint a Q. volt Jézus 40 napi böjtjének és kisértésének szinhelye.

Quarcos tégely, l. *Olvasztótégely* (XIII. k.).

Quaritch *Bernát*, londoni könyvkereskedő megh. Londonban 1899 dec. 18.

Quarta Trebellianica, l. *Egyetemes hagyomány* (V. k.).

Quart d'heure de Rabelais (franc.) a. m. Rabelais negyedórája; tréfás kifejezés a korcsmai költség megfizetésének idejére.

Quarterly Review (ejtsd: kuarterli rivjú), angol konzervativ politikai és irodalmi folyóirat. 1809. alapította John Murray könyvkereskedő Londonban. Negyedévenkint jelenik meg.

Quartfagot, l. *Fagot* (VI. k.).

Quartola, olyan zöngecsoport, mely ugyanegy időtartam alatt négy egységet igényel, p. $^6/_8$ ütenyben háromnyolcad helyett négyet; az ily rendetlen zöngecsoport mindig megjelölendő,

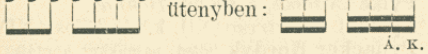

stb. Á. K.

Quasi usus fructus, l. *Quasi* (XIV. k.).

Quast *Pieter*, hollandi festő, szül. Amsterdamban 1600 körül, megh. Hágában 1646. v. 1647. Valószinüleg Hágában tanult és 1634. tagja lett az ottani festőcéhnek. Víg, pajzán, néha groteszk genreképei néha Brouwerra vagy Hals Dirkre emlékeztetnek. Említendők: Hollandi parasztszoba (1633, bécsi muzeum); A bolondság diadala 1643, hágai muzeum) stb.

Quatember (lat. *quatuor tempora*, középkori latinsággal *quatempora* a. m. a négy időszak), a negyedévenkint rendelt 3—3 napi kántorböjtök (l. *Böjt*), melyek annyira átmentek a polgári életbe, hogy valóságos időmeghatározókul használtattak. Bár már az V. sz.-ban is tartották a Q.-t, mégis csak VII. Gergely állapitotta meg ma is használatos sorrendjüket: a tavaszit hamvazó szerda után, a nyárit pünkösd, az őszit keresztfelmagasztaltatás és a télit Luca napja után. Használatos a Q. még az évnegyed helyett is, különösen ha a negyedek a kántorböjtökkel összeesnek; némely helyen a husvét, szt. János, szt. Mihály és karácsony, más helyeken gyertyaszentelő boldogasszony, szt. György, szt. Mihály és karácsony. Ezen időszakokhoz kötötték néha az adó fizetését vagy más szolgálmány teljesitését; p. az évnegyedes bányászati adót. LAKITS.

Quatricinium (lat.), igy nevezték régebben az olyan zeneműveket, melyek négy réz fúvóhangszerre voltak irva.

Quatriduum (lat.) a. m. négy napos időtartam.

Quedenfeldt *Miksa*, német utazó, szül. Glogauban 1851 jun. 13., megh. Berlinben 1891 szept. 18. Katonai pályára lépett, de már 1877. megvált a hadseregtől. 1883. bejárta Marokkót, 1884. Algériát, 1885—86. újra Marokkót, 1887. a Kanáriszigeteken és Afrika Ny-i partján, 1888. és 1889. pedig Tuniszban és Tripoliszban járt. 1891. Kis-Ázsiába akart menni, de betegsége miatt vissza kellett térnie. Utazásairól becses etnográfiai és entomologiai gyüjteményeket hozott magával. Kutatásainak eredményeit főkép a Berliner Zeitschrift für Ethnologie közölte.

Quedlinburg, porosz város, (1895) 21.971 lak.

Queen Charlotte-szigetek, l. *Santa Cruz-szigetek* (XIV. k.).

Queensbury (ejtsd: kínszböri), város York angol grófságban, Halifaxtól nyugatra, 6 km.-nyi távolságban, (1891) 6740 lak., szénbányákkal.

Queen's metal (ang., ejtsd: kvínsz mettl) vagy *Q. fém*, igy nevezik azt a britanniafémhez hasonló ötvényt, mely 1 rész antimont, 1 rész bizmutot, 2 rész ólmot és 9 rész ónt tartalmaz.

Queen's ware (ang., ejtsd: kvínsz ver), így nevezik Angliában a Wedgwood által feltalált elefántcsont- vagy kénsárga színü, igen könnyü kőedényt, melyből a feltaláló 1765. Sarolta angol királynénak készítette a service-t.

Quelimane, l. *Quilimane* (XIV. k.).

Quesnay de Beaurepaire (ejtsd: kené dö bórper) *Gyula* (iróí néven *Glouvet*), francia iró és államügyész, szül. Saumurben 1838 jul. 2. Jogi tanulmányai bevégeztével a birói karba lépett. 1889. államügyészszé nevezték ki s a Boulanger, Rochefort és Dillon ellen indított pörben ő képviselte a vádat, mely a nevezettek elitélésével végződött. 1893. a semmitőszék elnökévé tették. Midőn a semmitőszék 1898. elhatározta a Dreyfus-pör revizióját, Q. lemondott elnöki állásáról s 1899. a hirlapokban megtámadta birótársait, hogy a tanuk kihallgatásakor pártszempont vezette őket. Az ügy a képviselőházban is szóba jött, hol Q. vádjait alaptalannak mondták s a kormánynak bizalmat szavaztak. Q. mindamellett az Echo de Parisban tovább folytatta polemiáját, föntartotta a Dreyfus ellen emelt vádakat, Loubet köztársasági elnököt pedig, mint a panamisták pártfogóját támadta. A rennesi tárgyaláson új bizonyítékokat helyezett kilátásba Dreyfus ellen, azonban új vádjai pletykáknak bizonyultak. Szerencsésebb volt mint iró és költő. Következő müveit említjük meg: Histoire du vieux temps (1880); Le Forestier (1880); Le Marinier (1881); Le Berger (1882). Ez utóbbi három költeményfüzet. Regényei: La famille Bourgeois (1883); L'idéal (1884); L'étude Chandoux (1885); Marie Fougère (1889, *Luce Herpin* álnéven); Le Père (1886, melyet szindarabbá is feldolgozott).

Quibdo (ejtsd: kibdó), város Cauca kolumbiai departamentóban, a hajózható Rio Atrato mellett, (1870) 6858 lak., aranykivitellel. Majdnem egészen cölöpökön épült. Közelében dús rézbányák vannak.

Quiche (ejtsd: kicse), az ilynevü guatemalai départamento fővárosa, az Atitlan-tótól északra fekvő fensikon, Q. egykori fővárosának, *Utatlan*nak helyén, 9915 lak.

Quicherat (ejtsd: kisrá), 1. *Gyula István József*, francia történetiró, szül. Párisban 1815 okt. 13., megh. u. o. 1882 ápr. 9. Mint az École des chartes tanára, 1848. megalapitotta a Société de l'École des chartes társaságát, melynek Bibliothèque c. folyóiratában számos történeti dolgozata megjelent. Müvei: Procès de condamnation et réhabilitation de Jeanne d'Arc (Páris 1841—49, 5 köt.); Conclusion pour Alaise dans la question d'Alesia (1858); Histoire de Sainte-Barbe (1860—64, 3 köt.); Formation des anciens noms de lieu (1867); Histoire du costume en France (1874). Halála után jelent meg: Mélanges d'archéologie et d'histoire (Lasteyrie által irt életrajzzal, Páris 1885—86, 2 köt.).

2. *Q. Lajos*, francia filologus, szül. Párisban 1799 okt. 13., megh. u. o. 1884 nov. 17-én. 1819-től fogva az École normale-ban tanult. 1822. a bourgi collège tanára lett. 1827—49. Párisban különböző iskolákban tanitott. 1849. a Ste-Geneviève-könyvtár könyvtárosa, 1864. az Académie des inscriptions et belles-lettres tagja. Müvei: Dictionnaire latin-français (Davelny-val együtt, Páris 1844); Vocabulaire des noms propres de la langue latine (1846); Dictionnaire français-latin (1858); Addenda lexicis latinis (1862); Traité de versification latine (1826, 29. kiad. 1882); Thesaurus poeticus linguae latinae (1836, 2. kiad. 1882); Nouvelle prosodie latine (1839, 32. kiad. 1893); Traité de versification française (1838, 2. kiad. 1850); Traité élémentaire de musique (1833); Adolphe Nourrit (életrajz, 1867, 3 köt.); Mélanges de philologie (grammatikai és metrikai dolgozatok, 1879).

Quicunque (Symbolum Q. v. symbolum Athanasium), az u. n. Athanasius-féle hitvallás kezdő szava, melyről magát az egész hitvallást is nevezni szokás. A szent háromság és a fiuistennek emberréléte tanát az ortodox felfogás szerint határozott tételekben fejezi ki, ugy amint a tan a kalcedoni zsinaton (451) az egyházban kifejezést nyert.

Quieta non movere (lat.) a. m. nyugodt dolgokat nem kell mozgatni.

Quijo (ejtsd: kihó), ecuadori indus törzs, a quitutörzs egyik ága.

Quillan (ejtsd: kiján), város Aude francia départements Limoux kerületében, (1891) 2236 lak., várromokkal, fakereskedéssel. Közelében van *Ginoles* kénes fürdő (27°).

Quilon (Kollam), kikötőváros Travankor britindiai hübérállamban, az előindiai félsziget déli csúcsán, (1891) 15,375 lak. Q. régente Malabar legnagyobb kikötőinek egyike volt, honnan sok borsot és indigót vittek ki. Azonos Marco Polo *Coiluná*-val, a középkori irók *Columbumna*-jával és a sziriai keresztények egyik fő fészke volt. A portugálok Q.-ban 1503. kereskedelmi telepet és erősséget alapitottak, melyet a hollandusok 1661. elfoglaltak. A város 1803 óta az angolok birtokában van.

Quinet (ejtsd: kiné) *Benedek*, belga iró, szül. Monsban 1818. Minden irodalmi müfajban próbálkozott, főképen a szatirában. Müvei: La voix d'un jeune âme (1839); La prière civique (1844); Danton chez les contemporains illustres, ou la Ménippée révolutionnaire (1848); Pages détachées (1846); Lilia (1856); Patrie (1877); Au village (1881); L'homme au masque de fer (szinmű, 1852). Irt ódákat és kisebb költeményeket is. Müveinek egy része összegyüjtve: Oeuvres (3. kiad. Mons 1856).

Quintfagot, l. *Fagot* (VI. k.) és *Fúvóhangszerek* (VII. k.).

Quintinus, picardiai szabó, kit 1530. Tournaiban megégettek. A *quintinista* szektát alapitotta, mely Hollandiában és Brabantban elterjedt és amelynek tanai szerint az ember mindent, még az egyházi értelemben vett bünt is, a szentlélek sugallatára visz véghez.

Quioco, néger törzs, l. *Kioko*.

Quipu, l. *Quippu* (XIV. k.).

Quirites, eredetileg a. m. szabinok; később, mikor amazok a rómaiakkal egyesültek, az elnevezés a rómaiakra is átszállott, azon értelemben, hogy béke idején is viselnek fegyvert. Q. tehát a szabad rómait jelenti, ellentétben a katonával. A diplomáciai érintkezésben a populus Romanus Quiritium jelenti a római népet belső viszonyai-

ban és vonatkozásaiban; viszont a Romani kifejezés a külpolitikára vonatkoztatva fordul elő. L. M.

Quisque suorum verborum optimus interpres (lat.) a. m. mindenki legjobb magyarázója saját szavainak.

Quitu, délamerikai indus törzs Ecuadorban. Homlokuk alacsony, füleik meglehetősen nagyok, hajuk és szakálluk kevés és vastag, arcszínük rézvörös. Valamikor nagy és szervezett birodalmuk volt, mely a perui inkáknak csak 38 évig volt alávetve.

Quod dubitas, ne feceris (lat.) a. m. ne tedd azt, ami iránt kétségben vagy.

Quorndon, város Leicester angol grófságban, (1891) 1888 lak., rókavadászatairól lett híressé. Mellette vannak a *Mount Sorrel* gránitbányái és Barrow upon Soar szénégetői.

R.

Ra, helyesebben *Ré*, napisten, l. *Egyiptomiak vallása* (V. k.).

Raab *János Leonárd*, német rézmetsző, megh. Münchenben 1899 ápr. 2.

Rab, sziget, l. *Arbe* (II. k.).

Rab, az, akit birói ítélet személyes szabadságától megfosztott. L. még *Rabmunka* és *Rabsegélyező egyesületek* (XIV. k.).

Rabadit (ásv.), l. *Schreibersit* (XIV. k.).

Rábaközi főesperesség, Sopron vármegyének keleti részén, a kapuvári Rába és az Öreg-Rába folyóágak közt terült el s a győri püspökség részét tette. Névleg ma is fennáll a győri székesegyház káptalanában. KAR.

Rabbit, l. *Welsh rabbit.*

Rabes *Miksa,* német festő, szül. Samterben (Posen tartomány) 1868 ápr. 17. Festészeti tanulmányait Berlinben eleinte önállóan, majd Graeb Pál vezetésével végezte. Beutazta Olaszországot, Sziciliát, majd 1887. a Keletet, honnan sok egyiptomi, palesztinai és sziriai vázlatot hozott magával. Azóta még hat keleti utat tett, az utolsót 1898. a német császári pár kíséretében. Művei többnyire keleti tájakat, építészeti emlékeket és népjeleneteket ábrázolnak. Képei közül említendők: II. Vilmos császár hadi szemléje Damaszkuszban; A német császár bevonulása Jeruzsálembe; Arab vásár Kairóban; Török temető; Palesztinai pásztorok; A királysírok völgyében; Nyilvános levéliró Kairóban.

Rabinal, indus község Guatemalában, Salamától nyugatra 5 km.-nyi távolságban, a R. folyó, az Usumacinta mellékfolyója mellett, (1880) 3184 lak. a quiché-törzsből. Közelében fekszenek a R. völgyében, 509 m. magas halmon a pokomának egykori fővárosának, *Nimpokomnak* romjai.

Rabszolgák gyémántja, l. *Goutte* (VIII. k.).

Rabusson (ejtsd: rabüszoñ) *Henrik,* francia regényiró, szül. Párisban 1850. Első regénye: Dans le monde 1882. jelent meg a Revue des Deux Mondesban és nagy feltünést keltett. Későbbi nevezetesebb regényei: L'Aventure de Mlle de Saint-Alais (1885); Hallali (1890); Monsieur Cotillon (1895); Cahier bleu (1898).

Rabvallató, a savanyu bor népies neve.

Racehorse-expedició (1773), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90.)

Rác háló, l. *Halászat* (VIII. k.).

Rackarock, robbanó szer, melyet közvetlenül használat előtt klórsavas káli és nitrobenzol keverékéből állítanak elő. Főként É.-Amerikában használják.

Ráckeve (XVI.k.),az Árpád-ligetben 1897 szept. 26-án leplezték le az ezredéves ünnepekre készült *Árpád-szobrot* (l. o.). Ugyancsak az ezredévi forduló alkalmából építették az u. n. *Árpád-hídat*, mely a Csepel-szigetet a dunáninneni kerülettel köti össze. A híd hossza 370 m., nyilása 50 m. Előállítási költsége 220,000 korona,melyből R. 190 ezeret, a többit Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye fedezte. A híd vámszedésjoga a királyi családi uradalomé, de a jogot R.-nek engedte át évi egy aranyért. 1899 okt. 28. kelt 1900 febr. 1. hatályba lépő rendelettel az igazságügyminiszter R.-n kir. közjegyzőséget létesitett.

Rác pendely-háló, a vetőhálóhoz hasonló igen nagy kerek háló, de amelyet nem ugy vetnek, hanem lassan kiterítve csónakról bocsátanak a vizbe.

Rác ürmös, l. *Ürmösbor* (XVI. k.).

Rácz, 1. *Ambrus,* 1598—1622. kassai ötvösmester. Származáshelye a kolozsvármegyei Gyalu község. Polgárjogot 1598 aug. 3. nyervén Kassán, csakhamar előkelő szerepet kezdett játszani a céh- és városi életben. A communitas tagjává 1607—1608., 1612—22. években választották meg; mint első céhmester 1612—13., 1615—16., 1620. és 1621., második céhmester gyanánt pedig 1608. működött. R.-nak egyik ötvösművét az országos magyar iparművészeti muzeumban őrzik. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899., a magyar tudományos akadémia kiadása); Két kassai fedeles kupa (Arch. Ért. 1898). MIHALIK J.

2. *R. István,* cimbalomművész és tanár, szül. Nagyhalápon 1844. népzenész szülőktől. Majdnem az összes népzenekaroknak ő volt a legkeresettebb cimbalmos tagja, aki a cimbalomoktatás terén is széles elismerést vivott ki magának. A Margitszigeten többször részesült abban a szerencsében, hogy Rudolf trónörökös és neje Stefánia főhercegasszony előtt mint magán cimbalomművész bemutathatta magát; a walesi hercegnek és Lajos Viktor főhercegnek is kedves szólistája volt. Á. K.

3. *R. Pál*, cigányprimás, szül. Nagy-Gécen (Nógrád) 1815., megh. Budapesten 1885. Önként beállt egyik huszárezredbe s vitézsége és ügyességével őrmesteri állásig vitte. 1848. Veronába került ezredével s több ütközetben kitünt. Vladimir orosz herceg, egyik osztrák hadtestparancsnok a szt. György keresztjével tüntette ki. Megválván a katonai élettől, zenekart szervezett. Első európai körútra 1873. indult s egész Európát diadalmasan utazta be, számtalan kitüntetést és sok pénzt aratva. Többször nősült s 36 fiat hagyott maga után, kikből ma is él 22, mindannyian népzenekarok élén működve; ezek közt elsőszülötte ifj. *R. Pali* örökölte leginkább apja hevét és tüzes előadási modorát. Hogy minő nagy népszerűségnek örvendett, az halálakor bizonyult be. Katonai tiszteletadásban részesitette Edelsheim-Gyulay akkori hadtestparancsnok, 120 zenészből álló cigánybanda Berkes Lajossal az élén kisérte a kerepesi-úti temetőbe. Á. K.

Raczynski (XIV. k.) *család. R. Károly* gróf, megh. Krakóban 1899 márc. 13.

Radák *Ádám* báró, szül. Marosvásárhelyen 1837 szept. 3., megh. Mikeszászán 1897 ápr. 3. Utolsó tagja egy ősi erdélyi családnak, mely magyar-benjei előnévvel, 1744. nyerte a bárói méltóságot. Anyja Rhédey Klára grófnő a szabadságharc idején valódi őrangyala volt a magyar ügy harcosainak és üldözötteinek. R. a közélettől visszavonulva élt; tagja volt a főrendiháznak, s a Johannita-rendnek lovagja. Végrendeletében az erdélyi ref. egyházkerületnek 60,000, az enyedi Bethlen-kollégiumnak 40,000 frtot hagyott.

Raddoppiamento (ol.), a zenei részek ismétlő jegyének olasz elnevezése.

Rade *Pál Márton*, német ev. teologus, szül. Rennersdorfban 1857 ápr. 4-én. 1882. Schönbachban (Szászország) pap lett, 1892. Frankfurtban. 1887 óta Die christliche Welt c. hetilapot ad ki. Művei: Damasus, Bischof von Rom (Freiburg 1882); *Paul Martin* név alatt: Dr. M. Luthers Leben, Thaten u. Meinungen, dem deutschen Volke erzählt (Neusalza 1883—87, 3 köt.); Der rechte evangel. Glaube (1892); Die Religion im modernen Geistesleben (1898); Religion und Moral (1898); Die relig.-sittliche Gedankenwelt der Fabrikarbeiter (1898).

Radeberg, szászországi város, (1895) 10,294 lak.

Rade vorm Wald, porosz város, (1895) 10,332 lak.

Radiatus (lat.) a. m. sugaras, sugárforma.

Radica d'Albania, l. *Tubák.*

Radicula (lat.), l. *Gyököcske* (VIII. k.).

Radikál-párt, 1849 ápr. 5. alakult meg Debrecenben a nemzetgyülés tagjaiból. Az 1849 márc. 4-én kiadott «birodalmi alkotmány» eltörli Magyarország alkotmányát s az országot több koronatartományra osztva, Ausztriába olvasztja. Kossuth már ekkor tervezi «megfelelő ellennyilatkozat» tételét s ezt a sereg vezéreivel közli Cibakházán. A magyar fegyverek diadalmas előnyomulása s az oroszoknak Erdélyből kiűzetése után a megtorlás eszméje még erősebb lesz s a békepárt feloszlásával a mérsékeltebb elemek is elfogadják azt. Igy alakul meg ápr. 5. a párt, melynek elveit *A R. programmja* cimü okmányban foglalta össze *Somogyi* Antal a következő három pontban: «1. Egy és oszthatatlan Magyarország teljes önállással és függetlenséggel. 2. Magyarországnak demokrata státussá (e szó később köztársasággá javíttatott) alakítása. 3. E magas célok elérése végett, elvetvén minden félrendszabályt, elhatározott, bátor politikának követése.» E programmot összesen 122 képviselő irta alá, tehát az alsóház Debrecenben levő létszámának fele. Szándékosan kizárták a párt vezetői a Madarász-töredéket- miután erre a márciusban lezajlott gyémántpör árnyat vetett. Az első aláirók Ujházi László és Horvát Boldizsár (ez utóbbi a feloszlott békepárt tagja) voltak, tizenhetedik aláiró Vörösmarty Mihály, ki ez aláirása miatt bujdosott a szabadságharc után, utolsó aláiró, ki máj. 2. csatlakozik a párthoz, Tóth Lőrinc, az egyetlen még életben levő párttag. Aláirta megbizottja által Kemény Zsigmond is, aláirták a nemzetiségi képviselők: Murgu, Muyszer, Vlád. Ez okmány létezése megdönti a Kossuth ellen annyiszor hangoztatott vádat, hogy az ápr. 7-iki gödöllői katonai tanácskozás presszióval erőszakolta volna ki az ápr. 14-iki függetlenségi nyilatkozatot. Az okmány Kacziány Géza dr. szabadságharci gyüjteményében van, hü fakszimiléje Gracza művének 2. köt. 396. old., kicsinyitett másolatban a Jókai-Rákosi-Bródy-féle 48-ban. V. ö. *Kacziány* Géza, A függetlenségi nyilatkozat (Hazánk 1899 ápr. 14. sz.); Irodalomtörténeti Közlemények (1890, I. köt., Miért bujdosott Vörösmarty? u. a.-tól). K. G.

Radiográfia és *radioszkópia*, l. *Röntgen-féle sugarak.*

Radisics *Jenő* 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Radius *Anna*, olasz regény- és novellairónő *Neera* álnéven, szül. Milanóban *Zuccari* nevü családból. Eleinte milanói lapokba irt. Munkáit erős megfigyelő tehetség és a társadalmi bajoknak bátor és kiméletlen feltüntetése jellemzi. Művei: Un romanzo; Addio; Vecchie catene; Novelle gaie; Un nido; Iride (novellák gyüjteménye, 1880); Il castigo (regény, 1881); La regaldina (1884); Il marito dell'amica (1885); Teresa (1886); Lydia (1888); Senio (1892); Nel sogno (1893); Anima sola. Magyarul megjelent tőle: Kerülő az asszonyt (regény, ford. *Gauss* Viktor, Budapest 1899).

Radnai *Rezső*, iró, szül. St.-Pöltenben (Ausztria) 1864 máj. 13. Erdélyben nevelkedett, majd Budapesten tanult, hol bölcsészetdoktori és tanári oklevelet szerezvén, Teleki Géza gróf és Eötvös Lóránd báró házánál mint nevelő működött, 1888. pedig a közoktatásügyi minisztériumban lépett szolgálatba, hol jelenleg mint titkár a tanitóképzés ügyeinek referense. 1897. Ausztria, Németország és Svájc tanitóképzését tanulmányozta állami megbizásból. Eredeti és forditott költeményeket, elbeszéléseket, birálatokat és irodalmi tanulmányokat közölt a lapokban és folyóiratokban, ő rendezte sajtó alá Győri Vilmos irodalmi hagyatékát, u. m. költeményeit, elbeszéléseit és egyházi beszédeit. Önálló műve: *Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817.* (Olcsó könyvtár 1888). Bevezetéssel kiadta a Magyar könyvtárban Kölcsey beszédeit, Arany Katalinját és Petőfi hazafias költeményeit. N. L.

Radnóti *Dezső*, hírlapíró, szül. Abrudbányán 1865. Középiskoláit a nagyenyedi és szászvárosi református kollégiumokban végezte, azután jogot hallgatott a kolozsvári tud.-egyetemen. Mint középiskolai tanuló fővádlója volt a szászok és oláhok ellen Szászvároson megindított zászlósértési pernek. Mint joghallgató részt vett az E. M. K. E. szervezési munkálataiban. Később ennek az egyesületnek fogalmazója volt és mint ilyen különösen az Emke-népkönyvtárakat és daloskörket szervezte. Alakította 1891. az erdélyi Kárpát-egyesületet, melynek most is főtitkára. Kezdeményezte a helynevek magyarosításáról szóló törvényt és tagja volt — a belügyminiszter által kinevezve — annak az országos bizottságnak, mely ezt a törvényt előkészítette. Kezdésére indult meg a mozgalom, hogy Erdélyben az idegen helyelnevezések ismét felvegyék régi magyar neveiket. Az erdélyi Kárpát-muzeum szervezési munkálataiban tevékeny részt vett. Szerkesztette az Erdélyi Hiradó politikai napilapot, most az Erdély című turistasági, fürdőügyi és néprajzi szaklapot szerkeszti. Erdélyben az első élclapnak, a Virgácsnak az alapítója. Munkái: *Erdélyi úti kalauz, Erdélyi díszalbum, Emke-emléklap, Kossuth-emléklap* stb.

Radó, név, l. *Magyar személynevek.*

Radó *Kálmán*, megh. Karlsbadban 1899 jul. 1. Répcelakon temették el jul. 6.

Radó 1. *Antal* (XIV. k.) 1897. Musset Alfrédből való fordításaival első díjat nyert a Kisfaludy-társaságnál s e fordításait 1898. adta ki *Alfred de Mussetből* cím alatt. Ugyanakkor jelent meg eredeti költeményeinek egy újabb sorozata: *Dalok és történetek.* 1898 őszétől fogva szerkeszti a Magyar Könyvtár c. vállalatot, melyben megjelentek tőle: *Coppée*, A kovácsok sztrájkja és egyéb elbeszélő költemények; *Boccaccio*, Válogatott elbeszélései a Dekameronból; *Cavallotti*, Énekek éneke (magyar szinre alkalmazva); Olasz Elbeszélők Tára, 1. sorozat; *Bracco*, Don Pietro Caruso; *Verga*, Parasztbecsület, stb. Újabban több cikket irt olasz lapokba és folyóiratokba, magyar munkákat ismertetve.

2. *R. Vilmos* újabb műve: *Ujváry Miklós, a magyar Robinson* (ifjusági elbeszélés, Budapest 1899).

Radocza *János* (sár-szent-miklósi), országgyülési képviselő, szül. Sár-Szent-Miklóson (Fejér) 1835. Jogi tanulmányainak befejezése után Budapesten ügyvédi irodát nyitott. 1867 óta mint a főváros törvényhatósági tagja nagy tevékenységet fejt ki a közügyek terén. 1872. a budapesti terézvárosi, később a zalaegerszegi kerület képviselőjének választotta. Az ő kezdésére indult meg 1894 jan. az a mozgalom, mely a márc. 4. tartott országos nagygyülésen a szabadelvü egyházpolitikai törvényjavaslatok mellett tüntetett. 1896 óta ismét Budapest VI. kerületét képviseli szabadelvüpárti programmal. A közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül 1887 febr. 13. a kir. tanácsosi címet, 1896 jan. 1. a magyar nemességet «sárszentmiklósi» előnévvel és 1898 nov. 20-án a III. oszt. vaskorona-rendet kapta.

Radom, orosz-lengyel kormányzóság, (1897) 820,363 lak. — *R. város*, (ugyanakkor) 28,749 lak.

Rados *Gusztáv* 1896 óta mint tanár-könyvtárnok igazgatja a királyi József-müegyetem könyvtárát; a matematikai és fizikai társulat titkára, tagja az országos tanárvizsgáló bizottságnak. Újabb értekezései: *Az orthogonális helyettesítések elméletéhez* (Mathem. és Phys. Értesitő 15. köt.); *Az indukált lineár helyettesítések elméletéhez* (u. o. 16. köt.); *Az indukált helyettesítés charakteristikus egyenletének tényezőkre való felbontása* (u. o. 17. köt.); *Indukált lineár helyettesítések csoportjai* (u. o. 17. köt.); *Az algebrai resolvensek elméletéhez* (u. o. 17. köt.); Zur Theorie d. adjungirten quadratischen Formen (Verhandlungen des Zürcher internationalen Mathematiker-Congresses); Zur Theorie der inducierten linearen Substitutionen (Math. u. naturw. Ber., 15. köt.); Zur Theorie d. orthogonalen Substitutionen (u. o., 15. köt.).

Radoszlavov *Vazul* (XIV. k.), bolgár politikus, 1898. a Grekov-minisztériumban a belügyi tárcát kapta, melyet a kabinet rekonstruálásakor (1899 okt.) is megtartott.

Radula (lat.), a csigák szabályos sorokba rendeződött chitinfogakkal fegyverzett nyelve, amely reszelőhöz hasonlit. Az egyes fogacskák haránt sorokba rendeződöttek s ezek között egy középső és két oldalsort különböztetünk meg. Az egyes sorok fogacskáinak számát képlettel fejezzük ki olyformán, hogy a középsoréinak számát közbül, az oldalsóékat két oldalt irjuk. A R.-val a csiga táplálékát rágja meg, morzsolja szét olyformán, hogy ezt állkapcsaihoz dörzsöli. L. *Haslábuak* (VIII. k.). D. J.

Radványszky (XIV. k.) *család.* — *R. Béla* báró ujabb műve: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. sz.-ban* (Budapest 1897). — *R. János* báró megh. Budapesten 1899 márc. 27.

Radzionkau, falu Oppeln porosz kerületben, Tarnowitz közelében, vasút mellett, (1895) 7595 lak., szén- és vasércbányákkal.

Rae (ejtsd: rá), erősség és katolikus hittérítőállomás Kanada északnyugati részében, a Nagy Rabszolgató mellett. Egyike a nemzetközi sarkvidéki állomásoknak, hol Dawson kapitány 1882—1883. áttelelt.

Raffay *Sándor*, ev. teologus, szül. Cegléden 1866 jun. 12. A gimnáziumot Szarvason végezte, hol 1885. érettségi vizsgálatot tett. Előbb a budapesti egyetemen jogot kezdett hallgatni, majd 1887. a pozsonyi ev. teol. akadémiába iratkozott be. 1890. a jenai, 1891. a lipcsei, 1892. a baseli egyetemeken folytatta tanulmányait. 1892. a besztercebányai ev. algimnáziumba a magyar nyelv és történelem tanáraul, 1893. a tápió-szentmártoni evang. gyülekezet lelkészévé választotta. Innét jelen működési körébe, a pozsonyi ev. egyet. teol. akadémiába 1896. lépett át. Teologiai szak- s az egyházi életben felmerülő kérdéseket tárgyaló cikkeit az egyházi lapok közölték. Önállóan Jenában jelent meg egy tanulmánya: Die Hussiten in Ungarn címen, itthon pedig nehány egyházi beszédje és tanulmánya. Legutóbb az *Ev. konfirmandusok kátéja* c. tankönyvével pályadijat nyert. HÖRK.

Raffenel (ejtsd: rafnel) *Anne*, francia utazó, szül. Versaillesben 1809 ápr. 26., megh. Madagaszkar

szigetén 1858 jun. 12. Mint francia tengerészeti hivatalnok 1826—42. a föld minden részén járt. 1843. Szenegalból két fölfedező utat tett Afrika belsejébe. 1855. Madagaszkar kormányzója lett. Művei: Voyage dans l'Afrique occidentale (Páris 1846); Noveau voyage dans les pays des Nègres (u. o. 1856, 2 köt.).

Raffray (ejtsd: rafré) *Achille*, francia természettudós és utazó, szül. 1844. A francia kormány megbízásából 1873—75. bejárta Abisszíniát, Zanzibart és a Vanika-földet, 1876—77. a molukki szigeteket és Új-Guinea É-i partvidékét. Később francia konzul volt Zanzibarban. Úti jelentései a földrajzi társaság bulletinjében és a Tour du monde című folyóiratban jelentek meg. Művei: Abyssinie (Páris 1876); Les églises monolithes de la ville de Lalibéla (Abyssinie, u. o. 1882).

Ragadesz, l. *Rhagades*.

Ragadófű (növ.), a Galium Aparine L. neve, l. *Ragadványfű* (XIV. k.).

Ragályi, 1. *Béla*, országgyűlési képviselő, szül. Balajton (Borsod) 1853 aug. 15. Mint a borsodvármegyei gazdasági egyesület igazgató-választmányi tagja részt vett az 1885. és 1890-iki gazdakongresszusokon, ez utóbbin mint e gazdasági egyesület egyik küldöttje. A felsőborsodi ev. ref. egyházmegye előbb világi jegyzővé, 1886. tanácsbirájává és 1889. egyházmegyei gondnokává választotta. 1891. az országos egyetemes ev. ref. zsinatra választatott meg képviselőül a tiszáninneni kerület részéről. Tagja a sárospataki ev. ref. főiskola igazgatótanácsának s a tiszáninneni egyházkerület pénzügyi választmányának.

2. *R. Lajos*, országgyűlési képviselő, szül. Mezőkövesden (Borsod) 1857 nov. 22. Miután elvégezte jogi tanulmányait, előbb Budapesten, majd Dunaföldváron ügyvédi irodát nyitott. Sopron vármegye nagybaromi kerülete 1892. szabadelvűpárti programmal képviselőnek választotta. Mikor a kormány beterjesztette az egyházpolitikai javaslatokat, kilépett a szabadelvű pártból. 1896. mint pártonkivülit ismét megválasztották. 1899. belépett a szabadelvű pártba. Tolna vármegye bizottsági tagja és tiszteletbeli tiszti ügyésze.

Ragasztó, 1. az ajtótoknak két függőleges szára, melyen az ajtó függ; 2. *R.*, a ladik ülődeszkáit tartó lécdarab.

Ragasztott fa, a favázas szerkezetben az a szárfa, melyet két fal keresztezésénél nem a keresztező pontban, hanem a mellett helyeznek el.

Rahab, a biblia költői neve Egyiptomban.

Rahán, a buddhisták papjainak neve Birmában.

Rá hibázni, azt fejezi ki, mikor a rossz vadász puszta véletlenségből mégis megejti a nyulat; más értelemben pedig, mikor a gyöngefejű embernek sikerül valamit eltalálnia. V. ö. *Tóth* Béla, Szájrul-szájra (Budapest 1895).

Rahmanieh, *Er*, község Beherah egyiptomi tartomány Atf járásában, a Nilus bal partján, gőzhajóállomással, Damanharból kiinduló vasúttal, (1882) 6079 lak. Itt verte meg Bonaparte 1798 jul. 12. a mamelukokat.

Raiffeisen *Frigyes Vilmos*, a német kölcsönpénztáregyesületek megalapítója, szül. Hammban 1818 márc. 30., megh. 1888 márc 11-én. 1835. mint tiszthelyettes belépett a vártüzérséghez, de később szembaja miatt ott hagyta a katonai szolgálatot és közigazgatási hivatalt vállalt. 1845. Weyerbuschban, 1848. Flammersfeldben és 1852. Hedderdorfban polgármesternek választották. Az 1846—47. inség a szövetkezetek gondolatát keltette benne, melyet a legnagyobb erélylyel terjesztett, még azután is, hogy 1865. betegsége miatt a magánéletbe kellett visszavonulnia. Haláláig mindig azon volt, hogy a róla elnevezett mezőgazdasági hitelszövetkezeteket mennél jobban elterjeszsze. Művei: Die Darlehnskassenvereine als Mittel zur Abhilfe (Neuwied 1866, 5. kiadás 1887); Instruktion zur Geschäfts- u. Buchführung der Darlehnskassenvereine (4. kiad. 1883); Kurze Anleitung zur Gründung von Darlehnskassenvereinen (8. kiad. Neuwied 1893); Die Darlehnskassenvereine (7. kiad. u. o. 1889). 1878. megalapította a Landwirtschaftliches Genossenschaftsblatt c. folyóiratot.

Raimondi *Antal*, olasz utazó, szül. Milanóban 1826 szept. 19., megh. San Pedróban (Peru) 1890 okt. 25. Természettudományokat tanult. 1850. Peruba ment és 1862—71. a limai egyetemen a botanika tanára volt. Azután az ország tudományos felkutatásával foglalkozott. Fő műve: El Peru (Lima 1874—80, csak 3 köt. jelent meg). Megszerkesztette Peru nagy térképét (1 : 500,000 mérték szerint), melyből 5 lap jelent meg (1889).

Rainer *Ferdinánd Mária* főherceg, mint a cs. kir. Landwehr parancsnoka 1897 jun. 14. ülte meg negyedszázados jubileumát, mely alkalommal 40,000 koronával gyarapította a nevét viselő Landwehr-alapítványt. A király pedig saját kezű levélben fejezte ki neki köszönetét s meleg elismerését. 1898 nov. 30. I. Ferenc József félszázados uralkodói jubileuma alkalmából a katonai érdemkeresztet kapta a gyémántokkal.

Raisiné (franc., ejtsd: reziné), szőllőből, körtéből és birsalmából való marmelád. Leghiresebb a burgundi R. (R. de Bourgogne), mely édes, befőtt mustból készül.

Raismes (ejtsd: rém), község Nord francia département Valenciennes kerületében, (1891) 6436 lak., vasúttal, kőszénbányákkal, vaskohókkal.

Raisz *Keresztély*, szül. 1766., megh. 1849. Gömör- és Kishont vármegyék tiszti főmérnöke, az aggteleki Baradla cseppkőbarlang első felmérője és ismertetője.

Rajec-Teplic (XIV. k.), fürdő, a Zsolnára vezető helyi érdekü vasutat 1899 okt. átadták a forgalomnak.

Rajna *Pio*, olasz romanista, szül. Sondrióban 1847 jul. 8-án. 1864—68. a pisai egyetemen tanult, 1872-ig a modenai liceum, majd pedig a milanói Parini-liceum és az Accademia scientificoletteraria tanára volt. 1883. meghivták a firenzei Istituto di Studi Superiori tanárának. Első munkáját, mely Vespasiano dei Bisticciről szól, még diák korában irta a Rivista Bolognese c. folyóiratba. Egyéb, a román filologiára és irodalomtörténetre vonatkozó értekezései a Propugnatore, Romania, Rivista, Giornale, Studj di Filologia romanza és a Zeitschrift für romanische Philologie c. folyóiratokban jelentek meg. Önálló mun-

kái: Ricerche intorno ai Reali di Francia (Bologna 1872); Le fonti dell'Orlando Furioso (Firenze 1876); Le origini dell'epopea francese (u. o. 1884). Dante De vulgari eloquentia c. munkájának kritikai kiadását ő rendezte sajtó alá (1896).

Rajna-Elba-csatorna, l. *Poroszország* (tört.).

Rajnai Hessen (XIV. k.), tartomány, (1895) 322,934 lak.

Rajnai Pfalz (XIV. k.), hivatalosan *Pfalz*, (1895) 765,991 lak.

Rajnai tartomány (XIV. k., 1895) 5.106,002 lak. (3.610,142 r. kat., 1.427,227 ág. evang., 18,766 egyéb keresztény, 49,018 izraelita és 849 egyéb vallású). Foglalkozásra nézve volt: a családtagokat és szolgálókat bele nem számítva: mező- és erdőgazdasággal foglalkozó: 534,868 (28·2%), bányász és iparos 981,298 (51·8%), kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 229,251 (12·1%), házi szolga és napszámos 34,368 (1·8%), katona 43,312 (2·3%), értelmiséghez tartozó 72,735 (3·8%), foglalkozás nélküli 152,237. A termés 1896-ban: 191,188 t. búza, 412,148 t. rozs, 51,775 t. árpa, 344,378 t. zab, 1,718,035 t. burgonya, 749,725 t. takarmányrépa, 464,464 t. cukorrépa és 458,779 hl. szőllőmust, végül 323 ha.-on 847 t. száraz dohánylevél. A bányászat és kohászat termékei: 22.248,801 t. kőszén, 1.053,641 t. vasérc, 70,153 t. cinkérc, 51,313 t. ólomérc, 1491 t. rézérc, 39,354 t. mangánérc, 2.160,356 t. nyers vas, 40,094 t. cink, 47,110 t. ólom, 110,425 kg. ezüst és 125,424 t. kénsav. A 829 sörfőző 1896—97. évben termelt 4.752,043 hl. sört és a 11 cukorgyár 62,890 t. nyers cukrot. Az állatállomány: 162,357 ló, 1.076,945 szarvasmarha, 249,238 juh, 646,481 sertés, 292,007 kecske és 95,674 méhkas.

Rajner *Ferenc* pedagogiai írót 1899 szept. 10. kinevezték a budapesti VI. ker. állami főreáliskola igazgatójává.

Rakodczay *Pál* újabb műve: *Julianus Apostata* (történeti tragédia 5 felvonásban, Kecskemét 1897).

Rakodó daru, vasúti pályaudvarokon, hajóállomásokon és nagyobb raktárakban használt emelő készülék. A R. vagy függőleges oszlop körül fordítható állványzattal bir, vagy pedig két oszlopon fekvő vizszintes gerendázata van. Elsőket a tárgy fölemelése után a tárgygyal együtt megfordíthatjuk 180—360 fok alatt s a tárgyat a kör bármely pontján leereszthetjük; ezeknek munkaterületük körgyűrű. Utóbbiakkal pedig a tárgyat felemelve, egyik lábtól a másikig szállíthatjuk; ezeknek munkaterülete tehát hosszukás négyszögű. A kisebb R.-t kézi hajtásra, a nagyobbakat pedig gőz- vagy vizi erőre szerkesztik. L. még *Daru* (V. k.).

Rákosi, 1. *Jenő*, újabb műve: *A bolond*, mese 3 felvonásban, Malonyai Dezső elbeszéléséből; zenéjét irta *Szabados* Béla (Budapest 1898, szinre került a Magyar Szinházban 1898 dec. 29.).

2. *R. Viktor* irót a Kisfaludy-társaság 1897. tagjává választotta. Rendkivüli sikere volt két munkájának, melyek összefüggésben vannak a 48—49-iki események ötvenedik évfordulójával. Az egyik az *Aranylakodalom* látványos szinmű, melyet *Beöthy* Lászlóval irt s mely a fővárosi Magyar Szinházban 1898 márc. 12. szinrekerülve, egy év alatt száz előadást ért. A másik a *Korhadt fakeresztek* cimü novellakötet (Budapest 1899, 2. kiad. 1900), melynek hősei a szabadságharcunk jeltelenül porladó névtelen katonái. *Polgárháboru* cimü szatirikus és humorisztikus regénye (1897) az 1896-iki képviselőválasztásnak harcait ecseteli. 1898. és 1899. két füzet humoros tárcája jelent meg a Magyar Könyvtárban. 1900 jan. 23. a budapesti Vigszinházban nagy sikerrel adták elő *Napoleon öcsém* cimü eredeti bohózatát, melyet *Guthi* Somával irt.

Rákosi téglagyár, lásd *Magyar agyagipar* (XII. k. 6. old.).

Rákos vár, l. *Kövi vár*.

Rakovszky, 1. *István*, az állami számvitel törvényes rendezésének ügyét, mely 25 év óta vajudott s a folyton változó politikai és kormányzati viszonyok mellett a tárgyalás stádiumából kijutni nem tudott, dülőre juttatta. Kitartásának és az ügy iránt való odaadásának eredménye lett az állami számvitelről 1897. alkotott XX. t.-c. Újabb teret talált a királyi kormány kezelése és igazgatása alatt álló alapok és alapítványok rendezésének és számvevőszéki ellenőrzésének ügyében. A minisztériumok és az állami számvevőszék kiküldötteiből alakított szaktanácskozmány, melynek élén R. állott, a sok ezerre menő alap- és alapítványra nézve közel három évi tárgyalás után 1899. befejezte az előkészítő munkálatot és megtette a rendezés iránt javaslatait, ugy hogy most már csak a kormánynak és törvényhozásnak van fentartva, megtenni az elhatározó lépéseket e nagyfontosságu kérdés tényleges gyakorlati keresztülvitele iránt. 1897 ápr. 6. a politika, az egyház s a hivatal terén közel 30 éven át kifejtett eredményteljes működése elismeréséül megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. Az alája rendelt tisztviselői kar 1899. megfestette az állami számvevőszék részére R. életnagyságu képét. Az 1896. rendezett ezredévi országos kiállítás és az 1900-iki párisi kiállítás több szakosztályának, illetőleg magyar csoportjának tagja. Elnöke a fogyatékos érzékűeket gyámolító Szeretet egyesületnek, mely habár csak szerény eszközökkel rendelkezik, rövid idő alatt a hülyék és siketnémák számára menházat is állított; az 1899-ben Budapesten a külföldnek is élénk részvételével tartott s oly fényesen sikerült nemzetközi gyermekvédő kongresszusnak és a kongresszus előkészítő bizottságának elnöke volt. Elnöke az országos lawn-tennis-klubnak, választmányi tagja az országos vadászati védegyesületnek.

2. *R. István*, országgyülési képviselő, szül. Bécsben 1858 jun. 16. A gimnáziumot Pozsonyban végezte. Miután jogi tanulmányait befejezte, a katonai pályára lépett, melyet azonban megbetegedése miatt el kellett hagynia. Nagy része volt a katolikus néppárt megalakitásában és az érdekében folytatott agitációban. 1896. a csornai kerület néppárti programmal országgyülési képviselőnek választotta. 1899 febr. 23. a néppárt nevében R. irta alá azt a paktumot, melyet az ellenzék a Széll-kormánynyal kötött.

Rakow, város Radom orosz-lengyel kormányzóságban, 3525 lak. A XVI. sz.-ban a szociniánu-

sok székhelye volt, akik itt 1605. kiadták kátéjokat (R.-i vagy rakaui katekizmus). Gimnáziumjok is volt, de 1643. kiűzték őket.

Raku-jaki, japán faïence-nak a neve, melyet Kiotóban gyártanak a XVI. sz. óta.

Ralli (Rallis) *Demeter*, görög politikus, szül. 1844., Párisban végezte a jogot s azután az athéni egyetemen tanár lett, mely állásban nagy népszerűségnek örvendett. Mint képviselő is csakhamar befolyásra emelkedett és már Trikupisz alatt is volt miniszter, szintugy (1893) Szotiropulosz alatt. Midőn a király Delijanniszra bizta a kormányt, R. átment az ellenzékhez, melynek vezéreként a kabinetet erélyesen megtámadta. Az 1897-ki török háboru kitörését ugyan ő sem merte ellenezni, de midőn azután a csatatérről balhirek érkeztek s a törökök Tesszáliát elhódították, R. ügyesen felhasználta a nép nagyfoku izgatottságát, olyannyira, hogy György király már a legrosszabbtól tartott és ez okból Delijanniszt 1897. (április végén) elbocsátván, a radikális ellenzék karjaiba vetette magát és R.-t nevezte ki miniszterelnökké. A törökök előnyomulását R. sem birta megakadályozni, de sikerült a forrongó kedélyeket lecsillapítania, mire azután a nagyhatalmak közvetítését vette igénybe, kiknek segítségével a törökkel csakugyan sikerült fegyverszünetet kötnie. De midőn a kamara szept. 30. a fegyverszünet föltételeit elfogadni nem akarta és a bizalmi nyilatkozatot tőle megtagadta, R. állásáról lemondott, aminek a király örült legjobban. 1899 febr. Athénben újra képviselőnek választották s pártja győztesen került ki a választásokból, de a király mégsem ő reá, hanem Theotokiszra bizta (ápr.) a kormányt. M. L.

Rallus (állat), l. *Guvatfélék* (VIII. k.).

Rambaud *Alfréd Miklós*, francia történetiró és politikus (XIV. k.). 1898 jun. a Méline-kabinettel együtt visszalépett. Újabb munkái: Russes et Prussiens. Guerre de sept ans (Páris 1895); L'Anneau de César, I. köt.: Les Parises de Lutèce (1897). A Lavisse közreműködésével megindított nagy világtörténet (eddig 11 köt.) már vége felé közeledik. Xénopolnak: Histoire des Roumains de la Dacie Traïane című művéhez ajánló előszót irt (Páris 1896). M. L.

Ramberg, 1. *Armin* báró, nyug. lovassági tábornok, megh. Grazban 1899 dec. 27.

2. *R. Viktor* báró, cs. és kir. lovassági tábornok, szül. Nagy-Szebenben 1828 jan. 28-án. 1844 ápr. 16. hadnagy lett a 36. gyalogezredben, 1849 márc. 1. főhadnagygyá lépett elő. 1848—49. u. mint segédtiszt a magyarok ellen harcolt. 1851 jan. 15. százados lett a 11. huszárezredben, még u. a. év szept. 29. I. oszt. századossá, 1859 jul. 2. pedig őrnagygyá lépett elő. A solferinói csatában tanusitott hősies magaviseletéért kitüntetésben is részesült. 1860 márc. 2. a 4. huszárezredhez helyezték át. 1862 máj. 1. megvált a tényleges katonai szolgálattól s nyugalomba lépett. 1865 okt. 1. a 7. huszárezredben ismét ténylegesíttette magát. 1866. a poroszok ellen harcolt, részt vett a skalitzi és schweinschädeli ütközetekben és a königgrätzi csatában, hősies magaviseletéért dec. 20. a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1867 máj. 1. alezredessé, 1869 máj. 1. ezredessé és a 10. huszárezred parancsnokává nevezték ki. 1872. részt vett a testőrlovasság szemléjén Berlinben. 1873. az orosz cár és a német császár bécsi látogatása alkalmával a fejedelmi vendégek kiséretébe osztották be. 1876 febr. 12. a 10. lovasdandár parancsnokává, 1877 máj. 1. vezérőrnagygyá, 1881 okt. 18. a 4. gyalog hadosztály parancsnokává, nov. 1. pedig altábornagygyá nevezték ki. 1882 szept. 2. a 12. gyalog hadosztály, 1884 okt. 3. a 27. gyalog hadosztály parancsnoka lett. 1887 ápr. 25. a budapesti 4. hadtestparancsnoksághoz osztották be és a 8. dsidásezred tulajdonosává nevezték ki. Még u. a. év jun. 1. egészségi okokból várakozási illetménynyel szabadságolták, később pedig véglegesen nyugalmazták s ez alkalommal megkapta a lovassági tábornoki címet. M. I.

Rambert (ejtsd: rañber) *Jenő*, svájci francia iró, szül. Montreuxben 1830 ápr. 6., megh. Lausanneban 1886 nov. 21. Lausanneban és Párisban tanult. 1855. a francia irodalom tanára lett a lausannei akadémián, 1860—81. a zürichi müegyetemen adott elő, 1881-től fogva megint Lausanneban. Művei: Madame de Staël (1857); Corneille, Racine, Molière (1862); Mes Alpes suisses (1865—74, 5 köt.); A. Vinet. Histoire de sa vie etc. (1875, 3. kiad. 1880); Écrivains suisses (1874); Poésies (1874, 2. kiad. 1887); Alexandre Calame (1884); Dernières poésies (1887); Études littéraires (1890, 3 köt.). Kiadta A. Vinet levelezését (1881, 2 köt.) és számos cikket irt a genfi Bibliothèque universellebe.

Rameau (ejtsd: ramó) *János*, francia költő és regényiró, szül. Gaasban (Landes département) 1859. Gyöngéd verseivel és naturalista irányuk mellett is költői regényeivel nagy népszerűségre tett szert. Főbb művei: Poèmes fantastiques (1883); La Vie et la Mort (versek, 1886); Fantasmagories (1887); Le Satyre (1887); La chanson des étoiles (1888); Possédés d'amour (regény, 1889); La Marguerite de 300 mètres (1890); Moune (regény, 1890); Nature (versek, 1891); Simple roman (1891); Mademoiselle Azur (1893); La mascarade (1893). Magyar nyelven megjelentek: A granadai rózsa (Budapest 1898); Több mint szerelem (regény, 2 köt., u. o. 1899); Nina kisasszony (regény, ford. Nyiri Klára, u. o. 1899).

Ramlösa, svéd tengeri fürdő Malmöhus kerületben, Helsingborgtól DK-re, vasút mellett.

Rammelsberg *Károly Vilmos*, német kémikus, megh. Grosslichterfeldében 1899 dec. 28.

Ramsay *Hans*, porosz tüzértiszt, szül. Tinnwaldében (Nyugat-Poroszország) 1862 máj. 18-án. 1890. belépett a német keletafrikai védőcsapatba. Okt.-ben megalapítá Masinde állomását Usambarában, dec.-ben pedig hadjáratot indított Macsemba makondei főnök ellen. 1891. Kondoába (Usagara) rendelték, ahonnan a vahehék törzsét kiverte. Azután Németországba hivták vissza, de Gravenreuth halála után 1892 jan. Kamerunba küldték, ahol számos hadjáratot viselt a szomszéd néger törzsekkel és több megerősített állomást alapított. 1893 óta ismét Kelet-Afrikában működött. Részt vett a Njassza-tó vidékére küldött expedicióban s 1894. az Ulanga-telep főnöke lett. Betegsége miatt egy időre Európába tért vissza, de már 1895. Trotha alatt ismét a fölkelők ellen

működik. 1896. pedig megalapítá az ujiji állomást a Tanganyika-tó partján, melynek azután főnökévé tették. Térképei a Danckelmann-féle Mitteilungen aus den Schutzgebieten c. közleményekben jelentek meg. Ezek a következők: Routenskizze im Hinterlande von Kamerun, Sanaga und Dibamba (1893); Karte d. Njassa-Expedition (4 lap, 1894); Deutsch-Kondoaland (1895). TH. GY.

Ramsay (ejtsd: remszé), 1. *Vilmos*, angol kémikus, szül. Glasgowban 1852 okt. 2. Tanulmányait szülővárosában és Tübingában végezte. 1872. tanársegéd a glasgowi Anderson College-en, majd 1874. az ottani egyetemen. 1880. a kémia tanára a bristoli, 1887. pedig a londoni University College-en. Lord Rayleigh-vel együtt fölfedezte az argont és kiderítette, hogy a helium a földön is előfordul. Művei: Elementary systematic chemistry (London 1891); Gases of the atmosphere, the history of their discovery (u. o. 1896).

2. *R. Vilmos Mitchell*, angol régész, szül. Glasgowban 1851 márc. 15-én. 1885. Oxfordban, 1886. pedig Aberdeenben tanár lett. Utazásaival és tanulmányaival főképen Kis-Ázsia ókori földrajzának ismeretét mozdította elő. Művei: Historical Geography of Asia Minor (London 1890); The Church in the Roman Empire before A. D. 170 (u. o. 1893, 5. kiad. 1898); The cities andbis hoprics of Phrygia (1 köt., Oxford 1895—97); St. Paul the traveller and the Roman citizen (1895, 3. kiad. 1897); Impressions of Turkey during 12 years wandering (London 1897); Was Christ born at Betlehem? (1898).

Ramtilla-mag, l. *Guizotia*.

Rangabé *Aleon*, *R. Sándor* fia, szül. Athénben 1842 szept. 14. Görögországban meg Németországban tanult s 1862. diplomáciai szolgálatba lépett; 1880. görög képviselő Egyiptomban, aztán szentpétervári, 1890—93. berlini nagykövet. 1895 óta ismét nagykövet ugyanott. Több regényt és drámát irt; ez utóbbiak közt jelesebbek: Theodora (Lipcse 1884); Herakliosz (1885) stb. Költeményei: Ἄλγη· λυρικαὶ ποιήσεις (Lipcse 1893); irta még: A családi élet Homeros idejében (görögül Lipcse 1883); Τὸ Σθένος τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Filippopolisz 1889).

Rangifer (állat), l. *Taránd* (XV. k.).

Ranidina *Bittn.* (állat), a Raninidae családjába tartozó kövesült, rövidfarku ráknem. Eddig csakis Magyarországból ismeretes. A *R. Rosaliae* Bittn. a borbolyai (Sopron) felső-mediterránkoru képződményekben fordul elő. LŐRENT.

Ránk-Herlány, l. *Ránk* (XIV. k.) és *Herlein* (IV. k.).

Rann (szlovénül Brežice), az ugyanily nevü stiriai kerületi kapitányságnak (613 km², 48,010 lak.) székhelye a Száva bal partján, vasút mellett, (1890) 1058 lak., szőllőtermeléssel, az Attems grófok kastélyával.

Ranters (ang., ejtsd: rentersz) a. m. rajongók, kiabálók. Egy angolországi rajongó szektának neve, amely a *familistáknak* (VI. k.) elágazása. 1820 óta igy nevezik a methodizmusnak egyik rajongó ágát is.

Rantzau-család, *R.-Breitenburg* ágának mostani feje *Ottó* gróf (szül. 1835 jul. 5.).

Rapa v. *rapum* (növ.), l. *Répa* (XIV. k.).

Rapaich, 1. *Rikárd* (rumwerthi), a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság igazgatója, szül. Szegeden 1846 máj. 5. Tanulmányait Egerben végezte és 1866. az I. cs. és kir. szab. dunagőzhajózási társulat szolgálatába lépett, hol a kellő gyakorlati ismeretek elsajátítása után, a hajóskapitányi oklevelet megszerezvén, 1873. hajóskapitánynyá neveztetett ki és részben a Dunán s annak mellékfolyóin, részben pedig a központban teljesítvén szolgálatot, alkalma volt folyamhajózásunknak ugy gyakorlati mint kereskedelmi részével megismerkedni. 1879. kinevezték a m. kir. vasúti s hajózási főfelügyelőséghez felügyelőnek, s a hajózási ügyek felügyeletével és előadásával bizták meg. 1881. a vasúti és hajózási főfelügyelőség ügykörének újra szervezése alkalmával a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium vizépitészeti osztályába rendeltetvén be, a belföldi hajózással s az ezzel összefüggő elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. 1890. az államvasutak keretében szervezett hajózási szolgálat élére állittatván, 1895. a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság szolgálatába lépett, hol mint a társaság forgalmi igazgatója az alapvető szervezési munkálatokban tevékeny részt vett. 1896. a Vaskapu-csatorna megnyitása alkalmával a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki.

2. *R. Radó*, l. *Rapaics* (XVI. k.).

Rapax (lat.) a. m. rabló, fosztogató. A korzikai költészetben gyakran személynév gyanánt használatos.

Raphides v. *rafidok* a. m. tűkristályok, l. *Kristály* (XI. k. 59. old.).

Rapisardi *Mario*, olasz költő, szül. Cataniában 1843 febr. 25. Előbb szülővárosának liceumán, most pedig egyetemén tanári állást tölt be. Nevét különösen filozofiai költeményeivel tette ismertté. La Palingenesi (1868) c. történetfilozofiai költeményében az emberiség fejlődésének egyes, a költő felfogása szerint korszakalkotó jelenségeit, a pogányságot, a keresztet, a pápák és a császárok harcát, a keresztes háborukat, Luthert, a népek leigázását, a forradalmakat, Olaszországot és IX. Pius pápát irja le. Lucifero c. nagy költeményében a történetelőtti korszakra kiterjeszkedő rövid mitikus bevezetés után az újkor népéletével, különösen pedig az 1870/71-iki német-francia háboruval és Olaszország legújabb sorsával foglalkozik. Egyéb művei: Manfred (verses dráma); Ricordanze (1872, 3. kiad. 1881); Poesie religiose (1887); Elegie (1889); Empedocle ed altri versi (1892); Giobbe (1884); Atlantide (1894); Catullo e Lesbia (Catullus verseinek fordítása); Versi scelti e riveduti (válogatott költeményei 1888). Összegyüjtött művei Opere ordinati e correlte címmel 1894 óta jelennek meg Catoniában.

Rapolano, község Siena olasz tartományban, (1881) 4170 lak., vasúttal. Közelében meleg kénes források (39°) és fürdőintézetek vannak.

Rappe *Axel Emil* báró, svéd hadügyminiszter és hadászati iró, szül. Kristinelundban (Småland) 1838 okt. 2. Katonai pályára lépve, 1865. törzskari tisztté nevezték ki. 1869. Párisba küldték, mire 1870 máj. francia szolgálatba lépett. Mint Bataille

tábornok szárnysegéde részt vett a saarbrückeni, spicherni, vionvillei és gravelottei csatákban. Metz kapitulációja után az újonnan alakított északi hadseregben szolgált. A fegyverszünet megkötése után (1871 jan.) Algériába küldték a lázongó arab és kabil törzsök leveretésére. A német-francia háboru befejeztével pedig a versaillesi hadsereghez osztották be. Hazájába 1872-ben tért vissza, ahol 1873—79. katonaintézeti tanárnak alkalmazták, 1892-ben pedig tábornok és hadügyminiszter lőn. Művei közül említendők: Franska nordarméns fälttåg 1870—71. (Stockholm 1874); Reserapport angående franska härens organisation (1875); Hvad innebär det kongl. härordningsförslaget? (1883); Carl XII's plan för fälttåget mot Rossland 1708—1709 (1892).

Rappel (fr., ejtsd: rapel) a. m. visszahivás; követek visszahivó levele; katonai gyülekezési jel. Neve egy párisi republikánus lapnak, melyet Vacqueriet A. 1869. alapított.

Rappenau, falu Heidelberg badeni kerület sinsheimi járásában, (1895) 1473 lak., vasúttal, evang. templommal, sóbányával és Siloka gyermekgyógyító intézettel egybekötött sós forrással. Közelében több sírhalom van a római kort megelőző időből.

Rappresentanza di Fiume, l. *Törvényhatósági bizottság* (XVI. k.).

Rasé, l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Rasid Bej, *Helene* al, l. *Boehlau.*

Rastatt, badeni város, (1895) 13,268 lak.

Rataia (növ.), l. *Metrosideros* (XII. k.).

Ratdold (Ratdolt, Rathold) *Erhard,* német könyvnyomtató. Augsburgból származott, megh. u. o. 1516. vagy 1517. Vándorútra kelvén, 1475. Velencébe jutott, hol 1482-ig nyomdászkodott, egy ideig Pictor Bernhard és Loslein Péter társaságában. Ettől fogva 1486-ig megint vándorolt. Ez évben visszatért szülővárosába, Augsburgba. Őt tartják az elsőnek, aki virágokkal átszőtt díszbetükkel (litterae florentes) és aranyszinben nyomtatott. PU.

Ráth, 1. *György* újabb művei: *Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon* (Budapest 1897); *Az esztergomi staurotheka* (Arch. Értesítő 1897).

2. *R. Károly,* főpolgármester, megh. Budapesten 1897 jul. 30.

3. *R. Károlyt,* a kereskedelmi muzeum volt igazgatóját kinevezték a magyar kereskedelmi részvénytársaság kiviteli osztályához miniszteri biztossá.

4. *R. Zoltán* újabb művei: *A jogi szakoktatás feladatairól* (Jogtud. Közl. 1897); *Aralakulás* (Közg. Szemle XXI. évf.); *Évtizedünk egyenesadó-reformjairól* (Budapest 1897); *A szocializmusról* (Felső-Magyarország 1899). Ezenkivül értekezések a Közgazdasági és Jogi Lexikonban.

Rathenow, porosz város, (1895) 18,420 lak.

Ratibor, porosz város, (1895) 21,680 lak.

Ratibor *Miksa* herceg, volt budapesti német főkonzul, 1897 óta weimari porosz követ.

Ratitae (állat), azok a madarak, amelyeknek szegycsontjáról a taraj teljesen elcsenevészett s illetőleg elveszett, ilyenek a *strucfélék.* Ezeket magyarul *taposóknak* is mondják.

Ratlam (Rutlam), az ilyennevü középindiai hübéres állam fővárosa, (1891) 29,822 lak. (16,775 hindu, 7405 mohammedán), vasúttal, a radsa palotájával, ópium- és gabonakereskedéssel.

Ratonneau (ejtsd: ratono), kis sziget a marseillei kikötő előtt, közel a Pomegue (XVI. k.) szigethez.

Rátót, 1. kisközség Vas vármegye szentgotthárdi j.-ban, (1891) 205 lak., vasúttal, táviró- és postahivatallal és postatakarékpénztárral. Itt van Széll Kálmán kastélya s hires simmenthali törzstenyészete. — 2. *R.,* kisközség Pest vármegye váczi felső j.-ban, (1891) 906 lak., Vigyázó Sándor gróf művészileg alkotott angol kertjével.

Rattans (növ.) a. m. nádpálma (XII. k.).

Ráttky *György* (salamonfai) báró, II. Rákóczi Ferenc hive, utóbb francia huszárezredes és tábornok; szül. a salamonfai kastélyban (Sopron), megh. Prágában 1742 szept. 5. A Rákóczi-felkelés lezajlása után Franciaországba emigrált és őrnagyi ranggal lépett be a francia seregbe. Majd magyar emigránsokból a saját nevéről elnevezett huszárezredet szervezte, mely az ő neve alatt 1716-tól kezdve 1720-ig állott fenn. 1719. dandárnok, 1734. altábornok lett. Részt vett az osztrák örökösödési háboruban és a győztes francia hadsereggel Prágába nyomult, ahol meghalt. M. L.

Rátz *István* 1899 febr. 11. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Ratzes, fürdő Bozen déltiroli kerületben, 1205 m.-nyire a tenger szine fölött; hideg kénes és vasas forrással. V. ö. *Prossliner,* Das Bad R. in Südtirol (Berlin 1895).

Rau *Ernő,* német szobrász, szül. Biberachban 1838., megh. Stuttgartban 1875 aug. 27. Stuttgartban és Berlinben tanult. Művei közül a legkiválóbbak: A vizhordó Psyche; Uhland mellszobra a stuttgarti dalcsarnokban; Stuttgartia és Germánia Stuttgartban; Schiller szobra Marbachban; A zürichi pályaház oromfalának domborműve stb.

Räuber *Vilmos,* német festő, szül. Marienwerderben 1849 jul. 11. Először a königsbergai akadémián tanult, azután Münchenben Diez Vilmosnak volt tanítványa és genreképeiben a XVII. sz.-beli katonák életéből vett ábrázolásaiban, valamint később történeti festményeiben is mesterének modorát követte. Legismertebb, részben népszerü képei: Vadászati jog; Lókereskedés; Tiltott úton; Pihenő; Kirándulás; A csapszék előtt; Varsó átadása a nagy választófejedelemnek; Gusztáv Adolf halála Lützennél; Veszélyes út; Előőrsön; Szt. Hubertus megtérése; Genovéva stb.

Rauheptingen (Eptingen), fürdő Basel svájci kanton Waldenburg kerületében, 571 m.-nyire a tenger szine fölött, az 1100 m. magas Bölchenfluh északi tövénél, 720 lak., reuma és gyomorbajok gyógyítására használt ásványvizforrással.

Rauschenberg, város és klimatikus gyógyhely Cassel porosz kormánykerület Kirchhain j.-ban, (1895) 1089 lak. Újabban a R. mellett valószinüleg a IV. sz.-ból való germán sírhelyet ástak ki.

Rávana, a cejloni démonok mesés királya. Visrava és Kesini fia, s igy Kubera a gazdagság istenének féltestvére. Oriási termetü, tiz fejü (innen ered *dasagriva,* tiz nyaku, vagy *dasava-*

dana, tiz arcu elnevezése), husz karu és némelyek szerint négy lábu szörny volt. Hatalma oly nagy volt, hogy még az istenek is neki szolgáltak. Az ő legyőzésére jött le a földre Rama alakját öltve magára Visnu isten. Rávana és Rama háboruja tárgya Valmiki halhatatlan remekeinek, a *Ramajánának* (XIV. k.).

Ravenala *Adans.* (növ.), l. *Utazók fája.*

Ravensburg, württembergi város, (1895) 12,694 lakossal.

Ravenstein *Ernő György*, német geográfus és térképrajzoló, szül. Majna-Frankfurtban 1834 dec. 30-án. 1852. Londonba ment és 1855. az angol hadügyminisztérium topográfiai-statisztikai hivatalának tagja lett. E hivatal átalakítása alkalmával 1875. visszavonult a magánéletbe. Munkái: The Russians on the Amur (London 1861); The laws of migration (u. o. 1876); Geographie und Statistik des britischen Reichs (Lipcse 1862, Wappäus Handbuch der Geographie c. művében); London (u. o. 1876, Meyers Reisebüchers c. vállalatában); A map of Eastern Equatorial Africa (25 térkép, 1883); Philip's Systematic Atlas (1894); Handy Volume Atlas (1895). A londoni német tornaegyesület alapítója volt. — Öcscse, *R. Lajos*, szül. 1838 dec. 11., egy majna-frankfurti térképrajzoló intézet tulajdonosa. Legjobb térképei: Karte von Deutschland (12 lap, 1 : 850,000) és Karte der Ostalpen (9 lap, 1 : 250,000).

Ravensworth Castle (ejtsd: revenszvörth kaszl), Ravensworth lordjának 1808. épült kastélya Durham angol grófságban, Gatesheadtól délnyugatra 5 km.-nyi távolságban, képtárral.

Ravó (Rou) **vára** Sopron vármegyében Ruszt és Oka közt volt. A IV. Bélával rokonságban álló Csákányi-család birtoka. 1271. urai hűtlenekké lettek s e várat Ottokár kezébe adták. A magyaroknak fegyverrel kellett visszavívniok. 1390. az osztrákok kezére juttatták hűtlen urai, de a Kanizsay-család visszafoglalta s a király engedelmével lerombolta. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (III. 589.) KAR.

Rawitsch, porosz város, (1895) 12,362 lak.

Rayleigh (ejtsd: réli) *János Vilmos Strutt* lord, angol fizikus, szül. 1842 nov. 12. Tanulmányait Cambridgeban végezte. 1879—84. cambridgei tanár volt, 1887. pedig a londoni királyi intézeten a matematikai fizika tanára lett. 1895. Ramsay Vilmossal együtt fölfedezte a levegőnek egy alkotórészét, az *argont*. Az akusztikáról, optikáról és villamosságról irott értekezésein kivül önállóan megjelent műve: A hang elmélete (1877—1878, 2 köt.).

Rayol-szántás a. m. mélyítő, az a 20 cm.-nél nagyobb mélységre terjedő szántás, melyet e célra szerkesztett *rayol-* vagy *mélyítő* ekékkel végeznek. Ilyen különösen a Sack-féle rayol-eke és a gőzszántásnál alkalmazott 3 barázdás eke. A R. kapásnövények, nevezetesen cukorrépa alá nyer alkalmazást, azonkivül szőllő- és komlótelepeknél a rigolozás vagy forgatás helyett, aminél jóval olcsóbb. Minthogy a R.-nál sok nyers föld kerül a felszinre, szabálynak tekintendő, hogy egyszerre nagyon tetemes mélységre ne alkalmaztassék és hogy okvetlenül őszkor történjék. L. még *Szántás* (XV. k.). H—H.

Rázsa (német: Rasch, olasz: rascia), a németalföldi Arras városban készült durvább szövet neve, melyből nálunk különösen szoknyát készítettek. Innen a *R.-szoknya* név.

Ré, másként *Ra*, napisten, l. *Egyiptomiak vallása* (V. k.).

Reade (ejtsd: rid) *Vilmos Winwood*, angol Afrikautazó és iró, szül. Murrayfieldben (Skótország) 1838 dec. 26., megh. Ipsdenben 1875 ápr. 24. Tanulmányait Oxfordban végezte. Irodalmi tevékenységét regényirással kezdte meg, majd 1861—63. beutazta Afrika nyugati partvidékeit. Második afrikai útján 1868—69. a Sierra Leone hegységtől eljutott a Niger forrásterületéig, 1873. pedig elkisérte az asantik ellen kiküldött angol expedíciót. Művei: Savage Africa (London 1864); The African sketch-book (1873, 2 köt.); The story of the Ashantee campaign (1874); The martyrdom of man (1872, 13. kiad. 1890).

Realejo (ejtsd: realeho), város Nicaragua középamerikai köztársaság Chinandega departamentójában, egy csónakok számára hajózható folyónak a Csendes-oceán R. nevü öblébe való torkolásán felül 5 km.-nyire, 1000—1200 lak. Az 1534. a spanyolok által alapított város sokáig Amerika egyik legjelentékenyebb kereskedelmi kikötője volt, de most elposványosodott. Helyébe lépett az Asseradores-szigeten fekvő *Corinto*, 1000 lak., nagy forgalmn kikötővel.

Réal-féle sajtó, Réal gróftól szerkesztett készülék; alsó végén szitával ellátott magas, függélyes csőből áll, melyre valami növényi anyagot tesztünk, ugy hogy ezen a magas folyadékoszlop nagy nyomása alatt álló folyadék (viz v. borszesz) keresztül sajtolva, a növényi anyagot alaposan kilúgozza. L. még *Fenéknyomás* (VII. k.).

Réaum., természetrajzi nevek mellett *Réaumur* René Antal (XIV. k.) nevének rövidítése.

Rebarbara (Rheum-gyökér). A *Rheum officinale* Baillon, R. *palmatum* L. és talán még más, ÉNy-i Khina havasain termő R.-fajok gyökereit *orvosilag* használják fel *radix rhei* név alatt. E gyökerek rendesen elliptikus, egyik oldalon lapos, a másikon domboru, lehámozott és gyakran (kötélre fűzés céljából) likkal ellátott darabokban jutnak hozzánk. Metszésfelületén a gyökér vörhenyes sárga, márványozott, csillagszerü gócokkal behintett, érdes törésü, többnyire sárgás (curcuma) porral behintett; sajátságos, nem kellemes szagu, kesernyés összehúzó izü, rágva a fogak közt recseg (a benne levő sok, erősen fejlett, buzogányalaku oxálsavas mésztől) és a nyálat sárgára festi, mit a benne levő glikozidtermészetü festőanyag (krizofán) okoz. A R. 1—2 g.-os dózisokban (naponta többször) véve, a bevétel után 6—8 óra mulva kellemes, pépes, csikarásmentes székletétet okoz, tehát az enyhe hashajtók közé tartozik; kis dózisokban étvágyjavító s ezért emésztetlenségben, krónikus gyomor- és bélhurutban szenvedők veszik haszonnal. Nevezetesebb készitményei: az *Extractum rhei* (száraz kivonat), a *Tinctura rhei aquosa* és *vinosa* (Darelli), a *Syrupus rhei*, melyet gyermekeknek kávéskanalankint adnak hashajtóul. K. GY.

Rebello da Silva *Lajos Ágost*, portugál történetiró, szül. 1822 ápr. 2., megh. 1871 szept. 19.

Az újságírói pályára lépett és csakhamar a hivatalos Diario do Governo szerkesztője lett. 1848 óta a parlament tagja. 1849. az államtanács titkárának nevezték ki. 1853. a lisszaboni tudományos akadémia, 1859. a közoktatásügyi főtanács, 1862. az első kamara tagja, 1869. államtanácsos és tengerészeti miniszter. Santarem nagy munkáját Portugáliának a külföldhöz való diplomáciai viszonyairól R. folytatta (17—19. köt., Lisszabon 1858—60). Legnagyobb történeti műve: Historia de Portugal nos seculos XVII e XVIII (u. o. 1860—71, 5 köt.). Történeti regényei: Odio velho não cança (1849); A mocidade de D. João V (1852, 4 köt.).

Reber *Ferenc*, német művészettani író, szül. Chamban 1834 nov. 10. Münchenben és Berlinben tanult, azután Rómában élt, 1858. a müncheni egyetem magántanára, 1869. rendes tanára, 1875. pedig a müncheni képtárak igazgatója lett. Művei: Die Ruinen Roms und der Campagna (Lipcse 1863, 2. kiad. 1877); Des Vitruvius zehn Bücher über Architektur, übersetzt und erläutert (Stuttgart 1865); Geschichte der Baukunst im Altertum (Lipcse 1864—67); Kunstgeschichte des Altertums (u. o. 1871); Geschichte der neueren deutschen Kunst (2. kiad. u. o. 1884); Kunstgeschichte des Mittelalters (u. o. 1885); Die phrygischen Felsendenkmäler (1897).

Rebmann *János*, német misszionárius és Afrika-utazó, szül. Gerlingenben, Leonberg mellett (Württemberg) 1820 jan. 16., megh. Kornthalban, Gerlingen mellett 1876 okt. 4. Az islingtoni angol Church missionary society Mombaszba, Kelet-Afrikába küldte, ahol majd harminc éves működése alatt Krapf misszionáriussal több utat tett, amelyeken 1847. Kilima-Ndsarót és Kéniát felfedezték. E misszionáriusok közvetve a Nilus-tavak felfedezéséhez is hozzájárultak. R. 1875 ápr. megvakulva tért vissza hazájába. Több kelet-afrikai nyelv szótárát irta meg.

Rebuts, l. *Postai térti küldemények* (XIV. k.).

Recepta sententia (lat.), a jogtudósoktól előzetes tanácskozmány alapján érvényesnek elismert jogszabály. A régi római jognak fontos forrásai: *Paulus*, Receptae sententiae, amelyek töredékeit a Digesták és a Breviarium Alaricianum tartalmazzák.

Rechberg und Rothenlöwen, sváb nemesi *család*. — *R. János Bernát* gróf, osztrák államférfi, megh. 1899 febr. 26. Kastenhof kastélyában, Schwechat mellett. Tetemét Donzdorfba vitték (Württembergbe). V. ö. Rechberg B. gróf, Deák Ferenc 1861. föliratából (Budapesti Szemle 1899 ápr. füz.).

Recipiens (lat.), a lepárlásnál használatos edény, amely az átpárolgó folyadék (párlat) felfogására szolgál. L. *Lepárlás* (XI. k.).

Recke, 1. *Ernő*, dán költő, szül. Kopenhágában 1848 aug. 14. Természettudományi, főképen pedig kémiai tanulmányokkal foglalkozott, majd katonává lett. 24 éves korában irta meg Bertram de Born (1873, 3. kiad. 1884) című nagy hatással szinre került romantikus drámáját, melyet Lyriske Digte (versek, 1876); Krug Liuvigild og hans Sönner (szomorujáték) és Archilochos (drámai vázlat, 1878) című művei követtek. Későbbi munkái: Knudog Magnus (szomorujáték 1881); Smaadigte (1883); Spredte Blomster (versek, 1885); Gamle og nye Digte tôl Een (1889); Hertuginden af Burgund (lirai dráma); Fru Jeanne (opera-libretto, 1891). Verstani munkái: Principerne for den danske Verskunst (1881) és Dansk Verslaere (1885). R. 1890-ig a királyi könyvtár hivatalnoka volt, jelenleg mint tanár működik.

2. *R. von der Horst*, porosz miniszter 1899 szept. állásáról lemondott, mely alkalommal a vörös sas-rendet kapta. Néhány nappal később Vesztfália tartományi elnökévé tették.

Recklinghausen, porosz város, (1895) 20,644 lak.

Recollecti (XIV. k.). Magyarországban a Ferenc-rendiek reformja régibb keletű, de határozott alakot csak 1897 okt. 4-én nyert, amidőn XIII. Leó bullája jelent meg, amelyben a Ferenc-rendieket az eredeti szabályokhoz való visszatérésre szorítja, az egész világon egységes szabályokkal, egységes szervezettel. Különösen célja volt XIII. Leónak az idő folyamán meglazult rendi fegyelem visszaállítása, ugy a szerzetesi élet külsőségeiben, mint — és különösen az alapító szelleméhez képest — a benső, az aszketikus és a tudományos élet terén. E célból Pater Flemmig római biztos 1898 első felében Magyarországban járt, hogy a reformot előkészítse. Felkereste a magyar provinciák társházait, minden egyes fogadalmas taggal személyesen érintkezett. Ez actus informativusnak az volt az eredménye, hogy — miután már jóval előbb megalakult a rekollektusok anyaháza Malackán — a lelkiismereti kényszer kizárásával minden fogadalmasnak szabadságára hagyták a reformot elfogadni vagy sem. Mindnyája egy évre szóló felmentvényt nyert, mely alatt magukat valamely püspök által annak megyéjébe felvétethették. E felmentvénynyel sokan éltek is és világi papok lettek, fentartásával a jognak a reformált rendbe bármikor visszalépni. A reform számos társházat végleg feloszlatott ugyan, de az eszme mindinkább tért hódít.

Recouvrement, l. *Postai megbizás* (XIV. k.).

Récsey *Viktor* újabb művei: *Pannonia római község maradványai Pannonhalma tövében* (Budapest 1899); *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz* (u. o. 1898); *Irás és könyv hajdan és most* (Győr 1899); *A kassai dom síremlékei* (Budapest 1897).

Réczey *Imre*, az orvosi tudomány és különösen a katonai orvosok kiképzése körül szerzett érdemei elismeréséül 1898 ápr. 8. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Reden *Frigyes Vilmos Ottó Lajos*, báró, német statisztikus, szül. Wendlinghausenben (Lippe) 1804 febr. 11., megh. Bécsben 1857 dec. 12. Hannoveri és porosz állami szolgálatban volt 1832—1848. Az 1848-iki frankfurti parlamentben a baloldalhoz csatlakozott, amiért ideiglenesen nyugdíjazták. Főbb művei: Die Eisenbahnen Deutschlands (Berlin 1843—47, 11 rész); Das Kaiserreich Russland (u. o. 1843); Die Eisenbahnen Frankreichs (u. o. 1846); Vergleichende Kulturstatistik der Grosstaaten Europas (u. o. 1846, 2 köt.); Allgemeine vergleichende Finanzstatistik (Darmstadt 1851—56, 2 köt.); Die Staaten im Stromgebiet des La Plata (u. o. 1852); Frankreichs

Staatshaushalt und Wehrkraft unter den vier letzten Regierungsformen (u. o. 1853); Erwerbs- und Verkehrsstatistik des Königstaats Preussen (u. o. 1853—54, 3 köt.); Deutschland und das übrige Europa (Wiesbaden 1854); Osteuropa, Kampfgebiet und Siegespreis (Frankfurt 1854, 2. rész).

Redl (rottenhauseni és rasztinói) bárói *család*. Alapítója *R. József*, magyar udvari kamarai tanácsos, igazgatója a bácsi és tiszai koronajavadalmaknak, ki 1759 máj. 17. rottenhauseni előnévvel osztrák, 1765 ápr. 15. pedig magyar nemességet kapott. A rasztinói előnevet fia *Ferenc* udvari tanácsos, előadó az erdélyi kancelláriánál, Rasztina birtokkal (Bács) 1780 dec. 9. szerezte meg királyi adomány útján. Utóbbi előnév 1822 jul. 5. megerősíttetett. Ferenc fiai *Imre Ferenc* és *Lajos Ferdinánd* 1808 márc. 11. bárói rangot nyertek. — *Béla* báró, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. Budán 1837 jun. 3. Tanulmányai befejeztével Bács vármegyében levő uradalmán gazdálkodott. Mint virilista élénk részt vett a közügyekben. — *Lajos* báró, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. 1830 szept. 8. Katonai pályára lépett s a hadsereget huszárkapitányi ranggal hagyta el. ÁLD.

Redova (rejdovák), cseh táncfaj, melynek dallama a $\frac{3}{4}$- és a $\frac{3}{8}$-es ütenynem közt váltakozik s eszerint a polka- és a keringő-ritmust egyesíti. Az olyan keringő-figura is R.-nak neveztetik, ahol a táncoló pár megszünik keringeni s csak egy helyben jobbra-balra hajtogatja magát. Á. K.

Red Star Line (ejtsd: red sztár lájn), hivatalos néven *Société Anonyme de Navigation Belge-Américaine*, belga gőzhajózási társaság. Hajói hetenkint járnak Antwerpen és New-York között (az utat 14 nap alatt teszik meg). Antwerpen és Philadelphia között pedig háromhetenkint.

Refait (francia, ejtsd: röfé), voltaképen olyasmit jelent, amit újból meg kell csinálni, nevezetesen egy eldöntetlen játékot. Átvitt értelemben a bankárnak a szerencsejátékban való hasznát jelenti.

Reformatory schools (ang.), egy neme a javítóintézeteknek Angliában; egy másik neme az *Industrial schools*. Amazok a büntettes, az utóbbiak az elhanyagolt, de büntettbe még nem esett gyermekek részére.

Regaldi *József*, olasz költő, szül. Novarában 1809 nov. 8., megh. Bolognában 1883 febr. 14. A torinói egyetemen jogot hallgatott. Vizsgáján megbukott ugyan, de kevéssel utóbb, 1833. mint rögtönző nagy sikert aratott. Amikor művészeti körútra ment, 1834. Milanóból, 1835. Parmából mint az államra nézve veszedelmes embert kiutasították, 1839. Franciaországba utazott. Először Marseilleben, majd Párisban tartott nyilvános előadásokat és főképen Il salice di Sant' Elena c. ódájával ragadta el a franciákat. Miután visszatért Olaszországba, Rómában, Nápolyban és Sziciliában élt. 1849. politikai összeesküvés gyanujába keveredvén, rövid időre bebörtönözték. Miután beutazta a Keletet és Görögországot, 1853. letelepedett Piemontban, 1860. a parmai liceumon, 1862. a cagliari-i egyetemen, 1866. pedig a bolognai egyetemen a történelem tanára lett. Költői művei: La guerra (Torino 1832); Poesie estemporanee e pensate (Voghera és Torino 1839); Canti (Nápoly 1840); Canti Nazionali (u. o. 1841. 2 köt.); La Bibbia (Zante 1852); Canti e prose (1861—65, 2 köt.); L'acqua (1878). Prózai művei keleti utazásának leirásán kivül: Dora (2. kiad. Torino 1867); Storia e letteratura (1879). Válogatott költeményei Poesie scelte cimmel 1874. és 1894. jelentek meg Firenzében. V. ö. *Orlando* F., Giuseppe R. (Firenze 1880).

Régence-stil (ejtsd: rezsanšsz—), Franciaországban megjelölése az Orléansi Fülöp herceg régenssége (régence) alatt felmerült stil-iránynak, amely ellentétbe helyezkedett XIV. Lajos utolsó idejének nehézkes barok-stilusával s nemsokára az u. n. rokoko-stillá fejlődött.

Regensburg, bajor város, (1895) 41,471 lak. Dörnberg Ernő gróf végrendeletileg (1897) 15 millió márkát hagyományozott a városnak.

Regina Castra, l. *Regensburg* (XIV. k.).

Reginam occidere . . . stb., l. *János* (5., IX. k. 823—24).

Regio assensu (lat.) a. m. kir. jóváhagyással. Angliában a püspök választását jóváhagyó kir. leirat.

Régisseur (francia, ejtsd: rezsiször), szinházaknál a *rendező* (XIV. k.).

Regnicolae, l. *Karok és rendek* (X. k.).

Regölyi főesperesség, a mai Tolna vármegyének nyugati részét és Baranya vármegyének északnyugati csücsét foglalta magában. A pécsi püspökséghez tartozott, de 1543. megszünt.

Regun, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Szász-Régen*.

Rehoboth, község a német Délnyugat-Afrika Vindhoek kerületében, 1800 m.-nyire a tenger színe fölött, az ország belsejében fekvő, Ny. felől hegyekkel határolt síkságon, bőséges mély forrásokkal (54°), száraz, de egészséges éghajlattal 4 lovasból álló helyőrséggel, 959 tagu német misszióval, szép templommal és iskolával, 800 félvérü lak. (néhány száz hegyi damara és hottentota pásztorral és szolgával), nagy állattenyésztéssel. Az európai lakosság 12 németből és 7 fokföldiből áll.

Reibersdorf, falu Bautzen szász kerületi kapitányság Zittau kerületében, (1895) 1325 lak., vasúttal, az Einsiedeln grófok kastélyával, sörfőzővel. Közelében fekszik *Oppelsdorf* látogatott kénes fürdő.

Reichard *Zsigmond*, jogi doktor, szakbeli iró, szül. Székesfehérvárott 1863-ban. 1893-ig Budapesten ügyvéd, ez évtől a kereskedelmi és váltótörvényszéknél albiró. Önállóan megjelent művei: *A feltételes elitélés, Az ügyvédség szervezete, A közigazgatási bíróságok, Psychiatria és büntető jog, A bíró büntetésenyhítési joga, Az erkölcsi érzés*, Die Übertretung (a nemzetközi büntetőügyi egyesületnek 1899. kongresszusára). V.

Reichenbach. 1. *Boroszló kerületben*, (1895) 14,047 lak. — 2. *Zwickau szász kerületi kapitányságban*, (1895) 24,415 lak.

Reicher *Emánuel*, német szinész, szül. Bochniában (Galicia) 1849 jun. 7. A krakói gimnázium elvégzése után 1868. a bécsi józsefvárosi szinházban kezdte meg pályáját. Több vándortársa-

sággal bejárta Magyarországot és 1873. a müncheni kir. színházhoz, majd a berlini kir. Schauspielhaushoz, Residenzthearterhez és a Lessingtheaterhez szerződött. Jelenleg a berlini Deutsches Theater tagja. R. tragikus és kómikus jellemszerepek realisztikus ábrázolásával tünt ki. — Felesége Kindermann Hedvig énekesnő volt, kitől 1881. elvált. L. *Kindermann* (X. k.).

Reichstadti herceg, l. *Napoleon* (2., XII. k. 991. old.).

Reid (ejtsd: rid) *Tamás Wemyss*, angol iró, szül. Newcastle upon Tyne-ben 1842 márc. 29. Eleinte hirlapiró volt és 1870—87. The Leeds Mercury c. vidéki lapot szerkesztette. Később főképen életirással foglalkozott. Művei: Cabinet portraits, sketcher of statesmen (1872); Charlotte Bronté (1877); Politicians of to-day (1879, 2 köt.); továbbá Forstes Edvárd Vilmos volt államtitkár életrajza (1888, 2 köt.; új kiad. 1895) és Lord Houghton iró és politikusé (1891, 2 köt.); The land of the Bey: Tunis under the French (1882); regények: Gabrielle Stuart (1883); Gladys Fane (6. kiad. 1893).

Reid-féle vetőtárcsa, l. *Vetőgépek* (XVI. k.).

Reimer *Detre*, német könyvkereskedő, megh. Berlinben 1899 okt. 15.

Reinach, 1. *Salamon*, francia nyelvész és régiségbuvár, szül. St.-Germain-en-Layeben 1858-ban. Tanulmányait az École Normaleban végezte, mire ugyanoda tanárnak nevezték ki. Jelenleg a nemzeti muzeum alkalmazottja. Tagja az École d'Athènes-nek és a tuniszi régiségtani bizottságnak. Nagyszámu kisebb régiségtani értekezésén s feliratközlésén kivül megemlítendők: Manuel de philologie classique (2. kiad. Páris 1884, 2 köt.); Grammaire latine (1885); Notice biographique sur Charl. Jos. Tissot (1885); Traité d'épigraphie grecque (1885); Fouilles et découvertes à Chypre (1886); Recherches archéologiques en Tunisie, en 1883—84 (Babelon E.-vel együtt, 1886); Conseils aux voyageurs archéologiques en Grèce et dans l'Orient hellénique (1887); Esquisses archéologiques (1888; I. Chronique d'Orient, 22 füz.); Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au judaïsme (Páris 1895). Kiadta Tissot Károly Exploration scientifique de la Tunisie (1888) c. művének 2. bővített kötetét és Lebasnak Voyage en Asie mineure c. művét és lefordította Schopenhauernek Über den Willen in der Natur c. értekezését. Az 1893. Archeologiai Értesítőben a herpályi paizsdudorról értekezett. TH. GY.

2. *R. Tivadar*, francia történetiró és numizmatikus, az előbbi testvére, szül. St.-Germain-en-Layeban 1860 jul. 3-án. Jogot végzett, biró volt 1881—86., de azóta kizárólag a történetirásra adta magát. Munkái: Histoire des Israélites (1885); Les origines de la ville de Pergamum (1886); Essai sur la numismatique des rois de Cappadoce (1886); Les monnaies juives (1888); Essai sur la numismatique des rois de Bithynie (1888); Antiochus Cyricène et les Juifs (Revue des études juives 1899, 76.); Eponä (Rev. Archeolog. 1898. évf.); Mithridate Eupator, roi de Pont c. munkáját németre és angolra is lefordították. Számos történeti és régészeti szaklap munkatársa. M. L.

Reiner *János* újabb művei: *Jogi dolgozatok* (Budapest 1898); *A concordatumról* (u. o, 1898); *A szerződésen kivüli kártérítési kötelmek* (u. o. 1899).

Reinhardt *Károly*, német pedagogus, l. *Frankfurti rendszer*.

Reinicke *René*, német festő és rajzoló, szül. Strenz-Naundorfban Halle mellett 1860. Először Weimarban tanult Struys, azután Düsseldorfban Gebhardt festőnél, végre Münchenben Piglheinhez csatlakozott. Vele ment el Palesztinába is és visszajövet tevékeny részt vett Piglheinnek a Krisztus keresztrefeszítését ábrázoló körképe elkészítésében. Tulajdonképeni jelentősége azonban nem festményeiben, hanem azokban a rajzaiban van, amelyeket éveken át készített a müncheni Fliegende Blätter számára, melynek ma is egyik kedvelt munkatársa. Elmés, finom humoru müveinek egy sorozata Spiegelbilder aus dem Leben címmel jelent meg (München 1890).

Reinke *János*, német botanikus, szül. Ziethenben 1849 febr. 3. Rostockban, Bonnban, Berlinben és Würzburgban tanult. 1873. a göttingai egyetem tanára s a növényfiziologiai intézet igazgatója lett, 1885. pedig a kieli egyetem tanára és a botanikus kert igazgatója. 1894. a porosz urakházának élethossziglan való tagjává nevezték ki. Művei: Untersuchungen über die Wachstumsgeschichte und Morphologie d. Phanerogamenwurzeln (Bonn 1871); Morphologische Abhandlungen (Lipcse 1873); Entwickelungsgeschichtliche Untersuchungen über die Diktyotaceen und über d. Cutleriaceen des Golfs von Neapel (Drezda 1878); Untersuchungen aus dem botanischen Laboratorium der Universität Göttingen (Berlin 1879—83, 3 füz.); Lehrbuch der allgemeinen Botanik (u. o. 1880); Algenflora der westlichen Ostsee (u. o. 1889); Atlas deutscher Meeresalgen (u. o. 1889 és 1891).

Reinländer *Vilmos* báró (XIV. k.) táborszernagyot 1897. csapatfőfelügyelővé nevezték ki. 1898 dec. 2. a király félszázados uralkodói jubileuma alkalmából a katonai érdemkeresztet gyémántokkal kapta, azonkivül még több magas külföldi kitüntetésben is részesült.

Reinsberg *Ottó*, l. *Düringsfeld* (V. k.).

Reinthaler *Károly*, német zeneszerző, megh. Brémában 1896 febr. 13.

Reisenauer *Alfréd*, német zongoraművész, szül. Königsbergben 1863 nov. 1. *Köhler* L. és *Liszt* tanítványa. 1881-iki hangversenye óta Lipcsében jogot tanult, 1886 óta mint az elsők egyike járja be hangversenyeivel egész Európát és Amerikát.

Reitter *Ferenc*, mérnök, szül. Temesváron 1813., megh. Budapesten 1874 dec. 9. A 40-es években a Bánságban, az 50-es években pedig Pesten élt hivatásának és kitünő hirnévnek örvendett szakában. A 60-as években miniszteri tanácsosi állásában elkészítette a Ferenc-József- és a Rudolf-rakpart tervét s a főváros szabályozási tervének készítésében nevezetes munkásságot fejtett ki. Már megelőzőleg (1865) lépett fel azzal a tervvel, hogy Pest körül, a Margit-híd környékétől kezdve a Csepel-szigetig hajózható csatornát épít. Ezt a tervet külön munkában ki is dolgozta: *Dunaszabályozás Buda és Pest között, Pesti hajózási csatorna s a Csepel-sziget s a soroksári Duna-ág balpartján fekvő ártér ármentesítése*

(Budapest 1865). Eszményi képet is csatolt munkájához, melyet kedvezően fogadtak, az akadémia pedig R.-t 1865 dec. 10. tagjává választotta. 1866 nov. 5. tartotta akadémiai székfoglaló felolvasását e címen: *A pesti Duna-csatorna s a hozzá kapcsolt minden remények valósítására alkalmas utak és módokról* (Mathem. és Természettud. Ért., 1866, VII. köt.). A csatorna kivitele azonban pénzhiányon mult. 1867. a kormány reá bizta a király előtti hódolati ünnep rendezését. Ekkor kapta a III. oszt. vaskorona-rendet s ezzel együtt a magyar nemességet «temesi» előnévvel. Majd a közmunkák minisztériumába osztálytanácsosnak nevezték ki és megbizták a középítészeti osztály vezetésével. A fővárosi Duna-rész szabályozásának, valamint Budapest egyesítésének munkálatában nagy része volt és midőn a fővárosi közmunkák tanácsát felállították, annak főnöke R. lett. V. ö. *Fest* Vilmos, Temesi R. emléke (M. Tud. Akad. Értek. IV. köt. 9. sz. 1876.). M. L.

Reizenstein *Franciska* bárónő, német irónő, megh. Münchenben 1896 jun. 4.

Reja (spanyol) a. m. vasrács, általában rács. Gyönyörü rácsozatok készültek különösen a XVI. sz.-ban a toledói, sevillai, granadai és salamancai főtemplomok kápolnáin. A műlakatosok neve, akik ezeket gyártották, *rejeros* volt.

Réjane (ejtsd: rezsán) *Gabriella Karolina* (eredetileg *Réju*), szül. Párisban 1857., színész-család sarja. Régnier alatt végezte a konzervatoriumot és az első díjjal kitüntetve kezdé a Vaudeville-szinházban fényes pályáját, amelyen különösen a Dejazet-féle szerepekben remekel. 1882 óta az Ambigu első csillaga; 1883. átment a Palais Royalhoz. 1892. Bécsben vendégszerepelt és ugyanebben az évben visszatért az Odéonhoz és neje lett a Grand-Théâtre igazgatójának. 1897 nov. 23. s a következő napokon Budapesten játszott. Újabban leánya is feltünést kelt, ki anyja nagy tehetségének méltó örököse. 1899 nov. a német császár kivánságára Berlinben játszott leányával együtt. M. L.

Rejdovák, l. *Redowa*.

Rejon (spanyol, ejtsd: rehon), bikaviadaloknál használt hajító dárda. *R.-eador* a. m. dárdavető.

Rejtő *Sándor*, 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Rejtveporzás (növ.), l. *Kleisztogámia* (X. k.).

Reka (XIV. k.) osztrák tengerparti folyót földalatti folyásában az osztrák-német alpegyesület újabban átkutatta. Az ott talált térségek egyikét az *ábra* mutatja.

Rekesz. A szedőszekrények R.-ekre vannak osztva; ezeknek mindegyikébe más-más betüket raknak. A R.-ek nagysága rendesen háromféle: a legnagyobbakba a nyomtatásban gyakran előforduló, a kisebbekbe a ritkább betüket rakják.

Relativizmus (lat.) a. m. viszonylagosság. Mint bölcsészeti műszó azt jelenti, hogy csupán a dolgok vonatkozásait ismerhetjük meg s nem magukat a dolgokat. A R. a régi görög szofistáknál is kifejezést nyert Protagoras e tételében: Az ember a dolgok mértéke; megvan Spencernél mint agnoszticizmus, Kantnál mint transzcendentális idealizmus, de leghatározottabban Comte Ágostnál, mint a pozitivizmus fő tétele.

Relativ törzsszámok, l. *Törzsszám* (XVI. k.).

Release (ang., ejtsd: réliz, a latin *relaxatio*-ból) jogátruházás, a jogról másnak javára történt lemondás. Az angol jog a R. 5 nemét különbözteti meg. Azt, aki jogáról lemond *releasernek*, azt, akinek javára a lemondás történik *releaseenek* nevezik. H.

Religioso (ejtsd: relidsózo), olasz zeneelőadási műszó, a. m. vallásos érzülettel, emelkedett hangulattal.

Relle *Iván*, egyideig a fővárosi Magyar szinház igazgatója volt, 1899 jan. óta a pozsonyi szinház igazgatója.

Rellinghausen, falu Düsseldorf porosz kerületben, Essen közelében, vasút mellett, (1895) 5276 lakossal, vasöntéssel, vas- és szénbányával.

Kupola a Reka földalatti folyosójában.

Rembourcement, l. *Postai utánvétel* és *Rembours* (XIV. k.).

Reményi *Ede* megh. 1898 máj. 15. este a newyorki Vaudeville-szinházban, hangverseny közben, hegedüvel kezében.

Reményvágat, l. *Túrzás* (XVI. k.).

Remmert *Márta*, német zongoraművésznő, szül. Glogau mellett Gross-Schweinben 1854. Mesterei Kullak, Tausig és Liszt voltak; hangversenykörútjaiban a különben elhanyagolt Görög- és Spanyolországot szinte kizárólag látogatja. Többször játszott Budapesten is.

Remscheid, porosz város, (1895) 47,283 lak.

Remsen *Ira*, amerikai kémikus, szül. New Yorkban 1846 febr. 10. Tanulmányait u. o., Mün-

chenben és Göttingában végezte. 1870—72. tübingai tanársegéd, majd a vegytan tanára a massachusettsi Williams College-en, 1876. pedig a baltimorei John Hopkins egyetemen. Munkái, melyek a szerves és szervetlen kémia körébe tartoznak, a következők: The principles of theoretical chemistry (4. kiad. Philadelphia 1893); Introduction to the study of the compounds of carbon, Organic chemistry (5. kiad. Boston 1890); An introduction to the study of chemistry (New-York 1889); The elements of chemistry (u. o. 1889); Inorganic chemistry advanced course (2. kiad. u. o. 1890). 1879 óta az American Chemical Journal kiadója.

Rémusat (ejtsd: remüzá) *Pál Lajos István* gróf, francia iró és politikus, *R. Károly Ferenc Mária* (XIV. k.) államférfiu fia, szül. Párisban 1831 nov. 17-én, meghalt u. o. 1897 jan. 24-én. Jogi tanulmányainak befejezése után az irodalomra adta magát. 1857-ben a Journal des Débats társszerkesztője, 1865-ben a toulousei városi tanács tagja lett. 1870. elkisérte Thierst az európai udvaroknál tett diplomáciai körútjában. 1871 febr. beválasztották a nemzetgyülésbe, hol a baloldali centrumhoz csatlakozott. Miközben apja a külügyminisztérium élén állott, ő volt kabinetfőnöke. 1876 óta a szenátus tagja. A Revue des Deux Mondesban megjelent tanulmányait Les sciences naturelles (1857) címmel gyüjtötte össze. 1889. kiadta Thiers életrajzát. — Fia *Péter* szül. Párisban 1864 jan. 19-én. 1892 óta képviselő.

Rémy *Karolin*, francia irónő, ki *Séverine* irói nevén lett lett ismertté, szül. Párisban 1855 ápr. 27., mint egy rendőrhivatalnok leánya. 1880. Brüsszelben megismerkedett Vallés Gyula egykori kommünárddal, kivel az amnesztia után visszatérvén Párisba, közös háztartásban élt. 1883. belépett a Vallés-alapította Le cri du peuple c. szociálista lap szerkesztőségébe. Vallés halála és előbbi házasságának birói felbontása után 1885. férjhez ment a lap egyik főrészvényeséhez, *Guebhard* dr.-hoz és átvette a főszerkesztést, melyről azonban sok torzsalkodás után lemondott. Az ujság megszünése után elfordult a szociálizmustól, hogy tisztán humanitárius szellemben a szegények és elnyomottak érdekében buzgólkodjék. Mint irónő voltaképen ebben kezdett szerepelni. Kritikái a Gaulois, Écho de Paris, Éclair, Journal és Libre Parole hasábjain jelentek meg. Legjobb cikkeit Pages rouges (1894) és Pages mistiques (1895) c. köteteiben gyüjtötte össze. Le carnet de Séverine c. közléseiben időről-időre beszámol az általa létesített jótékonysági szervezetről.

Ren., természetrajzi nevek után a *Renier* István András olasz zoologus nevének rövidítése, szül. 1759., megh. 1830.; főleg tengeri állatok tanulmányozásával foglalkozott.

Renard (ejtsd: rönár) 1. *Alfonz*, belga mineralogus és geologus, szül. Renaix-ben (Flandria) 1842 szept. 29. Belépett a jezsuitarendbe és 1867. filozofiai s teologiai tanulmányait a laachi apátságban (Poroszország) folytatta, melynek vulkánikus környezete fölkeltette benne a természettudományok iránt való érdeklődést. Mikor 1869. visszatért Belgiumba, mint autodidakta a geologiával kezdett foglalkozni és 1875. de la Vallé Poussin-nal együtt megirta a belga akadémia pályadíjával jutalmazott Mémoire sur les caractères minéralogiques et stratigraphiques des roches dites plutoniennes de la Belgique et de l'Ardenne française (Brüsszel 1877) c. tanulmányát. 1877. a brüsszeli kir. természetrajzi muzeum őre lett, 1887 óta a geologia tanára a genti egyetemen. 1882. kilépett a jezsuita rendből és világi pap lett. Az angol kormány megbizásából Report on the petrology of Oceanic Islands (London 1889) c. művében leirta a Challenger-expedició által a Nagy-oceán szigetein gyüjtött ásványokat és kőzeteket. Klementtel együtt adta ki Réactions microchimiques à cristaux et leur application en analyse qualitative (Brüsszel 1866) c. tanulmányát.

2. *R. György Ferenc*, francia iró, szül. Amillisben (Seine-et-Marne) 1847 nov. 21. A Lycée Napoléon elvégzése után belépett a párisi École normaleba, az 1870—71-iki háborút végigküzdötte mint önkéntes és a kommünhöz való csatlakozása után Rossel titkára lett a hadügyminisztériumban. A kommün leveretése után Svájcba menekült és 1875. a lausannei egyetemen a francia nyelv tanára lett. Az Académie Française, miután La poésie et la science (1879) c. költeményét pályadíjjal jutalmazta, kieszközölte számára az amnesztiát. R. a párisi École Monge tanára lett, de 1887. meghivták az újonnan alapitott lausannei egyetem tanárának. Croquis champêtres (1887) és Autour du Léman (1891) c. művei finom természetleirásaikkal tünnek ki. Újabban mindjobban a szociálizmus felé fordul, a többi közt Études sur la France contemporaine (1888) c. munkájában és a Nouvelle Revue-ben megjelent cikkeiben.

3. *R. Mária*, német énekesnő 1900 elején megvált a bécsi operától.

Renaut de Montauban, l. *Haimonfiak* (IX. k.).

Rend (ordo), a növényrendszertanban a család és osztály közé eső fokozat, a rokon családok összefoglalása, pl. az ajakasvirágúak. A magyarban a R. nevét gyakran képtelekkel képezzük, pl. erikaképüek.

Rendek, a tornászatban az egyes arc-sorból képzett kettős vagy a kettős arc sorból képzett négyes oldalsorok, amely oldalsoroknak megnyitásával azután a további rend- vagy szabadgyakorlatokhoz a tornászoknak kiindulási állását is megnyerjük.

Rendelvényes v. *intézvényes*, váltóban az a személy v. cég, melynek részére v. rendeletére a fizetés teljesitendő. Ha a kibocsátó R.-ként önmagát nevezi meg (Fizessen ön nekem v. rendeletemre), a váltót saját rendeletére szóló váltónak nevezik. Forgatmány esetében ilyenkor a kibocsátó R.-i minőségében szükség szerint az első forgató.

Rendić (ejtsd: rendics) *Iván*, horvát szobrász, szül. Szupetrán (Brazza sziget, Dalmácia) 1849. A szobrászatot a velencei művészeti akadémián tanulta és a tanfolyam bevégeztével évekig Olaszországban működött. 1876. Montenegróban időzött, hol Cerovics Márk és Martinovics Száva mellszobrait készítette; 1877—81-ig Zágrábban élt, hol Preradovics költő siremlékét és szobrát

az akadémiai téren, valamint Gundulics és Kacsics szobrait a Zrinyi-téren készítette. Művei közül még kiválóan szépek a búsuló montenegrói leány szobra, Zora (Hajnal) allegorikus szoborcsoportozata és Perkovác Iván költő szobra, mely utóbbi Szamoborban van. 1881. Triesztbe költözött, hol jelenleg is működik. · MARG.

Rendjelek (XIV.k.). Újabban alapították: *Ausztria-Magyarországon:* Erzsébet-rend (l. o.), jubileumi érem (l. o.), díszérem 40 évi hű szolgálatért (l. o.). A katonai érdemkeresztekről l. *Érdemkereszt. Nagy-Britannia:* Viktoria-rend, alapíttatott 1896 ápr. 23.,-öt osztályu. *Poroszország:* Vilmos-rend, alapította II. Vilmos császár 1896 jan. 18., nagyatyja I. Vilmos császár emlékére. Egy osztályu.

Rendőri Közlöny, l. *Belügyi Közlöny.*

Rendőrség (XIV. k.). A székesfővárosi R. összesített területét az 1881. XXI. t.-c. és az 1889. XLVI. t.-cikkek állapítják meg. E törvények szerint a székesfővárosi R. területébe tartoznak: Budapest székes főváros, Újpest és Rákos-Palota községek és azonkivül a Budapest székes főváros és Újpest község területén átfolyó Duna folyam partjai, szigetei és hídjai. A Budapest székes főváros és Újpest község területén átfolyó Duna folyam és partjai a szigetekkel és hidakkal együtt külön rendőri területté alakíttattak és mint ilyen külön kerületi kapitányságot *(dunai kerületi kapitányságot)* alkotnak. E kerületi kapitányság felállítását a törvény felhatalmazása alapján 1897 jan. 15. engedélyezte a belügyminiszter 75,844/96. számu leiratával s tényleg 1897 febr. 1-én kezdette meg működését. Az egyes rendőri kerületek területe eszerint a következően oszlik el:

I. kerület	5723·24 ha.	VIII. kerület	325·06 ha.
II. «	882·01 «	IX. «	1110·64 «
III. «	3290·37 «	X. «	3604·23 «
IV. «	74·32 «	Dunai «	40·27 «
V. «	570·06 «	Újpest és rákos-palotai kerület	5120·57 «
VI. «	1347·75 «		
VII. «	1670·04 «		

A rendőri területek lakossága összesen 647,782 lélek. A székesfővárosi állami R. személyzete: fogalmazó tisztviselők száma 82, orvosok 18, csapattisztek 22, számvevőségi és pénztári tisztviselők 8, kezelő tisztviselők 90, detektivek 100, őrszemélyzet (142 lovassal együtt) 1672, díjnokok 106, végrehajtók 4, kézbesítők 23, szolgák 25. A székesfővárosi m. kir. állam-R. költségvetése 1.727,078 frt.

Az 1896. XXXIII. t.-c. újabb fontos szerepet juttat a rendőrhatóságnak, amennyiben a nyomozást nagy részben rábizza. L. *Nyomozás.*

Rendsburg, porosz város, (1895) 13,723 lak.

Rennes (XIV. k.), francia város, (1896) 69,937 lak. Itt folyt le a Dreyfus-ügy (l. o.) végső főtárgyalása 1899 aug. 7. — szept. 9.

Rennes-les-Bains (ejtsd: ren-le-bén), falu Aude francia département Limoux kerületében, a Sals folyó által átszelt völgyszorosban, (1891) 420 lak., 5 vas- és konyhasó-forrással, látogatott fürdővel.

Renouard (ejtsd: rönuár) *Gy. J.*, francia tábornok, szül. 1836 ápr. 23. A saint-cyri iskolában nevelkedett és 1855. lépett mint hadnagy a seregbe, mire azonnal a krimi harctérre küldték; részt vett az 1859-iki olasz és az 1870—71-iki német háboruban. 1891. dandárnok, 1895. hadosztály-tábornok lett. 1899. a Dreyfus-pör által kompromittált Boisdeffre utóda lett mint a táborkar főnöke; ámde ő is megbizhatatlannak látszott és állásától fölmentették. Brault tábornok lett utóda. M. L.

Renouf *Péter Le Page,* angol egiptologus, megh. Londonban 1897 okt. 15.

Renuntiatio, *renunciatio* (lat.), általában a német fejedelmi családok nőtagjai által férjhezmenetelük alkalmával, ünnepélyes alakban kiállított nyilatkozat, melylyel a házi törvényekben megállapított örökösödési rendet elismerik, vagyis lemondanak a közönséges magánjog szerinti örökösödési igényeikről. Ez intézmény keletkezésénél azok az okok működtek közre, melyek a *házi törvényeket* (VIII. k.) általában létrehozták, tehát a territoriális rendszer kifejlődése, a középkorban a germánok által alapított államokban, a közjog és magánjog között beállott zavar és különösen a római jog recepciója a német birodalomban. Az ország (Land) területét a fejedelmi családok magánjogi tulajdonának, földbirtokának tekintik és igy benne a család tagjai a magánjogi elvek szerint örökösödnek. A recipiált római jog pedig az ősi germán joggal szemben, mely a családi birtokot elidegeníthetlennek tekintette és a leányokat kizárta, a gyermekek (fiuk és leányok) egyenlő örökösödését állapítja meg. Igy azután előfordul, hogy az ősi birtoknak, vagyis a patrimonialis ország területének egy részét a leány örökség cimén kiviszi a családból. De ez egyszersmind a legvisszatetszőbb eredmény, amelylyel szemben a fejedelmi családok már korán védekeznek és pedig olyformán, hogy a leányok férjhezmenetelükkor nyernek kielégitést és ennek fejében lemondanak a területben való (magánjogi) örökösödésről, vagyis kiállítják a R.-t, Ilyen okmányokkal már a XIII. sz.-ból találkozunk, legelsőnek ma egy 1214. kiállítottat tartanak.

Keletkezésben tehát a R. csakugyan az ország területében és az ezzel kapcsolatos közhatalmi jogokban való örökösödésről lemondást jelentett. De később a viszonyok teljesen átalakulnak. A XVI. sz. végétől a házi törvények érvénye, mint a fejedelmi családok különös állásának megfelelő kötelező jogé, elismertetett. Ekkor már az R.-ra nem volt szükség, mert hisz az örökösödés ugy sem történhetett volna a közönséges magánjog, hanem csak a házi törvények szerint. De azért továbbra is fennmaradt, kiállításukat a házi törvények kötelezővé (renunciationes necessariae) tették. A változott viszonyok között azonban most már nem lemondást jelentenek, mert hiszen a lemondót a közönséges magánjog szerinti örökösödés a területben nem illette meg, tehát arról le sem mondhatott, hanem inkább a házi törvényeknek, azokban foglalt örökösödési rendnek ünnepélyes elismerését, megerősítését. Amennyiben pedig a házi törvények a férfiak kihalása után a nők, illetve a női ágak örökösödését megállapították, a R., midőn a házi törvény örökösödési rendjét egészben ünnepélyesen elismeri, vagyis ennek megfelelő nyilatkozatokat tartalmaz, a nők

örökösödését is fentartja, ami a lemondás okleveleiben rendszerint kifejezésre is jut. Elismeri tehát az örökösödési sorrendet a megelőző ágak előnyére, de egyszersmind fentartja a jogot, ha a lemondót vagy ágát illetné meg az örökösödés.

Az osztrák házban a R. kiadása IV. Rudolf herceg idejétől (megh. 1365.) van állandóan szokásban, habár az u. n. Privilegium majus rendelkezései folytán sem lett volna reá szükség, minthogy ez a férfiak örökjogát megállapította. De hogy már a XVI. sz.-ban csakis ünnepélyes aktusnak tekintik, mely az örökösödésre változást nem idézhet elő, világosan kitünik I. Ferdinándnak 1543. kelt végrendeletéből: Und ob gleichvol ainer oder mer unsern töchtern solche Verzicht, aus was Ursachen das wär, nit geschähe, So volten Sie doch gegen entrichtung und empfahung obbestimpter Haymbsteuer und abvertigung von aller vaterlichen und muetterlichen Erbschafft ausgeschlossen und inen unser liebste Sune verner noch merer nicht schuldig seyn. Az osztrák pragmatica sanctio után első R. volt I. Józsefnek idősebb leánya, Mária Jozefa által 1719. kiadott, majd ezt követte az ifjabb leány Mária Amália főhercegnő R.-ja 1722. E R.-kat a németalföldi rendek számára 1724. kiadott pragmatica sanctio magyarázza. Az 1893 nov. 20. legfelsőbb rendelkezés szerint a R. a magyar kormánynyal hivatalból közlendő. NAGY ERNŐ.

Renversé, l. *Visszás kép* (XVI. k.).

Renvoi (franc., ejtsd: rañvoa) a. m. visszaküldés; könyvekben, iratokban más helyre való utalás.

Rényi, 1. *György,* honvédezredes, szül. Szklenón (Turóc) 1828., megh. Budapesten 1891-ben. Bátyjával, Rezsővel, 1848—49. mint honvédszázados küzdött. 1850. a magyar emigránsokkal Párisba, majd Olaszországba ment, hol a magyar légió tisztje volt. Cavour küldötteként az aldunai tartományokban, különösen Cuza oláh fejedelem kormányánál járt el, hogy egy újabb magyar felkelés számára szükséges fegyverek átszállíthatását kieszközölje. 1866. az osztrákok ellen induló poroszországi magyar légió őrnagya lett. Az alkotmány visszaállításakor a m. kir. honvédségbe lépett és 1886. mint ezredes vonult nyugalomba. 1889. Kossuth megbizta az olaszországi magyar légió történetének megirásával, de közbejött halála miatt műve befejezetlen maradt.

2. *R. József,* jogi iró, szül. Esztergomban 1871-ben. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s 1891. azon válaszirat érdekében megindult főiskolai mozgalmat kezdeményezte, melylyel a magyar ifjuság a bukaresti diákoknak egész Európában terjesztett magyarellenes memorandumára felelt s amely válasz három nyelven adatván ki, ugyancsak az egész külföldön elterjedt. Az 1891—92-iki tanévben az egyetemi kör elnökévé választotta s ugyanekkor az Egyetemi Lapok szerkesztője volt. Az első magyar diákkongresszust 1892. R. hivta egybe s indítványára mondták ki a főiskolák küldöttei a magyar diákszövetség megalakulását. 1895. a közoktatásügyi minisztérium tisztviselői karába nevezték ki, hol jelenleg fogalmazó. Hirlapirói tevékenységén kivül főleg közigazgatási jogi tanulmányokkal foglalkozott. Önállóan megjelent művei: *A helyi önkormányzat* (1896); *Dolgozatok az angol és francia közigazgatási jog köréből* (1899); *A gyülekezeti jog* (1900). E lexikonnak is munkatársa. V.

3. *R. Rezső,* ügyvéd és iró, az előbbinek apja, szül. Szklenón (Turóc) 1827., megh. Pozsonyban 1899 febr. 23. Nyilvános pályáját Zólyom vármegyében kezdte Ruttkay alispán mellett. Az 1848—49-iki szabadságharcot eleinte a nyugatmagyarországi honvédseregben, majd mint Aschermann tábornoknak, a komáromi parancsnoknak segédtisztje küzdötte át. A szabadságharc leveretése után az osztrákok részéről sok zaklatásnak volt kitéve, mert az a gyanu terhelte, hogy a külföldre menekült emigránsoknak a hazai körökkel való levelezését közvetíti. Az alkotmány helyreállítása idejében R.-t, aki addig ügyvédi gyakorlatot folytatott, az esztergomi városi törvényszék elnökének választották. 1871. ismét visszatért az ügyvédi pályára. 1889 óta visszavonultan élt Pozsonyban, hol a Toldy-kör elnökévé választotta. R. irodalommal is foglalkozott. A többi közt megirta a zólyomi honvédzászlóalj történetét. Irodalomtörténeti művei közül emlitendők: *Petrarca és Kisfaludy Sándor; Itália költészete.*

Répatörköly, l. *Hulladék* (IX. k.).

Repcebagolylepke, l. *Éjjeli lepkék* (V. k.).

Repeticiós kör, *ismétlési kör, multiplikációs kör,* a régebbi csillagászati és geodéziai szögmérő eszközön alkalmazott magassági vagy azimutális leolvasási kör, mely a lemérendő szögletnek valamely többszörösét adván, a mérést lehetőleg függetlenné tette a megfigyelés elkerülhetetlen hibáitól és a köröstás egyenetlenségeitől. Elve egyszerüen abból áll, hogy az ismétlési kör tetszés szerint megszoritható vagy forgatható középpontja körül, holott az újabb körök, melyek osztásuk tökéletessége folytán a multiplikációs eljárást feleslegessé teszik, a műszerhez állandóan erősítvék. Ha ismétlési körrel meg akarjuk mérni az *A* és *B* pontok közötti szögletet, akkor beállítjuk a távcsövet megszorított kör mellett az *A* pontra, leolvassuk a távcsőállásnak megfelelő körosztályzatot és elforgatjuk a távcsövet a *B* pontra. A nélkül, hogy új leolvasást eszközölnénk, visszaforgatjuk most a távcsövet a felszabadított körrel együtt az *A* pontra, majd a kört megszorítva, a távcsövet magában ismét *B*-re s igy tovább. Ha ezen eljárást n-szer ismételjük s a távcső utolsó beállítását a *B* pontra leolvassuk, nyilván megkapjuk a két leolvasás különbségében az *AB* pontok közötti szögtávolság n-szeresét. És mivel leolvasási hiba csak a multiplikáció elején és végén történhetett, a megfigyelési hiba nyilván tetemesen kisebb, mig ugyanazon szöglet a kör különböző részein meghatározza, az esetleges osztási hibáknak sem enged nagyobb befolyást.

Repkénygubacs (növ., macska-gumi, macskagödölye), a repkény vagyis katonapetrezselyem levélgubacsa (Aulax Glechomae Hartig). Falun a gyermek megeszi.

Repli (franc.), a tábori örök támogató csapatai, a. m. piket (XIII. k.).

Reptilienfond (ném.), betü szerint: a csuszómászók számára való pénzalap, átvitt értelemben: a megvásárolható, szolgalelkü sajtónak utal-

ványozott segélypénzek. A R. szálló-igét *Bismarck* hozta forgalomba. M. L.

Republica Mayor de Centro-America, l. *Középamerikai köztársaság.*

République française (ejtsd: republik franszéz), Párisban megjelenő politikai napilap, jelenleg a mérsékelt republikánusok és védvámosok lapja. Gambetta alapította 1871 nov. és 1882-ig vezette, amikor Reinach József vette át. 1893 óta Méline Gyula szerkeszti.

Repülési pálya, a kilőtt lövedék útja a térben. Mértani vonal, melyen a lövedék nehézségi súlypontja halad a cél felé. A R. egyenes vonal — a cső tengelyének meghosszabbítása — lenne, ha a Föld vonzó ereje nem hatna rá és olyan parabola, melynek második fele az elsőnek kongruense, ha a levegő ellenállása a lövedék haladására hatást nem gyakorolna, de igy a R. olyan parabolikus vonal, melynek második fele görbébb, mint az első. Ennélfogva a R. legmagasabb pontja nem a közepén van. Azt a szöget, mely alatt a cső tengelye a vizszintesre hajlik, *emelkedési szögnek*, azt pedig, amely alatt a lövedék a csövet valóban elhagyja, a lövedék *induló szögének*, azt a sebességet, melylyel a lövedék azon pillanatban bir, mikor a csőből kilép, kezdősebességnek nevezzük. Felteszszük, hogy a lövedék tengelye a mozgás irányában marad és hogy a légellenállás eredője a lövedék súlypontjának mozgásával éppen ellenkező irányban hat. Legyen az *ábrában O* az *XOY*

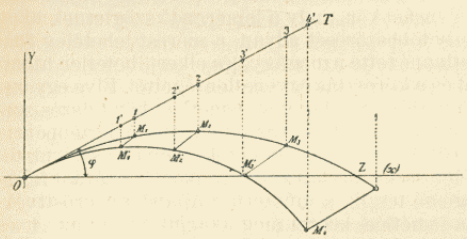

Repülési pálya.

derékszögü összrendező rendszer eredete, *OT* induló irány és φ az induló szög, akkor a *V* indulósebességgel kilőtt lövedék légüres térben az 1, 2, 3 másodperc elteltével az M_1, M_2, M_3 pontokba érkeznék és a hajtalék-alaku $OM_1 M_2 Z$ pályát futná be. Azonban a lövedéknek az induló irányban való mozgását, a légellenállás behatása késlelteti, minek következtében az egymást követő másodpercekben befutott utak mindinkább kisebbednek, ugy hogy a lövedék az 1, 2, 3 másodperc elteltével az *OT* egyenes *1'*, *2'*, *3'* pontjaiba érkeznék, ha a nehézségerő reá nem hatna. Ha most a nehézségerő hatását is számba veszszük, akkor feltehetjük, hogy a levegőben történő esés magasságai a légüres tér esésmagasságaival majdnem egyenlők, mert a szabad esés alatt a légellenállás az esés aránylag csekély sebessége miatt, elenyészőleg kicsiny. Ennek következtében az $M_1 M'_2 M'_3$ azon helyzeteket mutatják, melyekbe a lövedék az 1, 2, 3 másodperc elteltével érkezik. Ha ezen pontokat folytonosan görbülő vonal által összekötjük, akkor oly görbe vonalat nyerünk, mely a levegőbeli röppályát mutatja és melyet *ballisztikai görbének* nevezünk. L. *Ballisztika* (II. k.).

Repülő mókus (Pteromys Cuv.), a rágcsálók rendjébe tartozó állatnem a *mókus*-félék családjából. Fő jellemvonása az, hogy első és hátulsó lábait a test két oldalán végigvonuló bőrhártya kapcsolja össze, amely a helyváltoztatás alkalmával lebegő ernyő gyanánt működik. Pofazsebjei nincsenek. Farka körben vagy kétsorosan szőrös. Fajai éjjeli állatok s az északi féltekét lakják. A *taguán* (P. potaurista [Pall.]) Keletindiában; a *közönséges R.* (P. vulgaris Wagn.) Oroszországban, Szibériában; az *ássápán* (*P. volucella* [Gm.]) Északamerikában él. D. J.

Resculum, római telep Dáciában, melynek helyén ez idő szerint *Sebes-Váralja* fekszik. Castrumát már Finály ismertette, tüzetes felderítése azonban Torma Károlynak érdeme. Ugyancsak napfényre jutottak a katonai fürdőnek és a telepesek közfürdőjének maradványai. V. ö. *Torma*, A limes Dacicus felső része (41—53. old.).

Reservations (ejtsd: rézervésnsz), az É.-amerikai Egyesült-Államokban és Kanadában a kormány által az indusok számára föntartott kerületek.

Resicabánya, a Széchen-altáróban 1898 jan. 25. bányalégrobbanás történt, mely tiz bányász vesztét okozta.

Résident (franc., ejtsd: rezidañ) a. m. meghatalmazott. Nemzetközi jogban a ministres résidents követek, kik rangban a második rangosztályba tartozó ministres plénipotentiaires és a harmadik rangosztályt alkotó chargés d'affaires között vannak az 1818 nov. 21-iki aacheni kongresszusi jegyzőkönyv óta.

Resolution-expedició (1772—75), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Resolutus, l. *Resolutio* (XIV. k.).

Resorcin, l. *Rezorcin* (XIV. k.).

Réső Ensel *Sándor* megh. Budapesten 1899 febr.

Respighi (ejtsd: reszpigi) *Lőrinc*, olasz csillagász, szül. Cortemaggioreben (Piacenza tartomány) 1824., megh. 1889 dec. 10. Tanulmányait Parmában és Bolognában végezte. Bolognában 1851. az optika és csillagászat tanára, 1855. a csillagvizsgáló intézet igazgatója, 1865. római egyetemi tanár, 1866. a kapitoliumi csillagvizsgáló intézet igazgatója. Munkái jórészt a természettani csillagászatra, a csillagok és a korona szinképeire, a nap protuberanciáira és a napfoltokra vonatkoznak. 1875—81. tett megfigyelések alapján az északi félgömbön látható 2534 csillag katalogusát állította össze.

Respirator, lélekzőkészülék, mely a száj és orr elé, vagy csakis a száj elé illesztve, a belehelendő levegőnek átmelegítésére szolgál. A készülék párnába illesztett rácsozatból áll, melyet arany- vagy ezüstdrótból készítenek. A rácsozat a kilehelt meleg levegő által átmelegedve, viszont a belélekzés közben beáramló hideg levegőt melegíti át. A hideg levegő iránt érzékeny betegek eszerint ily készülékkel téli időben is a szabad levegőn mozoghatnak. L. még *Respiratio* (XIV. k.).

Ressmann *Konstantin*, olasz diplomata, szül. Triesztben 1832 máj. 5., megh. Párisban 1899 jul. 7. Jogot végzett, Bolognában szerezte doktori

oklevelét és az 1859-iki háboru után Piemont szolgálatába lépett. 1863. a párisi követséghez került, 1878—82. a londoni követségnél volt alkalmazva, 1892—93. Konstantinápolyban; 1893. végre mint nagykövet ment Párisba, melyhez még a Nigra, Cialdini és Menabrea nagykövetek oldalán töltött éveinek emléke kötötték. Midőn az orosz-francia szövetségről lehullott a lepel, Crispi olasz miniszterelnök rendkivül megbosszankodott azon, hogy R. és Marocchetti (a szentpétervári olasz követ) erről a frigyről előbb nem értesitették, amiért is Bismarcknak Arnim követtel szemben követett eljárását utánozva, mind a két nagykövetet 1895 elején 24 óra alatt visszahivta. M. L.

Restiaceae (növ.), egyszikü, kivált a Fokföldön termő növénycsalád. V. ö. *Masters*, Synopsis of the South-African R. (London 1868).

Restius *junius*, l. *Gundula*.

Resupinatio (lat.), a növénytanban a. m. visszagörbülés, legörbülés, p. az orchis virágé, a virágnyél csavarodása következtében.

Részegbors (növ., Macropiper v. Piper methysticum Fort.), a Társaság- meg a Sandwich-szigeteken termő csipős-narkotikus borsfaj. Szétzuzott v. megrágott gyökeréből a benszülött vizzel v. kókusztejjel, csipős, kellemetlen, de kedvelt részegitő italt készit s ava, awa v. *kavakavá*-nak nevezi. Gyökeréből izzasztó orvosság lesz, gonorrhoea ellen is ajánlják.

Részgyümölcs (növ.), l. *Mericarpium* (XII. k.).

Reszketés a zenében, l. *Tremolo* (XVI. k.).

Reszkető kór, l. *Surló kór* (XV. k.).

Részvénytársulatok (bányajog). Bányacélokra alakult R.-ra a részvénytársaság (XIV. k.) szabályai nyernek alkalmazást.

Retama *Boiss.* (növ.), a rekettye (XIV. k.) algénusza.

Réteg (XIV. k.). Eredeti helyzete vagyis települése *vizszintes*, de csak nagyon kevés esetben marad meg az eredeti helyzetben, legtöbbször a hegységképző erő kimozdította; azt mondják: a R. zavarodást szenvedett. A hegységképző erő a föld szilárd kérge összehuzódásának következménye, melynek folytán a felületi R.-ek összetolatnak és összetorlódnak, süllyednek és emelkednek, általában pedig eredeti helyükből kimozditatnak. A zavarodás, az eredeti helyzetből való kimozdítás nyilvánulhat a R. felemelésében hajlott vagy pláne függőleges helyzetben, a R. gyürődésében, ráncosodásában és a R. vetődésében. Leggyakoribb a *hajlott* R., melyről ugy általános geologiai, mint gyakorlati szempontból nagyon fontos tudni, hogy milyen irányu a vizszintes vonulása és hogy milyen szög alatt hajlik. A vizszintes irányban való vonulása a hajlott R.-nek annak *csapása*, a szög pedig, mely alatt a szintes síkhoz hajlik, annak *dülése* (hajlása). A csapás és a dülés a hajlott R.-en vonalakkal is jelezhető; a csapás irányában vont vizszintes vonal a *csapás vonala*, a dülés, vagyis a legnagyobb hajlás irányában vont egyenes vonal a *dülés vonala*. A két vonal egymásra mindig merőleges. A geologus, a bányász a csapás meghatározására a mágnestűt, a dülés meghatározására a fokivet használja; mind a két műszert magában egyesíti a bányász-kompasz. A R.-eknek nemcsak egyszerü felemelése, kisebb-nagyobb hegyes szög alatt való hajlása szokott előfordulni, hanem az is, hogy egészen függőleges helyzetbe kerülnek, vagyis mint mondják, a R. «fejre áll», sőt a R.-ek egészen meg is fordulhatnak, amikor azután a fiatalabb R. kerül a régibb alá. A R.-ek *gyürődése, ráncosodása* az által áll elő, hogy a R.-ek oldalnyomás következtében többé-kevésbbé összenyomódtak, és abban nyilvánul, hogy az összenyomott területnek vagy szélei, vagy pedig középponti tömegei emelődtek. Ha a szélek, akkor átmetszetben minden egyes R. völgyforma görbületet mutat, ha a középponti tömegek, akkor nyeregforma görbületet. Első esetben a gyürődést, a ráncosodást, a görbülést *völgyformájunak* vagy *szinklinalénak*, utóbbi esetben *nyeregformájunak* vagy *antiklinalénak* mondják. A gyürődött R. két oldalát, melyet a görbület egyesít ráncca, a ránc szárának nevezik. A szinklinálében a két szár egy középponti vonal felé halad és a görbület homoru alakkal lefelé fordul (⌣), az antiklinálében a két szár egymástól távolodik és a görbület domboruformán fölfelé áll (⌢). Ha a szárak nem görbüléssel kapcsolódnak, hanem bizonyos szög alatt hajlanak egymáshoz, akkor nem gyürődésről, hanem a R.-ek *megtöréséről* szólunk, mely esetben azonban szintén lehetséges szinklináles (⋁) és antiklináles (⋀). Egymáshoz csatlakozó szinklinále és antiklinále, tehát völgy meg nyereg, adja a tulajdonképeni *ráncot* vagy *redőt* (~), melyen meg szokás különböztetni a mindkét görbüléssel közös középső szárat és a két oldalszárat. Több-kevesebb egymással egyközös ránc redő-rendszerré kapcsolódhatik. Meg szokás különböztetni álló, ferde és fekvő R.-redőket vagy ráncokat. Az álló redő szárai szimmetrikusak a szinklinálék v. antiklinálék középvonalához; a ferde ránc szárai az egyik oldal felé erősebben hajlanak, mint a másik felé; a fekvő ránc szárai majdnem vizszintesen fekszenek egymásra. Az egymás fölött következő R.-ek kétféleképen helyezkedhetnek v. települhetnek egymáson. Vagy egyforma az elhelyezkedésük, azaz az egyes R.-ek egyközösek egymással, csapásuk, dülésük ugyanaz, zavarodásuk egyforma stb., amikor *konkordánsan* települő R.-ekről szólunk; vagy pedig elhelyezkedésükben nincs egyközösség, a csapása, a dülése a felső R.-eknek más-más, mint az alsóknak, az esetleges zavarodások is másfélék, amikor *diszkordáns* az R.-ek települése. Az R.-ek konkordanciája arra vall, hogy a régibb és a fiatalabb R.-ek lerakódása egyaránt csendes, zavartalan volt és hogy a lerakódás ugyszólván egyfolytában, nagy szünetektől meg nem szakitva történt; a diszkordáncia ellenben arra, hogy a régebb és fiatalabb R.-ek lerakódása között hosszu szünet lehetett, mely alatt a régebb R.-eket valamiféle zavarodás is érhette. SZT. H.

Réthát hires dohánytermelő temesvármegyei kisközségnek nagyközséggé alakulását a belügyminiszter 1898. 57,531. számu rendelete megengedte.

Rethwisch *Konrád*, német történetiró és pedagogus, szül. Berlinben 1845 aug. 31. A bonni, göttingai és berlini egyetemeken nyelvészeti és történelmi tanulmányokat folytatott s 1883-tól

fogva mint gimnáziumi tanár Berlinben működik. Munkái: Die Berufung des Deutschen Ordens gegen die Preussen (Göttinga 1868); Der Minister v. Zedlitz und Preussens höheres Schulwesen im Zeitalter Friedrichs d. Gr. (Berlin 1881). Egyik szerkesztője a Jahresberichte über das höhere Schulwesen c. becses évkönyvnek. Schmiele közreműködésével történelmi táblákat is szerkesztett (Berlin, 2. kiad. 1890). M. S.

Réthy *László* újabb műve: Corpus nummorum Hungariae, *Magyar egyetemes éremtár* (1. köt., 1. füz. Árpád-házi királyok kora, Budapest 1899, kiadta a m. tud. akadémia). 1900 jan. 5. a budapesti tud.-egyetem bölcsészeti kara magántanárrá képesítette.

Rethymnon, város Krétában, (1881) 9274 lak., köztük 6691 mohammedán. A tartomány R. városán kivül 3 eparchiából (R., Amari és Mylopotamon) áll, (1881) 46,951 lak. (13,000 mohammedán).

Reticella (olasz, ejtsd: —csella) a. m. hálócska, szövött munka. L. *Csipke* (IV. k.) és *Velencei csipke*.

Retinitis (gör.-lat.), a szem recehártyájának vagy helyesebben ideghártyájának baja. A látás ködössé válik, főképen pedig finom tárgyak nézése, kivált az olvasás nehezül meg, a világosság iránt érzékeny lesz a szem, könnyen megkáprázik, ellenben homályos helyen jól érzi magát az ember és tisztábban lát. E jelenségek figyelmeztetik az embert a szem bajára, melyről csak szemorvos állapíthatja meg szemtükörrel, hogy R. Szemtükörrel nézve az ép állapotban tiszta, átlátszó ideghártya füstszerűen zavarosnak, sőt fehéresnek mutatkozik; e homályok különösen a szemfenéki erek kanyarulatain látszanak meg, mintha az erek helyenként eltünnének. Különben az erek a rendesnél teltebbek, kanyargóbbak. A R. ugy látszik önállóan is támadhat erős világosság behatására, p. a hómező, vagy verőfényes homokos puszta káprázató fényétől. Rendesen azonban valamely testi betegséghez csatlakozik. Okai lehetnek: szifilisz, vesebaj, cukorbetegség, fehérvérüség. Ideghártyai vérzések és az ideghártya ereiben fennakadó vérrög (embolia) szintén lehetnek R. előidézői. A R. teljesen meggyógyulhat, de idültté is válhat avagy az ideghártya sorvadása lehet következménye. Gyógyítására nézve szükséges a szem teljes pihentetése, sötét szobában tartás és az előidéző okhoz alkalmazott általános orvoslás. *R. pigmentosa* névvel jelölik az ideghártya festékes elfajulását, sorvadását (l. *Hemerolopia*, IX. k.), bár nem igazi R. —DI.

Réti széna, a rétek termése, a házi állatok legtermészetszerűbb takarmánya, mely azonban a rétet alkotó növényzet és a betakarítás módja szerint igen nagy eltéréseket mutat fel s innét van, hogy különféle R. tápláló ereje és hatása felette különböző. A legjobb széna általában az, mely főképen jóféle pázsitfüvek és lóherefélékből áll, idejében lekaszáltatott és szárításkor az eső által nem lett kilugozva. Legkevésbbé értékes a sok savanyu füvet (szittyót, sást, kákát) és zsurlókat tartalmazó R. Rosszul kezelt, kilugzott, megfülledt vagy penészes R.-nak nemcsak csekélyebb az értéke, de feltakarmányozása az állatokra gyakran veszélyes. Vemhes állatoknál elvetélést, másoknál emésztési zavarokat idézhet elő. Az *anya-szénát* vagyis az első kaszálás termését rendszerint értékesebbnek tartják mint a sarjut, mert amaz több szár- és virágrészt, emez több levélrészt tartalmaz, azonban különböző viszonyok között az anyaszéna és sarju viszonylagos értéke nagyon különbözően alakulhat. Hogy különben az R. összetétele milyen eltérő lehet, kitünik a következő adatokból:

100 kg. R.-ban lehet:

A széna neme	Nyers protein	Zsír	Nyers rost	Szénhidrát	Emészthető		
					protein	zsír	szénhidrát
	kilogramm						
Kitünő széna	14·0	3·0	20·0	40·0	9·3	1·7	43·0
Középszerü «	9·7	2·5	25·7	41·1	5·4	1·0	41·0
Silány «	7·5	1·5	33·5	38·2	3·4	0·6	35·0

A nitrogéntartalmu és nitrogénmentes tápanyagok aránya kitünő szénában mint 1 : 5, középszerüben mint 1 : 8 és silányban mint 1 : 11. Ezzel kapcsolatban áll, hogy a jó szénát 2-szer, sőt 3-szor oly drágán fizetik, mint a silányt. H—H.

Retorta (lat.), göreb. Üvegből, tűzálló agyagból vagy fémből készült körtealaku edény, amelynek hosszu szára körülbelül 45° szög alatt lefelé van hajtva. A R.-t a laboratoriumokban és a kémiai gyárakban szilárd anyagok hevítéséhez, folyadékok ledesztillálásához stb. használják. NU.

Reuss, fejedelemség (XIV. k.). 1. *Idősb ágból való R.*, (1895) 67,468 lak. Foglalkozásra nézve volt mező- és erdőgazda 10,217, bányász vagy iparos 45,121, a kereskedelem vagy forgalom szolgálatában álló 6464, napszámos vagy házi szolga 466, értelmiséghez tartozó vagy katona 2136, magánzó és foglalkozás nélküli 2243. A születések száma 1895-ben 2699, a halálozásoké 1590 és a házasságkötéseké 550. A termés 5280 t. rozs, 462 t. buza, 2864 t. árpa, 17,839 t. burgonya és 5060 t. zab. Az állatállomány 1691 ló, 13,015 szarvasmarha, 2468 juh, 7979 sertés, 3663 kecske és 1172 méhkas. — 2. *Ifjabb ágból való R.*, (1895) 132,130 lak. Foglalkozásra nézve volt 1895-ben mező- és erdőgazda 25,872, bányász és iparos 76,339, a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 14,103, házi szolga és napszámos 1295, katona és értelmiséghez tartozó 5731, magánzó és foglalkozás nélküli 5885. A születések száma 1895-ben 5142, a halálozásoké 3407 és a házasságkötéseké 1200. A termés eredménye 10,802 t. rozs, 5033 t. buza, 856 t. árpa, 36,827 t. burgonya, 14,591 t. zab, 1114 borsó, 14,198 takarmány- és 4108 t. cukorrépa. Az állatállomány 6381 ló, 25,602 szarvasmarha, 52,566 juh, 27,469 sertés, 8053 kecske és 2549 méhkas.

Reussendorf, község Boroszló porosz kormánykerület waldenburgi j.-ban, (1895) 3462 lak., kőszénbányászattal.

Reuter-ügynökség (XIV. k.), *Reuter Pál Gyula* báró megh. Nizzában 1899 febr. 25.

Reutlingen, württembergi város, (1895) 19,822 lak.

Reval, orosz város, (1897) 64,578 lak.

Revel *grófnő*, l. *Saluzzo*.

Reverenda camera apostolica, l. *Apostoli kamara* (I. k.).

Reverseaux (ejtsd: röverzó) *Gueau*, marquis de Rouvray, francia diplomata, szül. 1845., a diplomáciai pályára lépett és 1866. a külügyminisztériumban jutott álláshoz. Majd a marokkói (1880) a római és (1885) a belgrádi követségnél alkalmazták; tagja volt továbbá a dunai bizottságnak. 1891—94. Kairóban élt mint főkonzul, 1894 ápr. kinevezték Madridba, 1897 dec. pedig Bécsbe küldték nagykövetnek, hol jelenleg is működik mint Lozé utóda. M. L.

Révjog, l. *Vám- és révjog* (XVI. k.).

Revoil *Lujza*, l. *Colet*.

Réz efendi, l. *Rejsz efendi* (XV. k.).

Rezek *Antal* (XIV. k.) cseh történetirót és osztrák miniszteri tanácsost 1900 jan. 19. kinevezték tárca nélküli (cseh) miniszterré. Ért magyarul. Prágai egyetemi tanár korában a magyar alkotmánytörténetet többször előadta.

Rezniček *Emil Miklós* báró, osztrák zeneszerző és karmester, szül. Bécsben 1861 máj. 4. A zenei pályát választotta, melyen azután előbb mint katonai karmester, majd mint opera-dirigens működött. Prágában, Budapesten és Mannheimban is szerepelt mint az operai zenekar vezetője. Mint zeneszerző szinfóniát és Donna Diana c. dalművet irt, melyet 1898 dec. a bécsi operaházban is előadtak. M. L.

Rhabdocoela (állat), mindazok az *örvényférgek* (Turbellaria), amelyeknek belük, ha kifejlődött, tömlőforma, ágazatlan s ezért magyarul *tömlőbelü örvényférgeknek* nevezik. Az édesvizi *örvényférgek* (XIII. k.) legnagyobb része ilyen.

Rhachialgia (gör.-lat.), gerincfájdalom. Oka lehet a csigolyák, a gerincagyburkok, a gerincagy megbetegedése, neurasztenia stb.

Rhacophorus (állat), l. *Békák* (II. k.).

Rhagades (gör.-lat.), kicserepezése, kirepedezése a bőrnek. Előáll fedetlen bőrrészeken, kezeken s arcon, főképen pedig az ajkakon a legkülönbözőbb inzultusokra, különösen ha hideg, szeles időben az illető bőrrész (főkép ha nedves) a küllevegő hatásának, szélnek van kitéve (innen a népies kifejezés: *kifujta a szél)* és különösen érzékeny bőrü egyének: nők és gyermekeknél. Ilyenkor a felhámon hosszu keskeny, esetleg egymást keresztező berepedések keletkeznek, melyek rendesen felületesek és kis foku száraz égető érzésen kivül, mely a felhám alatt levő bőrrész vérbősége által van feltételezve, más kellemetlenséggel nem járnak, azon helyeken azonban, ahol a bőr rongálásnak van kitéve, igy az ízületek felett, szájzugban stb., a mozgatás által mélyebb berepedések keletkeznek, amelyek már nemcsak az epidermisre, hanem a bőrnek mélyebb rétegeire, az irhára is kiterjeszkednek és ennélfogva igen fájdalmasak. Kezelése igen egyszerü; az illető helyeket vazelin vagy más zsiradékkal (tiszta faggyu) kenjük be. Ha a berepedések mélyebbek, azokat valamely edző szerrel gyengéden érintjük; egyébként pedig ajánlatos érzékeny bőrü egyéneknek hideg időben ügyelni arra, hogy nedves bőrrel ki ne menjenek, kezeiket kesztyüvel, a nők arcukat fátyollal védjék, és ha a bőr különben is igen száraz, kevés bőrfaggyut tartalmaz, azt valamely kenőcs által mesterségesen kell pótolni. MARSCHALKÓ.

Rhamphastidae és *Rhamphastus* (állat), l. *Borsevők* (III. k.).

Rhampsinitos, egyiptomi mesés király, a görögök nyelvén *III. Ramses* (XIV. k.).

R. Hart., természetrajzi nevek után *Hartig* Róbert (5., VIII. k.) nevének rövidítése.

Rhea fibre (növ.), a csalánszösz (IV. k.) rostja.

Rheidae (állat), l. *Nándufélék* (XII. k.).

Rheina-Wolbeck *Arthur* herceg megh. Bentlage várában 1895 márc. 7. A család jelenlegi feje öccse *Edgar* herceg, szül. 1835 aug. 16.

Rheinbaben *György* báró, porosz belügyminiszter, szül. oderai Frankfurtban 1855 aug. 21. Jogot végzett s azután állami szolgálatba lépett és Berlinben, majd Schleswigben szolgált mint törvényszéki hivatalnok. 1885. helyet kapott a pénzügyminisztériumban, ahol 1889. előadó tanácsossá lett. Mellesleg a statisztikai hivatal főbizottságában is dolgozott. 1896. Miquel miniszter ajánlatára Düsseldorfba küldték mint kormányelnököt. Ebben az állásban nemcsak hivatalos minőségében, hanem mint magánember is sok érdemet szerzett, amennyiben a Rajna vidékén virágzó irói és művészi egyesületeket mindenképen előmozdította. 1899 szept. 4. kinevezték porosz belügyminiszternek. M. L.

Rheobathometer, l. *Reobatometer* (XIV. köt.).

Rheostat, l. *Reosztát* (XIV. k.).

Rheydt, porosz város, (1895) 30,102 lak. 1899 szept. 2. leplezték le a monumentális Hohenzollern-kutat (Rutz Gusztáv szobrász műve).

Rhipidium (növ.), a. m. legyezőbog, l. *Bogvirágzat* (III. k.).

Rhizantheae (növ.), a cytineák, rafflesiaceák meg a balanophoreák családjának összefoglalása. Rokonságáról keveset tudunk; gyökeren élősködnek, nem zöldek és feltünően alakult, elalaktalanodott tenyészeti szervök van. A virág majd magános és szerfelett nagy, majd apró és csoportos.

Rhizocarpeae, l. *Vizi harasztok* (XVI. k.).

Rhizonicus Sinus, l. *Risano* (XIV. k.).

Rhodan, l. *Rodán* (XIV. k.).

Rhode-Island, É.-amerikai egyesült állam. Az 1893-iki aratásnak eredménye: 0·2 millió bushel kukorica, 0·1 millió bushel zab, 0·7 millió bushel burgonya és 71,000 tonna széna. A bányászat 1·2 millió dollár értékü gránitot termelt.

Rhodes *Cecil* (XIV. k.), 1897 jan. Angliába utazott, hogy ott magát a parlament által kiküldött bizottság előtt a Jameson-féle betörés ügyében tisztázza. Pártfogója, Chamberlain gyarmatminiszter azonban ugy intézte a dolgot, hogy a bizottság nem is kereste az igazi bünösöket, hanem Transzvál kormányát tüntette fel mint a baj okozóját. A londoni nép lelkesen fogadta a «délafrikai Napoleont», a walesi herceg pedig kezet fogott a birodalom gyarapitójával. A bizottság előtt R. tagadta, hogy Jameson vállalatában bármi része is lett volna s a bizottság ezt elhitte. Csak utóbb, Schreiner, a mostani Kap-miniszter és más szavahihető tanu vallomásából, valamint a brüszszeli Indépendance Belge-ben (1900 jan.) közlött oklevelekből tünt ki, hogy a Jameson-féle kaland értelmi szerzői csakugyan R. és Chamberlain

valának. Igy azonban R. diadalmenetben térhetett vissza a Fokvárosba, ahol Milner kormányzó és hivei ápr. 20. nagyszerűen fogadták. Nemsokára újra a Chartered Company igazgatóságába választották és midőn a Fokföld parlamentjében a hollandi Afrikanderbond tagjai emelkedtek túlsúlyra, kik közül a Gordon-Springg-minisztérium is kikerült: R. az ellenzék élére állott és mindent megtett, hogy a hollandi párt többségét és a kabinetet megbuktassa, ami azonban az új választásokban nem sikerült. Közben R. újra Londonban termett, ahonnan az általa tervezett központi afrikai vasút ügyében Berlinbe is ment, hogy II. Vilmos császárt is megnyerje e tervnek (l. *Afrikai vasutak*). Visszatérése után (1898 aug. 18.) nyiltan kijelentette Port Elizabeth polgárai előtt, hogy határozott szándéka az angol fenhatóságot belső Afrikában a Jóremény-foktól egész Egyiptomig megalapítani s a közbeeső független országokat az angolok fenhatóságának alávetni. Az 1898 okt. 17. megalakult Schreiner-kormány ellen kiméletlen harcot folytatott és mindent megtett, hogy Transzvállal és Oranjeval háborura kerüljön a dolog. Az 1899 okt. kitört háboru elején pedig a gyémántbányák közelébe, Kimberleybe indult, ahol a boerok jelenleg ostromolják. M. L.

Rhodope, l. *Rodope* (XIV. k.).

Rhoeas (növ.), l. *Pipacs* (XIV. k.).

Rhône, francia département, (1896) 839,329 lak. 1897-iki termés: 658,000 hl. búza, 176,000 hl. rozs, 3300 hl. árpa, 178,000 hl. zab, 818,754 hl. bor.

Rhône-vasút, l. *Nufenen-vasút*.

Rhopalocera (állat), a *nagy lepkék* (Macrolepidoptera) Papilionidae családja, melynek fajai bunkósvégü csápokat viselnek.

Rhotacismus, l. *Rotacizmus* (XIV. k.).

Rhynchobdellidae (állat), l. *Piócafélék* (XIV. köt.).

Rhynchocephalia, l. *Hatteria punctata*.

Rhynchoprion (állat), l. *Bolhák* (III. k.).

Rhyndakos, folyó Kis-Ázsiában, melynek mai neve *Adionasz* v. *Adoanosz Csai*. A Dindymos hegység (ma Murad Dagh) északi lejtőjén ered, északnyugati irányban átfolyik Mizián, majd pedig nyugatnak kanyarodva az Artynia-tón (ma Abullonia v. Abulliond Göl), Miletopolisnál (Muhalids) magába fogadja a *Makesztoszt* (Szuszurlu Csai) és a Propontiszba ömlik. A R. mellett Kr. e. 73-ban Lucullus legyőzte Mithridatest.

Rhys *János*, angol nyelvtudós, szül. Abercareoban Ponterwyd mellett (Wales) 1840 jun. 21. Előbb Bangorban és Oxfordban, majd Göttingában tanult, hol a filozofia doktorává avatták. Miután szülőföldjén rövid ideig tanfelügyelő volt, 1878-ban Oxfordba hivták a kelta nyelvek tanárának. Művei: Lectures on Welsh philology (London 1877, 2. kiad. 1879); Celtic Britain (1882, 2. kiad. 1884); Hibbert: Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by Celtic heathendom (1888); Studies in the Arthurian legend (Oxford 1891).

Rhytina *Ill.* (állat), a cetféle emlősök rendjének egyik neme a szirénfélék közül. Egyetlen faja a *R. Stelleré* Cuv. Hossza 8—10 m., súlya 480 q. is. Testét cserkéregszerü csupasz bőr födi. Feje a bivalyéhoz hasonlít. Állkapcsai fogatlanok; de szarunemü rágólemezzel borítottak. Szemei igen kicsinyek, szemhéjak nélkül. Fülkagylói nincsenek. Farkúszója félholdforma. *Steller* 1741. látta először a Bering-szorosban az amerikai partok közelében. Akkor csapatosan élt a tengerben és tengeri növényeket fogyasztott. Rendkivüli testsúlya miatt nem tudott az ember üldözése elől menekülni s nagyban pusztították. A kamcsatkaiak és csukcsok bőrét, zsirját és húsát fogyasztották. Oly tömegesen pusztították, hogy számuk már 1757. rendkivül megcsökkent. Az utolsó példányt 1768. látták. D. J.

Riád, Nedsd (XII. k.), az egykor hatalmas, de jelenleg aláhanyatlott vahhábita állam 1824-ben épült fővárosa a Dsebel Arid hegy lábánál elterülő nagy pálmaerdőben. A vahhábizmus virágzása idejében a várost többnyire katonák lakták; nincs ipara, sem kereskedelme. Lakosságát 8—30,000-re becsülik.

Rial, l. *Burial sebili*.

Ribattuta (ol.) a. m. két hangot fokozatosan visszaverni, siettetve hangoztatni; régebben arra vonatkozott, hogy két egymástól csak kis- vagy nagymásod távolságra eső hang, melyek közül az első pontozott értékü, mindig gyorsabb egymásutánban adassék elő. Manapság már kiment a divatból s helyét az egyszerü trilla = *tr.* jelzés pótolja a hangjegy felett, amit a játszó aztán rendesen hasonló módon szokott előadni. Á. K.

Ribbeck *Ottó*, német filologus, megh. Lipcsében 1898 jul. 18.

Ribe-Aa, jütlandi folyó, Ribe városától 11 km.-nyire keletre, két forrásból ered, Ribe közelében 440 m.-re szélesedik és több szigetet alkot, azután ismét 25 m.-nyire keskenyedik és az Északi-tengerbe ömlik.

Ribinszk, orosz város, (1897) 25,223 lak.

Ribizke (XIV. k.). *Betegségei:* 1. *Rozsda*. A R.-n 4 rozsdagomba élősködik, u. m.: *a)* a Melampsora epitea Kze et Schm., melynek aecidium-alakjai a R. leveleinek alsó lapján, továbbá a még zöld gyümölcsön narancsvörös foltokat okoznak; e gomba gazdacserével fejlődik, uredo- és teleutosporái különféle fűzfajokon találhatók; *b)* a Cronartium ribicolum Dietr.; ez szintén gazdacserével fejlődik, az uredo- és teleutosporák a R. levelein fejlődnek, mig az aecidiumok a simafenyő ágainak kérgén. *c)* az Aecidium Grossulariae Schm. aecidiumai a R. leveleit támadják meg, a hozzátartozó teleutospora-alak nem ismeretes. *d)* a Puccinia Ribis D.C. barna foltokat alkot a leveleken (l. még *Rozsda*). 2. *Korompenész* (X. k.). 3. *Ragya*. Okozója a Peronospora ribicola Schroet. (l. *Peronoszpora-betegség*, XIII. k.). 4. A Gloeosporium Ribis (Lib.) nevü gomba barna, egyre nagyobbodó foltokat okoz a leveleken, melyek időelőtt elszáradnak és lehullanak. 5. Egy a bokrok tövén élősködő taplógomba, a Polyporus Ribis Fr. a R.-bokrot néha annyira megtámadja, hogy ez rövid idő alatt kivész. MZY.

Ribot *Sándor Félix József* (XIV. k.), francia miniszter, 1895 okt. történt bukása dacára az opportunista köztársasági párt befolyásos tagja maradt, kit St.-Omerban 1898 máj. újra képviselőnek választottak. Ez év jun. 15., bár föltétel-

hez kötött. bizalmi napirendet indítványozott az ingadozó Méline-kabinet érdekében; ezt a napirendet azonban *Ricard* kívánatára a kamara egy toldalékkal fogadta el, mely a Méline-kormány bukását vonta maga után. M. L.

Ricamarie, *La* (ejtsd: la rikamarí), város Loire francia département St.-Étienne kerületében, a lyoni vasútvonal mellett, (1891) 3509 lak. Van több kőszénbányája, egyik azok közül már a XV. sz. óta ég, továbbá vasipara és kőbányája.

Rice (ejtsd: rájsz) *Jakab*, angol iró, szül. Northamptonban 1844., megh. Londonban 1882 ápr. 25-én. Tulajdonosa és szerkesztője volt a Once a week c. képes hetilapnak. Később *Besant* Walterrel szövetkezett, akivel együtt 1871—82. Besant-R. novels címmel a következő szépirodalmi munkákat irta: Readey-Money Mortiboy; This son of Vulcan; My little girl; With harp and crown; The case of Mr. Lucraft; The golden butterfly; By Celia's arbour; The chaplain of the fleet; The ten year's tenant. Önálló műve: History of the British turf from the earliest times (1879, 2 köt.).

Richard, férfinév, l. *Rikárd* (XIV. k.).

Richardt *Keresztély*, dán költő, szül. Kopenhágában 1831 máj. 25., megh. Wemmetoften (Seeland) 1892 dec. 18. Teologiát tanult, egy felsőfoku népiskola vezetője, majd pedig pap lett. Már egyetemi hallgató korában diákdalaival és hazafias verseivel bizonyságot tett költői tehetségéről, 1852. pedig Declarationen c. vaudevillejével mint szinműiró is sikert aratott. Kilenc évvel később nagy hatást keltettek Smaadigte (1861, 9. kiad. 1882) cimü versei, melyekért utazási ösztöndíjat is kapott. Egyéb verses könyvei: Nyere Digte (5. kiad. 1875); Texter og Toner (2. kiad. 1868); Billeder og Sange (1874); Halvhundrede Digte (3. kiad. 1884); Vaar og Host (1884); Vort Land (1889); Blandede Digte (1891); Det Hellige Land (3. kiad. 1889) c. művében keleti útját irja le. Összegyüjtött versei Samlede Digte címmel 1894. jelentek meg 3 kötetben.

Richebourg (ejtsd: risbúr) *Emil*, francia népies regényiró, szül. Meuvyben (Felső-Marne) 1833., megh. Párisban 1898 jan. 26. Eleinte tanító volt szülővárosában. 1850. Párisba költözött és az irodalomra adta magát. Lucienne c. első munkájában az érzelgős családi regénynyel próbálkozott meg, melynek állhatatos művelésével évek során át a Petit Journal nagy közönségének ragaszkodó szeretetét vívta ki. Legjobb művei: L'homme aux lunettes noires (1864); Franc-tireurs de Paris (1872); L'enfant du Faubourg (1876); Les deux mères (1880); La petite mionne (1885); Un calvaire (1890); Ceudrillon (1892); Le secret (1896); Coeurs des femmes (1898).

Richnó vára, Szepes-Olaszitól keletre Richnó helység felett emelkedett. Előbb a Perényi családé volt, de ettől Giskra 1448. elvette. 1460—1462. hosszu ostrom után Szapolyay Imre foglalta vissza. Az övé is lett. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (I. 249). KAR.

Richrath, falu Düsseldorf porosz kerületben Solingen közelében, (1895) 7443 lak., vasöntéssel, mekanikai szövőszékekkel és vasárugyárral.

Richter *Aladár*, botanikus, szül. Rimaszombaton 1868 jan. 5. A gimnáziumot u. o. végezte, hol Fábry János és Hazslinszky Frigyes buzdítására szeretettel foglalkozott természettudományokkal, főleg botanikával. 1886—90. a budapesti egyetemen különösen a tudom. növénytannal foglalkozott; Margó-féle pályadíjat s bölcsészetdoktori oklevelet (1890), majd középiskolai tanári oklevelet nyert. 1890—91. verseci reáliskolai tanár. 1891—92. állami ösztöndíjjal botanikus tanulmányúton volt Ausztriában, Délnémet- és Franciaországban, továbbá Svájcban, Belgiumban s Angliában. 1892. Göttingában nyert asszisztensi meghivás helyett a kolozsvárit fogadta el. 1893—95. aradi kir. főgimnáziumi, 1895—98. budapesti I. ker. állami főgimnáziumi r. tanár. 1896., majd 1897. Közép- s Észak-Németország, Dánia, Svédország, Belgium s Hollandia növénytani intézeteit s természetrajzi muzeumait sorra tanulmányozta, közben Engler berlini botanikus muzeumában szisztematikai, 1897 nyári szemeszterén át szabadságot élvezvén, Haberlandt grazi tanárnál fiziologiai növényanatomiai kutatásokat végzett. 1897. a budapesti tud.-egyetemen magántanárrá habilitáltatott, 1897—98. a budapesti szőllő- és borgazdasági felsőbb tanfolyamon a növénytan és növénykórtan előadója. 1898 tavaszán a magyar nemzeti muzeum növénytani osztályának vezetését vette át. 1899 jan. óta a növénytan h. tanára a kolozsvári m. kir. tud.-egyetemen. Növénytani s általánosabb érdekü, valamint a természettudományok felső oktatását illető és muzeologiai munkái hazai s külföldi lapokban s szakfolyóiratokban jelentek meg magyar, német, latin s francia nyelven. Azonkivül irt tanügyi cikkeket magyar hirlapokba. Szisztematikai kutatásoknál ő a fiziologiai növényanatomiai irány megalapitója hazánkban. Egy Soldanella nevét viseli (*S. Richteri* Wettst.).

Richter, 1. *Gusztáv*, német filologus és történetiró, szül. a Saale melletti Naumburgban 1838 jun. 29. A jenai és bonni egyetemen filologiát és történetet tanult. 1862 óta Posenben, Schulfortában és Weimarban gimnáziumi tanár volt. 1876. a jenai új gimnázium igazgatója lett. R. nagy részt vett a német felső oktatás reformjára irányuló törekvésekben. Művei: De L. Annaeo Seneca tragoediarum auctore (Bonn 1862); Zeittafeln der deutschen Geschichte im Mittelalter (Halle 1881); Annalen der deutschen Geschichte im Mittelalter (Kohllal együtt, u. o. 1873—90, 1—3. rész); Das alte Gymnasium in Jena (Jena 1880 és 1889, 2 értekezés); Das höhere bürgerliche Schulwesen in seiner geschichtlichen Entwicklung (Hannover 1889). Azonkivül kiadta Seneca tragédiáit (Peiperrel együtt, 2. kiad., Lipcse 1881) és átdolgozta Dietschnek Grundriss der allgemeinen Geschichte c. munkáját. Frickkel együtt megalapította a Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien und Realschulen (Halle, 1882 óta) cimü pedagogiai folyóiratot. Symbola Gymnasii Jenensis (1894); Schulreden (1897).

2. *R. Hieronymus Tivadar*, német kémikus, megh. Freiburgban 1898 szept. 25.

3. *R. Pius*, német zeneszerző, szül. Warnsdorfban 1818., megh. Bécsben 1893 dec. 18. Egész életét a zenének szentelte és 30 éven át működ-

dött a bécsi udvari templomban mint orgonista és helyettes karmester. Számos egyházi dalt és több misét irt. Zenetanára volt Erzsébet királynénak, Rudolf trónörökösnek, Gizella főhercegnőnek és számos más főhercegnőnek. M. L.

Richthofen *Oszvald* báró, német diplomata, *R. Emil* (XIV. k.) fia, szül. Jászvárosban 1847 okt. 13. Tanulmányait a berlini egyetemen végezte. Részt vett az 1866. és 1870—71-iki hadjáratokban, mire 1875. a külügyi minisztériumhoz osztották be. 1885. Kairóba, az egyiptomi államadósság nemzetközi igazgatóságának tagjává nevezték ki. 1896 okt. 26. a gyarmatügyi osztály igazgatója, 1897. pedig a külügyminisztériumban helyettes államtitkár lett. TH. GY.

Ricin, helyesebben *ricinin*, a ricinus magvának magfehérje, l. *Ricinus* (XIV. k.).

Ricinus (XIV. k.). Néhány évvel ezelőtt termelését nagyon ajánlották a magyar gazdáknak. Sokan megpróbálták termelni, de mert későn és nagyon egyenetlenül érett, a legtöbben egy évi kisérlet után felhagytak vele. Csak Mokry István Vadászerdőn, Temesvár mellett foglalkozott tovább termelésével, egy korábban érő változatot állítva elő. A R. erős talajra májusban vetendő 80—100 cm. sortávolra, a távolság a sorokban 50—60 cm. legyen, tenyészet közben többször meg kell kapálni. Aratása szept.-okt. következik be, midőn a magtokok száradni kezdenek. Az érése nem egyenletes, ezért több izben kell szedetni, különben a mag kipereg.

Riczkó, ezredes a honvédseregben. 1848 nov. 23. a csúcsai szorosban táborozó erdélyi hadsereg előcsapatával Urbánt Gyalunál megverte, győzelmét azonban nem használta fel kellőleg s Urbánt nem üldözte. 1848 dec. 19. Wardener osztrák tábornok támadta meg csúcsai állásában, de a hősiesen küzdő honvédek legyőzték. Dec. 31. Bem által küldetve, a Besztercéről hátráló Binder őrnagynak Urbántól elszakadt csapatát Oláhországba üzte. Midőn Bem 1849 jan. 3. Urbánt Erdélyből kiverte, egy figyelő hadat hagyott hátra, melynek parancsnokává R. ezredest tette. Urbán februárban a tihucai havasokon át visszatért s febr. 14. R.-t Király-Németinél megverte. A csatában maga R. golyótól találva elesett.

Ridiculus mus, l. *Parturiunt montes* etc. (XIII. k.).

Ridley *M. White* sir, baronet, angol államférfiu, szül. 1842. Tanulmányait Etonban és Oxfordban végezte, mire 1868. a parlamentbe került. Mint a konzervativ pártnak tagja, 1878—80. a belügyminisztériumban helyettes államtitkár, 1885—96. a kincstárban pénzügyi titkár volt; 1895 jun. 29. pedig a harmadik Salisbury-kabinet belügyminisztere. 1900 jan. választói előtt erélyesen sürgette a transzváli háboru folytatását. TH. GY.

Ridolfi *Cosimo* marchese, olasz államférfiu, szül. Firenzében 1794., megh. 1865 márc. 5-én. II. Lipót toscanai nagyherceg alatt a firenzei pénzverő és a nagy dologház igazgatója lett. 1830. ugyan kilépett az állami szolgálatból, de átvette a nagyherceg két legidősebb fiának nevelését és 1847 szept., amikor Lipót engedményeket adott a liberálisoknak, mint belügy- és pénzügyminiszter a kormány tagja lett. Miután 1848 elején lecsöndesitette a livornói fölkelést, 1848 jun. 5-én miniszterelnök lett, de már a milanói fölkelés után jul. 30. beadta lemondását. Augusztusban Párisba és Londonba küldték követnek, 1849 febr. a nagyherceg letétele után pedig elhagyta Toscanát. A forradalom leveretése után visszatérvén, főkép mezőgazdasággal foglalkozott, de amellett hű maradt a mérsékelt liberális párthoz és több izben arra törekedett, hogy a nagyherceget reformokra birja. Az 1859-iki nemzeti fölkelésben élénk részt vett, majd belépett Toscana ideiglenes kormányának minisztériumába és 1860. Toscana annexiója után az olasz szenátus tagja lett.

Riduna, l. *Alderney* (I. k.).

Riebeck *Emil*, német utazó, szül. Leauban (Anhalt hercegség) 1853 jun. 11., megh. Feldkirchben (Vorarlberg) 1885 jun. 22. A karlsruhei műegyetemen, a lipcsei és freiburgi egyetemen természettudományokat tanult, 1880—83. Mookhal és Rossetvel beutazta Sziriát, Palesztinát, Arábiát, Szokotora szigetét, Elő-Indiát, Birmát, Sziámot, Jávát, Khinát és Japánt. Etnográfiai gyüjteményeit a berlini műipari és etnográfiai muzeumnak, természetrajzi kutatásainak eredményeit a hallei muzeumnak ajándékozta. Fő műve: Die Hügelskämme von Chittagong (Berlin 1895).

Riecke *Károly Viktor*, württembergi miniszter, megh. Stuttgartban 1898 márc. 9.

Riedl *Frigyes* újabb dolgozatai: *A művész- és irodalmi typusok történetéről* (akad. felolv. 1898 márc. 21.); *A magyar irodalom főirányai* (Olcsó könyvtár 1898); *Lotz K. falfestményei* (Budapest 1899); *Magyarok Rómában* (u. o. 1900).

Riehen, falu Basel-Stadt svájci kantonban, 283 m.-nyire a tenger szine fölött, 1800 lak., vasúttal és siketnéma-intézettel. A falutól K-re, a hosszan elnyuló Dinkelberg D-i végén fekszik *St.-Chrischona*, hajdan hires búcsujárókápolna, most a baseli misszióház fiókja, az Alpokra és a Jurára való pompás kilátással.

Riehl, 1. *Alajos*, német filozofiai iró, szül. Bozenben 1844 ápr. 27. Tanulmányait Bécsben, Innsbruckban és Münchenben végezte; Grazban eleinte mint magántanár, majd mint rendkivüli és rendes tanár működött, 1882 óta Br.-Freiburgban, 1896 óta a kieli egyetemen a filozofia tanára. Fő műve: Der philosophische Kritizismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft (Lipcse 1876—87, 2 köt.). A filozofia feladatát az ismerettanra szoritja, a filozofia a megismerés tudománya és kritikája. Über wissenschaftliche und nichtwissenschaftliche Philosophie (Tübinga 1883); Giordano Bruno (1899); Beiträge zur Logik (1892); F. Nietzsche (1897, 2. kiad. 1898).

2. *R. Vilmos Henrik*, német iró, megh. Münchenben 1897 nov. 16.

Riesa, szászországi város, (1895) 11,759 lak.

Riesenthal *Oszkár*, német vadászati iró, megh. Charlottenburgban 1898 jan. 22.

Rieth-féle tej, l. *Kálialbuminátej*.

Rietz asszony, II. Frigyes Vilmos porosz király szeretője, l. *Lichtenau* (XI. k.).

Riga, orosz város, külvárosaival együtt (1897) 256,197, külvárosai 26,746 lak. V. ö. *Bulmerincq*, Verfassung der Stadt R. (1898).

Rigai len, másként *tonnalen*, Oroszország keleti tengermellékéről, Livonia, Kurföld és Esztónia balti tartományaiból származó lenfajta, mely magasabb szálu és finomabb rostu lent szolgáltat, mint a közönséges len, mely okból a legbecsesebb lenfajtának van elismerve. Minthogy a R. becses tulajdonságait — más viszonyok között termelve — 1—2 év alatt elveszíti, termelésénél gyakori magváltoztatás szükséges. A valódi R. hatósági bizonylattal ellátott hordókban jut a forgalomba. H—H.

Rigler *Gusztáv*, orvostanár, szül. Duna-Mocson (Esztergom) 1868 nov. 4. A középiskolát Esztergomban végezte s 1886-ban belépett a budapesti egyetem orvosi karának hallgatói közé. 1891-ben egyetemi pályadíjat nyert a tifuszbacillusnak a vizben való magatartását tárgyaló dolgozatával. 1891 febr. a budapesti egyetem közegészségtani intézete mellett díjazatlan gyakornokul alkalmazták, u. a. év jun. 1. díjazott gyakornok, 1891 okt. 1. pedig tanársegéd lett, mely állást 1899 szept. 12-ig viselte. 1897 febr. 15. a vallás- és közoktatási miniszter «Az egészségtani vizsgálatok módszerei, különös tekintettel a tiszti orvosi vizsgálatokra» c. tanból a budapesti egyetem orvosi karánál nyert magántanári képesítését jóváhagyta és megerősítette. 1899 szept. 12. kinevezték a kolozsvári Ferenc József tud.-egyetem közegészségtani tanszékére nyilv. r. tanárrá, mely állást a mai napig be is tölti. E lexikonnak is munkatársa. Irta, egyéb értekezések mellett: *A typhusbacillus vándorlása a talajban* (1898).

Rijswijk, l. *Ryswijk* (XIV. k.).

Rilasciando (olasz, ejtsd: rilasándo), zeneelőadási műszó, a. m. visszatartva, lassítva.

Rimely *Károly* püspök 1898. ülte meg áldozópapságának 50 éves évfordulóját. A király a Ferenc-József-rend nagykeresztjével és sajátkezü üdvözlő levelével tüntette ki.

Rimitara, sziget, l. *Tubuai-szigetek* (XVI. k.).

Rimpau *Tivadar Herman*, német gazda, szül. Braunschweigban 1822 jan. 12., megh. Cunrauban 1888 aug. 5. A braunschweigi Carolineumban tanult, azután Schlanstedtbe ment gazdasági gyakorlatra, utóbb hosszabb utazást tett Hollandia, Belgium, Angolországba. 1847. R. a cunraui uradalmat vette meg, mely nek legnagyobb része jóformán hasznavehetetlen tőzeges, mocsaras terület volt és jobb részét is csak silány szántóföld, savanyu rétség és rossz legelő alkotta. Az 1860-as évek elején azután kisérleteket tett akként, hogy közönkint széles árkokat ásatott s a kiásott földdel fertőztette a közöket, mely eljárását azon megfigyelésére alapította, hogy árokkivetéseken és homokkal beterített tőzeges helyeken a növényzet lényegesen jobbnak és változatosabbnak mutatkozik, mint a fel nem töltött részeken. Kisérletei eredménye oly kielégítő, sőt sok helyen meglepő volt, hogy az 1862. évtől fogva a *tőzegátmívelést*, másként *hátas tőzegmívelést* rendszeres terv szerint nagyban alkalmazta. R. tőzegmívelési eljárását nemcsak a szomszédos birtokosok utánozták sikerrel, hanem másfelé is tért foglalt s a cunraui példa európai hirre kapott, miért R. sokféle kitüntetésben, p. a Liebig-féle emlékérem adományában is részesült. Müve: Die Bewirtschaftung des Rittergutes Cunrau (Berlin 1887). BLS.

Rimszki-Korszakov *Andrejevics Miklós*, orosz zeneszerző, szül. Tichvinben 1844 máj. 9. (21.). A tengerésztiszti rangot elhagyta, hogy 1871. a pétervári konzervatorium zeneszerzéstanárává legyen; Balakirev halála óta az ingyenes zeneiskola igazgatója is. A Berlioz-Liszt-iskola fantasztikus programmzenéjének hive; 3 dalművét adták: Pszkovitjanka (A pszkovi leány), Májusi éj (1880) és Hófehérke (Sznegorucska, 1882). Rubinstein és Csajkovszkij halála óta őt tartják jelenleg a legjobb orosz zeneszerzőnek. A külföldön csak néhány szinfóniája után ismeretes. K—Y.

Rimszótár, olyan szótár, melyben az egymással rimelő szavak vannak összeállítva. Ilyen a magyarban különösen Simai Kristóf Végtagokra szedetett magyar szótára. Kisebb rimgyüjtemény Verseghy Tiszta magyarság c. munkája függelékben. L. még *Rim* (XIV. k.).

Ringerike, termékeny völgyvidék Norvégia délkeletén, a Tyrifjord-tó környékén, természeti szépségéről nevezetes. Itt van az u. n. Hönefos (IX. k.) vizesés.

Rink *Henrik János*, grönlandi kutató, szül. Kopenhágában 1819 aug. 26., megh. Kristianiában 1893 dec. 15. Természettudományokat tanult, 1845—47. mint mineralogus részt vett a Galathea fregatt földkörüli utazásában, 1848—51. hivatalos támogatással átkutatta északi Grönlandot, 1857—71. Dél-Grönland felügyelője, 1871—82. pedig Kopenhágában a grönlandi kereskedelem igazgatója volt és ebben az állásában Grönland egész közigazgatását vezette. Később Kristianiába költözött. Művei: Die Nikobarischen Inseln (Kopenhága 1847); Grönland, geographisk og statistisk beskevret (u. o 1852—57, 2 köt.); Eskimoiske Eventyr og Jagu (Kopenhága 1866, pótköt. 1871); The eskimo tribes, their distribution and characteristics (Kopenhága 1887, pótköt. 1891); Groenlaendere og Danske i Groenland (Kristiania 1888).

Rio dell' Elba, község a Livorno olasz kerülethez tartozó Elba szigetén; a sziget keleti partján levő és kikötővel biró *Rio Marina*-ból és a belsejében, de magasabban fekvő *Rio Castello*-ból áll, (1881) 6089 lak. Itt vannak a sziget jelentékenyebb vasbányái. R. kikötőjét 1894-ben 679 hajó 149,395 t. rakománnyal (többnyire vasérc) hagyta el.

Rio de Oro, Afrika nyugati részének, az Atlanti-oceán mellékének 540 km. hosszu része, amelyen 1885. a Sociedad Española de Africanistas y Colonistes gyarmatot alapította; 1895. ezt a szomszédos mór törzsek megtámadták, de visszaverettek. A spanyol kormány a nyugalmat helyreállitván, a gyarmatban a kereskedelmi forgalom új lendületet vett. Kivitelre kerül: gyapju, gummi, aranypor, elefántcsont, nyers bőrök és structollak.

Riot-act, l. *Riot* (XIV. k.).

Ripaille, l. *Thonon-les-Bains* (XVI. k.).

Ripidion (gör.), a gör. egyházban hosszabb nyélre erősített szárnyas angyalfejjel ellátott köralaku legyező, melyet a püspöki liturgia alkalmával az oltári szentség fölött tartanak. Jelentik a kerubokat és a szerafokat, kik láthatat-

lanul az oltáron jelenlevő Úr Jézust környezik. Régente arra használták, hogy a Keleten nagyon alkalmatlan legyeket a szentségtől elűzzék. Z—R.

Ripon *György*, marquis, angol államférfi, 1892. gyarmatügyi miniszter lett Roseberry kabinetjében, 1895 jan. Roseberryvel együtt visszalépett.

Risentito (olasz), zeneelőadási műszó, a. m. élénk kifejezéssel, érzéssel.

Risi, l. *Kasjapa*.

Risler *Ede*, német zongoravirtuóz, szül. Baden-Badenban 1873. Tanulmányait Párisban végezte (1884—89), azután hol mint zenetanár, hol mint korrepetitor működött szinházaknál (igy 1896. Bayreuthben). Mind technikai tökély, mind felfogás dolgában elsőrangu művész. Az utolsó években körutat tett Európában és 1898 febr. 9. Budapesten is bemutatta magát a filharmonikusok hangversenyén. M. L.

Risoluto (olasz), zeneelőadási műszó, a. m. határozottan, erős hangsúlyozással.

Risztics *János*, szerb államférfiu, megh. Belgrádban 1899 szept. 4.

Ritanka, l. *Rohtang* (XIV. k.).

Ritratta (olasz) a. m. visszváltó.

Ritteburg (néhol *Rietheburg* vagy *Riedburg*), falu Merseburg porosz kormánykerület Sangerhausen járásában, az Unstrut folyó mellett, (1895) 397 lak. Alkalmasint azonos a középkori *Riade*-vel (XIV. k.), ahol I. Henrik német király 933. legyőzte a magyarokat.

Ritter *József*, német bariton énekes, szül. Salzburgban 1858. Szülővárosában végezte tanulmányait és azonnal a szini pályára lépett. Előbb Kölnben, Hamburgban és más német városokban volt szerződtetve; 1891 aug. pedig a bécsi operához került, melynek (Reichmann mellett) jelenleg is elsőrangu művésze. M. L.

Rittershaus *Emil*, német költő, megh. Barmenben 1897 márc. 8.

Rittner *Ede*, volt osztrák miniszter, megh. Hietzingben 1899 szept. 27.

Rituale romanum, l. *Rituale* (XIV. k.).

Rituale strigoniense, l. *Rituale* (XIV. k.).

Riunione Adriatica di Sicurtà, l. *Adriai biztosító társulat* (I. k.).

Rivier (ejtsd: rivjé) *Alfonz*, francia jogtudós, szül. Lausanneban 1835 nov. 9., megh. Brüsszelben 1898 jul. 21. Előbb Bernben, majd Brüsszelben (1867 óta) tanárkodott. Művei: Introduction historique au droit romain (2. kiad. Brüsszel 1881); Introduction au droit des gens (Holtzendorff Ferenccel, u. o. és Hamburg 1888); Lehrbuch des Völkerrechts (Stuttgart 1889); Programme d'un cours du droit des gens (Brüsszel 1889); Principes du droit des gens (Páris 1896, 2 köt.). 1878—85. a népjogi intézet évkönyvének hat kötetét adta ki.

Rivière (franc., ejtsd: rivjer), gyémántokból álló zsinórszerü nyakék.

Rivière (ejtsd: rivier) *Henrik*, francia tengerész és regényiró, szül. Párisban 1827 jul. 12., megh. Tongkingban 1883 máj. 19-én. 1843. a tengerészeti iskolába lépett, 1870. fregatta-kapitány, 1879. merész fellépése folytán a fellázadt új-kaledoniai bensztülöttekkel szemben hajóskapitánynyá nevezteték ki. 1883. egy csapat élén Tongkingba ment, ahol rendkivüli erélyt és bátorságot fejtett ki, azonban egy kirohanás alkalmával Hanoiból az anamiták ellen, elesett. Irói pályáját 1860. kezdte meg két novellával: Pierrot és Caïn, melyben a fantasztikus elem a domináló. Regényei: La main coupée (1862); Les méprises du coeur (1865); Le Cacique (1866); Le roman de deux jeunes filles (1880); Le combat de la vie (1882, 3 rész) stb. Néhány vigjátékát is előadták. Szakszerü tudományos munkái: La marine française sous Louis XIV (1859) és La marine française au Mexique (1881); ezeken kivül közzétette: Souvenirs de la Nouvelle-Calédonie (1880).

Rivolgimento (olasz, ejtsd: rivoldsimento), a kettős ellenpontozással szemben a szólamoknak megfordítása.

Rivulus Dominarum, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Nagybánya*.

Rjazan, orosz kormányzóság, (1897) 1.827,539 lak. — *R. város* ugyanakkor 44,552 lak.

Rjecsica, az ugyanily nevü járás székhelye Minszk orosz kormányzóságban, a Dnyepr és vasút mellett, (1891) 7630 lak., tutajozással.

Roanne, francia város, (1896) 33,912 lak.

Robbanó szerek (XIV. k.), l. *Dinamittörvények*.

Robbantó berendezések célja hadviselés esetén az ellenség útjába eső utaknak, vasutaknak vagy hidaknak a közlekedésre alkalmatlan állapotba helyezése; vashidakon vagy a pillérekben lemélyített aknákból, vagy pedig a vasszerkezet megfelelő pontjain elhelyezett u. n. *robbantó szelencékből* állanak. Ugy az aknákhoz, mint a szelencékhez vaslétrák segélyével könnyen hozzá lehet férni, hogy üregeikben a robbantó szerek szükség esetén gyorsan elhelyezhetők legyenek. A robbantás alkalmával csak egy lövedéket gyujtanak meg gyujtózsinór segélyével v. elektromos úton, a többi lövedékek az elsővel pneumatikus vezetékkel lévén összekötve, az elsőnek felrobbantása után külön gyujtás nélkül is azonnal explodálnak.

Robenhausen, falu Zürich svájci kantonban, a Pfäffikon-tó D-i végében, 812 lak. Ismeretes, hogy közelében vannak 13,000 m²-nyi területen a tóban a hires neolitikus cölöpépítmények maradványai.

Robert *Imre*, színész, megh. Würzburgban 1899 máj. 29-én.

Róbert, württembergi herceg, *Fülöp* württembergi herceg és *Mária Terézia* osztrák főhercegnő harmadik gyermeke, szül. Meranban 1873 jan. 14. Tanulmányainak befejezése után mint hadnagy a 26. (2. württembergi) dragonyos ezredbe lépett, hol csakhamar főhadnagygyá lépett elő. 1899. bemutatták a bécsi udvarnál s röviddel azután a cs. és kir. 9. dragonyos ezredben első osztályu századossá nevezték ki. M. I.

Roberts *Sándor* báró, német iró, megh. Schreiberhauban 1896 szept. 9.

Robertus de Fluctibus, l. *Fludd* (VII. k.).

Robilant *Károly Félix Miklós* gróf, olasz államférfiu, szül. Torinóban 1826., megh. 1888 okt. 17. Katonai pályára lépve, 1849 márc. 23. Novara mellett az osztrákok ellen küzdött, mely csatában bal karját veszté el. 1853. Viktor Emá-

nuel szárnysegéde lett. Részt vett továbbá az 1859-iki és 1866-iki osztrák hadjáratokban. 1876. bécsi követ lett s minthogy anyja útján a porosz nemességgel, neje Clary-Aldringen grófnő révén pedig az osztrák nemességgel állott rokonságban, a hármas szövetség közös érdekeit nagy odaadással szolgálta. 1885. külügyminiszter lett. Állásától az olaszoknak Masszaua mellett vívott szerencsétlen csatája után vált meg (1888 jun.) és ugyanakkor londoni követté nevezték ki. 1883 óta szenátor volt. TH. GY.

Robinson *Agnes Mary*, angol írónő, l. *Darmesteter*.

Roboz *Zoltán*, zoologus, *R. István* (XIV. k.) fia, szül. Kaposvárott 1861-ben. Alsóbb iskoláit Kaposvárott, a 7. és 8-ik gimnáziális osztályokat a kegyesrendiek kanizsai főgimnáziumában végezte. 1878. a budapesti tudományegyetem bölcsészeti fakultására iratkozott be, ahol különösen a zoologia, majd botanika és mineralogia tették szeretett tantárgyait. 1881 máj. a budapesti egyetemen bölcsészetdoktorrá promoveálták a zoologia, botanika és mineralogiai tudományokból. Ugyancsak 1881. az egyetem száz éves jubileuma alkalmából a zoologiai szakból kitűzött pályadíjat nyert *A Polycelis nigra Ehr. bonctana* c. munkájával. Ugyanakkor kapta az állattanból a szorgalmi díjat. 1881 őszén a heidelbergai egyetemet kereste fel s egy évet töltött a jeles zoologus Bütschli oldala mellett, ahol önálló tudományos buvárlatokkal foglalkozott. Itt készítette Beiträge zur Kenntniss der Cestoden c. művét, mely Siebold-Kölliker Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie című folyóiratában jelent meg (1882). Ugyanezen évben az Akadémiai Értekezések A Természettudományok köréből c. kiadványában látott napvilágot *Adatok a Cestodák ismeretéhez, a Solenophorus megalocephaluson megejtett észleletek alapján*, az állami külföldi utazási ösztöndíjat nyerte el, a grazi egyetem zoologiai fakultásán dolgozott Schulze Eilhard Ferenc oldala mellett, ahol hasonlóképen önálló tudományos buvárlatokkal foglalkozott s itt irta: Calcituba polymorpha c. munkáját, amely 1883 nyarán a bécsi tudományos akadémia Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften kiadásában jelent meg. 1883 őszén a francia államnak a Földközi-tenger partján Villefranche-sur-Merben felállított tengeri zoologiai stációján dolgozott s itt irta *Adatok a Gregarinák ismeretéhez* c. művét, amely az akadémia kiadványában (Értekezések a természettudományok köréből) jelent meg 1886.

Roca *Gyula* (XIV. k.) argentinai politikust 1898. hat esztendőre ismét megválasztották az argentinai köztársaság elnökének. 1898 okt. 1. foglalta el állását és azonnal tárgyalást kezdett a chilei elnökkel, hogy a patagoniai határvillongást személyes találkozás alkalmával egyenlítse ki.

Rocchetta, l. *Szódatermék*.

Roccolo-madarászat, l. *Madárfogás*.

Rocha (ejtsd: rosa), Uruguaj departamentója, kiterjedése 11,089 km², (1893) 23,323 lak. A R. folyó mellett fekvő ilyen nevű fővárosban 600 lélek lakik.

Rochefort *Viktor Henrik* (XIV. k.), francia publicista, a Dreyfus-ügyben 1897 óta L'Intransigeant c. lapjával nagy szerepet vitt. A vezérkar pártjára állott, sőt a Dreyfus-pör revíziója ellen való harcában az antisemitákkal is szövetkezett és a leghevesebb módon támadta Dreyfus hiveit. 1898. adta ki: Les aventures de ma vie (5 köt.).

Rochegrosse (ejtsd: rosgrosz) *György Antal Mária*, francia képiró, szül. Versaillesben 1859 aug. 2-án. Lefebvre és Boulanger művészektől tanult. Kiválóbb művei: Vitelliust végig hurcolják Róma utcáin (1882); Andromache (1883); Noir et rose (1884); La Jacquerie (1885), ezzel a képpel alapította meg hirét; La folie du roi Nabuchodonosor (1886), e képen három évig dolgozott s magának is 40,000 frank költségébe került; La Curée (1887); Salomé danse devant le roi Hérode (1887); Japon (1888); Le Bal des Ardents (1889); Combat de cailles, Thèbes, Nouvelle arrivée au harem (1890); La Mort de Babylone (1891). Ez az utóbbi, mind merész koncepciója, mind szinpompája által kiváló kép Budapesten is látható volt. M. L.

Rod *Eduárd*, francia iró, szül. Nyonban 1857. Bonnban és Berlinben két éven át filologiát tanult, aztán Párisba ment, ahol 1884. a Revue contemporaine főszerkesztője lett. Marc Monnier halála után (1887) az összehasonlító irodalomtörténet tanára lett a genfi egyetemen. Nemsokára ismét visszaköltözött Párisba. Regényeiben: Côte-à-côte (1882), melyben a reform. egyház ortodoxiája ellen harcolt, s La Femme de Henri Vanneau (1883) Zola hivének mutatja magát. Önállóbbak későbbi, a naturalizmussal szemben idealisztikus reakció szellemében irt és Schopenhauertől, Renantól s végre Tolsztojtól befolyásolt művei: La course à la mort (1885); Tatiana Leiloff (1886); Le sens de la vie (1889); Scènes de la vie cosmopolite (1889); Les trois coeurs (1890); Nouvelles romandes (1891); La vie privée de Michel Teissier (1893); La seconde vie de Michel Teissier (1894); Les roches blanches (1895); Dernier refuge (1895); Scènes de la vie suisse (1896). Kritikai iratai közül említendők: A propos de l'Assommoir (1879); Les Allemands à Paris (1880); Richard Wagner et l'esthétique allemande (1886); Giacomo Leopardi (1888); Les idées morales du temps présent (1891); Dernier refuge (1895); Scènes de la vie suisse (1896); Là-haut (1897); La vie de Michel Teissier (1897); Essai sur Goethe (1897); Ménage du pasteur Naudié (1898). L. még *Francia irodalom*.

Rodakowski *József* lovag, cs. és kir. táborszernagy, szül. Lembergben 1830. Katonai tanulmányait a cs. kir. mérnöki akadémiában végezte. 1846 nov. 16. hadapród lett a 34. gyalogezrednél. 1848 ápr. 1-én II. oszt. hadnagy, 1848 szept. 16. I. oszt. hadnagygyá nevezték ki. Mint vezérkari tiszt részt vett az olaszországi háboruban s Novaránál kitüntette magát. 1849 jul. 16-án főhadnagygyá lépett elő. 1851. a határrendező bizottsághoz osztották be Rendsburgban. 1852. a linzi főhadparancsnoksághoz osztották be mint vezérkari tisztet, dec. 1. a 62. gyalogezredhez helyezték át. 1854 márc. 16-án II. oszt., 1859 máj. 1-én

I. oszt. százados lett, máj. 31. a vezérkarhoz helyezték át. Az 1859-iki francia-szárd-osztrák háboruban az I. hadsereg főhadiszállásához volt beosztva. 1863 jun. 14. őrnagy, 1865. vezérkari főnök a holsteini helytartóságnál és 1866 jun. 11. alezredes lett. Az 1866-iki osztrák-porosz hadjáratban mint a II. könnyü lovas hadosztály vezérkari főnöke vett részt. Jelen volt a königgrätzi csatában és a skalitzi ütközetben. A háboru alatt szerzett érdemeiért okt. 3. a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1866 nov. 13. a 30. gyalogezredhez, 1867 febr. 28. a 7. dsidásezredhez helyezték át. 1869 ápr. 23. ezredes és a 11. dragonyos ezred parancsnoka lett. 1875 máj. 1. dandárparancsnokká, 1876 nov. 1. vezérőrnagygyá nevezték ki. 1880 jul. 26. egy évre szabadságolták, de már 1881 ápr. 6. a 35. gyalog hadosztály parancsnokává, máj. 1. pedig altábornagygyá nevezték ki. 1884 márc. 7. a II. hadtesthez osztották be és a 95. gyalogezred tulajdonosává nevezték ki. 1889. v. b. t. tanácsos lett s röviddel azután nyugalomba lépett. A tényleges szolgálatból való visszavonulása alkalmával megkapta a táborszernagyi címet. R. tulajdonosa a Lipót-rend középkeresztjének és a III. oszt. katonai szolgálati jelvénynek. M. I.

Rodamonte, kérkedő hős Bojardo Orlando innamoratójában, Ariostónál Rodomonte; innét *rodomontade,* kérkedés, nagyot-mondás.

Rodenbach (ejtsd: rodañbak) *György,* francia iró, szül. Tournaiban (Belgium) 1855 jul. 16. Ifju korától fogva költészettel foglalkozott, melynek anyagi tekintetben teljesen függetlenül élhetett. Miután Brüsszelben közzétette: Le foyer et les champs (1878); La Belgique, poème historique (1880) s egyéb költeményeit, Párisba költözködött, ahol Goncourt irodalmi körében otthonossá lett. Itt irta legjelentékenyebb munkáját versekben: Le règne du silence (1891) s aztán Bruges la morte (1892) c. regényével, amelyben mély melankoliája a legélesebb kifejezést ölt, a prózára tért át. Ezenkivül irta: Musée de Béguines (1894), novellája: La vocation (1895) s költemény-gyüjteménye: Les vies encloses (1896). A Comédie-Française-nál előadásra került Le voile (1895) c. egyfelvonásos verses szinműve. R. munkatársa a Figaro-nak irodalmi kérdésekben.

Roder *Adolf,* pedagogus, megh. Balaton-Vörsön 1899 okt. 4.

Rodiczky *Jenő* újabb művei: *Magyar olajnövények* (Kolozsvár 1898); *Gazdasági tanácsok* (Budapest 1899). Tervei szerint állíttatott fel a budapesti gyapjuminősítő intézet, melynek igazgatásával is megbizatott.

Rodin (ejtsd: rodeñ) *Ágost,* francia szobrász, szül. Párisban 1840. Eleinte Barye állatszobrász tanítványa volt. 1864—70. Carrier-Belleuse műtermében folytatta tanulmányait, majd pedig hét esztendőn át Brüsszelben van Rasbourg belga szobrászszal együtt az ottani tőzsdeépület díszítésén dolgozott. Miután 1875. a párisi Salonban kiállította Garnier épitész szobrát, 1877. első sikerét aratta egy meztelen férfi szobrával, a vaskor személyesítésével, melynek jellemző ereje és merész realizmusa általános feltünést keltett s melynek bronzban való kidolgozását megvették a Luxembourg-muzeum számára. Ugyancsak e muzeum szerezte meg Keresztelő János és egy danaida bronzszobrait. Még merészebb realizmus jut kifejezésre az Ember teremtése, a Csók, a Fegyverre szólítás, a Tavasz c. nagyobb szoborcsoportokban. A kidolgozásnak itt nyilvánuló módját, mely a testrészeknek és a ruházatnak szinte vázlatos sejtetésére szorítkozik, R. nyilvános szobrainál is alkalmazta. Ilyfajta művei: Az elfogott calaisi polgárok (fölállították Calais városában az angolok elleni védelem emlékére); Victor Hugó szobra a Panthéonban; Balzac szobra (1898), melyet a párisi Société des Gens de Lettres rendelt meg, hogy Párisban felállítsa, melyet azonban túlságos vázlatos volta miatt visszautasítottak. Azonkivül R., aki a modern plasztikában a féktelen naturalizmus legradikálisabb képviselőihez tartozik, elkészítette Bastien-Lepage festő damvilliersi s Claude Lorrain nancyi mellszobrát, valamint Laurens és Puvis de Chavannes festők, meg Dalou és Carrier-Belleuse szobrászok jellemzetességükkel kitünő mellszobrait.

Rodium (XIV. k.). Fontosabb vegyületei: A R. magasabb hőmérsékleten egyesül a klórral és ekkor *R.-szeszquiklorid* Rh_2Cl_6 képződik, amely téglavörös szinü kristályos por. E vegyület az alkáli fémek kloridjaival kettős sókat képez, amelyek közül a *nátrium-R.-kloridot.* $6\,NaCl.Rh_2Cl_6+18\,H_2O$, legegyszerübben ugy készitik, hogy a finomul eloszlott R.-ot konyhasóval keverve klórgázban hevítik, a kapott tömeget vizben feloldják és kristályosítják, amikor az említett kettős só sötét cseresznyepiros háromhajlásu prizmákban válik ki. Ha a nátrium-R.-kloridnak vizes oldatát káliumhidroxiddal elegyítjük, fekete csapadékot kapunk, amely *R.-szeszquihidroxidból* $Rh_2(OH)_6$ áll. E csapadéksavakban meglehetősen könnyen feloldódik és ekkor a megfelelő R.-sók keletkeznek. Igy, ha e csapadékot salétromsavban oldjuk, *R.-nitrát* $Rh_2(NO_3)_6$, ha pedig kénsavban oldjuk, *R.-szulfát* $Rh_2(SO_4)_3$ áll elő. Az előbbeni sötétsárga, az utóbbi világossárga szinü só. Az *ammonium-R.-klorid* vagy a *R.-szalmiák* $6(H_4N)Cl.Rh_2Cl_6+3\,H_2O$ előállítása ugy történik, hogy az előbbeni kettős sónak oldatát ammoniumklorid-oldattal elegyítik és e folyadékot kristályosítják. E kettős só is igen szép vörös szinü kristályokból áll és magasabb hőmérsékletre hevítve, finomul eloszlott R.-ot hagyva hátra, elbomlik. A különféle R.-sók ammoniakkal u. n. *purpureo-R.* és *rozeo-R.* vegyületeket képeznek, amelyek szép szinük által tünnek ki. Ezek közül fontosabbak: a *kloropurpureo-R.-klorid,* $Cl_2Rh_2(NH_3)_{10}Cl_4$, mely ugy készül, hogy a R.-nak cinkkel való ötvözetét kristályvizben oldják, s az oldatot szárazra bepárolják. E tömegnek vizes oldatát ezután ammoniával elegyítik és kikristályosítják. Sárga szinü só, amelyet ha ezüstoxiddal és kevés vizzel összedörzsölnek, sárga szinü, erősen lúgos oldatot kapnak. Ebben az oldatban kloropurpureo-R.-hidroxid van és ha ezt különféle savakkal (kénsav, salétromsav stb.) telítik, a megfelelő szulfátot, nitrátot stb. kapják meg. E különféle purpureo-R.-vegyületek káliumvagy nátriumhidroxiddal összehozva a megfelelő rozeo-R. vegyületekké alakulnak át. NU.

Rodriguez (ejtsd: –drigedz) *J. Barbosa*, braziliai botanikus, szül. Minasban 1842 jun. 22-én. Eleinte kereskedő volt, de csakhamar a természettudományokra szánta magát s szülővárosában a kereskedelmi iskolának titkára és rajzmestere, később iparos lett. 1868 óta az Iconographie des orchidées du Brécil 14 kötetébe 1000 kosborfélét festett. 1871-ben a császári kormány az Amazon völgye növényzetének kutatásával bizta meg s hogy *Martius* Genera palmarum-át egészítse ki. Három esztendőn át a Capim, Tapajos, Trombetas, Jamunda, Urubu és Jatapu folyók mellékén kutatott s 1875. öt jelentést közölt róla. 62 új pálmát is ismertetett (Enumeratio palmarum novarum, Rio de Janeiro 1875). 1876-ban Minas Geraest kutatta át és Sertum palmarum c. munkájához gyüjtött anyagot. Más munkái: Antiguidades do Amazonas (1879); O primeiro idolo asmonico; Las Lendas e as crenças indigenas; A dansa e o canto selvicola; O Muizacitan. *Giglioli* H., Lo estudio dell' etnologia al Brazile c. munkájában méltatta érdemeit.

Rodt *Rudolf*, álnév, l. *Eichrodt* (V. k.).

Roeber, 1. *Ernő*, német festő, szül. Elberfeldben 1849 jun. 23. Résztvett a Franciaország ellen való hadjáratban és jelenleg a düsseldorfi művészeti akadémia tanára. Legjelesebb képei: A német lovagrend bevonulása a Marienburgba; A Hanza virágkora; Meghódított burgundiai hajók megérkezése; A négy főerény (valamennyi Danzigban); Danzig városának alapítása; Májusi ünnep (fali képek a danzigi városházán); Frigyes Károly herceg a düppeli sáncok ostrománál (fali kép a berlini Ruhmeshalleben).

2. *R. Frigyes*, német költő, az előbbinek apja, szül. Elberfeldben 1819 jun. 19. Kereskedőnek készült s az is volt s 1872 óta részes társa a Heydt, Kersten und Söhne banháznak Elberfeldben. Fiatal korától művészi hajlamokkal felruházva, a wupperthali költők kicsiny csoportjához csatlakozott, akik közt kiváló helyet foglalt el a következő munkái folytán: Dramatische Werke (Elberfeld 1851); tragédiái: Kaiser Friedrich II. (Iserlohn 1883); Sophonisbe (u. o. 1884); Tristan u. Isolde (1854, 2. kidolgozás u. o. 1885); Kaiser Heinrich V. (Lipcse 1886); szinművei: Der Wiener Kongress (u. o. 1888); Börsenringe (u. o. 1891) és Antike Lustspiele (u. o. 1892); Lyrische und epische Gedichte (Berlin 1878, új kiadás Lipcse 1888). Egyéb munkái: Litteratur und Kunst im Wupperthal (Iserlohn, 1886); regénye: Marionetten (2. kiadás 1885).

3. *R. Fritz*, német történeti festő, az előbbinek fia, szül. Elberfeldben 1851 okt. 15-én. 1870—71. végigküzdötte a Franciaország ellen való háborut. 1871 okt. visszatért Németországba és Düsseldorfban tanult s ugyanott a kir. művészeti akadémia tanára. Főbb művei: Igazság és művészet (mozaikkép a düsseldorfi műcsarnokban); Köln polgárai fogadják a menekülő IV. Henriket; A nagy választófejedelem a svéd háboruban megvigasztalja a föld népét (a német császár tulajdona); Nagy Frigyes beszéde tábornokaihoz a leutheni csata előtt (fali kép a berlini Ruhmeshalleben); A nagy választófejedelem utolsó államtanácsa; Az északi istenségek pusztulása és a kereszténység megjelenése az új földön (11 képből álló ciklus); A Rosenburg legendája (5 képből álló ciklus Rosenburgban Bonn mellett).

Roëll *János*, németalföldi államférfiu, szül. Haarlemben 1844 jul. 21. Mint a második kamarának tagja (1877) a mérsékelt szabadelvüekhez csatlakozott. 1883. tagja volt az alkotmányrevizióval foglalkozó bizottságnak. 1887. az első kamarába, 1888. pedig ismét a második kamarába került. 1894—97. a szabadelvü kabinet elnöke és egyúttal külügyminisztere volt. TH. GY.

Rogatec, l. *Rohitsch* (XIV. k.).

Rogatica, város Bosznia Sarajevo kerületében, 2013 többnyire mohammedán lak. Határa termékeny, szarvasmarha- és lótenyésztése virágzó. Környékén sok régiséget találnak.

Roger (ejtsd: rozsé) *Viktor*, francia zeneszerző, szül. Montpellierben 1854 jul. 21. A párisi Niedermayer-féle egyházi zenei iskolában tanult, de amellett, hogy mint szakiró működik (a France cimü nagy lap zenebirálója), a könnyü zenéhez fordult s mintegy 25 operettet (Klári, Brigitta hozománya, Bibliás asszony, Jáfet tizenkét felesége, A babona, A fehér csirke stb., melyek Budapesten is előadásra kerültek) és két ballet zenéjét költötte.

Rogers *János Randolph*, amerikai szobrász, szül. New-York államban 1825 körül. Hosszabb ideig Rómában folytatta tanulmányait, azután New-Yorkban telepedett meg, ahol megalkotta a vak Nydia szobrocskáját (Bulwer Pompeji végső napjai c. regénye alapján) és Adams János elnök szobrát Mont Auburn (Massachusetts) számára. 1858. Rómában hozzáfogott a washingtoni kapitolium u. n. érckapujának mintázásához, mely kilenc mezőben elhelyezett domborművében Kolumbus életének főbb eseményeit és több fülkében a nagy felfedező hires kortársainak szobrocskáit tünteti föl. Egy évvel utóbb készült Lewis és Nelson amerikai tábornokok szobra, mint a Crawford által be nem fejezett richmondi nagy Washington-emlék kiegészítő része, valamint Otis Jakab államminiszter szobra. 1871. és 1873. elkészítette Rhode-Island és Michigan államok számára a polgárháboru emlékműveit, Philadelphiában a Lincoln-szobrot, New-York részére pedig 1876. Seward államférfi szobrát. Legjobb műveinek egyike a föltámadás angyala Colt ezredes sírján Hartfordban. R. hosszabb idő óta Rómában él.

Rohde *Ervin*, német filologus, megh. Heidelbergában 1898 jan. 11.

Rohilla, l. *Pathan*.

Rohonczy *Gedeon* 1898 febr. 14. kilépett a szabadelvü pártból. Kilépésének okát a febr. 12. és 13-án tartott képviselőházi ülésén mondott beszéde idézte elő, melyben az 1896-iki általános választásokat birálta. E beszédeket ily címmel adta ki: *Jelszó: «Az Őrült». R. G. országos képviselőnek a magyar parlamentben — az agrár-socialismus (recte communismus) megfékezése és megoldása szempontjából — a sajtószabadság ellen állitólag elkövetett sérelmének önigazolása* (Budapest 1898 márc.).

Rohrau, falu a Lajta melletti Bruck kerületi kapitányságban és törvényhatósági kerületben,

Alsó-Ausztriában, az osztrák-magyar államvasút Lajta melletti Bruck—Hainburg vonalán, (1890) 444 lak., ismeretes mint Haydn József szülőhelye.

Rohtak, kerület Brit-India Pandsab tartományában, az É. sz. 28°19′—29°17′ és K. h. 76°17′—77°30′ között, kiterjedése 4690 km², (1891) 598,475 lak. (hindu 455,045, mohammedán 85,515); területét a Dsamna-csatorna és ennek ágai öntözik, termesztenek európai gabonanemeket, gyapotot, indigót, cukrot stb. — *R. város,* a Delhiből Lahorba vezető út mellett, (1891) 16,702 lak.

Róka, név, l. *Magyar személynevek.*

Róka *József* újabb műve: *Harmadosztályu keresetadó* (Besztercebánya 1899).

Rókamókus (állat), l. *Mókusfélék* (XII. k.).

Rokitzan (XIV. k.). 1896 szept. 1-je óta kerületi kapitányság Csehországban, R. és Zbirow járásokkal, 728 km² területtel, (1890) 63,039 lak.

Rokonok öröklése, l. *Öröklési rend* (XIII. k.).

Rolin-Jaquemyns (ejtsd: rolén-zsákmén) *Gusztáv,* belga politikus, szül. Gentben 1835 jan. 31. Jogi tanulmányainak elvégzése után ügyvéd lett szülővárosában s a jogtudományt irodalmilag is művelte, amiért a brüsszeli tudományos akadémia tagjává választotta. 1878. képviselővé választatván, az új liberális minisztériumban 1884-ig belügyminiszter volt. A minisztérium bukása után tudományos foglalkozásának élt, mig vagyonát egyik testvére bukásával teljesen el nem vesztette, mikor az egyiptomi nemzetközi bíróság ügyvéde lett, de aztán nemsokára a sziámi király szolgálatába ment át. Főbb munkái: Des partis et de leur situation actuelle en Belgique (Brüsszel 1864); De la réforme électorale (u. o. 1865). Osser és Westtake társaságában kiadta 1874-től kezdve az Archives de droit international et de législation comparée-t. M. S.

Roller *Mátyás* megh. Budapesten 1898 nov. 8.

Rollinat (ejtsd: roliná) *Móric,* francia költő, szül. Châteaurouxban (Indre) 1853., fia a George Sandnal barátságban élt R. képviselőnek. Közzétette első versgyüjteményét 1877.: Dans les brandes címmel, természeti képek Sand szellemében; Les Névroses (1883); rideg fantáziák, melyekben Baudelaire-t utánozta és túlozta (ilyenek: Magazin de suicides, L'enterré vif, Mademoiselle Squelette, La buveuse d'absinthe); ezek Párisban feltünést keltettek, főleg mivel Sarah Bernhardt szalonjában szavaltatta a költővel e verseket, sőt saját kompozicióját szerint énekeltette is. Ezen kompoziciók közül 10, Dix mélodies nouvelles címen meg is jelent. R. párisi sikerei dacára is visszatért szülőföldére. L'Abîme (1886) c. költeménygyüjteménye pesszimista nézeteket tartalmaz az emberek vétkeiről (L'Hypocrisie, L'Intérêt, La Haine, Le Mépris stb.). A Nature-ben (1892) visszatért első tárgyaihoz, mig Les Apparitionsban (1896) folytatta a Névroses irányát. Minden munkájában kiváló technikájával tünik ki.

Róma, Olaszország fővárosa, az 1896-iki becslés szerint 474,000 lak. Az épitészeti kedv az utóbbi években szünetelt. Az olasz csapatok által való elfoglalásának 25 éves jubileuma alkalmával 1895. leplezték le a Porta Pia mellett emelt győzelmi jelvényt (magas gránitoszlop Guastallától eredő bronz Victoriával), a Gallori által mintázott Garibaldi-szobrot (lovas szobor nagy allegorikus bronzalakokkal) és a Cavour-emléket (5 m. magas bronzszobor Gallettitől). 1895. nyitották meg végre a Palazzo Corsiniben a Galleria nazionale di arte antica-t. Újabb ásatások történtek a Colosseum K-i oldalán, a forumon és a Palatinón. V. ö. *Schneider,* Das alte Rom (Lipcse 1896); *Kiepert-Huelsen,* Forma urbis Romae (1896); *Petersen,* Vom alten Rom (Lipcse 1898); *Helbig* W., Führer durch die öffentlichen Sammlungen in Rom (u. o. 1899, 2 köt.).

Roma intangibile (ol., ejtsd: intandsíbile) a. m. az illethetetlen Róma, Viktor Emánuel olasz király jelmondata, szemben a klerikálisok ama törekvésével, hogy Rómát elszakítsák az egységes Olaszországtól.

Román *Miron* megh. Nagy-Szebenben 1898 okt. 16.

Romana Valeria, l. *Pozsega* (XIV. k. 180. old.).

Romanche-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Románia (XIV. k.). Az 1893-iki becslés szerint a lakosok száma 5·8 millió, akik között 39,000 az osztrák-magyar monarkiából való. A népmozgalom adatai 1897-ről: születések száma 247,814, haláleseteké 171,071, házasságkötéseké 41,387. Az 1897. megmivelt területet 5.716,000 ha.-ra becsülték. 1898. búzaföld volt 1.595,087 ha., amelyen 20·6 millió hl. termett; 225,770 ha.-nyi rozsföldön 2·7 millió hl., 677,225 ha.-nyi árpaföldön 10·4 millió hl. és 288,137 ha.-nyi zabföldön 6·1 millió hl. 1897-ben kukoricával volt beültetve 1.845,879, szőllővel 153,808, dohánnyal 4514, kolzával 53,156 (475,780 hl. magterméssel), lennel 29,943 (238,135 hl. magterméssel), kenderrel 6840 ha. Az állatállomány 1897-ben 670,909 ló, 2.138,315 szarvasmarha, 6.847,825 juh és 1.079,312 sertés. A külkereskedelmi forgalom értéke 1000 leiben az alábbi években a következő volt:

	1895	1896	1897
Behozatal	304,575	337,923	355.782
Kivitel	265,048	324,057	224,180

A behozatalban és kivitelben résztvevő nagyobb államokkal való forgalom értékét 1000 leiben a következő kis tábla mutatja:

	Németország	Nagy-Britannia	Osztrák-magyar mon.	Franciaország	Belgium
Behozatal onnan	98,987	78,759	96,645	23,915	14,467
Kivitel oda	6,532	54,675	55,406	5,092	75,938

A főbb kivitt és behozott áruk értéke 1000 leiben 1897. a következő volt:

	Behozatal	Kivitel
Fonó-szövőiparcikkek	150,000	2,600
Fémek és fémáruk	74,900	1,900
Állati bőrök	16,000	1,600
Faáruk	5,700	6,700
Üveg- és agyagáruk	7,600	100
Kémiai áruk	28,800	—
Olaj, viaszk stb.	7,300	—
Gabonanemüek	5,400	179,800
Állatok és állati termékek	8,400	6,300
Gyümölcs, zöldség stb.	23,800	14,800
Italok	1,000	2,600
Papiros	6,000	—
Tüzelő anyag	10,100	2,000
Különfélék	10,800	4,700

Magyarország vasúti kivitele 1899-ben R.-ba 177,300 tonnát (13%-kal kevesebbet mint 1898.) tett. A (vasúton való) bevitel R.-ból Magyarországba 70,000 tonnára rúgott.

A romániai tengeri kikötőkbe (1897) érkezett összesen 33,845 hajó (9.367,850 t.) és távozott 33,411 (9.235,535 t.). 1898-ban 1800 angol mérföld volt a vasúti vonalak hossza. 1899—1900. (a budgetév az ónaptár márc. 31. ér véget) a bevételek 228.376,000, a kiadások 228.375,000 leire voltak előirányozva. Az államadósság 1898 ápr. 1-én 1,224.849,525 leire rúgott. V. ö. *Berger*, Rumänien, ein Land d. Zukunft, Stuttgart 1896.

Története. Az 1896 dec. megalakult *Aurelianu*-kormány már 1897 ápr. 12. kénytelen volt helyét *Sturdza* és párthiveinek átengedni, mely kabinettel az ország zöme látszólag egyetértett. Törökországgal kereskedelmi szerződés, Németországgal vasúti, táviró- és postaszerződés létesült, a királynak pedig Szt.-Péterváron, Bécsben, szept. 28. pedig Budapesten tett látogatása a külső béke zálogául szolgált sokaknak. Aug. 6. a bolgár fejedelem látogatott el Bukaresztbe; okt. 24. a Ploeștiben emelt szobrot leplezték le; nov. 2. nyilt meg a Jászvárosban (Jassy) az új egyetem, mely alkalommal több tanár és a diákság Magyarország ellen tüntetett. Az ellenzék 1898 márc. 18. megújitá ugyan a támadást a minisztérium ellen, mely mérkőzés azonban Aurelianu, Lascar, Costinesco és mások heves beszédjei dacára a kisebbség újabb vereségével végződött, mire az Aurelianu pártjához szitó alelnökök mind a képviselőházban, mind pedig a szenátusban állásaikról lemondtak. A nov. 27-én elhangzott trónbeszéd R. barátságos viszonyát a külföldi államokhoz s különösen Oroszországhoz hangsúlyozta, mire a képviselőház 90 szavazattal választá meg a kormánypárt jelöltjét, Giannit elnökké, mig az ellenzék jelöltjére, Fleva Miklósra csak 36 szavazat esett, ugy hogy a minisztérium állása teljesen megszilárditottnak látszott. Helyzete rövid idő alatt mégis rosszra fordult.

Az ellenzék ugyanis félelmetes fegyverhez jutott: hazaárulással s a nemzeti érdekek eljátszásával vádolta Sturdzát amiatt, hogy Károly király Budapesten tett látogatása alkalmával a románok szemében gyülöletes Jeszenszky miniszteri tanácsost (Bánffy miniszterelnök bizalmas emberét), aki annakelőtte Kolozsváron mint államügyész működött, rendjellel tüntette ki; másrészt pedig azért, mert a Sturdza-kormány Bánffy tiltakozása következtében a brassói román templom és iskolának szánt évi segélyt beszüntette. Ezek a hirek roppant forrongást szültek, mely Sturdza és társainak bukását vonta maga után. A parlament mindkét háázban Sturdza ugyan mindvégig nagy és odaadó többséggel rendelkezett, mely az 1899 febr. elején fölötte komoly jellegü parasztlázadás után is hű maradt vezéréhez. A márc. 6. benyujtott 1899—1900-iki költségvetés (kiadások és bevételek 228.375,000 lei) pedig a kormány állását határozottan megerősitette. Mindamellett az ellenzék oly ügyesen értékesité a brassói kérdést, hogy azzal Sturdza állását tarthatatlanná tette. Hasztalan szavazott neki márc. 29. a képviselőház, egy nappal később pedig a szenátus többsége föltétlen bizalmat: az ellenzék már nem hitt neki. Hasztalan mutatta ki, hogy az állitólag Bánffy miniszterelnök megbizásából irt röpirat hitelt nem érdemlő koholmány; hasztalan hivatkozott Széll Kálmán miniszterelnök kijelentésére, hogy a röpiratra semmi súlyt nem fektet és hasztalan biztatta a képviselőházat, hogy a brassói iskola segélyezését illetőleg (tekintettel a kérdés magánjogi természetére) kedvező döntésre van kilátás. Fleva és a konzervativek mindezekre csak azt válaszolták, hogy Sturdza Bánffy miniszterelnöknek R.-val szemben tett nyilatkozatára nem reagált és ezzel méltatlan s a nemzeti méltóságot sértő módon viselkedett, amiért az ország élén nem maradhat. Abban az esetben, ha a király őt el nem ejtené, obstrukcióval fenyegetőztek s ugyanigy tett márc. 30. Cantacuzino és pártja a szenátusban. Sturdza előbb a parlament elnapolásával akart magán segíteni, de ezzel csak azt érte el, hogy az ellenzék az utcákon s a népgyüléseken folytatta a harcot. Midőn ápr. 9. mind a szabadelvü (kormány)-párt, mind pedig Majorescu elnöklete alatt az ellenzék is gyülést tartott, az ellenzékiek a rendőrséggel és katonasággal összetüztek, ugy hogy több halott s számos sebesült födte a csatatért.

E zavargások arra birták Károly királyt, hogy Sturdzától és társaitól szép szerivel megváljon (ápr. 10.). Két héttel később (ápr. 22.) *Cantacuzino* gróf, a konzervativek feje alakitott új kabinetet, melyben *Fleva* is helyet kapott. A máj. 26. közzétett programmban az új kormány egy csomó belügyi reformot helyezett kilátásba, az erdélyi kérdésről és Sturdzáról azonban egy árva szóval sem emlékezett meg; végre pedig feloszlatta a kamarát. A jun. 5-iki választásokban ősi szokás szerint a kormány győzött és valamennyi miniszter mandátumhoz jutott. A kormánypárt százon felül, az ellenzék pedig csak 20 szavazattal rendelkezett az új kamarában, melyet a király jun. 24. nyitott meg. Kiemelte trónbeszédében, hogy az elemi csapásoktól sujtott és különben is válságos helyzetben sínylődő pórosztály bajain okvetlenül segíteni kell, nehogy a febr. és a jun. 20. kitört lázadások megújuljanak. Más feladatot az új, rendkivüli ülésszaknak nem szabott. E felszólításnak a képviselőház és a szenátus a rövidre szabott ülésszak alatt meg is felelt, ugy hogy a jul. 6. a kamarákhoz intézett kir. leirat annak a reménynek adott kifejezést, hogy a kisebb gazdáknak nyujtott kölcsön és a szeszes italokra kivetett adó felemelése javára leend a pórosztálynak. Ezzel az ülésszak végét érte. Jul. 12. Cantacuzino miniszterelnök köriratot intézett a prefektusokhoz, melyben egyrészt lelkükre köté, hogy a nép bajait és hangulatát kipuhatolni igyekezzenek, másrészt azonban a szociálista izgatókra fordítá figyelmét, kijelentvén, hogy egy újabb lázadás esetében a törvény kérlelhetetlen szigorát fogja alkalmazni.

Az 1899—1900. ülésszak folyamán különösen a pénzügyi kérdéssel foglalkoztak. 1899 dec. életbe léptették az új cukor- s pátens-adót, amelyektől a kormány évente 800,000 leit remél. Életbe lépett továbbá 1900 jan. 1. a pénzügyi egyensúly helyreállitása végett megszavazott új 5%-os jövedelmi adó, melylyel nemcsak az összes állami és magántisztviselőket, hanem a tiszteket, sőt még a nyugdijasokat is sujtották. Ez az adó évente négy millió leit fog behozni.

1900 jan. 21. a hivatalos lap (közelebbi indokolás nélkül) azt a hirt közölte, hogy a király *Cantacuzino* gróf miniszterelnököt saját kérelmére a belügyi tárcától felmenti s utóbbit az eddigi pénzügyminiszterre, *Mano* tábornokra ruházza; *Jonescu* (az eddigi közoktatási miniszter) átveszi a pénzügy vezetését, a közmunkák minisztere *Istrati* a közoktatást, *Gradisteanu* János képviselő pedig a közmunkákat.

A *külügyi politika* terén felemlítendő, hogy a brassói templom- és iskolának segélyezése Goluchowski osztrák-magyar külügyminiszter közvetítése mellett a magyar kormánytól ismét megengedtetett. A román kormánynak ama felszólalása ellenben, melyben az új Vaskapu-hajózási és vontatási illeték magassága ellen tiltakozott, mindeddig kedvező megoldást nem talált. Goluchowski külügyminiszter az 1900 jan. delegációban kijelentette, hogy Magyarország ebben a kérdésben a berlini kongresszustól kapott hatalmánál fogva teljesen helyesen járt el. Hegedüs magyar kereskedelmi miniszter mindamellett a Dunán R.-ba kivitt só után az illetéket alább szállította. Felemlítendő továbbá, hogy R. és Bolgárország között Turnu-Magurele és Szamovid (Nikopolisz) vasúti állomások között közelebb gőzkomp fog újabb összeköttetést létesíteni, melynek felhasználásával a Bukarest és Szófia közötti utat 41 óra helyett 16, illetőleg 24 óra alatt lesz lehetséges megtenni. Németországgal is kötött a Sturdza-kabinet (1899 márc.) kedvező vasúti és postai összeköttetést, mely Magyarország kerülésével és igy hátrányára Berlint Galicián és Bukovinán át hozta közvetlen összeköttetésbe a román fővárossal.

Irodalom. Hurmuzaki Euseb báró, Documente privitore la istoria Românilor, 7—10. köt.; Sturdza D. és Colescu-Vartic, Doc. privitore la J. R., 1894—95; ugyanazok, Acte si documente relative la Istoria renascerei Românieĭ, 6—7. köt. 1896; Urechia V. A., Istoria Românilor, 6—7. köt. Bukurest 1895; Trei-deci de ani de domnie di Regelui Carol I., kiadja a bukaresti akadémia, 2 köt., 1896—97; Maiorescu T., Discursi parlamentare cu priviri sub domnia lui Carol I., 2 köt. 1896—97; Weigand G., Vierter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Lipcse 1898; Kogalniceano B., Actes et documents relatives à l'union de la Hongrie avec la Roumanie et à l'alliance des Hongrois et des Roumains contre l'Autriche, Bukarest 1895; Urechia V. A., Doc. inédits, l'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche, u. o. 1894; Bibesco G., Règne de Bibesco, 2 köt. Páris 1894; Analele parlamentare ale Românici, eddig 5 köt., terjed 1895-ig; Bogdan J., Chronice inedite atingetóre de Istoria Românilor, Bukarest 1895; Moldovan V., Memoriĭ din 1848—49, Brassó 1895; Xénopol A. D., Histoire des Roumains de la Dacie Traïane depuis les origines jusqu'á l'union des principautés en 1859, Rambaud előszavával, 2 köt., Páris 1896; Réthy László, Deslegarea eestinnei originei Românilor, ford. J. Costa, Budapest 1896; Bogdan J., Rominii şi Bulgarii, Bukarest 1896; Brote E., Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift, Berlin 1894, megjelent román, olasz és francia nyelven; Djuvara A. T., Lupta nationalitatilor, Români şi Unguri, Bukarest 1895; Xénopol A. D., Les Roumains et les Hongrois, Revue géographique, Páris 1896 és külön lenyomatban; Beksics Gusztáv, A román kérdés és a fajok harca Erdélyben és Magyarországban, Budapest 1895 és több francia röpirat, l. pótkötet I. 157. l.; Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, I. 1896, II. 1899; Asbóth Oszkár, A román nyelvben meglevő magyar szavak, Nyelvtudom. Közlem., 27. köt.; Miletics L., A dákó-románok, Szófia 1896; Briebrecher K., Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänien, nagyszebeni evang. gimn., 1897; Réthy L. újabb dolgozatai a Budapesti Szemlében 1897 máj. és a M. Akad. Értekezésekben, 1896, XVI. köt. 12. sz.; Alexics Gy., A román nyelv eredete, Nyelvtudom. Közlemények 1896; Tocilescu, Benndorf és Niemann, Das Denkmal von Adamklissi, Bécs 1895. V. ö. Cichorius, Furtwängler, Téglás és Finály műveit, ill. cikkeit erről a Tropaeumról, Archaeolog. Értes. 16. és 17. köt.; Weigand G., Die Aromunen, Lipcse 1894—95; Nenitescu, De la Românii din Turcia europeana, Bukarest 1895; Benger G. R., Ein Land der Zukunft, Stuttgart 1895; Kraus H., R. und Bukarest, u. o. 1896; Sturdza D. A., Suprafata si populaţiunea regatului Românieĭ, a román földrajzi társulat jelentéseiben, 1896, XVI. köt. E társulat (Societatea Geografica Romana) közleményei egyáltalában sok becses dolgozatot tartalmaznak, igy a 18. évf. (1897) az erdélyi Kárpátok geologiájával és Románia gyógyszerészetének fejlődésével foglalkozik. Rommenhöller C. G., La Roumanie, Rotterdam 1898; Bennett G. Cons., Report on the petroleum industry in Roumania, Foreign Office 1896, Miscellan. Series 411. sz.; Gubernatis Angelo, La Roumanie et les Roumains, Firenze 1898; Staicovici és Robin, Statistica Româna, Bukarest 1898; Az osztrák-magyar konzuli hivatalok évi jelentései; Baicoianu Konst., Gesch. der rumänischen Zollpolitik seit dem XIV. Jahrhundert bis 1874, Stuttgart 1896; Bley G., La Roumanie. Étude économique et commerciale, Páris 1896; Moldován Gergely, Alsó-Fehér vármegye román népe, Nagy-Enyed 1897; Whitman S., King'of Roumania, Reminiscences, angol ford., London 1899; Bernard, L'armée roumaine, Páris 1899; Bertha Sándor, Magyars et Roumains devant l'histoire, u. o. 1900. —zik és m. l.

Romano opere (lat.), a Cosmas-féle technikának középkori neve. L. *Cosmas* (IV. k.).

Romantikus, a klasszikus (X. k.) ellentéte irodalomban, művészetben egyaránt. A *R. zene* nem annyira a szigoru formatan szerint van szerkesztve, mint inkább kijelölt természeti jelenségekre, képekre, személyi jellemzésekre, v. fantasztikus tárgyakra, szövegekre, programmokra támaszkodik, szóval a hangfestés szabad hangulatának hódol. Ez az irány a legújabb időben érvényesült, legkimagaslóbb kezdeményezői s képviselői voltak: *Weber* Károly Mária, *Mendelssohn, Berlioz, Schumann, Chopin, Liszt, Rubinstein, Brahms, Wagner, Bülow, Volkmann, Goldmark* stb. A két irány közt felmerült harc még manapság sem szünetel s még ma is forrongásban tartja az összes zenevilágot, amely azonban a század végén inkább ennek hódol, mint a szigoru klasszikus iránynak. Á. K.

Rombauer, 1. *Emil*, c. főigazgató, az orsz. közoktatási tanács tagja és az orsz. középiskolai tanáregyesület alelnöke, szül. Szklenón (Bars) 1854 jun. 4. Középiskolát Selmecbányán, főiskolai tanulmányokat a stuttgarti műegyetemen, a tübingai és budapesti tudományegyetemeken végzett. 1880—82-ig mint tanársegéd működött a budapesti műegyetem kisérleti természettani tanszékén, 1882—85-ig tanár a selmecbányai ág. h. ev. főgimnáziumon, 1885. a felállítandó brassói állami főreáliskola szervezésével bizatott meg s mint ez intézet igazgatója működik a mai napig. Számos tanügyi cikke a Tanáregyesületi Közlönyben, a Magyar Paedagogiában, a selmecbányai liceum és a brassói állami főreáliskola értesítőjében jelent meg. 1893. heves támadásával tünt fel, melyet az állami tisztviselők fizetését rendező törvényjavaslatnak a tanárokra vonatkozó rendelkezései s a közoktatási kormány, mint e tervezet megalkotója ellen intézett s utóbb vezetője volt az összes vidéki középiskolai állami tanárok e tervezet megvalósulása elleni mozgalmának, mely végül tényleg annak lényeges módositását eredményezte.

2. *R. Tivadar*, osztályfőnök az 1848-iki magyar kereskedelmi minisztériumban, szül. Lőcsén 1803

jan. 26., megh. Devenportban (Amerika) 1855 nov. 12. A selmecbányai bányászati akadémiát végezve, 1825. Munkácson a gróf Schönborn-féle, majd 1842. a rima-murányi vasgyáraknak lett igazgatója, mint ilyen tevékeny részt vett a Kossuth által létesített «Védegylet» szervezésében. 1848. Kossuth kívánságára mint osztályfőnök a kereskedelmi minisztériumba lépett és a szabadságharc kitörésekor a Pesten (a mai vigszinház helyén) létesítendő magyar fegyvergyár szervezésével s igazgatásával bizatott meg s ily minőségében vezette a fegyvergyárnak Szegedre, majd Debrecenbe való áthelyezését is. Midőn az osztrák kormány a sziciliai kén behozatalának eltiltásával megakasztotta a puskapor gyártását, R. megnyittatta az addig használatlan kalinkai kénbányákat s szervezte a kénnek kénkovand-érceinkből való kohászati gyártását. A világosi fegyverletétel után halálra ítéltetvén, Amerikába menekült.

Rombay *Dezső* újabb műve: *Gazdák könyve* Budapest 1898). Szerkeszti a Magyar Bortermelők Lapja c. szaklapot.

Romena, l. *Pratovecchio.*

Romö, sziget, l. *Röm* (XIV. k.).

Róna, 1. *József*, Kossuth Lajos szobrát (az első Kossuth-szobor) 1898 máj. 30. leplezték le Miskolcon. Jelenleg a tiz királyszobor egyikét Zrinyi Miklós szobrát készíti, valamint Zenta számára *Szavójai Eugen* lovasszobrát, melynek 1899. a műcsarnok előtt kiállított fő alakjával és reliefjeivel a kis állami arany érmet nyerte el. Szabó József-utcai háza és műterme, de különösen művészi díszítésü szalonja Budapestnek egyik látványossága.

2. *R. Sámuel* 1899 szept. 11. megkapta az egyetemi nyilv. rendkivüli tanári címet.

3. *R. Zsigmond* újabb művei: *A légnyomás a magyar birodalomban 1861-től 1890-ig* (Budapest 1897); *A hőmérséklet évi menete Magyarországon* (1898). 1896. megkapta a koronás arany érdemkeresztet.

Rondanini, római nemesi nemzetség neve, melynek palotája a korzó északi végén áll Rómában. Itt volt 1803-ig a hires *R. medúza*, márványfej reliefben, amelyet Lajos bajor trónörökös szerzett meg (most a müncheni gliptotékában).

Rondorf, falu, Köln (ennek közelében) porosz kerületben (1895) 7180 lak.

Rong, néptörzs, l. *Repcsa* (XI. k.).

Ronneby, város és fürdő Blekinge svéd länben, (1893) 1903 lak., vasúttal, gazdag vasas forrásokkal.

Ronsdorf, porosz város, (1895) 12,203 lak.

Roob, l. *Boróka* (III. k.).

Roorke, l. *Rurki.*

Rooseboom *Henrik Vilmos Bakhuis*, németalföldi kémikus, szül. Akkmaarban (É.-Hollandia) 1854 okt. 31. Lejdában tanult, 1874–78. egy kémiai gyárban működött, majd asszisztens lett a lejdai kémiai laboratoriumnál, 1884. ugyanott doktor s 1893. az elméleti kémia tanára az egyetemen. Munkái túlnyomóan az anorganikus és a fizikai kémia problemáira vonatkoznak s vizsgálatai Gibbs fázis-szabályairól alapvető jelentőségüek.

Roosendaal a. m. Rozendaal (XIV. k.).

Rooses *Miksa*, belga művészeti iró, szül. Antwerpenben 1839 febr. 10. Belga egyetemeken tanult, 1877. őre lett az antwerpeni Musée Plantin-Moretusnak s a Rubens-kommisszió tagja. Kiadta többek közt: Titres et portraits gravés d'après Rubens (Antwerpen 1877); Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool (u. o. 1877—80; németül Reber, München 1881); Christophe Plantin, le typographe anversois (Antwerpen 1882); P. P. Rubens en Balthasar Moretus (u. o. 1884); L'oeuvre de P. P. Rubens (u. o. 1886–92, 5 köt.). Ruelens halála után (1890) a Correspondance de Rubens további kiadásával bizatott meg.

Roosevelt *Tivadar*, amerikai politikus, régi gazdag hollandi család sarja, szül. New-Yorkban 1852. Már korán pályázott közhivatalokra, igy a newyorki első polgármesteri állásra is, de siker nélkül. 1884. szerepelt először a republikánus párt nagygyülésén, mint a newyorki párt meghatalmazottja. Néhány évvel utóbb Harrison alatt New-York városának polgári biztosa, majd rendőrfőnöke lett. A szeszes italok vasárnapi árusítása tilalmának szigoru keresztülvitelével magára vonta a németek haragját. 1897. Mac Kinley kinevezte tengerészeti államtitkárnak. Nagy energiával izgatott a Spanyolország ellen való háborura, melynek kitörése után 1898. lemondott állásáról. Ezután előkelő sportférfiakból és új-mexikói s arizonai tehénpásztorokból megalakította a Rough Riders nevü önkéntes csapatot, mely Kubán állítólag hősi tetteket vitt véghez. 1898 nov. megválasztották New-York állam kormányzójának.

Root *Elihu*, az északamerikai Egyesült-Államok hadügyminisztere, szül. New-Yorkban 1848. Jogot végzett s azután ügyvédi irodát nyitott New-Yorkban, melynek révén pénzhez és befolyáshoz jutott. Politikai tekintetben a köztársasági párthoz simult, de nem a Platt szenátor szaván induló u. n. «préda-párt»-hoz, melynek korrupciója ellen ismételve hevesen kikelt. 1899 jul. Mac Kinley elnök Alger utódává tette a hadügyi osztály államtitkárságában. M. L.

Rops *Félicien*, francia karcművész, szül. Észak-Franciaországban 1833., megh. Esonneban (Páris mellett) 1898 aug. 23. Hosszabb ideig Belgiumban élt, hol mint rajzoló dolgozott. Párisban egy vallon temetést ábrázoló képével tünt fel s azóta keresett karcművész lett. Legtöbb sikert aratott karikaturáival, melyekben a démoni vonásokat szerette alakjain kitüntetni. Számos karca jelent meg az Artiste cimü párisi művészeti folyóiratban. Mint iró is megpróbálkozott: Tableaux Parisiennes c. művével. Magát magyar származásunak vallotta, ősei Mária Terézia idején költözködtek ki Franciaországba s állítólag *Ropszai* nevet viseltek. R. két izben járt Magyarországon: 1879., amikor az elsülyedt Arrogante hajó áldozatai javára nagy ünnepet rendeztek a Margitszigeten és 1885., az országos kiállításon, amelyen Coppée, Lesseps, Delibes és Massenet társaságában volt Budapesten.

Roques (Los R., ejtsd: rókesz), Curaçaótól keletre az Antillában fekvő lakatlan szigetcsoport, melyre Venezuela állam tart igényt; áll egy na

gyobb erdőborította és világítótoronynyal ellátott szigetből s több apró sziklaszirtből, összesen 110 km² kiterjedéssel.

Roquette *Ottó*, német költő, megh. Darmstadtban 1896 márc. 18.

Roripa *Scop.* (növ.), l. *Bányafű* (X. k.).

Ros, a spanyol gyalogság, tűzérség és műszaki csapatok szürke nemezből készült fövege. Nevét Ros de Olono tábornoktól vette.

Rosa *Sisto*, olasz festő, l. *Badalocchio* (II. k.).

Rosa moschata *Ehrh.* (növ.), l. *Pézsmarózsa.*

Rosbach, falu Köln porosz kerület Waldbröl j.-ban, (1895) 3635 lak., vasúttal, közelében vas- és ólomércbányák vannak.

Rosdzin, falu Oppeln porosz kerületben, Schoppinitz tőszomszédságában, (1895) 7090 lak., kénsavgyártással és kőszénbányával.

Rosé (franc., ejtsd: rozé), a festett pezsgő neve.

Rosen *György*, gróf, svéd festő, szül. Párisban 1843 febr. 13. A stockholmi művészeti akadémián, a weimari művészeti iskolában, Londonban és Leys műtermében Antwerpenben tanult, Német- és Franciaországon és Belgiumon kívül Olasz- és Görögországot is beutazta, meg a Keletet. Legkiválóbb festményei: Sten Sture bevonulása Stockholmba; Borkóstolás a kolostor kapujánál; Svéd esküvő a XVI. sz.-ban; XIV. Erik király lemondása (stockholmi nemzeti muzeum); Erik király kedvesének, Kerin Monsdotternek szobájában; Erik királyt meglátogatja kedvese a börtönben; Luther a Wartburgon stb. Kitünőek aquarelljei és rézkarcai is. Kevésbbé sikerültek keleti képei, annál inkább képmásai, mint saját arcképe a firenzei Uffizi-képtárban, XV. Károly és II. Oszkár svéd királyok, főleg azonban Nordenskjöld képmása. 1882—87., ismét 1893—96. a stockholmi művészeti akadémia igazgatója volt.

Rosenberg *Adolf*, német műkritikus, szül. Brombergben 1850 jan. 30. Berlinben végezte tanulmányait és 1875 óta mint referens működik berlini hirlapoknál. Munkái: Die Erïnyen (1871); S. u. B. Beham (1875); Die Berliner Malerschule (1879); Rubensbriefe (1881); Die Münchner Malerschule (1887); Geschichte der modernen Kunst (főmunkája, 3 köt., 2. kiad. 1894); Der Kupferstich (Bécs 1888). Németre ford. Racinet nagy művét, kiadta Guhl Künstlerbriefe c. művét; megirta Tenier, Watteau, A. von Werner, Thorwaldsen, Defregger, Steen, Vautier, Leonardo da Vinci és Lenbach (Bielefeld 1895—98) életrajzait. Vezetése alatt jelentek meg a Die Architectur Berlins és Die Architectur Deutschlands c. díszmunkák. M. L.

Rosenheim, bajor város, (1895) 12,196 lak.

Rosenlaui, fürdő (1330 m. magas) égvényes forrásokkal, vadregényes környékkel a berni felföldön. Közelében az ilyennevü glecser.

Rosenthal *Toby Eduard*, északamerikai festő, szül. New-Havenben (Connecticut) 1848 márc. 15. Münchenben először Rauppnak, azután Pilotynak volt tanítványa. Többnyire genreképeket festett, melyek közül különösen az újabbak tulságos simák, édeskések. A legsikerültebbek: Bach Sebestyén és családja (lipcsei városi muzeum); Elaine, Tennyson költeménye után; Aki utóljára nevet, az nevet legjobban (két kép); A föllármázott leányiskola; Itélkezés Constance de Beverley apáca fölött, Scott Marmion cimü regénye után; Táncóra a nagymama idejében stb.

Rosenthal-Bonin *Hugó*, német iró, megh. Stuttgartban 1897 ápr. 7.

Rosentreter *Agoston*, kulmi püspök, született Abrauban (Konitz kerület) 1844 jan. 13. Katolikus teologiai tanulmányait a pelplini papi szemináriumban, a bonni egyetemen és a münsteri akadémián végezte. 1870. pappá szentelték. 1871—1875. a pelplini szemináriumban az ó- és az újtestamentomi exegézis tanára volt. A szeminárium megszüntetése után Rómába ment, ahol régészeti tanulmányokat folytatott, onnan pedig Palesztinába. Hazatérése után a berenti tanítószeminárium igazgatójának nevezték ki. 1887. az újonnan megnyitott pelplini szeminárium vezetője és a kulmi káptalan kanonokja lett. 1896. a münsteri egyetem teologiai kara tiszteletbeli doktornak nevezte ki. 1898., Redner püspök halála után megválasztották kulmi püspöknek.

Roseola (lat.), kerek vagy gömbölyded, rózsaszinü v. élénkebb piros, lencsényi esetleg kissé nagyobb foltok a bőrön, melyek élesen vannak határolva és egyszerü vérbőség által feltételezve, miért is nyomásra elhalványodnak. A legkülönbözőbb betegségeknél (tifusz stb.) fordulhatnak elő R.-k a bőrön, különösen pedig a szifilis korai nyilvánulásai. M. T.

Roskilde, város, a. m. *Roeskilde* (XIV. k.).

Rosnavia, Rozsnyó latin neve.

Rosny (ejtsd: róni) *József Henrik*, francia regényiró, szül. Párisban 1856. Eleinte a naturalisztikus iskolához tartozott. Kitünt filozofiai, közgazdasági és természettudományi ismereteivel, amelyeket legtöbb regényében nagyon is felhasznál, miáltal stilja gyakran homályossá válik. Egy ízben Londonban tartózkodván, onnan vette anyagát első regényéhez, Nell Horn, membre de l'Armée du Salut (1885). Ezt követte La Bilatéral (1886), gondos és pártatlan tanulmány a párisi szociálistákról s parasztregénye: L'immolation (1887). R. az öt naturalistához tartozott, akik 1887. manifesztumot bocsátottak ki a Zola Terre c. művében foglalt túlzások ellen s szorosan csatlakozott Goncourthoz, akit abban is utánzott, hogy 1891-től műveit fiatalabb testvérével, Justinnal közösen szerzette. Egyéb munkái: Les Corneilles (1888); Marc Fane (1888); Le Termite (1890), érdekes képe a párisi iróvilágnak; Daniel Valgraive (1891); Vamireh (1892), érdekes kisérlete egy prehisztorikus regénynek; L'impérieuse bonté (1894), a párisi jótékonyságot ábrázolva, R. legjobb műve; L'Indomptée (1894), egy orvostanhallgatónő regénye; Renouveau (1894); L'autre femme (1895); Les erment (1896). Une rupture (1897); Un autre monde (1898); Les âmes perdues (1898); La fauve (1899); L'aiguille d'or (1899). L. még *Francia irodalom.*

Rossbach *Agoston*, német régész, megh. Boroszlóban 1898 jul. 23.

Rossel *Virgil*, svájci irodalomtörténetiró és jogtudós, szül. Tramelanban a berni Jurában 1858 márc. 19. francia emigránscsaládból. Bernben, Strassburgban, Lipcsében és Párisban jogtudományokat tanult, egy ideig ügyvédkedett s 1883

óta a francia jog tanára a berni egyetemen. Különös szeretettel foglalkozott a széptudományokkal. Néhány kötet költeményt adott ki: Chants perdus (1881), Nature (1885), Poèmes suisses (1893), La seconde jeunesse, Journal d'un poète (1888); regénye: Jours difficiles (1895), ezen kívül a francia akadémia által megkoszoruzott: Histoire littéraire de la Suisse romande (Genf 1889—91, 2 köt.) és Histoire de la littérature française hors de France (Lausanne 1894 és Páris 1897). R. 1891—95. tudósítója volt a korábban három nyelvű Schweizerischer Rundschau-nak francia irodalmi kérdésekben. Mint jogász közzétette: Manuel du droit civil de la Suisse romande (Genf 1886) és Manuel du droit fédéral des obligations (Lausanne 1892). Újabb műve: Histoire des relations littéraires entre la France et l'Allemagne (Páris 1896).

Rostand (ejtsd: rosztáñ) *Edmond*, francia költő, szül. Marseilleben 1864-ben. 1885-től Párisben él, 1890. kiadta Les Musardises című alig észrevett versgyüjteményét, mignem 1894. jelentékeny sikert ért el a Comédie Françaiseben előadott, szellemes és kifogástalan versekben irott Les Romanesques c. három felvonásos vígjátékával. Még nagyobb volt a sikere három felvonásos versdrámájának, La Princesse lointaine (1895), amelyben Sarah Bernhardt legjobb szerepeinek egyikét találta meg. La Samaritaine (1897, vallásos dráma); Cyrano de Bergerac (1897, magyarra ford. *Ábrányi* Emil 1899., Párisban szenzációs hatást keltett verses dráma). Legújabb drámája: L'aiglon, hőse a reichstadti herceg. L. még *Francia irodalom*. — Neje, szül. *Rosemonde Gérard*, szintén költő, 1890. kiadta Les Pipeaux c. művét, melyet menyasszonysága idején válaszul irt Les Musardises-re.

Rostélyzat (ném. Gräting; ol. graticola; ang. grating), a hajók egyes fedélzetein lévő, ugy a világításra, mint a szellőztetésre szolgáló nagy nyilásoknak befödésére való ujjnyi vastag vas- vagy fémpálcikákból készült boríték. F—Y.

Rostock, mecklenburg-schwerini város, (1895) 49.912 lak.

Roszner *Ervin* báró újabb műve: *Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaszövetség nézetei a búzaárak hanyatlásáról* (Budapest 1897).

Rosztov, orosz város a Don mellett, (1897) 119.889 lak.

Rotációs fotográfia, l. *Fotográfia*.

Rotációs gép, l. *Gyorssajtó* (VIII. k.).

Rotenhan *Wolfram* báró, német diplomata, szül. Eyrichsdorfban (Bamberg mellett) 1845 ápr. 20. Elzász-Lotaringia megszerzése után kerületi ülnök lett Hagenauban, majd Strassburgban. Ezután diplomáciai pályára lépvén, követségi titkár lett Bukarestben, majd a szentszéknél Rómában; 1885. követségi tanácsos Párisban, 1886. pedig követ Argentinában. 1890. Berchen gróf utódjául a német birodalom külügyi hivatalának másodtitkárává nevezték ki; 1897 dec. óta berni követ. O. J.

Roth *Lajos* (telegdi), geologus, szül. Brassóban 1841 szept. 10-én. 1851. családjával Bécsbe került, hol atyja, *R. Agost* a legfelső törvényszéknél mint előadó, majd biró (udvari tanácsos) volt alkalmazva. Középiskolai tanulmányait Bécsben végezte, 1860. a szászországi freibergi, 1862. a stájerországi leobeni bányászakadémiára ment, hol szintén két éven át folytatta tanulmányait. 1864 végétől 1866 nyaráig a morvaországi wittkowitzi vaskohónál, valamint a morva-ostraui kőszénbányászatnál folytatta önkéntesi minőségben gyakorlati tanulmányait. 1867. rövid ideig a bécsi földtani intézetnél foglalkozott geologiai tanulmányokkal, ugyanazon év nyarán pedig a m. kir. pénzügyminisztérium bányászati számvevőségéhez gyakornokká neveztetvén ki, Budapestre költözött. 1868. bányászati számtisztté neveztetett ki, 1870-ben pedig mint gyakornok a m. kir. földtani intézethez lépett át, hol 1871. segédgeologusnak és 1872. osztálygeologussá nevezték ki. 1882. főgeologus lett, 1895. a főbányatanácsosi címmel és jelleggel tüntették ki. Szakközleményei kivált a földtani intézet kiadványaiban (Évkönyv, Évi jelentés, Térképmagyarázatok) találhatók, azonkivül a magyarhoni földtani társulat közlönyében (Földtani Közlöny), valamint a Természetrajzi Füzetekben.

Roth *Keresztély*, német szobrász, szül. Nürnbergben 1840 julius 22. A müncheni akadémián tanult és csakhamar Wagmüller meg Begas Reinhold realista irányát követte. Kitünő művei Károly és Luitpold bajor hercegek, Siebold állattudós, Feuerbach büntetőjogász, Bismarck herceg, Tann tábornok és mások mellszobrai. Anatomiai szobrai, valamint Plastisch-anatomischer Atlas zum Studium der Antike und des Modells (2. kiad. Stuttgart 1886) című műve művészi körökben nagyon kedveltek.

Rothenburg, 1. *Felső-Lausitzban*, (1895) 1185 lak. — 2. *R. ob der Tauber*, (1895) 7190 lak.

Rothenfels, fürdő a badeni nagyhercegség Rastatt kerületében, (1895) 1617 lak. Van vas- és nátronsavas ásványos forrása, fürdőtelepe.

Rothhoffit (ásv.), l. *Gránát* (VIII. k.).

Rotifer (állat), a *Rotatoria* féreg-osztálynak egyik igen közönséges neme a *Digononta*-rendből, melynek fajait két karélyos kerékszervéről ismerhetjük fel. Betokozódva, a száraz mohák között sokáig megtartja életképességét, anélkül, hogy szilárd táplálékot venne fel. D. J.

Rotomahana, ezelőtt tó volt Új-Zéland szigetén, melynek partjain a Tetarata és Otukapuarongi mészkő-terraszok terültek el, melyeket az 1886. a már kialudtnak hitt Taravera tűzhányó kitörése teljesen szétrombolt. Ekkor R. eltünt és helyén 7 kis krater és számtalan fumarola keletkezett, a legszebb két terrasz helyén pedig iszapgájzir képződött.

Rott *Johanna*, l. *Světla*.

Rotta, középkori hárfaalaku hangszer, melyet a troubadourok nem találtak ahhoz méltónak, hogy vele dalaikat kisérjék, hanem átengedték a szegényeknek, leginkább vakok használatára, amiért vakok hárfájának nevezték. Ily szerkezetü hárfákkal még ma is lehet énekes koldusoknál találkozni.

Rotta *Antal*, olasz festő, szül. Görzben 1832 febr. 28. A velencei művészeti akadémián tanult, eleinte a történeti festéssel próbálkozott meg, de csakhamar és nagyobb sikerrel a genre-festésre adta magát. Tárgyait többnyire a velencei alsóbb

néposztályok életéből meríti és képeinek egy része a bennük nyilatkozó jóízű humor miatt népszerűvé vált. Ilyenek: A gyufaárus; Az egyetlen barát; A festő fiai; A halászfiuk; Nincs dolog; Kellemes meglepetés; Mulatság a Lidón 1700-ban; A tengeri csillag; Ártatlan szív stb.

Rotten boroughs, l. *Borough* (III. k.).

Rottenstein, középkori, újabban restaurált várkastély Obermaisnál (Tirolban), mely egykor a hasonló nevü nemes urak tulajdona volt. Ezek kihalta után más nemes családok örökölték, mígnem 1804. Klenze építész vette meg. A 60-as években Karolina Auguszta császárné tulajdonába ment át, aki azután Károly Lajos főhercegnek engedte át. Erzsébet királynénk az 1871—1872-iki telet itt töltötte; más magas vendégek is ellátogattak a regényes várba. 1896. Ferdinánd Károly (Károly Lajos harmadik fia) örökölte a várat, melyben aztán bátyja, Ferenc Ferdinánd is keresett üdülést. 1897. a birtokos *Siedek* építész által a várat teljesen restauráltatta. Benne őrzik néhai Zsófia főhercegnő könyvtárát s nagybecsü képgyüjteményét. Jelenleg a közeli *Rosenstein* várat is restaurálják. M. L.

Rotter *Gizella,* drámai énekművésznő, szül. Fegyverneken 1866. Fiatal éveiben Nagyváradra kerülvén szülőivel, ottan első énekbeli kiképzését Pozorszky Ágoston énekmester és székesegyházi karnagytól nyerte. Majd Budapestre költözvén, a szinművészeti akadémia opera-osztályának lett növendéke, ahonnan az opera megnyitása évében (1884) Podmaniczky Frigyes báró akkori intendáns szerződtette s azóta az opera egyik kiváló művésznője, gazdag s változatos drámai és lirai szerepkörrel. Á. K.

Rotthausen, község Düsseldorf porosz kerületben, Essen közelében, (1895) 11,676 lak., cementgyárral és kőszénbányával.

Roty *Lajos Oszkár,* francia éremmetsző és szobrász, szül. Párisban 1846 jan. 12., megh. u. o. 1899 dec. Tanulmányait az École des Beaux-Arts-on végezte. Miután már a párisi Salonban 1873. és 1874. kiállított érmeivel feltünést keltett, 1875. megnyerte a nagy római díjat. Rómából több érmet küldött és a hazatérése után való első időben többnyire mitologiai tárgyakat ábrázolt antik felfogásban. Később azonban önálló, realisztikus és franciásan nemzeti stilusra tett szert. Nagyobbszabásu emlékérmei közül említendők: az 1883-iki nemzetközi villamossági kiállítás emlékérmei; a francia köztársaságot ábrázoló érem; Victor Hugo érme (1885) a halhatatlanság érmével; Chevreuil századik születésnapjának emlékérme; az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójának emlékérme; Pasteur hetvenedik születése napjának emlékérme (1892); Carnot elnök halálának emléktáblácskája. Az új francia rézpénz veretésére szükséges modellt szintén R. készítette. 1888. megválasztották az Institut tagjának, 1889. pedig a világkiállítás nagy díját nyerte.

Roubaix, francia város, (1896) 124,661 lak.

Roudaire (ejtsd: ruder) *Ferenc Illés,* francia mérnök, szül. Guéretben (Creuse) 1836 aug. 6., megh. u. o. 1885 jan. 14. Katona lett s a wörthi ütközetben 1870. megsebesült. Algériában hídromszögeléssel foglalkozva, tünt fel neki a lehetősége annak, hogy a Szaharát viz alá merítse s e tárgyról értekezést irt 1874. a Revue des Deux Mondes-ba, Une mer intérieure en Afrique cimmel, amely nagy feltünést okozott. V. ö. különösen a párisi geográfiai társaság bulletinjében 1877. közzétett térképpel, továbbá Rapport sur la dernière expédition des Chotts (Paris 1881) c. müveket.

Rou vára, l. *Ravó vára.*

Roux (ejtsd: rú) *Péter Pál Emil,* francia orvos és bakteriologus, szül. Confolensban (Charente département) 1853 dec. 17. Miután Párisban befejezte orvosi tanulmányait, mint preparátor Pasteur intézetébe került, melynek később vezetője lett. Eleinte Pasteurrel együtt a veszettség kutatásával, majd önállóan a diftériával foglalkozott, melynek specifikus baktériummérgét ő fedezte föl. Ez a fölfedezés Behring (l. o.) fölfedezésével kapcsolatban módot adott a szerum-terápiának a gyógyitásban való alkalmazására. E gyógyító módról saját és munkatársa Yersin dr. kutatásai alapján R. tett jelentést az 1894 szept. Budapesten tartott nemzetközi közegészségügyi kongresszuson. A párisi Pasteur-intézetben a gyógyító szerum előállítására külön osztályt szerveztek. Hasonló intézetek keletkeztek a külföldön is. R. fölfedezéseért Behringgel megosztozott a párisi orvosi akadémia 25,000 franknyi és a Leri A. által a diftéria gyógyitására kitüzött 50,000 franknyi díjban. 1894 dec. pedig a «tudománynak és az emberiségnek tett kivételes szolgálataiért» a becsületrend parancsnokának nevezték ki. Értekezései s följegyzései a Pasteur-intézet évkönyveiben jelentek meg.

Rovátka, l. *Créneau* (IV. k.) és *Hézag* (IX. k.).

Rovátkoló (bány.), altiszt, ki a munkásokat feljegyzi; régen rovást vágott, ettől tartotta meg nevét mai napig.

Roxburgh (ejtsd: róxbörro), skót nemesi előnév, melyet *Ker Róbert* sir 1616. nyert I. Károlytól a grófi ranggal együtt. *Ker János,* R. ötödik grófja, a hercegi címet kapta 1707., csakhogy a család már 1805. Ker Vilmos herceggel kihalt. A cím azután női ágon az *Innes* családra ment át, mely család egyike a legrégibb skót családoknak, amennyiben őseit III. Malcolm koráig lehet visszavezetni. A cím jelenlegi birtokosa *Innes-Ker Jakab Henrik,* szül. 1839 szept. 5. TH. GY.

Roxbury (ejtsd: róxböri), Boston déli városrésze.

Royal Island, l. *Eleuthera* (VI. k.).

Royal stakes (ang., ejtsd: roajal sztékisz), az angol versenyek egyik legjelentősebbike. 1839. alapitották. Díja 10,000 sovereign (250,000 korona), távolsága 2000 m. Ezt a korteherversenyt minden évben Kempten Parkban futják le.

Roybet (ejtsd: roabé) *Ferdinánd,* francia festő, szül. Uzèsben (Gard département) 1840 ápr. 20. Tanulmányait a lyoni szépművészeti iskolában végezte. Majd Párisba ment és a Louvreban főképen Veronese, Tintoretto és Rubens müveit tanulmányozta. 1871. beutazta Hollandiát, hogy az ottani muzeumok remekein tökéletesbítse művészetét. A párisi Salonban 1865—68. kiállított képei közül említendők: Zenésznő; Konyha belseje; Egy bolond III. Henrik alatt; Egy duo; Tric-trac

játékosok. Bár a kritika nagyon magasztalta és a legjobb velencei, spanyol és németalföldi mesterek mellé helyezte, huszonnégy évig mitsem állított ki. Csak 1892. jelent meg ismét a Salonban két arcképpel; ezeket 1893. két fő műve (Merész Károly Nesleben és Galáns szavak) követte, melyeket aranyéremmel jutalmaztak. Legújabb műve: A forró kéz (1894) és A Sarabande (1895).

Rozoména (ásv.), l. *Rózsa* (XIV. k. 718. old.).

Rózsa, személynév, l. *Magyar személynevek.*

Rózsacsipke, l. *Velencei csipke.*

Rózsaffy *Alajos* 1899. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Rózsavölgyi *Gyula* 1897 okt. Budapest alpolgármesterévé választatott.

Rozstalaj, általában laza természetű, gyorsan kiszáradó homokos és meszes talaj, melyen a gabonafélék közül csak a rozs terem meg; tágabb értelemben mindama homokos, kavicsos, márgás és meszes talajnemeket számítják ide, melyeken más gabonafélék is termelhetők, de a rozs legjobban díszlik, habár másféle agyagosabb talajokon a rozs is nagyobb terméseket szolgáltat. A rozs tehát nem kívánja a homokot, de az egyedüli gabonanem, mely a silány homokon is megterem, minthogy terjedelmes gyökérzeténél fogva tápanyag és vizszükségletét a homoktalajon is meg tudja magának szerezni. A jobbféle azaz némi agyagot és humuszt tartalmazó és mélyrétegű R. kellő művelés és trágyázás mellett a legkülönbözőbb növények termelésére alkalmas, ellenben a tulajdonképeni R. növényei a rozson kivül a burgonya, csicsóka, a csibehúr, mohar és a pohánka. Száraz voltánál fogva az ilyen R. termései, kivált száraz éghajlat alatt, csekélyek és bizonytalanok. Hazánkban a Nyirségen és Pest-Pilis-Solt vármegyében nagyon elterjedt a R. Az immunis futóhomok is ideszámítandó. L. még *Rozs* (XIV. k.). H—H.

Röber, l. *Roeber.*

Röchling *Károly*, német festő, szül. Saarbrückenben 1855 okt. 18. A német-francia hadjárat hatása alatt korán a katonai élet ábrázolására adta magát; a karlsruhei művészeti iskolában és a berlini akadémián tanult, végre Berlinben telepedett le, honnan többször meglátogatta Németország különböző csatatereit. Németországban népszerű képei: Az első saarbrückeni fogoly (1881); Halálos seb; Saarbrücken védői; Saarbrückeni őrszem; A gaisbergi roham; Átvonulás a falun; Besigheim városának megrohanása 1519-ben. Egyéb körképeken kivül Wernernek és Brachtnak segített a berlini Sedan-körkép elkészítésében és az Egyesült-Államok számára festette a chattanoogai ütközet körképét.

Röderer *Péter Lajos* gróf, l. *Roederer* (XIV. k.).

Rőfös paszuly v. *singes paszuly* (növ.), l. *Dolichos* (V. k.).

Rögtönbíróság (XIV. k.). A R.-ra vonatkozó rendeletek nagyrészt e század elejéről való elavult és jogfejlődésünktől idegen joganyagot recipiálván, már hosszu idő óta nem feleltek meg a kor szinvonalán álló büntető igazságszolgáltatás követelményeinek és sem a polgároknak egyéni szabadságát, sem az anyagi igazságnak érvényre jutását nem biztosították. Ehhez képest az igazságügyi kormánynak a bünvádi perrendtartás megalkotása alkalmával arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy a R.-i szabályok jelen alakjukban fenn nem tarthatók s ennélfogva a bünvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslatban kezdeményezte is azoknak kifejezett hatályon kivül helyezését. Ezt az óhajt az 1897. XXXIV. t.-c. 27. §-a valósította meg. v.

Rögtönzés, l. *Rögtönző* (XIV. k.).

Rögzített szijkerék. A szerszámgépek hajtásához a transzmisszió és szerszámgép közé két csapágyban fekvő rövidebb tengelyt helyeznek, mely a fő transzmissziótengely mozgását átadja a szerszámgépnek. Erre a tengelyre a hajtószíj szélességének megfelelő szélességü két szíjkereket ékelnek, melyek közül az egyik lazán szalad rajta, a másikat pedig felékelik rá; ez a R.

Röhl., l. *Roehl* (XIV. k.).

Röhlinghausen, falu Arnsberg porosz kerület gelsenkircheni j.-ban, (1895) 4308 lak., vasúttal, kőszénbányászattal.

Rőkönyödés, a nyáron döntött és kéregben hagyott fa nedveinek erjedése által előidézett állapot, mely a korhadás első fokának tekinthető. Ez a kéregnek részben v. egészben való eltávolítása által akadályozható meg. — Átvitt értelemben népiesen a. m. megijedés. CSV.

Röm. v. *Roem.*, természetrajzi nevek mellett *Roemer* Frigyes Adolf (XIV. k.) nevének rövidítése.

Römer *Ferdinánd* és *R. Frigyes Adolf*, l. *Roemer* (XIV. k.).

Röntgen-féle sugarak (XIV. k.) *orvosi használata.* Alig néhány év telt el *Röntgen* geniális felfedezése óta és a R. ma az orvosi gyakorlatnak ugyszólván minden terén alkalmazásban vannak. Szerepel egyes betegségeknek felismerésére, tehát kórismerészeti szempontból, de újabban gyógyítási célokra is használták. Előbbi a fontosabb, noha alkalmazása nagy gyakorlatot igényel. A kivitel oly módon történik, hogy a lámpa fénye egy fluoreszkálásra képes lemezre esik, mely lemez többnyire bárium-platincianürből készül. A R. alkalmazásának e német *radioszkópiának* nevezik; ha pedig a sugarak egy fényképező lapra esnek, amidőn állandó képet nyerünk, ez a *radiográfia.* A röntgenezendő tárgyat a lámpa és fluoreszkáló lemez, illetőleg lámpa és fényképező lemez közé helyezik el.

A R.-kal igen könnyü a testben székelő idegen testek felismerése, ugy hogy a röntgenezés előnyét ez idő szerint legnagyobbrészt a sebészet használja fel idegen testek felkeresésénél. Az idegen testet tartalmazó testrészlet a lámpa és fluoreszkáló lemez közé hozva, a lemezen, ezen idegen testnek megfelelőleg, sötétebb hely lesz látható és pedig annál kifejezettebben, minél kevésbbé bocsátja ez át a sugarakat. Természetesen nem lesznek felismerhetők olyan tárgyak, melyek a R.-at teljesen átbocsátják. Golyók, tűk, vasszilánkok, lenyelt pénzdarabok stb. az emberi testben rendszerint igen könnyen felismerhetők. Ami azoknak a felismerés után való sebészi eltávolítását illeti, ez megnehezítve van az által, hogy a hely, melyben az székel, igen nehezen lokalizálható. A tárgy nagyságáról sem ad az ár-

nyékkép helyes felvilágosítást, miután az árnyék a tárgynál mindig nagyobb és eltorzult, a lámpa, tárgy és fluoreszkáló lemez helyzete szerint. Az idegen test helyéről mégis legkönnyebben ugy szerezhető megközelítőleg helyes tájékozódás, hogy az átvilágítást különböző irányban kisértik meg. A hely felismerésére *Hoffmann*, majd *Rosenthal punktográf* elnevezéssel külön készüléket szerkesztett, mindazáltal csalódástól az idegen test helyzetét illetőleg a sebészek nem maradnak mindig mentek, ha a helynek átvilágítás utáni meghatározására az idegen test eltávolításához fognak. Ugyancsak a R. alkalmazásával biztosan felismerhetők a különböző ficamok, törések, amint hogy a végtagok a röntgenezés legkönnyebb és legháládatosabb tárgyai. Jól felismerhetők izületi elváltozások, a csontok egyenletes v. egyenlőtlen megvastagodásai, elferdülései, sőt, mint e sorok irója már néhány év előtt reáutalt, csontfelszívódás kezdetleges fokai (akromegalia egy esetében). A környi üterek rendszerint nem láthatók, mivel a sugarakat csaknem teljesen átbocsátják; ha néha homályos sávok alakjában feltünnek, ugy azok elmeszesedésére lehet következtetni.

A fej röntgenezése csak kivételesen nyujt pontos adatokat. Mindazonáltal az agyban székelő idegen test (golyó) rendszerint felismerhető, mert kevésbbé bocsátja át a sugarakat, mint a csont. A szemben székelő idegen testek jól láthatók. A nyak átvilágításánál a csigolyákon kivül a gége és a nyelvgyök ismerhető fel. A mellkas átvilágításánál a szív a legfontosabb, mely sötét árnyék alakjában tünik fel s melynek ritmikus mozgásai, kivált baloldalt, jól láthatók. A szív nagysága csak megközelítő valósággal mérhető, miután a tárgy nagyságára vonatkozó fenti megjegyzések természetesen itt is érvényben vannak és igy egyesek azon kisérlete, hogy a R. igénybevételével a szív nagyobbodását v. kisebbedését pontosabban mutathassák ki, mint más eljárások segitségével, ez idő szerint igazolást nem nyert. Jól felismerhetők ily árnyékképek segitségével a szív helyzetváltozásai (dextrocardia, midőn a szív jobboldalt foglal helyet) és értéke van az eljárásnak mellhártyaizzadmánynál, hol a szív az izzadmánytól R. által jól elkülöníthető, ami kopogtatás útján csak nehezen sikerül. Jól láthatók a nagy edények és verőértágulatok. Az egészséges tüdő a R.-at csaknem akadálytalanul bocsátja át. Tüdőtömörülés tuberkulózisnál, tüdőüszöknél, gyuladásnál, továbbá tüdődaganatok stb. az átvilágítás alkalmával ezen helyeknek megfelelőleg árnyékképeket adnak, melyek intenzitása és kiterjedése igen különböző lehet. Általában véve mondhatjuk, hogy a tüdő elváltozásának felismerése R.-kal való átvilágítással messzire mögötte marad azon eredményeknek, melyeket a kopogtatás és hallgatózás szolgáltat. Felismerhetők hörgtágulatok, árnyékot okoznak mellhártyamegvastagodások és izzadmányok, valamint gátorbeli daganatok. A has átvilágítása jóval nehezebb, mint a mellkasé. Kövér egyéneknél pontosabb adatok felismerése nem is sikerül. A medencecsontok jól kivehetők. Jól látható a máj felső határa és a rekesz mozgása. A R. a gyomorbetegségek felismerésében is kiterjedt alkalmazást nyertek. Igy *Lindemann* lágy gyomorszondában elhelyezett fémspirális segitségével és átvilágítás útján állapítja meg a tápcső esetleges szükületének helyét és a gyomor alsó határát. *Boas* és *Levy-Dorn* bizmuttal töltött és celluloiddal bevont gelatinkapszulákat nyeletnek a beteggel, amelynek előhaladását a gyomorban és a belekben R.-kal ellenőrzik, amely eljárás lehetővé tenné a pilorusz és bélsztenózis helyét megállapitani. Sikerül azért néha a hasban daganatokról, a vesék helyzetéről felvilágositást nyerni, sőt egyes esetekben epe- és vesekövek is láthatók voltak.

Történtek kisérletek a R.-nak gyógycélokra való alkalmazására is. A veszettség virusát nem számitva, a szervezeten kivül a R.-nak egy esetben sem volt észrevehető káros hatása a baktériumokra. A R.-nak kitett, veszettségvirussal ojtott állatoknál az inkubácio megnyult, a láz és bénulások később jelentkeztek, de a halál bekövetkezése elkerülhető nem volt. Tuberkulózissal ojtott malacoknak ojtási helyét a R. hatásának kitéve, ott genyedés fel nem lépett és a kisérleti állatok hiztak. Tüdővészes embereken kisérletezve, a betegek által ürített gümőbacillusok száma változatlan maradt, mindazáltal némelyek javulást észleltek, mely javulás a tüdőkre gyakorolt jótékony befolyásnak volna tulajdonitandó. *De Renzi* azonban mindennemü kedvező hatást a tuberkulózisra nézve tagad. A R.-nak kedvező hatását közölték egy staphylococcus okozta tüdőgyuladás lefolyásánál. Hatástalannak bizonyultak ezen sugarak szifilitikus fekélyeknél, mig némely esetekben kedvező hatás mutatkozott lupózus bőrelváltozás eseteiben, bár ezen javulás csak mulékony volt. A R. által szövetekben okozott elváltozások közül legfontosabbak azok, melyeket a bőrön és függelékein idéznek elő. Igen különböző idő az, melyben ezen elváltozások kifejlődnek. Néha egy-két rövid exponálás után jelentkeznek jellegzetes elváltozások, mig máskor heteken át ismételt exponálás után a sugaraknak kitett bőr alig mutat némi kóros jeleket. A dispozición kivül még más mellékes körülmények is játszanak közre. A bőrön ilyenkor felületesebb v. mélyebb lob tünetei fejlődnek ki, melyek ezen felületesebb v. mélyebb rétegek elhalásához is vezethetnek. Sokszor az elváltozott bőrrészletet egy barnavörös öv környezi, mely ugy jön létre, hogy a R. hatása alatt a megszaporodott bőrfesték a megvilágított rész körzete felé vándorol. A R.-nak ismételten és hosszabb ideig kitett bőrrészleteken a haj kihull, amiért is újabban műleges szőrtelenitésre használják fel a sugarakat. A röntgenezést elhagyva azonban rövidebb-hosszabb idő elteltével, néha csak hónapok multán a szőrök ismét kinőnek, ugy hogy végleges szőrtelenitésről az eddigi tapasztalatok szerint szó sem lehet. A sugaraknak ismételten kitett köröm leszárad és repedezik. Használták ezenkivül a R.-at idegzsábáknál, egyes esetekben állitólag sikerrel; renyhe gyógyulást mutató csonttöréseknél, a hallóidegek sorvadásánál, rákos új képleteknél, hüdéseknél, anélkül, hogy a tapasztalatok további kisérletezésre biztatók volnának. Szintugy teljesen kilátásnélkülinek kell tekinteni egyesek re-

ményét, hogy a R. igénybevételével a szem törőközegeinek elhomályosodásánál a látás bizonyos tárgyakra nézve lehetővé legyen. A Röntgen-eljárás technikájának javítása még más téren is nyujthat majd hálás talajt, de legtöbbet remélhet az orvosi tudomány a belső szervek állapotának kórismézésénél. TAUSZK.

Röntgen-fotográfia, l. *Fotográfia*.

Röppentyükészülék vagy *mentőröppentyü*, a hajótöröttek megmentésére szolgáló készülék, l. *Mentőeszköz* (XII. k.).

Röpülési pálya, l. *Repülési pálya*.

Rövidlátás, helyesebb magyarsággal *közellátóság* (brachymetropia), a közhasználatban tágabb értelmü, mint a tudományban a *miópia* fogalma. Közellátónak szoktak mindenkit nevezni, aki valami okból igen közelről nézi a tárgyakat, igen közel hajolva olvas és ir, mint a nagyobb fokban miópiás ember. Csakhogy ezt a közelnézést igen gyakran a szem hibái és betegségei okozzák, tehát az ilyen esetek inkább a gyöngelátás csoportjába tartoznak (l. *Ambliópia*, I. k.). Az ilyen R. okai lehetnek a szaruhártya homályai, a szemlencse tokján támadt átlátszatlan folt, a lencse zavarodásai; mindezek a látás tisztaságát rontják s azért késztetik az embert közelebb hajlásra. A szaruhártya hibás görbületével is jár ilyen közellátóság, ha a hibát nem lehet alkalmas szemüveggel kipótolni; ilyen a nem szabályos asztigmatizmus meg a keratokónusz. A szaruhártya sebzései vagy áttört fekélyei hegedésükkel rontván a látást, szintén R.-t okoznak, mely különösen nagyfoku, ha a hegedésből részleges sztafilóma lesz. Idült iritisz szintén nagy mértékben rontja a látást. Világra hozott látáshibák szintén R. képében tünnek föl, igy különösen a szemrezgés, a szivárványhiány, a szem törpe fejlődése (mikroftalmosz), a szem teljes festékhiánya (albinók szeme), sőt a hipermetropia nagyobb foka is, ha szemüveggel nem segitenek rajta, R.-nak tetszhet. Ellenben elég gyakran éppen a valóságos R. kisebb fokait nem veszik R.-nak, mert a közellátóság nem közelhajlásban nyilvánul, hanem abban, hogy az ember nem lát olyan messzire, mint más. Az igazi közellátóság az, amit tudományosan miópiának neveznek (XII. k.). Ez a szem fénytörésének hibája, melynek az a mivolta, hogy a szemtengely a rendesnél hosszabb, 23 mm.-nél nagyobb, ennélfogva a messziről jövő fénysugarak előbb gyülnek össze, mintsem a szem sárga foltját érnék, csakis valamely közelebb levő pontból (a szem távolpontjából) kiinduló sugarak egyesülhetnek a szem sárga foltján s engedhetnek tiszta látást. Az ilyen igazi R. fokai igen különbözők lehetnek s dioptriák szerint mérhetők 0·25-től 20 dioptriáig. Legkisebb foka, a 0·25 dioptrias, tiszta látást enged 4 méterig, az 1 dioptrias R. tiszta látása 1 méterig terjed, a 3 dioptrias jól lát a rendes olvasótávolig, 10 dioptrias R. távolpontja 10 cm., a 20 dioptriásé csak 5 m. Az igazi R. konkáv szemüveggel rendes látásra pótolható, annyi dioptriáju üveggel, ahány dioptriányi maga a miópia. Azonban a közellátóság nagyobb fokai olynemü elváltozásokkal járnak a szem belsejében, a szem hátulsó sarkának érhártyájában, hogy szemüveggel való javítás után sem szokott a látásuk élessége teljes lenni. Ugyanis a szemtekének a miópia növekedését föltételező megnyúlása folytán sorvad az érhártya (kónusz, sztafilóma posztikum), elhigul az üvegtest, homályok támadnak benne, kifeszül az ideghártya, vérzések, sőt a retina leválása tehetik tönkre a látást.

A R. ily nagy foka gyógyítás tárgya lehet. Az egyre növekvő R. föltartóztatására el kell tiltani az illetőt szeme erőltetésétől, sőt minden szemmunkától, testi erőfeszitéstől; rendes ürülésről kell gondoskodni. Pihentetésül igen célszerü a séta, szabadban járás. Az üvegtest feltisztitására, vérzések elmulasztására, az ideghártya leválásának oszlatására u. n. fölszivató orvoslást alkalmazunk (jódkálit, pilokarpinos izzasztást). Esetleg iridektómiától várható a baj föltartóztatása. Újabban ajánlották a szem tiszta lencséjének kivevését, ugy mint a hályogos lencsét szokás. Igy a szem fénytörését tetemesen, mintegy 10—12 dioptriával lehet csökkenteni, tehát a R. nagy fokát kisebbiteni. Azonban jól meg kell választani, mely szemen lehet ezt az operálást megtenni. —DI.

Rövidnyelvü gyikok (Brevilingvia), a gyikok rendjének egyik alrendje, melynél a nyelv rövid, tövén vastag, választó nélküli, hegyén vékonyodott és többé-kevésbbé kimetszett. Az ide tartozó fajok egyeseinél 4, másoknál két láb van, többnél azonban lábak nincsenek s a lábak elcsenevészedése és teljes eltünése ezeknél igen gyakori; vannak olyanok, amelyeknél a lábak rövidek, gyengék, egymástól távol állanak, másoknál a lábujjak száma apad el s végre olyanok, amelyeknél még lábcsonkok sincsenek. Az ismert fajok 8 családba tartoznak s majdnem kivétel nélkül a keleti félgömböt lakják. Hazánkban három faj tenyészik: a *Zonuridae* családba tartozó *Seltopuzik* (Pseudopus apus Pall.); a *Scincridea*-családba tartozó *Angries fragilis* L. és a *Gymnophthalmi*-családból való *Ablepharus pannonicus* Titz (I. k.). L. még *Gyikok* (VIII. k.). D. J.

Rt., az angol *Right* szó rövidítése a címek előtt: *Rt. Hon.*, *Right Honorable*, a. m. igen tiszteletreméltó, prédikátuma a grófoknak, államminiszereknek, a legfelsőbb biráknak, a londoni lord-majornak; *Rt. Rev.*, *Right Reverend*, a. m. főtisztelendő, a püspökök címe.

Ruapuki *sziget*, l. *Foveaux* (VII. k.).

Rubattino, l. *Florio-Rubattino* (VII. k.).

Rubeacum, l. *Rufach* (XIV. k.).

Rubecula (állat) a. m. *vörösbegy*.

Rubellán (ásv.), vöröses biotit némely bazaltban.

Rubellit (ásv.), l. *Turmalin* (XVI. k.).

Ruber *Ignác*, osztrák államférfi, szül. Brünnben 1845., u. o. végezte a gimnáziumot, az egyetemet pedig Bécsben. 1876. helyettes államügyész lett; 1885. törvényszéki birává tették, 1891-ben pedig főállamügyészszé. 1896. osztálytanácsos lett az igazságügyi minisztériumban. 1897 nov. 30-án igazságügyminiszterré tették a Gautsch-kabinetben, mely állást az 1898 márc. 7. megalakult Thun-kormányban is megtartotta. Mindvégig mint a németek ellenfele viselkedett, akik

viszont a parlamentben haragjukat éreztették vele. 1899 okt. 2. a Thun-kabinettel visszalépett, mely alkalommal az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1899 okt. kinevezték az osztrák legfelsőbb törvényszék tanácselnökévé. M. L.

Rubi, a Kongo mellékfolyója.

Rubi, l. *Ruvo di Puglia* (XIV. k.).

Rubidium. Fontosabb vegyületei: 1. *R.-klorid* (Rb Cl), a szabályos rendszerbe tartozó kristályokból áll, vízben, borszeszben igen könnyen oldható; más fémkloridokkal vízben többnyire nehezen oldható és szépen kristályosodó kettős sókat képez. 2. *R.-szulfát* (Rb_2SO_4) izomorf a káliumszulfáttal, de ennél könnyebben oldható vízben; e sói is a legtöbb szulfáttal kettős sót képeznek, amelyek közül legfontosabb a *R.-aluminium-szulfát* vagy R.-timsó

$$Rb_2Al_2(SO_4)_4 + 24\,H_2O,$$

mely a közönséges timsóval izomorf, de annál vízben nehezebben oldódik (100 sr. víz 17°-on 2·27 sr. R.-timsót old fel. 3. *R.-karbonát* (Rb_2CO_3) fehér, homokszerű por; vízben könnyen, borszeszben nehezen (135 sr.-ben) oldódik és oldata erősen lúgos kémhatású. 4. *R.-hidroxid* (Rb OH), a káliumhidroxidhoz hasonló, de annál erősebb bázis, amely vízben és borszeszben oldódik. A R.-sók közül egyeseket erélyes fiziologiai hatásuk miatt az idegbántalmak némely eseteiben gyógyszerül is használnak. NU.

Rubin (ásv.), legközönségesebben a vörösszínű korund (X. k.) neve, de sok egyéb drágakövet neveznek meg vele, legtöbbször valamelyes jelzőt téve eléje. Így *arizonai* R. a. m. vörösszínű gránát, ugyancsak vörösszínű gránát a *cejloni*, a *Cap*-R. név alatt ismeretes drágakő; a *cseh, szász* v. *sziléziai* R. rózsaquarc, a *braziliai* R. vörös topáz, a *hamis* R. vörös fluorit, az *ibolyaszínű* R. közönségesen csak ametiszt, bár van ibolyaszínű igazi R. is, amely *violett* R. néven ismeretes.

Rubinek *Gyula*, közgazdasági iró, szül. Óhajon (Bars) 1865. Középiskolai tanulmányait Érsek-Újvárott és Nyitrán végezte; 1885. a magyaróvári magyar királyi gazdasági akadémián nyert végbizonyítványt. Egyéves önkéntesség bevégzésével, 1886—89. mint gazdasági segéd, majd mint gazdasági intéző volt a gyakorlatban alkalmazásban. 1889—91. a Borászati Lapokat, 1891—93. a Köztelek lapot szerkesztette. 1893. választatott meg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ügyvezető titkárává, s mint ilyen rendezte 1895. a III-ik, 1896. a IV. országos gazdasági kongresszust. A III-ik országos gazdakongresszuson a mezőgazdasági érdekképviselet előadójaként is szerepelt, s ezen kongresszuson elfogadott javaslata alapján alakult meg 1896. a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége, kebelében az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel és 45 vidéki gazdasági egyesület és gazdasági célu szövetkezettel. 1897. a szövetség titkárjává választatott meg, ügyvezetői titkári állása megtartása mellett. 1898. a Magyar Mezőgazdasági Szeszteremelők Országos Egyesületét alapította meg és választatott meg ennek titkárjává. Mint a szövetség titkára megindította a szegedi I. mezőgazdasági országos kiállítás (1893 szept.) érdekében a mozgalmat. A Borászati Lapok, Köztelek, Mezőgazdasági Szemle, Magyar Gazdák Szemléje, Közgazdasági Szemle szak- és folyóiratokon kivül gazdasági politikai irányu dolgozatai és cikkei a Hazánk napilapban jelentek meg, amely lapnak kezdettől fogva belmunkatársa. Főbb munkái: *Parasztszocializmus* (1896); *Munkás- és cselédkérdés* (1895); *Román és orosz kereskedelmi szerződés* (1894); *Kiegyezésünk Ausztriával* (1896); *Agrár felolvasások* (1897) stb. 1899 okt. 20. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét. BLS.

Rubin-macskaszem (ásv.), l. *Korund.*

Ruby *József*, iró és tanár, szül. Andrejován (Sáros) 1838 ápr. 15-én. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1862—96. az eperjesi kir. kat. főgimnáziumban a klasszika-filologia tanára volt. 1896. nyugalomba vonult. Munkái: A hellén gymnastica és annak rendeltetése Athenaeben (Eperjes 1877) és Az eperjesi kir. kat. főgimnázium története 1673—1890. (u. o. 1891). L. M.

Ruby Hill, község Nevada É.-amerikai államban, a Diamond Range Ny-i alján, ezüstbányákkal, 1500 lak. Mellette a Humboldt Range K-i lábánál fekszik *Ruby-völgy*, a 80 km² kiterjedésü *Ruby-tó* és a 22 km. hosszu, de csak 6—8 km. széles *Franklin-tó.*

Rud., természetrajzi nevek mellett *Rudolphi* Károly Asmund (XIV. k.) nevének rövidítése.

Rudas *Gerő*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Nagy-Tanyon (Komárom) 1856. A gimnázium első 6 osztályát Győrben, a 7—8. osztályt Pápán végezte. Tanulmányait Budapesten az orvosi egyetemen folytatta. Ott léte első idejében a Gabelsberger-Markovits gyorsirászatból letette a tanári vizsgát 1879. Ez évben egyszersmind a Budapesten most is megjelenő Gyorsirászati Lapoknak felelős szerkesztője volt. Ezentúl tanulmányai befejeztéig a gyorsirászat oktatásából tartotta fenn magát. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte. Kolozsváron 1886-ban doktori oklevelet nyert. Mint orvos a kolozsvári kórházban gyakornokoskodott részint a bőrgyógyászati, részint a belgyógyászati kórodán. A kórodákat elhagyva, az élet- és szövettani tanszéknél Klug tanár mellett két évig mint tanársegéd működött. Innen Brandt tanárhoz került műtőnövendéknek, kitől 1890. műtői oklevelet nyert. 1886. kapott középiskolai orvosi és egészségtani tanári képesítőt. Magántanári kinevezését 1896. kapta meg a fogak szövet- és kórtanából. Értekezései különböző tudományos folyóiratokban jelentek meg.

Rudini *Antal*, olasz államférfiu (XIV. k.), miután az általa 1896. alakított kabinetet három izben rekonstruálta, 1898 jun. ott kellett hagynia a miniszterelnöki széket. Azóta pártjával többnyire a Pelloux-minisztériumot támogatja.

Rudnik, kerület Szerbiában, a R.-hegytől elnevezve; területe 1559 km², 53,442 lak. Közel van R. faluhoz. Itt láthatók az egykor virágzó R. bányaváros romjai.

Rudolf, név, l. *Magyar személynevek.*

Rudolfsgnadi ármentesítő társulat, alakult Rudolfsgnad székhelylyel 1895. oly célból, hogy a Bega, Tisza, Duna, Temes és Karas közt fekvő mély területet az árvizektől mentesítse. Érdekeltségi területe 20,000 m. hold; védőtöltéseinek hosszusága 23,700 m. BGD.

Rueber *János*, l. *Felsőmagyarországi főkapitányság* (VII. k.).

Ruelens *Estelle* (családi néven *Crèvecoeur*), belga írónő, szül. 1828 máj. 27., megh. Brüsszelben 1878 márc. 20-án. 1848 óta R. Károly (megh. 1890.) brüsszeli könyvtáros felesége volt; közzétett *Caroline Gravière* álnéven 1876 óta a Revue trimestrielleben s a Revue de Belgiqueben egy sereg regényt, amelyekben a nyárspolgárias furcsaságokat és a nemesi előítéleteket ostorozta (L'énigme du docteur Burg, Gentilhommerie d'aujourd'hui, Choses reçues, Une Parisienne à Bruxelles, Mida stb.).

Ruemann *Vilmos*, német szobrász, szül. Hannoverben 1850 nov. 11-én. 1872—74. a müncheni művészeti akadémián, 1874—80. Wagmüller tanár műtermében tanult. Wagmüller mintája alapján elkészítette a müncheni Liebig-szobrot, melynek talapzatán ő maga komponálta a dombormüveket. 1882. a Lindau városa monumentális kútjára kitűzött pályázaton az ő terve nyerte meg az első díjat. Egyéb művei: a wörthi csatatér bajor emlékszobra, a schweinfurti Rückert-szobor, Mayer Róbert természettudós heilbronni szobra, Luitpold bajor régens-herceg landaui lovasszobra, Ohm természettudós müncheni szobra, I. Vilmos császár heilbronni és stuttgarti emlékszobra. Azonkivül több síremléket és mellszobrot is készített. R. 1887 óta a müncheni művészeti akadémián a szobrászat tanára. 1891. nemességet nyert.

Ruffy *Pál*, országgyülési képviselő, szül. Csehin (Komárom) 1854 dec. 15. A gimnáziumot és egyetemet Budapesten végezte, hol doktori oklevelet szerzett, ügyvédi vizsgát tett és Aranyos-Maróton telepedett le. Közreműködött a felsőmagyarországi halász-egyesület fejlesztése érdekében. Kriesch Jánossal alapította a *Halászati Lapokat*, mely folyóiratnak több évig szerkesztője volt. 1886. barsvármegyei főjegyző, ettől fogva munkásságát kiválóan a közigazgatás érdekeinek szentelte. 1895. a vármegye alispánja, 1896 óta szabadelvüpárti országgyülési képviselő.

Ruffy *Jenő*, svájci politikus, szül. Lutryban (Waadt kanton) 1854 aug. 2. Tanulmányait Lausanneban és Párisban folytatta, majd állami szolgálatba lépett. Sokáig tagja volt Waadt kanton kormányának, majd a szövetség-gyülésnek. 1897 végén a következő évre a köztársaság elnökének választották. 1899 nov. a világposta-egyesület berni nemzetközi irodájának elnökévé nevezték ki.

Rúgásvédő, a vadászfegyverek agyára felerősíthető gummilap, mely a fegyver rúgását gyengíti.

Ruhrort, porosz város, (1895) 11,708 lak.

Ruland *János Dávid*, l. *Gyógyszerészet* (VIII. köt. 418. old. 2. hasáb).

Rulikovszky *Kázmér*, lengyel származásu orosz tiszt, majd magyar honvéd. 1849. mint orosz lovaskapitány Paskievics (XIII. k.) alatt hazánkba került, de a hadjárat közben annyira meghatotta őt a magyarok vitézsége és ügyük igazsága, hogy szakaszával Görgeihez átpártolt és a honvédek zászlaja alatt küzdött tovább Világosig. Az oroszok azonban elfogták (más hir szerint ez már a Görgeihez irt levele alapján történt), mire Paskievics őt Nagy-Váradon 1849 aug. 28-án főbelövette. 1870-ig tetemei jeltelen sírban nyugodtak; 1899. a nagyváradi polgárság síremléket állított hantjai fölé. M. L.

Rumili Hisszár, l. *Boszporus* (III. k. 573. old.).

Rumina, ritkábban *Rumia* is; ősrómai istenség, a szoptató mezei állatok védője, nemkülönben a csecsemőké is. Szentélye a Lupercal közelében állott, közel a Ficus Ruminalishoz, ahol a hagyomány szerint a nőstény farkas Romulust és Remust szoptatta. Későbbi időben Acca Larentiával, Faustulus feleségével azonosították. Himnemü alakja: *Ruminus* Jupiternek melléknéve. L. M.

Runner (ang.-amerik., ejtsd: rönner) a. m. szaladgálók, New-Yorkban azok az alsórangu ügynökök, akik különösen az újonnan érkezett bevándorlók kizsákmányolásával foglalkoznak.

Rupoly-Újvár, Kaposvár régi neve.

Rupp 1. *Kornél* újabb művei: *Telegdi Miklós pécsi püspöknek felelete Bornemisza Péter Fejtegetés cimü könyvére* (Régi magyar könyvtár, 1898); *Arany Toldijának fejtegetése* (Budapest 1899); *Szemelvények Cornelius Nepos életrajzaiból* (u. o. 1899).

2. *R. Nep. János*, orvos-tanár, szül. Pesten 1808., megh. u. o. 1881 ápr. 23. Itt töltötte ifjuságát s az orvosi tanfolyamot végezve, a pesti egyetemen 1831 dec. 31. orvosdoktorrá avatták. Főképen törvényszéki orvostani és orvosi rendészeti tanulmányokkal foglalkozott, melyek akkorában együttvéve az államorvostant alkották. Tanulmányainak kiegészítése végett beutazta Európa nagyobb részét. Ritka műveltsége s jeles orvosi képzettsége korán magára vonta ügyfelei figyelmét, ugy hogy mint pesti egyetemi ültag már 1834. orvoskari jegyzővé választatott s e tisztet 1844-ig töltötte be. Ekkor nyerte el egyetemünkön az államorvostani tanszéket; 1849. a bécsi kormány által az orvoskari tanártestület ideiglenes jegyzőjévé kineveztetvén, ez állásban 1860-ig maradt, mely évben egyetemünk önkormányzási és tisztviselőit választó jogát visszakapta. Ekkor a jegyzői tisztségtől megvált. 1861. dekánná választatott. 1866—67. a rektori tisztet töltötte be. 1868. részt vett a belügyminiszter által közegészségügyünk tárgyalása végett egybehivott értekezleten, melynek eredménye az országos közegészségügyi tanács felállítása lett. Ennek csakhamar rendes tagjává, 1869. alelnökévé, 1878. elnökévé neveztetett ki. A magyar orvosi könyvkiadó társulat 1863. az ő elnöklete alatt alakult meg s az első és második választás alkalmával alelnökké lett, majd 1869. elnökségre emeltetett. Az Orvosi Heti Lapban több alkalmi beszéde és orvosi törvényszéki felülvéleménye jelent meg. Az egyetem újjáalakításának százados évfordulóján 1000 frtot ajánlott fel alapítványképen az egyetemi tudományművelés emelésére.

3. *R. Zsigmond* 1898 nov. 20. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Ruppin (Neu-R.), város Potsdam porosz kerületben, a R.-i tó mellett, (1898) 15,521 lak., három evang., egy kat. templommal, metodista imaházzal, II. Frigyes Vilmos és Schinkel épitész szobrával, élénk iparral. — A *R.-i csatorna* a krem-

meni tónál kezdődik s Oranienburg mellett a Havelig huzódik ki; 3 zsilippel van ellátva. Közepes mélysége 1·5 m., hossza 15·5 km. Leginkább azért ásták (1787—88.),hogy Rhinluchból a turfát könnyebben szállíthassák Berlinbe.

Rupprechtstegen, fürdő Mittelfranken bajor kormányzóság hersbucki járásban, (1898) 140 lak., vasúttal, mésztartalmu ásványos forrással.

Rurik-expedició (1815—18), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Rurki (Roorkee) város Brit-India ÉNy-i tartomány szaharanpuri kerületében, a hajózható Gangesz-csatorna mellett, (1891) 17,376 lak. Itt van a Thomson-kollégium mérnökök részére, egy protestáns misszionárius-iskola, jól felszerelt csillagvizsgáló, katonai állomás.

Ruschek *Antal* 1898 jul. 30. tartotta meg ezüstmiséjét. Ujabb műve: *A keresztény nő* (R. Hirsch Nelli rajzaival, Budapest 1898).

Rushulme (Rusholme, ejtsd: rösöm), 1890 óta Manchester elővárosa, (1891) 10,696 lak.

Ruskin *János*, angol műkritikus (XIV. k.), megh. Coristonban (Lancashire) 1900 jan. 20-án. Utolsó műve: Praeterita (önéletrajz, London 1899). A Velence kövei cimü munkáját magyarra fordította *Geőcze* Sarolta (3 köt., Budapest 1897—1898, akadémia). V. ö. *Mather*, Life and teaching of J. R. (5. kiad. 1897); *Collingwood*, The life and work of J. R. (2 köt., London 1893); *Hobson*, J. R. social reformer (u. o. 1898).

Ruspoli *Eugenio* herceg, olasz Afrika-utazó, szül. Rómában 1866., megh. Afrikában 1893 dec. 4-én. 25 éves korában beutazta a Kaukázust, Egyiptomot és Mozambikot, 1891. expedíciót vezetett a Galla-tartományokba s egy második expedición 1892—93. Berberából Gubba Legendáig jutott, három napi járóföldre a Stephanie-tótól, ahol egy vadászaton halálos szerencsétlenség érte. Munkája: Nel paese della mirra (Róma 1892).

Russ, 1. *Károly*, német ornitologus, megh. Berlinben 1899 szept. 30.

2. *R. Viktor*, osztrák politikus, szül. Bécsben 1840 máj. 28. A jogot Prágában végezte és azután a birói pályára lépett, melyet azonban a politikaival cserélt fel. 1870. a cseh tartománygyülésbe, 1871. a birodalmi gyülésbe választották, hol mint a német szabadelvü ellenzék tagja, befolyásra emelkedett. Der böhmische Landtag von 1872—1877 (Prága 1878) és Der Sprachenstreit in Österreich (Bécs 1884) c. munkáiban a nyelvkérdés orvoslásával foglalkozik. Szavának különösen az államvasúti politika terén van nyomatéka. M. L.

Russel, angol *család*. *Bedford* tizedik hercege *György Vilmos* szül. 1852 ápr. 16., megh. 1893 márc. 24. Minthogy magtalan volt, utódja s *Bedford* tizenegyedik hercege *Artur* öcsese (Herbrand lord) lett, szül. 1858 febr. 19. Résztvett az 1882. egyiptomi hadjáratban és 1884—88. Dufferin lord indiai alkirály segédje volt.

Russell, 1. *György*, angol államférfi, szül. Londonban 1852 febr. 3. Tanulmányait Oxfordban végezte. 1880. beválasztották az alsóházba, ahol a liberális párthoz csatlakozott. 1883—85. parlamenti titkár a helyi közigazgatási hivatalban, 1892—94. indiai államtitkár, 1894—95. pedig belügyminisztériumi államtitkár. 1895. a parlament feloszlatása után elvesztette mandátumát, de 1896. és 1897. az Örményország és Kréta érdekében indított mozgalom egyik vezére volt. Megirta Gladstone népies életrajzát, kiadta Arnold Máté leveleit (2 köt., 1895) és 1898. közzétette Collections and Recollections c. tanulmányait.

2. *R. Károly, Lord R. of Killowen*, angol jogtudós, szül. 1833. Dublinban tanult, pályája kezdetén ujságiró volt, 1859. ügyvéd lett Londonban s mint ilyen kiváló hirnévre és igen jelentékeny praxisra tett szert. 1880. az alsó házba választatván, a liberális párthoz csatlakozott s 1886. és 1892—1894-ben Gladstone miniszteriumaiban kormányügyész volt. 1889. Parnell védőjeként szerepelt ennek ügyében a királyi vizsgáló bizottság előtt, 1893. Angliát képviselte a Behring-tenger-kérdésben választott bíróság előtt. 1894. mint peer élethossziglan a felső házba hivatott s ugyanezen év juliusában Angolország lord-főbirójává neveztetett ki.

Russula *Fr.* (növ.) a. m. epegomba; l. *Galóca* (VII. k.).

Rustige *Henrik*, német festő, megh. Stuttgartban 1900 jan. 16.

Rustiques figulines (ejtsd: rüsztik figülin), igy nevezik a franciák a Palissy-tálakat. L. *Keramika* (X. k.).

Rust Roest, álnév, l. *Elkan*.

Ruszt, városi számítás szerint a lakosság száma (1898) 1700-ra, lakóházainak száma 175-re emelkedett. A város félóránvira van az újonnan épült pozsony—soproni vasút Szent-Margit-Ruszt nevü állomásától. Árpád-utcájában az ág. hitv. evang. egyházközség hiveinek áldozatkészségéből 1896. hazánk ezredéves fennállásának emlékére stilszerü, szép tornyot épített a már meglevő templom mellé s emléktáblával látta el. A nevezett egyház kezelése alatt levő u. n. Hajnóczy-féle könyvtárban számos nevezetes régiség őriztetik. Megtekintésre méltó a város levéltára, az ott őrzött műtárgyakkal egyetemben. A filloxera által elpusztított szőllőket amerikai szőllővesszővel nemesítés útján sikeresen rekonstruálták. A borok kelendősége azonban a műbor-gyártás következtében nagy csökkenést mutat.

Ruthner *Antal* osztrák geográfus megh. Salzburgban 1897 dec. 17.

Ruths *Bálint*, német festő, szül. Hamburgban 1825 márc. 6. Eleinte kereskedő volt, azután könyomdász lett, de később Düsseldorfban Schirmer vezetése alatt tájképfestővé képezte ki magát. Miután két évet töltött Olaszországban, szülővárosában telepedett le. Tájképei egyrészt olaszországi, másrészt svájci és német vidékeket ábrázolnak. A legkiválóbbak: Est a Sabin-hegységben (hamburgi műcsarnok); Észak-német sikság; Őskori sír; A Morteratsch-gleccser; A Bernina-hegység; Oldenburgi tölgyfaerdő; Hóolvadás; Zoppoti tengerpart (berlini nemzeti képtár) stb.

Rutscher, tánc, l. *Galopp* (VII. k.).

Rutska *Tivadar* 1897. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Ruzsicska *Kálmán*, pedagogus, szül. Sátoraljaújhelyen 1849 okt. 22. Tanulmányait szülőföldén, Budapesten és Kassán végezte. Teologiai tanul-

mányait, mint a budapesti központi papnövelde növendéke, a budapesti tudományegyetemen fejezte be. Széchenyi Pál grófnál, majd Sennyey Pál bárónál volt nevelő. 1878 jun. filozofiai doktorrá avatták a budapesti tudományegyetemen. A papi pályától megválván, Zemplén vármegye segédtanfelügyelője volt; 1884 jul.-tól Zala vármegye kir. tanfelügyelője. Irt számos tanulmányt, értekezést és társadalmi vonatkozásu cikkeket. Kiválóbb tanulmányai: *A tizenkilencedik századbeli francia spiritualismus aesthetikai munkásságáról*, *Schopenhauer Aesthetikájáról*, *Shakespere Juliájáról* és *Hartmannról*, *Cabanisról*, *Bichatról* és *Schopenhauerről*, az akadémia kiadásában, a Kisfaludy-társaság évkönyvében s a Budapesti Szemlében jelentek meg. Működése alatt nagy lendületet vett Zala vármegye népoktatásügye. A tanügy terén kifejtett buzgó tevékenységéért királyi kitüntetésben is részesült.

Rübeland, falu Braunschweig hercegség blankenburgi kerületében, a Harz vadregényes völgyében, (1895) 1007 lak., vasúttal. Gazdag muzeumában barlangi állatok csontjaival. Közelében van Hermannshöhle és Baumannshöhle, mindkettő cseppkőbarlang.

Rüdersdorf, falu Boselam porosz kerület niederbarnimi j.-ban, (1895) 2621 lak., vasúttal. Közelében terjedelmes mészhegyek vannak, melyekben triaszképződményü vastag kagylórétegek találhatók, a mészbányákban mintegy 900 munkás dolgozik.

Rüpp., l. *Ruepp.* (XIV. k.).

Rüttenscheidt, község Düsseldorf porosz kerületben, Essen közelében, vasút mellett, (1895) 6329 lak., vasiparral és szénbányával.

Rybinsk, l. *Ribinszk* (XIV. k.).

Ryckaert (ejtsd: rejkart) *Dávid*, flamand festő, szül. Antwerpenben 1612 dec. 2-án, megh. u. o. 1661 nov. 11. Eleinte tájképfestő volt, ugy mint atyja és rokonai, de utóbb az ifjabb Teniers és Brouwer hatása alatt a genreképfestésre adta magát. Csinos, de kissé tompa szinezésü képei minden nagyobb muzeumban láthatók; a legismertebbek azok, amelyeken szt. Antal kisértését ábrázolta. A budapesti országos képtárban két jellemző képe van: Az éneklő agg (570. sz.) és Az alkimista (733. sz.).

Rydberg *Gusztáv Frigyes*, svéd tájképfestő, szül. 1835 szept. 18. Tanulmányait Kopenhágában és Stockholmban, majd pedig Düsseldorfban végezte, ahol öt esztendeig Gude tanítványa volt. R. nagy hirre tett szert mintaszerü tájképeivel, melyekben a régi németalföldi mesterekre emlékeztető módon festi meg szülőföldje hangulatos szépségeit. Négy képe a stockholmi nemzeti muzeumban van.

Rylo, kolostor Bulgáriában, a Rylo hegységben, az ilyen nevü tó közelében, egyike a Balkánfélsziget leghiresebb és legnagyobb kolostorainak. Várfalak övezik és udvara oly nagy, hogy benne 4000 ember táborozhatna; a szép gránitoszlopos épületben 150 kalugyer lakik s oly gazdag, hogy a Mária-napi búcsukra odasereglő 2000—3000 búcsujárót mindig ingyen megvendégeli. MARG.

Rynchocephalia (állat), l. *Hatteria punctata.*

Ryn-Pesski, l. *Rin-Peszki* (XIV. k.).

Ryssel *Viktor*, német prot. teologus, szül. Steinsbergben, Freiberg mellett (Szászország) 1849 dec. 18-án. 1878. habilitáltatta magát a teologiai fakultáson Lipcsében, u. o. rendkivüli, majd 1889. Zürichben rendes tanár lett. Munkái: Gregorius Thaumaturgus, sein Leben und seine Schriften (Lipcse 1881); Über den textkritischen Wert der syrischen Übersetzungen griechischer Klassiker (u. o. 1880 - 81, 2 köt.); Untersuchungen über die Textgestaltung und die Echtheit des Buches Micha (u. o. 1887); Georgs des Araberbischofs Gedichte und Briefe (u. o. 1891, szir nyelven Róma 1892). Ugyancsak ő adta ki Fürst, Hebräisches und chaldäisches Wörterbuch über das Alte Testament-jának (Lipcse 1876) 3. kiadását, valamint Bertheau Kommentar zu Esra, Nehemia und Esther-jének (u. o. 1887) 2. kiadását és Dillmann Kommentar zu Exodus und Leviticus-át (1897).

Ryton (ejtsd: rájten), város Durham angol grófságban, a Tyne folyó mellett, 9 km.-nyire Newcastletól, (1891) 5553 lak., kőszénbányászattal.

Rytter *Poul*, álnév, l. *Ploug* (XIV. k.).

Rzeszow, galiciai kerületi kapitányság, amely 1896 óta Glogow, R. és Tyczyn járásokból áll, 985 km² területtel és (1890) 118,550 lak.

Ržiha *Ferenc*, osztrák mérnök, megh. a Semmeringen 1897 jun. 22.

S.

Saalfeld, szász-meiningeni város, (1890) 9960 lakossal.

Saarbrücken, porosz város, (1890) 17,082 lak.

Saarburg, lotaringai város, (1890) 8725 lak. a helyőrséggel együtt.

Saargemünd, lotaringai város, (1890) 13,888 lak.

Saarlouis, porosz város, (1890) 7375 lak. a helyőrséggel együtt.

Sabelli *Cencios* és *Jakab*, pápák, l. *Honorius* (IX. k.).

Sabina, *szent*, vértanuhalált szenvedett Hadrián uralkodása alatt. Emléknapja aug. 29.

Sabine (ejtsd: szábin), É.-amerikai *folyó*, Texasban ered, Texas és Louisiana határán, 800 km. folyás után a Mexikói öbölbe ömlik. A folyón csak kisebb hajók járhatnak. — 2. *S., sziget* Grön-

land ÉK-i partján, az É. sz. 74° 32′ és a Ny. h. 18° 19′ alatt, 1823. Clavering és Sabine látogatta meg, 1869—70-ig a német északsarki expedició állomása volt. Évi középhőmérséklet —11·70°, legnagyobb hideg —40·3°, legnagyobb meleg +13·1°.

Sabinianusok, a római jogászok egyik iskolája, ellentétben a Proculianusokkal (l. *Proculus,* XIV. k.). Nevét C. Atejus Capito egyik kiváló tehetségű tanítványától, *Masurius Sabinustól* vette (l. *Sabinus).* Az iskola kiválóbb tagjai *Sextus Pedius, Javolenus Priscus,* de különösen *Cassius Longinus* (l. *Cassius,* IV. k.), akiről a S. iskolája később a Cassianusok nevét kapta. L. M.

Sabinus *Masurius,* római jogtudós Tiberius és Nero császárok korában. Fő műve: Jus civile (a Digesták magánjogi részének magva). Tanítványai külön jogi iskolát alkottak (l. *Sabinianusok).* A Teuffelnél (Geschichte der röm. Litteratur, 5. kiad., 281. §) felsorolt irodalomból kiemelendő: Arntzen P. N. De M. S. (Utrecht 1768). L. M.

Saccardo *Péter András,* olasz botanikus, szül. Trevisóban 1845 ápr. 23. A velencei liceumban tanult, doktornak Padovában avatták, 1869. u. o. a technikának, 1879. pedig az egyetemen a botanikának tanára s a botanikai kert igazgatója lett. Tudományos működése csaknem egészen a gombászatra szorítkozik. Fő és elkerülhetetlen munkája a Sylloge fungorum omnium hucusque cognitorum (Padova 1882—90, 9 köt., 32,000 gombafajjal).

Saccharin, l. *Szakkarin* (XV. k.).

Saccharomyces, a penészek közé tartozó mikroorganizmusok, melyek sarjadzás által szaporodnak és asco-sporákat alkotnak. Ezek felette el vannak terjedve a természetben, a levegőben, a gyümölcsök és szőllő héján, levelein stb., ha azután alkalmas cukoroldatba jutnak, kedvező hőmérséklet mellett gyorsan szaporodni kezdenek s a cukrot borszeszszé és szénsavvá változtatják, azaz az oldatot, p. szőllőlevet (mustot), gyümölcsök levét stb. kierjesztvén, szeszes folyadékokká változtatják. A S.-nek 70-nél több fajtáját ismerjük, melyek részint megélhetési viszonyaik, részint erjedési terményeik stb.-re nézve különböznek egymástól. A sörélesztő, szeszélesztő, sajtolt élesztő stb. ezen S.-nek milliárdjaiból áll és mesterséges úton tenyésztetik a sör- és élesztőgyárakban. L. *Erjedés* (VI. k.). KTY.

Saccharose, l. *Cukor* (IV. k.), *Nádcukor* (XII. k.) és *Szénhidrátok* (XV. k.).

Sacculina (állat), a gyökérfejű rákok (Rhizocephala) csoportjának egyik neme, melynek fajai kifejlődött állapotban magasabb rendű tengeri rákokon élősködnek. Testük tömlőforma, finom burku nyujtványokat bocsát, melyek gyökérmódjára behálózzák a gazdaállat belső szerveit. D. J.

Saccus lacrymalis, l. *Könnytömlő* (X. k.).

Sachalin, l. *Szakhalin* (XV. k.).

Sachau *Károly Eduárd* német orientálistát (XIV. k.) 1898. kinevezték a berlini orientálista szeminárium igazgatójává. Újabb művei: Neuarabische Volkslieder aus Mesopotamien (1889); Zur historischen Geogr. von Nordsyrien (1892); Inschrift auf der Statue des Königs Pannamu (1893); Muhammedanisches Erbrecht von Zanzibar u. Ost-Afrika (1894); Skizze des Fellichi-Dialekts von Mosul (1895); Poesie der Nestorianer (1896); Aramäische Inschriften (1896); Muhammedanisches Recht (1897). Főszerkesztője a berlini orientálista szeminárium közleményeinek és a szeminárium tanárai által kiadott kézikönyveknek. M. L.

Sachs *Gyula,* német botanikus, megh. Würzburgban 1897 máj. 29.

Sack, város Tambov orosz kormányzóságban a Sacsa folyó mellett, (1894) 7875 lak.

Sackville-*család,* l. *Dorset* (V. k. 461.).

Sadán *nemzetség,* l. *Zsadány.*

Sadduceusok, l. *Szadduceusok* (XV. k.).

Sade (ejtsd: szád), 1. *Donát Alfonz Ferenc* marquis, hirhedt francia regényiró, szül. Párisban 1740 jun. 2., megh. Charentonban 1814 dec. 2. Miután végigküzdötte a hétéves háborut, rendkivül kicsapongó életre adta magát. 1772. Aixben szodómitaság és méregkeverés miatt halálra itélték, de a büntetés elől külföldre menekült. Miután hosszabb idő mulva visszatért Franciaországba, Vincennesben fogva tartották. Fogságában irott gyalázatos regényei: Justine, ou les malheurs de la vertu (1791, 2 köt.); Juliette (1796, 6 köt., az előbbinek folytatása); La philosophie dans le boudoir (1793, 2 köt.); Les crimes de l'amour (1800, 4 köt.). Élete végén elmebajos lett, mire az őrültek házába zárták. Róla nevezték el a *sadismust,* a sexuális aberráció ama faját, mely a nemi élvezetet természetellenes kegyetlenkedéssel párosítja. V. ö. *Janin* Jules, Le marquis de S. (Páris 1835); *Dühren* Eugen, Der Marquis de S. und seine Zeit (Lipcse 1900).

2. *S. Laura,* Petrarca kedvese, l. *Laura* (XI. k.).

Saenredam (ejtsd: szánredam) *Péter,* hollandi festő, szül. Assendelftben 1597., megh. Haarlemben 1665. Grebber tanítványa, majdnem kizárólag haarlemi, utrechti, assendelfti templomok belsejét ábrázoló képeket festett, melyeknek ugy szabatos, pontos rajza, mint ragyogó, hatásos világítása S.-t a legjobb épitészeti festők közé sorozzák. Az amsterdami, haarlemi, berlini s casseli muzeumok képein kivül különösen említendő a haarlemi új templom belsejének pompás látképe 1653-ból, a budapesti országos képtárban (311. sz.).

Saenz Peña (ejtsd: penya) *Lajos,* az argentinai köztársaság elnöke, szül. Buenos-Airesben 1823. Jogot végzett, ügyvéd s (1860) a kongresszus tagja lett, mely őt 1874. elnökévé választotta. 1892. a köztársaság elnöke lett, mely állásban 1895-ig maradt. — Fia, *Róbert,* szül. 1852., szintén jogot végzett, majd mint tiszt Mitre felkelő csapatjai ellen harcolt, 1878. a nemzeti kongresszus elnökeként szerepelt, azután Chile ellen küzdött. 1881. pedig helyettes államtitkár lett a külügyi minisztériumban. 1890. Celman külügyminiszterré nevezte ki, de Celman bukásával erről az állásról lemondani volt kénytelen. M. L.

Sáfrányfa (növ., Elaeodendron Jacq., Portenschlagia Tratt., Schrebera Retz.), a kecskerágófélék génusza, 32 fajjal mind a két világrész tropikus tájain. Egy fokföldi fajnak a fája sárgaszinü és S. (safraan hout) néven értékesítik.

Saftleven *Cornelis,* hollandi festő, szül. Rotterdamban 1606., megh. u. o. 1681. Először aty-

jának volt tanítványa, azután Brouwer és Ryckert befolyása alatt képezte ki magát. A genreképek szokott fajain kivül különösen a parasztházak, udvarok és istállók életéből merítette festményeinek tárgyait. Művei nagyrészt hollandi és német képtárakban vannak, de a budapesti országos képtárban is látható egy istálló belsejét ábrázoló nagyon jellemző képe (389. sz.).

Sagan, porosz város, (1895) 13,184 lak.

Sagapenum, l. *Szagapén.*

Sagard, község Rügen szigetének Jasmund félszigetén, (1895) 1626 lak., vasúttal. Mellette van Rügen legnagyobb őskori sirja, a *Dubberworth.*

Sagasta *Praxedes Mateo* (XIV. k.), spanyol államférfiu. Midőn a kubai felkelést sehogy sem lehetett legyőzni és az északamerikai Unio már-már háboruval fenyegetődzött: a királyné elbocsátotta konzervativ miniszterei s (1897 okt. 4.) a liberális S.-ra bizta a kormányt. Ez a minisztérium volt kénytelen az Unióval való háboruba belemenni, mely a spanyol uralomnak az Antilla-szigeteken és a Filippi-szigeteken gyászos véget vetett. Következtek ezután a békekötés elfogadása, a kölcsönös vádaskodások és rekriminációk, a tábornokok vád alá helyezése, állandó bajként pedig megmaradt az államadósság roppant terhe, mely ellen sem kormány, sem cortes óvszert nem találtak. Az országban egyre nőtt az elégületlenség, a kortes elnapolása mitsem használt. Midőn pedig a királyné a cortes elnapolásától idegenkedett, S. és kabinetje 1899 márc. 1. bejelentette lemondását, áldatlan örökséget hagyván hátra Silvelára. M. L.

Sago, l. *Szágó* (XV. k.).

Sagunto (előbb Murviedro), kerületi főhely Valencia spanyol tartományban, a Palancia folyó és a valencia—tarragonai vasútvonal mellett, (1887) 6466 lak., régi kastélylyal, kikötővel (Grao, keletre 5 km.-nyire a Palanciának a Közép-tengerbe való torkollása mellett), bortermeléssel, bor- és pálinkakereskedéssel. S.-t a mórok építették a régi *Saguntum* (XIV. k.) helyén. A városban sok régi görög és római épület maradványai láthatók.

Sáházizján *Sempád,* örmény költő, szül. az eriváni Asdarag faluban 1841. Tanulmányait a moszkvai Lazarev-akadémiában végezve, itt tanár lett s 1892 ápr. 9. harminc éves tanári és irói jubileumát ülte meg. 1893. Jubileumi évforduló c. munkája jelent meg. Ezenkivül számos költeményt irt, melyek közül nehány magyar nyelven is megjelent. Legkitünőbb költeménye: Leo fájdalma. G—A.

Sahlb., természetrajzi nevek után *Sahlberg* Reginald svéd entomologus nevének rövidítése.

Sahuassa (állat), l. *Callithrix personata.*

Saidschitz, falu Csehország brüxi kerületében, Hochpetsch községhez tartozik, (1890) 134 lak. II. József császárnak itt szobrot emeltek. Nevezetes keserüsó-forrásáról (Lobkowitz herceg tulajdona).

Sainete, l. *Saynète* (XIV. k.).

Saint Agnes, sziget, l. *Scilly-szigetek* (XIV. k.).

Saint-Antoine, apátság, l. *Saint-Marcellin* (XIV. k.).

Saint-Bertrand (ejtsd: szeñ bertráñ, *S.-de-Comminges),* város Haute-Garonne francia départe-ment St.-Gaudens kerületében, a Garonne balpartján, (1891) 626 lak. Pompejus alapította Kr. e. 69-ben *Lugdunum Convenarum* névvel. Aquitania egyik legelőkelőbb municipális városává emelkedett, de 585-ben elpusztították és csak a XI. sz.-ban építette föl újra St. Bertrand, kiről elnevezték. 1801-ig püspöki székhely volt.

Saint-Denis, francia város, (1896) 54,432 lak.

Sainte-Beuve *Magdolna,* l. *Orsolyaszüzek* (XIII. k.).

Saint-Étienne, francia város, (1896) 136,030 lak.

Saint-Genest, álnév, l. *Bucheron.*

Saint-Germain-des-Prés, egykor hires apátság Páris DNy-i részén.

Saint Henri (ejtsd: szent hénnri), város Kanada állam Quebec tartományában, Montrealtól délre, melynek külvárosaként tekinthető, (1891) 13,415 lak., élénk iparral.

Saint-Hippolyte, álnév, l. *Auger* (2., II. k.).

Saint-Honoré-les-Bains (ejtsd: szentonorélebeñ), fürdő Nièvre francia département Château-Chinon kerületében, (1891) 1663 lak. Öt kénes forrása van (26—31°), továbbá szép fürdőtelepe. V. ö. *Vinet,* Étude clinique et climatologique sur S. (1881).

Saint-Hubert (ejtsd: szentübér), város Luxembourg belga tartomány Neufchâteau kerületében, (1894) 2761 lak., vasúttal. Van szép temploma (1525—76-ig épült, szt. Hubertus sírkápolnájával és szobrával, Geefx W. műve), hajdani apátsága jelenleg fiatal bünösök javító intézetül szolgál.

Saint-Huberty, francia énekesnő, l. *Antraigues* (I. k.).

Saintin (ejtsd: szeñteñ) *Gyula Emil,* francia festő, szül. Lemében 1832 aug. 14. Párisban Drolling, Picot és Leboucher tanítványa volt, azután 10 évet töltött az északamerikai Egyesült-Államokban és onnan küldte képeit a párisi kiállításokra. Képmásokon kivül főleg genreképeket festett, melyeknek tájképi hátterét mindig kiváló finomsággal dolgozta ki. Ilyenek: Indiának által elragadott gyarmatos nő; A hadi ösvényen; Indián jelenet; Márta; Karmella; Vittoria; Csalódás; 1871 nov. 2-án; A két jós; Nizzai virágok; Judicné Roussotte szerepében; Merengés; Az utolsó ima; Az operában stb.

Saint James' Gazette, *The* (ejtsd: szent dsemsz gezett), 1880 óta Londonban megjelenő, Greenwood Frigyes által alapított, szigoruan konzervativ politikai esti lap. 1888 óta Low S. J. szerkeszti.

Saint John (ejtsd: szent dson) *Horace Roscoe,* angol iró, szül. Normandiában (Franciaország) 1832 jul. 6. A keleti irodalmak tanulmányozására adta magát, majd ujságiró lett. Művei: Life of Christopher Columbus (1850); History of the British conquests in India (1852, 2 köt.); The Indian Archipelago, its history and present state (1853, 2 köt.). — Felesége, családi nevén *Roscoe,* az Andubon (1856), Masaniello (1865), The court of Anna Carafa (1872) c. történeti és életrajzi munkákat adta ki. — Testvére, *S. Spencer,* sir, szül. 1826 dec. 22. Hosszabb ideig főkonzul volt Borneóban, majd diplomáciai ügyvivő Haitiban, miniszterrezidens Limában, követ Mexikóban,

majd nagykövet Stockholmban. Művei: Life in the forest of the far East (1862, 2 köt.); The life of Sir James Brooke, Rajah of Sarawak (1879); Hayti, or the black republic (1884, 2. kiad. 1889).

Saint John's Wood (ejtsd: szent dsönsz vudd), London külvárosa, Regent Parktól Ny-ra, (1891) 32,101 lak.

Saint-Josse-ten-Noode (ejtsd: szeñ-dsosz-ten-nód), Brüsszel külvárosa, (1894) 31,380 lak.

Saint Just in Penwith (ejtsd: szent dsüszt in pennvith), város Cornwall angol grófságban, Penzancetól Ny-ra 11 km.-re, (1891) 6119 lak., gót templommal (XVI. sz.), ón- s rézbányákkal. Közelében láthatók egy amfiteátrum maradványai.

Saint Kilda (ejtsd: szent killda), Hirt vagy Hirst szigetcsoport legnagyobb szigete, a Lewis szigettől 50 km.-re Ny-ra, (1891) 71 lak., kik csak a három nyári hónapban vannak a külvilággal összeköttetésben. V. ö. *Sands*, Out of the world, or life in S. (2. kiad. Edinburg 1877); *Cornell*, S. and the St. Kildians (London 1887).

Saint-Leger (ejtsd: szent ledser, gyakran igy is: szillindser), hároméves lovak versenye Angliában, Doncasterben futják le. Nálunk Budapesten is van ilyen nevü verseny.

Saint-Loup, *Louise* de, álnév, l. *Villemessant* (XVI. k.).

Saint-Maur (ejtsd: szen-mór, *S.-les-Fosses*), község Seine francia département Sceaux kerületében, a Marne folyóba nyuló félsziget földszorosán, melyet az 1115 m. hosszu S.-i csatorna szel át, (1891) 17,333 lak., vasúttal, a XIII. sz.-ban épült templommal, kőbányákkal. A község azelőtt a S.-i bencés-rend kongregációjának főhelye volt. 1645 okt. 29. itt jött létre a békekötés XI. Lajos francia király és az u. n. közjólét ligája közt.

Saint-Ouen, Páris külvárosa, (1896) 30,715 lak.

Saint-Privat (ejtsd: szeñ-privá), lotaringiai falu a metzi kerületben, 506 lak. A közeli halmokon vívták a németek s franciák 1870 aug. 18-án a S.-ról, másként *Gravelotte* (VIII. k.) faluról elnevezett, fölötte véres csatát. 1899 aug. 18. a porosz gárda-hadtest 1870. itt elesett hőseinek nagy emlékszobrot állítottak, melynek leleplezése alkalmával II. Vilmos császár hatásos beszédet mondott. M. L.

Saint-Quentin, francia város, (1891) 48,868 lak.

Saint-Raphael, kikötő, l. *Fréjus* (VII. k.).

Saintsbury (ejtsd: szenszbüri) *György Eduárd Bateman*, angol irodalomtörténetiró, szül. Southamptonban 1845 okt. 23. Tanulmányait Oxfordban végezte, hol több éven át a klasszikus nyelvek tanára volt. 1895 óta az angol irodalom tanára az edinburgi egyetemen. Művei: Dryden életrajza (1881); Short history of French literature (1882, 2. kiad. 1889, magyarra fordította *Hegedüs* Pál 1897); History of Elizabethan literature (1887); Essays in English literature 1780—1860. (1890 és 1895, 2 köt.); Essays on French novelists (1891); Miscellaneous essays (1892); Corrected impressions; essays on Victorian writers (1895); A short history of English literature (London 1898). Megirta Manchester város történetének monográfiáját (1887), Marlborough (1885) az idősebb Derby gróf (1892) és Arnold M. életrajzát.

Saird, l. *Szört*.

Sajó *Aladár* 1898 jan. megvált a Magyar Hirlaptól és belépett az Országos Hirlap szerkesztőségébe, ahonnan még u. a. év aug. a Budapesti Hirlap kötelékébe lépett és azóta ennek az újságnak belső munkatársa. Az Otthon irók és hirlapirók köre 1897. közgyülésén titkárává választotta. Legutóbb megjelent könyve *Ezredes Boriska* (regény, Budapest 1897).

Sajó-Arnót, l. *Arnót*.

Sajó-Ecseg, l. *Ecseg* (V. k.).

Sajó-Szent-Péter (XVI. k.), szomszédságában iparvágánynyal ellátott kőszénbányát nyitottak, mely a bányamivelést már nagy arányokban megkezdette. A város alsó végétől az országút felett kis távolságban vezet a szőllőhegyek közé egy széles, néhol még most is mély árok, melynek közelében bronz tárgyakat találtak. A város felső végén az üveggyár s malom között jelentékeny őskori telep vonul el, melyben több edénydarabot és csontmaradványokat találtak.

Sajó-Szöged, kisközség Borsod vármegye mezőcsáti j.-ban, (1891) 808 lak., őskori hamuvedrek lelőhelye.

Sajtbakteriumok. A nyers sajtba a levegőből s a tejjel és ojtóval számos hasznos és kártékony bakteriumfaj kerül, melyek mind szaporodni készülnek, de amelyek közül tényleg csak azok képesek szaporodni, melyeknek a nyers sajt kedvező életföltételeket nyujt. A nyers sajt azonban nagyon különböző előföltételeket nyujt a bakteriumoknak, a szerint, amint a sajtot előállítjuk, t. i. mennyi savót tartalmaz, minő a szilárdsága, mennyi ojtót adunk a tejhez, mily hőmérsékletnél altatjuk meg a tejet stb., minek következtében különféle bakteriumok szaporodnak benne, amitől a sajt azután előnyös v. hátrányos, illetőleg a sajtnemnek megfelelő v. hibás tulajdonságokat nyer. Ez irányu bakteriologiai ismereteink azonban még nagyon hiányosak, s csak abban vagyunk bizonyosak, hogy minden sajtfélének sajátszerü bakteriumai vannak. A tejgazdasági bakteriologiai intézetek külföldön most annak a kiderítésén fáradnak, hogy mely bakteriumfajok szerepelnek a különféle sajtnemek szabályszerü s hibás érésénél s remélhető, hogy idővel hatalmunkba fogjuk a sajtérés tetszés szerinti vezetését keríteni. cs—ó.

Sajtójog (XIV. k.). A büntető perrendtartást életbeléptető 1897. XXXIV. t.-c. 16. §-a a nyomtatvány útján elkövetett és az 1878. V. t.-c. (Btk.) 259. és 261. §-ai szerint büntetendő rágalmazás és becsületsértés a kir. törvényszék hatáskörébe utalja. Azonban továbbra is esküdtbiróság lesz hivatva itélni, ha a rágalmazást v. becsületsértést törvény által alkotott testületek, hatóságok v. azok küldöttségei és tagjai, közhivatalnokok s ilyeneknek tekintendő közmegbizottak (Btk. 461. §), a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok igazgatói és tisztviselői, végül közmegbizatásban eljáró személyek ellen és pedig utóbbiaknak hivatalos tetteire vonatkozólag követték el. De az utóbb említettek ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés felett sem az esküdtbiróság, hanem a törvényszék lesz hivatva itélni azokban az esetekben, melyekben a Btk. 264. §-a a valódiság bizonyítását kizárja.

A nyomtatvány által elkövetett bűncselekmény (Btk. 63. §) esetében az eljárásra az a sajtóbíróság illetékes, melynek területén a nyomtatvány készült; ha ez ismeretlen v. külföldön van, az, melynek területén a felelős egyén lakik; ha ez sem tudható: az, melynek területén forgalomba hozták. Felelős a sajtóvétségért (1848. XVIII. 13. §) a szerző, ha ez nem tudatik: a kiadó, ha ez sem: a nyomdatulajdonos (fokozatos felelősség). Több egyenlően illetékes sajtóbíróság közt a megelőzés határoz. Sajtóügyekben a vizsgálat kötelező, s az elrendelése iránti indítványhoz az inkriminált nyomtatvány csatolandó v. tüzetesen megjelölendő. Az illető vizsgálóbíró v. a sajtóbíróság a vád tárgyául szolgáló sajtóterméket csak a feljelentés megtétele után v. azzal egyidejüleg vádló indítványára foglalhatja le, a rendőrség v. ügyészség sohasem.

A vádló legfeljebb a lefoglalástól számított nyolc nap alatt köteles a vizsgálat elrendelése iránt indítványt tenni, ellenesetben a lefoglalás hatályát veszti. Közvetlen idézésnek csak a nyomtatvány szerzője ellen van helye. A főtárgyalás a büntető perrendtartás rendes szabályai szerint folyik s eltérés csak annyiban van, amennyiben az esküdtekhez intézendő főkérdésben megjelölendő a vád alapjául szolgáló közlemény s az, hogy vádlott milyen minőségben felelős. Az ítéletben intézkedni kell az elkobzás és megsemmisítés, felmentés esetén a foglalás alól való feloldás iránt. Az eljárás itt előadott különös szabályai a nyomtatvány által elkövetett kihágásokra és a sajtótörvény tilalmainak megsértésére (p. kaució nélküli politizálás, impresszum hiánya) nem alkalmazhatók. v.

Sakkas, filozofus, l. *Ammonios* (2., I. k.).

Sakkjáték (XIV. k.) *története.* A játék feltalálóját nem ismerjük. Sissa bramán ismeretes története csinos mesénél nem egyéb. Azt sem tudjuk pontosan, hogy mikor találták föl a játékot. De szinte bizonyos, hogy a S. koráról évszázadokon át elterjedt föltevések teljesen hamisak, mert a játék történetét időszámításunk 500. événél tovább nem lehet visszavezetni. De a S. indiai eredete kétségtelen, mert a persa satrandsot csak az indiai csaturangából, melynek szabályait Weber Albrecht (a berlini akadémia havi értesítőiben, 187 és 1873), továbbá van Linde állapították meg, lehet származtatni. A csaturanga szabályaiból annyit derítettek ki, hogy négy játékos egy táblán nyolc-nyolc figurával csinált huzásokat, hogy két-két játékos együvé tartozott s hogy kockavetéssel állapították meg, melyik figura (király, elefánt, ló, csónak vagy gyalog) kezdje meg a húzást. Mig az indiai csaturanga tehát kockás négyes sakk volt, a persa satrands kettős S. A csaturanga négy királya helyett csak kettő van, kiknek két tanácsos (vezérek, pers. farzin) áll az oldalán. Különben mind a csaturangában, mind a satrandsban a mai toronynak megfelelő figura volt a legerősebb. A királyt a persa satrandsban *sáhnak* hivták s innen ered a sakk elnevezés. A görögök és a rómaiak bizonyára nem ismerték a satrandsot, melyet az arabok hoztak Európába, hol körülbelül 500 évig volt járatos. A XV. sz. vége felé a futó és a királyné (régi nevükön alfil és vezér v. fersz) játékbeli erejének gyarapodásával a játék új alakot öltött. A kombinációk száma annyira elszaporodott, hogy már nemcsak a végjátékokat, hanem a megnyitásokat is tanulmányozni kezdték s e vizsgálódások eredményeit följegyezték. Igy keletkeztek Spanyolországban Lucena (1497), Damiano (1512), Ruy Lopez (1567), Olaszországban Gianuzio (1597), Salvio (1604 és 1634), Carrera (1617) és Greco (1619) művei. Az olaszok különben valamennyien Poleriónak kéziratban maradt műveire támaszkodnak. A XVI. században és a XVII. század elején a leghiresebb S.-osok Leonardo il Puttino, Paolo Boi és Ruy Lopez, olaszok és spanyolok voltak. A harminc éves háborutól a XVIII. sz. közepéig a S. Európaszerte hanyatlásnak indult. 1750 körül támadtak Franciaországban és Olaszországban Philidor és Ercole del Rio, pár évtizeddel később pedig Hollandiában Stein és Bécsben Allgaier iskolái. E század első felében különösen Anglia, Franciaország és Németország művelték a S.-ot, újabban pedig hozzájuk csatlakozott Észak-Amerika is. De Labourdonnais francia és Mac Donnell A. ír mester versenyei (matches) 1834. mindenfelé nagy hatást keltettek. 1841. Staunton H. angol sakkújságot alapított, öt esztendővel később pedig Bledov, a berlini iskola legrégibb mestere követte példáját. Az általa alapított Deutsche Schachzeitung még ma is fennáll. A nagy sakkversenyek életbeléptetése az angolok érdeme, kik első ízben 1851. hivták meg Londonba az összes nemzetek legjobb játékosait. Az első díjat ez alkalommal *Anderssen* A. (I. k.) nyerte meg. *Morphy* Pál (XII. k.), a geniális amerikai játékos, ki az ötvenes évek végén legyőzte valamennyi európait és honfitársait, kikkel csak játszott, gyorsan abbanhagyta a S.-ot s elsőrendü nemzetközi sakkversenyben sohasem vett részt. A sakk valódi studiummá nőtte ki magát, egymásután léptek a sorompóba elméletileg kitünően képzett rendkivül erős játékosok, mint *Tarrasch* dr., az amerikai fiatal óriás *Pillsbury*, majd *Lasker* Emánuel (l. o.) a jelenlegi sakk-világbajnok, kik az eddigi versenyzőket csakhamar visszaszorították. Újabb időben versenyeket rendeztek: New-Yorkban és Boroszlóban (1889), Manchesterben (1890), Drezdában (1892), Hastingsban (1895), Nürnbergben és Budapesten (1896), Bécsben és Kölnben (1898), Londonban (1899), Bécsben (1900).

Hazánkban a S.-ot az Anjouk honosították meg. 1335. Róbert Károly király János cseh királynak gyönyörü kivitelü, drága sakktáblát ajándékozott (v. ö. *Horváth*, Magyarország története, II. köt., 218. old.). Az uralkodó házból indulván ki a S. pártolása, a magyar nemesség körében csakhamar nagy elterjedésre talált. 1479. a pazar fényü olmützi fejedelmi találkozás alkalmából (v. ö. *Csánki*, Mátyás udvara) Beatrice királynő többször sakkozott Ulászló cseh (később magyar) királylyal. E korban az arisztokrácia a S.-on vesztette el pénzét, ugy hogy a mesés összegü fogadások miatt a S. valóságos hazardjáték volt. *Kerékgyártó* említi (Magyarok életrajzai I. 516. 6.), hogy 1557. a bergamói Olivér Jeromos (ki száz arany téten alul nem játszott) Nádasdy Tamás nádor udvarában tartózkodott, meg akarván mérkőzni a legerősebb magyar játékossal Batthyány Ferenccel

(szül. 1486., megh. 1566.). Sajnos, nincsenek följegyzéseink, hogy e mérkőzés megtörtént-e és ha igen, minő eredménynyel? Ugyanezen időtájban utazott keresztül hazánkon Paolo Boi di Noto (a siracusai), a XVI. sz. legkitünőbb játékosa, kiről megemlítik, hogy lovaglás és társalgás közben három ellenféllel mérkőzött és pedig részben a magyarországi törökök, részben pedig magyar játékosok ellen is. II. *Rákóczi* Ferenc 1688. órák hosszáig elsakkozgatott hitoktatójával (v. ö. *Thaly*, II. Rákóczi Ferenc ifjusága, 105.). 1771. *Benyovszky* Móric, a kalandos utazó Kamcsatkában sakkozással nyerte össze a tovább utazáshoz szükséges összeget. 1784. szerkesztette *Kempelen* Farkas lovag (X. k.), miután előzőleg minden vagyonát sakkon elvesztette, az első sakkozó gépet. A mult század végén 1793. már egy magyar nőt *(Czinderynét)* is igen jó sakkozónak mond egy német utazó (Hoffmannsegg gróf utazása 37.).

Századunk nagy magyarjai közül *Széchenyi* István gróf, *Deák* Ferenc, sőt *Kossuth* Lajos is szenvedélyesen sakkoztak. *Deák* Ferenc sajátkezüleg faragott szép sakkbábokat. *Széchenyi* az 1842. alakult *Pesti sakkörnek* védnöke volt s mint ilyen a körnek remek művü sakktáblát ajándékozott, melyet a kör még ma is féltékenyen őriz. Az új sakkör egy fényes győzelemmel bizonyította be létjogosultságát s tett tanuságot a magyar sakkisták kiválóságáról. 1842—1843. ugyanis két játszmában, melyet levelezés útján váltottak, legyőzte a párisi sakkört. Vezérjátékosaink *Szén* I., *Grimm* V. és *Löwenthal* voltak.

A S. külföldön mind nagyobb arányokban fejlődött, ugy hogy 1851. Londonban megtartották az első nagy nemzetközi versenyt. E versenyen résztvett *Szén* I. (megh. 1857.), ki egyedül a nagynagyhirü Andersen ellen vesztett, mig többi ellenfeleit legyőzte.

Az ezután következő nemzetközi versenyeken kiválóbb játékosaink rendszeresen részt vettek s a magyar névnek mindig dicsőséget szereztek, de ami feltünő, a versenyek után rendesen külföldön maradtak. Igy tett a hires *Löwenthal* I. (szül. Pesten 1810., megh. Angliában 1876.). Igy a zseniális *Kolisch* Ignác (szül. Pozsonyban 1837 ápr. 6., megh. Bécsben 1889 ápr. 30.), ki az 1867. párisi versenyen első lett s matchekben is győztes maradt a nevesebb mesterek ellenében. Ma is Bécsben él *Schwartz* Adolf (szül. Gálszécsen 1836), a wiesbadeni verseny győztese. Állandóan Londonban települt le *Günsberg* Izidor (szül. Pesten 1854 nov. 2.), ki 1885. a hamburgi, 1888. a bradfordi nemzetközi versenyeken első győztes lett, 1889. New-Yorkban 3-ik. A bécsi Rothschild-ház pénztárosa, *Weisz* Miksa (szül. Szereden 1857.) is egyike volt az elsőrangu mestereknek (most már visszavonult a játéktól). Első díjat nyerte az 1889. new-yorki nagy versenyen, továbbá az első Kolisch-versenyen Bécsben 1890. Nagyon ismert nevü játékos Amerikában *Lipschütz* S. (szül. Ungvárt 1863.). Noha a jelesebb magyar játékosok rendszerint eltávoztak tőlünk s külföldön telepedtek meg, a S. nálunk folytonosan fejlődött és ebben nagy érdeme volt a *Pesti sakkörnek*, melyben szintén számos kiváló erejü játékos volt található, igy *Erkel* Ferenc, a kör elnöke, továbbá a korán elhunyt *Cseresznyés* István, ki 1860—66. Magyarország első sakkrovatát vezette a Vasárnapi Újságban, *Capdebó* István, *Papp* Dezső, *Fändrich* Hugó, *Noa* József dr. (ki több nemzetközi versenyen is részt vett) s főkép *Jakoby* Sámuel dr., ki hosszu ideig a kör vezérjátékosa volt.

1889. már egy másik sakkör is alakult a *Budapesti sakkozó társaság* címmel. E kör megalakulásával a régi kör mindinkább háttérbe szorul, az új kör sakklapot indit meg (Budapesti Sakkszemle), melynek szerkesztője *Makovetz* Gyula (szül. Aradon 1860.) csakhamar mint sakkjátszó nagy hirnévre tesz szert, részint külföldön kivivott diadalaiért (grazi nemzetközi mesterversenyen első díjat nyert 1890., Drezdában 1892. másodikat), részint nálunk elért eredményeiért (körversenyeken négyszer nyert első díjat). Erkel halála után a két kör fuzionált s mint a *Budapesti sakkör* ma is fönnáll. A sakk fejlődése lázas izgatottságot okozott s a hivatottabbak komolyan foglalkoztak elméleti tanulmányokkal. E szorgalmas tanulmányozás meg is hozta gyümölcsét. Kiváló mesterek tüntek fel, mint *Maróczy* Géza (l. o.), *Charousek* Rezső (l. o.), kiknek sikere okozta azt, hogy nálunk is komolyan kezdettek foglalkozni egy nagy verseny rendezésével.

A budapesti sakkör védnöksége alatt *Fleissig* Sándor, *Havasi* Artur, *Hoffer* Márton, *Kálnoki* Izor, *Lehner* Vilmos és *Maróczy* Géza lelkes tagokból alakult bizottság nagymérvü országos mozgalmat indított s munkálkodását siker koronázta. A király egy gyönyörü ezüst Victoria-szobrot ajándékozott a verseny első díjául, az adakozások pedig nagy mértékben következtek az ország minden részéből, ugy hogy a verseny összes költségei csakhamar egybegyültek. Különösen nagyobb összegekkel járultak a versenyhez *Budapest* székes főváros, *Rothschild* Albert báró és a verseny védnöke *Zichy* Jenő gróf, továbbá az orsz. kaszinó. A versenyt 1896 okt. tartották meg, melyen *Charousek* csakis külön mérkőzés által szorult a második helyre. Charousek visszavonulása után Maróczy volt kénytelen a magyar név érdekében sorompóba lépni s részt vett az 1898-iki két fordulós nagy nemzetközi versenyen Bécsben, de a két évi gyakorlat hiánya megboszulta magát, mert csak 8-ik lett (18 résztvevő közt). De csakhamar kiköszörülte a csorbát, mert 1899. a londoni versenyen már ismét a második helyre került (első mint Nürnbergben ismét a világbajnok Lasker volt), 1900. pedig a Bécsben rendezett Kolisch-versenyen első lett. Szép tehetséget árult el e versenyen a másik magyar résztvevő *Bródy* Miklós (szül. Nagy-Károlyban 1875.) is, ki a második helyre került.

A S. egy másik neménél, a föladványok készitésénél is találunk nálunk hivatott és hirneves szerzőket. Legkitünőbb föladványszerzőink: *Ehrenstein* Mór, ki számos külföldi és hazai föladványversenyen részesült kitüntetésben, *Bláthy* O. T., ki hosszlépéses feladványaival (360 lépéses a leghosszabb) nagy hirnévre tett szert s páratlan ezen a téren, továbbá a szintén többször dijas *Schuszter* Zsigmond. A régebbiek közül az egész

világon ismert volt a *nagyszombati remete* (Pongrácz gróf) remek, önmatt-kompozicióí által.

A magyar mesterek nagyszerű győzelmei okozták, hogy hazánk vidéki városaiban a sakkisták mindinkább tömörültek, s hogy mindenfelé sakkkörök alakultak, igy: *Szegeden, Nagyváradon, Pozsonyban, Székesfehérvárott, Temesvárott, Nagy-Becskereken, Szabadkán, Sátoralja-Újhelyen* stb., azonkivül számos helyen összegyülekeznek rendszerint a sakkisták s csak alapszabályaik nincsenek. Mindezen szakegyesületek egyesülni törekednek és egy erőteljes sakkszövetség létrehozása már csak rövid idő kérdése, mely pedig a sakk fejlődésére nagyon előnyös, mert az évenkint rendezni szokott *nemzetközi szövetségi versenyek* által alkalmat nyujt a tehetséges fiatal sakkistáknak magukat kiképezhetni, akkor azután a magyar sakkdicsőség bizonyára még magasabbra emelkedik. V. ö. *Márki* István, A S. tankönyve, 2. kiadás; *Akantisz* Viktor és *Rozsnyai* Károly, A S. legújabb kézikönyve (Budapest 1897). MARÓCZY.

Sakramentárius (új-lat.) a. m. szentségtörők. E névvel nevezte Luther a XVI. sz.-ban azokat, kik az ő úrvacsorai tanától eltérőleg, tagadták, hogy Krisztusnak teste és vére valósággal lényegileg jelen van az úrvacsorai kenyérben és borban. Ilyenek voltak különösebben Zwinglinek és Kálvinnak hivei és ő is kiválóan ezeket és kivált Zwingli hiveit értette a S.-ok neve alatt. F—S.

Salamon, 1. *János*, Bem tábornok cigányprimása, szül. Kolozsvárott 1824., megh. u. o. 1899 márc. Atyja *Lajos* szintén cigányzenész volt. S. már 12 éves korában bandát alakított, mely nehány év alatt nagy népszerűségre tett szert. 1848. a szabadságharc kitörésekor 21 cigány társával együtt az erdélyi 31. honvédzászlóaljnál főleskudött katonának és hegedűjöket rézhangszerrel felcserélő bandájával mint tábori zenekarvezető Bem hadtestéhez vonult be. A piskii és a vizaknai csatában Bem rendeletére S. cigányai lelkesitették a honvédeket a harcra. 1854. ötödmagával Budapestre ment és a nemzeti szinházban hangversenyt rendezett, melyen magyar népdalábrándjait, köztük saját szerzeményeit is, nagy sikerrel adta elő. A hangversenyt 1858. megismételte. 1884. és 1885. Rudolf trónörökös görgényi vadászatain mutatta be művészi játékát. V. ö. *Markó* Miklós, Bem hadvezér tábori zenésze (Vasárnapi Ujság 1899, 13. sz.).

2. *S. Ödön* újabb művei: *Kocsin és gyalog* (Budapest 1897); *A párbajhős* (monolog, u. o. 1897); *Szervusz!* (magánjelenet, u. o. 1897); *A hosszu ruha* (monolog, u. o. 1898).

Salamon-szigetek (XIV. k.). Az angol fő biztosnak a nyugati Csendes-oceán részére 1898 aug. 18. kibocsátott hirdetményével a Bellona-, Stewart- és Rennel-szigetek, a Santa Cruz- és Reef-csoportok, valamint Tucopia szigete felől a brit S. védnöksége alá helyeztettek, a rajtuk lakó vagy tartózkodó személyek pedig a fő biztos törvényhozási hatáskörébe kerültek.

Salazar de las Palmas, város Santander kolumbiai departamentóban, a Rio Salazar bal partján, (1870) 6019 lak., nagy kávétermeléssel és kőszénbányával.

Saleijer (Saleyer, Silaraya, Tana, Davang), a németalföldiek kis szigete Celebesznek DK-i hegyfokától, Lassootól $7^1/_2$ km.-nyire 635 km² területtel, 57 lak. K.-i partja magas és sziklás, a Ny-i lapos; itt kitünő kikötőül szolgál a pedangi. Hegyei ritkán nyulnak föl 1000 m.-nél magasabbra; csakis a legmagasabb a Bontona-Haru ér föl 1780 m.-nyire. Legnagyobb folyója a *Tamanroia*. Éghajlata és termékei olyanok mint Celebesz D-i részén. É-i részét kivéve, földje igen termékeny; főképen rizst, burgonyát, dohányt és indigót termesztenek rajta. Lovai és bivalyai keresettek. Lakói a bugik, akik mohammedánusok. A sziget 8 régensségre van osztva, amelyek élén benszülöttek állanak. A buto-bangungi régens valamennyi közt az első. Fővárosa S. — *S.* divizió a S. szigeten kivül még 72 kisebb szigetet foglal magában. V. ö. *Engelhard*, Die Insel S. (Petermann's Mitth. 1886, 193—197. old.).

Salemi grófja, ezt a cimet viseli Amadeus (I. k.) aostai hercegnek Bonaparte Leticia hercegnővel kötött, második házasságából származó fia, *Umberto* herceg, szül. Torinóban 1889 jun. 22.

Salency ejtsd szálañszi, falu Oise francia département Compiègne kerületében, (1891) 716 lak. Évenként jun. 8. rózsaünnepe van, melyet szt. Medárd moyoui püspök alapitott 535.

Salep, különböző Orchideák (l. *Kosbor*, X. k.) húsos gumója. Leggyakoribb a nálunk is honos *Orchis morio, mascula, militaris*, stb.-tól, azután az *Orchis maculata, latifolia* stb. gumói. Virágzásuk után egy fonnyadt és egy keményítőtől duzzadó gumójuk van, az előbbi az idei szárat és virágot táplálta és elvetendő, az utóbbi hivatva volna a jövő évi növényt táplálni, ez összegyüjtetik. Meghámozzák (levantei S.) vagy csak megmossák, leforrázzák, hogy keserű anyagától és rossz szagától megfoszszák, aztán kemencékben kiszárítják és kereskedésbe bocsátják. Az igy preparált gumók oválisak, sokszor zápfoghoz hasonló alakuak. 1—3 cm. hosszu, 1—2—3 gr. súlyuak, szaruszerű keményen, törékenyek, sárgásszürkék, sokszor fehér porral behintettek, érdes felszinüek, gyakran mélyen redősek, vizben sikamlósak lesznek és felduzzadnak, poruk 50 rész vizzel főzve kihüléskor megkocsonyásodik. Tartalmaz főleg sok keményitőt és növényi nyálkát (40—45%), cukrot, fehérjét, oxálsavas meszet. Régen nagyértékünek találták, különösen hasmenések ellen, de mai nap semmit sem ér, az orvos csak alapanyagnak használja s hasmenés ellen ópiummal rendeli. Görög- és Törökországban *S.-nyálka* mézzel nyalánkság. Régen keleten alakjára való tekintettel (párosan ülő gumók) a nemzőképesség erősbitésére vagy újból helyreállitására rendelték. Legjobb a szmirnai S. VÁM.

Salétromsavas stroncium, l. *Stronciumnitrát* (XV. k.).

Salette-Fallavaux, *La* (ejtsd: la szalett-falavó), falu Isère francia département Grenoble kerületében, (1891) 590 lak. A szent Szűz állitólagos megjelenése óta (1846) hires búcsujáró hely. V. ö. *Geiger*, La Salette, eine Wunderstätte des XIX. Jahrhunderts (Barmen 1892).

Salias gróf, orosz iró, l. *Szaliász*.

Salicor, l. *Szódatermék*.

Salinas (ejtsd: szalinasz) *Antal*, olasz numizmatikus és archeologus, szül. Palermóban 1841. Tanulmányait a berlini egyetemen végezte, azután pedig beutazta Görögországot. 1865 óta az archeologia tanára a palermói egyetemen és az ottani nemzeti muzeum igazgatója. Főbb művei: I monumenti sepolcrali scoperti presso la chiesa della Santa Trinità in Atene (Torino 1863); Del Museo nazionale di Palermo e del suo avvenire (Palermo 1874); Ricordi storici delle rivoluzioni siciliane del secolo XIX (u. o. 1886); Le monete delle antiche città di Sicilia (u. o. 1870—89, 7 füzet).

Saline di Barletta, l. *Margherita di Savoja*.

Salisfodium, *Vizakna* latin neve.

Salish, l. *Szelis*.

Salit (ásv.), l. *Piroxén* (XIII. k.).

Saliusok, l. *Salii* (XIV. k.).

Sálkendő-tánc, a balletben főképen csoportokban és a lassubb magántáncban fordul elő. A kisérő zene, illetve a taktus nem követ semmiféle szabályokat. Természeténél és eredeténél fogva leginkább keleti tárgyu balletben alkalmazzák, de a kotillonban és a négyesben is szerepelhet.

Sallet *Alfréd*, német numizmatikus, megh. Berlinben 1897 nov. 25.

Salló (Nagy-S.), az 1849-iki diadalmas csata emlékét 1899 ápr. 19. megünnepelték. V. ö. Vasárnapi Újság (1899, 18. sz.).

Salm, város Luxemburg belgiumi tartomány Bastogne kerületében, a S. folyó mellett, (1894) 3311 lak., vasúttal, nagy palabányákkal. S.-ból származik az ilyen nevü grófi és hercegi család. Közelében vannak S. kastély romjai.

Salmen *Jenő* báró megh. Budapesten 1896 nov.

Salomon, 1. *Lajos*, német iró, szül. Gordenben (szász tartomány) 1844 nov. 25. Tanulmányait Halleben végezte, azután ujságiró lett, több éven át az Elberfelder Zeitung, majd pedig a stuttgarti Buch für Alle szerkesztője volt. 1882 óta ismét szerkesztő Elberfeldben. Művei: Unter dem Halbmond (Halle 1870); Verwehte Spuren (u. o. 1873); Helldunkel (Lipcse 1876) Die Geschichte einer Geige (Halle 1876); Signora Francesca, eine Geschichte aus Paul Flemings Leben (Gotha 1896); Geschichte der deutschen Nationallitteratur des XIX. Jahrhunderts (Stuttgart 1881, 2. kiad. 1887); Deutschlands Leben und Streben im XIX. Jahrhundert (u. o. 1894); Spaziergänge in Süd-Italien (Oldenburg 1896).

2. *S. Zsófia*, l. *Elkan*.

Salsomaggiore (ejtsd: szalzo-madsóre), község Parma olasz tartomány Borgo-San-Domino kerületében, (1881) 726 lak., városi vasúttal, jódtartalmu sósforrásokkal (14°) és fürdővel, petroleumforrásokkal. S.-ben született Romagnosi bölcselő. A községtől keletre fekszik *Tabiano* falu, kénes forrásokkal (13°) és fürdővel.

Saltaire (ejtsd: szeltér), hires alpakkagyár York angol grófságban, az Aire folyó mellett, Bradford közelében. A gyárat 1853. alapította sir Salt Titusz, ki Angliában meghonosította az alpakkagyártást s kinek Bradfordban szobrot emeltek. A S.-i gyárban újabban selyem- és plüs-szöveteket is készítenek.

Saltato (ol.), zeneelőadási kifejezés, a. m. ugrándozva előadni, egyenlő értelmü a *staccatóval* (XV. k.).

Saltatoria (állat), l. *Szökdelők* (XV. k.).

Saltenfjord, tengeröböl, Nordland norvégiai kerület Salten járásában. Az öböl nagy és széles, de Bodo városkánál levő torkolatát két sziget, Godo és Strömzö, annyira kitölti, hogy az öböl belső részébe, melyet *Skjerstadfjornak* hívnak, csak három szük tengerszoros vezet. Itt az apály és a dagály a norvég tengerpart legszebb áramát, az u. n. *Salt-áramot* támasztja. A fjord keleti végén vannak Skjerstad és Saltdalen községek s az 1880 m. magas Sulitjelma.

Saltigradae (állat) a. m. ugró pókok, l. *Pókok* (XIV. k.).

Salt River (a. m. Sós-folyó), 1. *folyó Kentucky* É.-amerikai államban, Louisvilleen alul 39 km.-nyi távolságban, Westpoint mellett az Ohióba ömlik. — 2. *S., folyó Misszuri* államban, 288 km. hosszu folyás után Louisianánál a Misszisszipipe ömlik.

Salut-szigetek (ejtsd: szalü), Francia-Gujanához tartozó kis szigetcsoport, 8—13 km.-nyire Kurutól és 50 km.-nyire Cayennetől. A csoport három szigetből áll, ezek: DK-en a *Szt.-József* (Saint-Joseph, 37 m. magas), DNy-on a *Király-sziget* (l'Ile Royale, 60 m.) és É-on a nyilt tenger felől az *Ördög-sziget*. Valamennyit egymástól néhány 100 m.-nyi csatornák választják el. A sík tenger felől megközelíthetetlenek magas sziklapartjuknál fogva, mig a szárazföld felől alacsonyabbak és aránylag mély (5—6 könyöknyi) viz környékezi, amiért a nagyobb hajók is kiköthetnek mellettök. A S. fegyenc-települ szolgálnak; a deportálásra kárhozottakat e szigetekre viszik és némelyeket csak végső rendeltetésük megállapításáig, másokat pedig végleg itt tartanak. A Király-szigeten vannak a közigazgatási tisztviselők lakásai, az élelmi szertárak és egy óriási kórház, azonkivül a különféle műhelyek, melyekben a deportáltakat dolgoztatják; itt helyezik el végül még a javíthatatlan fegyenceket is. A szent Józsefen szállítják partra a Franciaországból érkező deportáltakat. Az Ördög-szigeten a legújabb időkig csak néhány bélpoklos tartózkodott; de midőn Dreyfus francia kapitányt árulásért elitélték, a bélpoklosokat eltávolították és a sziget egyedüli lakói Dreyfus és őrei lettek. A szigetek éghajlata sokkal egészségesebb, mint a közeli partvidékeké. Legfőbb terméküket a kókuszdió. Cayennenel havonkint kétszeri rendes gőzhajóösszeköttetése van. A S. mostani nevüket 1764. kapták, midőn az alapítófélben levő Kuru gyarmat számára egyszerre 413 gyarmatos érkezett, kiknek elhelyezésére nézve az intendáns zavarba jött és ekkor fordult figyelme a kérdéses szigetekre, akiket azután gyarmata *üdvének* keresztelt el. V. ö. Précis hist. de l'expédition dû Kourou (Páris 1842).

Saluzzo *Didata, Revel grófnő*, olasz költőnő, szül. 1774 jul. 31., megh. 1840 jan. 24. Poesie (Torino 1816—17, 4 köt.), Ipazia (2.*kiad. u. o. 1830, 2 köt.) és Poesie postume c. műveivel a legjelesebb olasz költőnők sorába emelkedett. Válogatott költeményei Saluzzóban jelentek meg 1874.

Salvator Ferenc, l. *Ferenc Salvator.*

Salvetat (ejtsd: szalvtá) *Lajos Alfonz*, francia kémikus, szül. Párisban 1820 márc. 17., megh. 1882 máj. 3. 1841. a sèvresi porcellángyár kémikusa, 1846. a technologia tanára Párisban. Művei: Leçons de céramique (Páris 1875, 2 köt.); Cours de technologie chimique (1874).

Salzburg (XIV. k.). 1895. a születések száma 5785 (211 halva), a halálozásoké 4654, a házasságkötéseké 1365. Az 1894-iki termés: 108,490 hl. búza, 172,560 hl. rozs, 18,790 hl. árpa, 214,630 hl. zab, 3200 hl. hüvelyes, 3923 t. burgonya és 1836 t. takarmányrépa. A bányászat szolgáltatott 84 t. aranyércet, 5885 t. rézércet, 7278 t. vasércet, a kohászat pedig 19·17 kg. aranyat, 607 tonna rezet, 2361 t. öntött nyers vasat és 81 t. rézvitriolt; Hallein sófőzője végül termelt 21,861 t. főtt sót és 672 t. ipari sót. S. az 1896-iki választási törvény értelmében 6 képviselőt küld a bécsi birodalmi gyülésbe és pedig 1-et a nagybirtokosok, 2-őt a városok és kereskedelmi kamarák, 2-t a községek és 1-et az általános szavazati joggal birók. 1896 óta S. városra és 5 kerületi kapitányságra van osztva; új kerületi kapitányság a halleini. A Zell am See-től Krimel faluig vezető 53 km. hosszu vasútat 1898 jan. 2. adták át a forgalomnak.

Salzburgi alpok, l. *Alpesek* (I. köt. 486. old.).

Salzschlirf, falu és fürdő Cassel porosz kormánykerület Fulda járásában, az Altfell folyó mellett, (1899) 1044 lak., vasúttal, szénsavtartalmu sósforrásokkal, köztük a Bonifacius-forrás, sok klórlitium-tartalommal.

Sa majesté très chrétienne, l. *Legkeresztényibb király* (XI. k.).

Samana-öböl, Haiti K-i partjaiba belenyuló mély és széles öböl, amely csaknem szabályos négyszögü, 60 km. hosszu és átlag 20 km. széles; bejárata az 590 m. átlagos magasságu, keskeny és hegyekkel takart S.-félsziget végében levő S. v. *Santa-Barbara-fok* meg a *San-Rafael-fok* közt van; D-en korall- és homokzátonyok zárják el. A tenger felől 2 csatorna vezet belé, amelyek nagyobbika csak $1^1/_2$ km. széles. A gyakori ciklusok miatt a hajóknak kevés védelmet nyujt és csak sok költséggel járó munkálatok által válna használhatóvá. Mivel a New-Yorkból egyenesen Colonba vezető úton fekszik, az amerikai Egyesült-Államok St. Domingo köztársaságtól megvették a jogot, hogy az öbölben hajóállomást létesíthessenek és ez okból a bejáratnál fekvő Pascal, Alevantado- és Arona-szigeteket 1872—74. egy amerikai társaság pedig a buján termő, de egészen elhagyatott S.-félszigetet és magát az öblöt bérelte ki. E társaság feloszlása után az Egyesült-Államok kormánya is felhagyott a hajóállomással.

Samassa *József* 1898. betöltötte egri érseksége 25. évét, mely alkalommal kiadott főpásztori levelében vádolja a jelen társadalom hibáit, az erzületek gyökeres átalakulását sürgeti, melyet Krisztus tana teremthet meg. Ugyanekkor gazdasági alkalmazottjai részére 50,000, Erzsébet királyasszony emlékére 50,000 (kamatjai szétosztandók egyházmegyéje területén levő szegény özvegyek közt 50 K. összegekben, évenkint szept. 10-én), az egri egyházmegyei papi nyugdijintézet javára 20,000, az egri egyházmegyei kántortanítók részére 20,000 koronát ajándekozott.

Sambucus, történetiró, l. *Zsámboki.*

Sammar (Dsebel S.), Nolde báró értesítése szerint (1893.) a Hailban lakó emirje Mohammed Ibn Rasid nemcsak Riad emirjét Mohammed Ibn Szandot, hanem egész Közép-Arábiát egész a török birodalom határáig és dél felé a Dahne-sivatagig hatalma alá hajtotta; jelenleg 40,000 harcossal, 2000 főnyi állandó testőrséggel és állitólag 30—40 millió koronára rugó hadi kincscsel rendelkezik. Évi jövedelmének fölöslege 1·2—1·5 millió korona.

Samonigg *János* lovag, cs. és kir. táborszernagy, szül. Schönsteinban (Stiria) 1839 dec. 21. Katonai tanulmányait 1 55. a klosterbrucki hadmérnöki akadémiában kezdte meg. 1759 máj. 1. másodosztályu hadnagygyá nevezték ki a 6. hadmérnöki zászlóaljnál s még u. a. évben részt vett az olaszországi hadjáratban. 1860 jun. 1-én az 1. hadmérnöki ezredhez helyezték át. 1861—63. a hadi iskolában folytatta tanulmányait. 1863 nov. 1. mint főhadnagyot az 1. gyalogezredhez helyezték át s a vezérkarhoz osztották be. 1864—1866, az országleiró hivatalban működött, azután mint dandár-vezérkari tisztet a 8. hadtesthez osztották be. 1866 máj. 4. századossá lépett elő a vezérkarban. Részt vett az osztrák-porosz háboruban s a skalitzi,kasowi ütközetekben és a königgrätzi csatában szerzett érdemeiért a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. A hadjárat után 1868 végéig a grazi fő hadparancsnokságnál s azután 1869 juniusig a 12. gyalloghadosztálynál volt beosztva. Később a közös hadügyminisztérium V. osztályába helyezték át, néhány hónap mulva pedig a hadi iskola tanára lett. 1872. őrnagygyá lépett elő és szolgálattételre a 79. gyalogezredhez osztották be. 1875. az országleiró hivatal osztályvezetője, majd pedig főnöke lett. 1876. alezredessé, 1879. ezredessé lépett elő. 1881. a katonai érdemkereszttel tüntették ki, majd pedig a lembergi 11. hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. Itt szerzett érdemeiért a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1884 okt. 16. a 23. gyalogdandár élére állitották, amelyet 1885 máj. vezérőrnagygyá történt kineveztetése követett. 1886. a 8. dandárhoz helyezték át, 1889 szept. 24. az 5. gyaloghadosztály parancsnokává, 1890 máj. 1-én pedig altábornagygyá nevezték ki. 1893., mikor a katonai nevelő és képző intézetek főfelügyelői állását rendszeresitették, S.-et szemelték ki erre a fontos állásra. S. rövid idő alatt magasra emelte a katonai nevelő és képző intézetek szinvonalát, több újitása között felemlítendő, hogy az érettségi vizsgát ő alatta rendszeresitették a katonai iskolákban. Ezen alkalmazásban szerzett érdemeiért a Ferenc-József-rend nagykeresztjével tüntették ki. 1898. vált meg a tényleges szolgálattól és ez alkalommal a táborszernagyi címet kapta. Nyugalomba vonulása óta állandóan Grazban tartózkodik. M. I.

Sampson *Vilmos Tamás*, északamerikai tengernagy, szül. Palmyra városban New-York) 1840 febr. 17 éves korától kezdve az a napolisi katonai akadémiában tengerésznek készült és

1861. a polgárháboru kitörésekor kapitánynyá lett. Részt vett nevezetesen (mint hadnagy) a charlestoni kikötő eltorlaszolásában (1865), miközben egy akna felrobbanása következtében majdnem életét vesztette. 1882—83. a washingtoni tengerészeti obszervatoriumon mint segéd működött. 1886. a tengerészeti akadémiák főfelügyelője lett; 1895—97. a tengerészeti hivatalban működött. Az 1898. spanyol háboru kitörésekor az Atlanti-cceánon állomásozó hajóhadnak (23 hadi hajó) lett főparancsnoka, melylyel Kuba-sziget körülzárására és elfoglalására indult, amiben őt a Schley alatt működő cirkáló flotta támogatta. Hadműveleti alap gyanánt a Havannától 130 km.-nyi távolságban fekvő Key-West-szigeteket szemelte ki. Ápr. 25-én került a dolog az első összeütközésre Cardenasnál, mire Havannát vette ostromzár alá. Midőn arról értesült, hogy Cervera spanyol admirális hajóhadával közeleg, Haytitől északra elébe ment, de Cervera hajóhada Kuba déli partjára húzodott és Santiago de Cuba kikötőjében vetett horgonyt. Máj. 19. azonban S. flottája már Santiago-öblének bejárása előtt termett és a bejárást őrző fortokat bombázni kezdte. Jun. 4—6. pedig partra szállított amerikai csapatok szárazföldön is kezdték Santiagót szorongatni. Midőn a helyzet tarthatatlanná vált, Cervera jul. 3-án egész hajóhadával kitört az öbölből s a nyilt tengert iparkodott elérni. S. hajói azonban a spanyol hajókat utólérték, a Vizcaya admirálhajót és az Almirante Oquendót teljesen összelőtték, ugy hogy elégtek, a Christobal Colont pedig a sziklás partra futamították, hol kézre került; a kisebb páncélos hajók és torpedók is (egynek kivételével) mind az amerikaiak kezébe estek. S. győzelméről azonnal távirati hirt adott az Unió népének, mely éppen a jul. 4-iki nemzeti ünnepre készült és leirhatatlan lelkesedéssel értesült a nagy diadalról. A tengeri csata maga után vonta Santiago kapitulációját (jul. 15.), mire S. jul. 16. az öbölbe nyomult. M. L.

Sam Slick, álnév, l. *Haliburton* (VIII. k.).

Samson *Bernard*, Szt.-Ferenc-rendi szerzetes, Forli biboros megbizásából 1518. a búcsut hirdette Svájcban. V. ö. *Hilner*, De Samsone indulgentiarum in Helvetia praecone (1756). L. *Zwingli* (XVI. k.).

Samuel ben Meir, l. *Salamon* Jichaki (XIV. k.).

Sämund *(Saemundr hinn Frodhi)*, l. *Saemund* (XIV. k.).

Samydaceae (növ.), kétszikü, mintegy 150 fajt számláló tropusi növénycsalád, a golgotaféléktől fás termetjük valamint az különbözteti meg, hogy a himjöknek és termőjöknek cséklyéje nincs.

San Agostino de las Cuevas, l. *Tlalpam*.

San Ambrosio y San Felix, Chilehez tartozó lakatlan kis szigetcsoport a Csendes-Oceánban, a D. sz. 26° 20'-e és a Ny. h. 79° 52'-e alatt, a parttól 910 km.-nyi távolságban. Több kisebb sziklás szigetből áll, köztük *San Ambrosio* fősziget, San Felix stb. A szigeteket Fernandez Juan fedezte föl 1574. s azóta gyakran fölkeresték.

San Andres, Bolivar kolumbiai departamentohoz tartozó sziget a Karibi-tengerben, Colontól északnyugatra. Hosszusága 12 km., szélessége 4 km., magassága 40 m. A tőle északnyugatra 85 km.-nyire fekvő, 8 km. hosszu *Providencia* (San Luis de P., Old Providence Island) szigettel és Santa Catalina szigetecskével együtt a 38 km²-nyi területü S. y Providencia kerületet alkotja, (1870) 3520, jórészt Jamaikából bevándorolt néger lak., kik gyapotot és cukornádat termelnek, állattenyésztéssel, kokuszdió- és fakivitellel foglalkoznak. S. főhelynek 300 lakosa van.

Sancta Cruce, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Vág-Szent-Kereszt* (Nyitra).

Sanctae Crucis, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Szent-Kereszt (Sztranyja*, Liptó).

Sanctae Mariae Virginis, Magyaroság középkori földrajzában a. m. *Újbánya* (Bars).

Sancta Margaretha, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Vág-Sellye* (Nyitra).

Sancte Elyzabeth, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Drégely-Palánk* (Hont).

Sancti Benedicti, Magyarország középkori földrajzában és azóta latinul a. m. *Garam-Szent-Benedek*.

Sancti Johannis, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Bélabánya* (Hont).

Sancti Serafini (abbatia de Sancto Serafino), Magyarország középkori földrajzában a *lekéri apátság* (XI. k.) elnevezése.

Sancti Viti chorea, l. *Vitus-tánc* (XVI. k.).

Sandarach, l. *Realgár* (XIV. k.).

Sanday (Sanda, ejtsd: szendi), sziget a Skócia északi partja mellett fekvő Orkney-csoportban, 30 km²-nyi területtel, (1891) 1929 lak., két jó kikötővel.

Sanday (ejtsd: szendé) *Vilmos*, anglikán teologus, szül. Nottinghamban 1843 aug. 1-én. 1867. egyházi pályára lépett és 1882 óta az exegesis tanára az oxfordi egyetemen. Főbb művei: Authorship and historical character of the fourth gospel (1872); The gospels in the second century (1876); Oracles of God (1891); Lectures of biblish inspiration (1893).

Sandberger *Fridolin*, német geologus (lásd *Sandb.*, XIV. k.), megh. Würzburgban 1898 ápr. 11-én.

Sanders *Dániel*, német iró, megh. Altstrelitzben 1897. márc. 11.

San Diego de los Baños, fürdő Kuba szigetének Pinar del Rio tartományában, (1887) 6317 lak. a Los Palacios—Razia Hruda vasútvonal mellett, két 36°-os forrással.

San Domino, sziget, l. *Tremiti-szigetek* (XVI. köt.).

Sándor (III.) *Alexandrovics* orosz cár fia, *György*, egy ideig kijelölt orosz trónörökös, megh. Abbasz-Tumánban 1899 jul. 10. A nagytehetségü herceg különösen az angol irodalmat kedvelte. Abbasz-Tumánban szépen berendezett fizikai és csillagászati termei voltak. Halála után öcscse, *Mihály Alexandrovics* nagyherceg jelöltetett ki (ideiglenesen) trónörökösnek. M. L.

2. *S.* (I.), Szerbia királya. Az 1893. elkövetett államcsiny óta S. király boldogtalan uralmat visz. A szomszéd fejedelmekkel, mint Ferdinánd bolgár és Nikita montenegrói fejedelemmel ismételten találkozott, anélkül, hogy a beszédek alatt elhangzott barátságos frázisokkal összhangzat-

ban álló frigykötésekre került volna. Még sivárabb és meddőbb képet mutat a belügyi helyzet. Megunván az alkotmányos rendszert és párturalmat, a hatalmat 1898. a pártonkivüli Gyorgyevics-kabinetre bizta; voltaképen azonban Milán exkirály, a hadsereg főparancsnoka a helyzet ura, aki az 1899 jul. ellene elkövetett merényletet a radikális párt összezúzására használta fel. 1898 dec. a király az Obrenovics-család trónralépésének 40. évfordulóját ülte meg. S. király még egyelőre nőtlen; idáig nem sikerült neki rangos arához jutni. 1899 dec. 29. Bécsben királyunknál tett látogatást, aki ez alkalommal ünnepélyesen fogadta. M. L.

Sándor-díj, l. *Emlékversenyek*.

Sándor (III.) **kikötő**, l. *Libau* (XI. k.).

Sandow, falu Frankfurt porosz kerületben, Cottbus tőszomszédságában a Spree mellett, (1890) 4416 lak., szőnyeg-, posztószövéssel, kémiai gyárral és aszfaltkészítéssel.

Sandwich-szigetek (XIV. k.). Az 1896-iki népszámlálás szerint a lakosok száma 109,020 (72,517 férfi és 36,503 nő); foglalkozásra nézve volt 7570 mezőgazda, 2100 halász és hajós, 2265 iparos, 2031 kereskedő és a forgalom szolgálatában álló, 2580 értelmiséghez tartozó, 34,498 napszámos, 4310 különféle foglalkozású és 53,726, akiknek nincs rendes foglalkozása. Faj és nemzetiség szerint volt 31,019 benszülött, 8485 korcs, 21,616 khinai, 24,407 japáni, 15,191 portugál, 3086 amerikai, 2250 brit, 1432 német, 378 norvégiai, 101 francia, 455 polinéziai és 600 egyéb idegen. A lakosság leginkább a bevándorlás útján szaporodik. 1896-ban 6857 volt a bevándorlók száma. A külkereskedelmi forgalom az utóbbi években élénkült. 1896. a behozatal értéke 7·1, a kivitelé 15·4 millió dollár volt; az érkező hajók száma pedig 386 (447,997 t. tartalommal). Az ország bevételei 1896-ban 1.997,818, kiadásai 1.904,191 dollárra rúgtak. Már régebben folytak az alkudozások az amerikai Egyesült-Államokkal a szigetcsoport átvétele iránt. Ez alkudozások 1899. eredményre vezettek oly irányban, hogy az amerikaiak a szigeteket annektálták. L. *Havai*.

San Felix, lakatlan kis sziget a Csendes-óceánban, amely San Ambrosio y San Felix chilei szigetcsoporthoz tartozik, a D. sz. 26° 12′-e és a Ny. h. 80°-a alatt.

San Francisco (XIV. k.). A bevándorlás megakadályozása folytán a khinaiak száma nagyon megapadt. Új nyilvános park a Sutro Heights, amelyet a város polgármesterévé választott Sutro ajándékozott a közönségnek.

San Fructuoso, l. *Tacuarembo*.

Sangerhausen, porosz város, (1890) 11,414 lak.

San Giorgio Maggiore (ejtsd: szán dsordso maddsore), kis sziget a velencei lagunákban. L. *Velence* (XVI. k. térkép).

Sanguszko-Lubartowicz, lengyel hercegi *család*, mely *Gedymin* litván hercegben (meghalt 1341) tiszteli ősét, 1569. nyerte el a (lengyel) hercegi rangot, melyet II. József császár 1785. elismert. Sok hadvezért és számos államférfiut szolgáltatott az egykori lengyel királyságnak. Ma élő tagjai közül említendők: *Román* herceg, szül. 1832., orosz császári kamarás; továbbá *Euszták* herceg (szül. Tarnowban 1842), az osztrák urak házának tagja és Galicia tartományi marsallja, az aranygyapjas-rend tulajdonosa. A családnak orosz Volhiniában és Galiciában vannak uradalmai.

San José de Flores, Buenos-Aires elővárosa, (1887) 15,575 lak.

San Juan Mountains (ejtsd: szenn dsuén mauntinsz), nemes fémekben bővelkedő hegység Colorado északamerikai állam ÉNy-i részében. Csucsai közül a Mount Wilson 4356, az Unkarpagni 4339 m. magas.

San Juan-rend, l. *Greytown-rend*.

Sankhya, l. *Szankhja*.

Sankolás (fr. colmatage), valamely területnek nyugodt vizből iszaplerakodással való feltöltése. A feliszapolandó területet körülvesszük töltéssel, a töltések közé beeresztjük az erre a célra szolgáló zavaros vizü patak vizét s a terület más helyén egy zugóval vékony rétegben kieresztjük. Így a viz elszéledve a feliszapolandó területen, azt megtöltve egész a zugó szinéig, nyugodtan letelepedésre juttatja finom lebegő iszapját s megtisztulva hagyja el a medencét. A S. rossz termőtalaju, mélyfekvésü területek feltöltésére és termékenyné tételére szolgál, mert a folyók iszapja a legkitünőbb termőföldet szokta nyujtani. Különösen rizstermelő vidékeken nagy jelentőségü. CH.

Sankt Andreasberg, bányaváros és klimatikus gyógyhely Hildesheim porosz kormánykerület zellerfeldi j.-ban, (1890) 3554 lak., vasúttal, fürdőházzal, hires kanáritenyésztéssel (évenkint körülbelül 28,000 db.), nagyon jelentékeny ezüst-, vas-, réz-, ólom- és kobaltbányákkal.

Sankt Bartholomä, búcsujáróhely, l. *Königssee* (X. k.).

Sankt Beatenberg, l. *Interlaken* (IX. k.).

Sankt Ingbert, bajor város, (1890) 12,278 lak.

Sankt Johann *an der Saar*, (1890) 16,778 lak.

Sankt Michel, finn kerület, (1896) 185,098 lak.

Sankt Pölten (XIV. k.) kerületi kapitányság 1896 óta Hainfeld, Herzogenburg, Kirchberg, Pielach, Lilienfeld és S. járásokból áll, 1936 km² területtel, (1890) 92,816 lak.

Sankt Radegund, l. *Radegund* (XIV. k.).

Sankt Thomas, nyugatindiai dán sziget, a Szűz-szigetek egyike, Puerto-Ricótól K-re 57, St. John dán szigettől Ny-ra 4 km.-nyi távolságban, 86 km -nyi ter., (1890) 12,019 lak. (3000 európai, a többi néger és mulatt). A sziget jórészt terméketlen mészkőből áll, klimája egészségtelen, földrengések gyakran szokták pusztítani. A régente viruló cukornádtermelés a rabszolgaság eltörlése óta (1847) majdnem teljesen megszünt, de a szigeten még nagyon becsült rumot készítenek. Mint szabad kikötő S. azelőtt Nyugat-India egyik legnagyobb rakodóhelye volt, de még most is sok gőzhajóvonal fontos gócpontja. Fővárosa S. (más néven *Charlotte Amália*, 8000 lak.), D-i partján eléggé védett és megerősített kikötővel, hajógyárral, kormányzói székhely. A sziget, melyet Kolumbus fedezett föl 1493-ban, 1671 óta rövid idő kivételével (1801—1802, 1807—15), mikor az angolok szállották meg, a dánok tulajdona. Az egykori kopenhágai nyugatindiai társaság kiváltságait 1755. megszüntették.

Sanmarinói lovagrend, San Marino köztársaság érdemrendje, mely 1860 márc. 15. alapíttatott öt osztályban. Jelvénye aranyszegélyű fehér zománcos horgonykereszt, karjai végén arany golyókkal, sarkaiban arany tornyokkal. Középpaizsa kerek, arany, előlapján a köztársaság címere, körülötte sötétkék gyűrűben Merito militari arany felirat. Hátlapján San Marinónak, a köztársaság védőszentjének képe megfelelő felirattal. Szalagja négy világoskék, három fehér hosszcsíkkal, kettős fehér szegélylyel. Az I. és II. osztály mellén azonkívül még egy csillagot is hord, mely 40 ezüst-arany sugárból áll, rajta a rendjelvény, de korona és tornyok nélkül, karjain átvonuló zöld babérkoszoruval, kerek középpaizsán Relinquo vos liberos ab utroque homine felirat. ÁLD.

San Marzano (ejtsd: szan marcáno) *Sándor Asinari* di, olasz tábornok s hadügyminiszter, szül. Torinóban 1830-ban. 1844. lépett az ottani hadapródiskolába s részt vett már mint tiszt az 1848—1849-iki harcokban az osztrákok ellen. 1859. a táborkarba helyezték át és 1866. Bixio tábornok oldalán részt vett a custozzai csatában. 1877. vezérőrnagy lett. 1887. Masszauába ment főparancsnoknak. 1890. a 9. hadtest parancsnoka lett Rómában. Egy ideig Nizza Monferratót képviselte a kamarában, 1895. szenátorrá tették és 1897 dec. 14-én Pelloux utóda lett a hadügyminiszteri széken és ebben az állásban megmaradt a Pelloux által alakított új kabinetben is 1898 jun. 29-ig. Az 1899 máj. 25. rekonstruált Pelloux-minisztériumban azonban már nem vállalt tárcát és Mirri tábornoknak engedte át helyét. M. L.

San Pellegrino, falu Bergamo olasz tartományban, a Brembo folyó mellett, (1881) 1199 lak., szénsavtartalmu ásványvizforrásokkal (27°), látogatott fürdővel, selyemfonással.

San Salvador (XIV. k.), l. *Középamerikai köztársaság.*

San Stefano (XIV. k.), 1898 dec. 18. avatták föl az orosz győzelmi emléket.

Santa Cruz (XIV. k.), argentinai territorium, (1890) 1058 lak. Főhelye Gallegos, ugyanakkor 150 lak.

Santa Elvira, fürdő, l. *Pinos-Puente.*

Santa Lucia (XIV. k.), sziget, (1897) 47,332 lak.

Santa Maria Capua Vetere, város Caserta olasz tartományban, a róma—nápolyi vasútvonal mellett, a régi Capua romjainak helyén, (1881) 18,470 lak., 1766. modernizált bazilikával, 52 antik szoborral, szép márványkúttal és üveggyárral.

Santa Maria di Campiglio, l. *Pinzolo.*

Santa milizia (olasz, a. m. szent katonaság, szent csapat), ezt a nevet a XVII. sz. elején Olaszországban alakult nemzetközi *lovagrend* viselte, melyet Petrignani nemes testvérek 1617. Spellóban a *Szt.-szűz- és Szt.-Mihály-lovagrend* (Ordo de Sancta Militia b. Maria Virginis et St. Michaelis) néven alapítottak. A rend célja a kat. vallás védelme és a protestantizmus megtámadása volt. Három osztálya volt: a lovagok, a káplánok és a fegyverhordozók osztálya. Egy évvel később Gonzaga Károly, Nevers herceg, Radzivil herceg, Althan Adolf gróf és mások egy új lovagrendet alapítottak, melyet *S. de la Conception Mariának* neveztek el. Bécs környékén ment végbe 1619. a lovagok felvétele. A 29 lovag között *két magyar névvel* is találkozunk: Homonnay György országbíró és Kendy István nevével. Lubomirski Szaniszló herceg és Dampierre Henrik gróf is beléptek a rendbe. A fölvételi díj 200 tallér volt. VIII. Orbán pápa 1623. megerősítette a rendet és azt *Christiana Militiának* nevezte. A rend nem soká állott fenn, valószinüen 1626. föloszlott. V. ö. *Gömöry* G., La Santa Militia (Hadtörténelmi Közlemények, V. 1892, 121. l.). M. L.

Sántha *Károly* újabb művei: *Költemények* (Budapest 1897); *Zsivora György, a nagy emberbarát* (u. o. 1899); *Konfirmációi áldások* (u. o. 1899); *Buzgóság könyve* (u. o. 1899).

Santini *Giovanni*, olasz csillagász, szül. a Borgo di San Sepolcro melletti Capdeseben (Toscana) 1786 jan. 30., megh. Padovában 1877 jun. 26. Pappá lett, de 1813-tól 1853-ig a padovai csillagvizsgáló igazgatója és az ottani egyetem tanára volt. Csillagpozíciókat, bolygó- és üstökös észleleteket közölt, valamint pályaszámításokat; a trigonometria kifejlődéséhez több egyszerüsítéssel járult, valamint többféle javítást eszközölt a csillagászati műszereken. Főbb munkái: Elementi di astronomia (Padova 1820), egyik legjobb kézikönyv; Teoria degli stromenti ottici (u. o. 1828); Dellá misura del tempo (u. o. 1847). V. ö. *Lorenzoni*, G. S. (u. o. 1877). LAKITS.

Santi Quaranta, l. *Hagii Szaranta.*

Säntis, l. *Sentis* (XIV. k.).

Santo Domingo (XIV. k.) köztársaság elnökét Heureaux Uliszeszt, ki zsarnok módjára kezelte a legfőbb hatalmat, Cap Haïtien fővárosában Ceresz Ramon nevü politikai ellenfele 1899 (jul.) agyonlőtte. Heureaux állása már a mult évben megingott, midőn Franciaország arra kényszeritette, hogy az állami adósság kamatjait pontosan fizesse. Ekkor védő és támadó szövetséget kötött a szomszédos Haiti köztársasággal. 1899. komoly pénzügyi és kereskedelmi válság sújtotta S.-t az ezüst értékének csökkenése miatt, amit Heureaux azzal próbált megoldani, hogy behozta az arany valutát. Heureaux megöletése után az alelnök vette kezébe ideiglenesen a kormányt. 1899 okt. 22-én pedig *Jimenes* Juan Isidorót választották meg elnökké. Jimenes 1846. született. Egyideig S. párisi követe volt. M. L.

Santo Espiritu (Sancti Spiritus), város Cuba szigetének Clara tartományában, (1887) 29,278 lak., jezsuita kollégiummal. A 70 km.-nyi távolságban fekvő Trinidad kikötővel vasút köti össze.

Santo Tomas de Castillo, kikötőváros Guatemala középamerikai államban, az Amatique-öböl mellett, vasúttal. Egy belga gyarmatosító egyesület a kormánytól 1842. megkapta a kikötőt és 360,000 ha.-nyi területet azzal a föltétellel, hogy utakat és hidakat épit s 10 év alatt legalább 1000 családot telepit, de a társaság rossz gazdálkodása következtében a bevándorlók vagy nyomorukban elpusztultak, vagy mindenfelé elszéledtek.

San-tung (XIV. k.), khinai tartományban Németország 1898 márc. jogot nyert vasutak épitésére és a tartomány bányáinak mivelésére. L. *Kiaou-csou.*

Saohing, kerületi főváros Csekiang khinai tartományban, a Hangcsou-öböl D-i partján, az öblöt a Cientang-folyóval összekötő csatorna mellett, 500,000, a külvárosokat is számítva, 2 millió lak., a Yu híres templomával s egy fölírással, mely, a khinai archeologusok szerint az első dinasztia megalapítójának idejéből (Kr. e. 2000 körül) származik.

São Jorgé dos Ilhéos, l. *Ilhéos*.

São Lourenço (ejtsd: szauñ loreñszu), 1858. alapított német gyarmat Rio Grande do Sul braziliai államban, a Rio Camaquamtól D-re, az Arroyo Grande mellett, Pelotastól 21 km.-nyi távolságban, 12,000 lak.

São Miguel (ejtsd: szauñ migel), a portugál Azóriszigetek legnagyobbika, 770 km²-nyi területtel, (1881) 165,169 lak., kiknek száma folytonosan növekszik, bár sokan vándorolnak ki Braziliába és Havaiba. A teljesen vulkanikus sziget, melyen földrengések, meleg források, szolfatárák tanuskodnak a vulkanikus tevékenységről, a Pico da Vara hegycsúcsban 1089 m.-nyi magasságot ér el. Fővárosa *Ponta Delgada*.

Saône (Haute-S.), francia département, (1896) 272,891 lak. 1897-iki termés: 665,360 hl. búza, 113,300 hl. rozs, 126,000 hl. árpa, 1.204,200 hl. zab, 18,496 hl. bor, 218,732 t. szén.

Saône-et-Loire, francia départ., (1896) 621,337 lak. 1897-iki termés: 1.009,540 hl. búza, 120,450 hl. rozs, 34,180 hl. árpa, 344,270 hl. zab, 342,131 hl. bor, 1.959,751 t. szén.

Saora v. *saoria*, a Maesa (XI. k.) picta (Myrsineaceae) szárított gyümölcse, melynek belsejében a sok kicsiny mag egy golyóalaku fekete v. veresbarna masszává lapul össze. Szagtalan s gyengén fanyar, kissé olajos, utóbb karcoló izü. Hazájában kedvelt féregűző szer. VÁM.

São Sebastiano, sziget São Paulo braziliai állam partvidéke mellett, forró egészségtelen éghajlattal, kávé-, dohány-, cukornád-, gyapot- és gyümölcstermeléssel. A szigettel szemben fekszik az 1532. alapított *S. város*, 5000 lak. a Toque-Toque-csatorna bejáratán levő jó kikötővel.

Sáp, a verseny csökkentésére a versenytől való elállás céljából nyert, vagy a kereslet csökkentésére irányuló közbenjárásért kapott vagy a verseny kizárása végett adott érték. Leggyakoribbak az árverési sápok, mikor az egyik árverezni szándékozó azért fizet valamely összeget a másik árverelőnek, hogy az árveréstől álljon el, vagy bizonyos összegen túl ne árverezzen. Aki a sápot adja és aki elfogadja, mindkettő kihágást követ el, ami az 1879. t.-c. 128. §-a szerint két hónapig terjedhető elzárással és 300 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. TÖRÖK.

Saphan (állat), l. *Hyrax* (IX. k.).

Saphena (vena), l. *Rózsavivőér* (XIV. k.).

Sapis, *folyó*, l. *Savio* (XIV. k.).

Saponara di Grumento, község Potenza olasz tartományban, az Agri folyó jobb partján levő magaslaton, (1881) 2557 lak. 1857 dec. földrengés következtében elpusztult. A községtől D-re 3 km.-nyi távolságban vannak az ókori *Grumentum* romjai (két amfiteátrum, egy vizvezeték, várfalak).

Sapotacites *Ett.* (növ.), l. *Sapotaceae* (XIV. k.).

Sar, álnév, l. *Peladan*.

Saracco *József* (XIV. k.) olasz politikust 1898 nov. a szenátus elnökévé választották.

Sarauw *Keresztély*, dán katonai iró, szül. Kopenhágában 1824. A dán seregben szolgált 1872-ig mint százados. A francia vezérkar hirszerző hivatalával Párisban 1874 óta összeköttetésben állott s a francia kémszolgálatot vezette Németországban, honnan megvesztegetett hivatalnokoktól vásárolt tudósításokat és okmányokat küldött a francia kormánynak. Ez okból 1885. Berlinben elfogták és 1886. tizenkét évi fegyházra ítélték, de 1887-ben kegyelmet nyert. Művei: Oroszország pénzügyi és gazdasági fejlődése a krimi háboru óta (1873); Az orosz hadsereg (1875); Az orosz-török háboru 1877—78 (1878); XII. Károly hadjáratai (1881). G. T.

Sarcey *Ferenc*, francia kritikus, megh. Párisban 1899. máj. 15.

Sarcina *Goods.* (növ.), feslő csíra vagyis schizomyceta, körülbelül gömbölyü sejt; az anyagsejt a keresztalakra történő oszlás folytán 4, 8 vagy 10 stb. köbforma sejtből álló sejtcsaládot hoz létre, mely az osztódás szabályossága folytán keresztben átfűzött csomaghoz hasonló. A S. ventriculi Goods (Merismopoedia punctata Meyen) a beteges emberi szervezetben élősködik. Leginkább zöldes vagy pirosbarna, 4 sejtből álló család; átmérője 0·003 mm. A gyomortágulatban, gyomorrákban, gyomorhurutban szenvedő hányadékában, genyes folyadékben, bizonyos körülmény között a hugyban él. Lelni a baromfi belében, a főtt tojáson és burgonyán, sonkán stb. is, mint sárga csomócskát. HORB.

Sarcocalyx (növ.), l. *Exocarpus*.

Sarcocele (gör.-lat.), a herének sarcomatosus elfajulása, mely elég gyakran található az élet teljében levő egyéneknél. A *sarcoma* magában a here kötőszövetében (ritkábban a here kötőszöveti burokjában) fejlődik s a herének néha jelentékeny megnagyobbodását okozza. Tojásdad alaku, tömött, nem igen fájdalmas daganatot alkot, melyen a bőr elcsusztatható és rendes minőségü marad. Hosszabb idő mulva egyes helyeken elpuhulhat a benne képződő kolloidtömlők miatt s akkor a cystosarcoma-képet adja. Ritkábban a mellékherén van a sarcoma s innen terjed a herére. — Gyógyítása csakis kiirtás által lehetséges ugy, hogy a herével együtt kimetszik (castratio). Kiujulásra ugyan nem igen hajlamos, de könnyen lépnek fel mellette más szervekben is sarcomatosus daganatok (tüdő, máj. vese, agyvelő stb.), mik végre a szervezet életképességét tönkreteszik, s azért a S. mindig sulyos betegség, mely gyors operációt tesz szükségessé.

Sarcodina (állat), a véglények (Protozoa) körének az az osztálya, amelynek fajai helyüket u. n. *állábakkal* (pseudopodia) változtatják, vagy ritkábban cseppek módjára folydogálnak. Az állábak majd karélyosak, majd finom gyökérformák s az utóbbi esetben hálózattá folyhatnak össze (Rhizopoda), majd végre sugárformák, belsejükben merev központi tengelylyel (Heliozoa, Radiolaria). Régen ezt az állatosztályt *gyökérlábuak* (Rhizopoda) elnevezéssel jelölték, mostan-

ság azonban e nevet csupán egy rend megjelölésére használják. D. J.

Sarcolemma (állat), a harántcsíkos izomrostok burka, az u. n. *izomrosthüvely*.

Sárga májasodás, l. *Hepatisatio* (IX. k.).

Sárga zászlók, l. *Fekete zászlók*.

Sárgítás. Az aranypénzek lapkái kiveretés előtt sárgíttatnak; évégre egy edényben edző folyadékkal: gyenge kénsavval öntik le a lapkákat; a folyadék az ötvözetben levő rezet a lapka felületéről feloldja, mitől a lapka szép sárga szint nyer.

Sári apátság, a Boldogasszonyról (most szt. Andrásról) nevezve, Heves vármegyében, Gyöngyös közelében, a Bene patak völgyében, a bencéseké volt. Alapítója Aba Sámuel király (1042), kit 1044. történt megöletése után pár évvel a nép nagy tisztelettel itt temettetett el. Első okleveles nyomát csak 1261-ből találjuk; 1275. szintén előfordul a papi javaknak András egri püspök alatt készült összeírásában. Kegyúri joga és birtokainak egyharmada miatt a XIV. sz. elején az Abanemzetség pört folytatott; 1324. és 1421. a királyok új kegyurakat rendeltek számára a Kompolthyak közül. Az apátság, mely az 1332-iki pápai tizedjegyzékben is előfordul, 1526 után a török terjeszkedése s egyúttal talán a reformáció következtében megszűnt; 1629. javai a földvári apátsághoz kerültek. Apátja címét a királyok most is adományozzák. Templomának némi romjai a falu egyik dombján láthatók. M.

Sarjadék (növ., proles, innovatio), az ivartalan sarjadzásból keletkező új hajtás v. ivadék; átvitt értelemben általában bárminő ivadék.

Sark (Sercq), a La Manche-csatorna angol szigeteinek egyike, Guernseyből keletre 10 km.-nyi területtel, 572 lak. Két részből áll, melyeket 90 m. magas sziklahát (la Coupée) köt össze egymással. A sziget Hélier de Carteret utódjaié, aki 1565. Erzsébet királynétól hűbérbe kapta s 40 bérjószágot létesített rajta. Ez oszthatatlan jószágok tulajdonosai nehány hivatalnokkal együtt valami parlamentfélét alkotnak. Tőszomszédságában van *Brechou* (Ile des Marchands) sziklaszigetecske sok tengeri nyúllal.

Sárkány *József* (ilencfalvi), a budapesti kir. itélőtábla alelnöke, szül. Duna-Egyházán (Pest) 1828 febr. 27. Iskoláit az aszódi gimnáziumban végezte, hol Petőfi Sándornak volt iskola- s lakótársa. Az ügyvédi oklevél elnyerése után a közszolgálatot Pest vármegyénél kezdte meg, 1848. a pestvármegyei követek kiséretében a pozsonyi országgyülésre küldetett, hol Kossuth Lajos követi irodájának volt a főnöke. Mikor Kossuth pénzügyminiszter lett, S.-t elnöki fogalmazójává nevezte ki, de ez állásban csak rövid ideig maradhatott, mert mint hadkötelezett honvéddé lett és a hadügyminisztérium felhivására a hadbirói vizsgát kitünő sikerrel letevén, a 39. sz. magyar gyalogezrednek hadbirájává nevezték ki s innen az Aulich tábornok parancsnoksága alatt állott második hadtest táborkarához törzshadbirói minőségben igazságügyi főnökké léptették elő. Ezután saját kivánságára századosi rangban a Don Miguel sorezred 1. zászlóaljához helyezték át, majd a csatatéren, hol három sebet szenvedett, őrnagygyá léptették elő. A komáromi kapituláció után Angol-, Francia- és Németországban, Belgiumban, Hollandiában tartózkodott s a jogi tanulmányoknak élt, visszatérte után pedig 1850 óta mint ügyvéd működött. Mint ritka képzettségü jogász csakhamar több nagy uradalomnak lett jogügyi igazgatója, számos pénzintézetnek s társulatnak jogtanácsosa s több hazai vállalat igazgató választmányának tagja. Pest városa képviselőtestülete tagjává s az ő kezdeményezésére alakult első ügyvédegyesület egyhangulag alelnökévé választotta. 1869 máj. az igazságügyminiszter a m. kir. itélőtáblához bíróvá nevezte ki s e hivatalán felül mint a pestkerületi esküdtszéki sajtóbiróság teendőivel megbizott táblai küldöttség elnöke működött. Ez exponált állásban a közvélemény kiérdemelt elismerése mellett rendkivüli tapintattal járt el s az akkor új esküdtszéki intézménynek megszilárdítása majdnem kizárólag az ő érdeme. 1871. a pesti kir. törvényszék elnökévé nevezték ki s e bíróság az ő vezetése alatt mintabirósággá fejlődött. Mint miniszteri biztos ő szervezte a budapesti kir. törvényszéket, melynek 1872 jan. 1-től 1875 okt. 20-ig elnöke volt. E minőségében különös érdemeket szerzett a budapesti ügyvédi kamara, a közjegyzői kamara szervezése és a főváros pesti részeinek telekkönyveinek átalakítása körül. 1875. a budapesti kir. itélőtábla egyik tanácselnökévé nevezték ki s jellemző, hogy az általa vezetett tanácsok tartottak legtöbb ülést, intéztek el a legtöbb ügyet. E munkásságának jutalmául kapta 1876 febr. 2. a Lipót-rend lovagkeresztjét. 1886 végén a budapesti kir. tábla alelnökévé nevezték ki, hol jelenleg is működik. Tudományos munkásságáról a szaklapok és a magyar jogászgyülés évkönyvei tesznek tanuságot. Jelentékeny részt vett a magyar büntető törvénykönyv javaslata feletti bizottsági tárgyalásokon. A sajtótörvény revíziója iránt javaslatot dolgozott ki. Elnöke volt a szerzői jogról szóló törvényjavaslat feletti tanácskozásnak. A budapesti ág. ev. magyar egyháznak több mint másfél évtizeden keresztül világi felügyelője volt. Választmányi tagja a magyar jogász-egyesületnek, alelnöke az országos jogászgyülés állandó bizottságának, bizottsági tagja a székes főváros és Pest vármegye törvényhatósági képviselőtestületének. 50 évet meghaladó közpályáján S.-t mindenkor a közvélemény teljes elismerése kisérte s méltán, mert egyike azoknak, kiknek a magyar igazságszolgáltatás megszilárdulása legtöbbet köszönhet. Életrajza megjelent az Ország Világ 1889 jun. 8., a Magyarország és a Nagyvilág 1872 jan. 7. s a Vasárnapi Ujság 1887. 1. számában. V.

Sárkány-ballon, l. *Léghajózás*.

Sarkháromszög, a gömbháromszögtanban a. m. *polárháromszög* (XIV. k.).

Sarkmagasság, a világsark látszólagos magassága a megfigyelési hely horizontja felett és azonos a hely geográfiai szélességével, melynek meghatározására szolgál. Az equatormagasság a S.-nak 90°-ra való kiegészítője A S. újabb megmegfigyelések szerint nem állandó mennyiség, hanem mintegy 400 nap alatt periodikusan változik. A változás amplitudója körülbelül $^1/_2$ ívmp.

A jelenség oka, mint az különösen a berlini és honolului párhuzamos megfigyelések által kitünt, hogy a momentán forgási tengely nem esik összse pontosan a Föld főtehetetlenségi tengelyeinek egyikével. Ha a Föld abszolut rideg volna, akkor a sarkmagassági változás periodusa a számítás szerint 304 napot tenne ki, a tényleges viszonyok alatt azonban csak megfigyelés által vezethetők le. A tüneménynek majdnem általánosan elfogadott magyarázata az, hogy a meteorologiai év alatt tetemes gőz és levegőtömegek vándorolnak át az egyik féltekéről a másikra, s ezen tömegáttételek hozzák létre az érdekes, de a helymeghatározás gyakorlatában majdnem teljesen elhanyagolható változást. V. ö. *Harkányi* Béla báró, A sarkmagasságváltozások meghatározása és elméleti magyarázata (Budapest 1896). KÖV.

Sárközi *Ferenc*, cigányprimás, 1848—49. honvéd karmester volt hadnagyi ranggal s részt vett a szabadságharc legtöbb csatájában, lelkesítvén zenekarával a honvédeket. Szül. Gárdonyban (Fejér) 1820., megh. Losoncon 1897 márc. 28. Tanulmányait a pesti és bécsi konzervatóriumban végezte. Zenebandáját 1835. alakította Pápán s első volt, aki európai körútra vállalkozott a magyar zene érdekében. Majdnem egész Európára kiterjedt körútja s több királyi udvarban megfordult, mindenütt nagy sikereket aratva. 1860—61. ismét világkörútra indult, felujítván korábbi sikereit. Gyermektelen lévén, *Hegyi* Poldi cigányprimás leányát, *Arankát*, fogadta örökbe, kimüveltette az ének- és zenében. Á. K.

Sárközy, 1. *Aurél* 1897. megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét.

2. *S. József*, volt országgyülési képviselő, a dunántúli ev. ref. egyházkerület fő gondnoka, szül. Rév-Komáromban 1802 máj. 11-én, megh. Kömlődön 1867 jan. 23. Miután középiskolai és jogi tanulmányait befejezte, 1824. Komárom vármegye főispánja vármegyei esküdtnek nevezte ki. 1829. a dunántúli ev. ref. egyházkerület világi tanácsbirája és Komárom vármegye szolgabirája lett. 1840 máj. 1. a vármegye alispánjává választotta. E tisztséget 1844-ig viselte, amikor Pázmándy Dénest választották meg utódjának. 1848. Komárom vármegye országgyülési követe volt. Ez alkalommal Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter egész Magyaország ref. és ágostai hitvallásu, valamint unitárius egyházkerületeinek képviselőit Pestre hivta, ahol Teleki József gróf elnöklésével arról tanácskoztak, hogyan lehetne a protestáns és unitárius egyházak függetlenségének megóvása mellett a magyar kormány anyagi segítségét igénybe venni. S. mint a dunántúli ref. egyház képviselője részt vett a tanácskozmányokban és az egyházi önkormányzat függetlensége mellett szállott síkra. 1861. a pápai főiskola gondnoka, 1863. pedig a dunántúli egyházkerület fő gondnoka lett. Az 1861. és 1867-iki országgyülésen Komárom vármegye egyik képviselője volt. Sokat foglalkozott a természe rajzzal és a régészettel. Fiatal korában Ó-Szőnyben régi érmeket s egyéb régiségeket gyüjtött, melyeket természetrajzi gyüjteményeivel együtt 1861. a pápai főiskolának adományozott. Leánya, *Julia*, *Perczel* Mór tábornok felesége; fia *Zsigmond* pedig komáromi törvényszéki biró volt.

Sarkvidéki utazások (XIV. k.). Nansen sikerei új lendületet adtak az északi sark megközelítésére irányuló utazásoknak. Az amerikai *Peary* és társa *Stein* a Windward nevü hajón 1898 jul. 2-án indult el New-Yorkból a Smith-öböltől Ny-ra elterülő jégborította Grinnell-föld felé. Mig Parry a Buchanan öböl, a Flagler és Princess Mary öbölt kikutatta s szánon Grinnell-föld belsejében járt és azután az 1899—1900. évi telet Port Foulke-nál töltötte, társa *Stein* a Diana hajóval 1900. kiderítette, hogy Ellesmere-föld voltaképpen a Grinnell-földnek csupán déli kiágazása. A norvég *Sverdrup* Nansen hajóján, a Framon 1898 jun. 24. hagyta el Kristianiát. Élelemmel négy évre van ellátva. Az amerikai *Wellmann* a Ferenc-József-föld felől akar az északi sarkhoz jutni. 1898 jun. 27. indult el Tromsőből és jul. 27. érkezett Ferenc-József-földre, honnan Rudolf trónörökös földje felé folytatta útját. Ugyancsak a Ferenc-József-föld felől akar a sarkhoz jutni *Lajos* szavójai herceg, az Abruzzók hercege, aki a Stella-Polare névre keresztelt cethalászón Kristianiából 1899 jun. 12. indult el északnak. Azt tervezte, hogy a Ferenc-József-földön áttelel és 1900. eléri szánon az északi sarkot. Eddig csak egyik kisérőjétől (Ferenc József földön irt) levél érkezett, mely az ottani flóráról szól. *Makarov* orosz admirális azt a tervet vetette föl, hogy hatalmas jégtörők segítségével kellene megközelíteni az északi sarkot. Eddigi tapasztalatai alapján azt hiszi, hogy egy 20,000, vagy két 10—10,000 lóerejü jégtörő a legerősebb sarkvidéki jeget is áttörné, ugy hogy az É. sz. 78°-tól körülbelül 12 nap alatt el lehetne jutni az északi sarkhoz. Egyelőre a «Jermak» nevü hatalmas jégtörővel tél utóján a finn-öböl s a káriai tengerben tört utat a hajóknak.

Andree (l. o.) sorsáról még mindig nagy a bizonytalanság. Hollétének fölkutatására több expedíciót szerveztek. 1898. a svéd földrajzi társaság *Stadlingot* kiküldte Észak-Szibériába. Expedíciója nem találta meg Andreet, de eléggé jelentékeny földrajzi fölfedezéseket tett. *Nathorst* svéd kutató Andree megkeresésére az Antarktis hajóval Stockholmból 1899 máj. 20-án indult Keleti-Grönlandba. Grönland fölkutatása céljából *Amdrup* dán utazó 1898 aug. 16-án indult Koppenhágából Keleti-Grönlandba. Expedícióját három esztendőre tervezi. Diszo szigetének belsejét 1898. *Steenstrup* grönlandi utazó kutatta át. A Spitzbergákat utazták be *Conway* (1897 jul. és aug.), *Pike* (1897) és *Rüdiger* kapitány (1898) expedíciói. Fontos eredményekre jutott *Nathorst* expedíciója, mely 1898. körülhajózta a Spitzbergák egész archipelágusát. Fokmérés céljából 1899 nyarán két évre tervezett orosz-svéd expedíció indult a Spitzbergákhoz. *Stergievszki* kapitány és *Stelling* alatt. Az expedíció egy része át is telelt a szigeten. A Norvégia és a Spitzbergák között levő vizeket 1898 szept. 1-től jun. 22-ig az Olga nevü német hadihajó kutatta át. Főképen geologiai szempontból kutatta át Izlandot 1898. *Thoroddsen*, a Kari tenger partjait pedig *Vilkitszkij*. A sarkvidéki Amerikában a Diana gőzös újabban is folytatta

a Hudson-út és a Hudson-öböl jégviszonyainak megvizsgálását. *Wakeham* kapitány 1897. négy hónapon át szabad utat talált. Ugyanakkor *Bell* és *Low* kanadai geologusok utaztak a Dianán. Bell a Baffin-föld déli partját, Low Labrador északi partját kutatta át. 1897. *Russel* és *Porter* amerikai geologusok megvizsgálták a Frobisher-öblöt. *Kjellström* svéd kapitány és *Hamberg* tanár 1898. a Károly király-földét mérték fel. 1899. *Paulsen* A. dán tudós Izland szigetén létesített meteorologiai állomást, mely különösen a sarki fény tüneményeivel fog foglalkozni. L. még *Déli sarkvidék* (XVII. k.).

Sarlay *János*, tanár, szül. Szepes-Remetén 1823., megh. Sárbogárdon 1898 márc. elején. Miután elvégezte jogi, bölcsészeti és teologiai tanulmányait, mint honvédtüzér végig küzdötte a szabadságharcot. Petőfinek jó barátja volt. A katasztrófa után egy évig fogva tartották az Újépületben. 1851—76. a szarvasi gimnáziumban, 1876—98. pedig a győri főreáliskolában a fizika tanára volt. Időközben a gróf Bolza-családnál is nevelősködött. 1898 máj. nyugalomba vonult és haláláig Sárbogárdon lakott.

Sarlófű (növ., Drepanophyllum Wib. 1799 vagy Falcaria Host, 1827) közönséges mezei, ördögszekér-termetü ernyős fű.

Sarlógyümölcs (növ.), l. *Drepanocarpus* (V. k.).

Sármányvirág (növ.), *Sideritis* Tourn., bibetyü Diószegiéknél, vasfű, mert a vas okozta sebet gyógyítaná (néhol tisztesfü, mert hozzá hasonló), ajakas fü, 45 faja (hazánkban 2) az ó-világban, kivált a mediterrán vidéken és keleten terem. A S. montana L. nálunk hegyen és mezőn terem, népies orvosság. A S. Syriaca L. sürü fehér molyhu fü, a görög nép váltóláz és más betegség ellen teának főzi, sőt az igazi teához is vegyíti.

Sarmaticus, álnév, l. *Liebert*.

Sarmisegethusa (Ptolemaiosnál Ζαρμιξεγεθουσα βασιλειον = királyi S.) neve Zarmyra = szánszkritben palota, zeget v. sagit sigat (gâ = menni gyökből), mozgó, és usa, asa = fénylő, ragyogó, vagyis az utazót beragyogó palotát jelentett. Tomaschek legújabb meghatározása szerint Zermi = szánszkrit haryma = tűzhely, ház, család (zend zairimya?); örményül zarm (i) család. A második tagul szolgáló ξεγετε a szánszkrit ga-gat-ra (= eleven, mozgó = emberiség) emlékeztet. Egészben a géták nemzeti otthonát jelentette ez a név.

Szláv neve *Gredistye* a románoknál is használatban van s váracskát jelent. A rómaiak Decebal épitményeit megsemmisitvén, Kr. u. 110. Scaurianus legatus propraetor, mint Dácia első helytartója, a Legio V. Macedonicával *Ulpia Traiana Augusti colonia* Dacica Sarmizegethusat ünnepélyesen felavatá. A helytartók székhelye, mig a legió törzshelye Apulumba (Gyulafehérvár) jutott. Székhely marad akkor is, midőn 129. Hadrianus a roxolánok és szövetségeseik betörése után Dáciában személyesen megjelenve, a tartományt újjászervezi s Alsó- és Felső-Dáciára (Dacia inferior et superior) osztja. Ezen háboruskodás a fővárost szerencsésen megkimélte és 118. falirattal hálálkodtak Hadrianusnak (Corp. Inscr. Lat. III., 1445). S. Dacia superiorba jutott és a Leg. Aug. pr. pr. egyúttal a katonai parancsnokságot is teljesítette; mig Alsó-Dácia prokurátora gyakorolta az elnöki jogokat és saját hadosztálya parancsnokságát. A markomann háborukkal Dácia három kerületre oszlik, u. m.: Dacia porolissensis, Dacia apulensis és Dacia malvensis. A helytartó *consularis et dux trium Daciarum*. A határszéli örökös nyugtalanságok tevék szükségessé a hatáskör terjesztését s az állás emelését. Minden kerületbe külön prokurátur jutott s velük egy csomó tisztviselő. Mindjárt a hármas szétosztás után nehéz megpróbáltatások vártak S.-ra s Claudius Fronto leg. Aug. pr. pr. Moesiae superioris et Daciarum trium 170. a germán és jazig felkelők ellen harcolva elesik s a főváros «Fortissimo duci amplissiomo praesidi» örökíti meg a nehéz ostromállapotra utalólag emlékezetét.

A helytartók sorában P. *Helvius* Pertinax (177—179), P. Septimius Geta (193—195) későbbi császárok is szerepeltek. Egyesek, mint Statius Priscus, nagyszerü épitkezésekkel tették nevüket emlékezetessé. Igy az amfiteátrum S.-ban és Porolissumban, a vizvezeték Apulumban neki köszönhető. Caracalla *metropolissá* emeli és 238-tól (a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének 1456. sz. felirata, valamint 1175. sz. Kr. u. 239-ből) mint *Colonia Sarmizegetusa metropolis*-t említik. Kr. u. 241. a három tartomány küldöttei *concilium provinciarum Daciarum trium* cimen gyüléseztek itt. Ugyanitt székelt a sacerdos arae Agusti vel Augusti nostri (1209, 1433, 1509, 1513. sz.). et coronatus Daciarum trium (1433. sz.); aki a tartományi gyülések alkalmával a tartomány és a császár jóléteért áldozatokat mutatott be. A helytartóságnál *librarii* ab instrumentis centralibus (1470) tabulariusok és adiutores tabulariorum (1466, 1468, 1469). Ezek rendelkezésére a XIII. légio katonái (milites duo legionis XIII. geminae) pedig mint aduitor officii cornicularioram (1471) s librarius a rationibus (1477. sz.). A prokurátorok között is többen nemcsak egy kerületet igazgattak (procurator Aug. Daciae Apulensis pedul), hanem mint T. Cl. F. S. *Papiria Xenophon* zavaros időkben a három Dáciát, sőt *Illyricumot* és *Moesiát* is hatóságuk alá nyerték (procuratur Illyrici per Moesiam inferiorem et Daciastres). P. Helvius Pertinax (a későbbi császár) procurator ducennarius Daciae és L. Valerius L. F. Quir. Proculus proc. provinciarum trium Daciarum. Dácia a publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae nagy vámszövetségbe tartozván, Commodusig nagybérlőknek adatott ki a vámjövedelem. Commodustól kezdve «servi Caesaris» szedték a vámot az egyes kerületek prokurátorainak felügyelete alatt, sőt amint fennebb *Xenophon* példájából láthatjuk, több tartomány vámjövedelmét (publicum portorii vectigalis Illyrici) gondozhatta egy ugyanazon procurator cune S.-ból. Egy procurator summus provinciae... Dacorum is feliratilag ismeretes. S. pénztőzsérei is részesek lettek a vámbevételekben. Igy T. Julius Saturninus az összes vámok egy harmadának bérlője (conductor) vala. S. prokurátora kezelte az örökösödési illetékeket (a caducis) is, sőt itt vámállomás is létezett.

S. aggerje Hátszeg vidékétől fel a Marosig terjedt s kerületébe tartoztak *Aquae*, *Micia*, *Petris*

pagusok is. S. kuriákra volt közigazgatásilag osztva s idáig XIII-ig ismerjük ezeket. A városi képviselet (ordo) elnökségét a legidősebb tanácsos (duumvir) vitte. Még a császárok sem átallották a tiszteletbeli polgármesterséget elfogadni. Egyik duumvir *Probus* 50,000 sestertius árán sajátjából kiköveztette S. forumát. A duumvirek mellett a közrendet az *aedilisek* intézték és kezelték a közmagtárakat (anonae). A quesztorok a városi jövedelmeket kezelték. Mindezek szigoru esküt tettek és vagyoni felelősséggel tartoztak. Az isteni tiszteleteket a *flamen* intézte s habár fizetéstelen állás volt, mégis Kr. u. 142. G. Aurelius Tertius (1448) a főpapi megválasztatásért (ob honorem) flamini) 80,000 sestertiust (8000 frt) képes vala áldozni az anónak.

S. kasztruma maig látható s a helyiség derekán a görög kat. templom felé vivő út nyugati falát érinti. Nagy részét Várhely délkeleti házas telkei fedik, de jókora területe jut a határra is. Méretei: a déli oldalon 605 m., keletin 530 m., nyugatin 520 m., északin 668 m. Vele párhuzamosan északkeletre domborul a birodalmi főút, melytől északra a helység mostani főutcáján a *cardo*, a város előkelő negyedével állott. Ott találjuk a diszes középületeket Jupiter conservator templomával az iskolák, kórházak közelében. S. patricius családai a Comeniusok, a Januariusok, a Herennusok, a Vareniusok, az Antoniusok, Axiusok fényes palotáikkal emelték a várost. Ezek egyikének palotájából a Paris ítéletét, a fiáért könyörgő Priamust, Victoriát ábrázoló díszes mozaikpadlók kerültek volt 1823. a mai nagy fogadó átellenében kútásás közben napfényre, de azóta ismét megsemmisültek. A kasztrum felé következtek a nyilvános fürdők. A nagy közfürdőben külön férfi- és női osztály hideg, meleg és gőzfürdővel. A függő padló (suspensura) alatt téglaoszlopok, a falakba melegvezető csövek voltak beépítve. A szükséges vizet a déli hegyekből lezuhogó havasi patakokból vezették be. Magánházak is el voltak fürdőkkel látva.

Egészen a szomszédságban állott a hatalmas amfiteátrum, melyben a LEG III FF bélyegei mellett a C(ohors) V C(ommagenorum) PR COS bélyegek mutatkoztak. Egy körbélyeg Tertullo et Terentio consulibus sorával 158-ra, Antoninus Pius békés idejére utal. A helység temetője az amfiteátrumon kivül keletre vonuló út mentén terült el. Szép faragványok, medaillonok, számos sírfelirat igazolja a lakosság jó módját és kegyeletét. Egyik a páratlanul derék nőt, legkedvesebb feleséget (incomparabili feminae, coniugi carissimae), másik legkedvesebb fiát, a szerencsétlen anya (mater infelicissima), a legboldogtalanabb szülők gyermekűket siratják. Egyik filio prestatissimo, Bubalas, legártatlanabb leányát (filiae innocentissimae), a leggyöngédebb nővért, legjobb anyát, fivért, feleséget, a leghivebb barátot stb. gyászolja. Legtöbb középület az isteneknek volt szánva. Az állami istenség Jupiter számos jelzővel szerepel: I(ovi) O(ptimo) M(aximo), a legtöbb oltár kezdete: I. O. M. Conservator, Divius fulguralis (a villámok között lakozó); Mercitor (intő), Conservator (fenntartó), Stator (megállító). Majd Juno, Minerva, Apollo. Diana (Augusta = fönséges, Regina = királyné stb. jelzőkkel), Mars (a katonák fentartója, Conservator), Silvanus (az erdők, ligetek, nyájak védője) mint Sanctus, domesticus, Venus, Liber pater, Libera mater (a szüreti istenség), a Penatesek, Fortuna (bona, mala), Nemesis (akinek szentélyét éppen az amfiteátrum mellett ásták ki), a Geniuszok mint Genius loci, Genius Fabrum, a gyógyító Aesculapius és Hygieia, Victoria, Hercules stb. mind megtalálták tisztelőiket. Nagyon el volt terjedve a semita elemekkel ideszármazott Mitra-kultusz is s egyik szentélyükből 200-nál több felirat és dombormű jutott a dévai muzeumba. Ugyanezen semita elemekkel származott be Jupiter dolichenos et Jupiter Commagenorum a szíriai Doliche és Commagene városokból. P. Aelius Theimes S. polgármestere saját házi isteneinek (diis patriis Malagbel, Bebellahamon, Benefal et Manavat) is külön szentélyt állított.

A lakosság foglalkozások szerint testületekbe (collegium) oszlott. Legnevezetesebb a collegium fabrum, melynek tagjai a Genius collegii tiszteletére áldoztak, jótékony alapítványokat tettek. A tagok temetését az egyesület intézi, időnkint lakomákat rendez, sőt tagjait segélyezi, az isteni tiszteleteken kivonul. Mindezt tagdíjain kivül tekintélyes patronusok teszik lehetővé. Ugy látszik, minden decuriában működött legalább egy ilyen kollégium, melyből a későbbi céhek fejlődhettek. S. lakosságában itáliai lehetett a legkevesebb. Hispaniai, pannoniai (az Ala Pannoniorum képezte a helyőrséget), trákok (Lon C. Salares Mithrának áldozott), piruisták (akik ugyan inkább a bányavidéken otthonosak (mint P. Aelius Thimes, görögök, taumiaiak (Januarius Rufus a Colluna tribusból, előkelő családbeli), feles számu semiták (a dolichei és commagenei Jupiter hivei), sőt még a viszonyok javultával dákok is (Bubalus) keresték boldogulásukat. S. 265 körül pusztulhatott el a gótok betörése idején, mert még 263. a védszárnyai alatt állott marosmenti Micia legénysége mérföldmutatókat állitgat. Romjai a népvándorlás idejében vándortörzsek búvóhelyeit képezték s később is szerepelhetett ilyen alakban az amfiteátrum nagy köre. Hunyadi János is adott ki rendeletet Várhelyről. Minthogy a vaskapui hágó alatt, attól alig 8 km.-nyire keletre fekszik, a török becsapások is első sorban érinték.

Feliratait Mátyás kezdette gyüjteni s Bonfinius jegyzeteiben is találunk idevaló feliratokat. Mezerzius kolozsmonostori kanonok 1516. jegyzette fel az idevaló feliratokat, melyek már akkor templomok körül (mint az osztrói), udvarházaknál (Kernyesd, Malomviz, Tustya) stb. valának szétszórva. Csulay More Fülöp egri nagyprépost, utóbb pécsi püspök, aki a mohácsi csatában esett el, II. Lajos velencei követjeként hagyta fenn 1521-iki jegyzeteit. Sokat irt össze Szamosközy (Zamosius) is és Marsigli Alajos gróf, aki 1690 körül járt erre. Majd Ariosti gróf Gyulafehérvár műszaki vezetője 1738. a nemesi udvarházak mellől elmozdíthatókat összeszedve, hat sós hajóval Bécsbe indítá. Eme hajók közül Szeged előtt a kényszermunkára szorított hajósok kettőt elsülyesztettek, de Ariosti szerencsére lerajzolta és lemásolta volt küldeményét. A Bécsbe érkezett kövek nagy része az udvari könyvtár folyósóján befa-

lazva látható. Hohenhausen B. a csajkás határőrezred őrnagya II. József megbízásából szintén bejárta S.-val Erdélyt s avatatlanságának egyik nehezen kiirtható következménye, hogy a közönséges építőanyagként alkalmazott római felirásos kövek után egy csomó *római* templomot fedezett fel. Igy lett rómaivá az eredetileg *román* stílu demsusi görög kat. templom, valamint a zeykfalvi is. Legutóbb a hunyadvármegyei történelmi társulat ásatja S.-t s Téglás Gábor, Király Pál, Szinte Gábor, Mailand Oszkár, Téglás István társaságában számos templom mellett a nagy fürdőt és az amfiteátrumot felásatta 1882—1892 közt.

Irodalom. Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat I—VII. Évkönyvei. Király Pál, A S.-i Mithraeum, m. tud. akadémia 1886; Ulpia Traiana Colonia Dacica S. metropolis, Budapest 1891; Téglás Gábor, Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen, u. o.; Torma Károly, Studnetzka, Domaszewszki Alfréd, Jung, Cumont, Goos Károly felirati közleményei, Kuun Géza gróf fejtegetései Malagbelről, Hunyadvármegyei történeti és régészeti társulat, II. évk. 66. old.; Arneth, Archaeologische Analecten, Sitzungsbericht der philosoph. Unterklasse, VI. kötet, 1., 2. füzet, 1851; Neugebauer, Dacien; Ackner-Müller, Die römischen Inschriften Daciens; Téglás G., Újabb adalékok Dácia feliratárához, erdélyi muzeum-egyesület, 1888; Mommsen, Corpus Inscript. Latinarum Vol. III. és Berolini, CMCCCLXXIII. és Supplementum; Froehner, La colonie Trajane, Páris 1865; Gr. T. Tocilescu, Dacia inacute de Romani, Bukarest; Hunyadvármegye monográfiája, 1 köt. T. G.

Sarokvető, l. *Szugolya* (XV. k.).

Sáros (XIV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3822 km², lakóinak számát (1898) 188,900 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 3 rend. tanácsu város, 2 nagy- és 377 kisközség. A szolgabirói járások száma 6, a körjegyzőségeké 58. Puszta, telep és major van 124. A vármegye területén van 1 kórház 40 ágygyal; egész területén működik 26 orvos, 19 okl. bába és 12 gyógyszerész. Van 153·2 km. állami és 439·4 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 26·7 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 161·3 km., a vasúti állomások száma 34. Van 54 posta- és 22 távíróhivatal. A vármegye területén fennáll 3 bank, 3 takarékpénztár és 1 szövetkezet, összesen 699,200 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 276, köztük 1 jogakadémia, 2 hittani intézet, 4 gimnázium, 5 különféle szakiskola, 2 tanítóképzőintézet, 247 népiskola, 13 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 32,553 tanuló látogatta. TH—V.

Sarrien *János Mária*, francia politikus (XIV. k.), 1898 jun. belépett mint igazságügyminiszter Brisson kabinetjébe és ő sürgette voltaképen először (a miniszteri székből) a Dreyfus-pör revíziójának szükségességét. 1899 jul. újra miniszter lett a Waldeck-Rousseau-kabinetben. M. L.

Sarthe, francia département, (1896) 425,077 lak. 1897-ki termés: 882,000 hl. búza, 210,000 hl. rozs, 490,000 hl. árpa, 660,000 hl. zab, 38,558 hl. bor és 267,095 hl. gyümölcsbor.

Sartorit (ásv.), l. *Szkleroklasz* (XV. k.).

Sár-tornya, l. *Anyavár*.

Sasbach, 1. *falu* Baden badeni kerületben, a Fekete-erdő Ny-i lábánál, (1895) 1543 lak. Közelében van a 12 m. magas granitobeliszk Turenne francia marsall emlékére, aki a Montecuccoli ellen vívott eldöntetlen csatában (1675 jul. 27. itt) elesett. — 2. *S. am Kaiserstuhl*, falu Freiburg i. Br. badeni kerületben a Rajna jobb partja közelében 975 lak. Mellette a Rajna partján emelkedő sziklán vannak Limburg romjai, ahol a hagyomány szerint I. Habsburgi Rudolf született.

Sasdollár, *saspiaszter*, mexikói ezüst pénz, értéke 5·17 kor., különösen keleti Ázsiában van elterjedve. L. még *Eagle* (V. k.).

Saseno (az ókorban *Sason*), Görögországhoz tartozó sziget az Adriai-tengerben, az Avlonaöböl és a Glossa-fok előtt 9·9 km²-nyi területtel.

Sasok, igy nevezték el magukat egy asztaltársaság tagjai, mely asztaltársaság a szabadságharc után következett üldözések idejében Pesten az Újvilág-utcában, az egykor országszerte hires Arany-sas vendégfogadóban gyült össze esténként. Ez a vendégfogadó a fővárosi és a vidékről bejövő hazafiaknak kedvelt találkozási helye volt, ahol a haza ügyeiről-bajairól késő éjszakáig elbeszélgettek anélkül, hogy a «spiclik»-nek ki lettek volna téve. Az itt összegyülő *Sas-társaságnak* külön bérelt helyisége volt: a *sas-fészek* tagjait hivták S.-nak. A főváros egyesítése után a sas-társaság tagjai — közülök többen az országos politikának is kiváló szerepvivői — fő feladatuknak Budapest fölvirágoztatását és megmagyarosítását tekintették és majdnem kivétel nélkül mindnyájan tagjai lévén a főváros törvényhatósági bizottságának, döntő befolyást gyakoroltak a fővárosi ügyekben. A társaságnak alapszabályai soha sem voltak, csak a tagok fölvételére voltak külön kikötések. 1895. lebontották az Arany-sas vendégfogadót s helyére az országos kaszinót építették. A következő évben a Sas-kör egyesülve a IV. ker. társaskörrel, részvények kibocsátása mellett körházat építtetett az Irányi-utcában, melynek zárókövét 1898 április 21. tették le. V. ö. Emlékirat a sas- és körház részvénytársaságról. PÁRTÉNYI.

Sass, 1. *Béla*, ref. teologus, szül. Albison (Bihar) 1865 jan. 20. Elemi iskoláit jobbadán atyja vezetése alatt Albison, a gimnáziumot és teologiai akadémiát pedig Debrecenben végezte. 1885/6 és 1886/7. Debrecenben gimn. segédtanár s az utóbbi évben főiskolai szénior is volt. 1887/8 és 1888/9. téli félévben a berlini Frigyes Vilmos egyetemen teologiai és filozofiai előadásokat hallgatott. 1888/9. nyári féléve alatt a budapesti egyetem filozofiai szakának volt rendes hallgatója. 1889/90. Debrecenben gimn. helyettes tanár, 1890 szept. 1. óta pedig u. o. a teol. akadémián az ószövetségi irásmagyarázat tanára. 1895/6, 1896/7 és 1897/8. a főiskola akadémiai igazgatója volt. 1896 óta elnöke a főisk. tanári nyugdíj- és gyámintézetnek; 1897 óta tagja s 1898 óta jegyzője az ev. ref. egyetemes konventnek, 1898 jan. 1. óta felelős szerkesztője a Debreceni Protestáns Lapnak. 1898 okt. óta jegyzője a debreceni főiskola újonnan szervezett egységes igazgatótanácsának. Közzétett munkái a Közlönyön, egyes alkalmi beszédeken s ünnepi pátenseken kivül, ideértve a szerkesztésében megjelent füzeteket is: *Halotti imádság* (Sóvári Soós Gábor felett, kiadta a debreceni főiskola 1891.); *Jób könyve* (a főiskola 1890/1. akad. évkönyve); *Jób könyve* (fordítási kisérlet prózában, Debrecen 1894); *Néhány szó a zsoltárok keletkezésének koráról* (a főiskola

1895/6. évkönyvében); *Alapítványok és ösztöndíjak a debreceni ev. ref. főiskolában* (u. o. 1898); *Felügyeleti és kormányzati rendszabályok a debreceni ev. ref. főiskolában* (u. o. 1899); *Az átdolgozott Károli-biblia külalakjára és beltartalmára vonatkozó észrevételeim* (Budapest 1899); *Szeretettan* (u. o. 1899).

2. *S. Károly*, református pap, az előbbinek apja, szül. Nyír-Medgyesen (Szatmár) 1819 ápr. 12-én, megh. Albison (Bihar) 1895 jul. 1. Tanulmányait Sárospatakon, Losoncon és Debrecenben végezte. Az 1848/49-iki szabadságharcot részben mint nemzetőr, részben mint tábori lelkész küzdötte végig. A világosi fegyverletétel után az oroszoktól nyert útlevéllel bocsátották szabadon. Sok hányattatás után 1854 óta albisi református pap volt. 1875. föllépett képviselőjelöltnek, de kisebbségben maradt. V. ö. Ébresztő (N.-Várad 1895, 8. szám). s.

Sáta, kisközség Borsod vármegye ózdi jár., (1891) 841 lak. Van gazdag köszéntelepe, régi nagy kastélya, mely a már kihalt Bárjus-család tulajdona volt.

Sátoralja-Újhely (XIV. k.) 1899 ápr. 1. óta rendezett tanácsu város. Hetilapjai: Zemplén, a vármegye hivatalos lapja; Felsőmagyarországi Hirlap; Gazdasági Lapok, a gazdasági egyesület hivatalos közlönye; Zempléni Hirlap (ezelőtt Közérdek).

Sator-arepo, a legrégibb és legelterjedtebb bűvös formulák egyike, melyet az ide mellékelt, minden irányban egyformán olvasható elrendezésben, papirra vagy fára irva, sok betegség, különösen a veszettség ellen használtak. E formula a többi közt megvan Verona mellett Pievevecchia Terzagniban egy a XI. sz.-ban épült templom mozaik padján. Szászországban a XVIII. sz.-ban a hatóságok rendeletére minden háznál kellett tartani egy formulával ellátott fatányért, hogy tűzvész esetében az égő házba lehessen vetni. s.

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Satrapa, l. *Szatrapák* (XV. k.).

Satyrae Menippeae, l. *Menippos* (XII. k.).

Sauer *Ignác*, orvos, szül. Veszprémben 1801 okt. 2., megh. Budapesten 1863 nov. 17. Tanulmányait Pesten kezdette, majd Bécsben folytatta, hol 1826. orvosi diplomát nyert. A bécsi közkórházban működött, midőn 1831. az akkor dühöngő kolera elleni intézkedések ellenőrzésével bizták meg és ily minőségben eleinte Galiciában, majd Bécsben és Csehországban működött. 1837. Bécsben rendőrorvossá nevezték ki. 1842. a pesti egyetemre került, mint a kór- és gyógytan helyettes tanára, 1843. pedig ugyanezen tárgy rendes tanára lett. 1862—63. tanévre rektorrá választották. Két izben volt országos főorvos is, 1848. és 1861. Irodalmi dolgozatai nagyobbrészt a magyar és német szaklapokban jelentek meg nagy számban, kiválóbbak: Der Typhus in vier Cardialformen (Bécs 1841); *A szivbántalmakról* (Orv. Tár. 1844); *Huzamos bőrkütegekről* (M. Orv. Évk. 1844). A. J.

Sauer, 1. *Ágoston*, osztrák germanista, szül. Bécs-Újhelyen 1855 okt. 12. Tanulmányait Bécsben és Berlinben végezte. 1879. a német nyelv és irodalom helyettes tanára a lembergi egyetemen, 1883. rendkivüli tanár Grazban, 1886. a prágai német egyetem rendkivüli, 1891. pedig rendes tanára. S. különösen mint Grillparzer-kutató tünt ki. Művei: J. W. von Brawe, der Schüler Lessings (Strassburg 1878); Über den fünffüssigen Jambus von Lessings Nathan (Bécs 1878); Studien zur Goethephilologie (Minor J.-vel, u.o.1880); Frauenbilder aus der Blütezeit der deutschen Litteratur (Lipcse 1885); Otto Ludwig (Prága 1883); Friedrich Hölderlin (u. o. 1894) Seume (1896). Kiadta Raimund Ferdinánd, Kleist Ewald, Bürger, Grillparzer, Uz műveit és Goethe-nek Götz-jét (a weimari kiadásban). Egyéb művei: Beiträge zur Geschichte der deutschen Litteratur in Österreich (Minorral és Weberrel, 2—4 köt., u. o. 1883—1884); Deutsche Litteraturdenkmäler des XVIII. und XIX. Jahrhunderts (Lipcse); Bibliothek älterer deutscher Übersetzungen (1 köt., Weimar 1894); Bibliothek deutscher Schriftsteller aus Böhmen (Jodllel, Klaarral és Knollal együtt, 1, 2, 4, 5 köt., Prága). 1894 óta a Bécsben megjelenő Euphorion c. folyóiratot szerkeszti.

2. *S. Emil*, német zongoravirtuóz, szül. Hamburgban 1862 okt. 8. Rubinstein Miklóstól és Liszttől tanult s roppant technikájával 1882 óta Európa minden nagyobb városában nagy feltünést keltett. Hazánkba ugy szólva évről-évre szokott ellátogatni; utoljára 1900 febr. 2. játszott Budapesten. A régibb virtuóziskolára emlékeztető, hatást hajhászó különc magaviseletéről az utóbbi években jóformán teljesen leszokott. Saját alkotásai is vannak (Oktáva-tanulmány stb.) M. L.

Saulgyánta (növ.), l. *Shorea.*

Saumaise *Claude* de, l. *Salmasius* (XIV. k.).

Saurma von der Jeltsch *Antal* báró, német diplomata, szül. Adelsdorfban (Goldberg sziléziai kerületben) 1836 márc. 27. Tanulmányait Bonnban, Boroszlóban és Berlinben végezte. 1860. birósági hivatalnok lett Boroszlóban, 1862. diplomáciai szolgálatba lépett és 1873-ig mint titkár a müncheni, drezdai, kopenhágai és stockholmi követségeknél, valamint a pétervári, párisi, madridi és konstantinápolyi nagykövetségeknél működött. Közben a külügyi hivatalban is dolgozott, majd egymásután a belgrádi, kairói, bukaresti, stuttgarti és hágai követségeket vezette. 1894. washingtoni, 1895. konstantinápolyi, 1897. pedig római nagykövetnek nevezték ki. Ez állásáról 1899 jun. egészségi okok miatt ideiglenes nyugalomba vonult.

Saussier *Félix Gusztáv*, francia tábornok (XIV. k.), 1898 jan. a Dreyfus-mozgalom egyik áldozataként nyugalomba vonult. Zurlinden lett utóda a párisi főparancsnokságban.

Saussure (ejtsd: szoszür) *Henrik*, francia természettudós, *S. Horác* (XIV. k.) unokája, szül. Genfben 1829. Részt vett az 1872—75-iki mexikói tudományos expedicióban. Művei: Mélanges orthoptérologiques (1863—78, 6 füz.); La Grotte du Scé, station suisse du reune (1870); Mémoire pour servir à l'histoire naturelle du Mexique, des Antilles et des Etats-Unis (1872); Études sur les Orthoptères et les Myriopodes (Humbert A.-val együtt a Mission scientifique du Mexique et de l'Amérique centrale, 1872—74. c. műben); Les explo-

rateurs genèvois des Alpes (1879); La question du lac (1880); Note sur le Cervus paludosus et les espèces voisines (1883).

Saussurit-gabbro, l. *Gabbro* (VII. k.).

Savage (ejtsd: szeveds) *Rikárd Henrik*, amerkai iró, ki csak újabban emelkedett nagyobb népszerüségre. My official wife c. regényéből több dráma készült. Más munkája: Samil herceg leánynézőben (1896); Cheked Ahrough: Missing Trunk No. 17508 (London 1896); The white Lady of Khavimanatka (u. o. 1898). Magyarul megjelentek: Hivatalos feleségem (regény, Budapest 1897); Judás leánya (regény, u. o. 1898); Az ősi kastély (regény, ford. *Cserhalmi* H. Irén, u. o. 1898); Harlemi boszorkány (regény, 1897, a Magyar Hirlap kiadása).

Savartine, l. *Akna-katlan* (I. k.).

Savery *Roclandt*, flamand festő, szül. Courtraiban 1576., megh. Utrechtben 1639. Bátyjának, S. Jakabnak és Brughel Jánosnak volt tanítványa, II. Rudolf császárnak egyik kedvelt festője volt Prágában, az ő megbizásából utazta be Tirolt és a német Alpeseket is. Utazásain kedvelte meg a vadregényes hegyeket, vizeséseket, fenyvesektől koronázott bérceket, melyeket képein a négylábu állatok és madarak minden fajtájával szokott benépesiteni, mikor a Paradicsomot, Noé bárkáját, az állatok között zenélő Orfeust ábrázolta. Legjobban van képviselve a bécsi muzeumban és a drezdai képtárban. A budapesti országos képtárban is látható két jellemző képe, mind a kettő hegyes, erdős tájat ábrázol, folyóval, vizeséssel, halászokkal, illetőleg vadászokkal, pásztorokkal (377., 379. sz.).

Savoie, francia département, (1896) 259,790 lak. 1897-iki termés; 124,870 hl. búza, 148,770 hl. rozs, 88,800 hl. árpa, 180,640 hl. zab, 147,156 hl. bor és 13,548 hl. gyümölcsbor. — *Haute-S.*, (1896) 265,872 lak. 1897-iki termés: 453,930 hl. búza, 44,670 hl. rozs, 36,900 hl. árpa, 369,650 hl. zab, 211,507 hl. bor és 14,975 hl. gyümölcsbor.

Saxnot, ószász isten, l. *Tyr* (XVI. k.).

Saxon (ejtsd: szakszon, *S.-les-Bains*), fürdő Wallis svájci kantonban, a Jura-Simplon-vasút Bouveiet-Brieg vonala mellett, 1389 lak., 24°-os jódtartalmu forrásokkal, 1877-ig játékbankja is volt.

Sayce *Arch. Henrik*, angol asszirologus. Újabb munkái: Races of Old Testament (1891); Higher Criticism (1893); Patriarchal Palestine (1895); Early History of the Hebrews (1898).

Sayous (ejtsd: szajú), 1. *André*, francia irodalomtörténész, szül. Genfben 1808 nov. 9., megh. Párisban 1870 febr. 22. Régi református emigráns család sarja. Tanulmányait Genfben végezte és 1846. az irodalomtörténet tanára lett a genfi egyetemen. 1848. állását elvesztette. 1852. Párisban kapott állást, a közoktatásügyi minisztériumban 1859. osztálytanácsos lett. Főbb munkái: Études littéraires sur Calvin (Genf 1838); Études littéraires sur les écrivains français de la réformation (Páris, 3. kiad. 1881); Hist. de la littérature française à l'étranger (1853, 2 köt.); Le dix-huitième siècle à l'étranger (1861, 2 köt.).

2. *S. Eduárd*, francia történetiró, megh. Nizzában 1898 jan. 27.

Scala *Rudolf*, történetbúvár, szül. Bécsben 1860 jul. 11. Tanulmányait u. o. folytatta, mire 1882—84. mint gimnáziumi tanár működött, majd a salzburgi tanitóképzőben szolgált. 1884—1885. Türingiában és Bonnban hallgatott előadásokat és erre 1885. az ókori történelem magántanára lett az innsbrucki egyetemen, hol 1896. rendes tanári állást kapott. Művei: Der pyrrhische Krieg (Berlin 1884); Geschichte und Dichtung (Lipcse 1885); Die wichtigsten Beziehungen des Orients zum Occident im Altertum, im Mittelalter und Neuzeit (Bécs 1886—87); Die Studien des Polybios (Stuttgart 1890); Römische Studien (Bécs 1893); Die Staatsverträge des Altertums (1 köt., Lipcse 1898). O. J.

Scaldis folyó, l. *Schelde* (XIV. k.).

Scalma, *Dieckerhofftól* ajánlott elnevezés a lovak influenzája olyan eseteinek megjelölésére, melyekben mérsékelt láz mellett lassubb lefolyásu fertőző hörghurut van jelen, a szemek kötőhártyáinak megbetegedése és a bőr alatti kötőszövet vizenyős beszűrődése nélkül. HUT.

Scalpay (ejtsd: skallpé), a Hebrida csoporthoz tartozó skót sziget, Skye-szigettől az osztrigákban gazdag S.-öböl választja el, kiterjedése 20 km², (1891) 49 lak.

Scapulimantia, l. *Omoplatoszkópia.*

Scardona (horvátul Skradin), város Sebenico dalmát kerületben, a Kerka folyó mellett, mely S. fölött szép vizeséseket alkot, (1890) 9056 lak., nevezetes selyemhernyótenyésztéssel, barna kőszénbányával, tinhalászattal és kikötővel.

Scardonai címzetes püspök, 1645 óta nevezi ki a magyar király. Ez évben nyujtotta át Levakovich Ráfael azon jegyzéket, melyben az ő véleménye szerint a magyar király kegyuraságához tartozó főpapi székek vannak felsorolva. E jegyzéket fölvették a királyi könyvekbe s annak alapján S.-öt is neveztek ki. A dolog érdemére nézve Levakovichnak nincs igaza, mert a scardonai püspökséget se nem alapította, se nem javadalmazta a magyar király s azonkivül Kálmán király Dalmácia meghódításakor biztosította a dalmát egyházakat a szabad püspökválasztásról. Ezért aztán a magyar királytól kinevezett S.-öt az apostoli szentszék nem ismerte el, hanem a püspökség területét tettleg biró velencei köztársaság ajánlatára másokat tett meg valóságos scardonai püspökké. Különben XII. Leo pápa 1828 jul. 30. Locum b. Petri kezdetü bullájával bizonyára a Dalmáciát kormányzó osztrák kormány beleegyezésével a scardonai püspökséget eltörölte, illetőleg a sebenicóival egyesítette s ezóta a scardonai püspöki cím még üresebb, mint addig volt. V. ö. *Fraknói*, A m. kir. kegyúri jog (361—419); *Neher*, Kirchliche Geographie (2. kötet 205). KAR.

Scavenius *Jakab Frigyes*, dán államférfiu, szül. 1838 szept. 12. Jogi tanulmányait Kopenhágában végezte, azután mint önkéntes tisztjelölt részt vett az 1864-iki schleswig-holsteini háboruban; 1865. pedig a Folkething tagja lett, hol a konzervativ párthoz csatlakozott s szónoki tehetségével rövid idő alatt vezérszerepre emelkedett. 1874—75. a Fonnesbech-minisztériumnak leghevesebb ellenfelei közé tartozott. Midőn ez-

után Estrup vette át a kormányt, S. mint a konzervativ párt feje, hatalmas támasza lett a kabinetnek. 1880. kinevezték közoktatásügyi miniszterré, mely minőségben az ellenzék ádáz gyülöletét vonta magára, mely végre 1891 aug. történt lemondását nagy örömmel fogadta. Mint az 1894. kiegyezésnek ellensége, az Estrup-minisztériumnak a Reedtz-Thott-féle kabinet által történt felváltása után az ellenzékbe ment át. Noha az 1895-iki választásnál egy radikálissal szemben elbukott, épp oly nagy befolyást gyakorolt a konzervativ pártra, mint ezelőtt s 1896. megalapitá az «ifju jobbpártot», amely agrárius elveket vall és 1897 máj. a Reedtz-Thott-kabinet bukását okozta.

Scemando (olasz, ejtsd: semándo) a. m. diminuendo (V. k.).

Scepusium, Magyarország középkori földrajzában a szepesi káptalannak székhelye, tehát a. m. *Szepeshely*.

Schächter *Miksa*, orvos, szakiró, szül. Vácon 1859. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1881. nyert doktori oklevelet. Három éven át az egyetem első sebészi klinikáján Kovács tanár mellett működött. 1890. a sebkezelés tanából magántanárrá képesittetett. 1886. átvette a Gyógyászat szerkesztését. 1886—92. a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülésének volt titkárja. Az igazságügyi orvosi tanács felállításakor annak tagja és jegyzője lett. Nagyobb munkája *A sebek gyógyulása és a sebkezelés* (Budapest 1886, németül 1887); *Az igazságügyi orvosi tanácsról* (u. o. 1897); *Egyetemeink és az autonomia* (u. o. 1898).

Schack *Béla* 1899 aug. 10. a hazai felső kereskedelmi iskolák főigazgatójává nevezték ki. 1898. és 1899. a magyar kormányt képviselte az anversi és velencei nemzetközi kereskedelmi oktatási kongresszusokon. Tagja a párisi kereskedelmi-oktatási központi bizottságnak és levelező tagja a Deutscher Verband f. d. kaufmännische Unterrichtswesen-nek.

Schäfer *Detre*, német történetiró, szül. Brémában 1845 máj. 16. Történeti tanulmányainak befejezése után a Hansarecesse című oklevélgyüjtemény kiadása körül munkálkodott, 1871. a jenai egyetemre hivatott, mint a történelem rendkivüli tanára, ahol aztán 1883. rendes tanárrá lett. 1884. Boroszlóba, s 1888. Tübingába, 1896. Heidelbergába hivták meg. Művei: Dänische Annalen und Chroniken von der Mitte des XIII. bis zum Ende des XV. Jahrhunderts (Hannover 1872); Die Hansastädte und König Waldemar von Dänemark (Jena 1879); A Hansarecesse-ben kiadta a 3. sorozatot (1487—1559. időszak, Lipcse 1881—98, 1—6. köt.); ezenkivül kiadta a Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen (Hansische Geschichtsquellen, IV. köt., Halle 1887) című művet is. Számos monográfiát irt a Hansische Geschichtsblätter c. szaklapba. Újabb munkái: Geschichte und Kulturgeschichte (1891) és Württembergische Geschichtsquellen (2 köt., 1895); Geschichte von Dänemark, a Dahlmann-féle munka folytatása (IV. s k. köt. 1893 s k.); Württembergische Geschichts-Quellen (3 köt. 1894—96); Deutschland zur See (1897).

Schaffer *Károly*, idegorvos, szakiró, szül. Bécsben 1864 szept. 7. Iskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezve, 1888. avatták orvosdoktorrá. Már orvostanhallgató korában foglalkozott az ideg- és elmekórtannal mint különleges szakmával; 1889. a budapesti egyetem elme- és idegkórtani klinika első asszisztense lett s mint ilyen 1895-ig működött, mely idő alatt számos dolgozata jelent meg az ideg- és elmekórtan köréből. Különös említést érdemelnek az idegrendszer ép- és kóros szövettanára, valamint a hipnotizmusra vonatkozó értekezései, melyek ugy a magyar, mint a külföld előkelő szakfolyóirataiban jelentek meg. 1895. a budapesti poliklinika idegorvos-rendelőjévé és a fővárosi tanács az Erzsébet-szegényház ideg- és elmebeteg osztályának rendelőorvosává választván meg, új működési körében is szakadatlanul folytatja tudományos tevékenységét. 1893. lett az idegkór- és gyógytannak magántanára és 1899 szept. 15. egyetemi nyilvános rendkivüli tanári címmel tüntették ki. Tagja a budapesti orvosegyesületnek, a jogászegylet börtönügyi bizottságának és más egyéb tudományos társulatnak. Munkatársa több hazai és külföldi szakfolyóiratnak.

Schäffer, 1. *Ágost*, osztrák festő, szül. Bécsben 1833 ápr. 30-án. 1852—56. a bécsi művészeti akadémián Steinfeld alatt a tájképfestést tanulta s azután tanulmányutat tett az Északi tengeren, Magyarországban és Felső-Olaszországban. Képeinek tárgyát sokszor az osztrák és a bajor alpokból, valamint német tengerpartokból veszi; de főképen erdőket szeret festeni. Fő művei: Erdő a Kárpátokban; Magyar tölgyfaerdő; A salzburgi temető és Tó Salzburgnál (bécsi császári képtár); Reggel a hegyekben; a St.-Wolfgang tó; Visszatérés a Praterből; Tengerpart Helgolandnál; Este az Adriai-tengeren. 1880 óta a bécsi császári képtár őre, 1893 óta helyettes igazgatója. A bécsi akadémia tagja.

2. *S. Keresztély*, l. *Schaeff.* (XIV. k.).

Schäffle *Albert*, német közgazda (XIV. k.) újabb dolgozatai: Gesammelte Aufsätze (2 köt.); Die Steuern (2 köt., 1895—96); Die österreichisch-ungarische Valuta (Budapester Tagblatt 1897 febr. 28.); ugyane számban nyilatkozott: Der österr.-ungar. Quotenstreit c. alatt. Megirta továbbá Cotta kiadónak életrajzát (1895).

Schalke, porosz város, (1895) 18,327 lak.

Scharfeneck vár, a Lajta jobb partján, Kismartontól északra esik s ma a hozzátartozó Sommerein, Hof, Au és Mannersdorf községekkel együtt Alsó-Ausztria alkatrészét teszi, pedig egész a XVII. sz.-ig mindig Magyarországhoz tartozott. A XIII. sz.-ban a Győr nemzetségből származó Óváry, másként Gyulay-család birta. A XV. sz.-ban az elnémetesedett Szentgyörgyi, utóbb a Groffenecker-család kezére került. Későbbi német urai a magyarok minden tiltakozása dacára kivitték, hogy Ausztriához kebeleztetett, pedig egyházilag még a XVII. sz.-ban is a győri püspök gyakorolta e területen a joghatóságot. V. ö. *Csánki* Magyar történeti földrajz (III. k. 673). KAR.

Scharschmid von Adlertreu *Miksa*, osztrák politikust 1897 márc. 24. kinevezték az urak háza élethossziglani tagjává.

Schaumburg-Lippe, német birodalmi hercegség, (1895) 41,224 lak. Foglalkozásra nézve volt erdő- és mezőgazdasággal foglalkozó 13,029, bányász és iparos 19,037, kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 3452, házi szolga és napszámos 575, katona és értelmiséghez tartozó 2643, magánzó és foglalkozás nélküli 2530. A születések száma 1895-ben 1304, a halálozásoké 680, a házasságkötéseké 302. Az 1895-iki termés: rozsból 10,055 t., búzából 4267 t., árpából 613 t., burgonyából 17,878 t. és zabból 5039 t.

Schaumburg-Lippe *Vilmos* (XIV. k.) herceg, szabadságolt altábornagy, 1898 aug. megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét, ugyanez év nov. 30. pedig a király a 40. sz. gyalogezred tulajdonosává nevezte ki.

Schaumburg-lippei házi rend. Alapította Adolf György fejedelem 1890 szept. 18. a megszünt lippei fejedelemségi tiszt. kereszt helyébe. Négy osztálya van, melyek katonai érdemekért keresztezett kardokkal adományoztatnak, azonfelül a II. osztály még tölgylombbal is. Az I. osztály koronán függ. Jelvénye ugyanolyan mint a lippei tiszt. kereszté, csakhogy itt a lippei rózsa lippe-schaumburgi címeren, a csalánlevelen fekszik. Hátlapján A. G. monogramm, szalagja és a viselési mód megegyezik a lippei tiszt. kereszttel. ALD.

Scheda, l. *Séda* (XIV. k.).

Schedius *Lajos*, kuriai biró, megh. Budapesten 1898 szept. 30.

Scheibbs, osztrák kerületi kapitányság, 1896 óta Gaming és S. járásokból áll 1041 km² területtel, 31,605 lak.

Schell *Hermann*, német katolikus teologus, szül. a breisgaui Freiburgban 1850 febr. 28. Tanulmányait szülővárosában, Würzburgban és Rómában végezte. 1884 óta a würzburgi egyetemen az apologetika és az összehasonlító vallástudomány tanára. Művei: Die Einheit des Seelenlebens aus den Principien der Aristotelischen Philosophie entwickelt (Freiburg 1873); Das Wirken des dreieinigen Gottes (Mainz 1885); Katholische Dogmatik (Paderborn 1889—93, 3 köt.); Die göttliche Wahrheit des Christentums (I. könyv: Gott und Geist, u. o. 1895—96, 2 köt.). A würzburgi új egyetemi épület fölavatása alkalmából mondott ünnepi beszédével (Theologie und Universität, 2. kiad. Würzburg 1899) harcot kezdett a katolikusoknak a tudományos téren való elmaradottsága ellen, melyet aztán elszántan folytatott Der Katholizismus als Prinzip des Fortschritts (7. kiad. u. o. 1899); Das Problem des Geistes (2. kiad. u. o. 1897) és Die neue Zeit und der alte Glaube (u. o. 1898) c. műveiben. Amikor azonban 1899 elején a Vatikán indexre tette főműveit, S. meghajlott az indexkongregáció határozata előtt és visszavonta tanítását.

Schenk, 1. *Károly*, svájci államférfiu, megh. Bernben 1896 jul. 18.

2. *S. Samu Lipót*, bécsi orvos (XIV. k.) újabb munkái: Grundriss d. Bakteriologie (1893); Thermotaxis und Erkältung (1893); Lehrbuch der Embryologie des Menschen (2. kiad. 1896); Einfluss auf die Geschlechtsverhältnisse (1—3. kiad. 1898). Ezt a nagy feltünést okozó munkát lefordították angolra és magyarra is (A nemi viszonyokra gyakorolt befolyás, Budapest 1898). Tudományos körökben hitetlenül fogadták e leleplezéseket, a bécsi egyetem orvosi kara pedig rosszalását fejezte ki a fölött, hogy S. tudóshoz nem illő módon reklámot üzött állitólagos felfedezésével s igy kénytelen volt 1900 elején hosszabb szabadságot kérni.

Schermann *Adolf*, Budapest tiszti főorvosa, szül. Tétényben 1842. Középiskoláit a budapesti piarista- és állami gimnáziumban, egyetemi tanulmányait pedig részben Budapesten, részben külföldön végezte. Orvosi oklevelet Bécsben 1867. nyert s mint gyakorló orvos Budapesten telepedett meg, ahol 1872. és 1873. mint hatósági kolera-orvos működött. 1876. bocsátotta közre az azóta már 6. kiadásban megjelent *Test- és egészségtan* c. tankönyvét. 1878. tiszti főorvosi szakségéddé, majd tiszti főorvosi helyettessé nevezték ki. 1897 dec. 29. a székesfőváros törvényhatósági bizottsága tiszti főorvossá választotta meg. Tagja a székesfőváros törvényhatósági bizottságának, valamint a közegészségügyi bizottmánynak. Az 1893-iki kolerajárvány után megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, 1899 dec. kinevezték az országos közegészségügyi tanács rendkivüli tagjává.

Scheurer-Kestner *Agost*, francia politikus és szenátor, szül. Mühlhausenban, tekintélyes elzászi családból, 1833 febr. 11., megh. Párisban 1899 szept. 19-én. Párisban folytatta tanulmányait, különösen vegytant, és azután apósának (Kestnernek) Thannban levő gyárát vette át. Köztársasági érzelmei miatt a császárság alatt négy havi fogságot kellett elviselnie. 1871 febr. Felső-Elzászban a bordeauxi nemzetgyülésbe választották, ahol a békekötés ellen szavazott. 1875. élethossziglani szenátorrá választották s azután egyideig Gambettának hirlapját (La République française) szerkesztette és a szenatus egyik alelnöke volt. Újabban (1897 óta) a Dreyfus-pör reviziója mellett buzgólkodott, mi miatt a szenátus 1899. nem választotta őt többé alelnökének, de a pör reviziója mégis sikerült, csakhogy S. Dreyfus szabadonbocsátatását már meg nem élte. (Egy nappal előbb halt meg, mintsem Loubet elnök Dreyfusnak megkegyelmezett.) Halála után a közvélemény megváltozott és a párisi községtanács egy utcát nevezett el tiszteletére az ő nevéről.

Schiava (olasz, ejtsd: szkiava a. m. rabszolganő) tánc, a. m. *forlana* (VII. k.).

Schichau *Ferdinánd*, német technikus, megh. Elbingben 1896 jan. 23.

Schiessl *Ferenc, Perstorf* báró, osztrák diplomata, szül. 1844 márc. 19. A keleti akadémiában folytatott tanulmányai után előbb Szt.-Pétervárott, majd Konstantinápolyban működött az osztrák-magyar követségnél, mire mint követ Teheránba ment. 1895. áthelyezték rendkivüli követ és meghatalmazott miniszter minőségében Belgrádba, ahol — ugyszólván ő egyedül — a Milán exkirály s a radikálisok közötti küzdelemben szóval és tollal Milán pártját fogta, amivel, mint ezt a cseh képviselők a delegációban (1900 jan.) kifejtették, az osztrák monárkiát és politikáját a Balkán-félsziget szlávjai szemében még gyülöletesebbé tette. Mig az orosz kormány a maga kö-

vetét visszahivta s a német követ a szerb udvart mérsékletre intette, S. a Politische Korrespondenz útján a legrózsásabb szinben tüntette fel a szerb viszonyokat és a hirlapok ellenkező jelentéseit egyre cáfolgatta. 1899 dec. végén Braun államtanácsos és kabinet-irodai főnök utóda lett és megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. M. L.

Schiffweiler, falu, Trier porosz kerületben, vasút mellett (1895) 6255 lak., szén- és vasércbányával.

Schiller *János Henrik Károly Frigyes Ármin* (XIV. k.) német pedagogus és történetiró újabb művei: Der Stundenplan (1897); Die Erlernung d. Orthographie (1898). 1899 jul. a Frankfurter Zeitung hasábjain szigoru, bár igazságos itéletet mondott a hesseni iskolaügy fölött, amiről egyébiránt Rothe minisztert még a cikkek megjelenése előtt értesitette. Az első cikk közzététele után a kormány nyugdíjba helyezte s azonfelül vizsgálatot indított ellene. Ezen indokolatlan megrendszabályozás azonban Németországban oly feltünést keltett s a giesseni egyetem oly melegen karolta fel S. ügyét, hogy a miniszter intézkedéseit visszavonni volt kénytelen. S. erre önként kérte nyugdíjaztatását és Lipcsében vagy Berlinben fogja magát magántanárnak habilitálni. M. L.

Schimmel *Hendrik Jan*, németalföldi költő, szül. 'sGravelandban 1824 jun 30. Eleinte különböző kereskedői üzletekben, majd a németalföldi hitelegylet igazgatója, jelenleg nyugalomban Bussumban. Működését mint drámairó kezdte meg 1847-ben Twee Tudors című drámájával, ezt követték ugyanazon évben Joan Wontersz, majd Gondebald (1848); Giovanni di Procida (1848); Oranje en Nederland (1849); Napoleon Bonaparte, Eerste Konsul (1851); Schuld en Boete (1852); De val van het Directoire (1854); Eene Haagsche Joffer (1856); Struensee (1868); Joffromo Bos (1878); De Kat van den Tower (1880). Mindezen drámákban szándékosan tér el a merev, klasszikus formától s lép Hugo Viktor nyomdokaiba. Megjelentek összegyüjtve ezen cím alatt Dramatische poezij (1885). A dráma föllendülésére sokat tett S. birálataival is. Továbbá mint lirai költő s mint epikus is jelentékeny helyet foglal el S. Németalföld irodalmában. Különböző költeményeit Verspreide gedichten cimmel 1852-ben adta ki (2. kiad. 1874); 1855. megjelentek tőle Sproken en vertellingen (mesék és elbeszélések), melyeket a regényeknek és pedig legnagyobbrészt a történelmi regényeknek egész sora követett. E regények technikájuk és szép nyelvük által tünnek ki s emelkednek a mindennapi irodalom szinvonala fölé. Megemlitendők: Een Haagsche Joffer (1856); Mary Hollis (1860); Mylady Carlisle (1864); Sinjeur Semeyns (1873); Verzoend (1882); De Kaptein van de Lyfgarde (1888). A—A.

Schindelmeisser *Lajos*, német zeneszerző, szül. Königsbergben 1811 dec. 8., megh. Darmstadtban 1864 márc. 20. Berlinben tanult, 21 éves kora óta többfelé karnagyoskodott, 1837—47. a budapesti nagyhirnevü német szinházban leégéseig; 1853 óta hesseni udvari karnagy Darmstadtban. Hét operája közül Peter von Szapáry (1839.) *Erkel* F. Báthori Máriája után az első magyar dalmü. K—Y.

Schistostega *Mohr* (növ.), lombos moha, maradandó előtelepje nagy gömbölyded sejtekből alakul, a világosságot enyhe smaragd fénynyel veri vissza. Oly feltünő jelenség, hogy a növény világitásának tartották, l. *Világító növény* (XVI. k.).

Schizocarpi v. *Schistorpi* (növ.) a. m. feslőtermésü, l. *Andreaea* (I. k.).

Schizocarpium (lat.), a. m. feslő v. széthasadó termés.

Schizymenia *Ag.* (növ.), l. *Bőrmoszat* (III.k.).

Schläger *Antónia*, osztrák opera-énekesnő, szül. Simmeringben 1860 máj. 4. Suppé és Brandl karmesterek alatt folytatta tanulmányait. 1882 okt. 29. lépett fel először a bécsi operaházban, melynek azután 15 éven egyik első primadonnájaként működött. Legjobb szerepei voltak: Valentine, Recha, Ortrud, Lukrezia, Sábai királynő, Leonore, Senta, Donna Ximene (Cid), Desdemona. Három évvel ezelőtt nyugalomba vonult. Budapest közönsége csak a hangversenyteremből ismerte hatalmas szopránhangját. M. L.

Schlaraffia vagy *Schlaraffenland* (német), l. *Cocagne* (IV. k.). Igy neveznek továbbá egy Prágában 1859. alakult egyesületet, melynek eredeti célja szinészek és szinészetkedvelők egyesítése volt. Az egyesület aztán a régi lovagrendek szokásait utánozta a tagok felvételében, ruházataiban, üléseik megtartásában s egyéb ceremóniákban. Ilyen egyesület alakult 1865. Berlinben, mely 1897. házat épittetett. 1872 óta van S. Lipcsében is. Az egyesület jelvénye az «uhu» (füleslagoly). Az egyesület nemcsak a művészi érdekeket s a barátságos érintkezést, hanem a jótékonyság gyakorlását is fölvette programmjába. Ma már az egyesület mintegy 110 német és osztrák városban elterjedt, körülbelül 4000 taggal.

Schlatter *Adolf*, német evang. teologus, szül. St. Gallenben 1852 aug. 14-én. 1881. magántanár, 1888. pedig rendkivüli tanár Bernben, ugyanabban az évben rendes tanár Greifswaldban, 1893. Berlinben. Művei: Der Glaube im Neuen Testament (Lejda 1885, 2. kiad. Calw és Stuttgart 1896); Einleitung in d. Bibel (Calw és Stuttgart 1889, 2. kiad. 1894); Erläuterungen zum Neuen Testament (Calw, 1. Römerbrief, 1887, 3. kiad. 1895; 2. Hebräerbrief, 1888, 2. kiad. 1892; 3. Galaterbrief, 1890, 2. kiad. 1895; 4. Jakobusbrief und die Johannesbriefe, 1893; 5. Das Evangelium des Matthäus, 1895); Jason von Kyrene (München 1891); Zur Topographie u. Geschichte Palästinas (Calw 1893); Der Chronograph aus dem zehnten Jahre Antonius (Lipcse 1894).

Schlauch *Lőrinc* 1897 máj. 2. ülte meg áldozópapságának ötvenedik évfordulóját. Ez alkalomból a király a Szent-István-rend nagykeresztjét adományozta neki. *Beszédeiből* megjelent a III. és IV. köt. (Budapest 1898). *Beszédei és dolgozatai* (4. köt., 2. kiad. u. o. 1899).

Schlee *Ernő*, l. *Frankfurti rendszer*.

Schlegel, falu Boroszló porosz kerület neurodi j.-ban, (1890) 3333 lak. Közelében gazdag kőszénbányák vannak, hegyeiben azonkivül még tüzálló köveket nyernek. A nyugatra fekvő *Allerheiligenbergen* (648 m.) épült kápolna búcsujáróhely.

Schlegel, 1. *Hermann*, l. *Schleg.* (XIV. k.) 2. *S. Lujza*, l. *Köster* (X. k.).

Schlenther *Pál*, német iró, szül. Insterburgban 1854 aug. 20. Lipcsében, Heidelbergában és Berlinben filozofiát és germán filologiát tanult. 1880. Tübingában Frau Gottsched und die bürgerliche Komödie. Ein Bild aus d. Zopfzeit (Berlin 1886) c. tanulmánya alapján doktori címet nyert. 1886. belépett a berlini Vossische Zeitung szerkesztőségébe és mint ez újság szini referense a legelőkelőbb német kritikusok sorába emelkedett. 1889. Brahm Ottóval együtt megalapította a Freie Bühne nevü szini egyesületet, melynek 1893. elnöke lett. 1898 febr. 1. óta a bécsi Hofburgtheater igazgatója. A modern irodalmi törekvések lelkes szószólója, ki különösen Hauptmann Gerhard útját egyengette. Művei: Botho von Hülsen und seine Leute (Berlin 1883); Ludwig Holbergs dänische Schaubühne, eine kritisch erläuterte Ausgabe der älteren deutschen Holberg-Übersetzungen (Hoffory J.-vel együtt, Berlin 1888, 2 köt.); Zur Genesis der Freien Bühne (u. o. 1889); Frauenarbeit beim Theater (u. o. 1894); Gerhart Hauptmann. Sein Lebensgang und seine Dichtung (u. o. 1898); Der Histrio Zacconi (Deutsche Rundschau, 24. évf.).

Schlesinger *Lajos*, német történetiró, megh. Prágában 1899 dec. 27.

Schleswig, 1. porosz *kerület*, (1890) 1.286,416 lak. — 2. *S., város*, (1890) 17,225 lak. 1896. leplezték le a S.-Holstein-emléket (Peterichtől).

Schleswig-Holstein (XIV. k.), porosz tartomány. Az 1895-iki lakosságból foglalkozásra nézve volt (a szolgákat és családtagokat nem számítva): erdő- s mezőgazdasággal v. halászattal foglalkozó 196,650 (39·5%), bányász- és iparos 166,006 (33·3%), a kereskedés és forgalom szolgálatában álló 69,223 (13·9%), házi szolga v. napszámos 17,152 (3·4%), katona 29,005 (5·8%), értelmiséghez tartozó 19,777 (4%), foglalkozás nélküli 60,219. Az 1896-iki termés volt: 195,706 t. rozs, 92,836 t. búza, 85,132 t. árpa, 259,829 t. zab és 271,396 t. burgonya. A 36 szeszgyár 63,876 hl. alkoholt, a két cukorgyár 6136 t. nyers cukrot és a 614 sörgyár 1.327,766 hl. sört termelt. A tartomány kereskedelmi hajóraja (1896) áll 647 hajóból 91,417 t. tartalommal.

Schleusenau, község Bromberg porosz kerületben, Bromberg tőszomszédságában, (1890) 5187 lak., vasöntéssel és gépgyárral.

Schlick *Béla*, a Schlick-féle vasöntöde és gépgyár részvénytársaság (XIV. k.) vezérigazgatója, megh. Budapesten 1899 aug. 4.

Schliessmann *János*, bécsi rajzoló, született Mainzban 1852 febr. 6-án. 1866. a bécsi Waldheim-féle fametsző-intézetbe lépett. Egymásután munkatársa lett a Humoristische Blätter, a Neue Fliegende Blätter, a Kikeriki és a Wiener Luft című bécsi élclapoknak, de a müncheni Fliegende Blätter, a Leipziger Illustrierte Zeitung és az Über Land und Meer lapok számára is készít rajzokat. Éles humorral, kitünő technikával ábrázolja különösen a bécsi népélet nevetséges oldalait. Rajzainak egy gyüjteménye S.-Album címmel jelent meg (Bécs 1890).

Schloss Hof (Schlosshof), kastély Hof alsóausztriai mezőváros mellett, a Morva, Hof és Marchegg közelében. E gyönyörü stilusban épített kastélyt Szavójai Jenő építette és termeit pazar fénynyel rendeztette be. Halála után S. az udvarra szállt, mely Mária Terézia idején gyakran ellátogatott a szép park övezte kastélyba. A királyné leánya, Krisztina és férje, tescheni Albert herceg, aki mint Magyarország helytartója 1765—1780. Pozsonyban székelt, a nyarat rendesen S.-ban töltötte és császári anyósa tiszteletére fényes kerti mulatságokat rendezett. Mária Terézia halála után azonban az udvar a kastélyról megfeledkezett, a francia háborukban mükincsei és gobelinjei sokat szenvedtek és lassankint a feledés leple borult a fényes termekbe. 1898., midőn Ferenc Ferdinánd főherceg számára a bécsi Belvedere-t restaurálták, a S.-kastély kárpitjait és gobelinjeit Bécsbe vitték a Belvedere díszítésére. Ezzel az egykor hires kastély sorsa befejeződött. Jelenleg a nyári hónapokban lovassági gyakorlatok folynak a kastély lovardájában. V. ö. Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben (II. köt. 433. old.). M. L.

Schlözer *Károly Frigyes Eberhard*, német diplomata, szül. Stettinben 1854 ápr. 22. Bécsben és Berlinben tanult jogot és államtudományokat, 1885. a külügyi hivatalba lépett s nemsokára a szt.-pétervári követséghez került. 1887. kinevezték követségi titkárnak; 1888—89. német ügyvivő volt Braziliában, később Belgrádban, Athénben, Bukarestben s 1896. Hágában szolgált e minőségben. 1894. követségi tanácsossá léptették elő. Iratai közül említendők: Aus Dur und Moll (Berlin 1885, 2. kiad.); Seltsame Geschichten (u.o. 1893). O. J.

Schmall *Lajos*, iró, szül. Turonyban (Baranya) 1842. A szombathelyi gimnáziumban tanult, majd a gazdasági pályára lépett, de azt elhagyta s 1871. Buda városánál nyert alkalmazást. 1875. levéltári első segéd, 1878. allevéltárnok lett, 1897. nyugalomba vonult. Munkái: *A budapesti József-főherczegi várkastély története* (Budapest 1893); *Budapest czímerei* (u. o. 1896); *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez* (u. o. 1899). F. I.

Schmedes *Emil*, a bécsi opera hős-tenorja, szül. 1860-ban, dán szülők gyermeke. Berlinben (Rothmühl) és Párisban (Padilla alatt) végezte tanulmányait és azután Nürnbergben és Drezdában énekelt bariton szerepeket. 1897. mint tenor mutatkozott be Drezdában, oly nagy sikerrel, hogy Mahler azonnal 10 évre a bécsi operához szerződtette, melynek jelenleg Winckelmann mellett elsőrangu művésze. 1899. nyáron Baireuthben énekelte Sigfriedet és Parsivalt. M. L.

Schmidt, latin növénynév mellett *Schmidt* Antal heidelbergai tanár jegye. Munkái: Beiträge zur Flora der Kapverdischen Inseln (Heidelberga 1852); Flora von Heidelberg (u. o. 1857).

Schmidt, 1. *Ferenc* (XIV. k.) *Stöckel* Pállal szerkesztette, jegyzetekkel és életrajzzal ellátta *Bólyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése* c. művet (kiadta a m. tud. akadémia).

2. *S. József*, kereskedelemügyi államtitkár, szül. Előszálláson (Fehér) 1848-ban. Középiskoiai tanulmányait Budán és a cisztercita székesfehérvári gimnáziumában végezte, ahol Wekerle Sándor iskolatársa volt. 1867. a pesti egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. 1872. jogi doktori, 1873. pedig ügyvédi oklevelet szerzett és

Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Behatóan foglalkozott közgazdasági tanulmányokkal. Az országos gazdasági egyesület által kitűzött pályázatokon *Jószágaink rendezése* című munkájával 400 arany, *A magyar gazda hitele* c. dolgozatával pedig 2000 forint pályadíjat nyert (2. kiad. Budapest 1897). 1885—87. a gróf Pálffy-család jószágigazgatója volt. 1888-ban Wekerle Sándor akkori államtitkár meghivására titkári ranggal belépett a pénzügyminisztériumba és nagy tevékenységet fejtett ki a regáleváltság keresztülvitele körül. Rövid idő mulva osztálytanácsosnak nevezték ki és a pénzügyminiszterré lett Wekerle mellett az elnöki osztályt vezette. 1891. miniszteri tanácsosi ranggal a földmívelésügyi minisztériumba helyezték át, ahol csakhamar mint gazdasági főfelügyelő és a lótenyésztés főnöke Kozma Ferenc utódja lett. Majd átlépett a kereskedelmi minisztériumba, ahol 1896. megbizták az országos kiállítás igazgatásával. Ugyanekkor megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét a csillaggal. 1896 márc. az akkor szervezett m. kir. szabadalmi hivatal elnökének nevezték ki, de új állását csak 1897 szept., a kiállítás teljes befejezése után foglalta el. 1898 jul. 29. kereskedelemügyi államtitkárnak nevezték ki. 1899. országgyülési képviselőnek választották. Birja a császári orosz Szent-Anna-rend III. oszt. gyémántos jelvényét.

3. *S. Károly Jenő*, ág. evang. lelkész és iró, szül. Pozsonyban 1865 okt. 29., u. o. végezte tanulmányait és u. o. működik mint az evang. hitközség lelkésze. Mint iró is tevékeny. Munkái: Auf dunklen Pfaden (versfüzet 1885); Egyházi beszédek (német nyelven 1886—97, 6 köt.); Erinnerung (1895); *Keresztény hittan* (1898); Leitfaden für Confirmanden (5. kiad. 1898); Haus- u. Berufs-Ordnung d. Diakonissen-Mutterhauses zu Pressburg (Hoffmann C. Ph. közreműködésével, 1897). Kiadta az ág. hitv. hitközségek énekkönyvét (2. kiad. 1899) és kiadja Der Friedensbote c. lapot a felső-magyarországi ág. hitv. hitközségek számára. M. L.

4. *S. Sándor* újabb értekezései: *A bányászat az 1896. évi ezredéves országos kiállításon Budapesten* (Földtani Közlöny 1897); *A természetkutatásról* (Budapesti Szemle 1897 okt.); *A Széchenyi Béla gróf gyüjtötte ásványok leirása* (Széchenyi Béla gróf keletázsiai útjának tudományos eredményei, III. köt., VI. szakasz, Budapest 1897); *Szalónak vidékének néhány ásványáról* (Math. és Term. Ért. 1897); *Dana D. Jakab emlékezete* (Akadémiai Értesítő 1898); *A gömbnek gyakorlati használata a kristályszámolásban* (1898).

Schmidt, 1. *Móric*, cs. és kir. altábornagy, szül. Új-Sandecen (Galicia) 1834 febr. 20. A bécsújhelyi katonai akadémiában tanult. 1852. hadnagygyá nevezték ki az 58. gyalogezredben, 1859 ápr. 14. főhadnagy lett. Az olaszországi hadjáratban mint dandár utásztiszt vett részt. Részt vett az útegsáncok építésénél. Jun. 22—23. Goito védelmi állapotba való helyezésénél működött közre s ekkor táviratilag századossá nevezték ki. 1859 okt. 1. a 40. gyalogezredhez helyezték át. 1864 ápr. 29. I. oszt. századossá lépett elő. 1866. résztvett az osztrák-porosz háboruban, hol megsebesült. A háboru után a prágai főhadparancsnoksághoz osztották be. 1868. bevonult ezredéhez. 1874 máj. 1. őrnagy és a 26. vadász-zászlóalj parancsnoka, 1878 szept. 15. alezredes lett. Ugyanezen évben a nagyobb szabásu harcszerü lövészetre vonatkozó tervezetét nemcsak Ausztria-Magyarországon, de Európa csaknem mindegyik államában elfogadták. 1881 jul. 15. a 67. gyalogezredben tartalékparancsnokká, 1882 máj. ezredessé nevezték ki. 1883 szept. 27. a 4. gyalogezredhez helyezték át. 1884 márc. 22. a 77. gyalogezred parancsnoka, 1887 dec. 17. az 58. gyalogdandár parancsnoka, 1888 máj. 1. vezérőrnagy lett. 1891 febr. 21. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1889 okt. 29. Lembergben cs. kir. honvéd dandárparancsnokká, 1891 okt. 16. a bécsi 13. gyaloghadosztály parancsnokává, 1892 máj. 1-én altábornagygyá nevezték ki. 1898. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki, majd pedig a cs. kir. Landwehr főparancsnoka helyettesévé és tanácsosává, 1899 nov. 1. táborszernagygyá nevezték ki. Tulajdonosa a szász nagyhercegi Albrecht-rend nagykeresztjének (1893 jan. 3.), valamint a porosz I. oszt. korona-rendnek (1894 jan. 9.). M. I.

2. *S. Reinhart*, német politikus, szül. Elberfelden 1838 jun. 14-én. A reáliskolát végezte és azután gyárat alapított Elberfelden. 1881—84. és 1887 óta mostanig tagja a birodalmi gyülésnek, ahol a szabadelvü néppárttal szavaz. 1895. megválasztották a birodalmi gyülés alelnökévé.

Schmidt-féle gőztúlhevítő, l. *Gőzkazán*.

Schmidtmannshall, só- és kálibányák a magdeburgi porosz kormánykerületben, Aschersleben mellett. Schmidtmann H. iparosról nevezték el, ki ott 1876—83. angolokkal társulva, a bányászatot megalapította. 1889-ben részvénytársaság vette át.

Schmiech (Schmiechen, Schmeie), folyó Württembergben, Onstmettingennél ered és Inzighofen mellett a Dunába ömlik.

Schmiedt *Ferenc* újabb művei: *Az első szent áldozás napja* (Budapest 1899); *Igaz mesék. Életképek* (u. o. 1899).

Schmitt *Jenő*. Anarkista lapja miatt több ízben pörbe fogták, de az esküdtek mindannyiszor felmentették. Újabb műve: Fr. Nietzsche an der Grenzscheide zweier Weltalter (1898). 1899 végéig szerkesztette az *Erőszaknélküliség* c. időnkint megjelent lapot.

Schmoller *Gusztáv*, német közgazdasági iró. Újabb munkái: Über einige Grundfragen d. Social-Politik und der Volkswirtschaftslehre (1898); Umrisse und Untersuchung zur Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte Preussens im XVII. und XVIII. Jahrhundert (1898); Acta borussica. A berlini akadémia ezen új vállalata számára megirta a Die preuss. Seiden-Industrie im XVIII. Jahrhundert c. munkát (3 köt., 1892); Die Behörden-Organisation u. d. allgemeine Staatsverwaltung Preussens im XIII. Jahrhundert (mostanig 2 köt., 1894—98); Gedächtnissrede auf H. Sybel (1897). Amellett mint tanár meglepő eredménynyel vezeti szemináriumát, melyből évről évre kitünő dolgozatok kerülnek a könyvpiacra. M. L.

Schneegans, 1. *Károly Ágost*, elzászi iró, megh. Genovában 1898 márc. 2.

2. *S. Lajos*, német iró, szül. Strassburgban 1842 december 16-án Jenában, Berlinben tanult, azután tanítóskodott. 1888 óta Bécsben él. Művei: Doktor Vorwärts (vígjáték, 1871); Spätherbst (dráma, 1872); Der Weg zum Frieden (dráma, 1874); Der Doppelgänger (dráma, 1877); Jan Bockhold (dráma, 1877); Samiel, hilf (vígjáték, 1881); Maria Königin von Schottland (dráma, 1868) stb. Strassburgi dialektusban irt költeményeket is (Heyse: Neues Münchener Dichterbuchjában).

Schneider *Antal* orvos, megh. Budapesten 1897 szept. 1.

Schneider, 1. *Róbert* lovag, osztrák archeologus s az uralkodó család érem- és régiséggyüjteményének igazgatója, szül. Bécsben 1854 nov. 17. Szülővárosában végezte tanulmányait, mire a császári régiséggyüjteményben állást kapott. 1880. e gyüjtemény őre, 1899 dec. 16. pedig annak igazgatója lett (*Kenner* Frigyes utóda). Egyúttal az archeologia rendkivüli tanára is az egyetemen. Munkái: Die Geburt der Athene (1880); Die Erzstatue vom Helenenberg (1893); Album auserlesener Kunstgegenstände d. Antiken-Sammlung (1895). A Carnuntumban talált régiségekről is értekezett az Arch.-Epigr. Mitteilungen aus Österreich-Ungarn-ban (1897. évf.). M. L.

2. *S. Sándor (Szasa)*, német rajzoló, született Péterváron 1870 szept. 21. orosz szülőktől. Mint fiatal gyermek Zürichbe került, később pedig Drezdába, hol *Gey* Lénárt fantasztikus irányu festő volt első mestere. 1889—92. a drezdai művészeti akadémián tanult. Amikor 1895. kiállította nagy, részben monumentális kartonrajzait, nagy feltünést keltett misztikus-szimbolikus fölfogásának hatalmas eredetiségével. Részben az új testamentumból vett, részben allegorikus rajzai közül a leghiresebbek: Krisztus a pokolban; Krisztus mint a világ birája és Judás Iskáriót; A menekülő Judás Iskáriót; Krisztus, mint az emberszeretet hirdetője; A sötétség győzelme; A világ ura; A mammon rabja; Az anarkista; A függés érzése; Pillantás a végtelenbe.

Schneller *István* kolozsvári egyetemi tanár 1896. tiszteletbeli doktori oklevelet nyert a kolozsvári egyetemtől; a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar pedig 1898—99-re dékánjává választotta. Feltünést keltett *A tanárképzésről* irt cikke a Magyar Paedagogia (1899. évfolyam) 8. számában.

Schnierer *Aladár*, megh. Budapesten 1898 dec. 6.

Schnitzler *Artur*, osztrák szinműiró, szül. Bécsben 1862 máj. 15., mint S. *János* (XIV. k.) fia. Orvosi tanulmányokat végzett és az orvostudományok doktora lett, de csakhamar az irodalomra adta magát. Anatol (Berlin 1893, 3. kiad. 1898) címmel drámai jeleneteket tett közzé, melyeket Sterben (u. o. 1895) c. hosszabb novellája követett. Első szinműve: Märchen (Berlin 1894) nem aratott sikert. Annál nagyobb sikere volt Liebelei (u. o. 1895) c. szinművének, melyet olaszra is fordítottak. Freiwild (Berlin 1896) és Das Vermächtniss (u. o. 1898) c. szinműveit, valamint Die Gefährtin, Paracelsus, Der grüne Kakadu (u. o. 1899) c. egyfelvonásos darabjait szintén jól fogadták.

Schnöller *Lajos*, a Magyar zeneiskola igazgatója. Szül. Pesten 1862., hol iskolai tanulmányait is végezte. 1882 óta a fővárosban sokoldalu tevékenységet fejt ki a zene terén mint tanár, iró és igazgató. Nikolics Sándor és Káldy Gyula a 80-as évek végén megalapitván a magyar zeneiskolát, annak szervezésében vett részt s midőn Káldy Gyula a m. kir. operaház igazgatójává neveztetett ki, annak utódja lett. Irt több zenei tanulmányt és zenetörténeti értekezést. Az ezredéves kiállításon bemutatta az általa feltalált új szerkezetü vonós-zongorát, melylyel egy régi hangszertörténeti problemát is megoldott. Nagy elismerést aratott *A zene jelentősége a nemzeti kultura terén* cimü művével, melyben a nemzeti zene hivatását tárgyalja az általános zenekultúrával szemben. Á. K.

Schoenus *L.* (növ.), l. *Tőzegcsáté*.

Scholl *Aurélien*, francia iró és hirlapiró, szül. Bordeaux-ban 1833 jul. 14-én. 17 éves korában az újságirói pályára lépett és azóta a párisi boulevard-irodalom egyik mestere lett. Párisi kritikái, melyeket később kötetekben is összegyüjtött, a Figaróban, Nain jaune-ben és Voltaire-ben (a két utóbbi lapot ő alapította), Lorgnonban, Jockeyben, 1875—90. az Événementben, 1883 óta az Écho de Paris-ban jelentek meg. Legszellemesebb könyvei: L'esprit du Boulevard (1883, 3 köt.); L'amour appris sans maître (1891). Költeményeit Denise (1857) címmel adta ki. Szinművei: Jaloux du passé (1861); La question d'amour (1864); Les chaînes de fleurs (1866); L'hôtel des illusions (1869); Le repentir (1876); Le nid des autres (1878); L'amant de sa femme (1890).

Schomberg, falu Oppeln porosz kerület beutheni jár., (1890) 2336 lak., környékén kőszénbányászattal.

Schonen hercege, ezt a cimet viseli *Gusztáv* (l. o.) svéd és norvég trónörökös legidősebb fia, *Gusztáv Adolf* herceg, szül. Stockholmban 1882 nov. 11.

Schoner, hajó, l. *Sóner* (XV. k.).

Schork *József*, bambergi érsek, szül. Kleinheubachban (Unterfranken) 1829 dec. 7. Würzburgban katolikus teologiát tanult. 1854. pappá szentelték, majd városi káplán lett Aschaffenburgban, utóbb dómprédikátor Würzburgban, 1871. a dómkáptalan tagja, 1872. kanonok és a dómplébánia kezelője, 1889. dómprépost. Prédikációinak gyüjteménye Die Wahrheiten des Christenthums (Würzburg 1891) címmel jelent meg. Mint műbarát finom érzékkel vezette a wüzburgi Neumünster-templom renoválását. A római Congregazione degli Studj 1889. a doktori cimet adományozta neki. 1890 szept. kinevezték bambergi érseknek.

Schoterland (ejtsd: szkhoterland), község Frízföld németalföldi tartományban, kiterjedése 15,249 ha., (1889) 14,094 lak. ÉK-ről a Tjonger vagy Kuinder határolja, 19 falu tartozik hozzá, melyek közül *Heerenveen* a legnevezetesebb. Lakói földmüveléssel, baromtenyésztéssel és tőzegvágással foglalkoznak.

Schott, 1. *József*, német katonai iró, szül. Wetzlarban 1852., a 8. számu tüzérezredbe lépett, 1854. hadnagy lett, 1867—73. az erfurti hadi iskola, 1875—83. pedig a berlini fő-hadapródiskola tanára volt. Jelenleg szolgálaton kivüli őrnagy s Gross-Lichterfeldeben él. Művei: Grundriss der Waffenlehre (Darmstadt 1868, 3. kiad. 1876); Frankreichs Kriegsvorbereitung seit 1889 (Berlin 1894, pótlék 1895).

2. *S. Walter*, német szobrász, szül. Ilsenburgban (Harz hegység) 1861 szept. 18. Első mestere Dopmeyer hannoverai tanár volt. 1880—83. a berlini művészeti akadémián tanult, ahol főleg Begas irányához csatlakozott. Sok, különös és szellemes felfogásu mellszobron kivül, bájos mitologiai és genre-alakokat is teremtett, azonkivül a dekorativ és monumentális plasztika terén is jeles dolgokat alkotott: Főbb művei: Phryne márványszobra; Diana; A jótékonyság; Kandelábercsoportok a potsdami új palota kerti feljáróján; I. Vilmos császár lovasszobra a goslari császárházban; I. Frigyes Vilmos király szobra a berlini királyi palota fehér termében.

Schott von Schottenstein *Miksa*, báró, württembergi hadügyminiszter, szül. Ulmban 1836 nov. 22., kiképzését a ludwigsburgi katonai iskolában kezdte és Münchenben a bajor tüzériskolában folytatta. 1866. a táborkarba volt beosztva, 1867. pedig a hadügyminisztériumban lett előadó. Részt vett az 1870—71-iki francia háboruban, melynek folyamán a vaskeresztet kapta. 1888. kinevezték vezérőrnagygyá, 1890. altábornagygyá, 1892. pedig hadügyminiszterré, 1896 óta gyalogsági tábornok. o. j.

Schön *József*, pedagogus, szül. Szillben (Somogy) 1846 máj. 3. Tanitói oklevelét 1866. nyerte N.-Körösön. Több helyen tanitóskodott, 1874 óta pedig Budapesten működik. Tagja az országos tanitói bizottságnak, titkára a budapesti tanitótestületnek s elnöke a népnevelők budapesti egyesületében a pedagogiai szakosztálynak. 1899. jun. igazgató tanitónak választották. Tanügyi közleményei folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb tanügyi dolgozatokat közölt a Nemzeti Nönevelés-ben. Népiskolai tankönyvei: Faludi-Szép *Magyar olvasókönyv* (több kiadást ért); Gööz József dr., S. és Trajtler Károly: *Nemzeti olvasókönyv* (több kiadást ért); Faludi-Szép: *Német olvasókönyv* (több kiadást ért). Önálló munkái: *A miniszteri tanterv a népiskolai oktatás szempontjából* és *A szociálizmus ismertetése*; *Andersen újabb meséi*.

Schönaich *Ferenc*, cs. és kir. altábornagy s osztályfőnök a közös hadügyminisztériumban, szül. Bécsben 1844 febr. 27. A hainburgi hadapród intézetet elvégezve, 1858. a bécsújhelyi katonai akadémia növendéke lett. 1862 szept. 1. hadnagygyá nevezték ki a 11. vadász zászlóaljban. Az 1864. évi hadjáratban részt vett a fahrdorfi, lopstedti és a fridericiai ütközetekben. 1866. pedig Königgrätznél harcolt. 1866 jul. 25. főhadnagygyá nevezték ki. A hadi iskola elvégzése után állandóan a vezérkarhoz osztották be. 1870 okt. 30. századossá lépett elő és a lembergi főhadparancsnoksághoz helyezték át. 1878 szept. 15-én a prágai főhadparancsnoksághoz őrnagygyá nevezték ki. Az 1878. részleges mozgósitás alatt szerzett érdemeiért a katonai érdemkeresztet kapta. 1879 okt. a lembergi 30. gyaloghadosztály vezérkari főnöke lett, 1881 jun. hasonló minőségben a 34. gyaloghadosztályhoz helyezték át, a következő évben azonban a 11. vadász zászlóalj parancsnokává, 1882 máj. 1. pedig alezredessé nevezték ki. 1883. szept. 30. ismét a vezérkarhoz az országleiró hivatalba helyezték át. 1884 okt. az 5. hadtest vezérkari főnöke lett, amelyet 1885 nov. 1. ezredessé történt kineveztetése követett. 1887 okt. 1. Albrecht főherceghez, a hadsereg főfelügyelőjéhez osztották be szolgálattételre. 1891 febr. 21. kitünő szolgálatai elismeréséül a Lipótrend lovagkeresztjével tüntették ki s még u. a. év nov. 1. vezérőrnagygyá léptették elő. Albrecht főherceg halála után pedig a II. oszt. vaskoronarendet kapta és egyidejüleg a 8. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki. 1895 máj. 1. altábornagygyá lépett elő. 1899 máj. 1. a közös hadügyminisztérium osztályfőnökévé nevezték ki.

Schönborn *Ferenc* gróf, biboros, prágai hercegérsek, megh. Falkenauban 1899 jun. 25.

Schönburg *Károly* gróf (szül. 1832.) megh. Genfben 1898 nov. 27.

Schönburg-Hartenstein *Sándor* halála óta a család feje *S. Alajos*, szül. 1858 nov. 21. Vezérkari ezredes a tartalékban, az osztrák vörös-kereszt-egyesület elnöke, 1899 máj. 12. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Schönecken, helység Trier porosz ker. prümi jár.-ban, az Eifel-hegységben, 1100 lak. 1894. szép cseppkőbarlangot fedeztek föl határában.

Schönfeld *Antal* báró, táborszernagy, megh. Bécsben 1898 jan. 7.

Schönherr *Gyula* újabb műve: *Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai* (akad. székfoglaló ért., Tört. Ért. 1898). A Forster-Scitovszky-jutalmat (római kutatásokra) az akadémia 1898. S.-nak itélte oda.

Schönn *Alajos*, német festő, megh. Krumpendorfban, a wörthi tó mellett (Karintia) 1897 szept. 16.

Schönvitzky *Bertalan*, tanügyi és történetiró, szül. Szent-Istvánban (Sáros) 1859 jan. 6. A gimnáziumot Kassán, az egyetemi tanulmányokat Budapesten végezte s ott szerezte tanári oklevelét is. 1883. Lipthay Antal br. fiához, Frigyeshez nevelőül került Lovrinba (Torontál), 1884. pedig a *Sylvester pápa bullája* c. tanulmánya alapján a diplomatikából doktorrá avattatott fel a budapesti egyetemen. Ez év szept. a pozsonyi főgimnáziumhoz helyettes tanárnak, 1890. u. o. rendes tanárnak nevezték ki. 1897. szept. 1. a temesvári állami főgimnáziumhoz helyezték át mint igazgatót. Számos értekezése jelent meg az általa szerkesztett Pozsonyi Toldy-kör Millennáris Emléklapjaiban. 1893. megindította és két éven át szerkesztette a *Középiskola* szakfolyóiratot s ebben cikkeivel főképen az egységes középiskola eszméje, a tanárok helyzetének javitása és a tanáregyesület szervezetének reformja érdekében küzdött. Mint a pozsonyi Toldy-körnek választmányi tagja és főjegyzője, a magyarság és a magyar közmüvelődés terjesztése terén nagy tevékenységet fejtett ki. Újabb munkája: *A pozsonyi kir. kath.*

főgymnasium története (1896). A temesvári tanári körnek s a Szabad Liceumnak elnöke. M. L.

Schöyen *Erzsébet*, norvég regényirónő, szül. Kristianiában 1852. mint egy királyi kamarás leánya. Tanulmányait Kopenhágában és Rómában, később pedig Párisban végezte, hol 1875 óta él. Kamilla és Ragnvald (1873) c. novelláit s a Jane Gray c. színművet *Paul Agathon* álnév alatt adta ki. Valódi nevén megjelent művei: Svanbild (regény, 1876; franciául Le bonheur par l'amour címmel, melynek alapján a Société des gens de lettres de Paris tagja lett); En Egteskab (Egy házasság, novella, 1876); Olaf (regény, 1881); Novellák (1886).

Schratt *Katalin*, bécsi színésznő, szül. Badenban (Bécs mellett) 1857. Strakosch alatt és a Kirschner-féle színésziskolában végezte tanulmányait és azután a berlini királyi színházhoz került (1873). De már a következő évben Laube a bécsi városi színházhoz szerződtette, 1883 óta pedig a Burgszínház tagja. Szerelmi szerepekben épp oly kitünő, mint szalonszerepekben; azelőtt néha mint szubrette is remekelt. M. L.

Schraudolph *Claudius*, német festő, szül. Münchenben 1843 febr. 4. Eleinte vallásos képeket festett, de 1866 óta a genrefestésre adta magát. 1883—94. a stuttgarti művészeti iskola igazgatója volt. Legjobb képei: Leány a zongora mellett; Husvéti séta a Faustból; Dolce far niente. Sok illusztrációt rajzolt fametszetek számára és dekorációfestéssel is foglalkozott.

Schrauf *Albrecht*, osztrák mineralogus, megh. Bécsben 1897 nov. 29.

Schreiber *Frigyes*, országgyülési képviselő, szül. Nagy-Szebenben 1826 dec. 14. Tanulmányait szülővárosának jogakadémiáján végezte s az erdélyi főkormányszék hivatalnoka lett. 1851. a legfőbb törvényszék magyar-erdélyi osztályának fogalmazója, majd az erdélyi főkormányszék titkára. 1869. a belügyminisztériumba osztották be, 1880. osztálytanácsos lett, 1889. miniszteri tanácsosi címmel nyugalomba vonult. 1869—71. a szászsebesi, majd a medgyesi kerületet, 1887—92. pedig a szt.-ágotai kerületet képviselte szabadelvüpárti programmal. 1892 óta a nagyszebeni II. kerület képviselője.

Schreiner *Olive*, angol irónő. Apja német lutheránus pap volt a Fokföldön, anyai nagyapja pedig londoni independens prédikátor. A 60-as évek közepén Londonba ment, hogy ott fiziologiai tanulmányokat folytasson. 1883. Meredith György biztatására *Ralph Iron* álnéven kiadta első, Story of an African farm c. regényét, melyet még Afrikában irt. E regény minden fantasztikus elem mellőzésével a költőnő személyes élményeit foglalja magában s nagy komolysággal tárgyalja az emberi lét fő kérdéseit. Későbbi művei: Dreams (allegorikus elbeszélések, 1891, 7. kiad. 1895); Dream life and real life (1893). 1894. férjhez ment Cronwright afrikai gyarmatoshoz. 1895. kemény birálatban részesitette az angol délafrikai társaság igazgatójának, Rhodes Cecilnek személyiségét és erőszakos politikáját. 1897 jelent meg Trooper Péter Halket of Machonaland c. elbeszélése.

Schreyer *Jakab*, ügyvéd, jogi iró, szül. Ugrán (Bihar) 1847 febr. 7. Jogi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Szilágyi Dezső volt igazságügyminiszter megbizásából 1892. törvényjavaslatot készitett a csődtörvény módosításáról, a fizetésbeszüntetésről és csődönkivüli egyezségről, végül a fizetésképtelen adós vagyonát érintő jogcselekmények csődönkivüli megtámadásáról. Önállóan megjelent művei: *A perorvoslatok teljes rendszere* (a m. tud. akadémia a Sztrokay-díjjal tüntette ki); *A polgári törvénykezési rendtartás* (2 köt.). Mint a magyar kereskedelmi csarnok titkára irta meg ennek 25 éves történetét, mint a budapesti hitelezői védegylet ügyésze 1896. a *12 év a hitelezői védegylet történetéből* c. művét. Ezenkivül a Magyar Igazságügyben és közgazdasági szaklapokban jelentek meg nagyobb értekezései. V.

Schreyer *Adolf*, német festő, megh. Cronbergben 1899 jul. 30.

Schroeder, 1. *Ede Ágost*, osztrák jogtudós és szociologus, szül. Teschenben (Osztrák-Szilézia) 1852 máj. 25-én. 1870. a könyvkereskedői pályára lépett és 1876. Teschenben könyvkereskedést alapitott. Ezt azonban 1882. feloszlatta és Bécsbe ment, ahol az egyetemen jog- és államtudományi előadásokat hallgatott, 1885 óta ismét szülővárosában él, mint a kereskedelmi továbbképző-iskola tanára, a halászati tanfolyam előadója, az iparbank, a kelet-sziléziai gazdasági és erdészeti egyesület s az iparegyesület titkára. S. egészen új szempontokból tárgyalta a vállalkozói nyereség nemzetgazdasági kérdését, megalapitója lett a tudományos halászati gazdaságtannak s az elmebetegek jogáról és a nemi élet jogviszonyairól irott műveivel nagy feltünést keltett. Újabban megalapitotta a jogszociálizmus néven ismert szociálpolitikai irányt. Művei: Das Unternehmen und der Unternehmergewinn vom theoretischen, historischen und praktischen Standpunkte (Bécs 1884); Die politische Ökonomie (3. kiad. 1897); Fischereiwirtschaftslehre der natürlichen Binnengewässer (Drezda 1889); Katechismus der künstlichen Fischzucht und der Teichwirtschaft (Lipcse 1889); Das Recht im Irrenwesen, kritisch, systematisch und kodifiziert (Zürich 1890); Zur Reform des Irrenrechts (u. o. 1891); Das Recht in der geschlechtlichen Ordnung, kritisch, systematisch und kodifiziert (2. kiad. Lipcse 1896); Die Pilze ein Volksnahrungsmittel (Bécs 1896); Das Recht der Wirtschaft, kritisch, systematisch u. kodifiziert (Lipcse 1896).

2. *S. Lipót* (XIV. k.) német szanszkritistát 1899. Bécsbe hivták meg egyetemi tanárnak.

Schrott *Ferdinánd* lovag, osztrák főtisztviselő és miniszter, szül. Capodistriában 1843-ban. Jogot végzett és azután (1865 óta) hol a birói, hol az államügyészi pályán működött. 1878. főügyész lett Triesztben, 1886. pedig a legfőbb semmitőszéknél főügyész. 1897 dec. osztályfőnökké tették az igazságügyi minisztériumban és ebben az állásban a Rómában megtartott nemzetközi gyülekezetben is részt vett, mely az anarkizmus ellen használandó közös fegyverekről tanácskozott. 1898 nov. 30. lovagi rendbe emelték. 1899 dec. 22-én az igazságügyi minisztérium vezetésével bizatott meg az ideiglenes Wittek-kabinetben,

melylyel 1900 jan. 19. megint visszavonult és ismét elfoglalta osztályfőnöki állását. M. L.

Schröter *Henrik Ede*, német matematikus, szül. Königsbergában 1829 jan. 8., megh. Boroszlóban 1892 jan. 3. Egyetemi tanulmányait szülővárosában és Berlinben végezte. Amott különösen Richelot függvénytani előadásai, Berlinben pedig Steiner geometriai előadásai voltak reá élénk hatással. 1854. Königsbergában promoveáltatott, 1855. pedig Boroszlóban habilitálta magát az egyetemen. Mindkét alkalomra függvénytani értekezéseket nyujtott be. 1858. Boroszlóban rendkivüli, 1861. pedig rendes egyetemi tanárrá lett. Későbbi irodalmi tevékenységét majdnem teljesen a szintétikus geometriának szentelte. E téren szerzett érdemeit a berlini akadémia 1876. a Steiner-díjjal jutalmazta, 1881. pedig Sch.-t levelező tagnak választotta. Művei: Die Theorie der Oberflächen zweiter Ordnung und der Raumcurven dritter Ordnung als Erzeugnisse projectivischer Gebilde (1880); Theorie der ebenen Curven dritter Ordnung (1888); Grundzüge einer rein geometrischen Theorie der Raumcurven vierter Ordnung erster Species (1890) és számos értekezés. Továbbá ő adta ki Steiner geometriai előadásainak 2. kötetét. KÜRSCH.

Schub (német), rendőri elszállítása valakinek bizonyos meghatározott helyre.

Schuckert *János Zsigmond*, német iparos, megh. Wiesbadenben 1895 szept. 17.

Schuk *Anna* (Lukács Vilmosné), zongoraművésznő, szül. Pesten 1863. *Ábrányi* Kornél, *Erkel* Ferenc, *Gobbi* Henrik és *Liszt* Ferenc voltak tanárai. Akadémiai oklevelet nyert s azontúl teljesen a zenepedagogiának szentelte minden erejét. Új s életrevaló zongoraoktatási tanmódszert léptetett életbe, amely a fősúlyt az ujj-, kézcsukló és a karizmok megerősítését célzó előzetes gimnasztikai gyakorlatokra helyezi. Ennek felderítésére 1897. nemcsak teljes magyarázó füzetet bocsátott közre, hanem annak alapján nyilvános taniskolát is nyitott, melynek 1898 febr. tartott első bemutatásakor meglepő eredményeket volt képes felmutatni. A Berliner Klavierlehrer folyóirat is bővebben ismertetvén S. módszerét, az a külföldön is felidézte a szakértők és az orvosok figyelmét. Elmésen kombinált gépezeteket és eszközöket talált fel, melyek segítségével eszközli az ujj-, kézcsukló- és karizmok megerősítését. Á. K.

Schulek *Vilmos* 1897 márc. 5. miniszteri tanácsos címet kapott. Újabb értekezései: *Az ibolyán túli fény elnyeletése. Átlátszó sárga anyagok fény-nyelése* (akad. felolv. 1899 ápr. 17.); *Fényhatástani tanulmányok* (akad. felolv. 1899 jun. 19.).

Schulheim *Jácint*, cs. és kir. altábornagy, szül. Zarában 1845 márc. 20. Első katonai neveltetését a marburgi hadapród intézetben nyerte, később a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett. 1864 szept. 1. hadnagygyá nevezték ki a 47. gyalogezredben. 1866 máj. 11. a 6. dsidás ezredhez helyezték át. Részt vett a königgrätzi csatában és a blumenaui ütközetben. 1868 okt. 28. főhadnagygyá nevezték ki. A hadi iskola elvégzése után 1872 nov. 1. állandóan a vezérkarhoz osztották be. 1873 máj. 1. századossá nevezték ki, 1876 febr. 1. pedig a vezérkarhoz helyezték át. 1878 Bosznia és Hercegovina okkupálásánál több izben kitüntette magát s ezért legfelsőbb elismerésben részesült. 1883 máj. a 3. dsidás ezredhez osztották be szolgálattételre, 1883 nov. 1. a 10. dragonyos ezrednél őrnagygyá nevezték ki, 1885. máj. a 2. dragonyos ezredhez helyezték át, 1887 máj. alezredessé, 1890 máj. ezredessé, okt. 14. a 8. dsidás ezred, 1891 okt. 12. az 5. dragonyos ezred parancsnokává nevezték ki. 1895. a krakói 24. gyalogdandár parancsnoka, okt. 29. vezérőrnagy, 1899 ápr. 19. a bécsi 13. gyaloghadosztály parancsnoka és máj. 1. altabornagy lett. M. I.

Schulhoff *Gyula*, osztrák zeneszerző, megh. Berlinben 1898 márc. 13.

Schullerus *Adolf*, erdélyi szász történetiró, szül. Fogarason 1864 márc. 7. Tanulmányai befejeztével a nagyszebeni tanárképezdéhez került, ahol most is működik. Munkái: Unsere Volkskirche (1898); Michael Albert (1898); kiadta továbbá Gellert és Kästner munkáit. A Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde érdemes szerkesztője, melyben számos irodalom és kulturtörténeti cikket közölt. A 100 Jahre sächsischer Kämpfe c. munkának (1897) egyik szerkesztője. E lexikonnak is munkatársa. L. M.

Schultes *József Ágost*, l. *Schult.* (XIV. k.).

Schultesia *Schrad.* (növ.), l. *Biborka* (III. k.).

Schultz *Imre*, pedagogus, szül. Herceg-Lakon (Baranya) 1848 nov. 25. Tanult Mohácson, Budán a főreáliskolában, Pesten a katolikus tanítóképzőintézetben. 1867. tanítóvá lett, 1871. a pécsi katolikus tanítóképzőhöz hivták meg tanárnak, azóta itt működik. Egy darabig az épp nevezett intézetnek igazgatója volt. Mint metodikus nevezetes munkásságot fejtett ki s a Szt. István-társaság tankönyvkiadó munkásságában is nagy része volt. Munkái a módszertanra, olvasókönyvekre, számtanra, természetrajzra, zenére vonatkoznak, mintegy félszáz kötetben, melyek több kiadást is értek. 31 évi tanársága alatt becses pedagogiai könyvtárt gyüjtött. V. ö. Iskola (Egyetemes katolikus tanügyi folyóirat, Szatmár 1895, 7. szám).

Schultz-Lupitz *Albert*, német gazda, megh. Lupitzban 1899 jan. 5.

Schulverein, l. *Iskolaegyesület* (IX. k.).

Schulzit, l. *Geokronit.*

Schunda *V. József* 1897 jan. 20. tartotta cége fennállása és működésének félszázados jubileumát s a cég 50 éves működésének a monografiáját bocsátotta közre magyar és német nyelven.

Schupp, l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Schur *Vilmos*, német csillagász, szül. Altonában 1848 ápr. 15., Kielben és Göttingában asztronomiát tanult, 1868. asszisztens lett a geodetikai intézetnél Berlinben, 1873. obszervátor a strassburgi csillagvizsgálón, 1886. igazgató s a csillagászat professzora Göttingában. 1874. a Vénuszátvonulás megfigyelésére az Auckland-szigetekre ment. Művei: Bahnbestimmung der Doppelsterne 70 p Ophiuchi (Altona 1867 és Kiel 1894); Bestimmung der Masse des Planeten Jupiter aus Heliometerbeobachtungen der Abstände seiner Satelliten (Halle 1882); Sternkatalog für 1860 nach Beobachtungen von Klinkerfues (Göttinga

1893); Die Örter der helleren Sterne der Präsepe (u. o. 1885); Ableitung relativer Örter des Mondes gegen die Sonne (1898), ezenkivül lefordította Proctor, Unser Standpunkt im Weltall (Heilbronn 1877) c. munkáját.

Schuré (ejtsd: süré) *Eduárd*, francia iró, szül. Strassburgban 1841. Szülővárosának egyetemén jogi és germanisztikus tanulmányokat folytatott. Majd beutazta Németországot, hosszabb időt töltött Bonnban, Berlinben és Münchenben, állandó összeköttetésbe lépve Strauss D. Fr.-el, Sthar Adolffal, Lewald Fannival, de főképen Wagner Richárddal, kinek legbuzgóbb francia előharcosai közé tartozott. 1867 óta Párisban él s a német irodalom ismertetése és terjesztése érdekében buzgó tevékenységet fejt ki. Művei: Histoire du Lied, ou la chanson populaire en Allemagne (1868, Goethe, Heine, Uhland dalainak mesteri fordításaival); Le Drame musical (1875, 3. kiad. 1895); La légende de l'Alsace (versek, 1884); Vercingétorix (dráma 1887); Les grands Juitic's (vallástörténeti munka, 1889); Les grandes légendes de France (1892); La vie mistique (versek 1894); L'Ange et la Sphringe (1897); Sanctuaires d'Orient (1898).

Schurig *Henrik Rudolf*, szász igazságügyminiszter, szül. Radebergben 1835 márc. 4. Jogi tanulmányainak befejezése után a birói pályára lépett és 1872. tanácsos és a kereskedelmi bíróság elnöke lett Chemnitzben, 1876. pedig tanácsos a felebbezési bíróságnál Drezdában, 1884. elnök lett. 1888. a titkos tanácsosi méltóságot kapta és az igazságügyi minisztériumban osztályfőnökké kinevezték. 1890. (Abeken halála után) szász igazságügyminiszterré lett s mint a minisztérium elnöke is szerepel. o. j.

Schuschny *Henrik*, orvos és közegészségügyi iró, szül. Prágában 1857 aug. 24. Tanulmányait részint szülővárosában, részint Budapesten végezte. 1882 elején orvosdoktorrá promoválták. Előbb a budapesti egyetemi közegészségtani intézetben mint gyakornok működött, majd kórházi szolgálatba lépett, hol közel 4 évig működött. 1887. kinevezték iskolaorvossá és az egészségtan tanárává a budapesti V. ker. áll. főreáliskolához. Irodalmi működése kevés kivétellel az iskolai higienára terjed ki. Munkái: *A csecsemő ápolása* (Budapest 1886); *Az iskolai egészségügy mai állása* (u. o. 1889); Zur ungarischen Schularztfrage (Hamburg 1893); *Középiskolai tanulók idegessége* (Budapest 1894); Über Nervosität der Schuljugend (Jena 1895); *A székes fővárosi iskolák tantermeinek világossága* (1899); *Kisebb tanulók szellemi elfáradása* (1899). Azonkivül számos cikket irt az orvosi, egészségügyi és tanügyi folyóiratokba. Az országos tanszermuzeum állandó bizottságának tagja. m. l.

Schussenried, falu a württembergi dunai kerületben a Schussen forrás közelében vasút mellett, (1890) 2791 lak., vasolvasztóval. A közeli lápban cölöpépítményeket találtak.

Schuster *Konstantin* püspök megh. Vácon 1899 jul. 23.

Schübler *Gusztáv*, l. *Schuebl.* (XIV. k.).

Schürger *Ferenc*, tanár és iró, szül. Mecenzéfen (Abauj-Torna) 1850 dec. 3. Középiskolai tanulmányait Kassán, az egyetemet Budapesten végezte. 1875. az ungvári főgimnáziumhoz nevezték ki a történelem és a földrajz tanárának, mely minőségben most is működik. Dolgozatai közül említendők: *A történelemtanítás reformjához* (Tanáregyesületi Közl.); Phönicia (Programmértekezés, Ungvár). Magyarra fordította *Stauber* A. pályanyertes művét: Das Studium der Geographie in und ausser der Schule. 1895 óta az Ungvári Közlönyt szerkeszti és ebben a minőségben, nemkülönben mint az Ungvármegyei Közművelődési Egyesület alelnöke, élénk részt vesz Ungvár és Ung vármegye politikai és kulturális mozgalmaiban és a magyarosodásnak nagy szolgálatot tesz. Újabb dolgozata: *Nansen útja* (Ungvár 1899). Átdolgozta továbbá a Scholz-féle földrajzi tankönyvet (1899). Az ungvári tanári kör elnöke. m. l.

Schvarcz *Gyula* megh. Budapesten 1900 jan. 31-én. Halála előtt megjelent: Die Demokratie (II. Band. II. Abtheilung. Römische Massenherrschaft, Lipcse 1898); *Görög történelem. Különös tekintettel az Athenei történelemre és ennek forrásaira* (I. rész, Budapest 1900).

Schwabe *Lajos*, német filologus, szül. Giessenben 1835 jun. 24. Tanulmányait szülővárosában és Göttingában végezte. 1859. Giessenben magántanárnak habilitáltatta magát, 1863. u. o. rendkivüli tanár, 1864. dorpati, 1872. pedig tübingai rendes tanár. Művei: De deminutivis graecis et latinis (Giessen 1859); Quaestiones Catullianae (u. o. 1862); Catullus műveinek kritikai kiadásai (u. o. 1866 és Berlin 1886); De Musaeo Nonni imitatore (Tübinga 1876). Azonkivül átdolgozta Teuffel Geschichte der römischen Litteratur c. munkájának 4. és 5. kiadását (Lipcse 1881 és 1890, 2 köt.).

Schwalheim, fürdő, Freiburg felső-hesseni jár.-ban, (1890) 600 lak., szénsavas forrással.

Schwanau, l. *Kowerz* (XI. k.).

Schwartz *Ottó*, főbányatanácsos, 1900 jan. 1. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Schwartz, 1. *Mária Esperance*, német irónő, megh. Ermatingenben 1899 ápr. 20.

2. *S. Vilmos*, német mondakutató, megh. Berlinben 1899 máj. 16.

Schwartzer, 1. *Ferenc* (babarci), orvos, hazánkban a tudományos elmegyógyászat megalapitója, szül. Babarcon (Baranya) 1818 nov. 25., megh. Budapesten 1889 márc. 2. Orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, a szabadságharc kitörésekor 1848. azonban hazajött és a szabadságharcot mint törzsorvos szolgálta végig Guyon tábornok oldala mellett. A világosi katasztrófa után az üldözések elől külföldre menekült és itt különösen az elmegyógyászat tanulmányozásával foglalkozott. Bejárta Franciaországot s megismerkedett az elmegyógyászati intézményekkel és már ekkor elhatározta, hogy hazája javára fordítja külföldön szerzett bő tapasztalatait s műveli az orvostudománynak ezen ágát, mely nálunk éppen nem részesült még ama figyelemben, melyet a humanizmus és a filantrópia megkövetel. 1850-ben tért vissza Magyarországba és ekkor megalapitotta Budán magánelmegyógyintézetét, mely akkor az első volt az ilyenemű intézetek között. Ezen intézet tökéletesítése, annak

a modern tudomány minden eszközeivel való javítgatása volt ambiciója és e téren nagy eredményt ért el. 1878-ig állott az intézet élén és ekkor annak vezetését fiának, *S. Ottónak* (l. o.) engedte át. S. az elmegyógyászati ügyekben csakhamar elismert tekintély lett; a helytartótanács kinevezte az állandó közegészségügyi bizottság tagjává, mely bizottságban hosszu éveken keresztül az elmegyógyászati ügyek állandó előadója volt. 1864. a kormány megbizta a pesti egyetemen az elmegyógyászat előadásával. U. e. évben Buda város képviselőjévé választotta. A tudományos mozgalmak terén kifejtett érdemeiért és lankadatlan tevékenységéért számos kitüntetésben részesült. Megkapta a kir. tanácsosi címet, a Ferenc-József-rendet, megelőzőleg pedig a tudomány és művészet: aranyérmet. Az irodalom terén számos kiváló munka tette nevét ismeretessé. Számos kisebb elmegyógyászati tanulmányon kivül megirta az első magyar elmekórtant e címmel: *A lelki betegségek kór- és gyógytana, törvényszéki lélektannal, orvosok, egészségügyi hivatalnokok és birák számára.* Tagja volt az országos közegészségügyi tanácsnak. A lipótmezei tébolyda létesítésének eszméje tőle származik, az ő tervei szerint készült és az ő felügyelete alatt épült; Magyarországon ő alapította meg az elmegyógyászati tudományt és ezen törekvésében *Balassa* János volt támogatója, *Semmelweisz* Ignác legerősebb buzdítója. A jelenkor legkiválóbb elmegyógyászai, mint Bolyó Károly, Niedermann Gyula, Laufenauer Károly, Lechner Károly, Konrád Jenő stb. az ő tanitványai voltak. A. J.

2. *S. Ottó* (babarci) orvos, elmegyógyász, az előbbinek fia, szül. Pesten 1853. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, holo doktorlevelét 1877. nyerte el. Atyja oldalán kizárólag az ideg- és elmegyógyászat tanulmányozásának szentelte idejét, 1878. már a budai magánelmegyógyászati intézet vezetője. S. tudományos működése folytán elsőrangu helyet foglal el a jelenkor elmegyógyászai között; az atyja által alapitott budai magánelmegyógyászati intézetet pedig szakszerü vezetése által világhirüvé tette, mely a külföld bármely hasoncélu intézetével kiállja a versenyt. 1883 óta az orsz. közegészségügyi tanács tagja, 1885. Szilágyi Dezső és Schnierer ajánlatára a jogi fakultáson a törvényszéki lélek- és elmekórtan magántanárává képesittetett. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbizása folytán az igazságügyi orvosi tanácsra vonatkozó törvényjavaslatot dolgozta ki, majd a tanács életbelépése után annak alelnökévé nevezték ki. 1897. a magyar vörös-kereszt-egyesület főgondnok-helyettesévé, majd 1898. főgondnokká és 1899. Lajos Győző főherceg által fő megbizottá neveztetett ki. Kiváló működéséért még több izben részesült kitüntetésben; megkapta a III. oszt. vaskoronarendet, a Medsidje-rendet és a Szt. Száva-rend csillagos középkeresztjét. Ezenkivül a német lovagrend tagja, több külföldi érdemrend birtokosa. Tagja a székesfővárosi törvényhatóság bizottságának, az országos szövetség alelnöke, a budapesti orvosi szövetség elnöke. Nagyszámu kiváló munkái közül megemlitjük: Die Bewusstlosigkeits-Zustände als Strafausschliessungsgründe im Sinne der deutsch., österreich. und ungarischen Strafgesetzgebung (Tübinga 1878): Abwehr. Richtigstellung der Diagnose der transitorischen Tobsucht (1879); *A psychoneurosis izgultsági szakának termikus kezeléséről* (Orv. Hetil. 1879); Die transitorische Tobsucht (Bécs 1880); *A törvényszéki elmekórtan tankönyve* (irta: Krafft-Ebing, ford. S., kiadja a m. tud. akadémia); *Törvényszékelmekórtani levelek* (Budapest 1887); *Az elmebetegek jogvédelme* (I. köt.; magánjogi rész; II. köt.: büntetőjogi rész, u. o. 1894—95); *Psychiatriai jegyzetek* (u. o. 1893); *Közigazgatási elmekórtan* (1897). A. J.

Schwarz, 1. *Arthur*, orvos, szül. Budapesten 1855 jul. 1. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1886—95. a nyilvános ambulatoriumban az ideggyógyászati osztály vezetője volt, 1895 óta pedig az általános poliklinika II. ideggyógyászati osztályának főorvosa. 1889. az idegkór és gyógytanból magántanári képesitést nyert. Rendkivüli tagja az országos közegészségügyi tanácsnak. Irodalmi dolgozatai: *A hörgüterek lefutása a tüdőben* (Orvosi Hetilap 1881); *Az agy hatásáról a gerincagy visszahajlási működésére* (u. o. 1886); *A Laudry-féle felhágó heveny hüdésről* (u. o. 1887) stb. A. J.

2. *S. Gusztáv* újabb műve: *Az ági öröklés kérdése* (Budapest 1897). 1899 jan. 29. a m. kir. udvari tanácsosi címet kapta.

Schwarz *Hermann Amandus*, német matematikus, szül. Hermsdorfban (Szilézia) 1843 jan. 25. 1860-tól Berlinben tanult, 1867. a berlini akadémia által megkoszoruzott irata, Bestimmung einer speziellen Minimalfläche, alapján rendkivüli tanár lett Halleban, 1869. rendes tanár a zürichi politechnikumon, 1875. Göttingában s 1892. Berlinben. S. különösen a minimál-felületek és a függvény-elmélet terén dolgozott, s egyike a matematika Weierstrass-féle iránya legkiválóbb képviselőinek. Átdolgozta Weierstrass: Formeln und Lehrsätze zum Gebrauch der elliptischen Funktionen (Göttinga 1883—85, 2. kiad., Berlin 1893, egyszersmind francia fordításban) c. munkáját. Összegyüjtött matematikai értekezései Berlinben jelentek meg 1890-ben 2 kötetben.

Schwarzbach, fürdő Liegnitz porosz kerület Lauban jár., (1890) 300 lak. Hét forrása van, vasas és szénsavas vizzel.

Schwarzburgi érdemkereszt, l. *Erdemkereszt.*

Schwarzburgi herceg, l. *Sizzo.*

Schwarzburg-Rudolstadt (XIV. k.), német birodalmi fejedelemség, (1895) 88,685 lak. Foglalkozás szerint volt erdő- és mezőgazdasággal foglalkozó 28,938, bányász és iparos 44,638, a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 7262, házi szolga és napszámos 960, katona és értelmiséghez tartozó 4344, magánzó s foglalkozás nélküli 3333. A születések száma 1895-ben 3065, a halálesetéké 1857 és a házasságkötéseké 667. Az 1896-iki termés 7428 ha.-on 7148 t. rozs, 3428 ha.-on 4618 t. búza, 3168 ha.-on 4879 t. árpa, 6006 ha.-on 55,955 t. burgonya és 5192 ha.-on 6312 t. zab.

Schwarzburg-Sondershausen, német birodalmi fejedelemség, (1895) 78,074 lak. Foglalko-

zásra nézve volt erdő- és mezőgazdasággal foglalkozó 27,293, bányász és iparos 33,364, a kereskedés és forgalom szolgálatában álló 7059, házi szolga vagy napszámos 1174, katona és értelmiséghez tartozó 4422, magánzó és foglalkozásnélküli 4288. A születések száma 1895-ben 2656, a haláleseteké 1552 és a házasságkötéseké 609. Az 1895-iki termés 1000 kg.-okban rozsból 8375, búzából 10,375, árpából 11,885, burgonyából 47,718 és zabból 14,649.

Schwarzwald-kerület, württembergi kerület, (1890) 488,431 lak.

Schwedenhöhe, falu Bromberg porosz kerületben, Bromberg mellett, (1890) 5281 lak., természetrajzi muzeummal és göztéglagyárral.

Schweinsbergi betegség, lovakban, valószínűleg növényi mérgezés következtében kifejlődő idült májgyuladás, mely Schweinsberg vidékén (Cassel kormányzósági kerület) gyakori előfordulásától nyerte nevét. HUT.

Schweninger *Ernő*, német orvos, szül. Freistadtban 1850 jun. 15-én. 1884 óta rendkivüli tanár a berlini egyetemen; 1870—79. a müncheni patologiai intézet segéde, 1875 – 80. ugyanott magántanár. 1884. kinevezték a berlini egyetem tanárává. S. különösen mint Bismarck herceg házi orvosa vált ismertté. Az elhájasodást saját módszere szerint kezeli (l. *Hájkór*, VIII. k.). Összegyüjtött munkái, Gesammelte Arbeiten, megjelentek Berlinben (1886).

Schwenzer *Károly*, német éremmetsző, szül. Löwensteinben (Württemberg) 1843 febr. 26. Tanulmányait a stuttgarti művészeti iskolán és a nürnbergi müipariskolán végezte. Később mint éremmetsző Párisban és Londonban dolgozott, ahol 1868—72. Wyon műtermében volt. Miután a bécsi világkiállítás jutalmi érmeinek készítésére hirdetett pályázaton két díjat nyert, Bécsben telepedett le, ahonnan 1875. Stuttgartba költözött. Legjobb érmei: a porosz érem az épitészet terén szerzett érdemekért, az I. Vilmos császár strassburgi bevonulása alkalmával vert érem, a berlini halászati kiállitás érme, a heidelbergai és tübingai egyetemek jubileumi érme, a Nordenskjöld-érem, a berlini földrajzi társaság Humboldt-érme, a német mezőgazdasági társaság jutalmi érme és a hanaui rajzolói akadémia érme. S., aki királyi württembergi udvari éremmetsző, több viaszképmást is mintázott.

Schwerz *Nep. János*, német gazda, tanár és szakbeli iró, szül. Koblenzben 1759 junius 11., megh. u o. 1844 febr. 11-én. 1783. Renesse gróf gyermekei mellé nevelőül ment és később a grófi jószágok kezelését bizták rá. Jó szakmunkák olvasása és kiváló mezőgazdákkal való érintkezés által S. csakhamar kiegészitette hézagos gazdasági ismereteit és a mezőgazdasági tekintetben nagyon előhaladt Flandriában és Belgiumban ismételt utazásai segélyével, miben élénk megfigyelő tehetsége nagyban elősegitette, széleskörü tapasztalatokat szerzett, melyeket Anleitung zur Kenntniss der belgischen Landwirthschaft (1806) cimü művében tett közzé. 1812-ben a fiatal Wrede herceget kisérte el Hofwylbe, Fellenberg hires intézetébe, Svájcba, melynek monográfiáját 1816. irta meg. Ugyanezen évben mint kormánytanácsos porosz királyi szolgálatba lépett és e minőségében Vesztfáliát és a rajnai tartományt utazta be a mezőgazdaság ottani helyzetének tanulmányozása céljából. Nemsokára azonban Vilmos württembergi király hivta meg S.-t azon célból, hogy egy a királyságban alapitandó gazdasági tanintézet felállításában tanácsára legyen, mire ez az intézet S. vezetése mellett 1818. Hohenheimban, a terjedelmes királyi nyári lakban, melyet a király a hozzátartozó területtel együtt e célra engedett át, meg is nyilt. Új állásában S. rendkivüli nagy tevékenységet fejtett ki. Sok évi tapasztalását ily cimü műben: Anleitung zum praktischen Ackerbau (Stuttgart és Tübinga 1823—28, 3 köt., 4-ik kiad. 2 köt. 1857) értékesitette, mely a német terjedelmes gazdasági szakirodalom legkiválóbb művei sorában Thaer és Burger tankönyvei mellett méltó helyet foglal el. S. a flandriai ekét átalakitva, *hohenheimi eke* néven mint az akkori kor egyik legfontosabb gazdasági eszköz-szerkezete mindenfelé elterjedt és több más ekeszerkezet kiindulópontja lett. Érdekes tudnunk, hogy a *Vidats-féle eke*, melynek elterjedése a magyar mezőgazdaságnak oly kiszámithatatlan hasznára vált, szintén a S.-féle hohenheimi ekének egyik szerencsés, a mi viszonyainkra különösen alkalmazott módosítása. BLS.

Schwg., latin növénynév után *Schwägrichen* Keresztély Frigyes nevének rövidítése. Szül. Lipcsében 1775 szept. 16., megh. u. o. 1853 máj. 2., mint a termékrajz tanára. Lipcse növény- és bogárvilágát, valamint a mohákat ismertette.

Schwicker *Brunó*, tanár és iró, szül. Nagy-Becskereken 1860 szept. 22. Tanulmányait Budapesten, Bécsben, Lipcsében és Berlinben végezte. A doktori és tanári vizsgálatok után 1884. mint próbaéves, 1886 óta mint helyettes tanár működött a budapesti V. ker. főgimnáziumnál, majd 1890. rendes tanár lett az V. ker. állami főreáliskolánál, ahol jelenleg is működik. Irodalmi működése főleg a földrajz és történelemre terjed ki: *Az utolsó Cilley grófok és viszonyuk Magyarhonhoz* (1882, doktori értekezés); *Általános földrajz, különös tekintettel az osztrák-magyar monarkiára* (1890); *Földrajz a polgári iskolák számára* (7. kiad. 1896); *A térképrajzolás és olvasás* (1892); *Magyarország története képekben* (1888); *Bártfa, Vajda-Hunyad, Jaák, Lőcse műtörténeti leirása* (történeti fali képek, 1896); *A szent korona története* (1896). Azonkivül munkatársa hazai s külföldi szak- és kritikai lapoknak. Újabban átdolgozta Jablonszky földrajzát (1899).

Schwimmer *Ernő* meghalt Budapesten 1898 febr. 25.

Schwitzer *Lajos* (bayersheimi) lovag, cs. és kir. altábornagy, szül. Brausdorfban (Szilézia) 1839 nov. 2. Katonai tanulmányait a bécsújhelyi katonai akadémiában kezdte meg. 1858. hadnagygyá nevezték ki a 25. gyalogezredben. 1859. részt vett az olaszországi hadjáratban. 1862 okt. 1. a hadi iskola elvégzése után a 70. gyalogezredhez helyezték át. 1865. II. oszt. századossá lépett elő a vezérkarban. 1866 máj. 10. pedig 1. oszt. századossá nevezték ki. Részt vett az olaszországi háboruban s a custozzai csatában tanusított vi-

tézségeért a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. A háboru befejezése után a vezérkar vasút-, gőzhajózási és táviró irodájába vezényelték. 1871. csapatszolgálatra az 59. gyalogezredhez, 1873 máj. 1. a katonai földrajzi intézetbe, 1875. pedig ismét a vezérkarhoz osztották be. 1876 máj. 1. őrnagygyá és a 11. hadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki. 1877 okt. 17. a 39., 1878 máj. 1. pedig mint alezredest a 60. gyalogezredhez osztották be. 1878. részt vett Bosznia és Hercegovina okkupációjában; itt szerzett érdemeiért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1879 jun. 13-án a szerajevói fő hadparancsnoksághoz osztották be, amelyet 1881 ápr. 11. vezérkari főnökké, 1882 jun. 29. pedig ezredessé való kinevezése követett. A hercegovinai felkelés elnyomásában szerzett érdemeiért a II. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1887 szept. 7. a 11. gyalogdandár parancsnokává, nov. 24. vezérőrnagygyá nevezték ki s még u. a. év nov. 24. legfelsőbb elismerésben részesült. 1888 aug. 7. a 39. gyalogdandár, 1891 ápr. 11. a mostári 18. gyalogdandár parancsnokává és 1891 nov. 1. pedig altábornagygyá nevezték ki. 1898. lett a 7. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok Temesváron. Mint hadtestparancsnokot v. b. t. tanácsossá és a 82. gyalogezred tulajdonosává, 1899 nov. 1. táborszernagygyá nevezték ki. 1882 jun. 30. tulajdonosa az olasz koronarend középkeresztjének és 1884 okt. 10. óta a szász Albrecht-rend középkeresztjének. M. I.

Schwörer-féle gőztúlhevítő, l. *Gőzkazán.*

Schybergson *Magnus Gottfried*, finn történetiró, szül. Åbóban 1851 nov. 26. Tanulmányai befejezése után 1883. kinevezték a helsingforsi egyetemen a történelem tanárává; 1886 óta igazgatósági tagja a svéd nőképző intézetnek. Levéltári tanulmányairól több finn és külföldi folyóiratban számolt be. A többszörösen pályakoszoruzott Finlands Historia (Helsingfors 1887—89, 2 köt.; ném. Arnheimtól, Gotha 1896) művén kivül említendők: Bitrag till Finlands inre historia 1721—31. (Helsingfors 1875); Hugenotterna under hertig Rohans ledning (u. o. 1877); Underhandlingarna om en evangelisk allians 1624—25. (u. o. 1880); Le duc de Rohan et la dente du parti protestant en France (Páris 1880); Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—30. (Helsingfors 1881); Historiens studium vid Åbo universitet (u. o. 1891). S. ezeken kivül a svéd irodalmi társulat (melynek 1897 óta elnöke) közlönyében: Förhandlinger och uppsatser. Finnország XVII. és XVIII. sz. történetéhez számos becses adatot szolgáltatott. Az összes skandináv államokban elterjedt Finsk tidskrift för vitterhet vetenskap, konst och politik (eddig 44 köt.) c. folyóiratban is közlött értekezéseket, melynek S. egyébiránt egyik megalapítója, 1887 óta pedig e szaklap főszerkesztője. 1890—97. teljes sorozatát adta ki a történeti tankönyveknek Finnország elemi iskolái számára. O. J.

Sciarra, *Palazzo* (ejtsd: sarra), Rómában a Corsón levő, Ponzio F. által 1600. épített palota. Képtárában Ráfael (?) u. n. hegedüse, Tizian Bellája, Palma Vecchio, Reni, Claude Lorrain képei voltak, melyek részben az olasz kormány tulajdonába, részben a külföldre kerültek.

Sciopticon, l. *Büvös lámpa* (IV. k.).

Scitovszky *János*, volt nógrádi alispánt 1899 okt. 26. orsz. képviselőnek választották.

Scl., természetrajzi nevek után *Sclater* Fülöp Luttley (XIV. k.) nevének rövidítése.

Sclerotium (gör.-lat.), gumóforma test sok gomba miceliumán, tartalékeleséget gyüjt magába s hosszu pihenés után ágat hajt és termő testté nő ki. S.-betegség esetén az elhaló növényrészen kemény, többnyire gumóforma állandó micelium támad, p. a Peziza-fajok S.-a; a *Botrytis cinerea* Pers. nevü gombával is van kapcsolata.

Scoglitti, kikötő, l. *Vittoria* (1., XVI. k.).

Scopolia *Jacq.* (növ.), a burgonyafélék többnyáréltü kopasz füve. Tőkéje vastag, szára ágatlan v. kevéságu, levele hasítatlan, épszélü, virága magános, csüngő, szennyespiros v. zöldes. Kelyhe tágas, harangforma, maradandó, a terméséssel együtt nagyobbodik. Szirma harangforma, a széle redős, gyengén ötkaréju, toktermése a felső részén fedővel nyilik. Három faja közül hazánkban a *S. Carniolica* Jacq. terem. Hazája Európa keleti része, Karnioliában, ahonnan megnevezték, elterjedésének nyugati határa van. A litvánok földjén meg a keleti porosz falvak körül elvadul. Itt a tőkéjének mérgességét nem ismerik, de valószinüleg a Kárpátok vidékéről mint használatos növényt és kerti virágot hurcolták el magukkal. Reuma, váltóláz ellen, magvesztőnek és szerelmi varázslónak használják. Orvosi hatása csaknem az. mint a mandragoráé. Állitólag az erdélyi nép is használja s az ismerete Görögországból talán már a macedoniai időből származnék. V. ö. Természettud. Társ. Közlönye (1899, 358., 359. füz.).

Scordato (olasz) a. m. elhangolt; *violino S.*, elhangolt hegedü, stb.

Scossa *Dezső* 1898 aug. 10. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Scotch grays (ang., ejtsd: szkocs gréz, a. m. skót fehér lovak), a második angol dragonyosezred, mely Claverhouses lovasaitól származtatja magát és melynek tisztán fehér lovai vannak.

Scott *Károly Stewart* sir, angol diplomata, szül. Londonderry irországi grófságban 1838. Tanulmányait Dublinban végezte és 1858. a diplomáciai szolgálatba lépett. Miután attaché volt Párisban, Drezdában, Kopenhágában, Madridban és Bernben, 1866. követségi titkárnak nevezték ki Mexikóba. Ebben a minőségben volt alkalmazva a lisszaboni, stuttgarti, müncheni, bécsi, pétervári, darmstadti és koburgi követségeknél is. 1883. nagykövetségi titkár Berlinben. 1888. bern követté léptették elő. Berlinben 1889. részt vett a Szamoa-konferenciában. 1890. pedig munkáskonferenciában. 1893. áthelyezték Kopenhágába, ahol közelebbi érintkezésbe lépett gróf Muravjevvel, a mostani orosz belügyminiszterrel. 1898 óta pétervári nagykövet.

Scripta manent (lat.) a. m. ami irva van, megmarad. L. *Littera* (XI. k.).

Scudier *Antal* báró, cs. és kir. táborszernagy, szül. Villachban (Karintia) 1818. Tizenkilenc éves korában mint hadapród lépett be a 47. gyalogezredbe. 1838 okt. hadnagygyá, 1845 jul. 25. fő-

hadnagygyá a vezérkarban, 1848 jun. 13. századossá, 1848 dec. 14. őrnagygyá, 1851 jun. 12. alezredessé, 1854 jun. 1. ezredessé lépett elő a vezérkarban. 1859 máj. 27. vezérőrnagygyá, 1867 márc. 13. altábornagygyá nevezték ki. 1848. a magyarországi téli hadjáratban Schlick hadtestében harcolt. Bárcánál 1848 dec. 11. kilőtték a lovát alóla s ő maga is megsebesülve hadi fogságba került, a honnét csak 1849 jul. 26. szabadult ki. A háboru után a katonai nevelőintézetek újjászervezésénél szerzett magának érdemeket. Részt vett az 1859-iki szárd-francia-osztrák háboruban s a solferinói csatában szerzett érdemeiért a II. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. Több éven át a hadügyminisztériumban mint ügyosztályfőnök működött. 1862. dandárparancsnokká nevezték ki Polában, 1863. a veronai, később pedig a peschierai hadtesthez osztották be. 1866. részt vett az olaszországi háboruban. A custozzai csata alatt tett megfontolatlan nyilatkozata miatt a háboru után a hadi törvényszék elé állították. A hadi törvényszék *Bamberg* altábornagy elnöklete alatt azonban oly enyhe ítéletet hozott, hogy azt felsőbb helyen elvetették és az ügyet egy másik hadi törvényszékhez utasították. A második törvényszék sem ártott S.-nek, akit röviddel azután dandárparancsnokká, 1867 márc. pedig altábornagygyá neveztek ki. Mint altábornagy később temesvári katonai parancsnok lett. Ekkor az I. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1873. v. b. t. tanácsossá, 1876. a 29. gyalogezred tulajdonosává nevezték ki. Mint temesvári katonai parancsnok Temesvár fejlesztése körül hervadhatlan érdemeket szerzett, a város hálája jeléül a róla elnevezett parkban szobrot emelt. S. mint címzetes táborszernagy vonult nyugalomba s azóta Bécsben tartózkodik. Nyugalomba vonulása után főképen közgazdasági téren működik és jelenleg is több osztrák nagyobb pénzintézet és vállalat élén áll. M. I.

Scunks, l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Scyllium *Cuv.* (állat), a porcogós halak osztályában a cápafélék közé tartozó halnem, melynek eddig 8 faját ismerik s ezek majd mindannyian a tengerek fenekén tartózkodnak, kis rákokkal és elpusztult halakkal táplálkoznak. Legközönségesebb a *S. canicula* Cuv., mely az Adriai-tengerben is közönséges, 40—70 cm. hosszura nő. D. J.

S. E., az elektrotechnikában a Siemens-egység rövidítése, l. *Elektromos mértékegységek* (VI. k.).

Sebesi főesperesség, a régi csanádi egyházmegyének egyik kerülete volt. Karán-Sebestől vette nevét s a Temes és Béga felső völgyét foglalta magában. Délen a Pogáncs (ma Paganis) patakig terjedt. KAR.

Sebes-Kőrös vizszabályzó társulat, alakult Nagyvárad székhelylyel 1854. oly célból, hogy a Sebes-Körösnek Bihar vármegyébe eső árterét ármentesítse. Érdekeltségi területe 88,326 m. hold. Védőtöltéseinek hosszusága 131.758 m. A belsővizek levezetésére kiterjedt árokhálózat, 1 nagyobb zsilip és 10 csőzsilip szolgál. BGD.

Sebestyén, 1. *Gyula,* pedagogus és történetiró, 1899 okt. 16. megkapta a kir. tanácsosi címet.

2. *S. Gyula,* irodalomtörténetiró, újabb művei: *A székelyek neve és eredete* (Budapest 1897); *Ki volt Anonymus?* (u. o. 1898); *Az avar-székely kapcsolat emlékei* (Néprajzi füzetek, u. o. 1899).

3. *S. Gergely* (zetelaki), jogtudós, szül. Zetelakán (Udvarhely) 1803 okt., megh. 1868. Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi róm. kat. gimnáziumban, jogi tanulmányait a pesti tud. egyetemen végezte, 1829. doktori oklevelet nyert. Nyomban rá az erdélyi r. kat. status kolozsvári jogi liceumához a magyar közjog, valamint az erdélyi magán- és büntetőjog rendes tanárának nevezték ki, hol h. igazgató is volt a liceum 1849. történt megszüntéig. Ezen idő alatt mint kolozsvármegyei földbirtokos ugy ezen vármegye, valamint Udvarhelyszék táblabirói tisztét is viselte. Tanárkodása ideje alatt a helyhatóságok és testületek szabályrendeleteinek összegyüjtésében úttörő volt s e részben felette becses adatokkal járult a későbbi kutatásokhoz. A szabadságharc alatt a Kolozs vármegye által kihirdetett rögtönitélő bíróságnál biráskodott; az azutáni években pedig a birói pályára lépvén, mint az Erdélyben fennállott főtörvényszék birája helyeztetett át 1861. az alkotmány alapján Maros-Vásárhelyen ismét felállított erdélyi kir. itélőtáblához, de rövid idő multán közbejött súlyos betegeskedése miatt 1865. mint kir. itélőtáblai itélőmester nyugalomba vonult. V.

4. *S. Mihály* (zetelaki), kuriai biró, az előbbinek fia, szül. Kolozsváron 1839 dec. Középiskolai tanulmányait szülőföldén, a jogi tanfolyamot 1860. Pesten végezte. Mikó Imre gróf, erdélyi kormányzó, 1861. az erdélyi kir. főkormányszékhez fogalmazó-gyakornoknak nevezte ki. 1863. a marosvásárhelyi kir. itélőtáblánál ügyvédi oklevelet nyert, u. a. évben u. o. törvényszéki biróvá kineveztetvén, az erdélyi korlátnok már 1866. a kir. itélőtáblához szavazattal felruházott előadónak rendelte be. Ez év őszén Kolozs vármegyének vármegyei főügyésze lett. Az újonnan alakult vármegye törvényhatósági szabályrendeleteinek kidolgozásában részt vett. Ezen időben jelentek meg a Kolozsváron kiadott Magyar Polgárban, valamint a Jogtudományi Közlönyben is részint saját neve, részint *Zetelaki* néven irt alkalmi, szakszerü közleményei. 1872. a kolozsvári kir. ügyészséghez kir. ügyészszé nevezték ki, 1877. a marosvásárhelyi kir. főügyészség vezetésével is megbizták, ahol már azon év utolsó napjaiban kir. főügyész lett. Felépíttette szülővárosában, Kolozsváron, a javító-intézetet, a maros-vásárhelyi és a csik-szeredai kir. törvényszéki fogházakat. Tagja volt a kolozsvári tud. egyetem állam-vizsgálati, a maros-vásárhelyi ügyvédvizsgálati bizottságoknak s igazgatótanácsosa az erdélyi kat. státusnak s főgondnoka a maros-vásárhelyi róm. kat. középiskolának. 1886 óta a kir. kuriának birája s ott büntető- és sajtóügyi előadóként működik. V.

Sebino, l. *Iseo-tó* (IX. k.).

Sebők *Zsigmond* újabb művei: *Robinson* (De Foe és Campe után, a magyar ifjuság számára, Budapest 1897); *A két árvizes gyermek* (elbeszélés, u. o. 1898); *Erzsébet királyné* (Filléres könyvtár 1898); *A kis mérnökök* (u. o. 1899); *Petőfi Sándor* (u. o. 1899).

Sebpara (növ.), l. *Sebforradás* (XIV. k.).

Secessio (XIV. k.) művészeti értelemben lásd *Szecesszionista művészek*.

Sechelles-szigetek a. m. Seychelles-szigetek (XIV. k.).

Sectile opus (lat.), szobapadozat, melyet mozaikszerűen összerakott apró márványdarabokból készítenek.

Sedentaria (állat), l. *Sörtelábuak* (XV. k.).

Seebach *Mária*, német színésznő, megh. St.-Morizban (Oberengadin) 1897 aug. 3.

Seeber *József*, osztrák költő, szül. Bruneckben (Tirol) 1856 márc. 4. Tanulmányait a brixeni gimnáziumban és az innsbrucki egyetem teologiai karán végezte. Jelenleg katonai káplán Salzburgban. Művei: St. Elisabeth v. Thüringen (epikai költemény, Steyl 1883, 3. kiad. 1896); Ein fliegendes Blatt (Brixen 1885); Judas (tragédia, Innsbruck 1887); Der ewige Jude (eposz, Freiburg i. Br. 1894, 7. kiad. 1899).

Seefried *Ottó* (buttenheimi) báró, szül. Bambergben 1870 szept. 26. A bajor udvarban nevelkedett és mint apród ismerkedett meg Erzsébet herczegnővel (l. *Gizella*, VIII. k.), királyunk unokájával, kit azután Genovában 1893 dec. 2. nőül is vett. Egyúttal átlépett az osztrák-magyar hadsereg kötelékébe. Előbb Troppauban az 1. gyalogezrednél szolgált mint főhadnagy, 1897. a görög király nevét viselő 99. gyalogezredhez, 1898. pedig a tartalékba helyezték s azóta Znaimban van állandó tartózkodási helye. Házasságából három leány született, *Gizella* (szül. 1895 jan. 4., megh. jan. 19.), *Erzsébet* (szül. 1897 jun. 10.) és *Auguszta* (szül. 1899 jun. 21.). M. L.

Seelos *Gottfried*, osztrák festő, szül. Bozenban 1832., a bécsi akadémián tanult és Sellény tájképfestőnek volt tanítványa, beutazta Tirolt és Észak-Olaszországot, azután a költői, finom színezetű tájképek hosszu sorát alkotta. Ilyenek: Zenoburg Meran mellett; Kolman, Tirolban (a bécsi akadémia gyüjteményében); Sigismundskron Bozen mellett; Mentonei részlet; Pálmaliget Monacóban; Vasárnap délután (bécsi muzeum); Vogelweidhof (az alakok Defreggertől); Vajolet-völgy, stb.

Seemann *Albin* (treuenwarti), cs. és kir. ezredes hadbiró, a közös hadügyminisztérium negyedik (igazságügyi) osztályának főnöke, szül. Lembergben 1840 ápr. 23-án. 1862 jul. 21. lépett be a hadbirói karba. 1864 márc. 20. harmadik fizetési osztályu hadbirónak nevezték ki. 1870 nov. 1. másodosztályu, 1879 nov. 1. első osztályu százados hadbirónak, 1884 nov. 1. őrnagy, 1891 nov. 1. alezredes, 1895 nov. 1. pedig ezredes hadbirónak lépett elő. 1864—68. év végéig a 23. gyalogezrednél, azután 1872-ig a katonai határőrvidéken, 1872—76 a közös hadügyminisztérium 9-ik osztályában, 1876—81. a bécsi katonai törvényszékeknél, 1881—91. a közös hadügyminisztérium 4-ik osztályában volt alkalmazva. 1891. a 2. hadtest igazságügyi előadójává, 1895. a katonai főtörvényszék iroda-igazgatójává nevezték ki. 1899 aug. 12. a közös hadügyminisztérium negyedik osztályának főnöke, u. a. év nov. 1. vezérhadbiró lett. Tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek, a Ferenc-József-rend lovagkeresztjének és a katonai érdeméremnek. M. I.

Sefer pasa gyüjteménye. Régi faragványok, képek, porcellánok, japáni és khinai műtárgyak, egyiptomi régiségek, török és persa szövetek s fegyverek, valamint az ó- és jelenkori művészet és iparművészet remekeinek gyüjteménye, melyet *Sefer pasa* (XIV. k.) alapított és a berchtoldsteini (Stájerország) várkastély hatvan termében helyezett el. Sefer pasa halála után a kastély és birtok a műkincsekkel együtt magyar kézre jutott s az értékes gyüjtemény 1899. Budapestre került, ahol közszemlére is tették.

Seftigen, Bern svájci kanton járása 195 km² területtel, 19,417 lak., Belp székhelylyel.

Segantini *János*, olasz képiró, szül. Arcóban 1858 jan. 15., megh. Felső-Engadinban, a Pontresina fölötti u. n. Schafberg-Hôtelben 1899 szept. 29-én. Szülei, szegény parasztok, korán elhaltak s akkor az 5 éves fiucska egy nagy szegénységben sinylődő nagynénihez került Milanóba, honnan egy éjszaka az Alpokba szökött. Útközt eltévedt és eszméletét vesztette; parasztok kora reggel ráakadtak, magukkal vitték és az akkor 7 éves gyermeket mint disznópásztort alkalmazták. Nemsokára újból Milanóba került, ahol az esti inas-oktatásban részt vett. Rajzolni és festeni azonban saját erejéből tanult és már első műveiben rendkivüli tehetségének adta jelét. Szerzett kis vagyonával visszament az Alpokba, hol Graubünden égig nyuló hegyei között, a Maloja hegynyereg felett emelkedő havasi legelő isteni szépségü panorámája közepette, a felhőkhöz közel, egyszerü paraszt vityillóban, nyáron pedig sátor alatt töltötte életét. Képei mind megannyi természettanulmányok az Alpok világából, a pásztorok és az állatok életéből vett részletek, melyeket bámulandó élethüség, egyszerüség és közvetlenség jellemeznek. Leghiresebbek alpesi tájképei; egyéb munkái közül említendők: Szerelem az élet forrásánál; A gyermek-gyilkos nők; Két anya (egy borjuját szoptató tehén és egy nő csecsemőjével). Utolsó éveiben: Élet, természet, halál c. képén, a párisi világkiállítás számára pedig egy kolosszális alpesi tájképen dolgozott. Számos aranyéremmel tüntették ki képeit, a szecesszionisták pedig mesterüknek fogadták s midőn — először életében — 1896. a műtárlat megtekintése végett Bécsbe ment, valósággal bálványozták. Ő azonban e tömjénezés elől csakhamar visszasietett hegyei közé, ahol a még csak 41 éves, erős férfiu két évvel utóbb meghült és mert nem engedte magát jókor havasi műhelyéből a völgybe szállítani, menthetetlenül elhalt. Benne a modern művészet elsőrangu művésze, egy mint festő és mint ember egyaránt eredeti jelenség veszett el, aki Micchetti és Titóval együtt a mai olasz művészet elsőrangu vezére volt. Művészetének ideális céljait és művészi hitvallomását mesterkétlen szavakban a müncheni Ver Sacrum folyóiratban közölte. V. ö. *Ritter* W., Giovanni S. (Bécs 1897). M. L.

Segédcirkálóhajók, l. *Cirkálóhajók* (XVII. k. 297. old. első hasáb).

Segédkör, szerkesztéseknél azt a kört nevezik igy, mely nem tartozik szorosan véve az ábrázolt körök feltüntetéséhez, hanem csak a tárgy valamely részének megszerkesztéséhez szükséges se-

gédeszköz. Igy p. az evolvens fogazású kerekek fogalakjának szerkesztéséhez dűlten fekvő vonalat gördítünk egy a kerék középpontja körül hozzá érintőlegesen huzott körön; ez a fog szerkesztéséhez szükséges S., melyet aztán a szerkesztés után kitöröljük a rajzról.

Segédtelekkönyvvezető, hatásköre, minősítése ugyanolyan, mint a telekkönyvvezetőé Azonban csak a XI. fizetési osztály 1. fokozatában lehet s igy évi fizetése 700 frt évi lakbére 150 – 300 frt. L. *Telekkönyvi vizsga.*

Seger-féle gúlák. Mivel az eddig ismeretes, tudományos alapon szerkesztett pirometerek a gyakorlati igényeknek meg nem felelnek és a fémötvények segítségével a magasabb hőfokok is csak nagyon hiányosan határozhatók meg, Seger oly agyagkeverék-sorozatot állított össze, melynek egyes számai emelkedő hőmérsékletben fokozatosan egymásután megolvadnak. Az e keverékekből készített gúlákkal akképen határozzuk meg a hőfokot, hogy a gúlákat sorrendben az égetőkemencébe helyezzük és megfigyeljük, hogy a hányadik számu gúla olvadt meg annyira, hogy a csúcsa épen lehajlik. Az előtte lévő gúla ilyenkor már teljesen, az utána következőnek pedig csak az élei olvadtak meg. Az 1. sz. gúla körülbelül 1150° C.-nál olvad meg, a következő számuak pedig 20 – 20° C. magasabb hőmérsékletben. E szerint a legtüzállóbb 36. sz. keverékből készített gúla csak 1850° C.-nál olvad meg. 1150° C.-nál alacsonyabb hőfokok megmérésére a 01 – 022. sz. gúlák szolgálnak, melyek közül a 01 – 010. számuak 20 – 20°-nyi közökkel az 1130° – 950°-ig terjedő hőfokokat, a 011 – 022 számuak pedig 30 – 30° C. közökkel a 920° - 590° C. között fekvő hőfokokat mutatják. P. L.

Segers *Gusztáv*, flamand iró, szül. Hoogstraetenben 1848 dec. 29., tanult Lierben, 1868. tanár Löwenben, 1875. Antwerpenben s 1879 óta Lierben. A belga Kempen parasztságával érintkezése folytán a falusi életet választotta rajzai tárgyává s e téren kiválót alkotott. Főművei: Dorpsgeschiedenissen (Löwen 1879); In de Kempen (Antwerpen 1882); Gelukkig (Roeselara 1887) és De Beren (Ninove 1890). Ezenkivül irt tanulmányt van Vondelről (1890).

Segesvár. 1898. állami polgári leányiskolát állítottak fel. V. ö. *Schuller* Rikárd, Gesch. d. Schässburger Gymnasiums (1896 – 79).

Segontium, l. *Carnarvon* (IV. k.).

Segösdi főesperesség. A veszprémi egyházmegye azon, ma is fennálló kerülete, mely Somogy vármegyének délnyugati (a Varjas-Kértől Babócsáig húzott vonaltól nyugatra eső) részét foglalta magában. Valaha e terület a királynék jószága volt (l. *Segösdi vármegye*, XIV. k.) s ettől vette a nevét. KAR.

Segusio, l. *Susa* (2., XV. k.).

Segustero, l. *Sisteron* (XV. k.).

Seibertz *Engelbert*, német festő, szül. Brilonban 1813 ápr. 21. Düsseldorfban és Münchenben tanult, azután Tirolban és Olaszországban járt, egy ideig Ausztriában tartózkodott, majd Münchenben telepedett le. Eleinte képmásokat festett, de neve csak Goethe Faustjához 1848—52. rajzolt illusztrációi révén vált ismeretessé. Utóbb két nagy freskóképet festett a müncheni Maximilianeumban és freskóképeket az új müncheni temető északi árkádjaiban. A száraz festékkel való sztereokrómia az ő találmánya.

Seidel *Agost*, német nyelvész, szül. Helmstedtben 1860 szept. 29. Halléban a keleti és klasszikai nyelveket tanulta és több gyakorlati segitő eszközt adott ki, különösen a keleti és egyéb nyelvek megtanulására. Ide tartoznak: Grammatik der neupers. Sprache (Bécs 1890), der japanischen (u. o. 1890), der Suaheli-Sprache (u. o. 1891), der malaischen Sprache (u. o. 1891); Grammatiken der Hauptsprachen Deutsch-Südwestafrikas (u. o. 1892); Leitfaden zur Erlernung der Dualla-Sprache in Kamerun (Berlin 1892); Theoretisch-praktische Grammatik der Hindustani-Sprache (u. o. 1893); Praktisches Lehrbuch der arab. Umgangssprache ägypt. Dialekts (u. o. 1893), der arab. Umgangssprache syr. Dialekts (Bécs 1894), der engl. Umgangssprache (u. o. 1894), der franz. Umgangssprache (u. o. 1894); Handbuch der Shambala-Sprache in Usambara (Drezda 1895). S. 1895 óta kiadja a külügyi hivatal gyarmatügyi osztálya, a gyarmat- és más misszionárius társaság támogatásával a Zeitschrift für afr. und oceanische Sprachen (Berlin). Közzétette Geschichten und Lieder der Afrikaner (Berlin 1896), egy antologiát az ázsiaiak szépirodalmából (Weimar 1896) és Transzválról irt egy könyvet (u. o. 1898).

Seidl *Antal*, hirneves karnagy, szül. Pesten 1850 máj. 7., megh. New-Yorkban 1898 márc. Nikolits Sándornak s 1870—72. a lipcsei konzervatóriumnak növendéke. Majd Wagner Rikárd partituráinak másolásában vett részt s az ő ajánlatára szerződtette Neumann Angelo szinházigazgató karnagyul először Lipcsébe, azután a Nibelung-trilogiával fél Európát átvándorló társulatához (mely Budapesten 1883 máj. végén állomásozott), utóbb Brémába és Prágába; innen 1885. Damrosh newyorki operájához ment és zenekarával nagyszabásu hangversenyeken vívta ki dicsőségét. Dirigált Bayreuthban is.

Seine, francia département, (1896) 3.340,514 lak. 1897-iki termés: 91,810 hl. búza, 17,680 hl. rozs, 400 hl. árpa, 123,700 hl. zab, 12,952 hl. bor.

Saine-et-Marne, francia département, (1896) 359,044 lak. 1897-iki termés: 2.187,570 hl. búza, 167,310 hl. rozs, 97,460 hl. árpa, 4.064,730 hl. zab, 28,731 hl. bor, 81,965 hl. gyümölcsbor, 42.144,760 kg. cukor.

Seine-et-Oise, francia département, (1896) 669,098 lak. 1897-iki termés: 1.925,610 hl. búza, 286,510 hl. rozs, 129,690 hl. árpa, 2.951,720 hl. zab, 147,389 hl. bor, 81,923 hl. gyümölcsbor, 14.293,349 kg. cukor.

Seine-Inférieure, francia département, (1896) 837,824 lak. 1897-iki termés: 2.039,470 hl. búza, 240,950 hl. rozs, 126,870 hl. árpa, 2.080,050 hl. zab, 525,719 hl. gyümölcsbor.

Seitz, 1. *Rudolf*, német festő és rajzoló, szül. Münchenben 1842 jun. 15. A festészetet eleinte atyjánál, *S. Ferenc* díszitőfestőnél és illusztrátornál (1817—83) tanulta, majd pedig Piloty iskolájába lépett. Tevékenységét genreképekkel (Uri passziók; Vischer Péter megmutatja meg-

rendelőinek a befejezett Sebaldus-sírt) kezdte, de később különösen illusztrálással, műiparral és díszítő festéssel foglalkozott. A többi közt Schiller Harangjának és Goethe Faustjának Liezen-Mayer illusztrálta díszkiadásához ő készítette az ornamentális kereteket és a szövegdíszítéseket. S. leginkább a német kései renaissance és a rokoko stilusát kedveli. 1883. a müncheni muzeum őre lett, utóbb pedig a művészeti akadémia tanárává nevezték ki.

2. *S. Sándor Miksa*, német festő, szül. Münchenben 1811., megh. Rómában 1888 ápr. 18. Münchenben Cornelius tanítványa lett és miután 1829. Józsefet eladják testvérei c. képével nagy sikert aratott és az Allerheiligenkircheben Hess Henrik vázlatai alapján néhány freskót festett, 1835. állandóan Rómába költözött. Főbb művei: Madonna az oltáron; Szent Katalint Alexandriából angyalok viszik a tengeren át; Mater amabilis; Krisztus megáldja a kisdedeket; Szent József a kis Krisztussal; Az öt bölcs és az öt dőre szűz; A tékozló fiu hazatérése. — Fia, *S. Lajos*, festő, szül. Rómában 1844. Atyjához hasonlóan a quatrocentisták irányát követi. Többnyire freskókat festett (a freiburgi dómban, a heiligenbergi kastély kápolnájában, a gyakovari dómban, a Vatikánban stb.) és jelenleg Rómában él, mint a vatikáni képtárak igazgatója.

Sela, folyó, l. *Inn* (IX. k.).

Selagineák (növ., selagófélék), kétszikű, mintegy 140 fajt számláló, leginkább a Fokföldön honos növény családja az ajakasvirágúaknak, a gubóvirágfélékkel is egyesítik. Apró cserjék, kevés fű, váltakozó egyszerű levelekkel, hiánytalan kétoldalas, többnyire szártetőző fürtérré alakuló virágokkal. Szirma ajakas, többnyire négyhimes, a porfejtő egyrekeszti. A tátogatóktól a kétrekeszti, de csak egy-egymagu termés különbözteti meg, sőt satnyulás folytán megesik, hogy a termésnek csak az egyik rekesze marad. A *Selago fasciculata* L. mintegy m.-nyi kerti dísz, jóillatu, halaványkék virággal, Fokföldről. BORB.

Selaginellaceae (növ.), l. *Selaginellafélék* (XIV. k.).

Selenus *Gustavus*, álnév, l. *Ágost* (2., I. k.).

Seligenstadt, város Starkenburg hesseni tartomány Offenbach kerületében a Majna folyó mellett, (1898) 3843 lak., vasúttal, környékén barnakőszénteleppel. Hajdani bencéskolostora kápolnájában (828–830. alapíttatott) Einhard és neje Imma sírboltja van. V. ö. *Hell*, S. und seine Merkwürdigkeiten (S. 1879).

Selinunt, antik város, l. *Szelinusz* (XV. k.).

Selmecbánya (XIV. k.) városi levéltára 1898 febr. 13. leégett (v. ö. Századok 1898, 359. old.). 1899 okt. 10. leplezték le az Erzsébet-téren állított honvéd-emléket (Tóth András műve). A bányászati akadémiában 1898-ban 11 tanár 132 tanulót tanított, kiknek nagyobb része magyar.

Seltopuzik (állat, Pseudopus Pall.), a rövidnyelvű gyíkok alrendjének *Zonuridae* családjába tartozó gyíkfaj kigyóforma testtel; első lábai teljesen hiányzanak s hátulsó lábai is csak ujjatlan csonkák. Háta gesztenyebarna, sötét rézvörös vagy szürkésbarna sötét foltokkal vagy ezek nélkül, hasa szürke, sárgabarna vagy vörhenyes barna. D-K.-i Európában, Kisázsiában és É.-Afrikában tenyészik; Dalmáciában is gyakori s itt nevezik S.-nak. Füves, bokros oldalokon tanyázik, rovarokat, csigákat és egereket eszik; könnyen szelidül. Egy méter hosszura is megnő. D. J.

Selyembél v. *horogselyem*, megkeményedett fibroin. A gubódzó hernyót ugyanis ecetfürdőben néhány órán át áztatják, minek folytán a mirigyzacskóban levő fibroin megkeményedik. A zacskókat most már tartalmával együtt kiszedik, vizben s pótlólag még szappanlében öblögetik s ezután lenyuzzák a fibroinról a zacskót és a fibroint fonallá egyenesítik ki. Az ily módon nyert fonal hossza 20–60 cm. Ezt szárítás előtt kénezni, illetőleg fehéríteni szokás.

Selyemszedő, az a halász, aki a tulajdonképeni hálót szedi; tehát a. m. léhésszedő. L. *Léhés* (XI. k.).

Selyemszövők (XIV. k.). A selyemhernyó betegségei, melyek egyidőben kétségessé tették, valjon a közönséges selyemhernyó tenyésztése tovább fentartható lesz-e, a legkülönbözőbb honosítási kisérletekre vezettek, melyek vagy nem szolgáltattak eredményt vagy pedig a rekeszpetézés általánosabb felkarolása után ismét háttérbe szorultak.

Legtöbb port vert fel a *bálványfa* selyemhernyójának (Bombyx, Saturnia Cynthia) tenyésztése, melyet egy hittérítő 1857. vitt Torinóba. Nagyobb mérvben először Guérin de Mennerville karolta fel tenyésztését Párisban. Lepkéje feltünően nagy (27 mm. hosszu, kifeszitett szárnyakkal 137 mm. széles), élénk őzbarnaszinü. A szárnyakon fehér keresztsáv vonul végig, mely egyfelől sötétbarnán, másfelől pirosas szürkén van szegélyezve, azonfelül sarlóforma szemfoltokkal vannak ellátva. Potroha szalagos vagy foltosan elrendezve s fehér szőrpamacsok láthatók. A 73 mm. hosszura növő hernyó eleintén zöldes sárga, az utolsó vedlés után fehér vagy kékes árnyalatot vesz fel s 6 hosszsorban sertékkel borított húsdarabokkal és fekete pontokkal van ellátva. Egy évben két tenyészet nyerhető utána. Tápláléka a bálványfa (Ailanthus glandulosa) és az egynyári Ricinus (R. nommunis) levelei. A K.-Indiából származó *Arindia selyemszövő* (Saturnia Arindia) előbbenivel rokon. A két fajt sokszor összetévesztették és együtt tenyésztve el is korcsosodtak.

A zöldfejü japáni tölgyfa selyemszövő (Saturnia Yama maju) tölgylombbal táplálkozik s évenkint csak egy tenyészetet szolgáltat. Simabőrü hernyója élénk zöld szinü, kifejlett állapotában a légrészek alatt különösen az 5–8 potrohgyürün ezüstös bibircscsel. Lepkéjének alapszine igen változékony: az élénksárgától a sötétbarnáig szürkés vegyülékkel mindenféle árnyalatot mutat, túlnyomólag azonban bőrsárga. Szárnyai szemfoltokkal és keresztsávokkal vannak ellátva. A *khinai barnafejü tölgyfa-selyemszövő* (Saturnia Pernyi) előbbenihez igen hasonlit. Hernyója szintén zöldbarna fejjel, fiatal korában kevésbbé nyugtalan és kényes, mint a japáni, de annál durvább selymet szolgáltat. Lepkéje állandóbbb szinü kerek szemfoltokkal, melyek kifelé sárgán és barnán, befele fehéren és barnán egyenletesen szegélyezvék. ROD.

Selymbria, l. *Szilivri*.

Semayer *Vilibáld*, néprajzi és embertani szakíró, szül. Bánfalván (Sopron) 1868 jul. 6. Középiskoláit Kismartonban és Sopronban, az egyetemet Budapesten végezte, hol filozofiai doktor is, lett. 1891. a tud.-egyetemi embertani intézetben asszisztens, 1895. segéd, majd 1898 óta segédőr a magyar nemzeti muzeum néprajzi osztályában. Hivatásából folyólag beutazta az országot és tanulmányozta a külföld muzeumait. Szakdolgozatai az Ethnographiában és a magyar nemzeti muzeum néprajzi kiadványaiban jelentek meg. E lexikonnak is munkatársa.

Sembery *Imre* megh. Ipolyságon 1898 okt. 18. Vagyonát a Felsővidéki magyar közművelődési egyesületre hagyta.

Semeiographia (gör.-lat.) a. m. jelirás; továbbá zenei hangjegyirás.

Semendria, l. *Szmederevo* és *Vég-Szendrő* (XVI. k.).

Semian *Mihály*, cseh-tót iró, bazini ág. ev. lelkész, szül. 1741, megh. 1807. Egyházi dalain kivül irta: Historické vyptáni knižat a králu uherskych (A magyar királyok és fejedelmek története 1790). Regényt is fordított magyarból.

Semiariánusok, l. *Arius* (II. k.).

Semilor v. *Similor*, l. *Mannheimi arany* (XII. k.).

Semmiségi ok, a büntetőtörvény v. bűnvádi perrendtartás fontosabb szabályainak az alsó bíróság részéről történt megsértése, ami miatt részint a felebbezésben, részint semmiségi panaszban kereshető orvoslás. A bűnvádi perrendtartás a joggyakorlat egységének megóvására taxative felsorolja a S.-okat:

Alakiak (az eljárási szabályok megsértése): 1. ha az itélőbiróság nem volt törvényesen alakítva; ha a törvény szerint kizárt biró tagja volt az itélőbiróságnak; 3. ha az itélethozásban oly biró is vett részt, ki nem volt jelen az egész főtárgyaláson; 4. ha az itélőbiróság hatáskörét túllépte, v. hatásköréhez tartozó ügyet ahhoz nem tartozónak mondott ki; 5. ha a bíróság oly szabálytalanságot v. mulasztást követett el, melyet a törvény semmiség terhe alatt tilt; 6. ha a főtárgyalást oly egyén jelenléte nélkül tartották meg, kinek jelenlétét a törvény mellőzhetetlennek nyilvánítja, ideértve a védőt azokban az esetekben, melyekben a védelem kötelező; 7. ha a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárták ki; 8. ha a perorvoslatot használónak ellenzése dacára a főtárgyalás alatt valamely semmi vallomásról v. vizsgálati cselekményről felvett v. oly iratot olvastak fel, melyet a törvény szerint nem lett volna szabad felolvasni; 9. ha a bíróság a perorvoslatot használónak a főtárgyaláson tett indítványa felett nem határozott v. indítványa ellenére, illetőleg ellenzése dacára a főtárgyaláson oly közbenszóló határozatot hozott, mely a törvénynek a vád v. a védelem szempontjából lényeges rendelkezését v. elvét sértette meg, illetőleg tévesen alkalmazta; 10. ha az itéletnek rendelkező része érthetetlen v. ha az indokolás az itélet rendelkező részének ellenmond; 11. ha az itélet törvényszerű vád nélkül van hozva, v. a vád tárgyát nem meríti ki.

Anyagiak (melyek a büntetőtörvénykönyv megsértéséből erednek): 1. ha a bíróság a büntető törvénynek megfelelő rendelkezését nem alkalmazta v. tévesen alkalmazta ama kérdésekben: hogy a vád alapjául szolgáló tett megállapítja-e valamely bűncselekmény tényálladékát; hogy a bűncselekményt a büntető törvényeknek melyik rendelkezése szerint kell minősíteni, hogy a beszámíthatóságot, a bűnvádi eljárás megindítását v. a büntethetőséget kizáró ok és melyik forog fenn; 2. ha a bíróság a büntetés kiszabásánál a törvényben megállapított büntetési tételeket v. ezeknek megengedett enyhítésénél, átváltoztatásánál v. súlyosbításánál a törvényben vont határokat nem tartotta meg; 3. ha a bíróság az 1878. V. t.-c. 92. §-át, illetőleg az 1879. XL. t.-c. 21. §-át tévesen alkalmazta v. feltételeinek fenforgása ellenére nem alkalmazta. A felsorolt alaki S.-ok közül csak az 1., 3., 4., 6. és 10. pontban megjelöltek, az anyagiak pedig csak akkor veendők *hivatalból* figyelembe, ha a vádlott sérelmére szolgáltak. S. a házassági jogban, l. *Polgári házasság* (XIV. k.). v.

Semmiségi panasz (XIV. k.). A S.-t, melyet eddigi eljárásunk csak a sajtóesküdtszéki itélet ellen ismert, a bűnvádi perrendtartás a jogegység megóvása érdekében rendes perorvoslattá emelte. S.-nak helye van: *a)* esküdtbíróság itélete ellen; *b)* a törvényszékeknek olyan itélete ellen, melyre nézve a bűnvádi perrendtartás a felebbezést kizárja; *c)* a kir. itélőtáblának első fokban hozott itélete vagy érdemleges végzése; *d)* a kir. itélőtáblának, mint másodfoku bíróságnak itélete; *e)* törvényszéknek másodfokban hozott itélete; *f)* összbüntetést kiszabó elsőbirósági itélet ellen. Mind e határozatok ellen a S. alaki vagy anyagi semmiségi okból emelhető, ezenkivül az esküdtbirósági itélet ellen akkor is, ha *a)* az esküdtszék nem volt szabályszerűen alakítva; *b)* ha az esküdtszék határozatának hozásánál szavazott esküdteknek bármelyike nem volt jelen az egész főtárgyalás tartama alatt; *c)* ha a határozat hozásában olyan esküdt vett részt, akire nézve a kizáró okok valamelyike fenforgott, kivéve ha a S.-szal élőnek a kizáró okról tudomása volt, de ezt az esküdtszék alakításakor nem érvényesítette; *d)* ha a kérdések feltevésénél a bűnvádi perrendtartás parancsoló rendelkezései meg voltak sértve; *e)* ha az elnök befejező fejtegetésében, illetőleg a kért felvilágosításra nézve az esküdteknek téves vagy a törvény rendelkezéseinek meg nem felelő jogi felvilágosítást adott; *f)* ha az esküdtek határozata lényegében homályos, hiányos vagy önmagának ellenmondó. Ez okok közül az *a)* és *b)* alatti hivatalból veendő figyelembe, a *d)*, *e)*, *f)* alattiakat vádló vagy vádlott csak akkor érvényesítheti, ha azok érdekeiket kétségtelenül sértették. Általában nem szolgálhat S. alapjául oly semmiségi ok a táblának, mint másodfoku bíróságnak itélete ellen, mely a felebbezésben megemlítve nem volt vagy amelyet a tábla nem vett figyelembe. A S. a táblának első fokban hozott itélete vagy a táblai főtárgyaláson jelen volt jogosultak által a táblának másodfokban hozott itélete ellen emelendő S.-t a kir. táblánál, minden más esetben az első foku biró-

ságnál kell bejelenteni. Alakszerüség és felterjesztés ugy, mint a felebbezésnél. A kir. kuria a S.-t ülésen kivül, tanácsülésben vagy tárgyaláson intézi el. v.

Semper idem (lat.) a. m. mindig ugyanaz, nem változó.

Sempione, l. *Simplon* (XV. k.).

Semplice (ol., ejtsd: szemplicse), zeneelőadási kifejezés, a. m. egyszerüen, minden ékesítés nélkül.

Semrad *Gusztáv,* cs. és kir. altábornagy, a vártüzérség felügyelője, szül. 1842. Katonai tanulmányait a tüzérségi akadémiában végezte. 1861 szept. 1. II. osztályu hadnagygyá nevezték ki a tengerparti tüzérezredben. 1865 okt. 1. a felső tüzérségi tanfolyam elvégzése után főhadnagygyá lépett elő a 10. tüzérezredben, 1867. pedig a 6. vártüzérzászlóaljhoz helyezték át, ahol azonban csak rövid ideig maradt, mert már 1870. a műszaki és közigazgatási katonai bizottsághoz osztották be. 1871. a felső tüzérségi tanfolyamon tanárrá nevezték ki, egy évvel később pedig a tüzérségi törzshöz osztották be s egyidejüleg a közös hadügyminisztérium VII. osztályához helyezték át. 1873 máj. 1. II. osztályu, 1875. pedig I. osztályu századossá lépett elő. 1880. a katonai érdemkereszt adományozása mellett felmentették a hadügyminisztériumban elfoglalt állásától és a 3. vártüzérzászlóaljhoz helyezték át. 1882 máj. 1. őrnagy és a 12. vártüzérzászlóalj parancsnoka lett, 1883. azonban tüzérségi vizsgáló parancsnokká nevezték ki Mostarban. 1884. a közös hadügyminisztérium VII. osztályához osztották be, a következő évben előbb elfoglalt állásába Mostárba helyezték vissza. 1887 máj. alezredessé, 1888 márc. 6. a 4. vártüzérzászlóalj parancsnokává, 1890 máj. pedig ezredessé nevezték ki. Még ugyanazon év dec. 4. az 1. vártüzérezred parancsnoka, 1892 dec. 6. pedig przemysli vártüzérségi igazgató lett. A vártüzérség felügyelőjévé 1894 okt. 12-én nevezték ki s ezen állásában 1895 máj. vezérőrnagygyá, 1898 dec. 2. a király félszázados uralkodói jubileuma alkalmából a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1899 máj. 1. altábornagygyá nevezték ki. M. I.

Semse, kisközség Abauj-Torna vármegye kassai járásában, (1891) 451 lak. Van takarékpénztára, posta-, táviró- és telefonhivatala.

Semsey *László,* országgyülési képviselő, szül. Budapesten 1869 dec. 24. Középiskolai tanulmányait Kalksburgban, jogi tanulmányait Angersben, Oxfordban és a budapesti egyetemen végezte, hol 1893. az államtudományok doktorává avatták. Tartalékos huszárhadnagy (a 7. huszárezredben parancsőr-tiszt); cs. és kir. kamarás, Abauj-Torna vármegye lótenyésztési bizottságának elnöke és ugyane megyének közgazdasági előadója. A milléniumi udvari ünnepek alkalmára a király a szertartásmesteri tisztséggel bizta meg.

Semsz-eddin *Hafiz,* l. *Persa nyelv és irodalom* (XIII. k. 953. old.).

Senaar a. m. Szennár (XV. k.).

Sendi, Dar S. tartomány fővárosa a Nilus jobbpartján, Metammehvel szemben, 6000 lak. Mielőtt az egyiptomiak elfoglalták (1822), fontos kereskedelmi piac volt, arab lakói müveltebbek voltak mint szomszédaik és ekkor 50,000 lakosa volt, közöttük számos galla- és nuba-rabszolga. De S. még most is jelentékeny karavánállomás.

Senega, Spach. (növ.), l. *Polygala.*

Senegal, l. *Szenegál* és *Szenegambia* (XV. k.).

Sentina, l. *Fenékgödör* (VII. k.).

Sentinum, l. *Sassoferrato* (XIV. k.).

Senye, kisközség Borsod vármegye miskolci járásában, (1891) 218 lak. Díszített őskori cserepek lelhelye.

Senyvedékfű (növ.), l. *Fekélyfű* (VII. k.).

Sepalodia (gör.-lat.) a. m. kelyhesedés, átalakulás v. visszaalakulás folytán a levélnek v. valamely virágrésznek, különösen a sziromnak kehelylyé v. kehelylevéllé formálódása.

Separata oeconomia (lat.), a kiskoru gyermek által megállapított önálló háztartás. A német jogban az atyai hatalom megszünését vonja maga után.

Separator (lat.), e néven ismerik gazdáink a lefölöző gépet, l. *Tejfölöző gépek* (XVI. k.).

Sepsi-Szent-György (XIV. k.). Van vasúti állomása 3 irányu elágazással, u. m. Brassó, Kézdi-Vásárhely és Csik-Szereda felé (Földvár felé tervezés alatt); önkéntes tüzoltó-egyesület; m. kir. állami dohánygyár, jelenleg 251 munkással; ker. betegsegélyző pénztár; 3 olvasó-egyesület (u. m. kaszinó, iparos olvasó-egyesület és kereskedők köre); mükedvelő egyesület; «Siculia» szabadkőmüves-páholy. A város, mint erkölcsi testület, vagyonának értéke 840,000 frtra, a város évi jövedelme pedig 70,000 frtra tehető. A városnak *Sugás* nevü, szép fejlődésnek indult nyaraló és gyógyhelye van a városhoz közel fekvő városi erdőben.

Sepsi-Szent-György új címere.

Septembriser (franc., ejtsd: szetanbrizé) a. m. politikai ellenfeleit tömegesen meggyilkolni, ugy ahogy ezt a jakobinusok Danton vezetése alatt a nagy francia forradalomban 1792 szept. 2—6. között tették. L. *Szeptemberi gyilkosságok,* (XV. k.). *Septembristák,* Portugáliában az 1822 szept. 27-iki alkotmány hívei.

Septentrio, a rómaiaknál a göncöl-szekér neve; jelenti még az északot is. L. *Boreas* (III. k.).

Septimanca, l. *Simancas* (XIV. k.).

Septimius Severus, l. *Severus* (2., XIV. k.).

Septola v. *Septionole,* olyan zöngecsoport, mely értékileg négy hangjegy helyett hetet foglal magában, p. egy negyed hangjegyre eső rendes négy 16-os helyett hét tizenhatost, az ily rendetlen beosztás épp ugy megjelölendő a 7-es számmal, mint a triola, quintola v. sextola a 3, 5 s 6-os számokkal, p. 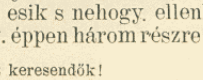 az ily zöngecsoportok előadásánál is arra kell ügyelni, hogy csak egy súlylyal adassék elő, mely a csoport első zöngéjére esik s nehogy ellenkező súlyok a csoportot két v. éppen három részre oszszák. Á. K.

Septum (lat.) a. m. sövény, rekeszfal; *S. cordis*, a szív rekeszfala; *S narium*, az orr választócsontja; *S. linguae*, l. *Nyelv* (XIII. k.).

Sérac (franc., ejtsd: szerák), a glecserek hossz- és kereszthasadásából keletkezett bizarr alaku jégtuskó, l. *Glecser* (képmelléklet).

Seracica a. m. szerecsika (XV. k.).

Seraing, belga város, (1896) 36,873 lak.

Serapeum, l. *Serapis* (XIV. k.).

Seraph, l. *Szeráf* (XV. k.).

Sercq, sziget, l. *Sark*.

Serdica, l. *Szófia* (XV. k.).

Seregbontó, l. *Requa-üteg* (XIV. k.).

Seregtestek. Két vagy több ugyanazon fegyvernembeli, egy parancsnok alá helyezett csapattest egy dandárt alkot. Megkülönböztetünk: gyalog-, lovas- és tüzérdandárokat. Két gyalog- vagy lovasdandár egy gyalog- vagy lovashadosztályt alkot, amelyekhez mozgósítás esetén más fegyvernembeli osztályok és tartalékintézetek is adatnak. Két vagy három gyaloghadosztály egy hadtestet alkot, amelyhez lovasság, tüzérség és műszaki csapatok, továbbá tartalékintézetek is adatnak. Több hadtest vagy hadosztály egyesítése és a szükséges intézetek beosztása által a hadsereg alakittatik. G. T.

Sereh, a cukornád-ültetvényben uralkodó veszedelmes, de kevésbé ismert növénybetegség.

Serena *Ottavio* báró, olasz politikus, szül. Altamuraban (Apulia) 1837 aug. 18. Filozofiai és jogi tanulmányait Nápolyban végezte, 1860. résztvett a Bourbonok ellen támasztott felkelésben, majd pedig mint kabinettitkár olasz államszolgálatba lépett. 1874. beválasztották a képviselői kamarába, ahol a jobboldalhoz csatlakozott és csakhamar bejutott az államtanácsba. Miután 1896—97. belügyminiszteri államtitkár volt, szenátor lett és 1898. a Rudini-kabinetben rövid időre elvállalta a földmívelésügyi tárcát.

Seriema (állat), l. *Cariama*.

Serinette (franc., ejtsd: szörinet), kisebb hordozható kézi verkli, 8—9 kisebb síppal, diatonikusan hangolva, mely az éneklő madarak tanítására szolgál, nevét a csiz-madártól (serin) nyerte. Á. K.

Seringe *Miklós*, l. *Ser.* (XIV. k.).

Serinus (lat.) a. m. pirók.

Sermaize (ejtsd: szerméz), város Marne francia département Vitry j.-ban, a Saulx és Rajna-Marne csatorna mellett, (1891) 2382 lak., vasúttal, szép temploma a XI—XIII. sz.-ban épült, só- és vastartalmu forrásai nevezetesek.

Sermegi *János*, l. *Zermegh*.

Sermione, földnyelv, l. *Garda-tó* (VII. k.).

Sermonetai herceg, l. *Caetani* (2., IV. k.).

Serpa, város Beja portugál kerületben, közel a Guadiana balpartjához, (1878) 6089 lak., vasúttal. Erődeit a spanyolok 1708. rombolták le.

Sertaos, l. *Chapadas*.

Sertum (lat., *serta, -orum*, néha *serta, -ae*) a. m. koszoru, virágfüzér. Koszoruforma virágzatot, sőt néha az egyszerü ernyővirágzatot is nevezik S.-nak.

Serum, l. *Szerum* (XV. k.).

Serval (állat, *Felis S.* Schreb.), a *macskafélék* családjába tartozó ragadozó emlős, melyet afrikai tigrismacskának is neveznek. Háta világos agyagsárga, hasa fehér, feketén foltos; fülei nagyok, hegyesek; testhossza 95 cm., farka 32 cm. Dél-, Kelet- és Nyugat-Afrikát lakja. Könnyen szelidíthető. D. J.

Serville *Audinet*, l. *Serv.* (XIV. k.).

Sesamella *Rchb.* (növ.), l. *Astrocarpus* (II. k.).

Sesana (Sessana), falu az osztrák-illir tengerparton (Görz és Gradiska), a Karszt egyik katlanában a bécs-trieszti vasútvonal mellett, (1890) 1180 lak., olaj- és szőllőtermelése virágzó. Közelében nagyszerü barlangok vannak.

Sesonchis (Sesonk, Sisak), egyiptomi Fáraó, l. *Egyiptom* (V. k. 776).

Set, egyiptomi isten, l. *Typhon* (XVI. k.).

Setabis, ókori város, l. *Jativa* (IX. k.).

S. et Z., l. *Sieb.* (XIV. k.).

Seuffert *Bernát*, német irodalomtörténetiró, szül. Würzburgban 1853 máj. 23. Szülővárosában és Strassburgban a klasszikai nyelveket tanulta, 1877. Würzburgban magán-, 1886. a grazi egyetemen rendkivüli és 1892. a német nyelv és irodalom rendes egyetemi tanára lett. Művei: Maler Müller (Berlin 1877); Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa (Würzburg 1877); kiadta 1890-ig az előbb Heilbronnban, most Stuttgartban megjelenő Deutsche Litteraturdenkmale des 18. und 19. Jahrhunderts, később (Schmidt E. és Suphannal) a Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte (Weimar 1884—93, 6 köt.); Schönbachhal Grazer Studien zur deutschen Philologie (Graz 1895). A weimari Goethe-Ausgabe társkiadója és szerkesztője.

Séverine, álnév, l. *Rémy*.

Sevics *Mitrofán*, bácsi gör. kel. szerb püspök, szül. Újvidéken 1854 aug. 14. A gimnáziumot szülővárosában, jogi tanulmányait Grazban és Zágrábban, a teologiát a karlócai hittani intézetben végezte. 1880. a zárai gör. keleti szerb teologiai tanintézetben az elméleti hittudomány helyettes, 1881. pedig rendes tanára lett. 1892—95. Karlócán működött, mint a szerb hittani intézet rendes tanára, majd 1895—98. a hopovói szerzetes-iskolát vezette. Közben mind magasabbra emelkedett az egyházi rendfokozatokon is. 1880. letette a szerzetesi fogadalmat, ugyanazon évben diakonus, 1881. presbiter, 1890. syncellus, 1892. patriarkai protosyncellus, 1895. arkimandrita lett. 1898. Brankovics György szerb patriarka a krusedoli zárda élére helyezte, az 1899 ápr. 6. és máj. 15. ülésezett görög-keleti szerb püspöki zsinat pedig megválasztotta bácsi (újvidéki) görög-keleti szerb püspöknek.

Sevier, folyó Utah északamerikai államban, a S. tóba ömlik, mely 8·6% szilárd anyagot és 72% klórnatriumot tartalmaz.

Sexagenarius (lat.) a. m. hatvanéves.

Sexaginta (latin) a. m. hatvan.

Sextans (lat., a. m. körhatod), általában véve a kör hatodrésze, vagy 60°-os sector. Szorosabban (tükör-S.) csillagászati műszert értünk alatta, mely két pont szögtávolságának lemérésére szolgál. Mivel a két meghatározandó pont egyszerre együtt jelenik meg a távcső látómezejében, természetes, hogy a S. esetleges rázkódtatásában mindkét kép együttesen vesz részt, ugy hogy a

műszer szilárd felállítás nélkül kézben is tartható. Ezen előnye folytán különösen a hajózásban fontos a geografiai helymeghatározás szempontjából. Egy hatodkör középpontja körül forgatható a noniust hordó alhydade (kar), mely a kör középpontja felett merőlegesen ráerősített (u. n. nagy) tükröt hord. A S. egyik küllőjén foglal helyet valamivel kisebb tükör, melynek azonban csak alsó fele tükrözik, felseje átlátszó. E kis tükörrel szemben áll a megerősített távcső. Ha ezen és a kis tükör nem tükröző felén át valamely objektumot, p. csillagot állítunk be, a S.-t a távcső optikai tengelye körül kellőképen lengetjük s az alhydadét a nagy tükörrel együtt forgatjuk, akkor könnyü elérni, hogy egy második pont képe is a nagy tükörről a kicsinyre és onnan a távcsőbe verve, az egyenesen látott ponttal együtt látható legyen. A két tükör ekkor szöget alkot egymással, amely félakkora, mint azon szög, melyet a két pont felé vont határvonal a megfigyelő szemében képezne. A két tükör szöglete a kör osztott ívén leolvasható, s hogy a szög felezése is elessék, már eleve minden félfok egésznek van számozva. A leolvasás helyes, ha a nonius nullára áll, midőn a két tükör egymással párhuzamos, azaz midőn végtelen távol pont (valamely csillag, vagy a nap, a hold) direkt és kétszeres reflexió után látott képe összeesik. Hogy a nap is megfigyelhető legyen, a nagy tükör előtt és a kis tükör mögött szines üvegek igtathatók be. Ha a nagy és kis tükör közel merőlegesek a S. síkjára s a távcső tengelye ezzel közel párhumazos, akkor e műszerrel már pontosabb mérések eszközölhetők. E célból meghatározzuk az *indexhibát*, azaz azon leolvasást, melyet nyerünk, ha valamely csillag egyszerü és kettősen reflektált képét összeejtjük és az *excentromossági hibát* azáltal, hogy egyszer s mindenkorra összehasonlítjuk ismert nőtávolságu csillagok távolságát a S.-al is. Mivel e kis tükör könnyen változik, azért újabban e helyett szivesebben teljesen reflektáló prizmát választanak s mivel az alhydade forgási tengelyének azonossága a kör középpontjával mindig bizonytalan, körsector helyett egész kört alkalmaznak, mi az u. n. excentrumossági hibát teljesen kikerülhetővé teszi. (Tükör- és prizmakör.) Különben igen sokféle szerkezetben jelenik meg a S., egyebek között van zsebben hordható S. is. Csillagmagasságok lemérésére mesterséges horizontot alkalmaznak, higanyfelületet vagy vizszintesen állított üvegtükröt és a S.-ban a csillagot s a tükörben reflektált képét ejtjük össze. A magasság ekkor a leolvasás felével egyenlő. Tengeren a csillagoknak a látás hatásáról való távolságát mérik meg. Különösen egyszerüen mérhető meg a hold távolsága egyes állócsillagoktól vagy a naptól, mi a geografiai hosszuság meghatározására fontos. L. még *Csillagászati műszerek* (IV. k.). köv.

Sextarius (lat.), római ürmérték, folyadékokra nézve $^1/_6$ congius, száraz testekre $^1/_{16}$ modius, mindkét esetben 12 cyathusra osztva = 0·547 liter.

Seychelles-szigetek (XIV. k.), (1894) 17,625 lak., melyek közül 12,608 róm. kat. és 2636 protestáns. A közoktatást egy felekezet nélküli állami iskola (72 tanulóval), 20 róm. kat. hittérítők iskolája (1688 tanulóval) és 8 angol misszió-iskola (416 tanulóval) teljesíti. A kormány 1894-ben 12,564 rupiát költött ezen iskolákra.

Seydewitz, 1. *Ottó Tivadar*, német politikus, megh. biesigi birtokán 1898 nov. 12.

2. *S. Pál*, szász miniszter, szül. Lauterbachban 1843 máj. 3. Miután a jogot végezte, államszolgálatba lépett és 1871. a közoktatásügyi minisztériumba hivatott meg kisegitőnek. 1876. kormánytanácsos lett, 1877. előadó tanácsos és 1879. titkos tanácsos, 1892. közoktatásügyi miniszter. Átdolgozta a Codex des im Königreich Sachsen geltenden Kirchen- und Schulrechts 3. kiadását (Lipcse 1890) és 1873 ápr. 26. kiadta magyarázattal a szász királyi népiskolai törvényt (u. o. 1888, 2. kiad. 1896), 1895 óta egyúttal a szász király házi minisztere.

Seyfried *József*, a pestvidéki kir. törvényszék elnöke, szül. Gölnicbányán (Szepes) 1849 okt. 19. A jogot az eperjesi jogakadémian végezte, 1873. Budapesten az ügyvédi vizsgát letette. Birói pályáját 1872. a budai törvényszéknél mint aljegyző kezdte meg, 1878. Besztercebányára törvényszéki, 1889. budapesti kir. táblai birónak nevezték ki. A kir. táblák decentralizációja alkalmából Temesvárra került, 1892 jan. 1. pedig a sátoraljaújhelyi törvényszék elnöke lett. 1898 jun. 5. nevezték ki a pestvidéki törvényszék elnökévé s jelenleg is e helyen működik. Jogszolgáltató működésének súlypontja a polgári szakon nyugszik. v.

Seyo, Magyarország középkori földrajzában a. m. Sajó.

Séze *Raimund*, l. *De Sèze* (V. k.).

Sforzato v. *sforzando* (ol., ejtsd: szforcáto, szforcando), zeneelőadási műszó, a. m. erősebben hangsúlyozva, mely azonban mindig csak egyes hangok- vagy hangzatokra vonatkozik, mig a többi azután ismét rendes hangsúlyozás alá esik, megrövidítve sfz., mit gyakran a következő jegy > is szokott pótolni az illető hang fölé helyezve, p.:

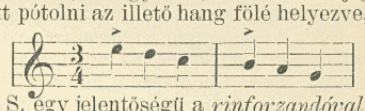

stb. A S. egy jelentőségü a *rinforzandóval*, rövidítve *rfz. Sforzato piano*, a. m. erősen s azután gyengén, de e kifejezés csak az ének, a vonós és a fuvóhangszerekkel szemben érvényesülhet, a zongora-müvekben nem használják. á. k.

Shapira, régiségkereskedő, l. *Hamisítás*.

Shaw, latin növénynév után *Shaw* Tamás neve. Szül. Kendalban 1692., megh. mint oxfordi tanár u. i. 1751. Mint pap Afrika északi részét és Keletet utazta be s e vidék növényzetét ismertette.

Shawneetown (ejtsd: saonitaun), Illinois É-amerikai állam Gallatin grófságának főhelye, az Ohio mellett, (1890) 3266 lak., sófőzéssel és szénbányákkal.

hellmounds, l. *Amerikai régiségek*.

hepherdia *Nutt.* (növ.), l. *Ezüstfafélék* (VI. köt.).

Sheppard *Meadows Eliza*, l. *Hunt* (2).

Sherry Cobbler (ejtsd: serri kabblör), amerikai ital, melynek alkotó részei sherry, jég, cukor és citrom vagy narancs, némelykor málna, eper vagy

ananász-szörpöt és egy kanál kuraszaót is adnak hozzá. A S.-t vékony szalmaszálon vagy üvegcsövön keresztül szörpölik.

Shillong, Asszam brit-indiai tartomány Khazi- és Dsaintia-hegység kerületének fővárosa, a Chef Commissioner székhelye, (1891) 14,027 lak., templommal, nyomdával, vizvezetékkel.

Shirley (ejtsd: sörli), város Hamp angol grófságban, Southampton közelében ÉNy-ra, (1891) 15,898 lak.

Shirting, l. *Pamutszövetek* (XIII. k.).

Shitomir, l. *Sitomir* (XV. k.).

Shorea *Roxb.* (növ.), a Dipterocarpeák génusza, 25 faja Ázsia forró vidékein terem. A *S. robusta* Roxb. és *S. Tumbagaia* Roxb. az áldammarafa. Kelet-Indiában él, gyántája (Saulgyánta vagy K.-indiai dammaragyánta) az igazi dammarához hasonló, hajószuroknak használják. Kemény és nehéz fáját saul, sãl vagy surreyn néven árulják és feldolgozzák.

Sibinjani Jank a. m. *Szibinyáni Jank* (XV. k.).

Sibrik (szarvaskendi), ősrégi vasvármegyei nemes *család*, mely a Körmendtől nem messzire fekvő Szarvaskendben ma is birja ősi jószágát. Törzs-ősének bizonyos Sigfried-et tartják, kitől a S. név is származott volna; lehet azonban, hogy a S. név a Sebridus névből származott. A család tagjai közül említendők: *S. László*, Vas vármegye követe a rákosi országgyülésen (1505); *I. Osváth*, kir. kamarai tanácsos (1527); *György*, Várad parancsnoka (1585); *Miklós*, II. Rákóczi Ferenc hive és udvarmestere, ki urát a számkivetésbe is követte; megh. Rodostóban 1735. nehány hónappal Rákóczi után, okt. 7. A rodostói gör. kat. templomban van eltemetve Bercsényi és Esterházy Antal gróf sírja mellett. L. még *S. Gergely* (XIV. k.). M. L.

Sichermann *Bernát*, jogi iró, szül. Ér-Mihályfalván 1860 márc. 1. Középiskolát Eperjesen, jogot a budapesti egyetemen végzett, ahol az államtud. államvizsgát s a 3 jogtud. szigorlatot letette. 1881. a *Szóbeliség s irásbeliségről a perrendtartásban* c. értekezése az egyetemen pályadíjat nyert. 1884. Budapesten ügyvédi vizsgát tett s azóta Kassán ügyvédi gyakorlatot folytat, ahol az ügyvédi kamara választmányának, a városi törvényhatósági bizottságnak s a kassai jogakadémia jogtudományi államvizsga-bizottságának tagja s a felsőmagyarországi takarékpénztár igazgatóságának alelnöke. *A chequeről* (Kassa 1895) és *Az osztrák cheque-törvényjavaslatról* (Budapest 1897) tanulmányán kivül a jogi szaklapokban sok cikke és értekezése jelent meg. v.

Sickler *János Volkmar*, német pomológus, szül. Güntherslebenben 1742., megh. a Gotha mellett levő Kleinfahnernben, hol pap volt, 1820 márc. 31. Deutscher Obstgärtner (Weimar 1794–1824, 22 köt.) c. műve a pomológia első helyesebb rendszerbe szedése.

Sicolsburgum, Csik-Szereda latin neve.

Sideritis *Tourn.* (növ.), l. *Sármányvirág.*

Sidlovec (Szydlowiec) város Radom orosz-lengyel kormányzóság Konszk kerületében, (1892) 6423 lak. Közelében vasércbányák vannak.

Sidon, l. *Szidon* (XV. k.).

Sieber *Ferenc Vilmos*, l. *Sieb.* (XIV. k.).

Siegel *Henrik*, német jogtudós, megh. Bécsben 1899 jun. 4.

Siegert *György*, német drámairó, szül. Weissenohnban (Oberfranken) 1836 febr. 29. Tanulmányait Münchenben végezte, egy ideig a festészettel foglalkozott, később a müncheni hadapródiskola tanára lett és 1880. nyugalomba vonult. Művei: Klytämnestra (tragédia, München 1871, 3. szinpadi kiad. 1881); Der Graf von Provence (romantikus vigjáték, München 1873); Kriemhild (tragédia 2 részben, u. o. 1887–88). Kéziratban levő drámái: Das Ende des Roy Soleil; Dom Pedro.

Siegesthaler, l. *Győzelmi tallér* (VIII. k.).

Siegfried, 1. *Walter*, német regényiró, szül. Zofingenben (Svájc) 1868. Mindjárt első regényeivel magára vonta a nagy olvasóközönség figyelmét, de a legszigorubb kritika is a legnagyobb elismeréssel adózott fényes tehetségének. Eddigi munkái: Tino Moralt (művész-regény, 1890); Fermont (regény, 1893); Um der Heimat willen (elbeszélés, 1897). M. L.

2. *S.*, a Nibelung-ének hőse, l. *Szigfrid* (XV. k.).

Siemens *János György*, a berlini Deutsche Bank igazgatója, szül. Torgauban 1839 okt. 21. Eleinte a porosz igazságügyi szolgálatban működött. 1870-ben mint igazgató belépett a berlini Deutsche Bankhoz, melynek alapításában ő is részt vett s mely az ő vezetése alatt a világ legnagyobb magánbankjává fejlődött, különösen Németország tengerentúli összeköttetéseinek fentartására és megszilárditására törekedve. 1874 óta több izben tagja volt a porosz képviselőháznak, valamint a német birodalmi gyülésnek, ahová szabadelvü programmal 1898. ismét beválasztották. Újabban megalapitotta az anatóliai vasutakat, melyeket most is igazgat. 1899 dec. nemesi rangra emelték.

Siemens-féle kemence, l. *Üveg* (XVI. k. 563. old.).

Sierra Parima, l. *Parime* (XIII. k.).

Sievers *Vilmos*, német geográfus és utazó, szül. Hamburgban 1860 dec. 3. Jenában, Göttingában és Lipcsében végezte tanulmányait, 1884–1885-ig beutazta Venezuela nyugati részét, 1886. Columbiát (a berlini földrajzi társaság megbizásából) és 1887. Würzburgban magán-, 1890. Giessenben rendkivüli egyetemi tanár lett. 1892–1893-ig ismét Venezuelában járt. Művei: Über die Abhängigkeit der Konfessionsvertheilung in Südwestdeutschland von den früheren Territorialgrenzen (Göttinga 1883); Reise in der Sierra Nevada de Santa Marta (Lipcse 1887); Die Cordillere von Merida (Pencks, «Geogr. Abhandlungen», Bécs 1888); Zur Kenntnis des Taunus (Stuttgart 1891). Több szakemberrel kiadta az Allgemeine Länderkunde részeit: Afrika (Lipcse 1891); Asien (u. o. 1892); Südamerika (1893); Australien und Polynesien (u. o. 1895). Második venezueliai útjának eredménye: Zweite Reise in Venezuela (Hamburg 1896, a Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft zu Hamburg 12. kötete és térképeket adott ki Venezuela természeti földrajzához a Petermann's Mitteilungen folyóiratban (Gotha 1896).

Sifanto, l. *Szifanto* (XV. k.).

Siftelni, dunai hajós nyelven a. m. a hajó terhén könnyíteni avégből, hogy a hajó sekély helyeken v. folyamrészen átjusson. Az ekként könnyített hajót anyahajónak, azt pedig, mely terhének egy részét átvette, siftelő hajónak nevezik.

Sigerus, l. *Lerchenfeld* (2., XI. k.).

Sigmaringen, 1. *porosz kerület*, (1898) 65,752 lak. — 2. *S. város* ugyanakkor 4321 lak.

Sigmatismus (gör.-lat.), a régibb római költők szokása, hogy néha az *is* és *us* végzetü szavakból, ha mássalhangzóval kezdődő szó következett, az *s* hangot kilökték, hogy a szótag helyzeténél fogva ne legyen hosszu.

Sigmond *Dezső*, közgazda, szül. Maros-Begáton (Maros-Torda) 1844 aug. 1. Kolozsváron és Bécsben végezte középiskolai tanulmányait, aztán a bécsi műegyetemre iratkozott be. Visszajövén, átvette atyja szesztermeléssel, sörgyártással, állattenyésztéssel összekötött mezőgazdaságának vezetését és tevékeny részt vett az erdélyi közgazdasági mozgalmakban. Elnöke volt a kolozsvári kereskedelmi és iparkamarának, és az ő kezdeményezésére létesültek a kolozsvári áruraktárak és az ő és a Bánffy Ádám báró kezdeményezésére az évenként való tenyészállatkiállítás. 1884—96. ciklusokon át Kolozsvár második kerületének képviselője volt szabadelvü programmal. Müve: *A szeszmonopolium alkalmazása hazai viszonyainkhoz és az általa elérhető állampénzügyi eredmények* (1887). 1898 jul. 23. megkapta a harmadoszt. vaskorona-rendet.

Signal, l. *Jelzés* (IX. k.).

Signan, l. *Sugnan*.

Signia, l. *Segni* (XIV. k.).

Sigurd, álnév, l. *Hedenstjerna* (VIII. k.).

Sijmons (ejtsd: szájmonsz) *Barend*, németalföldi nyelvész, szül. Rotterdamban 1853 nov. 18-án. 1881 óta egyetemi tanár Groningenben. Az ősmondák terén fejtett ki nagyobb mérvü kutató tevékenységet. Megjelentek tőle: Untersuchungen über die Völsungasage (1876); Zur Helgisage (1877); Zur Kudrun (1884); Bijdrage tot de dagteekening der Eddaliederen (Adalék az Edda-dalok előállási idejének megállapításához, 1887). S. irta Paul: Grundriss der germanischen Philologie c. vállalatában (Strassburg 1890) a Heldensage-ról szóló fejezetet, kiadta s bevezetéssel és magyarázatokkal látta el a Kudrunt s az Edda-dalokat. A—A.

Sikán, l. *Chicane*.

Síkh, l. *Szikh* (XV. k.).

Sikló, szilárd és a földön fekvő felépítménynyel biró ama kötélpályák, melyeken rendesen a lefelé haladó kocsi súlyát felhasználjuk a fölfelé haladó kocsi vontatásához. A még hiányzó vontatóerőt rendesen álló gőzgépekkel pótoljuk. Düsseldorf és Elberfeld között azonban Erkrath és Hochdahl állomások között a síkpályán haladó lokomotivokat használják. Az emelkedés 2450 m. hosszu, a lejtő viszonya 1 : 30-hoz. Az egyik vágányon lefelé jövő vonat és mozdonyának súlya segít fölvontatni a másik vágányon egy lokomotivval vontatott s egy másodiktól tolt vonatot. A kötélpályáknak újabban mindinkább terjedő neme a *kábel-vasút*. Mig az előzőknél a kocsik a kötéllel szilárd kapcsolatban voltak, itt a föld szine alatt levő csatornákban az u. n. végnélküli kötél folyton halad s a kocsikat tetszés szerint lehet hozzáerősíteni vagy leakasztani. E rendszerrel legyőzték a legnagyobb nehézségeket is és ma már Amerika összes nagyobb városaiban ezekkel közvetítik a közúti forgalmat, annyira, hogy csak Chicagóban 160 km. e vasutak hossza, Észak-Amerikában pedig mintegy 2000 km. L. még *Hegyi pályák* (IX. k.). D. S.

Siklóssy *Gyula* újabb müve: *A conjunctivitis gonorrhoicáról, különös tekintettel annak gyógyítására* (Budapest 1897).

Sikó *Miklós* (Mihály), festőművész, szül. Erdélyben 1820 körül, régi székely családból. Már kora ifjuságában nagy festői hajlamot és tehetséget árult el, minthogy azonban Erdélyben az ő fiatalságában (a harmincas és negyvenes években) nem létezett képzőművészeti intézet, mint naturalista fejlesztette szép tehetségét. Sikere oly nagy volt, hogy müveivel csakhamar a nyilvánosság elé léphetett. Később a bécsi és münchcni akadémiákban képezte magát, majd visszatért hazájába. Kolozsváron telepedett meg és egész sorát festette meg a szebbnél-szebb aquarell-arcképeknek. Igen keresett festő volt és alig van Erdélyben nemes család, mely ne birna S.-tól festményeket. Munkásságának súlypontja az ötvenes évekre esik.

Síkpálya-jellegünek nevezzük a hegyi pályákkal (l. o.) ellentétben azokat a vonalakat, melyeken 10 per mille emelkedés nincsen, avagy csak elvétve rövidke vonalrészeken alkalmazták. A kisebb emelkedések kisebb építési nehézségekre mutatnak, ezért a S.-k rendesen az olcsóbb vasutak közé sorolhatók.

Silaraya, l. *Saleijer*.

Silberstein (Ötvös) *Adolf* megh. Budapesten 1899 jan. 12.

Sillometer (franc.-gör.), a hajó gyorsaságának mérésére szolgáló műszer, mely egy hidrometrikus inga működésén alapszik.

Silluk (Silkavi), néger néptörzs Afrikában, a Fehér-Nilus nyugati partján, az É. sz. 11. és 9°-a között. Számukat egy millióra becsülik. Arcszinük sötét, vonásaik nem kifejezetten négerszerüek, göndörhajuak és Schweinfurth szerint Közép-Afrika nemesebb fajaihoz sorakoznak. Testük, melyet hamuréteggel fednek be, közepes nagyságu, hajukat művésziesen fésülik, alsó metsző fogaikat kitörik, felső és alsó ajkukat átlyukasztják. A férfiak egészen meztelenül járnak, a nők ágyékuk körül bőrkötényt viselnek. A körülmetélést és a tetoválást nem ismerik. Nyelvük a többi nilusi nyelvekkel van rokonságban. Szomszédaikkal folytonosan háboruskodnak, de egyúttal földmíveléssel, állattenyésztéssel, vadászattal és halászattal foglalkoznak. Eredetileg önálló államot alkottak, melynek élén egy despota király (bondu) állott, ki Denabban, majd pedig Fasodában székelt. 1861. az egyiptomiak hatalma alá kerültek, de a máhdi fölkelése alkalmával visszanyerték függetlenségüket. V. ö. *Schweinfurth*, Im Herzen von Afrika (Lipcse 1878).

Sillye *Gábor*, a Hajdu-kerület utolsó kapitánya, szül. Hajdu-Böszörményben 1819 márc. 21., megh. u. o. 1894 jan. Az 1848—49-iki országgyülésen Hajdu-Böszörmény képviselője volt, utóbb pedig

a Hajdu-kerület kormánybiztosa. Ő alakította a bácskai huszárezredet és az 52. és 53-ik honvédzászlóaljakat. 1849-ben a Hajdu-kerület főkapitányává s a nemzetőrség főparancsnokává nevezték ki. A szabadságharc után egy ideig bujdosott, 1850 márc. 24. azonban elfogták s 1851 okt. 8. a pesti haditörvényszék kötél általi halálra, kegyelem útján pedig 10 évi várfogságra ítélte. Büntetését az olmützi várban töltötte. Kiszabadulván, szülőföldére tért vissza, hol az alkotmányos korszak beállta után a Hajdu-kerület főnállásáig (1876) kapitány volt.

Silović (ejtsd: silovics) *József*, horvát jogtudós, szül. Prapatujakban (horvát tengerpart) 1858 szept. 8. Jogi tanulmányait a zágrábi egyetemen végezte, ahol 1884. doktori címet nyert. 1886—1887. a bécsi, lipcsei, strassburgi, bolognai és nápolyi egyetemeken büntetőjogot hallgatott. 1894-ig Zágrábban előbb a járásbíróságnál, majd a horvát országos kormány igazságügyi osztályában működött. 1894 óta a zágrábi egyetemen, ahol már 1890. magántanárrá habilitálták, a büntetőjog rendes tanára. Művei közül említendők: Az önvédelemről (horvátul, 1890); A büntetőjog rendszere Janka K. dr. után (horvátul, 1893); A polgári perrendtartás kommentárja (horvátul, 1894); Gesetzgebung und Literatur des Strafrechts in Kroatien (a Mitteilungen der internationalen kriminalistischen Vereinigung 6. évfolyamában). 1892 óta a zágrábi jogászegyesület horvát nyelvű havi folyóiratának szerkesztője.

Silphium (növ.), az ókori görögök illatos és kedvelt növénye, s Kyrene északafrikai vidéken nőtt. Keleten, különösen Persiában kellemetlen foghagymaszagu más füvet hivtak igy, valószinüleg a Scorodosma foetidumot. Ma S. mint Linné-féle génusz, fészkes, többnyáréltü fű. Virága magános, sátorozó vagy ágas-bogas helyzetü, sárga. A *S. perfoliatum* L. É.-Amerikából származó kerti virág, de itt-ott seregesen el is vadul. A *S. laciniatum* L. 1—2 m. magas, tojásdad levele mélyen és szárnyaltan hasogatott, szorosan észak és dél felé helyezkedik. Hazája Észak-Amerikának prairie-je; l. *Kompasznövények* (X. k.). BORB.

Silt, l. *Sylt* (XV. k.).

Silvaplana (Silvaplauna), falu Graubünden svájci kantonban, 1816 m. magasban, a S.-i és Campfèri-tó között, szép gyepes hegylejtőn, 300 lakossal.

Silverton (ejtsd: szilvertn), bányaváros Új-Dél-Wales DNy-i részében, Broken Hill közelében, vasút mellett, (1894) 1400 lak., jelentékeny ezüstbányákkal; közelében Eurowie mellett cinnércetelepekkel.

Silvestre (ejtsd: szilvesztr) *Pál Armand*, francia iró, szül. Párisban 1837 ápr. 18. Katonai pályára lépett, 1869. a technikán végezte tanulmányait. 1870. a pénzügyminisztériumnál szolgálatba lépett, ahol végre a könyvtári és levéltári osztály második főnöke lett. Irt verseket Rimes neuves et vieilles, George Sand előszavával (1866); Poesies, les Amours, la Vie, l'Amour (1866—74, hasonlóképen George Sand előszavával) és más több versgyüjteményt. Irt továbbá Rabelais modorában több regényt és novellákat, u. m.: Les Malheurs du commandant Laripète (1881); Vie pour rire, les sarces de mon ami Jacques (1881); Les mémoires d'un galopin (1881); Le péché d'Ève (1882); Madame Dondin et Mademoiselle Phryné (1883); Contes pantagruéliques et galants (1884); Histoires extravagantes (1892); Izéyl (tragédia Sarah Bernhardt számára, 1893); Récits de bonne humeur (1896); Histoires gauloises (1898) stb. Irt továbbá különböző szindarabokat a legkülönbözőbb fajból, a komikus operától a vallási miszteriumig. L. még *Francia irodalom*.

Sima gyapju, l. *Göndörödés* (VIII. k.).

Sima mívelés, a kukoricának töltögetés nélkül való mívelése. Nálunk egész a legutóbbi időkig a tengeri tő körül a földet felhalmozták (töltögették). A nyolcvanas évek közepén kezdte Mokry Sámuel gazda s a töltögetésnek elhagyását ajánlotta. Az ez irányban tett kisérletekből tényleg az tünt ki, hogy kontinentális klima alatt a S. előnyösebb és pedig annál inkább, minél szárazabb az időjárás, mert a töltögetéssel lényegesen előmozditják a talaj kiszáradását, ezért a sik vidékeken a S. ajánlatosabb, feltéve, hogy a töltögetést kapálással helyettesitik. Némelyek azt vélik, hogy a fel nem töltött tengerit a szél könnyen kidönti, mert nem képes oly erősen meggyökerezni. Ez azonban csak azon esetben fordul elő, ha a tengeriföld őszszel nem lesz kellő mélységre felszántva. CSB.

Sima őrlés, l. *Őrlés* (XIII. k.).

Sima part, oly partrész, mely ment omlástól, gyökértől avagy egyéb a viz lefolyását gátló akadályoktól.

Simar *Hubert Teofil*, kölni érsek, szül. Eupenben 1835 dec. 14. Egyetemi tanulmányait Bonnban és Münchenben végezte. A teologiát a kölni érseki szemináriumban tanulta, ahol 1859. pappá szentelték. Miután rövid ideig Bonnban káplánkodott, az ottani érseki konviktus repetense lett, egyúttal pedig a bonni Frigyes Vilmos-egyetemen az újtestamentumi exegézis magántanárává habilitáltatta magát. 1865. a teologia rendkivüli, 1880. rendes tanárává nevezték ki. 1891. megvált az egyetemtől és paderborni püspök lett. 1899 okt. 24-én megválasztották kölni érsekké. Több teologiai munkát irt, mint: Theologie des h. Paulus (1883, 2. kiad.); Lehrbuch der Moraltheologie (3. kiad. 1893); Gewissen- und Religionsfreiheit (1894, 3. kiad.); Lehrbuch der Dogmatik (4. kiad. 1899); Lehre vom Wesen des Gewissens in der Scholastik des XIII. Jahrhunderts (1. köt. 1885).

Simbabye, l. *Zimbabye* (XVI. k.).

Simics *György* (XIV. k.), szerb államférfiu. 1897 elején elfoglalt miniszterelnöki állásáról még ez év okt. 23. visszalépett, mire Sándor király Gyorgyevicset nevezte ki helyére. Azóta S. nem jutott álláshoz. A radikálisok ellen indított nagy hajsza folyamán (1899 okt.) a közvádló a Knezevics-merénylettel kapcsolatban S.-re is ki akarta terjeszteni az összeesküvés vádját. Azzal gyanusította ugyanis, hogy S. miniszterelnök korában Gruics szt.-pétervári követhez irt levélben azzal dicsekedett, hogy Montenegro fejedelmével (Sándor király ellen) egy fontos kérdésben (valószinüen a király tervezett eljegyzésében) összejátszott volna és hogy arra is kérte Gruicsot,

hasson oda, hogy Milán exkirálynak Ausztriából (ahol akkor tartózkodott) távoznia kellene. A hadi törvényszék azonban kivételesen nem méltatta eléggé a közvádló adatait és igy S.-et nem bántották. M. L.

Siminhan, bányaközség Dolnja-Tuzla boszniai kerületben, a Doboj—Dolnja-Tuzla—S. boszniai államvasútvonal végállomása, (1890) 110 lak., nagy sóbányával, melyből a sós vizet Gornja-Tuzlában gőzszivattyuval hozzák felszinre és 4 km. hosszu csővezetéken S.-ba szállítják.

Simmons *János Lintorn Arabin* lord, brit tábornok, szül. Longtonban (Somerset) 1821. Katonai kiképeztetését a woolwichi katonai akadémiában nyerte s 1837 dec. mint hadnagy belépett az angol hadsereg mérnöki karába. Kezdetben Amerikában szolgált, 1846 óta a vasúti üzletvezetőségnél, végre pedig mint a vasúti osztály titkára a kereskedelmi minisztériumban működött. 1853. szabadságoltatván, Törökországban járt, ahol Stratford de Redcliffe lord nagykövet megbizásából különféle diplomáciai feladatot végzett. A krimi háborut mint angol megbizott Omar pasa főhadiszállásán küzdötte végig és különösen a kisázsiai harcokban olyannyira kitünt, hogy a szultántól díszkardot kapott. 1855. mint angol meghatalmazott részt vett az orosztörök határszabályozási munkálatokban Ázsiában. 1857. kinevezték főkonzulnak Varsóba, 1860. pedig szolgálattételre visszahivatott az angol utászezredhez. 1870. kinevezték a woolwichi katonai akadémia kormányzójává; 1875—80. az összes erődök főfelügyelője volt, 1877. tábornoki rangra emelkedett, 1890. pedig elnyerte a tábornagyi rangot. 1884 óta Malta kormányzója; 1890. a római udvarral folytatott tárgyalásokat vezette, amelyek Malta egyházi viszonyainak szabályozására vonatkoztak. O. J.

Simó, 1. *Béla* (farcádi), kir. tanfelügyelő, *S. Lajos* (l. o.) fia, szül. Blenke-Mezőn (Szolnok-Doboka) 1859 márc. 11., a gimnáziumot Kolozsváron és Budapesten végezte. 1877. a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán a történelem és földrajzi szakra iratkozott be, melynek bevégzése után 1881-től a Szolnok-Doboka vármegyei kir. tanfelügyelőségnél mint tollnok, később mint segédtanfelügyelő működött 1886-ig. 1886. kinevezték tanfelügyelőnek Torda-Aranyos vármegyébe, hol 6 és fél évig volt, 1892 végén Szolnok-Doboka vármegyébe helyezték át s azóta ott működik. 7 évi működése alatt a vármegye iskoláinak számát mintegy 70-el (köztük 50 állami) szaporította. 1898. megkapta a kir. tanácsosi címet. Támogatásával jött letre s áll fenn a vármegyei Tanügyi Tanácskozó cimü szaklap. A millennium alkalmából ugyancsak az ő támogatásának eredménye a vármegye Tanügyi Monografiája cimü munka, mely egy vaskos kötetben ad számot e vármegye népoktatási állapotáról.

2. *S. Ferenc*, festőművész, szül. Székely-Udvarhelyen 1801 ápr. 11., megh. 1869 dec. 19. Bécsben az Anna-akadémiában tanult öt évig, aztán Füger tanitványánál, Salesnál három évig gyakorolta magát az olajfestészetben. Ekkor hazament, de 1824. már ismét Bécsben találjuk, hol Döbrentei Gábor arcképét festi. Döbrentei Budára vivén őt magával, csakhamar nagy népszerüségre tett szert a magyar fővárosban s egész hosszu sorát festette meg a szebbnél szebb arcképeknek. Művei közül nevezetesek: Petrich Endre tanácsos, Pley báró tábornok, Berzsenyi Dániel. Virág Benedek, Ráday Gedeon gróf, Dessewffy József gr., Horváth Endre, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Mednyánszky Sándor báró, Teleki József gr., Majláth János gr. arcképei. Festett ezeken kivül tetszetős genreképeket is. S. 1831. Kolozsvárra telepedett s ott 1836-ban Neuhauser Gottfried helyére rajztanárrá nevezték ki.

3. *S. Lajos*, országgyülési képviselő, szül. Deésen 1834. Tanulmányait befejezvén, gazdálkodással foglalkozott. 1875—81. a magyar-láposi kerület képviselője volt szabadelvüpárti programmal. 1882 óta az erdélyi ref. egyházban több tisztséget viselt, az egyházkerület főgondnoka s nagy érdemeket szerzett a felekezeti iskolák körül. 1884—92. Szolnok-Doboka vármegye nagyilondai kerületét képviselte, 1892—1896. a magyar-láposit, 1896 óta pedig ismét a nagyilondait szabadelvü programmal, 1898 nov. 22. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Simon, 1. *Antal*, a siketnémákat tanító intézet első igazgatója, szül. Győr mellett 1770., megh. Vácon 1808 aug. 30. A középiskolákat Győrben végezvén, a piarista szerzetbe lépett, majd világi pappá lett s pályázat útján Bécsbe küldetett, hogy ott a siketnéma-oktatás módszerét megtanulja. 1802. pedig a váci siketnémákat tanító intézet megnyittatván, ez intézet első igazgatójává tétetett. Az igazgatóságot egész 1808-ig viselte, mikor Schwarzer Antal lett utódja, őt pedig pankotai apáttá nevezték ki. Új méltóságát nem sokáig viselhette. S. az igazgatóság vitele mellett Vácon a vallást és más tárgyakat s ezek közt az irás-olvasást is tanította. E tanítói gyakorlatból forrott ki nevezetes műve, az *Igaz Mester, aki tanítványait igen rövid idő alatt egyszerre irni is, olvasni is megtanítja* (Buda 1808), mely művel Grasert az irva-olvasási módszer feltalálásában tizenegy évvel előzte meg. (V. ö. A magyar népisk. tanítás történetét, 258. old.) K. Á.

2. *S. József Sándor* újabb művei: *A Kant utáni ismeretelméletek alapgondolatainak kritikája* (Budapest 1897); *Platon Enthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja* (fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta).

3. *S. Vince*, a csornapremontrei kanonokrend prépostja, nevelési, történeti és gazdasági iró, szül. Keszthelyen 1813 jul. 14., megh. Csornán 1883. Pappá szenteltetvén, Szombathelyen tanároskodott, 1856. a csornai prépostság javait kormányozta, azután a rend prépostjává választották. Különféle jeles értekezéseket irt a Hirnökbe és Századunkba, igy: *A köznevelés hiányairól, Az uzsoráskodás káros hatásáról, Szombathely és Muraköz leirása.* Önálló művei: *Szerény szózat a szőllőszet érdekében* (1856); *Őszinte tanácsok a szőllőmivelést tárgyazólag* (1864); *Szőllőmivelés és gyümölcstenyésztés* (Győr vármegye és város egyetemes leirása c. műben 1874). V. ö. *Szőllőssy* K., Az osztrák-magyar monarchia összes szerzetes rendeinek története és statisztikai rajza (Arad 1878).

Simonffy *Imre* (németujfalui), szül. Debrecenben 1824 nov. 18. Iskoláit a debreceni ev. ref. kollégiumban végezte 1833—1844., egy iskolai év kivételével, midőn Eperjesen tanult. A tiszántúli kerületi táblánál, Bihar vármegye első alispánjánál és a kir. itélőtáblánál végzett jogi gyakorlatok után 1847 jun. 10. az ügyvédi vizsgát letette s Nagy-Váradon még azon év aug. 2. bihar-vármegyei tiszteletbeli aljegyzőnek nevezték ki, hol 1848 máj. 22-ig működött. A szabadságharc alatt elsőben a debreceni veres pántlikás önkéntesekkel, 1849 jan. 1-től pedig mint rendes honvéd, jelesül a 68. honvédzászlóalj 4. századának százados szolgálta hazáját az aradi vár feladásáig. A szabadságharc lezajlása után Debrecen sz. kir. város jegyzője lett, majd utóbb tanácsnoka. 1855. Német-, Francia- és Angolország fő s több nevezetes városát meglátogatta. 1861. a választópolgárok az első tanácsnoki állásra érdemesítették; ez évben lett elhatározva a színház építése, mely az ő, mint építészeti tanácsnok felügyelete alatt 1861 aug. 20. meg is kezdetett. 1861 végén több tisztviselő társával hivataláról lemondott, majd a debreceni kereskedelmi s iparkamara titkáráúl választatván, ezen állomáson működött 1867 máj. 6-ig, amidőn az alkotmányos élet beállta val városi főkapitánynak választották, mely hivatalt 1875 okt. 7-ig viselte, mikor is a választó közönség egyező akarata folytán polgármesterré választották, mely állásban van mostanig. A debreceni ev. ref. egyházat 1855-től kezdve 25 éven át mint presbiter, 1877—78. és 1879. mint főgondnok, egyszersmind az ev. ref. főiskola helyi gondnoka szolgálta. Az 1880-as évek elején a tiszántúli ev. ref. egyházkerület konventi, a debreceni ev. ref. egyházmegye egyik világi rendes zsinati képviselőjének, majd a tiszántúli ev. ref. egyházkerület tanácsbirónak választotta, a debreceni ev. ref. egyház választó közönsége 1892., 1893. és 1894. évre, ismét 1895., 1896. és 1897. évre, legközelebb pedig az 1898—1899. és 1900. évre a főgondnoki állomásra érdemesítette. 1878. megkapta a kir. tanácsosi címet, majd 1885 nov. 15. a budapesti országos általános kiállítás alkalmából szerzett kiváló érdemei méltánylásául a legfelső elismerést, 1888 febr. 15. pedig a harmadosztályu vaskorona-rendet. Gubernatis Angelo gróf Debrecenben időzése alkalmával történt előzékeny fogadása s Debrecen városnak Olaszország iránt tapasztalt rokonszenve méltánylásául 1886 jun. 6. az olasz koronarend tiszti keresztjét (Officier de la Couronne d'Italie), 1899. a szerb királyi harmadosztályu Takovo-rendet kapta. A királyné, mint a magyar országos vöröskereszt-egyesület legfőbb védasszonya, a vöröskereszt-egyesület érdekében tanusított kiváló érdemeinek elismerésétül Gödöllőn 1884 okt. 19. aláirott díszokmánnyal tüntette ki. A vallás- és közoktatási m. kir. miniszter 1881 jan. 6. a közoktatás terén kifejtett munkásságáért elismerését nyilvánította. Debrecen városi bizottsági közgyülése 1887 nov. 17. közhivatali pályán működésének 40. évfordulója alkalmával, a közügyek terén kifejtett lankadatlan szorgalmát, az utókor részére méltó példaként, jegyzőkönyvébe iktatta. Fiume város törvényhatósági közgyülése 1893 jul. 14. díszpolgári oklevéllel tisztelte meg. A városi, egyházi s főiskolai működési körén kivül közreműködik a városban székelő egyesületek és társulatok ügyei előmozdításában is. Elnöke: a debrecen-hajdunánási s a debrecen-derecske-nagylétai helyi érdekü vasutak részvénytársaságainak; a debreceni termény- és áruraktár részvénytársaságnak; a debreceni kölcsönös segélyző egyesületnek; a debreceni lovar-egyesületnek; a debreceni tisztviselők önsegélyző egyesületének; a vöröskereszt-egyesület városi fiók-egyesületének. Alelnöke: a tiszántúli ev. ref. egyházkerület egyházi értekezletének; az erdélyi magyar közművelődési egyesület Debrecen város és hajduvármegyei fiókegyesületének; az alsónyirvidéki viz-lecsapoló társulatnak. Igazgatósági tagja a debrecen-füzesabony-ohatpolgári helyi érdekü vasút részvénytársaságnak. Ezeken kivül több egyesületnek és társulatnak részint díszelnöke, részint disztagja. Félszázados közszolgálati és husz éves polgármesteri jubileumi ünnepén 1895 okt. 12. a város és haza iránt szerzett érdemei Debrecen város jegyzőkönyvében megörökittettek.

Simonyi *Zsigmond*. 1899. jelent meg Balassa Józseffel együtt szerkesztett *Német-magyar szótára* és 1900. *Iskolai német-magyar szótára*. Sajtó alatt van a *Magyar-német szótár*. Az orsz. középiskolai tanáregyesület megbizásából szerkeszti az új *Középiskolai műszótárt*. 1898. irod. működését a székesfőváros a Ferenc-József koronázási díjjal tüntette ki.

Simplon-vasút (XV. k.). A Svájc és Olaszország között létrejött szerződés értelmében s a költségek biztosítása után (1898 aug. 13.) hozzáfogtak az alagút megfúrásához. Az egész alagút hossza 19,938 m. lesz; a Brandt és Brandeu és társa cégek, kik a munkát elvállalták, arra is kötelezték magukat, hogy feladatukkal 1904 máj. 13-ig teljesen elkészülnek; ha el nem készülnének, naponta 5000 frank bánatpénzt kötelesek fizetni. Az alagút 705 m. magasságban kulminál a tenger szine fölött. A munkát egyszerre Brieg és Domo d'Ossola felől kezdték. Az alagút közepén 400 m. hosszu kitérő épül.

Simson *Bernát*, német történetiró, szül. 1840 febr. 19-én. 1877 óta a történelem rendes tanára a freiburgi egyetemen. Művei: Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Ludwig dem Frommen (Lipcse 1874—76, 2 köt.); Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl d. Grossen 789—814. (u. o. 1888); Die Entstehung d. pseudoisidorischen Fälschungen in Le Mans (u. o. 1886). Kiadta az Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg (Berlin 1865) c. okmánytár 2 kötetét. Befejezte és sajtó alá rendezte *Giesebrecht* Gesch. der deutschen Kaiserzeit c. nagy művének 6. kötetét (1895).

Sinaloa mexikói állam területe az újabbi számitások szerint 87,231 m², (1895) 258,845 lak.

Sinalunga (azelőtt *Asinalunga*), város Siena olasz tartomány Montepulciano kerületében, (1881) 1173 lak., vasúttal, üveggyárral, olajgyártással. 1867. itt fogták el Garibaldit az olasz kormány parancsára.

Sinapismus (lat.) a. m. mustárborogatás.

Sinckenthaller *Mihály*, 1702—10. kassai ötvösmester. Polgárjogot 1702 jun. 19. nyert. 1709 ápr. 17-től Rákóczi Ferenc kassai pénzverőházának contrascribája (ellenőre) s egyszersmind ezüstolvasztója és próbamestere, 1710. pedig második céhmester volt.

Irodalom. Thaly Kálmán: Rákóczi F. pénzverőmesterei, Arch. Ért. régi foly. XII. köt. 244—245. l.; Mihalik J., Kassa város ötvösségének története, Budapest 1899, a m. tud. akadémia kiadása. MIHALIK.

Sindaco (ol., ejtsd: szindakó) a. m. községi előljáró, polgármester.

Sinding *István*, norvég szobrász, szül. Drontheimban 1846 aug. 4-én. 1865-től fogva a krisztiániai egyetemen filozofiát és jogot hallgatott, megszerezte a doktori címet, de később a szobrászatra adta magát. 1871. Berlinbe ment, hol egy ideig Wolff Albert tanítványa volt, később fölváltva Párisban, Rómában, Krisztiániában és Kopenhágában élt. Stílusának fejlődésére a párisi szobrászati iskola naturalista iránya volt a legnagyobb hatással, melyről részben márványból, részben bronzból készült természetes nagyságu csoportjai tanuskodnak. Legjelesebb munkái: Barbárok csoportja (egy anya, aki fiának holttestét elviszi a csatából); Az elfogott anya; Két ember (ölelkező szerelmes pár); Holtan összerogyott férfi, kit felesége föl akar emelni (valamennyien Jacobsen kopenhágai sörfőző tulajdonában). Az elfogott anyáért az 1889-iki párisi világkiállítás díszérmét, a barbárok csoportjáért az 1891-iki müncheni mükiállítás első érmét kapta. Kopenhágában sok díszítő munkát is készített, a többi közt egy képszék Jézussal, apostolokat és mártirokat a Jézus-templom számára és egy Walhalla-képszék a Jacobsen-féle kliptotéka részére. Egyéb művei közül még említendők: Hylas márványszobra (krisztiániai királyi palota, és több márványdomborművet (Tavasz, Allegro vivace stb.).

Sined, bárdus, l. *Denis* (1., V. k.).

Sinéstra, *Val* (ejtsd: vál szinesztrá), az Alsó-Engadinnak Remus falunál az Inn felé nyiló balparti mellékvölgye, Graubünden svájci kantonban. Újabb időben arzéntartalmu vasas forrásairól lett hiressé. Tizenkét 9°-os forrása 1500 m.-nyire a tenger szine fölött a Brancla átszelt hasadékban fekszik, Sinstől 6 km.-nyi távolságban s arzénen és vason kivül bórsavat, litiumot, jódot és brómot is tartalmaz tetemes mennyiségben. A vizet külföldre is viszik, de fürdőépületek még nincsenek.

Singer és Wolfner, budapesti könyvkiadó cég, alapíttatott 1885 márc. Tulajdonosok *Singer* Sándor és *Wolfner* József. A cég 15 évi fennállása alatt az ország legelőkelőbb cégei közé emelkedett. Kiadványaikkal főleg a szépirodalom terén értek el nagyobb sikereket. 1885. indították meg az Egyetemes Regénytárt, a gyüjtemény eddig 260 kötetre szaporodott, 1889. indították meg Az én újságom cimü gyermeklapot. A Filléres Könyvtár eddig megjelent 73 kötete mind magyar iró munkája. 1895. indították meg az Uj Időket, ugyanakkor bocsátották ki a Magyar Lányok 1. számát, melyet Tutsek Anna szerkeszt fiatal lányoknak. Kiadják a Magyar Tanítóképző pedagógiai és a Mücsarnok cimü művészeti folyóiratot. Újabban bocsátották ki Munkácsy Mihály élete és munkái cimü nagy díszművet. Ezeken kivül a S. cég egész sorát adta ki az iskolakönyveknek, a jog- és orvostudományok körébe vágó szakmunkáknak stb.

Singer-varrógép, l. *Varrógép* (XVI. k.).

Singidunum, ókori római telep; ez idő szerint *Belgrád*.

Singu, folyó, l. *Xingu* (XVI. k.).

Sinibaldi, l. *Cino da Pistoja* (IV. k.).

Sink (Nagy-S.), Nagy-Küküllő vármegye új járásának székhelye.

Sinking fund, l. *Törlesztési alap*.

Sióberki társulat, alakult 1834. a siómenti mély területek ármentesítése és lecsapolása céljából. Árterülete 4800 magyar hold. Védőtöltései nincsenek s az árvizek ellen a Sió medrének tisztogatása és rendezése által védekezik. A 60-as években a társulat 82,217 frtot fordított a Sió szabályozására. 1895. autonomiáját a kormány felfüggesztette s azóta miniszteri biztos vezetése alatt áll. Még mintegy 120,000 forintot igénylő munkálatai kivitel alatt vannak. BGD.

Sionisták (zionisták), zsidó egyesület, mely a zsidó nép számára Palesztinában jogilag biztosított otthont akar teremteni. Az egyesület alapításának eszméjét *Herzl* Tivadar bécsi iró vetette föl Der Judenstaat c. művében. Az első sionista kongresszus Baselben ült össze 1897 aug. végén. A kongresszus a S. céljának elérésére a következő eszközöket szemelte ki: 1. zsidó földmíveseknek és iparosoknak Palesztinába való telepitése; 2. az egész zsidóság összefoglalása; 3. a zsidó nemzeti érzés és néptudat megerősítése. A sionista mozgalom különösen Európa keleti országaiban, Oroszországban, Galiciában, Romániában terjedt el, mig Németország zsidósága nem akar tudni róla, amit a német rabbinusok tiltakozása is bizonyított és a zsidó nemzeti államnak Palesztinában vagy másutt való létesítését utópiának tartja.

Sipjagin *Demeter Szergevics*, orosz belügyminiszter, szül. 1854. Jogot végzett, majd a közigazgatási pályára lépett és az udvarnál befolyásra emelkedett. Főerdészmesterré és nemességi marsallá tették; azután a folyamodványokat kezelő hivatalt vezette, 1899 őszén pedig a tehetetlen Goremykin utódául belügyminiszterré nevezték ki. Humánus és kötelességtudó embernek mondják. A rendi intézménynek a balti tartományokban közelebb létesitendő újjászervezése az ő műve. M. L.

Sipnád (növ., Erianthus Mchx., fenyerke Sadlernál, selyembojt Brassainál), pázsitkóró, 17 faja van mind a két földrésznek melegebb és tropikus tájain. Az E. v. Saccharum Ravennae Murr. (ravenna-nád) 1—1½ m. magas, szárában taplós bél van. Az Adriai-tenger homokos szigetein nő. A régiek a szárából pásztorfurulyát csináltak. Ez volt az ő syrinxjök v. syringionjuk s a S.-at Arundo fistularisnak is nevezték. Kertbe is ültetik, virágját téli bokrétába kötik.

Sir Edward Pellew-szigetek, a délausztráliai gyarmathoz tartozó szigetcsoport a Carpentaria-öböl délnyugati részében. A 25 km. hosszu és

10—12 km. széles Vanderlin-szigetből és több kisebb szigetből áll.

Siria, l. *Világos* (2. XVI. k.).

Sirokay, régi magyar család az Aba-nem szalánci ágából. Ősе Dávid fia Péter országbiró idősebb fia *Petőcs* (1303—1333), aki 1330. osztozott testvérei, Lőrinc, a Vitézy-család ősének és Mihály, a Berthótyak (III. k. 180.) ősének ivadékaival; ugyanezen évben Drugeth Miklós nádorral Szalánc várát sárosvármegyei birtokokért cserélte el; 1333. a sárosvármegyei Siroka nevü birtokot fiai: *Miklós*, *János* és *György* között osztja fel, mig a másik három fiának, *Lászlónak*, *Mihálynak* és *Péternek* Hedrich és Frics nevü birtokokat adja. A hat fiu közül Györgytől és Lászlótól származott a S.-család, Jánostól az idősebb *Frichy*, Pétertől az ifjabb *Frichy* és *Hedry*-család; Miklós, ki szintén a S. nevet viselte, 1341—42. főajtónálló, 1342—44. erdélyi vajda volt, 1344. *Lajos* király Jobbágy és Püspöki birtokokban pallosjogot adományoz neki; fia *Péter* (1375) a *Jobbágyi* nevet vette föl. L. még *Sirokay* Miklós (XV. k.).

Sisak (XV. k.) *a tűzoltóknál* vékony sárgaréz- v. cinkpléhből, de leginkább marhabőrből készül, elől és hátul ernyővel van ellátva, felül egy a nyakig elvonuló taréj díszíti; elől gyakran cimer van rajta, felcsatolásához pedig rohamszíj szolgál. Az amerikai tűzoltók S.-ja inkább kalapformáju s hátsó ernyője az egész nyakat borítja. Tűzoltói szempontból a bőr-S. előnyösebbnek mondható a fém-S.-nál, mert ruganyosabb és a hőt sem vezeti ugy, mint utóbbi. B. sz.

Sismograph a. m. szeiszmométer (XV. k.).

Sisymbrium (növ.), l. *Zsombor* (XVI. k.) és *Kányafü* (X. k.).

Sita (teu, tao), anami gabonamérték = 2 hao = 56 lit.

Sitio, mexikói területmérték; *S. de ganada mayor* = 1755·61 ha.; *S. de ganada menor*, az előbbinek $^4/_9$ része.

Sitologia (gör.-lat.), az élelmiszerekről szóló tan.

Situs inversus viscerum, l. *Zsigerek helyzetváltozásai*.

Sivatagi róka, l. *Fennek* (VII. k.).

Sizebolu (Sozopolis), város Kelet-Ruméliában, a burgaszi öböl déli partjának egyik előfokán, 2956 lak., kik bortermeléssel, földmiveléssel és különösen halászattal foglalkoznak, jó kikötővel. Az ókorban és Kr. u. 430-ig *Apollonia* volt a neve.

Sizeofón (gör.), de Place készítette műszer hibás helyek feltalálására fémekben, kombinációja a mikrofonnak a telefonnal és egy perkussziós szegecscsel. Az utóbbi a mikrofonból üt ki a kisérleti tárgyra és szabadon visszapattan. A mikrofon áramkörébe egy elektromos battéria van bekapcsolva, valamint egy indukciós tekercs, amely azonban egy másik szobában van s egy osztályozott rúdnak 0 pontjára van erősítve; ugyane rúdon egy a rúd hosszában eltolható második tekercs van alkalmazva. Az utóbbi tekercs áramkörébe két telefon van bekapcsolva, amelyek az észlelő füléhez illeszkednek. Ha az utóbbi tekercs szorosan az elsőhöz simul s a perkussziós szeg a vizsgálandó anyag hibás helyére csappan, a különben normális hang a fel nem fegyverzett fül által észre nem vehető változást szenved, amely azonban a mikrofonban ellenállás-változást idéz elő. Ez által az indukciós tekercsek egyensúlya megzavartatik s a telefonban határozott hang hallható, amely abban a mértékben gyengül, amily mértékben a mozgatható tekercset a másiktól eltávolítjuk. A S. sinekben, löveg-csövekben, lövedékekben, öntött acél tömbökben egészen kicsiny üröket, repedéseket stb. is megmutat, még akkor is, ha azok 18 cm.-nyire vannak a felszin alatt.

Sizzo herceg, Frigyes Günther schwarzburg-rudolstadti herceg és második felesége Ilona anhalti hercegnő (Vilmos anhalti herceg fogadott leányának) fia, szül 1860 jun. 3. *Leutenberg herceg* cimet kapott, mig testvére *Ilona* (1884 óta Schönaich-Carolath János herceg felesége) a *Leutenberg hercegnő* cimét kapta. S. herceget 1896. a rendek Schwarzburg-Rudolfstadt és Schwarzburg-Sondershausen fejedelemségek trónörökösének ismerték el s ekkor a *schwarzburgi herceg* cimet kapta. 1897 jan. 25. Alexandra anhalti hercegnőt vette nőül.

Skald, l. *Szkáldok* (XV. k.).

Ski (norvég) a. m. hócipő, lábszánkó. Keskeny, hosszu, első részén felkunkorodó fatalp, melyet szíjak segitségével a lábakra lehet erősiteni. Az északi tájakon valósággal közlekedési eszköz; nálunk még csak most meghonosodó sport-ág. V. ö. *Chernel* István, A lábszánkózás kézikönyve (Budapest 1897).

Skiff (ang.), a lehető legkönnyebb szerkezetü csónak, mely kizárólag versenycélokra szolgál és másra nem is alkalmas. Hossza 9—10 méter, szélessége 25—30 cm., súlya mindössze 11—13 kg.

Skoda *Emil* lovag, osztrák gépgyáros, szül. 1852. Müegyetemi tanulmányai befejeztével Pilsenben vas- és acélgyárat vett át, mely újabban fegyvergyártással is foglalkozik. Itt készültek az 1889. Karoly Salvator főherceg és Dormus őrnagy által feltalált gyorsan tüzelő ágyuk. 1899 szept. kinevezték az urakháza tagjává. M. L.

Skodsborg, fürdő Seeland dán szigeten, Klampenborgtól északra a Sund mellett, tengeri fürdőkkel.

Skram *Amália*, családi nevén *Alver*, dán-norvég irónő, szül. Bergenben 1847 aug. 22. Első férjétől, *Müller* hajóskapitánytól elvalván, 1884. férjhez ment S. Erik dán hirlapiróhoz és Koppenhágába költözött. Regényei: Constance Ring (1885); Lucie (1888); Hellemyrs-folket (3 részből álló ciklus, 1885—90); férjével együtt irt vigjátéka: Fjöldmennesker (1889).

Skrbensky *Leó* báró, prágai hercegérsek, szül. Morvaországban, a Holleschauhoz közel fekvő családi kastélyban 1863 jun. 12. Gimnáziumi tanulmányait Olmützben végezte s u. o. szolgált mint önkéntes a dragonyosoknál. De azután a papi pályára lépett s Rómában és Olmützben folytatta tanulmányait, mire 1889. pappá szentelték. Néhány évig Dub faluban mint káplán működött, 1885. plébános lett Meltschben (Szilézia). Nemsokára (1888) preraui prépostá és olmützi kanonokká tették. 1899 szept. 24. pedig a még csak 37 éves férfiut Schönborn utóda gyanánt cseh hercegérsekké nevezték ki. Politikai tekin-

tetben idáig nem nyilatkozott. Beiktatása 1900 jan. 14. ment végbe s ez alkalommal Podlipny polgármester ama óhajnak adott kifejezést, vajha S.-t érné a szerencse, hogy I. Ferenc Józsefet cseh királylyá koronázhassa. M. L.

Skutterudit (ásv.), l. *Arzénkobalt* (II. k.).

Sky-scraper, l. *Lakóház* (XI. k. 206.).

Slaby *Adolf,* német technikus, szül. Berlinben 1849 ápr. 18. A mai műegyetemi tanárok sorából egyike a legkiválóbbaknak; jelenleg a berlin-charlottenburgi műegyetemen működik mint az elektro-technika és a gépszerkezettan tanára. Művei: Die calorimetrischen Untersuchungen über den Kreisprocess der Gasmaschine (1894); Versuche über die Kleinmotoren (1879); Die Funkentelegraphie (a Marconi-féle találmány tökéletesbítése). II. Vilmos császár 1898. a porosz urakházának tagjává nevezte ki. M. L.

Sladek *József Vaclav,* cseh költő, szül. Zbirowban 1845 okt. 27. A prágai egyetemen természettudományokat és nyelveket tanult. Hosszabb ideig Észak-Amerikában tartózkodott, most pedig a prágai cseh kereskedelmi akadémia tanára és az angol nyelv lektora a cseh egyetemen. A Lumír című folyóiratot szerkeszti. Munkái: Básně (lirai versek gyüjteménye 1875); Jiskry na moře (Szikrák a tengeren, 1879); Světlon stopou (A fény nyomán, 1881); Ze života (Az életből, 1884); Byron és Longfellow műveit is lefordította.

Sladkovic, álnév, l *Braxatorisz* (III. k.).

Slargando (ol.), zeneelőadási műsző, a. m. elenyészve, elhalóan.

Slatecograf (ang.-gör., ejtsd: szlétográf; a. m. palatábla-nyomat), a chicagói Kraft által föltalált javított hektográf. Masszája kaucsukkeverék, amelyet farámás tartóban feszítenek meg. Ekkor a palatáblához hasonlít, innen a neve is. A sokszorosítás különben ugy történik, mint a hektográffal, de a S.-ra átnyomott irásról többet sokszorosithatunk. A kaucsukot különben henger köré is csavarhatjuk, s fára meg más kemény tárgyra is nyomtathatunk vele.

Slendrián (a német Schlendrian), megszokott kényelem, melyet ok, érdek ki nem mozdít helyéből.

Sloot *Nikolina Mária Krisztina,* németalföldi irónő, irói nevén *Melati van Java* és *Mathilde,* szül. Szamarangban (Java) 1853 jan. 13. Amsterdamban él. Számos regényt irt: De jonkoroms van Groenenrode; De familie van den Resident; De geslnierde schilderij; Verdwenen; Hermelijn; Prada; Van slaaf tot vorst. Ezenkivül: Het land van Walter Scott címen adta ki úti emlékeit Skóciából.

Smaragdus, l. *Zsámboki.*

Smeathm., természetrajzi nevek mellett *Smeathman* Henrik angol tudós és Afrika-utazó nevének rövidítése.

Smeralda, l. *Álarc* (I. k.).

Smet de Nayer, belga miniszterelnök, szül. Gentben 1843., gazdag gyáros fia. Angliában szerezte üzleti ismereteit, azután atyja gyárát vette át és 1886. Gentben képviselőnek választatott. A klerikális-konzervativ párthoz csatlakozott. A kamrában 1893. a választási reformjavaslat tárgyalásakor előadó volt, mely kérdésről könyvet is irt. 1894. pénzügyminiszter lett a Burlet-kabinetben, de a tervezett gabonavám annyira tűzbe hozta Antwerpen lakóit, hogy felkelést rendeztek, mire S. a javaslatot visszavonta; éppen igy járt a bor behozatalére kivetett vám-javaslattal. Az állami rente-nek $3^1/_2$%-ról 3%-ra való konvertálása ellenben sikerült neki. Midőn a Van den Peereboom kormány által tervezett választási reform egész Belgiumot mozgásba hozta s majdnem a forradalomba sodorta az országot: Lipót király a gyülöletes kabinetet elbocsátotta és 1899 aug. S.-et bizta meg az új minisztérium megalakitásával. A mozgalom erre lecsöndesedett, S. pedig a (egyébiránt módosított) választási refomot tényleg kererztülvitte. L. *Belgium* (tört.). M. L.

Smičiklas *Tádé,* horvát történetiró, szül. 1843. Tanult Zágrábban, Prágában és Bécsben. 1869. tanár Fiumében, 1875. a zágrábi főgimnáziumban, 1882. a horvát történelem tanára a zágrábi egyetemen. Mint iró 1871. lépett fel a fiumei gimnázium értesítőjében: Prve dvie periode hrvatske književnosti (A horvát irodalomtörténet két első időszaka). Megirta Babukić Vjekoslav életrajzát, melyben az illir mozgalom történetét vázolja. Fő munkája: Poviest hrvatska (Horvát történelem, 2 köt., Zágráb). Mint a délszláv akadémia tagja több értekezést irt a Rad-ba, igy: a báni méltóság keletkezéséről a horvátoknál. MARG.

Smithianismus, l. *Közgazdaságtan* (XI. k. 11. old.).

Smithson *Jakab,* l. *Smithsonian institution* (XV. k.).

Smolenski *Konstantin,* görög tábornok, szül. Athénben 1842 szept. 10. Tanulmányai befejezése után 1864 máj. hadnagy lett s 1868. a krétai felkelésben részt vett. Azután Francia- és Németországot utazta be. 1870—71. Franciaországban tartózkodott és figyelemmel kisérte a hadi eseményeket. A törökkel való határviszály idején (1885—86) az északi határok megerősitésén dolgozott. 1895. őrnagy, az 1897-iki török háboru kitörésekor a 3. dandár parancsnokságát kapta, majd tábornokká léptették elő. 1897 okt. 1. kinevezték hadügyminiszterré a Zaimis-kabinetben. 1898 nov. 10. a hadügyminiszterségtől megvált s mint tábornok rendelkezési állományba került. A hozzá fűzött várakozásoknak éppen nem felelt meg, a hadsereg újjászervezését elhanyagolta s a királylyal nyilt ellentétbe jött. Majd képviselőnek választatta magát, de a képviselőházban is a katonatisztek politizáló hajlamát ápolta. 1899. a képviselőválasztásokon elbukott s azóta visszavonult ugy a politikától, mint a katonaságtól. Konstantin trónörökös őt vádolta a domokosi vereségért a török-görög háboruban. O. J.

Smolka *Ferenc* lengyel politikus megh. Lembergben 1898 dec. 4.

Snake-indusok, l. *Kigyó-indusok* (X. k.).

Snayers *Péter,* flamand festő, szül. Antwerpenben 1592., megh. Brüsszelben 1667. Vranck Sebestyén tanítványa, 1613. az antwerpeni festőcéh mestere, utóbb pedig Albrecht főherceg és Ferdinánd biboros herceg udvari festője lett. Festményeiben a harmincéves háborunak, melynek szintere 1635—40. nagyrészt Belgium volt, csatáit, várostromait örökitette meg. Kitünő hű-

séggel, a mellett nagy festői érzékkel ábrázolta a flamand, hollandi, pikardiai városok látképeit, a hadműveleteket végző csapatok taktikai tömegeit. Művei közül a legtöbb a bécsi, madridi, drezdai és brüsszeli képtárakban van, de kitünően van képviselve a budapesti országos képtárban is egy vár ostromát ábrázoló nagy festményével (741. sz.).

Snider-fegyver, l. *Enfield-fegyver*.

Sobek, egyiptomi istenség, helyesebben s gyakrabban *Sobk* (XV. k.).

Sobo (franc. *Chobo*), város Tonking francia gyarmatban, a Fekete folyó, a Songka v. Vörös folyó mellékfolyójának balpartján, fontos gőzhajó-végállomás és kereskedelmi központ. A város közelében 1898. nagy aranymezőkre akadtak. 1890. folyamkalózok megtámadták az akkortájt még rosszul megerősített várost s a francia kormányzót a kis helyőrséggel együtt felkoncolták.

Société des missions évangéliques (fr., ejtsd: szoszieté dé miszioñ evanzselik), mindkét protestáns felekezet által 1823. alapított misszió-intézet, székhelye Páris, ezért rendesen *párisi misszió*nak nevezik. Különösen Galland és Grandpierre buzgólkodtak érdekében. Működésének helye főkép Szenegal és Tahiti francia gyarmatokban van.

Society of friends (ang., ejtsd: szoszájíti av frendsz a. m. barátok társasága), a quekerek (XIV. k.) eredeti neve.

Socin *Albert*, német orientalista, megh. Lipcsében 1899 jun. 24.

Sócsere (növ.), l. *Haloxylon*.

Sodan, l. *Tudun* (XVI. k.).

Sodenthal, fürdő, mely az Unterfranken bajor kormánykerület Obernburg járásában fekvő *Soden* faluhoz tartozik, két jód- és brómtartalmu sósforrással, melyek ivásra és fürdésre szolgálnak.

Sodor, a vizfolyások egész hosszában mutatkozó legnagyobb sebességek méréstani helye. A S. legtöbbnyire a meder legmélyebb helyei fölött, közel a felszinhez helyezkedik el, ugy hogy iránya és helyzete a vizszálak gyorsabb mozgása folytán szabad szemmel is könnyen fölismerhető. BGD.

Sofia-expedició (1868), l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Sofiero, a svéd királyi család nyári kastélya az Öresund mellett, 6 km.-nyire Helsingborgtól.

Sogamoso, város Boyaca kolumbiai departamentóban, (1870) 9553 lak., élénk kereskedelemmel. Valaha S. a muisca- v. csibcsa-törzs egyik főpapja, a Sugamisi teokratikus kormányának fővárosa volt.

Sógyöngy (növ.), l. *Frankenia*; — sógyöngyfélék, l. *Frankeniaceae*.

Sohn *Vilmos*, német festő, meghalt a pützcheni elmegyógyintézetben (Bonn mellett) 1899 márc. 16.

Soho, nép, l. *Szaho*.

Sohxlett-féle gyermektej, l. *Gyermektej*.

Sójapaszuly (növ.), l. *Sójabab* (XV. k.).

Sok, sziámi hosszmérték, az egységül használt *va*-nak negyedrésze, 2 kup = 24 mud = 96 kabiet, hossza $^1/_2$ méter.

Sókivirágzás, likacsos testek felszinén, p. épületfalakon mutatkozó — néha penészedésre emlékeztető — sólerakodás. Keletkezik azáltal, hogy az illető testben tartalmazott oldékony sók a felszivott nedvességgel a test kapilláris likacsain át kiszivárognak s ott a viz elpárolgása folytán apró kristályokban lerakódnak. S.-nak nevezik a sóoldatokat tartalmazó edényeken — p. galvánelemeken — mutatkozó sólerakódást is, mely az edény falain az oldat fölött, sőt az edény szélein túl annak külső felületén is tovább terjed. Oka e tüneménynek az oldószer elpárolgása, minek folytán különösen a folyadék felszinének szélén a sótartalom kikristályosodása megindul. A képződött kristályréteg és az edény fala között kapilláris nyilásokon át új folyadékmennyiségek fölszivárognak s ezek elpárolgása folytán új sólerakódások történnek. Szénsavas natrium-szalamiasó és szénsavas zinkoldatoknál különösen észlelhető e tünemény. Ilyen sólerakódások továbbterjedésének megakadályozására célszerü az edény széleit zsiradékkal, faggyuval bekenni. L. még *Kivirágzás* (X. k.).

Soklyós, a baranyavármegyei Siklós régi magyar neve.

Soksörtések (állat, Polychaeta), l. *Sörtelábuak* (XV. k.).

Sol. A régi Guido-i solmisatiónak az ötödik szótagja, mely az énekgyakorlatoknál minden hexakordnak az ötödik hangjára esett; az olaszoknál és franciáknál a C skála G zöngéjét jelenti, azért *Sol dièse* a. m. gis; *Sol dièse majeux* a. m. gis-dur; *Sol dièse mineur* a. m. gis-moll; *Sol-fa*, a Guido-i solmisatiónál az a változat, mikor a C-re nem *Sol*, hanem *fa* szótagot kell kiejteni.

Solander *Dániel*, l. *Sol.* (XV. k.).

Solario *Andrea*, olasz festő, szül valószinüleg Milanóban 1460 körül, megh. 1515 után, 1490—1493. testvérével, *S. Cristoforo* szobrászszal Velencében tartózkodott és főleg Bellini Giovanni hatása alatt képezte ki magát, de visszatérve Milanóba, Leonardo da Vinci művészetének befolyása alá került. 1507—1509. Franciaországban a gailloni kastély kápolnájában dolgozott, de ott készített falfestményei elpusztultak. Műveiben a milanói iskola gondos rajzát egyesítette a velenceiek ragyogó, meleg szinezésével. Legkitünőbb művei: Velencei tanácsos és Longono jogász képmásai (London, nemzeti képtár); a hires, megható Szenvedő Krisztus (Milano, Poldi-Pezzoli-muzeum); Krisztus keresztrefeszítése; a bájos, pompás szinezésü Zöld párnás madonna; Keresztelő János levágott feje (1507, mind a három a párisi Louvreban); Pihenés az Egyiptomba való menekülésen (Milano 1515, Poldi-Pezzoli képtár) stb.

Solarium (lat.) a. m. földbér, l. *Fölep,og* (VII. k.).

Sola-váltó, l. *Váltómásodlat* (XVI. k.).

Soleil, *Le* (ejtsd: lö szolej), 1873. alapított politikai napilap Párisban, az orleanisták pártlapja. Alapítója és szerkesztője Hervé Édouard akademikus.

Solenoglypha (állat), mindazok a mérges kigyók, amelyeknek méregfogaiban levezető méregcsatorna van. Ezek a csatornásfogu mérges kigyók, amelyeket újabban a *Viperina* alrendbe foglalnak össze. Ide tartoznak a mi mérges kigyóink is, minő a *kurta kigyó* (Pelias berus) és a *homoki vipera* (Vipera Ammodytes). D. J.

Solenostemma (növ.), l. *Krepinfélék* (XI. k.).

Solent, tengerszoros, mely Wight angol szigetet elválasztja Hamp angol grófságtól. A nyugati bejáratot Hurst Castle védi.

Soleure, Solothurn (XV. k.) francia neve.

Solfa, l. *Sol.*

Solidaires (franc., ejtsd: szolider a. m. egyetemleges), igy nevezi magát Belgiumban egy egyházellenes párt, melynek tagjai azon kötelező igéretet teszik, hogy semminemü egyházi szolgáltatásnak nem vetik alá magukat, főként az egyházi temetkezéstől tartózkodnak. cs—y.

Solms-család (XV. k.). *S. Artur* gróf elhunytával (1896 jan. 15.) a *S.-Baruth* ág *sachsenfeldi* mellékága férfiágon kihalt. *S.-Hohensolms-Lich Hermann Adolf* herceg megh. Lichben (Hessen) 1899 szept. 16.

Solstitium, l. *Naptérítő.*

Solutio floris (lat.) a. m. a virágkörök felbomlása, l. *Körbomlás* (X. k.).

Sólyatér. Az a térség, amelyen a sólyák felállítva vannak s a hajó épül. L. *Hajó* (VIII. k., 536. old.).

Solymos *Béla,* l. *Polygen.*

Sólyomvadászat, ősrégi sport, mely elegáns, igazi nagy vadászat, ha kerecseny vagy kelecsény (Falco Islandicus), ráró és más nemes sólymokkal üzik; kisebb fajta, alant járó vadászat, ha ölyv, kánya, vércse, héja v. karvaly segélyével megy. A kettő közt egyébként alig van más különbség, mint hogy a voltaképeni sólymokat mindig felsisakozva, mig az ölyveket födetlen szemmel viszik vadászatra. A sólymokat ha egész csupaszon szedik ki fészkükből, idomításuk könnyen megy, de az igy nevelt madárban kevés a bátorság. Nehezebben tanítható, de bátrabb az a sólyom, melyet akkor fognak iskolába, mikor még csak csonka tollu (faucon branchier: voletant de branche en branche). Legtöbb munkát ad az anyányi sólyom (faucon hagard), de ez aztán felülmulja a többit, mert tanultságához járul szabad prédajárása idején korlátlanul kifejlődött természetes ravaszsága. Daumas tábornok szerint ezt galambtollakkal födött, kóccal és bozontos gyapjuval kitömött báb segélyével fogják. A vadász t. i. meglesi a sólymot, s kukra veti föl előtte a levegőbe a bábot, melyre a sólyom, ragadozó ösztönénél fogva, azonnal lecsap s karmaival, minél jobban melleszti, annál inkább belegubancolódik, ugy hogy a lesből előtörő vadász könnyü szerrel meglapithatja.

A sólymot erdőtől távol eső oly helyen kell idomítani, mely észak, kelet és nyugat felé nyitva áll, déli oldala azonban egészen el van zárva. A pucéron fogott sólyomfiókát finom, friss nyers húson vagy félkeményre főtt tojásos rántottán tartják. Mire megtollasodik, szabadon röpködhet, mert soha messze nem távozik, hanem rendesen visszatér senkitől nem háborgatott fészkébe. Innét aztán sötétben veszik ki a végett, hogy előkészitsék a vadászatra. Karmait levágják, hogy kényelmesebben lehessen öklön hordozni és hogy ha a vadászaton másik sólyommal tűzne össze a martalékon, kárt ne tegyen benne. Lábaira bőrbilincset vagy cipőt húznak, melynek karikájába másfél láb hosszu póráz (longe) van fűzve; ezt a háromszögü, alul tekealaku deszkaülőke (középlat.: sedile) karikájához kötik. Egyik lábára éles hangu csengetyücskét tesznek, hogy ha a madár elvész szem elől, a csengetyüszó adhasson hirt hollétéről. A rabságba jutott anyányi madár iskolázása éheztetéssel kezdődik. Az arabok bárányával zárják egy ketrecbe, s mikor a sólyom már nem birja az éhséget, legelőször is a bárány szemeit vágja ki s aztán kezdi ki a húsát. Mivel a sivatagban antilop, gazella, farkas s más nagyobb vad üzésére is alkalmazzák a sólymot, ily alkalommal épp azzal válik lehetővé a nagy vad megfogása, mert a madár legelőbb a szemeit üti ki üldözöttjének. A sólyom idomításához keleten nyers juhhúst, nyugaton, hol főkép madarászatra használják, rendszerint vadgalamb és más erdei madár húsát használják. Mikor a madár eléggé megszokta fogságát, az idomító lószőrrel béllelt karvédes szarvasbőrkesztyüt húz, melyre a jól kiéheztetett madárnak csalétkül egy darab nyers húst tesz. A sólyom az éhségtől ösztönözve, nagy berzenkedés közt végtére is legyőzi irtózatát s a kesztyüre száll. Ezt többször meg kell tennie, mig végre a karmai közül mindig kiszedett vadhúsból egy-egy falatot (becquade) kap. Igy lesz lassankint kezessé s igy szokja meg annyira mesterét, hogy sisakot (chaperon, capuchon) enged húzni fejére. A gyakorlat folytatása már a szabadban megy. A sólymot, egy méter széles, másfél méter hosszu farámán, felsisakozva viszik ki a mezőre. Mikor aztán fölverik a gémet, kócsagot vagy vadkacsát, hirtelen lekapják a sisakot a sólyom fejéről, ez körülnéz, csavarszerüen fölveti magát a magasba (toupier), túlszárnyalni igyekezvén kiszemelt prédáját. Ha ez megvan, odafönn «úszik» vagy «lebeg» a légben, s egyszerre villámgyorsan csap le, vadászműnyelven «pedzi» martalékát. Hegyes csőrü madár, ha nekifeszíti csőrét, megtörténik, hogy a sólymot heves lecsapásában felnyársalja. Ha a sólyom eltéveszti célját, ismét felcsap a magasba, s újfent pedzi martalékát, s azt nagy vijjongva sodorja le magával. A vadász odasiet, hogy külön válaszsza őket, vagy ha ezt nem teheti, sipszóval hivja vissza a sólymot. Kezében, hogy messziről látható legyen, rikító vörös posztóval bevont s vadkacsa-, fogoly- vagy kócsagtollakkal megtűzdelt két szárnyat forgat vas nyelénél fogva. A szárnyforma kitömött báb öblös közepére egy darab nyers máj vagy szív van tűzve. Ebből, ha jól viselte magát a madár, friss falattal «udvarol» (faire courtoisie) neki gazdája. Ölyvek s más alant járó ragadozók csalétek nélkül is visszaszállnak gazdájuk kezére. Innen a francia S.-ban a magasröptü madarakat másként *csalétkesnek* is hivják (oiseaux de haut vol ou de leurre), mig az alant járóknak másként «kezes» a neve (oiseaux de bas vol ou de poing). Rendszerint 3 évig üzi mesterségét a madár; minél fiatalabb, annál jobban. Az uralmelléki sólymászok, kik haszonra nevelik a sólymot, egy évi szolgálat után potom áron adják el, mert sajnálják a félévi ingyentartást és fáradságot, s az évszak közeledtével az előttük ismeretes fészkekből ingyen jutnak fiókákhoz.

S.-ra a középkorban könnyü lovakon és könnyedén öltözve, fegyver nélkül, társaságban vo-

nultak ki, még pedig minden gavallér a maga hölgyével, párosan. A vadászat legtöbbre becsült tárgya a kócsag volt, melyet ha elütött a sólyom, nyakszirtjéről kihúzta a lovag a forgóba való díszes két szál tollat, s nagy triumfussal nyujtotta át hölgyének. A nők körüli udvariaskodásra ezenkivül is sürüen adott alkalmat a S., mely főként a nők állandó jelenléte miatt vált kiválóan kedvelt udvari v. gavallérmulatsággá. A vadászatok decemberben kezdődtek s juniusban értek véget, mert a sólyom párzás idején, épp ugy mint esőben és hőban, hasznavehetetlen.

A S. állítólag már Kr. e. 690. ismeretes volt Khinában. Ktesias, Xenophon kortársa India történetében említi, hogy ott a sólymot nyúl-, gazella- és rókafogásra használják. Keleten a S.-ot mindenütt űzték; őshazája — Hammer-Purgstall szerint — Turkesztán volt. A mongolok a vadászatot általában mint hadgyakorlatot tekintették; körvadászataikon részt vett egész hadseregük. Dsingisz-khán és Timur egész sereg sólymászt tartott. Bajazid a (Villám) vadászszemélyzete 7000 sólymászból és 6000 kutyapecérből állott. Ez a vadászhad volt egyúttal a hadsereg magva, szinejava. A persa udvarnál a sólymosmester egyike volt a legelőkelőbb udvari tiszteknek. Ghasan, a hetedik és legnagyobb persa ilkhán, a XIII. sz.-ban sólymász-rendtartást készített. A mongolok révén terjedt el a S. Oroszországban, hol Alexej Mihajlovics cár 1688. adta ki hires sólymász-rendszabásait. Afrikában és Ázsiában, a Szaharától a mongol sivatagig s a Persa-öböltől a Pecsoráig, ma is széltére űzik a S.-ot, bár az utazók egyező vallomása szerint azon vidékeken is hanyatlóban van.

Keleten a sólyom a nemes bátorság jelképe s oly nagyra becsülve, hogy az uralkodók több helyt családi cimerüknek választották; alkalmasint erre vezetendő vissza, hogy a Nyugaton hasonló szerepet visz a cimertani stilizált «királyi» sas, mely a legnagyobb uralkodó házak s birodalmak cimerében látható. Részemről a hunnok «turul»-madarának cimertani eredetét és jelentőségét is e momentumban találom. A bátorság, a vakmerőség jelképes madaráról török fajta uralkodók nagy előszeretettel nevezték el magukat. Togrul, a szeldsukok törzsfőnöke, Turkesztán legnemesebb sólyomfajától, testvére Csakir az ölyvtől vette nevét s Tujghun budai beglerbég neve jelentésére nézve a. m. sólymocska.

Európában a S.-nak, melyet Rómába Keletről hoztak volna be, bár legújabban a szószármaztatás alapján ezt kétségbe vonják, első szabatosabb leirását a IV. sz.-ban Julius Firmicus Maternus adja. Már az első Merovingiak szintén szenvedélylyel űzték. Nagy Károly törvényileg szabályozta, eltiltván tőle minden nem szabad embert. Ettől kezdve több helyt a sólyom egyenesen a nemesség jelvénye, mint a sarkantyu a lovasságé. Németországban a X. sz.-ban I. Henrik császár annyira szerette a S.-ot, hogy melléknevén Madarásznak (auceps) hivták. I. Frigyes maga idomította sólymait s II. Frigyes könyvet irt a S.-ról, melyet fia Manfred király jegyzetekkel látott el. A S. klasszikus földje mégis Franciaország volt az egész középkoron át. Intézményileg is szerveztetett. Már a királyi sólymosmester (maître fauconnier) nagy rangban volt s midőn 1406. fősólymász (grand-fauconnier) nevet vesz föl, egyszersmind a királyi udvar legfőbb tisztviselői közé soroltatik. Egyenesen a király kezeibe tette le az esküt. Ő nevezte ki a madarászat összes alkalmazottjait s minden sólymász elkobzás terhe alatt köteleztetett fiatal sólymait bemutatni neki, hogy azokból szabadon választhasson a király részére. E méltóság a forradalomig fennállott. Franciaországban a vazallusok s egyházi testületek kötelezve voltak a földesúr sólymainak eltartására. S bár a papságot zsinatok tiltották el e költséges s időrabló sport űzésétől, a bárók fentartották azt a jogot, hogy nemesi jelvényül magukkal vitt sólymaikat isteni tisztelet idején az oltárra helyezzék. A király, a hűbérjog elismeréséül, a saint-huberti apáttól évenkint hat sólymot kapott. Nagy szertartás közepette nyilvános kihallgatáson vette át a király évenkint áprilisban a dán király, májusban a maltai lovagrend által ajándékozni szokott nemes sólymokat XI. Lajosról, Mátyás király kortársáról fel van jegyezve, hogy a bretagnei hercegnek Törökországból küldött sólymokat meglesette az országúton s erőszakkal vette el a maga számára. I. Ferenc korában a fősólymász hatósága alatt nem kevesebb mint 15 nemes tiszt s 50 sólymászmester állott; az egész sólymász-had 300 főre rúgott. IV. Henrik idejében igen lehanyatlott e sport. XIII. Lajos ismét divatba hozta, de már XIV. Lajos leginkább fővadra vadászott s a madarászatot a «hagyomány» elvének tiszteletben tartása végett inkább csak etikettből űzte. Szatmári Király Ádám irja róla: «Clanyiban ebéd után ment ki ő Felsége (II. Rákóczi Ferenc) az Felséges királylyal az mezőre, az holott is az Felséges király rárókkal, sólymokkal, kerecsenyekkel, ölyvökkel és agarakkal fogdostatott nyulakat, fácánokat és egyéb madarakat». XV. Lajos fiatal korában igen szeretett sólymászni. De már XVI. Lajos életében egyszer tartott sólymot az öklén. A S. ő alatta jóformán egészen feledésbe is ment; az utolsó izlandi sólymot 1787. kapta a dán királytól. A francia udvarban a S. hosszas virágzása idején a vadászok (veneurs) és a sólymászok (fauconniers) állandóan versengtek az elsőbbség fölött, mely az irodalomban is szóba jött. Jacques de Fouilloux a XVI. sz.-ban a vadászatot tartotta különbnek, Charles d'Arcussia a S.-ot: «Amint az angyalok — ugymond — különbek az embereknél, ugy a madarak különbek minden más állatnál». E tételből vonta le különböztetésül a sólymászok előszeretetét a vadászokkal szemben. Hagyományos szokás volt egyébként francia földön, hogy májusban a vadászok a sólymászokat, decemberben viszont a sólymászok a vadászokat kiverték az udvarból.

Angolországban különösen nagy becsben állott a S. A wallisi régi királyok udvaránál rangban negyedik méltóság volt a fővadászmester (panhehogydd), kinek a királyi asztalnál csak háromszor volt szabad innia, nehogy lerészegedvén, madarait elhanyagolja. S ha a S. nagyon szerencsésen ütött ki, a királynak a fővadászmester beléptekor fel kellett állania. Shakespere

művei bizonyítják, minő nemes foglalkozásnak tekintették a S.-ot az ő korában.

Németországban a S. már a X. sz.-ban igen el volt terjedve. Törvények tiltották a sólyomfiókák kiszedését fészkeikből s az anyányiak elfogását. Csak nemes ember tarthatott sólymot, azt illette meg a nemes S. (das edle Federspiel). A száli törvényekben sólymok és vércsék szerepelnek, melyekért 3, 15 és 45 solidi kárpótlást kellett fizetni. Az alemann törvények szintén nagy összeget, 3—6 solidit szabtak büntetésül elidegenítésükért. Madarász Henrik és II. Frigyes koruk legszenvedélyesebb és legtanultabb sólymászai.

A XVII. sz.-ban különösen nevezetes kócsagvadászatokat tartottak sólymokkal az osztrák főhercegek a Duna mocsaraiban Bécsen felül, a szász választófejedelmek az Elbe és a brandenburgi választók a Spree sárrétein. Még a mult században az ansbachi és baireuthi őrgróf rendszeres S.-okat tartott. De már e század elejére annyira megsemmisült e sport Németországszerte, hogy kuriozitásként emlegették a dreissigackeri erdészeti akadémiának egy szász-meiningeni vén sólymos-mesterét, ki oktatást adott a sólyomidomításban.

Magyarországon a S. azt hiszem egykoru a honfoglalással, mert a hazát birtokba vevő nomád magyarság épp a S. keleti főhelyeiről jött be, minélfogva ismernie kellett e foglalkozást, melyet a Kaspi-tó mellékén s az Ural vonalán ma is haszon kedvéért űznek a lakosok. Az Árpádok alatti okirati történetükre nézve elüljáróban megjegyzem, hogy latin nevük (falconarii) felváltva használtatik a középlatinban járatos kazással («falconarii regis, id est foenum eius falcantes et silvarum custodes») s igy nem lehet minden falconariust, ha egyéb ismertető jegye nincs, biztosan sólymásznak vennünk. Ellenben mindig sólymos jelentésü a «draucarius», mely a sólyomjelentésü szláv dravecből képzett barbár szó. Magyarul *sólymos* (aviceptor) vagy még gyakrabban madarász (auceps) a nevük. Elükön 1263-ban s 1280. a sólymosok ispánja (Comes falconariorum) áll. Ők is mint a többi királyi udvarnokok, szakácsok, lovászok, méhészek stb. az ország különböző részein egész községekben laktak. Ily telephelyek kezdetben csak sólymosok földjének (terra falconariorum domini regis v. terra draucoriorum regalium) neveztettek, aztán tulajdonnévvé válva Sólymos, Kerecseny, Kelecsény, Szokol, Szokolya (szláv, a. m. sólyom), Drautz, Dravec v. Daróc néven tartották fenn egykori lakosaik emlékét. Telepeik gyanánt szerepelnek még 1235. Nyárád, ma Kis-Nyárád Baranyában (aucupes et caniferi), 1247. Sárkányföld, 1275. Halla Nyitra vármegyében, 1280. Torda, 1297. Liptó, 1360. Kürt és Pat Komárom vármegyében stb. Az udvar ezen cselédeinek kötelességében állott a királyi ház számára sólymokat fogni, azokat ápolni, kitanítani. Miként mai napság a kirgizek és baskirok az Ural-hegységben, különösen a Szakmara folyó mentén, ismernek minden sólyomtanyát, sőt minden fészket a benne öröködő fajjal együtt s nem árulják el senkinek, őrzik mint a szemük fényét, épp ugy lehettek az Árpádok s Anjouk alatt a magyar sólymosok. Minő kincsnek nézték a sólyomfészkeket, arra nézve becses adatot leltem 1264-ből. Ebben az időben a Csanád-nemzetség, Bertény biharvármegyei falu fölött emelkedő Sólymoskő vagy Sólymosfej (Solumosfey) és Felkő (Felku) nevü szirtek között tartotta sólymait s a váradi konvent bizonyságlevelet állított ki számukra arról, hogy egyfelől Miklós, Jánosnak fia, másfelől László és Tamás, Pongrácnak fiai határperükben barátságosan kiegyeztek, mely szerint a két utóbbinak jut osztályrészül a föntemlített két szirt összes hasznukkal s — külön kifejezve — «sólyomfészkeikkel» (cum nidis falconum) együtt. II. Endre alatt országos törvény rendelte el, hogy a lovászok, kutyapecérek és solymászok nemesi birtokokra ne menjenek. Nagy lendületet vett a S. az Anjouk korában. Ők a nyugati lovagszokásokat lehetőleg azon mód ültették át hozzánk. S igy valószinü, hogy a sólyom nálunk is épp ugy nemesi jelvény lett, mint Franciaországban, hol akkortájban kizárólag csak nemes ember használhatott sólyom-féle nemes madarakat (oiseaux gentils), mig a városi polgároknak csak ölyvvel, kányával, héjával s más «nemtelen vagy paraszt madárral» (oiseaux roturiers ou ignobles) volt szabad vadászniok. Erre vall az a tény, hogy Károly Róbert magyar király 1326. Miklós mesternek, Herceg Imre fiának nemesi címerül (pro christa vulgo címer) sólymot (falconem vulgo sólyom dictum) adományoz. Nálunk egyébként a városi polgárok csak abban az esetben gyakorolhatták általában magát a vadászati jogot, ha ez a szabadalom határozottan ki volt fejezve városuk kiváltságlevelében. Nagy Lajos király nagyra becsülte s maga is gyakorolta a S.-ot, amint ez kitünik a Madár Péter várjobbágy fia Marcel számára 1360. kiadott szabadalomlevélből, hol többek közt királyi kegyelmét e szavakkal indokolja: «Mivelhogy gyakran szerzett nekünk különböző élvezetes szórakozást sólymászmesterségével, melyben királyi felségünk méltán lelte s lelheti gyönyörüségét». Mátyás király sólymászait állitólag Solymáron, Buda mellett tartotta. Bél Mátyás 1737. ezt irja róla: «Solmár, Hollós Mátyás vadásztanyája; kőfallal övezett vadaskertje ma már alaktalan rom». Lehet, hogy a név s a hely fekvése vitte Bélt e föltevésre, mert forrását nem tudtam kipuhatolni. Solymár ugyan már 1266. előfordul, mint «Solomar» Buda mellett, az Anjou-korban 1337., s éppen Mátyás alatt 1468. mint «Salmar»; de tekintve, hogy abban az időben «sólymos» a sólyomfogó és idomító neve egyaránt, s tekintve, hogy Solymár ily alakban legelőbb Pápai Páriznak Bod Pétertől bővített 1767-iki kiadásában található: magából a helység nevéből nem következik, hogy ott Mátyás király korában madarászok laktak volna. II. Ulászló három sólymost és egy kutyapecért tartott udvaránál. II. Lajos szenvedélyes sólymász volt. Számadáskönyveiben még 1526. is, kevéssel a mohácsi vész előtt, előfordul ily tétel: «vétettem karmazsinbőrt sisakul (pro tecis) Ő Felsége sólymai, ölyvei és más madarai számára». S Dubravius cseh történetéből tudjuk, hogy 1520. az Estei Hippolit halálával megürült egri püspökség jövedelmei kezelőjének 40,000 aranyat enge-

dett el egy tőle elkért, jól betanított sólyomért. Estei Hippolit egri püspöknek hires sólymászata volt,melyből épp az előző 1519-ik évben tiz darabot küldött sógorának, a mantovai őrgrófnak. Ekkortájban igazi fejedelmi ajándok a sólyom, nagy ritkán valami ritka faj kutya. Azért, minden körülményt számba véve, Fraknói azon véleményét, hogy Lajos király 40,000 aranyas adósságelengedése «a belső és külső valószinüség kellékeit nélkülözi» (II. Lajos és udvara) egyáltalán nem fogadhatjuk el. A S.-ot a XVI. sz. elején olybá kell venni, mint a tulipánt a XVIII. sz.-ban, vagy — a szenvedély hőfokát tekintve — mint a lófuttatást mai nap. Ilyenkor egy gazoktól környezett gyönge elméjü fejedelmet, beteges passziója kielégítése végett, mindenre rá lehet venni. Különben is abban az időben az izlandi fehér solyomnak rendes ára 1000 arany. Bajazet az elfogott navarrai gróf összes váltságdíja fejében 12 sólymot fogadott el. Természetes, hogy a sólyom- vagy éppen ölyvfióka s általán az idomítatlan madár, ugy amint a parasztok árulják, igen olcsó volt. Igy Bártfa városa 1426—1440. egy-egy ölyvfiókáért legalább 5 dénárt, de legföljebb 300 dénárt fizet. Anyányi ölyvért 100 dénártól ötödfél forintot ad, 1435. egy sólymot vesz Rozgonyi Györgynek 9 forintért. Sőt a S. fénykorában, 1536. is, Brassó városa két sólymot vesz a havasalföldi vajda számára 1 forint 30 oszporáért. De mindez csak azt jelenti, hogy maga a vad madár olcsó volt; ellenben épp oly számos más példa bizonyítja, hogy ha kitanították a sólymot, rendszerint mesés áron bocsátották áruba.

Erdély nemzeti fejedelmi udvaraiban János Zsigmondtól kezdve szintén meghonosodott a S. A sólymokat székelyek fogdosták. A toplicai havasokon s Csíkban, a tusnádi fürdővel szemközt fekvő Felső-Sólyomkő alig megközelíthető sziklaüregeiből, hol most is sólymok tanyáznak, szedték össze a fejedelmek számára a sólyomfiókákat, melyek egy részét jóformán adó (falconagium) gyanánt küldték Konstantinápolyba a szultán fiainak. 1628. Toldalagi Mihály portai követ sólymokat szállítván a szultánhoz, útközben szerencsétlenség gyanánt jelenti meg urának Bethlen Gábornak «egy sólyom halálát». A sólymosok a fejedelmi korban is nagyon megbecsültettek. Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1610. címert adományoz Madarász Péternek, ki a Görgényhez tartozó Felső-Orosziban fogdosta s kétségkivül idomítá a sólymot (aucipitis officio fungens). Címeres levelén a címerszerzőnek egész alakja van lefestve a sólymászok szokásos ruhájában. A fekete bajszos és teli szakállu alak aranygombos zöld dolmányt, vörös magyar nadrágot és sárga csizmát visel. Derekán kozákszíjon vágott végü magyar kard lóg. Jobb öklén ölyv ül repülésre készen, baljában nyakánál fogva két foglyot szorít, melyeket az ölyv már levágott. Ugyancsak Báthory Gábor 1612. szigeti Poncz István sólymosnak ad címert. Ez már a szó szoros értelmében sólymosmester. Címerén a címerszerző magyar vitézi ruhában, bal kezét csipőjére támasztja s jobbjában csalétkes madárvázat (simulacre d'oiseau) tart.

Látnivaló, hogy nálunk is, mint külföldön, nagy becsülete volt a sólyomidomítónak. Nehéz is volt egy-egy kiváló sólyomoshoz jutni. Mert a sólymosmesterséghez nemcsak rendkivüli türelem, találékonyság, hanem valami sajátságos természeti adomány is kell, másként a sólymos épp ugy nem válik be, mint ahogy nem mindenki lehet matadorrá. Tudnia kell «madárnyelven» beszélni. Meg kell nyernie a madár rokonszenvét, mert a nélkül nem fejlődhet az a benső viszony mester és tanitvány között, mely egyaránt mulhatatlan föltétele a sólyom és a lóidomítás sikerének. Helyes idomítás nélkül pedig a S. eredménytelen, vagy kárba vész a madár, amennyiben «elhordja az irháját» (emporte ses sonnettes),vagy pedig esetleg veszedelmes. Erre nézve egy magyar emlékiró, Bethlen Miklós, önéletirásában tragikomikus jelenetet beszél el, melyet egész terjedelmében közlök azért is, mert ez egyúttal az erdélyi alantjáró, mondhatni «prücskérező» S.-nak a fejedelmek korában legteljesebb rajzát adja:

«Anno 1657 juniusban ritka dolog is esék egyszer rajtam. Nekem volt egy ölyvem, mely a házi lúdat, récét, pulykát, macskát, kicsiny malacot, kis városi vizslát is elfogott; azt gondolám én, hogy én nyúlat, vadrécét, ludat mint rakással fogatok véle, de olyan vad madarat, fürjet, foglyot, récét, nemhogy fogott volna, de úzni sem akarta, mely miatt szörnyen eléheztem; és iszonyu rívó volt. Egyszer a szőllőben Búnon egy szakadásban nyúl-süldőre igazításának el; én mindjárt a szegény Pál öcsémmel a szőllőben az ölyvet csak gyalog, még menőleg egy gémnek is bocsátám, de egy kevéssé ment utána, visszajöve, noha könnyen eléri s elfoghatja vala; menénk a szőllőszakadásban, kerestetjük a vizslákkal, az én ölyvem rettenetesképpen rí, mely a madarászás idején szokás, és majd csaknem természet ellen vagyon. Én haragomban levetém az ölyvet a kezemről a földre, osztán ismét kezem mutatásával hivám, félvén, hogy azalatt a nyúl kiugrik. De az én ölyvem nemhogy a kezemre, hanem egyenesen arcúl az orrom s ajakamban ragada oly erősen, hogy némelyik körme az orromon által az orrom lyukában, némelyik az ajkamon pofámon által a szájamba ment. Isten tartotta csak a szemeimet meg. Megfogtam két kézzel a derekát, úgy húztam, de ha a számba hatott körmét a fogammal meg ne harapjam, soha bizony el nem szabadíthatom vala magam tőle, nem is szólhattam, a szememmel se nézhettem, addig osztán a földön összerontám, cséplém s utána megsiratám.»

A messzehordó lövőfegyverek tökéletesbülésével a S. mindinkább kiment a divatból. Állandóan, megszakítás nélkül üzték a hires falkenwerthi (Flandria) sólymászok segítségével: Looban, a holland király nyaralójában, 1853-ig; Angliában Bedfordban és Didlington-Hallban, a norfolki grófságban, egész napjainkig. Ott legújabban Old hawking club cím alatt vadásztársaság alakult, mely a S. nemes sportját tűzte ki feladatául. 1893-ban legnagyobb eredményt két darab egyéves Norvégiából hozott héjával értek el, melyek 148 darab különféle vadat pedzettek, köztük 118 darab üregi nyúlat. Franciaországban az 1890-iki kiállítás

mutatta be a régi s az újonnan divatba hozott S. tárgyait és emlékeit. Nevezetes kisérlet történt végül 1895. Oroszországban a sólymoknak postaszolgálatra való idomítása tárgyában. Szmojlov orosz katonatiszt e próbálkozása bebizonyította, hogy a sólyom különb a galambnál, mert rendkivül gyors röptében igen kitartó, jobban birja az idő viszontagságait, s nincs kitéve a ragadozók üldözéseinek.

Irodalom. Fridericus II., De arte venandi cum avibus, Lipcse 1788, 2 kötet; Livre du Roy Modus, a Bibliothèque Nationale-ban. Két részre oszlik, u. m. fauconnerie és autourserie. Nyelve igen érdekes, Du Cange többször idézi. Miniature-képeiből egynéhányat közöl Lacroix, Moeurs, usages et costumes au moyen-âge, Páris 1873; Albertus Magnus sokat ir a sólyomról, jó részben Aristoteles nyomán; önálló a madár természetéről s vele való bánásról részeiben; Gaces de la Bigne; Mynsinger, kiadta Haszler, Stuttgart 1863; Guillaume Tardif, Guillaume Crétin, kanonok XII. Lajos korában, Le débat de deux dames sur le passe-temps de la chasse aux chiens et aux oiseaux; Pomay, Jost Ammann képeivel, Stuttgart 1886 és Charles d'Arcussia, vicomte d'Esparron a XVI. sz. végén, jobbára több kiadást ért nagybecsü forrásai a közép- s renaissancekori sólymászatnak. Ide tartozik még: Altdeutsches Weidwerk. Sammlung der Jagdliteratur des Mittelalters, des XVI. u. XVII. Jahrhunderts, kiadta Dobrowsky E., Bécs 1887, 1 kötet; Hiefeld Eberhard, Aucupatorium; M. Federigo Giorgi, Modo di conoscere i buoni falconi, astori e sparavieri, di esercitarli e farli perfetti, di governarli e di medicarli, Velence 1573, barbár olasz nyelven, különösen fontos a sólymok betegségéről és gyógyitásukról szóló része; George Turberville, The book of faulconrie or hawking, 1575; Eugenio Raimondi, Della caccia di falconi libri quattro, Nápoly 1626, Ranzani kitünőnek mondja különösen a sólymok gyógyítása dolgában; Latham Simon, The faulcon's lure and cure, 1633; Harmont, Miroir de la fauconnerie, 1635; Moraix, Le véritable fauconnier, 1683. Újabb müvek a sólyomidomításról: Bachstein, Wildzucht und Wildjagd, Gotha 1821; Rev. G. E. Freemann, Practical falconry; Bonaventura Crippa, Trattato della caccia; Sir J. S. Sebright, Observavations on hawking; Hammer-Purgstall, Falknerklee, Pest, Hartleben 1840, szeldsuk S.-i kézikönyv fordítása, könyvészettel. Szintén a keletiek S.-áról szól: Jules Gérard, La chasse en Afrique, és Delmé-Radcliffe alezredes, Notes on the Falconidae used in India in falconry; H. Schlegel et J. A. Verster van Wulwerhorst, Traité de fauconnerie, Lejda 1845—53; Freeman and Salvin, Falconry, its claims, history stb., London 1859; Chenu et des Murs, La fauconnerie ancienne et moderne, 1862; Baron Dunoyer de Normont, Histoire de la chasse en France, 1867, 3 köt.; É. Charavay, Étude sur la chasse à l'oiseau au moyen-âge, 1873; Salvin and Brodrick, Falconry in the British isles, 2. kiadás London 1873; Faider, Histoire du droit de chasse en France, Allemagne, Angleterre stb., Bruxelles 1877; Faichtinger, Geschichte der Falkenjagd, Lipcse 1878; Magaud d'Aubusson, La fauconnerie, Páris 1879; Schwappach, Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands, Berlin 1886; G. Foye, Manuel pratique du fauconnier au XIX. siècle, contenant tout ce qu'il faut savoir pour dresser les faucons et autours à la chasse au vol des perdreaux, faisans, canards, lièvres etc., 1886; G. Sourbets et C. de Saint-Marc, Précis de fauconnerie, contenant les indications nécessaires pour affaiter et gouverner les principaux oiseaux de vol, 1887; Boulen, Droit de chasse et la propriété du gibier en France depuis l'origine de la monarchie, Páris 1888; Werth H., Altfranzösische Jagdlehrbücher nebst Handschriftenbibliographie der abendländischen Jagdlitteratur, Halle 1889; Catalogue illustré de la fauconnerie à l'Exposition universelle, Páris 1890. Hazai irodalmunkban egyedül Pray György irt egy 54 oldalnyi költeményt hatlábu versekben a S.-ról, de ebben sincs történelmi anyag. A névtelenül megjelent ritka münek ez a cime: De institutione ac venatu Falconum libri duo; dominorum neo-baccalaureorum honoribus dicati, cum in universitate Tyrnaviensi, philosophiae laurea ornarentur, Nagyszombat 1749. Más önálló munkát vagy akár csak értekezést is egész irodalmunk egyetlen egyet sem mutathat fel. BALLAGI A.

Somatose, l. *Szomatóz.*

Sombory-*család* (magyar-nagy-zsombori), kolozsvármegyei ősi nemes család, melynek őse a hagyomány szerint Gyula vezér apja *Zombor*. Oklevelekben először *Rzsnyói Nagy Miklós* említtetik a családból, akinek *János* és *Jakab* nevü fiai 1331. visszaadták a királytól elfoglalt *feketehalmi* várat, melyért nagy birtokot kaptak a brassói kerületben. A család nevezetesebb tagjai: *László*, a Békési felett itélkező 1575-iki kolozsi országgyülésen a fejedelem ügyésze. *Báthory* Zsigmondnak, akinek 1853. nevelője volt, megválasztatása érdekében követségben járt *Báthory* István lengyel királyhoz. Később az országtanács tagja és a dézsmák főbérlője lett; 1589. még élt. — *Sándor*, Szamosközi Istvánnal (l. o.) bejárta Német- és Olaszországot, ahol a padovai egyetemen tanult. 1594. követ volt Németországban. — *István*, 1529—30. Doboka vármegye főbirája. — *Gergely*, 1771. Doboka vármegye törvényszéki ülnöke, az 1790—91-iki erdélyi országgyülésen királyi hivatalos. — *Ádám*, 1790—91. Doboka vármegye országgyülési követe, megh. 1804. — *Lajos*, u. o. 1793—99. királyi pénztárnok, 1820—1825. főbiró. — *Imre*, szül. 1784 okt. 28., Bihar vármegyének 1826. második, majd első alispánja, 1830. országgyülési követ, 1833. a királyi tábla ülnöke, később Szabolcs vármegyében főispáni helyettes és udvari tanácsos, megh. 1871. — *Endre*, 1840—47. Kolozs vármegye főbirája. — *Lajos*, 1897 szept. 19. kinevezett főrendiházi tag. SZ. G.

Sombrero (Kalapsziget), a brit Kis-Antillák legészakibb szigete, 5 km² területtel, a Szűz-szigetek és Anguilla között, meredek és kopár mészkőszikla, guáno- és foszforsavas mésztelepekkel.

Somló, 1. *Sándort* 1899 dec. 23. megválasztották a Petőfi-társaság tagjává. *Egy királyleány története* c. költői elbeszélését 1900 febr. a Kisfaludy-társaság a Bulyovszky-díjjal tüntette ki.

2. *S. Emma*, l. *Lovik.*

Somma olaszországi várat (Nápoly közelében) Nagy Lajos királyunk második nápolyi hadjáratában figyelembe sem véve, haladt el seregével mellette, de utócsapatai, az ifju Laczkfy Dénessel élükön, harci dicsőséget keresve, megostromolták. Laczkfy egy Hebinger nevü német vállára ugorva, a várfal párkányáig jutott s ott egy csonka gerendába kapaszkodva, sorra verte le az ellene tóduló védőket. A többi magyarok utána rohanva, csakhamar el is foglalták a várat, s hogy többé útjokban ne legyen, felgyujtották és lerombolták.

Irodalom. Pór: Nagy Lajos király 233. Délmagyarorsz. tört. Értesitő 1887, 144. Megénekli Arany: Toldi Szerelme XI. 79—82. KAR.

Somma campagna (ejtsd: szommakampanya), falu Verona (ettől 10 km.-nyire) olasz tartományban, vasút mellett, (1881) 1952 lak. 1848 jul. 25. itt a szárdiniaiak vereséget szenvedtek, 1866 jun. 24. pedig innen indult ki a custozzai csatába az osztrákok fő hadereje. L. *Custozza* (IV. k.).

Sommás becslés, a birtokbecslésnek az a neme, melynél a földbirtok értéke nem jövedelmének közvetlen kiszámítása szerint, hanem vagy megelőző becslések alapján vagy a telkek folyó ára, illetve haszonbére szerint állapittatik meg. Legközönségesebb és nálunk is általános módja a S.-nek a kataszteri tiszta jövedelem szerinti, melynél a kataszteri tiszta jövedelem 25-szörösét tekintik rendszerint a birtok értékének. Minthogy azonban a kataszteri tiszta jövedelem csak kivételesen egyez meg a birtok tényleges jöve-

delmével, mely előbbinél többnyire jóval magasabb, a kataszteri tiszta jövedelem szerinti becslés eredménye egyáltalán nem megbizható. Helyesebb eredményre vezet a telkek folyó ára szerinti becslés, mely azonban csak kisebb területeknél, de nem nagy kiterjedésü birtoktesteknél nyerhet alkalmazást, mig a haszonbér szerinti becslés ott, hol a birtokok bérbeadása régebb idő óta honos s igy a fizetett tiszta haszonbér a birtok tiszta járadékának tekinthető, a legmegfelelőbb eredményekre vezet. H—H.

Sommatino, város Caltanissetta olasz tartományban, Caltanissettától délre fekvő 368 m.-nyi magas fönsikon, (1881) 5375 lak., olajgyártással és kőszénbányászattal.

Somme, francia département, (1896) 543,297 lak. 1897-iki termés: 1.948,130 hl. búza, 282,480 hl. rozs, 410,960 hl. árpa, 3.356,850 hl. zab, 133,392 hl. gyümölcsbor, 101.597,015 kg. cukor.

Sommerstorff *Ottó* (családi nevén *Müller*) német színész, szül. Krieglachban (Stájerország) 1859 máj. 29. Eleinte jogot tanult a bécsi egyetemen, majd Laube buzdítására a bécsi konzervatórium színészeti iskolájába lépett. 1878 a lipcsei Stadttheaterhez szerződött, 1882. Lübeckbe ment, 1883. a berlini Deutsches Theater kötelékébe lépett, ahonnan 1894. a Berliner Theaterhez ment át. Fő szerepei: Faust, Tasso, Posa, Fiesco, Uriel Acosta, A kirchfeldi pap.

Somnambulismus (lat.) néven régebben azt az állapotot értették, melynél fogva egyes emberek éjjel álmukban felkeltek és öntudatlan állapotban egyes cselekményeket végeztek, melyekre éber állapotukban visszaemlékezni nem tudtak. Ily egyéneket *holdkórosaknak* neveztek, mert a közfelfogás szerint a hold rájuk bizonyos vonzó hatással lenne. A S. fogalma az idegkórtan fejlődésével nagyobb átalakuláson ment keresztül, mert mai nap már több fajtáját ismerjük. Igy egyik félesége az epilepsziás egyének egyeseinél oly alakban fordul elő, melynél fogva azok néhány órán avagy több napon át bizonyos gépiességgel hosszabb utazást végeznek, mely alatt teljesen öntudatlanok, s midőn ebből a kóros állapotból a rendesbe visszatérnek, ugy végzett cselekményeikre teljességgel nem tudnak visszaemlékezni. Megjegyzendő, hogy mialatt ily automata epilepsziások utaznak, magukviselete megfelel a normális életnek, mert esznek, isznak, fogadóban megszállnak stb., csupán sajátos tekintetük az, mely néha feltünik. Egyes esetekben azonban ily betegek feltünést keltő, logikátlan cselekményeket végeznek, mint p. Charcot betege, aki a kocsiszakasz ablakából a folyóba vetette magát, mialatt a vonat a hidon robogott keresztül. Ez az állapot az, amit a franciák *epilepsziás járó-kelő automatizmusnak* hivnak. A *hipnotikus S.* alatt a hipnotikus állapot ama szakaszát értjük, melyben a hipnotizált egyénnek szuggesztibilitása a legnagyobb fokot érte el. Az egyének ily állapotban az első pillanatra alig mutatnak rendellenességet, mert hozzájuk szólva, müveltségüknek megfelelően válaszolnak, de könnyen fedezhető fel ily szomnambul egyéneken akarathiányuk, melynél fogva oly rendkivül könnyen szuggerálhatók. A *hiszteriás S.* alatt a nagy hiszteriás roham harmadik szakaszának, az u. n. szenvedélyes testtartások fázisának elkülönült, önálló fellépését értjük, amidőn is a rohamnak első, vagyis epileptoid és második, vagyis a nagy mozgások (clownizmus) szakasza elmarad. Igy tehát a hiszteriás S. a hiszteriás nagy rohamnak egy tökéletlen alakja, amidőn tényleges deliriumok s hallucinációk lépnek fel és ezekből kifolyólag a legváltozatosabb cselekmények fejlődnek ki. Egy további félesége a S.-nak a *hiszteriás vigilambulizmus*, mely állapotot leghelyesebben példa fog megértetni. Charcot egy esetében egy hiszteriás asszony 1884. egy oly rendellenes állapotba esett, hogy az 1884. év előtti idő eseményeire p. szülőhelyére, szüleire, előző életének összes eseményeire nem emlékezett vissza, mig ellenben az 1884 óta történt dolgokról és szerzett ismereteiről teljes pontossággal tudott beszámolni. Hosszabb idő mulva eme rendellenes állapot megszünt és az asszony ismét rendes állapotába jutott, ugy hogy már most előző életére jól emlékezett vissza, kivéve az 1884. fellépett rendellenes állapotára, amelyről és amely alatt történtekről a leghalványabb emlékezete sem volt. A francia idegorvosok e jelenséget az *egyéniség megkettőzésének* (dédoublement de la personnalite d'origine hystérique) hivják, mert az ilyen egyén voltaképen két személyből áll, u. m. a rendes vagy első állapot személyéből és kóros második állapot (état second, deuxième personne) személyéből, mely az elsőt nem ismeri. — *Noctambulizmus* alatt e cikk bevezető soraiban említett holdkórosságot kell értenünk. SCHAFFER.

Somogy (XVI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 6·531 km², lakóinak száma (1898) 348,900 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 11 nagy- és 296 kisközség. A szolgabirói járások száma 9 (új a barcsi), a körjegyzőségeké 88. Puszta, telep és major van 1016. A vármegye területén van 3 kórház 398 ágygyal; egész területén működik 67 orvos, 81 okleveles bába és 44 gyógyszerész. Van 88·5 km. állami és 658·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 395·3 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 473·5 km., miből 100·9 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 63. Van 135 posta- és 74 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 15 takarékpénztár és 43 szövetkezet, összesen 4.254,800 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 490, köztük 2 gimnázium, 8 különféle szakiskola, 409 népiskola, 68 kisdedóvó és 3 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 56,546 tanuló látogatta. TH—V.

Somosd, kisközség Maros-Torda marosi alsó jár., (1891) 886 lak. A várhegyen sok bronzeszközt, többi között egy 30 cm. hosszu fejszét találtak. V. ö. *Orbán* B. (IV. 42.).

Somssich *Adolf* (saárdi) gróf, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. Sternbergben (Csehország) 1839 szept. 23.; nőül vette 1864 febr. 4. *S. Terézia* grófnőt, néhai S. József gróf leányát. Fiai: *József* gróf, szül. Grazban 1864 dec. 19., cs. és kir. kamarás, az államtudományok doktora, tartalékos huszár-hadnagy, attaché a berlini osztrák-magyar nagykövetségnél, 1899 jan. 9. nőül vette

Szögyény-Marich László berlini osztrák-magyar nagykövet leányát, *Kamillát*; *Géza* gróf, szül. Kivadáron 1866 jan. 16., cs. és kir. kamarás, százados a 7. sz. huszár-ezrednél és *Béla* gróf, szül. Kivadáron 1868 jul. 12., cs. és kir. kamarás.

Sondra, falu Sachsen-Gotha német hercegségben, a türingiai erdőben, (1898) 143 lak. 1895 jul. 29. kálisó nyerése céljából történt fúrás közben 196·70 m.-nyi mélységben szénsavforrásra bukkantak, mely eddig 24 óránként 200 millió liternyi gázt ad és talán a föld legbővebb szénsavforrása. A szénsav-gáz igen kevés nitrogén- és kénhidrogén-gázt és bitument tartalmaz. A forrás kihasználására konzorcium alakult, mely szénsavsűrítőgyárat alapított, óránként legalább 300 kg. folyékony szénsav előállítására.

Sonneratia *L.* (növ., Aubletia Gärtn.), az Onagrarieák génusza 5—6 fajjal, az óvilág tropikus tengerpartjain. Ritkább kerti virág.

Sonnino *Sidney* báró, olasz politikus, szül. Alexandriában (Egyiptom) 1849. Az államtudományokat tanulta és 1880. tagja lett az olasz képviselőháznak, ahol a centrumhoz csatlakozott. 1893. a párt egyik csoportjának vezére lett és 1893 dec.-től 1896-ig Crispi miniszteriumában a pénzügyi tárcát viselte. Nagy érdeme van az állami pénzügyek rendezésében és az állandó deficit megszüntetésében. Franchettivel együtt kiadott műve: La Sicilia nel 1876 (Firenze 1877, 2 köt.).

Sonora (XV. k.), a mexikói államok egyike, (1896) 189,158 (95,602 férfi és 93,556 nő) lak., akik közül külföldön született 1830 (1006 É.-Amerikában, 332 Khinában, 113 Franciaországban és 91 Németországban). A földmíveléssel foglalkozók száma 46,403.

Soós *Márton*, színész, l. *Sós* (XV. k.).

Sopron (XV. k.), 1. *vármegye*, területe a legújabb adatok szerint 3·307 km², lakóinak számát 1898-ban 284,500 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 2 rendezett tanácsu város, 24 nagy- és 208 kisközség. A szolgabirói járások száma 7, a körjegyzőségeké 62. Puszta, telep és major 242. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 4 kórház 189 ágygyal; egész területén működik 75 orvos, 131 okleveles bába és 41 gyógyszerész. Van 70·5 km. állami és 920·7 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 193·7 kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 294·8 km., új vonalak a S.—pozsonyi és a fertőmelléki vasút; a vasúti állomások száma 56. Van 98 posta- és 61 táviróhivatal, továbbá 225 távbeszélő hivatal illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 1 bank, 7 takarékpénztár és 20 szövetkezet, összesen 2.706,800 frt tőkével. A tanintézetek száma 320, köztük 1 hittani intézet, 3 gimnázium, 1 reáliskola, 10 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 280 népiskola, 18 kisdedóvó, 3 emberbaráti jellegü intézet és 2 börtöniskola. Ez intézeteket 52,361 tanuló látogatta.

2. *S. szab. kir. város*, a legutóbbi években élénk és gyors lendületnek indult. A város igen gyorsan épül s egész új városrészei keletkeznek egyrészt a győr—sopron - ebenfurti pályaudvar felé (ahol a Deák-téren a nevezett vasút díszes palotája épült), másrészt a Lakner Kristóf-utca táján, melyben a díszes törvényház épült fel. A városi park (Neuhof) közelében a honvédfőreáliskola óriási épülettömbje keletkezett. Épült továbbá 1899. honvéd- és tüzérkaszárnya. Újabban keletkezett kulturális intézményei közül a Mária Jozefinum említendő. A város forgalma a S.—pozsonyi és a fertőmelléki vasutak kiépítése által lényegesen fokozódott. Ipara s kereskedelme virágzó. Legújabban a villamos világítás is bevezettetett a városba s villamos közúti vasút épül. A Variserdőben szép nyaralótelep (városliget) létesült. A balfi fürdőt azonban a város eladta. TH—V.

Sorbán-*család*, román eredetü, de elmagyarosodott s a XVIII. sz. elején kapott magyar nemességet *csernefalvi* előnévvel. *János*, nagyváradi alispán; *István*, aradvármegyei birtokos és ügyvéd; *Mihály*, szamosújvári kanonok, szül. Patóházán (Szatmár) 1819., megh. mint őrkanonok 1888. Iskoláit Szatmáron, Nagyváradon, a teologiát a bécsi egyetemen végezte, mint a nagyváradi gör. kat. egyházmegye papnövendéke. Pappá szenteltetvén, tanárkodott, majd a nagyvárad-olaszii plébániát kapta meg, hol 1853. évig működött mint plébános. Ekkor a még fiatal, de egyházi téren dús érdemeket szerzett papot az azon évben alapított szamosújvári gör. kat. püspökség kanonokjává nevezték ki. A kanonoki stallumokon fokozatosan emelkedett. Maradandó nevet biztosított magának a gör. kat. egyházi énekirodalom terén kifejtett munkásságával. E tekintetben főleg három munkája nevezetes: Divina liturgia; Cele opt versuri; Cantece funebrali, melyek a gör. kat. egyházi énekeket tartalmazzák román nyelven s főkép a papnövendékeknek és tanítójelölteknek tesznek jó szolgálatot. S. nevezetes még mint egyházi festő. A gör. kat. román négy egyházmegye, sőt a munkácsi egyházmegye igen sok falusi templomainak számára ő festette a szent képeket, bár e téren nem annyira saját, mint inkább a megrendelők ízlését követte. — *János*, az előbbinek testvéröcscse, a hatvanas évek elején battonyai főszolgabiró, majd kővárvidéki (Nagy-Somkút székhelylyel) főkapitány volt; Kővárvidék, mint külön közigazgatási kerület, 1876. megszünvén, biharvármegyei alispán lett. Meghalt a 70-es évek végén.

Sorex hungaricus (állat), l. *Gözü*.

Sorgh *Henrik Martensz, Rokes* néven is ismeretes hollandi festő, született Rotterdamban 1611. (?), megh. u. o. 1669. v. 1670. Buyteweck Willemnek volt tanítványa, részint genreszerü fölfogásu bibliai képeket, részint a rotterdami népéletből vett képeket festett. Fiatal korában többször festette meg a pásztorok imádását. A kopenhágai képtáron és a szt.-pétervári Ermitageon kivül a budapesti országos képtárban is van egy ilyen tárgyu képe 1649-ből (383. sz.). Különösen sikerültek, finom szinezésüek vásári képei, mint A rotterdami nagy vásár (1654, rotterdami muzeum); Zöldségpiac (1653) és Halpiac (1654, caneli képtár); Halásznő (1664, drezdai képtár) stb. Az Úr szőllőjének munkásairól szóló példázatot is többször megfestette; ilyen képei vannak a braunschweigi s a drezdai képtárakban. Néhány tengeri képe az amsterdami országos muzeumban és a szt.-pétervári Ermitage-ban van.

Soria *Adans* (növ.), l. *Euclidium*.

Soricidae (állat), l. *Cickányok* (IV. k.).

Sorkezdő, palatetőnél az egy sorban fekvő palalemezeknek jobbról a legszélső darabja, melylyel a födésnél a sort megkezdik. L. *Sorzáró*.

Sorma *Agnes* (családi néven *Mito von Minotto* Ágnes), német színésznő, szül. Boroszlóban 1865 máj. 17. Már 14 éves korában gyermekszerepekben lépett föl a boroszlói városi színházban. 1880—82. naiva szerepeket játszott Görlitzben, Posenben, Weimarban és 1883. a berlini Deutsches Theaterhez szerződött, melynek csekély megszakítással mind máig tagja. Mint naiva szeretetreméltó frissességével és bájos természetességével nagy népszerűségre tett szert. Legjobb szerepei: Heilbronni Katica, Ofélia, Dezdemona és Nora. 1900 jan. egy német társulattal Párisban vendégszerepelt és különösen Nora szerepében nagy sikert aratott (Párisban 1870 óta nem játszottak német színészek).

Soroksár (XV. k.). Van 2 takarékpénztára és 1 népbankja, több szalmatok gyára, a budapest—ráckevei helyi érdekű vasút a fő utcáján halad át. Erzsébet- és Kossuthfalva 1898 jan. 1-től önálló község lett, ez okból S. lakosságának száma 8760 lélekre apadt; a kerületi rabbi székhelye. Határa 8700 katasztrális hold; telefon-állomás; ipar terén a kenyérsütés és vizimolnárság 236 családot foglalkoztat; a 30 köre őrlő gőzmalom Bécsbe és Csehországba szállít. A 2 vasúti vonalon naponként 46 vonat közlekedik, minden irányban kavicsútai vannak. Iskoláit az államnak átadván, 3 kisdedóvodában és 15 osztályban tanítanak. Közigazgatásilag Ráckevéhez tartozik; van közkórháza, vágóhídja. 1899 jul. megünnepelték a község autonomiájának 150 évi fennállását. M. L.

Soros lemezek, palafödésnél az egy sorban fekvő palalemezeknek a sorkezdő (l. o.) és a sorzáró (l. o.) között fekvő darabjai.

Sorozás, polgári egyének felvétele a katonasághoz. A *fősorozást* a közös hadsereg (hadi tengerészet) és a honvédség részére minden évben rendszerint a márc. 1-től ápr. 30-ig terjedő időszak alatt foganatosítják. Az *utóállításokat* a szükséghez képest tartják meg, l. *Kiegészítő szolgálat* (X. k.).

Sorozatos kapcsolás. Ha több áramtermelőt akképen kívánunk kapcsolni, hogy nagy feszültségű áramot adjanak, akkor azokat folytatólagosan ugy kapcsoljuk, hogy ellentétes sarkaik legyenek összekötve, a két végső szabad sarkukon ekkor feszültségüknek összegeződése fog mutatkozni, ez a S., melynek ellentéte a *párhuzamos kapcsolás* (XIII. k.), ahol az egynemű sarkokat kötjük össze és igy a generátorok feszültsége nem összegeződik, hanem azok áramerőssége lesz nagyobb. A fogyasztó készülékek S.-a abban áll, hogy egy és ugyanazon áramkörbe kapcsoljuk be egymásután akképen az áramfogyasztókat, hogy az áramforrásból jövő áram sorban egyikből a másikba jut.

Sorozó bizottságok, a rendes újoncállítás végrehajtására vannak hivatva. A bizottság tagjai: *A)* A közigazgatási hatóság részéről: *a)* a törvényhatóság első tisztviselője; *b)* a járástisztviselő (városokban a katonai ügyek előadója); *c)* megyei v. városi főorvos; *d)* az újoncállítási székhelyből megbizott két bizalmi férfiu. *B)* A közös hadsereg (hadi tengerészet) részéről: *a)* az illető hadkiegészítő kerület parancsnoka; *b)* egy hadkiegészítő kerületi tiszt; *c)* egy ezredorvos. *C)* A honvédség részéről: *a)* a honvéd kiegészítőkerület parancsnoka; *b)* a kiegészítő tiszt; *c)* egy ezredorvos; továbbá egy tollvivő és az illetékes hadseregbeli és honvéd gyalogezredektől 3—3 altiszt. L. még *Hadkiegészítési hatóságok* (VIII. köt.). G. T.

Sorrel, *Mount*, l. *Quorndon*.

Sorsjáték (XV. k.), Magyarországon a *szám-S.* (kis lutri) utolsó húzása 1897 szept. 25. volt. Helyébe az *osztály-S.* lépett.

Sorzáró, palatetőnél az egy sorban fekvő palalemezeknek balról a legszélső darabja, melylyel a födésnél a sort zárják. L. *Sorkezdő*.

Sosiphanes, l. *Pleias* (XIV. k.).

Sositheos, l. *Pleias* (XIV. k.).

Sótövisk (növ.), l. *Halimodendron*.

Sott, arab neve az Atlasz-hegység északi és déli részein sorokban végighúzódó sós mocsaraknak. Ilyen mocsarak vannak még a Szahara északi szélén Délnyugot-Algériától Dél-Tuniszon át a gabesi öbölig. Ezek a S.-ok egy korábbi nagy beltenger maradványai, amely az északafrikai klima növekvő szárazsága folytán mind kisebb területekre húzódott vissza. Tervezve volt, hogy ezeket a S.-okat viz alá borítják, azonban e tervvel annak költséges volta s a belőle származható csekély előnyök miatt felhagytak, ellenkezőleg az újabb törekvések oda irányulnak, hogy e S.-okat hasznos termőföldé alakitsák át. V. ö. *Roudaire*, Une mer intérieure en Algérie (Páris 1874).

Sou., természetrajzi nevek mellett *Souleyet* nevének rövidítése, ki mint zoologus vett részt a La Bonise francia hajó utazásában.

Soubise (franc., ejtsd: szubiz), sűrű hagymamártás, mely marhasültek leöntésére szolgál.

Soufflé, l. *Omelette* (XIII. k.).

Souterrain (franc., ejtsd: szutereñ) a. m. alagsor, azaz egy épületnek az emeletsora, mely nem egészen (mint a pince), hanem magasságának $^1/_3$—$^2/_3$-ában a földszine alatt van és igy még lakható.

South Bethlehem, város Pennsylvania északamerikai államban, a Lehigh River déli partján, Bethlehemmel szemben, (1890) 10,302 lak., egyetemmel, operaházzal, nagy vas- és acélművekkel, sörfőzővel.

Sovana, l. *Sorano* (XV. k.).

Sovva, *Szowa*, Magyarország régi vizrajzában a *Száva* folyónak elnevezése.

Sowinski *Lénárd*, lengyel költő és irodalomtörténetiró, szül. Berczowkán (Podólia) 1831., megh. Statkowcén (Volhínia) 1887 dec. 23. Tanulmányait Kijevben végezte, később hat esztendőt számüzetésben töltött Kurszkban és 1868 óta Varsóban élt. Lirai versei (Posen 1875, 2 köt.) lendületes fantáziáról tanuskodnak. Kisebb hatása volt Na Ukrainie (Posen 1873) c. szomorujátékának. Nagyszabásu lengyel irodalomtörténetével (Vilna 1874—78, 5 köt.) a legjobb lengyel irodalomtörténetirók közé emelkedett.

Sozusa, l. *Hadrumentum* (VIII. k.)

Södermanland hercege, ezt a címet viseli *Gusztáv* (l. o.) svéd trónörökös második fia, *Vilmos* herceg, szül. Tullgarn kastélyban 1884 jun. 17.

Sölde *(Soelde)*, falu Arnsberg porosz kormánykerület Hörde járásában, (1895) 3658 lak., vasúttal, gőzfűrészművel és kőszénbányával.

Sönking (Sungking), hivatalos neve *Liao-tung* khinai tartománynak, amelynek közigazgatása egy ideig Mandsuriától el volt választva, de most ismét egyesítve van és Mukden tartomány kiegészítő része.

Söpkéz *Sándor*, elektrotechnikus, műegy. m. tanár, szül. Brádon (Hunyad) 1866. Középiskolai tanulmányait a dévai főreáliskolában, műegyetemi tanulmányait a kir. József-műegyetemen végezte, ahol gépészmérnöki oklevelet nyert. Majd a berlini egyetemet, illetőleg műegyetemet látogatta egy évig, ahol Helmholtz és Slaby tanítványa volt, azután a londoni elektrotechnikai főiskola laboratóriumában segédkezett egy esztendőn át Ayrton tanárnak tudományos kutatásaiban. Tanulmányútjának befejezése után előbb a budapesti városi villamos és földalatti vasút építkezése körül foglalatoskodott, később m. kir. államvasúti főmérnökké nevezték ki, ahol az igazgatóságban az elektromos ügyek vezetésével bizatott meg, ahonnan azután hasonló célból a kereskedelemügyi minisztériumba rendelték be. Az ezredévi kiállításon a közlekedésügyi csoportban, az 1898. torinói nemzetközi elektrotechnikai kiállításon pedig az ipari elektromosság csoportjában jury tag volt. Utóbbi működéséért az olasz korona-rend lovagkeresztjével tüntették ki. Az 1900. párisi kiállítás magyar bizottságában mint az elektromos csoport előadója működik. A Magyar mérnök és építészegyesület közlönyében megjelent és egy izben a Hollán-díjjal jutalmazott többrendbeli, főleg az elektromos vasutak körébe vágó értekezésein kívül nagyobb munkáját *A dynamogépek* címmel a Mérnök- és építészegyesület adta ki. Több izben tartott szakelőadásokat a mérnökegyesületben és iparegyesületben; az 1896. magyar mérnök-kongresszuson az «elektromos vontatás» kérdésének előadója volt. Népszerű előadásai közül felemlíthetjük a kir. természettudományi társulat estélyein az *Elektromosságról* tartott sorozatos előadásait. A m. kir. szabadalmi hivatal kültagja.

Söradó (XV. k.). Az 1898. XVII. t.-c. a sörfogyasztási adót egy hl. sör után 5 forintban állapította meg. A kiegyezési tárgyalások következtében 1899. a következő törvényes intézkedések történtek a S.-ra nézve: A XVII. t.-c. a fogyasztási terület részére való megtérítésről intézkedik. A XIX. t.-c. a S.-t a termelt sörlé minden hl.-je és a százfoku cukormérő minden foka után 34 fillérben állapítja meg. A törvény *sörlé* alatt olyan cukortartalmu folyadékot ért, melyből szeszes erjedés folytán sör készül. De melybe az erjesztőszer, vagyis az élesztő még nincs bekerve. Végül az 1899. XXIII. t.-c. a sörfogyasztási adó eltörlése mellett behozandó *S.-pótlékról* intézkedik. Ez a pótlék a S.-tól elkülönítve, mint külön állami bevétel számolandó el. A S.-pótlék tétele: a magyar korona országainak területén készített sörlé extrakt-tartalmának minden hl.-je és cukormérő foka után 80 fillér. A magyar korona országainak területén kivül levő helyekről behozott sör után pedig a sörnek minden hl.-je s azon eredeti sörlének, melyből az illető sör készült, a fél által bejelentett és a sör megvizsgálása által is megállapítható extrakt-tartalmának minden foka után fizetendő 80 fillér. A törvény végrehajtásáról a pénzügyminiszter 1899. évi 91,340. sz. utasítása intézkedik. L. még *Italmérési jövedék*.

Sörárpa, a sörgyártásra alkalmas jobb minőségü árpa. Az ilyen árpának a következő tulajdonságokkal kell birni. Szine legyen egyenletes halvány-sárga. A szép szinre a sörgyárosok igen nagy súlyt fektetnek, ami azonban nem teljesen jogosult, mert az élénk sárga árpa, ha különben egészséges, éppen ugy alkalmas a sörgyártásra, mint a halványsárga. Hiba, ha az árpa fakószinü, tarka v. zöldes. Hl.-súlya legyen legalább 65 kg., nem lehet azonban azt mondani, hogy minél súlyosabb az árpa, annál többel érő, csak a sovány, könnyü árpa nem alkalmas sörgyártásra. A sovány szemü árpában sok a héj, kevés a lisztes anyag. Az igen nagy, hasasszemü azonban szintén nem jó, mert egyenetlenül csirázik és vastag héju. A S. héja legyen lehetőleg vékony 7—9%, mert ez esetben egyenletesebben csirázik és a hasznavehetetlen anyagmennyiség kevesebb. Főkellék továbbá a lisztesség. Olyan árpa ugyan ritkán fordul elő, amelynek minden szeme lisztes lenne, a jó S. legalább 30% lisztes magvat, legfeljebb 15—20% üvegcsét tartalmazzon. A többi félig lisztes lehet. Csirázóképessége és csirázási erélye legyen lehetőleg nagy. Végül a protein mennyisége 7—11% között legyen, mert a több proteint tartalmazó árpa nem lehet S. CSR.

Sörfőzés *története*. Ki fedezte fel a S.-t, azt nem tudhatjuk, de az biztosan állitható, hogy a legeslegrégibb felfedezések közé tartozhatik; felfedezőjének a pelusiumi Osirist szokták tartani, ki körülbelül 2000 évvel élt Kr. e., azonban ismerünk egy sokkal régibb keletü papiruszt (Papirus Anastasii IV), melynek végén a S. le van irva. A görög irók, Herodotos (H. 77.), Diodoros (His. Sic. 1. 20. 34) is irják az egyiptomiakról, hogy «árpából készített bort isznak, nem lévén szőllőtőke ezen országban». Az egyiptomi fogságban tanulhatták meg S.-t a zsidók, melyet a szentirás «szekar», görögül «szikera» nevez: hogy pedig a S.-t meglehetősen általánosan gyakorolták, s az egész ismert világon elterjedt volt, bizonyitja egyebek közt Vergilius, ki Georgikonjában (Georg. org. III. 380.) emliti a skytakról, hogy: «vigadván, bor helyett sört és savanyu (erjedt) berkenye levet isznak». Az örményekről Xenophon irja, hogy korsókból nádon keresztül részegitő italt fogyasztottak, melyben árpa volt. Görögországban: szüttos és korma néven, Tráciában és Frigiában bryton, Panoniában sabaia, Rómában cervisia, camum, dodra; Germániában potui humor ex tordeo (árpalé), Spanyolországban celia ceria; Galliában cerevissa, corma néven nevezték. A sör a hunnok előt is ismeretes volt, Priscus rhetor szerint Attila udvaránál (Kr. u. 448.) ugyancsak fogyasztották a sört, mit camumnak neveztek.

De milyen ital lehetett ez, hiszen a komlóról a sör egyik főkellékéről először Pipin emlékszik meg Kr. u. 786. A komló alkalmazásának legbuzgóbb szószólója azonban Szent Hildegarde zürpersbergi apátnő volt 1079. A S. tekintetében leginkább kitűntek a különböző kolostorok és szerzetesek, hol már a középkorban háromféle sört is készítettek; a legjobb és legszeszesebb volt a páter-sör, azután a fráter-sör s végül a leggyengébb, a convent-sör következett. Ez időben a S. háziipar számba ment s ekkor keletkezett a sok különböző sörféleség; igy 1492. a Mumme, 1541. a búzából készült fehérsör, 1726. a Broihahn, a Gose sat. Az ismertek közül az Ale és Porter körülbelül 100 év óta ismeretesek. Végül a közlekedés tökéletesedésével mindinkább tért hódított a bajor S.-i eljárás, ebből keletkezett a bécsi vagy schwechati, s ebből a pilseni S.-i mód.

Őseink a sört valószinüleg már ismerték, midőn hazánkat elfoglalták, de ha nem is ismerték volna, megtanulták a bevándorló szerzetesek és más belföldiektől. Hogy pedig a S. igen általánosan ismeretes lehetett hazánkban, bizonyítja az, hogy Miklós nádor 1226 körül elrendelte egyebek között, hogy a pannonhalmi apátság udvarnokai «bármilyen telek is, tartozik az apátságnak az egyházdézsma árpájából évenként két akóra való sert főzni». Szóval biztosra vehető, hogy a sört országszerte főzték s egyebek között a várak és kolostorok szolgálmányaihoz tartozott. Katona szerint ez időben a sört *venyerék*-nek hivták. Igló történetéből tudjuk, hogy ott minden kültelkes gazdának joga volt sört főzni s azt sorrendben főzték és adták is el; aki a sorrendet megzavarta, bűnhődött. Komlót csak egy főzésre valót volt szabad vásárolni, nehogy zamatját veszítse. Egy főzet 24 köböl malátából állott. Kimérni csak 8 napon át volt szabad. 1505. egy itce sör ára 1 denár volt. Azért azután bőven is bántak vele ugy nálunk, mint külföldön. Jámbor Erneszt herceg 1648. származó házszabályainak 9. §-ban olvassuk: «Grófi és nemes hölgyek elé délben 4 pint, este 3 pint sör teendő». Oláh Miklós szerint 1536. a kunok kölesből és vizből egy részegítő italt készítettek, melyet «buzá»-nak neveznek, mely tehát szintén egy sörszerű ital lehetett s valószinüleg ázsiai eredetű ital volt. II. Lajos hagyatékában egyebek között több sörös hordó is van emlitve. Később a sörfőzők céhet alkottak s noha még ezen század közepéig sokfelé készítették háziitalként a sört, ez mind kisebb térre szorult, mert a tanult sörfőző céhbeliek által készített itallal nem versenyezhetett. 1850 óta a S.-t nálunk állami adózás tárgyává tették, s azóta a söradó nem kis mértékben járul az állam bevételeihez. A sör fogyasztását illusztrálják a következő számok: Sörfogyasztás fejenként és literenként: Páris 11, Budapest 48, Bécs 145, Prága 172, München 566. KTY.

Sőrő, norvég sziget, az É.-Jegestenger partján, Hammerfest városa közelében, 971 km²-nyi területtel.

Sötét zsolozsma, l. *Nagyhét.*

Sövénybokrok (növ., frutices sepium), dús-ágazatu és a nyirést jól kiálló fás növények, melyek épen ezért élő sövénynek alkalmatosak. Ilyen a szilfa, galagonya, gyertyánfa, eperfa, fagyal, a jegenye-fenyő, a thuja, tiszafa stb.

Sövényháza-szegedi ármentesitő társulat. Alakult 1856. «percsora-szegedi ármentesitő társulat» címmel; 1880. újraalakult, mikor is a fontebbi címet vette föl. Célja, hogy a sövényházi keresztgáttól Szegedig a Tisza jobbpartján fekvő 36,595 h. kiterjedésü vizjárta helyeket ármentesítse és a belső vizeket róla levezesse. Székhelye Szeged. Védő töltéseinek hossza 34,876 m., melyből 8098 m. terméskővel burkolt. A belső vizek levezetésére a töltésben 2 nagyobb zsilipet és egy vascsőzsilipet épitett. 1895. évig az ármentesités és belsővizek rendezése céljából 2.031,488 frt 98 kr. fektetett be. BGD.

Spacca forno, város Siracusa olasz tartomány (Szicilia) Modica kerületében, (1881) 8588 lak., vasúttal. A várostól nyugatra fekszik *Valla d'Ispica* barlangvölgy, sok mészkőbarlanggal, melyeket eredetileg temetkező helyül, később pedig lakásnak is használtak.

Spaniel, l. *Vizsla.*

Spanyol fenyő (növ.), l. *Fenyőfa* (VII. k.).

Spanyolország (XV. k.). 1895-ben fölbecsülték a háziállatok számát; e szerint volt ló 383,113, öszvér és szamár 1.496,703, szarvasmarha 2.071,326, juh 16.469,303, kecske 2.820,827 és sertés 1.910,368. Bányászati termékei az újabb időkben is növekedtek. 1896. terméltek szenet (1.830,771 t.), vasércet (6.808,000 t.), ólomércet (170,790 t.), rézércet (2.825,000 t.), cinket (45,000 t.), vaspiritet (200,000 t.), magánvasat (100,000 t.), sót (350,000 t.), ezüstércet (222,900 kilogramm) és higanyt (1.513,999 kilogramm). A bányászat és kohászat termékeit 241.000,000 pesetára becsülik. A külkereskedelmi forgalom az utóbbi években csökkent, a behozatal értéke 1897-ben 793.341,121, 1898-ban 595.925,751, a kivitelé 1897-ben 924.936,047, 1898-ban 859.747,055 pesetára rugott. A behozatalban és kivitelben a legfontosabb árucikkek és értékük pesetákban a következő volt:

Az áru neve	Behozatal		Kivitel	
	1897	1898	1897	1898
Ásványok, üveg- és agyagárúk	70541409	58120006	116448795	127217080
Fémek és fémáruk	24261740	6850248	94874262	101303110
Drogériák s kémiai cikkek	59534475	53239528	24533590	22291954
Pamut s pamutáruk	96859540	80831030	59061969	37948534
Egyéb szövött áruk	22749409	21848147	3923222	2564512
Gyapjú és gyapjuáruk	19816211	15124126	17669497	19903614
Selyem és selyemárak	18757360	14469312	4962234	4847623
Papir és papiráruk	8810346	7082525	12501195	8774969
Fa és faáruk	43343750	34045202	43398191	46848309
Állatok és állati termékek	69509323	56126566	62652778	63361884
Gépek, kocsik és hajók	47675968	39551263	498244	1750226
Cukor, bor és egyéb élelmi szerek	138829981	98798401	309963735	399601954
Különfélék	5799535	3823346	2588475	1930135
Arany és ezüst	144334782	70223934	171859860	21403150

Az országok szerint, amelyekkel S. a legélénkebb összeköttetésben áll, a behozatal és kivitel a következőképen oszlik meg 1897:

Az ország neve	Behozatal onnan	Kivitel oda
Franciaország	146.856,965	254459,511
Nagy-Britannia	155.076,488	263.643,582
Amerikai Egyesült-Államok	99.408,141	12.265,411
Németország	52.562,999	21.474,318
Belgium	27,544,655	19.207,109
Oroszország	49.350,795	1.140,921
Olaszország	22.864,842	10.161,536
Svéd- és Norvégország	24.025,088	2.211,237
Portugália	37.614,127	34.575,352
Törökország	6.614,168	325
Spanyol gyarmatok	170.881,439	372.327,060

A kereskedelmi hajóraj 1898. áll 436 gőzösből (341,951 t.) és 1145 vitorlásból (164,504 t.). A spanyol kikötőkbe érkezett 1898-ban 17,355 hajó (13.278,151 t.) és távozott 16,957 (13.995,920 t.). A vasúti vonalak hossza 1897 dec. 31-én 8020 angol mérföld volt. S. pénzügyei már a kubai háboru előtti években is jobbára deficittel küzdöttek. E deficitet az 1897—98-ki költségelőirányzat eliminálta, e szerint a bevétel 883.278,771, a kiadás pedig 873.865,878 pesetára volt tervezve. A valóságban a háboru miatt másképpen alakultak mind a kiadások, mind a bevételek. Egy 1898 máj. 17. kelt törvény felhatalmazza a kormányt 209.423,917 pesetára rugó rendkivüli kiadásra. Az államadósság 1897-ben 283.046,000 sterling fontra rúgott.

Irodalom. Presupuertos generales del estado parael año economico 1897—98. Madrid 1897; Armstrong és Hume: Spain, Cambridge 1897; Gadow: In Northern Spain, London 1897; O' Shea: Guide to Spain and Portugal, London 1895); Routier: L'Espagne en 1897, Páris 1897. —zik.

Története. Canovas del Castillo miniszterelnöknek 1897 aug. 8. egy olasz anarkista (Angiolitto) által történt meggyilkolása a konzervativ minisztérium bukását vonta maga után, melynek helyét (okt.) a liberális *Sagasta-kabinet* foglalta el. Tagjai közül *Moret* (gyarmatok), *Correa* (hadügy) és *Bermejo* admirál (tengerészet) lettek az amerikai háboru révén utóbb közismeretesekké. Az új kormány mindenekelőtt Weyler tábornokot, Kuba hóhérját, visszahivta és Blanco tábornokot nevezte ki a sziget kormányzójává; egyúttal közbocsánat hirdetésével igyekezett a felkelőket fegyverletételre birni és reformokat helyezett kilátásba. Blanco tábornok (dec.) csakugyan alkotmányos, konzervativ minisztériumot állitott össze Kubán, s a választók számát szaporította. Mindhiába, mert ezekkel az engedményekkel S. elkésett. A felkelők tovább harcoltak, az északamerikai Egyesült-Államok magatartása pedig egyre fenyegetőbbé vált. A képviselőházban e dolgok visszhangot keltettek és különösen a visszahivott Weyler s Robledo (az ultra-konzervativek vezére) támadták meg a Sagasta-kabinetet oly mulasztások és vétkekért, melyeket voltaképen annak elődei követték el. Több szerencse kisérte a spanyol zászlókat a Filippi-szigeteken, melyeknek lakói Aguinaldo vezérükkel együtt 1897 nov. 23. meghódoltak. Csakhogy ez a különben sem tartós siker S.-nak roppant áldozatába került.

Az 1898. év meghozta a lappangó válság kitörését, meghozta a háborut. Mac Kinley, az Unió elnöke, a kongresszus és a szenátus sürgetésének kénytelen volt engedni és ápr. 11. határidőt szabott S.-nak, melyen belül Kubán a békét helyreállitani igyekezzék; ellenkező esetben az Unió kénytelen lesz fegyveresen beavatkozni. Midőn a spanyol kormány a Woodfort amerikai követ által átadott ultimatumra nem válaszolt, Mac Kinley ezt hadüzenetnek minősitette és ápr. 21. Woodfortot visszahivta, másnap pedig Kuba partjait zárlat alá helyezte. Ezzel a háboru kikerülhetetlenné vált. A királyné ápr. 21. lelkesítő trónbeszédet intézett az (újonnan választott) corteshez, melynek tagjai pártkülönbség nélkül helyeselték a nemzeti becsület nevében hozandó áldozatokat.

A spanyol-amerikai háboru, melynek lefolyását az északamerikai Egyesült-Államok történetében elmondottuk (XVIII. k., 467. old.), rövid és S.-ra nézve lesujtó véget ért. A Cavite és a Santiago da Cuba mellett szenvedett vereségek, és mind a két flotta pusztulása után Blanco tábornok Cambon francia követ útján békeért könyörgött, mely hosszas alkudozások után aug. 12-én ideiglenesen meg is köttetett. A Párisban (okt.) gyülekező béke-konferencia pedig dec. 10. ratifikálta a *végleges békét*. Föltételei: S. lemond Kubáról, Puerto-Ricóról s a többi (apró) nyugatindiai szigetekről; lemond továbbá a Filippi-szigetekről összesen 420,000 km²-ről 10 millió lakossal. Az Unió viszont 20 millió dollárt fizet S.-nak. A háboruban elesett katonák száma ugyan csekély volt (a halottak mindössze 1400); azonban az 1895 óta egyre tartó háboruban legalább is 100,000 ember vesztette életét, részben a csatatéren, részben pedig a kórházakban és a táborhelyeken dühöngő járványokban. A pénzbeli áldozatok pedig az utolsó 3 év alatt 1450 millió pesetára, sőt a La Estafeta szerint 3 milliárdra rúgtak. A csapatok hazaszállítása, hátralékos zsoldjuk kifizetése és a filippinók kezébe esett foglyok kiváltása újabb terheket rótt a kimerült államra.

Ily módon a spanyoloknak amerikai uralma 400 év után csúfos véget ért, sőt S. megszünt egyáltalában számottevő gyarmat-állam lenni. Mindössze Kolumbus Kristóf hazahozott hamvait mentette meg a pusztulásból. Mindazonáltal a spanyolok eredendő bűne, a dölyf és elbizakodás most is békóba verte a szellemeket és igy most is megakadályozta a nemzeti bűnök felismerését s azok orvoslását. A pártok egy pillanatra sem emelkedtek a helyzet magaslatára, hanem egyre csak folytatták vádaskodásaikat. Még javában folytak a békealkudozások, midőn Almenas gróf és társai több tábornok fejét követelték, Sagasta republikánus, az elcsapott Weyler tábornok és a balsorstól üldözött Cervera admirális pedig a Sagasta-kormányt tették a mulasztásokért felelőssé, holott a mulasztás voltaképen a Sagasta-minisztérium elődeit terhelte. A konzervativek példájára a republikánusok és a karlisták is kiáltványt intéztek választóikhoz, melyben ártatlanságukat hangoztatták. Eközben azonban a Madridban tengődő, foglalkozásnélküli proletárság tüntetéseket rendezett és kenyeret követelt, mire Sagasta előbb ostromállapotot hirdetett, majd pedig, az adó megszavazása és felemelése után, a cortest feloszlatta, az alkotmány több lényeges pontját pedig felfüggesztette. Csak 1899 febr. 21. hivta meg újra a képviselőházat, hogy a békekötést vele elfogadtassa. A cortesben a dolog nem okozott nagyobb vihart, a szenátus ellenben a Filippi-szigetekről való le-

mondást csakis kemény tusa után és csak 2. szavazattöbbséggel vette tudomásul. Máj. 3. közölte azután a hivatalos lap a békeszerződést, a hanyatlási korszak e szomoru zárókövét. A tárgyalások alkalmával szembetünő volt, hogy a Sagasta-kabinet nem rendelkezik biztos többséggel. E bajon Sagasta új választásokkal akart segiteni, ámde Krisztina királynő ehhez nem adta beleegyezését. Sagasta ennek következtében (1899 márc. 1.) lemondott, mire a királyné *Silvela* konzervativ képviselőt bizta meg az új kabinet alakitásával, amivel az márc. 4. elkészült. *Silvela* miniszterelnök elvállalta a külügyet, *Dato* a belügyet, *Villaverde* a pénzügyet, *Duran* az igazságügyet, *Polavieja* a hadügyet, *Pidal* a közmunkákat és a gyarmatokat, *Camara* a tengerészetet. Az új minisztériumban kizárólag szigoru konzervativ és klerikális elemek jutottak tárcákhoz. Campos Martinez lett a szenátus, Pidal miniszter öcsese a cortes elnöke, Liniers pedig Madrid polgármestere. Az új kabinet mindenekelőtt a cortest feloszlatta (márc. 16.) és új választásokat rendelt el, a Kubáról visszatérő katonaságnak járó zsoldot pedig kifizette. Az április végén megejtett választások ősi szokás szerint a minisztérium diadalával értek véget. Az ülésszak kezdetén (jun. 2.) a trónbeszéd azzal a hirrel lepte meg az országot, hogy a válságos pénzügyi helyzetre való tekintetből a Marianákat, Karolinákat és Palau-szigeteket 25 millió pesetáért eladták Németországnak. (Az eladás voltaképen még a Sagasta-minisztérium alatt történt, de ez már nem ért rá a szerződést a cortes elé terjeszteni.) A képviselőház és a szenátus megadással vették a dolgot tudomásul; belátták ugyanis, hogy a Filippi-szigetek elvesztése után a nevezett szigetcsoportokat csak nagy áldozatok árán lehetne megtartani; hasznot pedig a gyarmatosításra amugy sem képes S. vajmi keveset húzott e szigetekből. Junius 17. Villaverde pénzügyminiszter mutatkozott be a háznak, amidőn az évi költségvetéssel kapcsolatban azt a tervet terjeszté elő, mely (szerinte) lehetséges lesz majdan a roppant állami adósságot lejebb szállitani s az évi hiányt csökkenteni. Összesen 20 törvényjavaslatot tett le a ház asztalára, melyekben egy csomó élelmiszerre és terményre (bor, cukor, só, dohány, szesz) fogyasztási adót vetett ki; azonfelül új jövedelmi, bélyeg- és örökösödési adót hozott javaslatba. Ez új vagy felemelt adók fejében felhatalmazást kért egy 1350 millió pesetára rúgó kölcsön felvételére, melynek segélyével az államadósság konvertálását akarta megkisérteni. A Kuba és a Filippi-szigetek adósságszelvényét pedig sommás úton megrövidítette. Utána felszólalt a hadügyminiszter, aki a hadsereg létszámának (108,000 emberre) felemelésére, továbbá gyorsan tüzelő ágyuk beszerzésére 165 millió rendkivüli hitelt kért a kamarától. A Kanári-szigetek megerősítésére pedig a kabinet 5 milliót követelt; végre pedig 10 páncélos hajó épitésére is kért felhatalmazást. Az amugy is ezer sebből vérző ország visszaborzadt ez új csapásoktól és csakhamar országszerte tiltakozások és tüntetésekre került, melyekre Silvela az ostromállapot elrendelésével válaszolt. De mert ez alkalommal az értelmiség, az iparosok és a kereskedelmi kamarák is csatlakoztak a pronunciamentóhoz s a köznép követeléseit helyeselték, a kormány vajmi kevés hasznát látta az ostromállapotnak. Jun. 25. a kereskedelmi kamarák együttesen kárhoztatták az új adótervet és példájukat a termelők ligája (jul.) követte. «Az ország ellenségei (igy hangzik a liga felirata) nem Anglia, sem Franciaország, hanem a hallatlan nyomoruság, az éhség, a forgalom hiánya és a szellemi tespedés.»

A kormány mindössze egy pontban engedett: elejtette a hadsereg létszámának felemelését; egyébként javaslatához ragaszkodott. Erre az ellenzék az obstrukció fegyveréhez nyult, melylyel azután a kabinetet arra kényszerítette, hogy (jul. 22.) a költségvetést őszig visszavonja és addig 30 millió erejéig megtakarításokat eszközöljön a budgetben. Ezek után a nyáron némi csend állott be. Szept. magában a kormányban tört ki a meghasonlás, amennyiben a kabinet több tagja a hadügyminiszter által újabban is követelt póthitelt (465 millió peseta) ellenezte; miniszterválságra azonban mégsem került. Az új adótervet a törvényhozó testületek egyébiránt még most sem szavazták meg, a tiltakozás és tüntetések ellenben, különösen a nagy gyárvárosokban most is egyre folynak és a karlisták malmára hajtják a vizet. 1900 jan. a kormány a francia határon át becsempészett nagy mennyiségü fegyverküldeményt foglalt le a baszk tartományokban. Mindent összevéve a már amugy is földig letiport országra a közel jövő nem mutatkozik biztatónak.

Irodalom. Moreno Pineda, Geografia postal de España, Madrid 1898; Schneider A., Spaniens Anteil an der deutschen Literatur im XVI. u. XVII. Jahrhundert, Strassburg 1898; Kelly J. F., A history of Spanish Literature, London 1898; Scaevola O. M., Legislacion española, eddig 14 köt., Madrid; Boppe P., Les Espagnols a la Grande Armée, Páris 1899; Bride Ch., La guerre hispano-américaine de 1898, u. o. 1898; Guyot Y., De l'Espagne, u. o. 1899; Sainchez Toca J., Del poder naval en España, Madrid 1898; Alzola y Minondo P., Las obras publicas España, Bilbao 1899; Villalba Hervas, Historia contemporanea, De Alcolea a Sagunto, Madrid 1899; Main E., Cities and Sights of Spain, u. o. 1899; Petitcolin A., Impressions d'Ibérie, Páris 1899; Plummer M. W., Contemporary Spain, London 1899; Silvio, Emilio Castelar, Madrid 1899; Verdades El C., La guerra hispano-americana, Barcelona 1899; Callahan J. M., Cuba and international Relations, Baltimore 1899; Dinwiddis, Puerto-Rico, London 1899; Christian J. W., Caroline Islands, u. o. 1899; Hall A. D., Cuba, New-York 1899; u. a., The Philippines, u. o. 1899; Zimmermann Alfréd, Die Kolonialpolitik Portugals und Spaniens, Berlin 1896; Bonn M. J., Spaniens Niedergang während der Preisrevolution des XVI. Jahrhunderts, Stuttgart 1896; Pluddemann, admirál, Der Krieg auf Kuba, Berlin 1898. M. L.

Spanyol sóska (növ.), l. *Sóska* (XV. k.).

Spanyol szappangyökér, *levantei* v. *egyiptomi szappangyökér* (növ.), l. *Fátyolvirág* (VI. k.).

Sparganiaceae (növ.) a. m. békabuzogányfélék, a gyékényféléktől mostanában elválasztott növénycsalád, l. *Békabuzogány* (II. k.).

Sparherd (ném.) a. m. takaréktüzhely (XV. köt.).

Sparti (Új-Spárta), Lakonia görög kerület fővárosa, melyet Mistra kivándorolt lakosai alapitottak 1834. Ó-Spárta helyén, érseki székhely, (1889) 3982 lak., gimnáziummal, régiségtárral, többnyire kerttől körülvett házakkal, szép, de egészségtelen fekvésben.

Spartito (az olasz *spartire* szótól) a. m. a többszólamu ének- v. zenetételek hangjait egybeállítani a kisérő orgona vagy zongora számára; régebben *taberlatura* volt a neve, manapság zongorakivonatnak, vezérkönyvnek mondják. Á. K.

Spasowicz (ejtsd: szpaszovics) *Włodzimierz*, lengyel irodalomtörténetiró, szül. Rzeczycán (Minszk kormányzóság) 1829 jan. 16. A jogot Péterváron tanulta. 1862-ig a büntetőjog tanára volt az ottani egyetemen. Büntetőjogi tankönyve (Pétervár 1863) miatt elveszítette állását és 1866 óta ügyvédi működést folytat Péterváron. Több izben szerepelt mint védő felségsértési és nihilista-pörökben. S. az 1876 óta Varsóban megjelenő Ateneum c. havi folyóirat alapítója és kiadója. Pypin szláv irodalomtörténeti vállalatában ő irta meg a lengyel irodalomról szóló monografiát. S. feje annak a pártnak, mely a liberalizmus alapján az oroszok és a lengyelek közt egyetértést akar létrehozni. E cél érdekében működik, bár csekély sikerrel, az általa 1883. alapitott Kraj c. lengyel hetilap, mely Péterváron jelenik meg.

Spathodea (növ.), l. *Bignonia* (III. k.).

Spaun *Hermann* báró altengernagyot 1899 máj. 1. kinevezték tengernagygyá, miután 1897 dec. 14. az osztrák hajóhad parancsnokságával s egyúttal a hadügyi minisztérium tengerészeti osztályának vezetésével megbizták volt. 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot, 1898 nov. 30-án pedig az I. oszt. vaskorona-rendet a III. oszt. hadi ékítménynyel.

Specht *Ferenc Antal*, német katolikus teologus, szül. Münchenben 1847 jun. 19. Miután szülővárosának egyetemén előbb természettudományokat, majd teologiát tanult, 1869. Der exegetische Standpunkt des Theodor von Mopsuestia u. des Theodoret von Kyros (München 1871) akadémiai díjat és teologiai doktori címet nyert. Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts (Stuttgart 1885) c. fő művével elnyerte a müncheni történeti bizottság nagydíját. Egyéb művei: Gastmähler und Trinkgelage bei den Deutschen bis ins IX. Jahrhundert (Stuttgart 1887); Ars moriendi (szövegkiadás, Augsburg 1878); Die Münchner Frauenkirche (1894).

Specularia *Heist.* (növ.), l. *Tükörvirág* (XVI. köt.).

Specularii, l. *Katoptromantia*.

Speidel *Vilmos* német zongoraművész és zeneszerző megh. Stuttgartban 1899 okt. 14.

Speidl *Bódog*, mérnök, máv. felügyelő és tanár, szül. Susanovecen (Temes) 1847 máj. 20. Tanulmányait a m. kir. József-műegyetemen befejezvén, 1871. a m. kir. vasútépítészeti igazgatóságnál nyert alkalmazást. 1873 óta a m. kir. államvasutak szolgálatában áll s ezen idő óta egyidejüleg csaknem folyton oktatással is foglalkozik. 1873. a József-műegyetemen az út és vasútépítéstani tanszék tanársegédjévé nevezték ki s ily minőségben 6 évig működött. 1878. mint hadmérnöki tartalékos hadnagy, majd meg mint főhadnagy a boszniai okkupációban vett részt s közreműködött a bosznavölgyi vasút építésénél is. Onnan visszatérve a m. kir. államvasutak a külszolgálatnál és építkezéseknél alkalmazták. 1882. a budapesti keleti pályaudvar építési felügyelőségéhez osztották be, ahol mint építésvezető mérnök, a pályaház kivételével, a pályaudvar összes terveit kidolgozta s az építésre felügyelt. 1887. kinevezték a vasúti tisztképző tanfolyamon a vasúti építmények és berendezések tanárává s ily minőségben működik ma is. A keleti pályaudvar építésének befejezése és a munkálatok leszámolása után 1888. a m. á. v. igazgatóságának felépítményi ügyosztályába osztották be, s 1895 óta ezen ügyosztály főnöke. 1889. a párisi világkiállítás tanulmányozására küldetett ki, mely alkalommal egyúttal Svájcot is beutazván, annak vasútjait tanulmányozta. 1891. a m. kir. József-műegyetem tanári karának egyhangu határozata folytán a vasútépítésben enciklopediájának előadására hivták meg, s ezen idő óta mint meghivott szakférfiu ezt a tárgyat ma is előadja. A budapesti pályaudvarok és kapcsolatos vonalak rekonstrukciója kilátásba vétetvén, 1894. a nagyobb németországi pályaudvarok tanulmányozására küldetett ki. E tanulmányainak figyelembevételével az említett rekonstrukcióra nézve nagyszabásu tervezetet dolgozott ki. 1896. a kereskedelemügyi minisztérium kiküldte az osztrák és németországi belvizi kikötők tanulmányozására, s a szintén e célból kiküldött kereskedelemügyi miniszteri szakközegekkel egyetemben, a kiküldetésről nagyobb. nyomtatásban is megjelent jelentésben beszámolván, a Budapesten épitendő forgalmi kikötő tervezetének kidolgozásánál is közreműködött. 1896. a berlini Siemens és Halske cég egy német és osztrák szakértőn kivül őt is fölkérte a Berlin számára tervezett magas villamos vasút vágányelrendezésének megbirálására, s birálatának figyelembevételével az eredetileg kontemplált elrendezést meg is változtatták. Számos pályaudvar épült v. bővült az ő tervei szerint. Igy a temesvári józsefvárosi állomás, a rákosi állomás (rendező pályaudvar), az aradi, debreceni, dombovári, kaposvári, hatvani, zólyomi, piskii pályaudvarok stb. Szakirodalmi tevékenységéből felemlítendő: *A vasúti építmények és berendezések* című könyve (kiadja a vasúti tisztképző tanfolyam). Kötetre menő szakcikkeket irt különböző szaklapokban, a Magyar mérnök és építészegyesület közlönyében; a Közlekedésben; az Épitő iparban; a Gazdasági mérnökben; a Műszaki hetilapban; a Vasúti és hajózási hetilapban; a *Gyakorlati kereskedelmi tudományok* c. folyóiratban a vállalkozás, építés és forgalom rovatot vezette; a Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum Sr. k. u. k. Apostol. Majestät Franz Joseph I. című díszes műnek a magyar vasutak felépítményére, gépészeti berendezéseire és pályaudvaraira vonatkozó részét ő dolgozta ki. Számos szakbizottság tagja. Az ezredéves kiállítás alkalmából jeles tervezésért elismerő okiratot és érmet nyert.

Spektrotelegráf (gör.), la Cour Pál által előállított s először 1888. bemutatott optikai jelzőkészülék. A jeladó-készülék áll egy fényforrásból (p. egy elektromos lámpa), lencsékből és prizmákból s erny ők egész sorozatából, amelyek a laternaszerü jeladó készülékbe tétetnek, körülbelül ugy

mint egy laterna magika képei. Ezek az ernyők tulajdonképen az elküldendő telegrammok,amelyekben azokban figurákat lehet előállitani, amelyek a Morse-féle pontok és vonásoknak felelnek meg s mint ilyenek a felvevő készülékben is mutatkoznak. Az értekezés olyformán történik, hogy a fény a prizmákban megtörik, az említett figurák pedig, amelyek nyilásokból állnak, az ernyőben a szinkép egyes szineit megakadályozzák az áthatolásban. A sugarak újra egyesülnek a felvevőben s a szinkép ott mezőkre osztva jelenik meg, amit a jeladóban levő ernyő okoz. A jeladás ezen módjának az az előnye, hogy a jelek könnyen olvashatók, holott más módszereknél részben lobogókból, részben fényjelenségekből fáradságosan állíttatnak össze. A S.-os lámpa tarka fénye világos nappal is megfigyelhető. A fényforrás erősségétől és nagyságától függ, hogy az irás, amely mindig egyformán határozott, mily távolságra olvasható. A készülék arra szolgál, hogy valamely világító toronyból a feléje vitorlázó hajóknak a szilárd ernyővel jeleket adjanak; két egymással találkozó hajó, amelyek S.-os lámpával vannak ellátva, megláthatják, hogy mily irányban haladnak. Ha egymás felé vitorláznak, ugy fehér fényt látnak, mig más szinek a jobboldal- és baloldal-irányokat jelzik.

Spektrum, l. *Spectralis* (XV. k.).

Speldorf, község Düsseldorf porosz kerületben, Duisburgtól 6 km.-nyire, vasút mellett, (1895) 5886 lakossal, bőrcserzéssel, agyag- és kavicsbányával.

Spello, város Perugia olasz tartomány Foligur kerületében, a Monte Subasio déli lejtőjén, (1881) 2419 lak., a XVI. sz.-ban restaurált Santa Maria Maggiore-templommal, melynek freskói Poruginitól és Pinturicchiótól valók, az 1190. épült Sant' Andrea-templommal, melynek nagy oltárképét Pinturicchio festette, gimnáziummal, technikai iskolával és olajgyártással. S. helyén volt az ókori *Hispellum*, melynek egyes részei, köztük a Porta Venezzi, máig fenmaradtak.

Spelta (növ.), l. *Tenkely* (XVI. k.).

Spenn., növénynév után *Spenner* Fridolin Károly Lipót (1798—1841), német botanikus nevének rövidítése.

Spens von Boden (Boddem) *Alajos* báró, osztrák igazságügyi miniszter, szül. mint egy Angliából Ausztriába bevándorolt család sarja Teschenben 1835 jul. 7. Tanulmányait Olmützben, Prágában és Bécsben folytatta és 1857. a brünni törvényszéknél állást kapott. 1868. a prágai felebbviteli törvényszékhez került mint titkár, 1884. az egeri kerületi törvényszék elnöke lett, 1890. pedig a legfőbb törvényszékhez nevezték ki udvari tanácsossá. 1891. osztálytanácsossá tették az igazságügyi minisztériumban, 1893 okt. 1. pedig Morvaország helytartójává. 1900 jan. 19. az igazságügyi tárcát kapta a Körber-kabinetben. M. L.

Spermin. $C_5H_{14}N_2$ (Poehl.) A férfi s női test minden részében, de különösen a herében jelenlevő bázis, a szétesö fehér vérsejtekből aktiv képződik a vér állandó lúgossága és még más feltételek jelenlétében. Belsőleg az *essentia S.-i* Poehl-t alkalmazzák, mely a S.-klórnátrium kettős só 4%-os oldata, adagja 30—40 csepp ásványvizben. L. még *Organoterápia.*

Sphaeroblastus, l. *Gömbhajtás* (VIII. k.).

Spianterit (ásv.), cinkszulfid (ZnS) dimorf ásványa a szfalritnak, hatszöges rendszerbeli kristályokban (Csehország, Pribram).

Spica, a *Szűz* (XV. k.) csillagképének legfényesebb csillagja. Mivel az ekliptikában aránylag közel áll az őszi equinokciumhoz és a Nap mellett is figyelhető, a csillagok rektaszcenziójának abszolut meghatározásában fontos szerepet játszik. Vogel spektrográfiai felvételei szerint S. kettős csillag, mely keringését 4 nap 18 perc alatt végzi. A főcsillag másodpercenként 89 km. sebességgel kering 4.880,000 km.-rel áll el a rendszer közös tömegközéppontjától, kékesfehér fénye van s az I. a. tipushoz tartozik.

Spiccato (olasz, ejtsd: szpikkáto), zeneelőadási műszó, a. m. tisztán, világosan, előkelően, minden hangot külön, egymástól elválasztva.

Spielhagen *Frigyes* (XV. k.), német regényiró újabb munkái: Aus der Studien-Mappe (1891); Gedichte (1891); Sonntagskind (regény 1893); Stumme des Himmels (regény 1894); Susi, eine Hofgeschichte (2. kiad. 1895); Selbstgerecht (regény 1896); Zum Zeitvertreib (regény 1897); Mesmerismus, Alles fliesst (2 elbeszélés, 1897); Faustulus (regény 1897); Beiträge zur Theorie u. Technik der Epik und Dramatik (1898). Újabban németre fordította Roscoenak életrajzát Medici Lőrincről, Gordontól pedig: Fräulein Reseda c. beszélyét (1897). Ez évben (1899) egész Németországban megünnepelték a hires regényiró 70-ik születésnapját; az idősb irói nemzedék és követői pedig külön emlékmunkával lepték meg: Dem Meister des deutschen Romans zu seinem 70. Geburtstage (Lipcse 1899). M. L.

Spilanthes *L.* (növ.), l. *Huszárgomb* (IX. k.) és *ABC-daria* (I. k.).

Spinazzola, város Bari olasz tartomány Barletta kerületében, (1881) 10,353 lak., vasutakkal, bortermeléssel és olajgyártással. Itt született XII. Ince pápa.

Spinoza *Benedek,* hollandi filozófus (XV. k.). Azt a házat, melyben 1661—63. lakott, restaurálták és 1899. muzeumot rendeztek benne, melyben ereklyéit őrzik. V. ö. *Grünwald* Miksa, S. in Deutschland (Berlin 1897). Összes munkáiból *Vloten* és *Land* 1895—96-ban új kiadást rendeztek sajtó alá.

Spirituszmótor, l. *Szeszmótor.*

Spondylitis, l. *Pott-féle betegség.*

Spórázó, *spóras* vagy *spóratermő növény,* l. *Kriptogamák* (XI. k.).

Sporophyllum (gör.-lat.) a. m. spóratermő levél, az edényes virágtalanok szokottabb vagy átalakult spóratermő levele.

Sportsman (ang., ejtsd: szportszmen), mindenki, aki a sport (XV. k.) valamelyik ágát kultiválja.

Spreng., természetrajzi nevek mellett *Sprengel* Kurt (XV. k.) nevének rövidítése.

Sprogö, Sorö dán kerülethez tartozó sziget a Nagy-Beltben, Koroör és Nyborg között, 28 ha. területtel, világítótoronynyal.

Spumaria *Pers.* (növ.), l. *Tajtékgomba.*

Spurius (lat.) a. m. ál, nem valódi, nálunk azonban a S. szót a *sejtelem* értelmében használják, bizonyára a német *Spüren* szó elferdítése.

Srófszeg, l. *Csavarszeg*.

Staal *E. G.*, orosz diplomata, 1845. lépett az állami szolgálatba. 1871 máj. rendkivüli követ és meghatalmazott miniszter Stuttgartban, 1884. pedig nagykövet Londonban. 1895. Girsz halála után megkinálták a külügyminiszteri állással, de el nem fogadta. 1899. S. képviselte Oroszországot a hágai békekonferencián, amely a megnyitás napján (máj. 18.) őt választotta meg elnökének.

Stache *Guido*, német geologus és paleontologus, szül. Namslauban (Szilézia) 1833 márc. 28. Természettudományi tanulmányait 1851—55. a boroszlói és berlini egyetemeken végezte. 1857. a bécsi császári királyi Geologische Reichsanstalt kötelékébe lépett. Geologiai fölvételek céljából 1857—59. Krajnában és Istriában, 1860. Erdélyben, 1861. Észak-Dalmáciában, 1862. a Bakonyban és a Balaton vidékén, 1863—70. Magyarországon és Galiciában, 1870-től kezdve az Alpokban, később Istriában és Dalmáciában utazgatott. 1870. bejárta Tuniszt és Gabeszt. 1867. bányatanácsos, 1877. főbányatanácsos, 1885. a Geologische Reichsanstalt aligazgatója, 1894. pedig igazgatója. S. jelentékeny tudományos dolgozatai főleg Ausztria-Magyarország tengerpartjának geologiájára és paleontologiájára, valamint a Keleti-Alpok paleozoikus formációira és régibb eruptiv kőzeteire vonatkoznak. Hauerrel együtt kiadott fő műve: Geologie Siebenbürgens (Bécs 1863).

Stade, 1. hannoveri közigazgatási *kerület*, (1895) 353,465 lak. — 2. *S., város*, (1895) 10,058 lak.

Stadion-család (XV. k.). *Frigyes* gróf megh. Vesseliben (Klattau mellett) 1898 máj. 24.

Stage (ang., ejtsd: sztéds), négykerekü, erősen épitett omnibusz, melyet két, négy és hat ló v. ösvér húz. Eredetileg utasok szállítására szolgált, később mint *stage-coach* egyértelmü lett a postakocsival.

Staigue-Fort (ejtsd: sztekfort), a történelemelőtti korból való erősség Kerry irországi grófságban, amely 114 lábnyi kerületü, vakolat nélkül épült körfalból áll.

Stain *György*, l. *Stein*.

Staked Plain, l. *Llano Estacado* (XI. k.).

Stammler *Rudolf*, német jogtudós, szül. Alsfeldben (Hessen) 1856 febr. 19. Tanulmányait Giessenben és Lipcsében végezte. 1880. magántanár Lipcsében, 1882. Marburgban, 1884. Giessenben, 1885. Halléban a római jog és a jogbölcszészet rendes tanára. A jogtörténeti iskolával és a materialisztikus történeti felfogással szemben megalkotta a kritikai módszeren alapuló pozitiv szociál-filozofiát, a szociális idealizmus rendszerét, mely szerint a jog csak egyik formája a társadalmi életnek, melyet mint egységes egészet monisztikusan kell felfogni. Művei: Darstellung der strafrechtlichen Bedeutung des Notstandes (Erlangen 1878); Der Missbrauch an Forderungen (u. o. 1880); Der Garantievertrag (Freiburg 1885); Über die Methode d. geschichtlichen Rechtstheorie (Halle 1880); Praktische Pandektenübungen für Anfänger (Lipcse 1893); Die Theorie des Anarchismus (Berlin 1894); Praktische Institutionenübungen für Anfänger (Lipcse 1896); Wirthschaft u. Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung (u. o. 1896); Die allgemeinen Lehren des Rechts der Schuldverhältnisse nach dem bürgerlichen Reichsgesetzbuch (Berlin 1896); Übungen im bürgerlichen Recht (u. o. 1898).

Stampiglia (olasz, ejtsd: sztampilja) a. m. bélyegző.

Stanciov *Demeter*, bolgár politikus, szül. 1861. Tanulmányait a bécsi Teréz-akadémiában végezte, ahol 1884—86. jogot is hallgatott, melyből doktori oklevelet nyert. 1887. Ferdinánd bolgár fejedelem magántitkára, majd a fejedelem titkos kabinetjének feje, 1895. diplomáciai ügyvivő Bukarestben, 1896. Bécsben, ahol megkötötte az első osztrák-bolgár kereskedelmi szerződést, 1897. pedig Pétervárott, ahol létrehozta az orosz-bolgár kereskedelmi szerződést. 1899. a hágai békekonferencián Bolgárország képviselője volt.

Standard, *The* (ejtsd: sztenndárd), a legnagyobb angol ujságok egyike, melyet 1827. alapitottak. A konzervativ álláspontot képviseli, de nem ritkán a konzervativ párt viselkedését is éles kritikában részesíti. Különös hirre tett szert hadi levelezőivel, főképen az amerikai polgárháboru alatt. Az *Evening S.*, mely 1867 óta jelenik meg, a S. külön esti kiadása.

Stanford (ejtsd: sztentrd) *Villiers*, angol zeneszerző, szül. Dublinben 1852 szept. 30. O'Leary és Stewart voltak tanárai. 1873. a Szt.-Háromság-kollégium orgonása, majd az egyetemi zeneegyesület karnagya lett, de 1874—76. Reineckenél és Kielnél tanult s ezután foglalta el újra karnagyságát. 1884. Londonban a Philharmonic Society, majd a Bach-énekkar vezetője volt, mig 1887. a cambridgei egyetem meghivta tanárául. Szerzeményei: dalművek (Az elburkolt próféta, Savonarola, Canterbury zarándokai), szimfoniák, oratórium (A három szent gyermek), hegedü-, gordonka-, klarinét-, zongoradarabok, dalok.

Stanhope (ejtsd: sztennöp), város Durham angol grófságban, a Wear folyó mellett, Wolsinghamtől ÉK-re 9 km.-nyi távolságban, (1891) 1864 lak., normann templommal, kastélylyal, ólom-, vasérc- és mészkőbányákkal.

Stanze di Raffaello (Ráfael szobái), olaszul igy szokás nevezni II. Gyula pápának a Vatikán palotabeli négy lakószobáját, melyeknek falképeit Ráfael és tanitványai festették.

Staphylinus (állat), az ötlábtőizü bogarak rendjébe, a rövid szárnyfedőüek családjába tartozó bogárnem, melynek csápja fonalszerü, nyakpajzsuk egyforma széles, lábcombjuk aránylag széles. Mintegy 20 európai faja közül hazánkban 10 él. Közönségesebbek: az aranysárga nyakpajzsu *S. caesareus* Cederh., mely 15—20 mm. hosszu; *S. erythropterus* L., *S. fossor* Scop. stb. Leginkább korhadó növények közt találhatók. v. j.

Staphysagria *Spach.* (növ.), a féregölő szarkaláb, l. *Szarkaláb* (XV. k.).

Stappen *Károly Péter* van der, belga szobrász, szül. a Brüsszel melletti St. Josse-ten-Noode-ben 1843 dec. 19. Tizenkétéves korában egy kőfaragóhoz ment inasnak és csak 1860. kezdette meg művészeti tanulmányait Portaels festő műtermében. Majd Párisba ment és a francia szobrászok

műveit tanulmányozta. Miután 1869. a brüsszeli szalónban kiállította A faun toiletteje c. szobrát, arany érmet nyert és beválasztották a brüsszeli művészeti akadémiába. Brüsszelbe visszatérve, több szobrot állított ki, egyúttal pedig a flandriai gróf palotája számára készült kandeláberjével a műipar terére is lépett. A hetvenes évek végén Olaszországban járt s Michelangelo és Donatello műveit tanulmányozta, melyeknek szelleme megérzik későbbi alkotásain. 1883. a szobrászat tanára lett a brüsszeli művészeti akadémián. Most gyors egymásutánban alkotta meg monumentális művet: a brüsszeli szépművészeti akadémia homlokzatának csoportját, a sátánt letipró Mihály arkangyal csoportját a brüsszeli városháza díszlépcsőjén stb. Újabb időben létrejött bronzcsoportjain kivül említendők a Birkózók; a Városépítők (pihenő munkások) stb. A görög elefántcsontplasztikának arany- és ezüst-munkákkal való felújításában, melyre újabban Belgiumban törekedni kezdenek, Titokzatos szfinx-ével és A kereszténység dicsőítése c. csoportjával vett részt, 1898. a brüsszeli művészeti akadémia igazgatója lett és a berlini műkiállításon nagy aranyérmet nyert.

Star (ang.) a. m. csillag; hires művészek divatos elnevezése, különösen vendégszereplésök idején.

Starhemberg-*család* (XV. k.). A hercegi ág feje, *Kamilló* megh. Bécsben 1900 febr. 3. Idősebbik fia, *Ernő Rüdiger* herceg (szül. 1861 nov. 30.) százados a 6. dragonyos-ezrednél, a fiatalabbik, *Vilmos* gróf (szül. 1862 okt. 30.) százados a 7. huszárezrednél.

Stari Grad, l. *Cittavechia* (IV. k.).

Starkenburg, hesseni tartomány, (1895) 444,562 lak.

Start-gép, minden olyan gép, mely arra szolgál, hogy a lóversenyeknél a lovak elindítását megkönnyítse és az összes lovak egyidejü indulását lehetővé tegye. Angliában, de különösen Amerikában és Ausztráliában már régóta használnak ilyen S.-eket. Nálunk csak a legutolsó tatai versenyeken használták először (1899 jul.) mikor is elég jól bevált. Az egész gép egy kifeszített kettős, széles szalag-korlát, mely a pálya két szélén álló oszlopra van erősítve. A szalagkorlát indulás előtt mintegy 120—150 cm. magasságban van elhelyezve. Ha már a lovak a szalag mögött egy sorban állnak és az indulásra mind készen vannak, a szalag az indító egy kéznyomására rugók segítségével a magasba szökken és megnyitja az utat.

Stathmograph, l. *Sztatmográf* (XV. k.).

Statisztika (XV. k.). *A bünügyi* S.-nak 1895 óta tervbe vett reformja az 5401. igazságügyminiszteri 1899. sz. rendeletben jutott megvalósuláshoz. Az eddigi táblázatos kimutatások helyébe 1900 jan. 1-től kezdve *a laprendszer* lépett. Az ügyészség, illetőleg járásbiróság minden egyes feljelentésről egy ügylapot s törvényszéki ügyekben ezenfelül az egyes itélet alá került egyénről egy-egy egyéni lapot állit ki. Külön egyéni lapok töltendők a törvényszéki, járásbirósági fogházakban, országos letartóztatási intézetekben és javítóintézetekben letartóztatva volt egyénekről. A kitöltött lapok a bünügy jogerős befejezése, illetőleg a letartóztatás megszünte után havonként, a javítóintézetiek félévenként küldetnek be a m. kir. orsz. S.-i hivatalhoz, mely azokat gyüjti és feldolgozza. A reformnak a megbizhatóságon felül különösen az az előnye, hogy a jogerősen elitéltekről ad számot s hogy a laprendszer az adatoknak minden irányban való kombinációját lehetővé teszi. v.

Statisztikai gépek, népszámlálások s egyéb statisztikai összeirások végeredményeinek mekanikus és gyors eszközlésére szerkesztett gépek. A S. amerikai eredetüek s először 1890. alkalmazták az északamerikai egyesült államokban népszámlálás alkalmával midőn úgy idő, mint költségmegtakarítás, valamint megbizhatóság tekintetében fényesen beváltak. 1890 végén az osztrák népszámlálásnál is alkalmazták.

Az összes S. szerkezete sajátszerü kártyák használatán alapszik, amelyekbe lyukak vannak ütve, amely lyukak az egyes személyek különböző adatainak felelnek meg. A legjobban fogalmat alkothatunk magunknak egy ilyen kártyáról, ha egy statisztikai kérdőívet mindazon helyeken, ahova igenlő válasz irandó, átlyukasztva gondolunk. Minden egyes lyuk a saját, külön helyénél fogva a kártyán jelenti eszerint, hogy p. az illető egyén férfi avagy nő, házas avagy nőtlen, bel- vagy külföldi stb. Az *1. ábra* egy ily átlyuggatott kártya képét mutatja. Ha szükséges, az átlyuggatott kártya fáradság nélkül elolvasható és megvizsgálható oly formán, hogy azt egy erre a célra készitett, nyomtatott formuláréra teszszük. Hogy az összeszámlálás céljából a kártyáknak a gépbe helyezése kellő módon történjék, a kártyák egyik sarkát levágják, amiáltal a kártya helyzetére nézve könnyen felismerhető jelet nyerünk. A S. már most ugy vannak berendezve, hogy a lyukaknál fogva kapcsolások létesittetnek bizonyos meghatározott számológépekkel, amelyek egy-egy kártya után egy egységgel tovább mennek. A számlálógépek mozgása légnyomás v. elektromosság útján történhetik s e szerint különböztetnek meg S.-et *pneumatikus* s másfelől *elektromos* üzemmel. Egy harmadik s más faja a S.-nek az egyformán átlyuggatott kártyák közvetlen, önműködő osztályozását eszközli. Ezt az osztályozást *a válogatók* (*2. ábra*) eszközlik, amelyek körben vannak megerősítve egy elfordítható és felemelhető korongon s amelyeknek felfelé irányuló szegei *s* a kártyarakás-

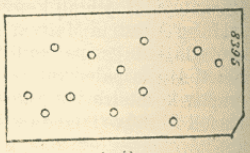

1. ábra.

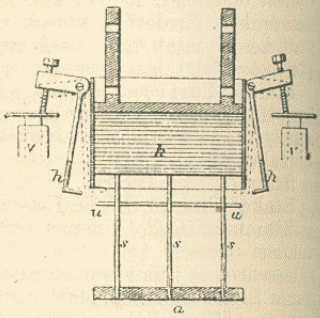

2. ábra.

ból k a legalsó kártyát u mindig akkor veszik föl, ha a kártya lyukainak egy része éppen ugy van csoportosítva, mint az s szegek. Minden válogatónak másként csoportosított szegei vannak s ennélfogva mindegyik más és más fajta kártyákat válogat is ki. Ha tehát valamely kártyát valamelyik válogató nem veszi fel, az a kártya — amennyiben a korong a kiválogatókkal szaggatott menetben halad — valamelyik következő, és pedig éppen a kellő kiválogatónál esik le. Éppen annyi kártyarakás van, mint a hány kiválogató. Annak megakadályozására, hogy a rakások leessenek, midőn a korong a kiválogatókkal tovahalad, kampók h vannak alkalmazva, amelyeken a rakások időközben megpihenhetnek. A nevezett korong felemelésével, amelyre a v nyúlványok vannak erősítve, a rakások ismét szabadok lesznek, amennyiben ekkor a nyúlványok a kampókat forgási tengelyük körül mozgatják. A rakásokban körülbelül 200—200 kártya van s egy gépbe minden osztályozásnál körülbelül 10,000 drb. kártyát tesznek. A legnagyobb jelentőségre tett szert az összes S. közül a *Hollerith* Hermanntól kitalált elektromos gép, amelynek fő alkotórészét a *3. ábra* mutatja. Van ezen egy kaucsuklemez P alkalmas kiugrásokkal;

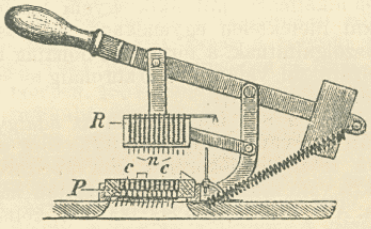

3. ábra.

erre a lemezre helyeztetnek egymásután a kártyák, amidőn a kiugrások meghatározzák a kártya helyes fekvését. A kaucsuklemezben bizonyos számu csészike c van, amelyek ugy számra, mint berendezésre a kártyák lyukainak felelnek meg, amelyek ezekbe egyáltalán üttettek. Minden csészike részben kénesővel van megtöltve s alsó felén szorító csavarral ellátva, amelytől drótvezeték megy a megfelelő elektromos számláló-géphez. A P lemez fölött egy mozgatható s az áramforrással vezetőileg összekapcsolt R ládika van, amelyből kontakt-szegecsek n állanak ki, amelyek a kéneső csészikékhez mérten vannak elrendezve. Ha most egy kártyát a sajtóba tesznek s a R. ládikát kéznyomással lefelé mozgatják, akkor a kontaktszegecsek áthatolnak a kártyán mindazon helyeken, ahol lyukra találnak s zárják a megfelelő számlálógépek áramkörét, miáltal az utóbbiak bekapcsoltatnak. A kártya át nem lyuggatott részeibe ütköző szegecsek ellenben visszahuzódnak. Világos, hogy ily módon egyetlen emelőnyomással tetszés szerinti számu számlálógép hozatható mozgásba s a gép képes különböző adatok szinte korlátlanul nagy számát egyidejüleg összegezni. Ha az összegezésnél bizonyos adatokat tartalmazó kártyákat a többiektől egyidejüleg elkülöníteni akarunk, erre a célra egy külön rekeszes szekrényt használunk, melyeknek fedői elektromágneses úton kikapcsolható csappantószerü kampós zárral birnak. Bizonyos meghatározott rekeszfedők elektromágnesei bizonyos meghatározott számlálógépek áramkörébe kapcsolhatók dugaszolás által. A számlálógép működésénél egyidejüleg, egy rugótól hajtva megnyilik a megfelelő rekesz fedője, a megfelelő kártya a rekeszbe bedobatik s a fedél kéznyomással ismét bezáratik. Mindazon kártyáknak, amelyek egy meghatározott rekeszbe tartoznak, legalább egy közös lyukuk van s egy ily kártyarakásnak ennélfogva egy átmenő lyukának kell lennie. Ha ez nem igy van, akkor nyilvánvaló, hogy hamis kártyák keveredtek a csomóba. Nagyobb biztosság okából minden számlálásnál egy önműködő csengőt szólaltatnak meg, amely ha nem szólal meg, az annak a jele, hogy bármely okból egy kártya nem számoltatott meg. Ezenfelül a gép ellenőrző számológépekkel is el van látva, amelyek megmutatják, ha valamely kártyán egygyel több lyuk van vagy egy hiány-

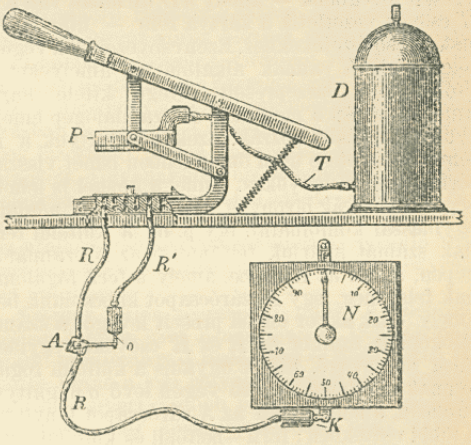

4. ábra.

zik. Az áramvezetékek a számológépekhez ugy vannak berendezve, hogy megfelelő dugaszolás stb. útján tetszés szerinti statisztikai kombinációk eredményei is levonhatók. Igy p. összeszámolhatjuk a férfiakat és nőket, de egyidejüleg azt is megtudhatjuk, hogy mindegyik nemből mennyi a bel- és mennyi a külföldi. Oly összegezésekhez, aminők p. statisztikai adatok összeszedésénél az iparban fordulnak elő, még egy sajátos segítőkészülék is van alkalmazva, amelyet *elektromos összegező gépnek* nevezhetünk. A kártyáknak vagyis inkább a kártyák szóba jövő részeinek ez esetben — s egyáltalában számnagyságok (életkor stb.) számlálásánál — a számokat kifejező lyukak különös elrendezésével kell birniok. A Hollerith-féle gép szolgálatképességét szakkörökben jól ismert Franklin-Institut gyakorlatilag kipróbálta, a midőn is egy 10,491 lakossal biró városi kerületnek már az 1880. népszámlálásnál feldolgozott adatai újból megszámláltattak és osztályoztattak. E művelet eredménye az volt, hogy a szükséges átlyuggatott kártyák előállítása — ami ugyancsak Hollerith-tól szerkesztett lyug-

gató gépek segélyével a számláló-liszták adatai alapján történik — 72 órai időbe került, míg a tulajdonképeni tabellázás csak $5^1/_2$ órába, holott két más (Jidgin és Hunt-féle) eljárási móddal — amelyek a rendes eljárási módtól csak abban különböznek, hogy az adatok könnyebb megkülönböztetése céljából a kártyákra bizonyos szineket raktak fel — átlag összesen 175 órára volt szükség. Ezenkivül kiszámították, hogy egy 65 millió egyénre kiterjedő népszámlálásnál az elektromos számláló gépek alkalmazása a számlálás és osztályozás szokott módjával szemben 262,000 munkanap megtakarítást eszközöl. Egy Hollerith-féle gép ára körülbelül 20,000 márka. Az osztrák népszámlálásnál 1890 végén egy Schäffertől módosított szerkezetet alkalmaztak. Egy külön e célra berendezett épületben, Bécsben 380 munkást foglalkoztattak. A kártyák 240 különböző adatot tartalmaztak.

A *pneumatikus* üzemü S., miként az a *4. ábrából* látható, az elektromos üzemüekhez közel rokonok. A gépbe helyezett kártya lyukai az összepréselt levegőnek — amely a *D* tartóban van s a *T* csövön vezettetik a kártya fölé — utat nyitnak *R* csővezetékekhez. Ezen csővezetékek végén dugattyuk, *K* vannak alkalmazva, amelyeket a csőbe jutott összepréselt levegő kifelé hajt, amelyek aztán a megfelelő *N* számlálógép emlytyüjét mozgásba hozzák. Ezek a dugattyuk a *P* lemez felemelése után önműködően ismét visszatérnek eredeti helyükre. Ennél a gépnél is lehetséges a kártyák bizonyos meghatározott adatait egymással kombinálni. Igy p. ha a külföldi férfiak számát akarjuk feltüntetni az *N* számlálógépen, akkor az *R* csőbe, amely a férfi fogalomnak felel meg, egy *A* zárócsapot kapcsolunk be, amely csak akkor enged préselt levegőt a számlálógéphez, amikor az *R* és *R'* csövekbe egyidejüleg jut levegő. Ekkor ugyanis a külföldi fogalomnak megfelelő *R'* cső végén levő *o* dugattyu eltolatik, amely aztán az A zárócsapot kinyitja. A többi esetekben: férfi—belföldi és külföldi—nő a számlálógép áll. V. ö. *Rauchberg*, Die elektrische Zählmaschine (im Allgemeinen Statistischen Archiv, 1891/92, 1. Halbband).

Statisztikai hivatal (XV. k.) A magyar állam statisztikai igazgatásának főszervét, az országos m. kir. S.-t az 1897. XXXV. t.-cikk újra szabályozta. A hivatal *központi S.* nevet kapott s igen jelentékenyen kibővített és szabatosan meghatározott hatáskörben működik. A S. munkakörének megállapítása az országgyülést illeti meg, mely elé az évi munkaterv az állami költségvetés beterjesztése alkalmából terjesztendő. Az adatgyüjtéseknél alkalmazandó kérdőíveket is a parlament elé kell terjeszteni, ugy hogy a törvényhozó testület lett tulajdonkép a hazai statisztikai igazgatásnak főintézőjévé. A statisztikai adatok szolgáltatásának kötelezettségét az új törvény a magánosokra is kiterjeszti, mi igen nagy elvi jelentőségü ujítás. Korlátozza azonban a magánosok ebbeli kötelezettségét a törvénynek az a rendelkezése, mely szerint a S. munkatervébe nem vehető fel oly adatok gyüjtése, melyek a magánszemélyek jövedelmének vagy vagyonának összeségére vagy ezek külsőleg nem nyilvánuló alkatrészeire vagy az egyén családi, társadalmi és erkölcsi életének benső viszonyaira vonatkoznak. Ez az intézkedés természetesen rugalmas jellegü s az, hogy az egyes polgár minő adatokat köteles bevallani, az országgyülés határozatától függ: külön törvényre e részben többé szükség nincs. Fontos ujítás az, hogy a községi (de nem a városi) nyilvános elemiiskolák férfitanítói nagyobb időszaki összeirásoknál a szakminiszterek rendeletére kötelesek, mint számláló biztosok közreműködni; a tanítás ez alkalmakkor évente összesen 6 napon szünetelhet. A statisztikai adatgyüjtés teljes összpontosítását juttatja kifejezésre az az ujítás, hogy a S. *Évkönyve* s az ahhoz csatolt évi jelentés pótolja az eddigi szakminiszteri jelentéseket. Az évkönyvet a miniszterelnök a költségvetés bemutatásával egyidejüleg köteles az országgyülés elé terjeszteni. Az évkönyv ebben az új formában először az 1898. évről készült el (A m. kir. kormány 1898. évi működéséről szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest 1899, nagy 4^0 formátum 685 old.). A S. fogalmazói karába nemcsak az 1888. I. t.-cikkben megszabott jogi v. államtudományi képzettséggel biró egyének, hanem orvosdoktorok, mérnökök, bizonyos szakok bölcsészetdoktorai v. középiskolai tanárai is kinevezhetők, a létszám egyharmad részéig. A S. azon alkalmazottjait, akik egyéni természetü adatokat illetéktelen egyéneknek v. hatóságoknak kiszolgáltatnak, a törvény 2 hónapig terjedhető elzárással, valamint 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sujtja.

A törvény a S.-t nem csupán az adatgyüjtés központi szervévé avatja, de területileg is központivá teszi, hatáskörének Horvát-Szlavonországokra való kiterjedését határozottan hangsúlyozva. A S. 1898 elején 800,000 kor. költséggel épült saját palotájába költözködött be. Tisztviselőinek száma ez idő szerint 66, akik mellett állandóan nagyszámu díjnok is foglalkozik.

Statz *Vince*, német építész, megh. Kölnben 1898 aug. 21.

Staub *Móricot* 1898 máj. 6. az akadémia levelező tagjává választották. Ujabb értekezései: *Az ősvilági Cteins-fajok és Cteins Hungarica n. sp.* (Földt. Közl. 1897); *A millenniumi év végén* (u. o. 1897); *A gombák története* (Természettud. Közl. 1897); *A természetrajzi oktatás revizióját ról* (Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 1897), *Társadalmunknak a nemzeti kultura érdekében kifejtett tevékenysége a jelen században* (Magyarország az ezredik évben, IX. köt., Budapest 1898); *Reissenberger Lajos, az első növényfenologus hazánkban* (Term. Közl. 1898); *A Chondrites nevü fosszilmoszatokról* (Földt. Közl. 1899); *Galanthai herceg Esterházy Pál* (u. o. 1899); *Dr. Traxler László* (u. o. 1899); *A Cinnamonium genus az ősvilági flórában* (akad. székfoglaló ért., 1899).

Stawell, város, Victoria brit-ausztráliai gyarmatban, (1891) 5183 lak., Melbournebe vezető vasúttal, szép kórházzal 6000 kötetből álló könyvtárral. Közelében vannak a Pleasant Creek aranymezők.

Stead (ejtsd: sztedd) *Vilmos Tamás*, angol hirlapiró, szül. Howdon on Tyneben 1849 jul. 5. Eleinte

egy newcastlei kereskedőnél volt alkalmazva, de a kereskedői pályát csakhamar felcserélte az újságírással. 1871. átvette a Northern Echo szerkesztését. 1880. a Pall Mall Gazette második szerkesztője, 1883. pedig főszerkesztője lett. Újságjában 1884. és 1885. világszerte feltűnést keltő leleplezéseket tett közzé az angol tengerészetről (The truth about the Navy) és a londoni erkölcstelenségről (The maiden tribute of modern Babylon). A kilencvenes évek elején kilépett a Pall Mall Gazette szerkesztőségéből és megalapította a Review of Reviews c. szemlét, mely egymástól független három kiadásban jelenik meg Londonban, New-Yorkban és Melbourneben. 1895 óta kiadja a Masterpiece-könyvtárt, melynek hetenkint egy pennyért megjelenő regény-füzetkéiből eddig 9 millió példánynál többet adtak el. 1899. élénk agitációt kezdett az európai hatalmaknak a cár inditványozta lefegyverzése érdekében. Számos művei közül említendők: No reduction of rent (1886); The truth about Russie (1888); The pope and the new era (1890).

Steeden (Steeten), falu Wiesbaden porosz kerület Oberlahn járásában, a Lahn folyó mellett, (1898) 641 lak., vasúttal, őskori állatok csontjait tartalmazó dolomitbarlanggal.

Steelyard, l. *Acéludvar.*

Steen *János Vilmos Keresztély*, norvég politikus, szül. 1827 jul. 22. Tanulmányait Krisztiániában végezte. 1850. tanár a bergeni gimnáziumban, 1854. tanár Tromsöben és 1866. rektor Stavangerben. 1854. alapította a Bergensposten cimü radikális újságot, 1859. beválasztották a storthingba, hol a radikális pártban rövid idő alatt befolyásos álláshoz jutott. Mikor Sverdrup államminiszter korában elvált egykori pártfeleitől, S. lett a radikálisok vezére és 1889. hozzájárult Sverdrup megbuktatásához. A Stang-kormány visszalépése után 1891 márc. őt bizták meg az új kabinet megalakításával. A parlamenti választások alkalmával a választók többsége helyesléssel fogadta S. unió-ellenes politikáját, mely elsőben a norvég és a svéd konzulsági ügynek külön választására irányult. A svéd kormány tárgyalási kisérleteit S. és a befolyása alatt álló storthing ridegen visszautasító magatartása meghiusította. Amikor azonban a svéd országgyülés 1893 elején nyomatékosan hangoztatta azt a jogát, hogy a konzulátusi kérdés eldöntésében részt vegyen, S. és társai májusban visszaléptek. A storthing nemzeti ajándékul 6000 korona évi jutalmat szavazott meg neki.

Steenstrup, 1. *János Japetus Smith*, dán természettudós, megh. Kopenhágában 1897 jun. 20.

2. *S. János Keresztély Hagemann Reinhardt*, dán történetiró, szül. Sorö-ben 1844 dec. 5. Tanulmányait Kopenhágában végezte. 1882. u. o. kinevezték Dánia történetének tanárává. Dánia középkori történetéről már több fontos munkával gazdagította volt a dán irodalmat. Ilyenek: Studier over Kong Valdemars Jordebog (Kopenhága 1873—74); Normannerne (u. o. 4 köt. 1876—82); Den danske Bonde og Friheden (2. kiad. 1888); Historie-skrivningen i Danmarki i det 19. Aarhundrede 1801—63 (u. o. 1889); Vore Folkeviser-fra Middelalderen (u. o. 1891); Fra Nortid og Nutid (1892); Handelens Historie (a «Handbog i Handelsvidenskaben» munkának egy része, 1893). A megjelenő félben levő képes dán nemzeti történetből (Danmarks Riges Historie) megirta az I. kötetet: Oltiden og den äldre Middelalder c. alatt. A dán akadémia újabb értekezései közül is sok tőle való; az egyik franciául is megjelent: Études sur les chansons populaires danoises au moyen-âge (1891). A bronz-korszakbeli kagylóhéjhalmokról irt tanulmányát pedig németre fordították le: Kjökken-Möddinger, Eine Darstellung dieser Überbleibsel alter Staaten (Kopenhága 1886). M. L.

3. *S. Knud János Vogelius*, dán geologus és grönlandi kutató, szül. Monban (Jütland) 1842 febr. 7. Gyógyszerész lett, de később ásványtant és geologiát tanult s 1871—88. ismételten beutazta Grönland nyugati partvidékét. Jelenleg geologus Dánia országos geologiai vizsgáló intézetében. Megfigyeléseit a Meddelelser om Grönland és Petermanns Mittheilungen c. folyóiratokban tette közzé.

Stefánia (XV. k.) özvegy koronahercegnő és főhercegnőre ruházta a király 1898 dec. 16. az osztrák-magyar vörös kereszt védnökségét, melyet haláláig Erzsébet királyné viselt. U. a. év nov. 30. megkapta az Erzsébet-rend nagykeresztjét. Védnöknője «Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben» c. irodalmi vállalatnak, melynek bizottsági ülésén Budapesten 1899 máj. 18. elnökölt. Ugyanakkor meglátogatta a budapesti lelencházat, az Erzsébet-kórházat. — Leánya *Erzsébet* főhercegnő 1899 aug. szerepelt először mint az uralkodó család reprezentánsa. Ő nyitotta meg Ischlben a salzkammerguti női háziipari egyesület kiállitását.

Steiger *Lajos*, zeneszerző, müiró s a nemzeti zenede tanára, szül. Komáromban 1862. Gimnáziumi tanulmányait Brassóban és Budapesten végezte, utána a jogi pályára lépett s 1885. doktori oklevelet nyert, később pedig ügyvédi diplomát. A zenével már kora ifjuságában nagy sikerrel foglalkozott s a nemzeti zenede kurzusa után az országos magyar kir. zeneakadémiába iratkozott be 1875., hol Volkmann Róbert és Ábrányi Kornél voltak tanárai. Itt is bevégezvén tanulmányait, oklevelet nyert. Ettől fogva tevékeny részt vett a hazai zeneviszonyok fejlesztésében, részint mint avatott tollu mükritikus, részint pedig mint gyakorlati zeneiró. Irt számos értékes müdalt, vonós négyest, férfi- és női karokat s nagyobb szabásu szerzeményeket, melyek több elsőrendü zenetársulatok müsorán szerepeltek. A magyar kir. operaházban is előadásra került egy egyfelvonásos balletje *Uj Romeo* cimen. Legutóbb a nemzeti zenede zenekari hangversenyében mutatta be *Gyászhangok* cimü szerzeményét, amelyet Erzsébet királyné halála emlékére szerzett. Irt több magyar és szerb rapszódiát is zongorára. 1890 óta a nemzeti zenedében az összhangzattan tanára. Á. K.

Steijn *Márton Tivadar*, az Oranje-köztársaság elnöke, szül. Winburgban (Bloemfontain közelében), 1857 okt. 20. Aránylag gondos nevelésben részesült és 19 éves korától kezdve Angliában és Hollandiában tartózkodott egy ideig, hol jogi tanulmányait folytatta. 25 éves korában hazatért

és akkor előbb biró, majd államügyész lett. 1896. öt évre megválasztották a köztársaság elnökévé, mely állásban Transzvállal védő- és támadószövetségre lépett. Az angolok ellen folytatott szabadságharcban mindent megtett, hogy az Oranjeboerokban éleszsze a kitartást. M. L.

Stein, 1. *Lajos*, filozófus, szül. Erdő-Bényén (Zemplén) 1859 nov. 12. Középiskoláit Pápán és Sárospatakon végezte, 1877—80. a berlini egyetemet hallgatta, 1880. Hallében doktorátust tett, 1881—83. mint lelkész Berlinben élt, 1886. a zürichi egyetemen magántanár, 1889. u. o. a müegyetemen rendes tanár, 1891. a berni egyetemen a filozófia rendes tanára lett. Főbb munkái: Die Willensfreiheit (Berlin 1882); Die Psychologie d. Stoa (u. o. 1886); Die Erkenntnisstheorie d. Stoa (u. o. 1888); Leibniz und Spinoza (u. o. 1890); Friedrich Nietzsche's Weltanschauung u. seine Gefahren (u. o. 1893); Die sociale Frage im Lichte der Philosophie (Stuttgart 1897). Ebben a Spencer és követői által elfogadott organikus módszerrel ellentétben összehasonlító történeti alapon építi fel a társadalmi bölcsészet rendszerét. An der Wende des Jahrhunderts. Versuch einer Kulturphilosophie (Freiburg 1899). 1897 óta Diltheyvel és Erdmannal együtt szerkeszti az Archiv für Geschichte der Philosophie; 1896 óta pedig kiadja a Berner Studien zur Philosophie u. ihrer Geschichte. A m. tud. akadémia 1899. külső tagjává választotta. V.

2. *S. Miksa* báró, honvédezredes, szül. Galiciában 1810., megh. 1860. A bárói címet atyja *Imre* nyerte, ki altábornagy volt az osztrák hadseregben. A mérnökkari akadémiát elvégezvén, 1831. a mérnökkarnál nyert alkalmazást. 1848. Hrabovszky seregénél volt s részt vett a junius 12-iki karlovici ütközetben. Utóbb a déli hadsereg táborkaránál működött. Nov. őrnagygyá nevezetvén ki, nemsokára behivatott a hadügyminisztériumba s a táborkarnál alezredessé, febr. pedig ezredessé s a központi táborkar főnökévé lett, ezen minőségében ápr.-ig maradt, midőn a kormány Gyulafehérvárra küldte s átvette az ostromsereg parancsnokságát. Azonban mindene hiányzott, mi egy vár komoly ostromához szükséges, sok idő telt el, mig a kellékeket megkapta s tulajdonképen csak jun. vége felé kezdte meg az ostromot; 24-én reggel 5 órától délig ágyuztatta a várat s August parancsnokot megadásra szólította fel, de eredmény nélkül. Az ostromot jul. végén meg kellett szüntetnie, fenyegetteten a Lüders által ellene küldött Hasford által. Aug. 1. Hasford, 12. pedig Lüders verte meg s ez alkalommal Piskire vonult vissza. A temesvári csatából jövő Bem aug. 16. ért S. állásához és értesülvén a bizalmatlanságról, melylyel a hadsereg S. iránt viseltetett, öt letette s helyébe Beke ezredest nevezte ki. S. Törökországba menekült s felvevén a mohammedán vallást, a török hadseregbe lépett. A török állapotokat erősen ostorozta s e miatt 1858. elzárták.

Stein (Stain) *György* lovag, a XV. sz. egyik kiválóbb diplomatája, Hunyadi Mátyás követe és sziléziai helytartója, szül. 1430 körül, mint egy régi, sváb földön virágzó nemesi család sarja, megh. Berlinben 1497 dec. 3. A papi pályára lépett és csakhamar kanonoki javadalomhoz jutott, anélkül, hogy voltaképen pappá szentelték volna. 1451—52. III. Frigyes császárt Rómába kisérte. De azután otthagyta a papi hivatást és először is Albrecht osztrák főherceg udvarában emelkedett befolyásra, mely időben csellel és ravaszsággal több birtokot (Laufenburg, Steyr vár és város) kerített kezébe. 1467. Podiebrad György cseh királyhoz szegődött, amire őt Rovarella nuncius átokkal sujtotta. Podiebrad megbizásából több izben követséget vállalt; 1469—70. p. Merész Károly burgundi hercegnél járt Podiebrad halála után (1471 máj.) átment annak ellenfeléhez, Mátyás királyhoz, aki S. ravaszságának és ügyességének azután holtiglan kitünő hasznát vette. 1471. Albrecht brandenburgi és Vilmos szász választó fejedelem udvarában járt, hogy őket III. Frigyes császár pártjától elvonja; fáradozásának gyümölcse az a szerződés, melyet Albrecht és a zerbsti hercegség urai 1472 jul. Hunyadi Mátyással kötöttek. 1473—75. Ernő és Albrecht szász hercegeknél, majd Vakmerő Károly udvarában találjuk, 1475—76. pedig svájci földön. Nagyobb sikerrel járt sziléziai működése, ahol Mátyás érdekében 1473 óta buzgólkodott. Az ő, Filipec János váradi püspök és Dömnig (Dompnig) Henrik segélyével birta Mátyás király uralmát Sziléziában megszilárditani. 1476. S. arra akarta rávenni Albrecht brandenburgi herceget, hogy Glogaut Mátyástól hűbérül vegye, ami azonban nem sikerült; Mátyás ezért János sagani hercegnek adományozta a glogaui fejedelemséget. 1478. Mátyás S.-t helytartójává tette Sziléziában, mely állásban urának érdekeit ugyan a legerélyesebben védte, mindamellett a maga érdekeit sem vesztette szem elől és erőszakos módon újból több uradalmat kerített birtokába. A 70-es évek végén Mátyás parancsára azon fáradozott, hogy Korvin János számára Sziléziában mennél több birtokot szerezzen, miközben Sagan hercegét országából elűzte. Az adók behajtásában sem ismert S. kiméletet és igy mindjobban gyülöletessé tette magát a sziléziaiak szemében. Lausitz fővárosában, Bautzenben a polgárság tiltakozása ellenére, hatalmas várat épitett, nyiltan abból a célból, hogy a várost és környékét féken tarthassa. Ily előzmények után természetes, hogy Mátyás király halálának hirére S.-nak nem volt Bautzenben maradása. Előbb zopteni birtokára (Sziléziában), majd Berlinbe futott, mig társát, Dompnigot, a bősz boroszlóiak lefejezték. A nyugalom azonban nem volt S. inyére és igy előbb II. Ulászló magyar király, majd Miksa osztrák főhercegnek ajánlotta fel szolgálatát, csakhogy ezek visszautasították. Utolsó éveit elhagyatottságban töltötte Berlinben, ahol az u. n. Graues Kloster-ban érte utól a halál. Ha a sziléziaiaknak nem is volt okuk emlékét áldani, mi magyarok elfogulatlanul dicsérhetjük Mátyás király iránt tanusított buzgó odaadásáért és sikereiért. További érdeme, hogy a bautzeni várkapu fölé Mátyás király monumentális emlékszobrát állíttatta, mely annyi idő után még ma is hirdeti Szászországban királyunk egykori hatalmát.

Irodalom. Markgraf értekezése Dompnig Heinzről a Zeitschrift für Altertum und Geschichte Schlesiens 20. évf.-ban

és az Allgemeine Deutsche Biographie-ben közlött cikke, 35. köt.; Krontha és Wendt, Politische Korrespondenz d. Stadt Breslau stb., 1—2. kötet; Wendt, Schlesien im Kampfe des Königs Mathias mit dem Kaiser, az említett Zeitschrift 31. köt.-ben; Mátyás király levelezése és Fraknói monográfiája Mátyásról, Történeti Életr. 1891, 2 helyen. M. L.

Stein *Ferenc József*, münchen-freisingi érsek, szül. az Alsó-frank kerületben (Bajorország) 1832 ápr. 4. Teologiai tanulmányait a würzburgi egyetemen végezte, ahol doktori oklevelet nyert. Miután hosszabb ideig lelkészkedett, 1879. meghivták a würzburgi püspöki székre. Fő figyelmét a papság tudományos képzettségének fejlesztésére irányította. 1898. münchen-freisingi érsekké nevezték ki.

Steinbach *Emil* (XV. k.), nyugdíjazott osztrák minisztert, 1899 máj. kinevezték a legfelsőbb közigazgatási törvényszék helyettes elnökének, 1899 szept. pedig az urak háza tagjává; a Clary gróf által neki felajánlt miniszteri tárcát azonban nem fogadta el. Újabb munkái: Erwerb und Beruf (1896); Rechtsgeschäfte der wirtschaftlichen Organisation (1897); Die Moral als Schranke d. Rechtserwerbes und der Rechtsausübung (1898).

Steinbachhöhle, barlang a frank Jura-hegységben, az Oberpfalzban fekvő Sulzbach mellett, nagyszerű cseppkőképződésekkel.

Steinberger *Ferenc*, nagyváradi kanonok, egyházi iró, szül. Máramarosszigeten 1846 nov. 25-én. Középiskoláit u. o. és Szatmáron végezte. A teologiát a budapesti egyetemen hallgatta, mint a központi papnevelő növendéke. Pappá szentelték 1870. Rövid ideig segédlelkész volt Fehér-Gyarmaton. 1871. Biró László püspök udvari papja, majd tanár a szatmári kir. kat. tanítónőképzőben, később a férfitanitóképzőben, és a papnevelőben a nevelés és módszertan tanára. 1876. a szatmári két tanítóképző igazgatója. 1877. szentszéki ülnök és a szentszék tanügyi osztályának tagja. 1879. teol. doktor, 1892. a szatmári kisdedóvónő és 1894. egyúttal a polgári iskola tanítónőképzőintézet igazgatója. A négy tanítóképző igazgatásán kivül 1889 óta a Szatmáregyházmegyei irodalmi kör alelnöke, 1891—98. a szatmári Pázmány-sajtó-társaság alelnöke, 1892-től a Szt.-István-társulat kebelében működő tankönyvbiráló bizottság tagja, 1893—97. a Szatmár-Ugocsa vármegyei kat. tanítóegyesület elnöke; 1896. a kat. népiskolai tantervet revideáló bizottság tagja; 1898 óta a magyar kat. tanítók országos bizottságának elnöke. Irodalmi munkásságának elismeréséül 1890. a Szt.-István-társulat tud. és irod. osztályának tagjává, 1893. pedig a budapesti m. kir. tud. egyetem hittudományi kara bekebelezett doktorrá választotta. Majd pápai kamarás. 1899 okt. 9. óta nagyváradi kanonok. Irodalmi működése a szakfolyóiratokban és hirlapokban közölt cikkeken kivül: *Jézus Krisztus a nevelő-tanítók eszményképe* 1. kiad. Szatmár 1886, 2. kiad u. o. 1888); *Vallás nélkül nincs igazi műveltség* (u. o. 1887); *A kat. szellem a tanítókban* (u. o. 1894); *A nőnevelés és a nőkérdés* (u. o. 1894); *Vallás és hazafiság* (u. o. 1896); *Az erkölcsi nevelés módszere* (u. o. 1897); *A megsiratott Erzsébet királyné* (u. o. 1898). Z—R.

Steinberghaff, fürdő a Keleti-tenger partján, Schleswig porosz kerület Flensburg járásában.

Steindl *Imrét* 1898 máj. 6. a m. tud. akadémia levelező tagjává választották. 1899 jan. 16. tartotta székfoglalóját *Az új országházról* (Akad. Ért. 111. füz.). 1899 márc. 11. a Pro litteris et artibus érdemjelvényt kapta.

Steindorff *György*, német egyiptologus, szül. Dessauban 1861 nov. 12-én. 1881—84. a berlini és a göttingai egyetemen egyiptologiát és sémi nyelveket tanult. 1885. a berlini kir. muzeum segédhivatalnoka, majd pedig igazgatósági segéde lett. 1890. a berlini egyetemen magántanárnak habilitáltatta magát, 1893. az egyiptologia rendkivüli tanára lett a lipcsei egyetemen. Művei: Sassanidische Siegelsteine (Mittheilungen aus der orientalischen Sammlung der königlichen Museen in Berlin, 4. füz., Berlin 1891); Koptische Grammatik (u. o. 1894); Grabfunde des mittleren Reiches aus d. königlichen Museen in Berlin (u. o. 1896). Bädeker Agypten c. útleirásának történeti részeit legújabban ő dolgozta át (Lipcse 1897).

Steinh., latin növénynév után *Steinheil* Adolf (1810—39) német gyógyszerész nevének rövidítése. Algériát utazta be s Caracasban halt meg.

Steinheim *(am Albuch)*, falu Jagst württembergi kerület Heidenheim járásában, (1895) 2114 lak. A geologusok és paleontologusok száz év óta jól ismerik környékét, egy tágas juramezőben fekvő harmadkori oázist. A S.-i homokbányákban még ma is sok kövületet találnak, köztük milliókra menő csigát.

Steinitz *Ede* lovag, cs. és kir. altábornagy, szül. Bécsben 1839 jun. 12-én. 1853 szept. 29. a bécsújhelyi katonai akadémia növendéke lett. Katonai tanulmányainak befejezése után hadnagygyá nevezték ki a 15. vadászszázlóaljban. 1859 dec. 16. a 3. vadászszázlóaljhoz helyezték át. 1863 jul. 20. főhadnagygyá lépett elő, 1864 nov. 1. a 13. vadászszázlóalj állományába lett áthelyezve. 1869 ápr. 23. II. oszt. századossá nevezték ki. Mint vezérkari tiszt részt vett az 1859-iki osztrák-francia-szárd és az 1866-iki osztrák-porosz háboruban. Az utóbbi háboruban szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerésben részesült (1866 okt. 15.). 1871 ápr. 1. a 33. vadászszázlóaljhoz helyezték át. 1873 ápr. 1. várakozási illetménynyel szabadságolták. 1875 ápr. 1. mint I. oszt. századost a 13. vadászszázlóaljhoz való beosztás mellett, a tényleges állományba helyezték át. 1877 okt. 1. a 6. vadászszázlóaljhoz lett áthelyezve, 1880 nov. 1. őrnagygyá és a 11. vadászszázlóalj parancsnokává nevezték ki. 1882 nov. 1. a 46. Landwehr-zászlóalj parancsnokává és őrnagygyá, 1886 máj. 1-én alezredessé és a 33. zászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1887 okt. 26. a Landwehr-tisztképző iskola felállítása körül szerzett érdemei elismeréséül a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1888 nov. 1. ezredessé, 1889 máj. 1. a 8. Landwehr-gyalogezred, 1891 nov. 1. pedig a 16. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1894. a 8. gyalogdandár parancsnoka. 1894 okt. 28. vezérőrnagy, majd pedig az 1. gyalogdandár parancsnoka lett. 1898. a Landwehr-hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1898 máj. 5. pedig altábornagygyá léptették elő. S. tulajdonosa az olasz korona-rend tiszti keresztjének (1882 ápr. 4.) és a II. oszt. porosz vörös sas-rendnek (1891 okt. 11.). M. I.

Steinitzer *Ferenc*, cs. és kir. altábornagy, szül. Aradon 1847 nov. 28-án. A kismartoni hadapród-intézet elvégzése után 1863. a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett. 1866 jun. 21. hadapród lett a 33. gyalogezredben. 1866 jul. 21. hadnagygyá lépett elő. Részt vett a Poroszország elleni háborúban. A hadi-iskola elvégzése után 1874 máj. 1. főhadnagy lett. 1875 máj. 1. a vezérkarhoz osztották be. 1876 nov. 1. I. oszt. századossá nevezték ki a vezérkarban. 1878. a csapatok vasúti szállításának központi vezetésénél volt alkalmazva. A háború után a 24. hadosztály lovasdandáránál, a 30. gyaloghadosztálynál, a vezérkarnál Bécsben, majd pedig a terepfelvételnél működött. 1883 okt. 1. a 31. gyaloghadosztály vezérkari főnöke, nov. 1. pedig őrnagy lett. 1885. a 4. hadtesthez osztották be. 1887 máj. 1. alezredessé lépett elő, jun. 28. bevonult a 44. gyalogezredhez szolgálattételre. 1888 nov. 13. a törzstiszti tanfolyam tanárává, 1890 máj. 1. ezredessé, 1891 ápr. 17. a budapesti 4. hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. S. a vasútépítési engedélyek felülbírálásánál hosszabb ideig volt a közös hadügyminiszter megbízottja. 1888. a Tisza kiöntése alkalmával mint egy kombinált különítmény parancsnoka tüntette ki magát. 1895. a 18. gyalogdandár parancsnokává, 1895 nov. 5. vezérőrnagygyá, 1899. a 7. gyalog hadosztály parancsnokává és 1899 okt. 26. altábornagygyá nevezték ki. M. I.

Steinthal *Heymann*, német nyelvfilozofus, megh. Berlinben 1899 márc. 14.

Stella (lat.) a. m. csillag.

Stella, Swift kedvese, l. *Swift* (XV. k.).

Stellaland, délafrikai vidék, amelynek nagyobb része (12,500 km²) a brit Becsuana-földhöz, kisebb része pedig (2990 km²) a délafrikai köztársasághoz tartozik. Masszuv korraunai törzsfőnök segítség fejében 1882. a boeroknak engedte át, kik 1882 aug. 6. S.-ot köztársaságnak proklamálták. A brit kormány azonban tiltakozott ez ellen, a boerokat az 1884 febr. 27-iki londoni szerződésben a terület ketté osztására kényszerítette és a ráesett részből Vrybury területet alkotta, (1891) 5666 lak. (3056 fehér, 2325 kaffer, 285 hottentotta).

Stellio (állat), l. *Hardun*.

Stenеosaurea (állat), l. *Krokodilok* (XI. k.).

Stenolobeae (növ.), l. *Kutyatejfélék* (XI. k.).

Stenophragma (növ.), l. *Arabidopsis* (I. k.).

Stenorhynchus leptonyx (állat), l. *Fókák* (VII. k.).

Stenotachygraphia, l. *Lehmann*.

Stephan, 1. *Henrik*, a németbirodalmi postahivatal államtitkára, megh. Berlinben 1897 ápr. 8. Sylt szigetén 1899. szobrot állítottak emlékének.

2. *S. József*, osztrák fizikus, szül. St. Peterben Klagenfurt mellett 1835., tanulmányai végeztével főreáliskolai tanár lett Bécsben, 1858. habilitáltatta magát az egyetemen, később elnyerte a fizika katedráját s a bécsi akadémia állandó titkára lett. Foglalkozott a rezgőmozgásokkal, a hang terjedési sebességével gázokban és szilárd testekben, vizsgálta a polarizáció síkjának fordulását a quarcban, valamint a fényhullámok hosszát, ezenkívül foglalkozott különböző interferencia-jelenségekkel, továbbá szilárd testek törésmutatójának mérésével különböző hőmérsékleten. Kifejtette a gázsurlódás elméletét, először adta a gáz-diffuzió elméletét s a gázok hővezetőképességének mérésével s az ez alkalommal talált közeli megegyezésével a kísérletileg megállapított értéknek az elmélet által szolgáltatott értékkel bizonyságát adta az újabb gázelmélet helyességének. Ugyane körbe tartoznak vizsgálatai a folyadékok elgőzölgéséről. Értekezése az elektrodinamika alaptételeiről lényeges kiegészítője ezen jelenségek Ampère adta elméletének.

Stephanoskop (gör.-lat.), készülék a fény elhajlási jelenségeinek ábrázolására.

Stereoplasma, l. *Idioplaszma* (IX. k.).

Stereoszkóp, Ducos du Hauron 1894. S.-os képek új előállítási módját hozta nyilvánosságra. *Anaglifáknak* (Anaglypha) nevez két S.-osan felvett képet, melyek közül az egyik vörös, a másik kék szinben van nyomva s amellett mindkettő egymásra kissé oldalt eltolva. Ha ezen képeket oly szemüvegen át nézzük, melynek egyik üvege kék, a másika vörös, fekete képet látunk S.-os hatással; a nyert képek azonban nem elég erős fénytiek. Ezen elvet D'Almeida már 1858. használta S.-os projekciós-képek előállítására, de a képek csekély világossága miatt felhagyott azzal.

Sterilisatio, l. *Tej* (XVI. k.)

Sternberg-család (XV. k.), *S. Lipót* gróf lovassági tábornok megh. raitzi kastélyában (Morvaország) 1899 szept. 21.

Sternbergia *W. et Kit.* (növ.), a hóvirágfélék virága, 12 faja Európa K-i részén meg a mediterrán terem. A S. colchiciflora W. et Kit. jellemző magyar növényke, a *S. lutea* Gawl. kertivirág.

Sternbergi kalács, harmadkoru, felső oligocénbeli homokkő-konkréció Németország, Mecklenburg-Schwerin nyugati vidékének csillámos homokjából. Roppant sok benne a csiga és kagylóhéj.

Sterne *Carus*, álnév, l. *Krause* (1., XI. k.).

Sterneck *Miksa* báró, tengernagy, megh. Bécsben 1897 dec. 5.

Sternocleidomastoideus (fejbiccentő izom), l. *Nyakizmok* (XIII. k.).

Stertor, l. *Hörgés* (IX. k.).

Stethograph, l. *Sztetográf* (XV. k.).

Stethoscop (gör.-lat.), hallgató cső, l. *Auszkultáció* (II. k.).

Stettin, 1. porosz *közigazgatási kerület*, (1895) 785,229 lak. — 2. *S. város*, kikötőjébe érkezett 1895. a tenger felől 4159 hajó (1.335,664 t.) és távozott 4163 hajó (1,339,262 t.). Loewe Károly zeneszerzőnek 1897. szobrot emeltek.

Stettka *Gyula* festőművész 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Steud., latin növénynév után *Steudel* Ernő Gottlieb (1783—1856) esslingeni főorvos nevének rövidítése (Enumeratio plantarum Germaniae Helvetiaeque indigenarum, Stuttgart és Tübinga 1826, *Hochstetterrel* együtt; Nomenclator botanicus, u. o. 1821 és 1840—41; Synopsis plantarum glumacearum, Stuttgart 1855).

Stevaerts *Antonis*, festő, l. *Palamedesz* (XIII. köt.).

Stevens *Alfréd*, belga festő, szül. Brüsszelben 1828 máj. 11. Brüsszelben Navez, Párisban Ró-

queplan tanitványa volt. Eleinte történeti képeket festett, de csakhamar egészen a párisi előkelő hölgyek festésére adta magát. Kiváló ügyességgel, finomsággal ábrázolja a párisi nőt a leg különbözőbb helyzetekben, pazar környezetében, nagy gonddal, finom izléssel adja vissza a divat minden szeszélyét. Kiváló művei: Otthon; Ártatlanság; Újévi ajándék; Reggel falun; A japáni álarc; A tavasz (brüsszeli muzeum); Látogatás (u. o.); Párisi hölgy japáni ruhában; Hölgy a műteremben; Az élet tavasza; Álarcosok hamvazó szerda reggelén (marseillei muzeum); Vigasztalás; a négy évszakot ábrázoló freskóképek a brüsszeli királyi palotában stb. — Öcsese *József*, szül. Brüsszelben 1822., megh. u. o. 1892 aug. 2., szintén Párisban tanult s mint állatfestő volt ismeretes.

Stheneboia, l. *Bellerophon* (III. k.).

Stia, l. *Pratovecchio.*

Stibin, l. *Bázisok* (II. k.).

Stibio-kali tartaricum, l. *Hánytató borkő* (VIII. k.).

Stibral *Ferenc*, osztrák főtisztviselő és megbizott miniszter, szül. Bécsben 1854 nov. 12. U. o. végezte gimnáziumi és egyetemi tanulmányait, mire 1876. az alsóausztriai pénzügyigazgatóságnál állást kapott. 1886. miniszteri titkár lett és részt vett az 1887-iki vámtarifa kidolgozásában. 1891. osztálytanácsossá tették a kereskedelmi minisztériumban; 1897 jun. 8. pedig osztályfőnökké, miután az orosz, szerb, bolgár és román vám- és kereskedelmi szerződések létrejötte körül buzgólkodott. 1892. a vaskorona-rendet kapta. 1899 okt. 2-án a Clary-kabinetben a kereskedelmi minisztérium vezetőjévé tették, mely állást az 1899 dec. 22-én kinevezett Wittek-kabinetben is megtartotta. Csak 1900 jan. 19. vált meg állásától, amidőn a kereskedelmi minisztériumban újra elfoglalta régi helyét M. L.

Stickel *János Gusztáv*, német orientalista, megh. Jenában 1896 jan. 21.

Stiehle *Gusztáv*, porosz tábornok, megh. Berlinben 1899 nov. 15.

Stieldorf, falu Köln porosz kerület Sieg járásában, (1895) 2910 lak. S.-ben, ugy mint Oberammergauban, minden ötödik esztendőben passzió-játékokat adnak elő, melyekben 250 szereplő vesz részt.

Stieler *Jenő*, német festő, szül. 1845 szept. 19. Eleinte Berlinben és Münchenben jogot tanult és 1872. államvizsgát tett, de később festészetre adta magát és 1873. a müncheni festészeti akadémiába lépett. 1875. Piloty tanítványa lett és vezetésével megfestette Hamlet temetői jelenetét. Későbbi genreképei közül említendők: A művész első szenvedései; Egy népszinház; A régi bölcső. Újabban főképen arcképfestéssel foglalkozik.

Stiepel, község Arnsberg porosz kormánykerület Hattingen járásában, a Ruhr folyó mellett, (1895) 4966 lak., cementárugyárral és kőszénbányákkal.

Stieve *Félix*, bajor történetiró, megh. Münchenben 1898 jun. 10.

Stiller *Mór*, ügyvéd, jogi iró, szül. Miskolcon (Borsod) 1842 aug. 6. A gimnáziumot részint ott, részint Budapesten végezte. Jogot a budapesti egyetemen hallgatott, hol 1867 doktori, 1869. pedig ügyvédi oklevelet nyert. Már jogász korában több magyar és német napilap, később a bécsi magyarbarát Wanderer hirlapnak munkatársa volt. Ügyvédi pályája első éveiben csaknem kizárólag sajtó- és bűnügyekkel foglalkozott és a 70-es éveknek csaknem minden nagyobb sajtó- és bűnügyében, mint védő szerepelt. 1881. megjelentek *Védbeszédei*, melyekhez essayt irt a törvényszéki szónoklatról. Ezen időben irodalmilag is leginkább bűnügyi kérdésekkel foglalkozott a Jogtudományi Közlönyben és Themisben. Ügyvédsége későbbi éveiben a kereskedelmi jogot tette tanulmányai tárgyává és a vasúti, biztositási, bizományos és részvényjog köréből számos dolgozat látott napvilágot a szaklapokban. 1885. a *Jog* c. szaklapot alapitotta, melyet Csemegi Károly nagyarányu cikkel vezetett be a jogászközönségbe. 1871. az ügyvédvizsgáló bizottság és az ügyvédi kamara megalakulása után a választmány, 1873 óta a fővárosi képviselet tagja. Zsidó egyházának ügyeivel is sűrün foglalkozik és ugy a budapesti zsidó egyházközség választmányának, mint a magyar izraelita irodalmi társaságnak egyik igazgató tagja. 1898. megkapta a III. oszt. vaskoronarendet.

Stilton, falu Hantingdon angol grófságban, (1891) 560 lak. Róla nevezték el egy finom sajtfaj-tát, melyet eleinte itt árultak, de most már többnyire Leicester grófságban készítenek.

Stilus curialis, l. *Hivatalos stilus* (IX. k.).

Stirbey, román város, l. *Kalarás* (X. k.).

Stiria (XV. k.). 1895. volt a születések száma 42,366 (köztük 1802 halva), a haláleseteké 31,973, a házasságkötéseké 9474. Az 1894-iki termés volt: 846,430 hl. búza, 1.032,360 hl. rozs, 272,300 hl. árpa, 1.696,310 hl. zab, 737,580 hl. kukorica, 175,340 hl. hüvelyes, 91,101 t. burgonya, 29,900 t. gyümölcs és 352,280 hl. bor. A bányászat szolgáltatott 642,775 t. vasércet, 356 t. ólomércet, 2433 t. cinkércet, 3211 t. grafitot, 2.260,575 t. barna- és 359 t. kőszenet. Az ausseei sófőző végre 18,741 t. főtt és 1792 t. ipari sót szolgáltatott. S. az 1896-iki választótörvény értelmében 27 képviselőt küld a bécsi birodalmi gyülésbe és pedig 4-et a nagybirtokosok, 8-at a városok, 2-t a két kereskedelmi kamara, 9-et a községek és 4-et az általános választói joggal birók.

Stirum, község, l. *Styrum.*

Stock-exchange, l. *Stock* (XV. k.).

Stockfleth *Niels Joákim Keresztély Vibe*, a lappok nemzeti apostola, szül. Kristianiában 1787 jan. 11., megh. Sandefjordban 1866 ápr. 26-án. Eleinte schleswigi és norvég katonai szolgálatban állott, majd teologiát tanult Kristianiában és 1825. prédikátor lett Vadsoeben. Itt és Lebesbyben, hová később költözött, fő törekvése egy népszerü lapp irodalom megteremtésére irányult. Lapp nyelven kiadott gyermekek számára való ábécét s nyelvtant (1840). Lapp nyelvre fordította Luther kis kátéját és az új-testamentumot (1850). 1839 óta, amikor lemondott prédikátori hivataláról, hogy zavartalanul folytathassa tanulmányait, a következő müveket adta ki: Lappisk Sproglaere (Kristiania 1850); Norsk-lappisk Ordbog (u. o.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

1852); Om de finske Sprogforkolde in Finmarkens og Nordlandenes Amter (u. o. 1851); Dagbog over mine Missionsreiser i Finmarken (u. o. 1860).

Stohmann *Frigyes*, német kémikus, megh. Lipcsében 1897 nov. 1.

Stokes-féle szabály, l. *Fluoreszkálás* (VII. k.).

Stolac, város Mostar boszniai kerületben, a Bregava mellett, (1895) 4133 lak., régi várral és bortermeléssel.

Stolberg-Wernigerode *Konstantin* gróf, szül. Jannowitzban 1843 okt. 8. Göttingában tanulta a jogot s 1865—71. hadnagy volt a testőrcsapatban; majd a mezőgazdaságra adta magát s azonfelül 1892. Aurichban, 1894. Merseburgban, 1898. pedig Hannoverában mint kormányelnök működött. 1885. nőül vette S. Ottó herceg egyik leányát. Bennigsen visszalépésével 1898 jun. 1. Hannovera fő elnöke lett.

Stolz *Frigyes*, osztrák nyelvtudós, szül. Hallban (Tirol) 1850 jul. 29. Innsbruckban és Lipcsében filologiát tanult, majd gimnáziumi tanár volt Görzben, Grazban, Klagenfurtban és Innsbruckban. 1879. magántanárnak habilitáltatta magát az innsbrucki egyetemen, ahol 1887. rendkivüli, 1890. pedig rendes tanár lett. Művei: Die lateinische Nominalkomposition in formaler Hinsicht (Innsbruck 1877); Studien z. lateinischen Verbalflexion (1 füz., u. o. 1882); Lateinische Laut- und Formenlehre (Müller, Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft, 2 köt., 2. kiad. München 1890); Die Urbevölkerung Tirols (2. kiad. Innsbruck 1892); Homeri Odyssaee epitome (Bécs 1890); Launen der Sprache (Innsbruck 1892); Beiträge zur lateinischen Etymologie u. Grammatik (u. o. 1893); Linguistisch-historische Beiträge z. Paläo-Ethnologie von Tirol (u. o. 1894); Historische Grammatik der lateinischen Sprache (1 köt., Lipcse 1894. 2. kiad. 1895).

Stolzit, l. *Wolfram-ólomérc* (XVI. k.).

Stonefield (ejtsd: sztonnfild), város Lanark skót grófságban 4 km.-nyire Hamiltontól, (1891) 5581 lakossal.

Stonington, kikötőváros Connecticut északamerikai államban, a Long-Island-Sound mellett, (1890) 7184 lak., tengeri fürdőkkel, nagy hajógyárral.

Stoppenberg, község Düsseldorf porosz kerületben, Essen közelében, (1898) 4755 lak, köszénbányákkal.

Storm *Gusztáv*, norvég történetiró, szül. 1845 jun. 18. Tanulmányait a kristianiai egyetemen végezte, hol 1877 óta a történet tanára. Művei: Snorre Sturlassöns historie-shrivning (Kopenhága 1873); Sagnhredsene om Karl den Store og Didrik uf Bern (Kristiania 1874); Kritishe bidrag til vikingetidens historie (1. rész, u. o. 1878); Maria Stuart (u. o. 1891); Monumenta historica norvegica (u. o. 1880). Lefordította Sturlasson Snorre Kongesaeger c. művét (u. o. 1897).

Stornello, l. *Ritornell* (XIV. k.).

Stöckhardt *Ernő Tivadar*, német mezőgazdasági iró, megh. Bautzenben 1898 márc. 27.

Stöhr *Antal Szilárd*, pedagogus, szül. Bejében (Gömör) 1841 jan. 31. Középiskolai tanulmányait a rozsnyói r. kat. főgimnáziumban 1858. bevégezve, a jászói premontrei kanonok-rendbe lépett. Teologiát Jászón tanult. Tanári vizsgálatot Budapesten tett, bölcsészetdoktori diplomát u. o. nyert. Tanitott bölcsészetet és történelmet a nagyváradi főgimnáziumban 1861—65.; természettant, mennyiségtant a kassai főgimnáziumban 1865—98. Ugyanezen főgimnáziumnak 1892—98. igazgatója volt. A kassai jogakadémián előadta a bölcseszettant 1875—97. A felsőmagyarországi muzeumegyletnek titkára volt 1872—92., azóta pedig elnöke. Szerkesztette nevezett egyesületnek II—XI. Évkönyvet és az intézet céljaira 34,000 forintot gyüjtött. Irodalmi tevekenységet fejtett ki tudományos cikkeivel a kassai főgimnáziumi Értesítőiben, a Felvidéki Tanügyben és a felsőmagyarországi muzeum évkönyveiben. Jelenleg 1898 óta a kassai kir. konviktus kormányzója s az országos közoktatási tanács tagja.

Störk, 1. *Félix*, jogtudós, szül. Budán 1851 okt. 20. Tanulmányait Bécsben, Berlinben és Párisban végezte. A bécsi egyetemen 1881. magántanárnak habilitáltatta magát. 1882 óta a greifswaldi egyetemen a közjog tanára. Művei: Option und Plebiscit bei Eroberungen und Gebietscessionen (Lipcse 1879); Das verfassungsmässige Verhältniss d. Abgeordneten zur Wählerschaft (Bécs 1881); Handbuch der deutschen Verfassungen (Lipcse 1884); Zur Methodik d. öffentlichen Rechts (Bécs 1885); Zustimmungsergänzung u. Genehmigung (1898); Das bürgerliche Gesetzbuch u. der Gesetzgebungsapparat des deutschen Reiches (1899); Der staatsbürgerliche Unterricht (Freiburg 1893); Kommentar zum Auswanderungsgesetz (Berlin 1899). 1886 óta Labaud-dal együtt kiadja az Archiv für öffentliches Recht c. folyóiratot.

2. *S. Károly*, gégeorvos, szül. Budán 1832 szept. 17., megh. Hietzingben (Bécs mellett) 1899 szept. 13. Budán végezte a gimnáziumot, Pesten és Bécsben pedig az egyetemet. Türck és Czermak alatt képezte ki magát gégeorvossá. 1859. egyik bécsi kórházban kapott alkalmazást, 1864. magántanár, 1875. rendes tanár lett az egyetemen. Sok munkát irt, mint: Zur Laryngoskopie (Bécs 1859); Laryng. Mitteilungen und Operationen (1870—72); Klinik der Krankheiten des Kehlkopfes, der Nase und des Rachens (Stuttgart 1876); Die Erkrankungen der Nase, des Rachens und des Kehlkopfes (Bécs 1895). M. L.

Stösser *Ferenc Lajos*, bádeni államférfiu, szül. Heidelbergában 1824 jun. 21. Tanulmányait Heidelbergában végezte. Konstanzban és Heidelbergában működött mint tisztviselő. 1871. a második kamara tagja, 1876. pedig Jolly helyébe belügyminiszter lőn, mely állásában 1881 ápr. 20-ig maradt, mikor az evang. Oberkirchenrath elnökévé nevezték ki. TH. GY.

Straits Settlements (XV. k.). A népmozgalom adatai 1897-ről:

	Szingepurban	Dindingszban	Penangban	Welleslagben	Melekkában
Született	3647	115	2127	3099	3102
Meghalt	8718	92	5427	3629	3561

Ugyanazon évben bevándorolt 129,896 khinai és 20,599 hindu. A kereskedelmi forgalom főképen átmeneti. A behozatal 1897-ben 219.910,296, a kivitel 193.136,377 dollárra rúgott. A főbb árucikkek értéke dollárokban volt:

	Behozatalban		Kivitelben
Rizs	27.802,723	Ón	27.524,804
Pamutáru	11.164,940	Fűszerek	9.206,289
Opium	8.823,462	Gyömbér	6.711,822
Hal	5.285,271	Tapioka és nago	4.816,486
Szén	5.584,694	Kopra	3.616,721
Dohány	4.126,741		
Petroleum	1.763,413		

A benszállótteket kivéve 1897. érkezett 8872 hajó (6.148,194 k.) és távozott 8932 (6.508,588 t.). A gyarmat bevételei 1897-ben 4.320,207 és kiadásai 4.429,693 dollárra rugtak. V. ö. *Rathbone*, Camping and Tramping in Malaga (London 1898).

Strálen (Straelen), falu Düsseldorf porosz kerületben, a németalföldi határon, vasút mellett, (1898) 5896 lak., bársony- és selyemszövéssel.

Stralsund, porosz *kerület*, (1898) 214,405 lak.

Stransky *Adolf*, cseh politikus, szül. Habernben (Csehország) 1855. Jogi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol jogi doktori oklevelet nyert. 1886 óta Brünnben ügyvédi gyakorlatot folytat, főkép bűnügyekkel foglalkozva. Már kora ifjuságától kezdve a cseh sajtóban nagy munkásságot fejtett ki az önálló cseh államjog érdekében. Munkatársa volt a prágai Politiknak, a bécsi Tribüne-nek s a prágai Narodni listy-nek, majd Brünnben részt vett a Morawske listy és utóbb az új-cseh Lidove listy megalapításában. 1895. új-cseh párti programm alapján beválasztották az osztrák Reichsrathba és még ugyanazon évben a morva tartománygyülésbe, melyeknek azóta állandóan tagja. Az új-csehek szellemében nagy közjogi agitációt fejtett ki Morvaországban, ahonnan kiszorította az ó-cseheket. Több izben tagja volt az osztrák delegációnak is. Feltünést keltett az 1900 jan. delegáció alkalmából Bécsben, az udvari ebéd után a császár hozzáintézett szavaira adott, udvari körökben szokatlan hangu válaszával a «zde» kérdésben.

Strassen *Mihály*, szobrász, l. *Zurstrassen*.

Strasser *Artur*, osztrák szobrász, szül. Adelsbergában (Krajna) 1854 ápr. Tanulmányait 1871—1875. a bécsi művészeti akadémián végezte. Majd Pilz és Kundmann szobrászok műtermében dolgozott, de csakhamar önálló naturalista irányt kezdett követni, melyet először japán bűvészek és színésznők szobrocskáiban juttatott kifejezésre. Majd festői öltözetü arabok és más keleti emberek után készített agyagból égetett és természethűen festett szobrocskákat. Legjobb szobormüvei, melyekben főképen a faji sajátságok jellemzetes visszaadására törekszik, a következők: Egyiptomi kigyóbűvész; A sír titka (arabs ember egy egyiptomi gúla nyílása előtt); Imádkozó indus két térdeplő elefánt közt. Bronzalakjai és terrakottái közül a legismertebbek: A libapásztorleány; Leány a vizeskorsóval; Pillantás az örökkévalóságba. Újabb időben különösen oroszlánok, nőstény oroszlánok és párducok természetes nagyságu ábrázolásában tünt ki.

Stratford (ejtsd: sztrettfőrd), Pertl grófság székhelye a kanadai Ontario tartományban, az Avon mellett. Vasúti csomópont, (1891) 9501 lak.

Strathclyde (ejtsd: sztrathklájd) a. m. Clydesdale, vagyi a Clyde völgye, Skócia déli vidéke, mely 1124-ig önálló királyság volt. L. még *Lanark* (XI. k.).

Strathpeffer fürdő, l. *Dingwall*.

Strauss 1. *János*, német zeneszerző, megh. Bécsben 1899 jun. 3. Utolsó operettjei: Ninetta (1893); Jabuka (1894); Waldmeister (1895), ezt a kettőt Bpesten is adták a Népszinházban) és az Ész istennője (1897). Utolsó táncdarabja az An an der Elbe c. keringő. Bécs lakói óriási részvéttel kisérték bálványukat, a keringő-királyt, sírjába. Hagyatékában megtalálták a Hamupipőke ballet első felvonásának zenei részét, melynek szövegkönyvét Kollmann Károly (álnév) irta. Végrendeletében nagy összeget hagyott a bécsi zenekedvelők társulatának. M. L.

2. *S. Rikárd*, német karmestert 1898 okt. a berlini operához szerződtették. Újabb müvei: Arden Énok (Tennyson költeményéhez melodrámai zene, 1897); Ein Heldenleben (szimfonia, 1899).

3. *S. Viktor* német iró megh. Drezdában 1899 ápr. 1.

Strausz *Adolf* újabb müvei: *Bosznia és Hercegovina gazdasági és néprajzi leirása* (Iparosok olvasótára, Budapest 1899); *Románia gazdasági és néprajzi leirása* (u. o. 1899); *Páris és az 1900-iki világkiállitás* (u. o. 1900).

Strelasund, l. *Rügen* (XIV. k.).

Stremayr *Károly*, volt osztrák miniszter (XV. k.). A legfelsőbb közigazgatási törvényszék elnökségéről lemondván (1899 febr.), a Szent-István-rend nagykeresztjét kapta.

Strengnäs, régi város Södermanland svéd kerületben, a Mälar-tó mellett, (1893) 1879 lak., a XIII. sz.-ból való székesegyházzal, melyben IX. Károly király és Sten Sture síremlékei vannak s püspöki könyvtárral. Stockholmmal rendes gőzhajó-összeköttetésben van. A XII. sz. eleje óta püspöki székhely.

Strépy, falu Hainaut belga tartományban, 5 km.-nyire Roeulxtól, (1895) 6222 lak., kő- és szénbányákkal.

Stresow, l. *Gross-Stresow*.

Stretto (ejtsd: sztretto), város Morter (l. o.) dalmát sziget K-i partján.

Střibro, l. *Mies* (XII. k.).

Strici (olasz *strizzo*, többs. *strizzi*), a kéjhölgy védője és kitartottja.

Stridulantia (állat), l. *Énekes kabócák* (VI. k.).

Strigel *Bernát*, német festő, szül. Memmingenben 1460. vagy 1461., megh. u. o. 1528. Ulmban Zeitblomnak volt tanitványa, azután valószinüleg Augsburgban tanult, hol Burgkmair gyakorolt hatást fejlődésére. Később szülővárosában telepedett le, de Miksa császár szolgálatában, akinek kedvenc festője volt, többször járt Augsburgban, Bécsben, Innsbruckban. Figyelmet leginkább erőteljes, egyéni fölfogásu képmásai érdemelnek, mint I. Miksa császár és családjának képe (bécsi muzeum); Cuspinianus császári tanácsos és családja (1520, berlini képtár); Rehlinger Konrádnak és gyermekeinek képe (müncheni képtár); II. Montforti János gróf képmása (Donaueschingen); Hallersteini Haller János képmása (budapesti orsz. képtár, 148. sz.), mig vallásos tárgyu képein (berlini muzeum, müncheni nemzeti muzeum és képtár stb.) élénk szinérzéke mellett csekély formaérzéke nagyon föltünő.

Strigonium, Magyarország középkori földrajzában és azóta latinul a. m. *Esztergom*.

Strobilus v. *conus*, l. *Toboz* (XVI. k.).

Strobl *Alajos* 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét. Mintázta Erzsébet királyné mellszobrát, melyet 1899 jan. 17. lepleztek le Miskolcon.

Strobus (növ.), l. *Selyemfenyő* (XIV. k.).

Stromer *Henrik*, l. *Auerbach*.

Stromp *László*, egyházi iró, szül. Rozsnyón (Gömör) 1860 febr. 27. Tanult Rozsnyón. A középiskolai tanfolyam befejezése után (1878) a budapesti egyetemen jogásznak iratkozott be, de mint jogász bölcseletet is tanult és egyéves önkéntes is volt. 1881. Pozsonyba ment, hol az evang. teologiát hallgatta, 1885. papjelölti vizsgát tett. Tanulmányai befejezésére és a tanári pályára való előkészület céljából a hallei egyetemen 2 szemesztert töltött. Hospitált Lipcsében, Berlinben és Jénában. 1887. Pozsonyba került az evang. teologiai akadémiához magántanárul. 1894. rendkivüli, 1896 óta a bölcsészet és a neveléstan rendes tanára lett a teologiai akadémián. Művei a következők: *Somogyi Péter fogsága* (Pozsony 1891); *A negyedik evangélium világnézete* (Budapest, 1892); *A vág-sellyei rektor* (Pozsony 1894); *II. Pilarik István* (Budapest 1895); *Apácai Cseri János mint nevelő* (Budapest 1897, megjelent a Budapesti Szemlében és külön levonatban); *Praeceptor Germaniae*, neveléstörténeti tanulmány a Melanchton-jubileum alkalmából (u. o. 1897); *Gustav Adolf élete* (fordítás németből). Azonkivül irt több cikket az A mi otthonunk c. hetilapba, melynek egyik szerkesztője is volt, és a protestáns hetilapokba. HÖRK.

Strongylidae (állat), a fonálférgek (VII. k.) osztályának egyik családja. Az idetartozó fajok mindannyian élősködők. Szájnyílásukat majd kisebb, majd nagyobb ajakocskák körítik, melyeknek száma leggyakrabban 6. A szájnyílás nem egyszer szájüregbe vezet, amelynek falazatán fogszerü képletek emelkednek. Bélcsatornájuk nyulánk, garatjuknak bulbusa nincs. A nőstény ivarnyilás leggyakrabban a test közepén túl fekszik. A hím kloaka-nyilása a test hátulsó végén van és harangforma bőrlebeny köriti, melyet bursának neveznek. A hímeknek 1—2 spiculája van. A bursa falazatán belül néha szemölcsök vannak és falazatában izmos támasztó lécek futnak. Idetartozó nemek: *Eustrongylus* Dies., *Strongylus* Rud. (l. *Szőrféreg*, XV. k.), *Dochmius* Duj. (l. *Anchylostomum duodenale*, I. k.), *Sclerostomum* Rud., *Cucullanus* Müll. D. J.

Strophiolum (növ.), a. m. magszemölcs, l. *Mag* (XI. k.).

Strossmayer *József*, diákóvári püspök (XV. k.), 1898 febr. megtartotta gyémánt-miséjét.

Ströhl *Hugó Gerard*, osztrák rajzoló és heraldikus, szül. Welsben 1851 szept. 24. Tanulmányait a bécsi műipariskolában végezte és 25 esztendőn át több ipariskolában rajztanár volt. Művei, amelyekkel az ornamentika és heraldika terén mint rajzoló ismertté tette nevét, a következők: Cartouchen und Umrahmungen (Bécs 1890); Österreichisch-ungarische Wappenrolle (u. o. 1890, 3. kiad. 1899); Wappen der Buchgewerbe (u. o. 1891); Deutsche Wappenrolle (Stuttgart 1897); Heraldischer Atlas (u. o. 1899).

Struc-haraszt v. *strucpáfrány* (növ., *Onoclea* L., *Struthiopteris* Willd.), csinos kétféle lombu páfrány, a termő lombja a struc tollához hasonlit. Hazánk erdei patakjai mellett az O. Struthiopteris Hoffm. (S. Germanica Willd., Osmunda Struthiopteris L.) elég ritka, de mint kerti dísz nedves helyre ajánlatos és csinos.

Struthiopteris *Willd.* (növ.), l. *Struc-haraszt*.

Strümpell *Lajos* (XV. k.), német filozofus, megh. Lipcsében 1899 máj. 18. Utolsó művei ezek voltak: Vermischte Abhandlungen aus der theoret. u. praktischen Philosophie (Lipcse 1897); Der Unterschied der Wahrheiten u. der Irrtümer (u. o. 1897).

Strychnin, l. *Sztrichnin* (XV. k.).

Strzygowski *József*, német műtörténeti iró és tanár, szül. Bialában 1862 márc. 7. Bécsben, Berlinben s több külföldi egyetemen tanult s utazásokat tett Olaszországban. Jelenleg a műtörténelem tanára a grazi egyetemen. Munkái: Iconographie der Taufe Christi (1885); Die Handzeichnungen des S. Botticelli zu Dantes Göttlicher Komödie (1887); Cimabue und Rom (1888); Kalenderbilder des Chronographen vom J. 354 (1888); Byzantinische Denkmäler (eddig 2 köt., 1891—93); Das Werden des Barock bei Raphael und Correggio (1897).

Strzyżow (ejtsd: sztrzsüzsof), 1896 óta kerületi kapitányság Galiciában S. és Frysztek járásokkal, 498 km² területtel és 50,780 lak.

Studniczka *Ferenc*, német archeologus, szül. Jaslóban (Galicia) 1860 aug. 14. Tanulmányait Prágában és Bécsben végezte. Több izben beutazta Kis-Ázsiát, Görögországot és Olaszországot. 1887. a császári ház érem- és régiség-gyüjteményének adjunktusa és a bécsi egyetem magántanára lett. 1889. rendkivüli, 1890. pedig rendes tanár Freiburgban. 1896. Lipcsébe hivták egyetemi tanárnak. Művei: Vermuthungen z. griechischen Kunstgeschichte (Bécs 1884); Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht (Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, 6. füzet, u. o. 1886); Kyrene, eine altgriechische Göttin (Lipcse 1890); Untersuchungen über die Funde des sogenannten Perserschults auf der Akropolis von Athen (Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Institutes in Athen, XI. 1886); Antenor, der Sohn des Eumares és Die Geschichte der archaischen Malerei (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen, II., 1887); Die archaische Artemisstatuette von Pompeji (Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Rom, III., 1888); Die Sarkophage in Sidon (Verhandlungen der 42. Philologenversammlung in Wien 1893); Über den Schild des Herakles (Serta Harteliana 1896).

Studt *Konrád Gusztáv Henrik*, porosz miniszter, szül. Schweidnitzban 1838 nov. 5. Jogot végzett s azután Boroszlóban szolgált a közigazgatási pályán. 1876. meghivták a belügyminisztériumba, két évvel később pedig előadó tanácsossá tették 1882. Königsbergbe küldték kormányelnöknek, 1887. helyettes államtitkár lett Elzász-Lotharingiában, 1889. pedig Vesztfália tartomány fő elnökévé nevezték ki. Ebben az ál-

lásban különösen közigazgatási és egészségügyi reformkérdésekkel foglalkozott. E téren mint szerkesztő is működött (Rendeletek Tára, magyarázó jegyzetekkel). 1899 szept. 4. a császár kinevezte Bosse utódaként porosz közoktatásügyi miniszterré. Első sorban a minisztériumának keretébe eső orvosi kamarák újjászervezését várják tőle. M. L.

Stuhlmann *Ferenc*, német zoologus és utazó, szül. Hamburgban 1863 okt. 29. Tübingában és Freiburgban természettudományokat tanult. 1888. a berlini tudományos akadémia támogatásával Keletafrikába ment, ahol az arabok felkelése alkalmával a német védőseregbe mint tiszt belépett és 1890 jan. 4. súlyosan megsebesült. Emin pasát Afrika belsejébe elkisérte. 1891 dec. 10. a Viktória-tóhoz vonult. Itt hasztalanul várta Emint és 1892 jul. 12. Bagamojóba, onnan pedig Németországba ment igen gazdag természetrajzi gyüjteményekkel. 1893 nov. ismét Keletafrikába ment a német védelmi terület kartográfiai felvétele végett. Munkái: Zoologische Ergebnisse einer im Küstengebiete von Ostafrika unternommenen Reise (1 köt. Berlin 1893); Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika (u. o. 1894).

Stumpf *Károly*, német filozofiai iró, szül. Wiesentheidben (Unterfranken) 1848 ápr. 21. Tanulmányait Würzburgban és Göttingában végezte. 1870. magántanárnak habilitáltatta magát Göttingában, 1873. egyetemi rendes tanár Würzburgban, 1879. Prágában, 1884. Halleben, 1889. Münchenben, 1894. Berlinben, hol megalapította a pszichologiai szemináriumot. Művei: Über das Verhältniss des platonischen Gottes zur Idee des Guten (Halle 1869); Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung (Lipcse 1873); Tonpsychologie (1. köt. u. o. 1883, 2. köt. 1890); Beiträge zur Akustik und Musik-Wissenschaft (I. 1898).

Sturm *Gyula Károly Reinhold*, német költő, megh. Lipcsében 1896 máj. 2.

Sturza *Demeter*, román államférfi (XV. k.), 1899 ápr. megvált a miniszterelnökségtől.

Stuttgart (XV. k.), Württemberg fővárosában újabban leplezték le a botanikus kertben Károly király és Olga királyné síremlékét. Az országos iparmuzeumot 1896. nyitották meg az 1890—96. épített szép palotájában. Ujabban 2 evang., 1 kat. és egy orosz templom épült. I. Vilmos császárnak szobrot emeltek.

Stübel *Alfonz*, német geologus és utazó, szül. Drezdában 1835 jun. 26. Lipcsében, Heidelbergben és Berlinben természettudományokat tanult. 1856—57. bejárta Khartumot és Szenaart és megvizsgálta az olasz tűzhányókat. 1866. Fritsch K. és Reiss V. kiséretében Szantorinba ment a vulkáni jelenségek megvizsgálására. 1868—77. Reiss-szal Délamerikában járt. Reiss-szal együtt irt művei: Ausflug nach dem vulkanischen Gebiet von Ägina und Methana (Heidelberga 1867); Geschichte und Beschreibung der vulkanischen Ausbrüche bei Santorin (u. o. 1868); Das Totenfeld von Ancon in Peru (Berlin 1880—87, 3 köt.); Reisen in Südamerika (u. o. 1890 s köv.). Uhlevel együtt: Die Ruinenstätte von Tiahuanaco im Hochlande des alten Peru (Boroszló 1892) Egyedül irt műve: Die Vulkanberge von Ecuador (Berlin 1897).

Styliták, l. *Sztilináták* (XV. k.).

Stylolith, l. *Sztilolit* (XV. k.).

Styrum (Stirum), község Düsseldorf porosz kerület Mülheim járásában, a Ruhr-folyó közelében, vasúti gócpont, (1895) 13,183 lak., vasművekkel, üveghutával, téglagyárral, villamos helyi vasúttal, a S. grófi családnak 1289. épült kastélyával.

Su, japán területmérték, körülbelül = 1 hektár.

Sua, a Bornuban és Bagirmiban jobbára a Csádtó déli partján élő arabok neve. Számuk Bornuban mintegy 200,000-re rúg.

Suardi *Bartolommeo*, l. *Bramantino*.

Subclavia (arteria et vena), nagy erek (ütő- és vivőér), amelyek a szivből és szivhez viszik a vért a felső végtagokból.

Sub hodierno die (lat.), a mai napon.

Subiaco, város Róma (ettől 50 km.-nyire) olasz tartományban, a Teverone jobb partján, 408 m.-nyi magasban, a Simbruini-hegyektől körülfogott völgyben, a Calvo-hegy egyik ágán, (1881) 7325 lak. S. az antik Sublaqueum, amely nevét azon három mesterséges tóról kapta, ahol Nero arany horoggal halászott. Közelében van a Sacro Speco, amelyben szt. Benedek az első kolostorát alapította és amely a nyugati szerzetesség bölcsője volt. A S.-i két bencés kolostor a S. Scolastica és a Sacro Speco egy apát alatt állanak. Az előbbi a régibb és az olasz gót ízlés nyomait viseli magán. A könyvtár és irattár értékes emléktárgyakat tartalmaznak, a többi közt az Olaszországban nyomatott első könyvet. 1 ½ km.-nyire ettől van a Sacro Speco; a barlang, amelyben szt. Benedek élt, kápolnává van átalakítva.

Sub Jove (lat.), a. m. szabad ég alatt.

Sublimatio, l. *Szállasztás* és *Szublimát* (XV. k.).

Subsultus tendinum, l. *Inugrálás* (IX. k.).

Sub una specie, l. *Sub specie* (XV. k.).

Subungulata (állat), l. *Rágcsálók* (XIV. k.).

Succisa *Rupp* (növ.), l. *Ördögharapta fű* (XIII. k.).

Succovaty *Ede* lovag (vezzai), cs. és kir. táborszernagy, szül. Olmützben 1839 szept. 22-én. Katonai tanulmányait 1851 szept. 22. a bécsújhelyi katonai akadémiában kezdette meg. 1858. hadnagygyá nevezték ki a 33. gyalogezrednél. 1859. részt vett az olaszországi háboruban. 1862. a hadi iskola elvégzése után mint főhadnagyot a 62. gyalogezredhez helyezték át. 1863. II. oszt., 1866 máj. 4. pedig I. oszt. századossá nevezték ki a vezérkarban. 1866. részt vett déli Tirol védelmében és jul. 4. a Vezza melletti ütközetben annyira kitüntette magát, hogy hősiességét a III. oszt. vaskorona-renddel jutalmazták. A háboru után a vezérkar igazgatósági irodájába osztották be. 1871 máj. 1. a 67. gyalogezredhez helyezték át, de hat hónap mulva ismét a vezérkarhoz vették vissza. 1872 okt. 31. a cs. kir. honvédséghez helyezték át és egyidejüleg kinevezték a korneuburgi 2. zászlóalj parancsnokává. Még u. a. évben őrnagygyá, 1877 nov. 1. alezredessé nevezték ki s egyszersmind az osztrák honvédelmi minisztériumba osztották be. 1878 febr. 14.

a honvédfőparancsnokság segédtisztje lett, 1879 okt. 25. a katonai érdemkeresztet kapta, 1880 máj. 1. ezredessé nevezték ki, 1884 nov. 1-én a brünni honvédparancsnoksághoz osztották be, 1886 márc. 12. a 29. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki és a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1886 máj. 1. vezérőrnagy, 1889 okt. 2. a bécs-újhelyi katonai akadémia, 1890 okt. 11-én a brünni 4. gyaloghadosztály parancsnoka, 1891 máj. 1. altábornagy lett. 1897. nevezték ki a 3. hadtest parancsnokává és vezénylő tábornokká Grazban, ugyanekkor v. b. t. tanácsos és a 87. gyalogezred tulajdonosa. 1898 nov. tábornagy lett. 1899 máj. 1. az I. oszt. vaskoronarendet kapta a III. oszt. hadi ékítménynyel. 1892 jan. 1. óta tulajdonosa az I. oszt. porosz koronarendnek. M. I.

Suchona, folyó. l. *Szuhona*.

Sudán, nemzetség, l. *Zsadány*.

Sudarlós, a fa törzse, ha annak vastagsága alulról a csúcs felé erősen csökken, ugy hogy a törzs alakja e miatt a kúphoz áll közelebb. Alakszáma 0·5-nél kisebb. CSV.

Suecomania (svédmánia, svédrajongás), l. *Fennománia* (VII. k.) és *Finnország* (története).

Suffrage universel, l. *Általános szavazatjog* (I. k.).

Suggenthal, falu, Freiburg badeni kerület Waldkirch járásában, az Elz-folyó mellett, (1895) 201 lak., látogatott fürdővel (Suggenbad) egybekötött vasforrással és súlypátbányával.

Suggestio (lat.). A hipnotikus állapot sarkalatos jelensége, hogy a hipnotizált egyén rendkivül könnyen befolyásolható s hogy a hipnotizálónak bármely állítását kritika és ellenvetés nélkül elfogadja. Tehát a hipnotizált a legnagyobb fokban hiszékeny vagyis *suggestibilis*, s a rendkivül fokozott hiszékenység az, amit *suggestibilitas*nak hivunk. Azt az eljárást, midőn a hipnotizált egyén előtt valamit állítunk a célból, hogy állításunk el is fogadtassék, *suggerálás*-nak hivjuk. Ha azt szuggerálom a hipnotizáltnak, hogy karja béna, hogy siket, ugy ez karját megmozditani vagy hallani képtelen. Ezen elfogadott állításom, hogy a hipnotizált béna vagy siket, az, amit S.-nak nevezünk. Hogy valamely állítás egyúttal S. is legyen, arra nézve az szükséges, hogy azt a hipnotizált mint ténylegest, mint valót elfogadja. Leghelyesebb *Bernheim*-nak definiciója a S.-ról: Ez ama behatás, mely által valamely gondolat az agyvelőbe bevitetik és utóbbi által el is fogadtatik. Vannak esetek, melyekben önmagunkat szuggeráljuk egy gondolattal, egy képzettel. Igy ismeretes, hogy a dadogó ember, ha intim környezetben van, hibátlanul beszél, mig idegenek előtt pusztán arra a gondolatra, hogy nyelvhibáját észrevehetik, dadogni kezd. Itt az egyén önmagának szuggerálta a dadogást. Ez az, amit *auto-S.*-nak nevezünk. Számos hiszteriás tünet ilyen auto-S.-n alapul. Tapasztalati dolog, hogy minden ember, anélkül hogy hipnozisban lenne, kisebb-nagyobb fokban szuggesztibilis; a hipnozis csak arra szolgál, hogy általa a szuggesztibilitást fokozzuk. Találó tehát Bernheim ama meghatározása, hogy valakit hipnotizálni annyit tesz, mint oly különleges lelki állapotot teremteni, mely a szuggesztibilitást fokozza. E szempontból a nyilvános és magánéletnek számtalan jelensége a szuggesztibilitásban leli magyarázatát. A közélet vezéralakjai azért birnak szuggesztiv hatalommal polgártársaik felett, mert a tömegbe saját gondolkodásukat, saját felfogásukat átültetni képesek, szóval a közönséget szuggerálni tudják. Minden egyes ember egész életében folytonos S.-k behatása alatt áll, melyek gondolkodását, elhatározását lépten-nyomon befolyásolják. Mindezek alapján a S.-nak két neme van, u. m. az *éber* és a *hipnotikus S.* Bámulatos, mily sokirányu a hipnotikus S. hatása. A S. által a mozgató, az érzékelő, a tengéleti és a magasabb értelmi működésekben oly nevezetes eltéréseket idézhetünk elő, amelyek jóformán semmiben sem különböznek egyes kóros folyamatok által létesített vagyis szervi folyamatoktól. Tehát S.-val görcsöket, bénulásokat, érzéki csalódásokat, káprázatokat, vakságot, süketséget, vérzéseket, izzadást stb. provokálhatunk, szintugy tévesztméket, emlékezési csalódásokat, hangulatváltozásokat létesithetünk. Érdekes körülmény, hogy a S.-nak feladása nem kell, hogy élő szóval történjék, hanem elégséges a hipnotizálttal mozgásokat közölni, p. karját felemelve, az megmarad ebben a tartásban, vagy karját könyökében néhányszor és ritmusosan hajlitva s feszitve, a hipnotizált magától továbbra is végzi e mozgást. Az előbbi jelenség *Szuggesztiv katalepszia*, utóbbi az *automatikus mozgás*; ez esetekben a hipnotizált a közölt mozgásokból értette meg a hipnotizáló szándékát. Rendkivül fontos a S.-nak a vérkeringésre és légzésre kifejtett hatásai. *Laufenauer* egy hiszteriás férfi fejtetejének körülirt helyére véres izzadást volt képes szuggerálni. *Jendrássik* itatós papirral hólyagot húzni, fadobozzal égési sebet támasztani tudott. Ugyancsak *Jendrássik* ama S.-jára, hogy a lélekzés megakad, 3¼ percen át szünetelt a lélekzés; más kisérletezők a test 37 foknyi hőmérsékét 34·5°-ra tudták S.-val leszállitani.

S.-val a hipnotizáltnak teljes lelki klaviaturáján játszhatunk tetszés szerint, mert haragot, barátságot, bánatot, örömet gyors egymásutánban szuggerálhatunk. Akaratról tehát nem lehet szó a hipnozis alatt, mert minden S. ellenvetés nélkül fogadtatik el, noha némely hipnotizált a neki ellenszenves S.-nak nem engedelmeskedik. A hipnotizált tehát sokszor játékszere a hipnotizáló S.-inak, s ez a körülmény érthetővé teszi a hipnotikus S. törvényszéki jelentőségét is, bár tagadhatlan, hogy e tekintetben sok szerző túlzásba esett. L. még *Hipnotizmus* (IX. k.). SCHAFFER.

Sugnan (Signan), tartomány a Pamir-hegységben, az É. sz. 37—38° és a K. h. 71° 40′—72° 50′ között. Hajdan az afganisztáni emirnek adózott, 1894 óta az orosz Turkesztanhoz tartozik. Területe 8000 km², lakosainak száma 20,000, akik árja nyelvjárást beszélnek. Az Amu Darjától K-re fekvő terület főképen a Gund és Sahdara folyók völgyeiből áll. Az afgánok 1872. az angol-orosz egyezmény ellenére elfoglalták, de 1894. kénytelenek voltak az országot elhagyni.

Sukká, zanzibári hosszmérték = 182·88 cm.

Sukkador (növ.), l. *Jacaranda* (IX. k.).

Sullivan (ejtsd: szölliven) *Timót Dániel*, ir politikus, szül. Bantryben (Cork angol grófság) 1827. Az utolsó évtizedekben mint a Nation c. újság és az ír nemzeti párt érdekeit szolgáló egyéb lapok kiadója és tulajdonosa nagy részt vett honfitársainak politikai küzdelmeiben. 1880—85. Westmeath-et képviselte a parlamentben, de mikor 1885. Dublin választotta meg képviselőnek, eddigi területét testvérőcscsének, S. *Donalnak* (szül. 1838.) engedte át. 1886. és 1887. Dublin városának lord-majorja volt, 1892 óta Donegal kerületet képviseli az alsóházban. Műve: Irish populars songs (3 köt.). — Idősebb testvére, *S. Márton Sándor*, szül. 1830., megh. 1884 okt. 17-én. 1874 óta Louth parlamenti képviselője, 1876 óta ir, 1877 óta pedig angol ügyvéd volt. Az irek pártjában nagy szerepet vitt. Művei: Story of Ireland (Dublin 1867, új kiad. 1896); New Ireland (London 1877, 2 köt., 8. kiad. 1882).

Sulmo, l. *Solmona* (XV. k.).

Sultepec, város Mexiko mexikói államban, (1880) 7613 lak. Közelében jórészt elhagyatott arany-, ezüst-, réz-, vas-, ólom- és ónbányák vannak.

Súlyszámítás. A selyem és a gyapju nagy mértékben vizszívó, ezért ezek viztartalma tapintással meg nem állapítható. Minthogy adásvevésnél a viztartalom pontos ismerete felette fontos, ezért ennek megállapítására külön eszközöket (szárítókat) készítettek. L. *Selyem* kereskedelmi súlyának meghatározása (XIV. k. 1040. old.).

Sulzbrunn, bajor fürdő Schwaben kerületben, Sulzberg községhez tartozik. Öt hideg jódforrása van.

Sulzmatt, község Oberelsass kerületben, a Vogezeknek egy szűk völgyében, (1898) 2589 lak. Van pamutfonó- és szövőgyára, selyemfonója és bortermelése. Közelében van S. fürdő, több ásványos forrással, melyek közül egy kénes forrást csúz és bőrbajok ellen használnak.

Sumalocenna, l. *Rottenburg* (1., XIV. k.).

Sundtit (ásv.), l. *Andorit*.

Sungking, l. *Sönking*.

Suomenmaa, l. *Finnország* (VII. k.).

Superga, *La*, a szavójai királyok temetkezési temploma. I. Amádé király építtette 1717—37. Juvara építészszel egy 678 m. magas hegyen Torinótól 10 km.-nyire. Alakja ellipszis, magas kupolája és nyolcoszlopu előcsarnoka van. 1884 óta drótkötélpályán megközelíthető.

Superior City (ejtsd: szupriór szitti), Douglas grófság fővárosa Wisconsin északamerikai államban, a Felső-tó Fond du Lac öblének déli oldalán és a Saint-Louis-folyó jobb partján, vasút mellett, (1890) 11,983 lak. Hajógyárai vannak, továbbá fa-, gabona-, liszt-, hal- és szőrmekereskedése.

Supersedeas (lat., a. m. hagyd abba), Angliában az eljárás megszüntetését rendelő birói parancs (writ).

Suplinburg, l. *Süpplingen* (XV. k.).

Surányi *Ferenc* (nagysurányi), cs. és kir. vezérőrnagy, szül. Váncsodon (Bihar) 1848 nov. 10. Első katonai kiképeztetését a kismartoni hadapródintézetben nyerte. A bécs-újhelyi katonai akadémia elvégzése után 1863 szept. hadnagygyá nevezték ki a 33. gyalogezredben. Az 1866. háborban a münchengrätzi és gitschini ütközetekben és a königgrätzi csatában vett részt. 1870. a 3. huszárezredhez helyezték át, 1873 máj. főhadnagygyá lépett elő. A honvédséghez 1879. helyezték át s 1880 nov. a hadi iskola elvégzése után a 7. honvéd huszárezredben századossá léptették elő. 1883. a honvédelmi minisztériumhoz osztották be szolgálattételre, 1888. pedig őrnagygyá s a szegedi II. honvédkerület segédtisztjévé nevezték ki. 1890. alezredes és a m. kir. honvédfőparancsnokság 2-od segédtisztje lett. 1893 máj. ezredessé és 1. segédtisztté nevezték ki. Mint a honvédfőparancsnokság segédtisztje kilenc éven át József főherceget kisérte szemleútjain. 1899 ápr. a kassai 77. honvéd gyalogdandár parancsnokává nevezték ki, amelyet májusban vezérőrnagygyá történt előléptetése követett. S. tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek és a katonai érdeméremnek a vörös szalagon. 1899 nov. kapta régi nemességének fentartása mellett a «nagysurányi» előnevet. M. I.

Surbiton (ejtsd: szörbitn), város Surrey angol grófságban, a Temze mellett, Kingston szomszédságában, (1891) 10,052 lakossal. Számos nyaralója van.

Surenkéreg (növ.), l. *Cedrela* (IV. k.).

Surlódás, a mozgás azon akadálya, amely keletkezik, midőn egyik test a másikon tovacsúszik vagy gördül, miközben felületeik részben érintkeznek s a testek egymásra nyomást gyakorolnak. Oka a felületek érdessége, t. i. azon körülmény, hogy az egyik test felületi részeinek kiemelkedései a másiknak mélyedéseibe behatolnak s igy a mozgás folyamában kis részecskék letördelése, hajlítása stb. szükséges. A S. annál nagyobb, mennél érdesebbek a felületek és mennél

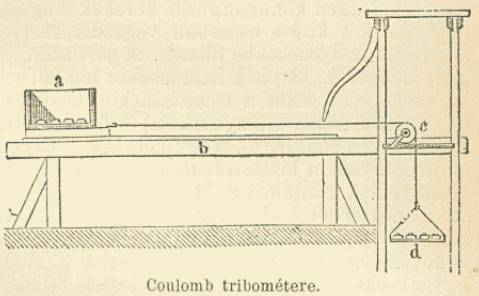

Coulomb tribométere.

nagyobb a nyomás; az érintkező felületek nagysága és a sebesség nem változtatják a S.-t észrevehetőleg. A S. függ továbbá az érintkező felületek anyagi minőségétől; rendesen nagyobb egynemü, mint különnemü testek között; fémeknél növekedik a hőmérséklet, fanemeknél a nedvesség fokával. Fára nézve kisebb a S. a rostok mentében, mint keresztezett rostok esetében. Nagyon lényeges különbség áll elő a mozgás szerint. Ha t. i. a mozgó test tovacsúszik, ugy hogy mindig ugyanazon részei érintkeznek az alzattal, a S. sokkal nagyobb mint gördüléskor, amikor a mozgó test részei kiemelkednek a másiknak mélyedéseiből és mindig más és más részek érintkeznek. A S. törvényeit kisérleti úton határozták meg. Coulomb az u. n. *tribométert* használta (l. az *ábrát*).

Az *a* szekrényke, mely súlyokkal megterhelhető, két vizszintes sínen *(b)* nyugszik; a ráerősített zsinór *c* csigán átvezetve, a *d* csészét tartja. Ebbe mindaddig tesznek súlyokat, mig csak a szekrényke mozogni nem kezd. Az ekkor működő súly adja a S.-i ellenállást. Más módja is van a mérésnek. A kérdéses testet t. i. lejtő síkra teszik. A függélyesen lefelé ható nyomást két részre gondolhatjuk felbontva, melyek egyike a lejtő síkjára merőleges, másika azzal párhuzamos. Az első a nyomást jelenti, melylyel a test a lejtő síkra nehezedik, a második az erőt, mely a testet a lejtőn lefelé viszi. Ha a lejtő hajlásszögét változtatjuk, a test bizonyos hajlásszög esetében csúszni kezd. Ez azt jelenti, hogy a lefelé mozgató erő éppen legyőzte a S.-t. A kettő viszonya — egyúttal az illető hajlásszög tangense — kifejezi az u. n. S.-i *együtthatót*. A kisérletek ugyanis azt tanusították, hogy ugyanazon anyagra nézve állandó viszony létezik a tribométeren mozgató súlyok és a szekrénykével együtt mozgatandó teher között s ez éppen a S.-i együttható; szintugy állandó hajlásszög jelenti azt a határt, ameddig a lejtőn levő test még nem csúszik. Megjegyzendő még, hogy a S. nagyobb, midőn nyugvó test mozgásnak indul, mint midőn már mozgásban van. Igy a S.-i együtthatót is meg szokás különböztetni mint nyugalomra és mozgásra vonatkozót.

A csúsztató S.-nak egy különös neme az, mely a forgó testeknél a csap és csapágy között fennáll. Ez sokkal kisebb, mint a sík felületek közötti S. Mivel egy körülforgáskor a S. legyőzésére annál nagyobb munka szükséges, mennél nagyobb a csap kerülete, azért ezeket oly vékonyra készítik, amennyire a megkivántató erősség mellett csak lehet. Igen könnyen forgó kerekek tengelye rendesen két kúpos csúcsban végződik, melyek megfelelő mélyedésekbe illenek. A *gördülési* S., mely hengerek, kerekek haladásakor lép föl, sokkal csekélyebb, mint a csúsztatáskor keletkező. Közvetlenül arányos a nyomással és fordítva arányos a kerék sugarával. Nagy kerekek könnyebb mozgékonyságot biztosítanak a kocsiknak, mint kicsinyek. A gördülési S. Morin szerint vasutaknál a megterhelés $\frac{1}{400}$ része, közönséges szekerekre nézve jó országúton a megterhelés $\frac{1}{50}$ része, jó kövezeten $\frac{1}{65}$ része, rossz kövezeten $\frac{1}{46}$ része. A S.-t csökkenti mindaz, ami a testek felületét simábbá teszi, tehát a fényezés, zsiradékokkal való kenés stb. Amennyire lehet, hengereken, kerekeken szállítják a nagy terheket, hogy a csúsztató S. elkerültessék.

Habár mozgási akadálynak kell a S.-t tekintenünk, sokszor fokozni kell azt, hogy mozgás lehetségessé váljék. A lokomotiv kerekei forognának, de a vonat nem haladna, ha a S. nem volna jelentékeny. A lokomotivnak annál nehezebbnek kell lennie, mennél nagyobb terhet szállít. A gépszijak és kötelek nem közvetíthetnék a gőzgép forgó mozgását, ha nem surlódnának. Testek megerősítése, egyesítése horgokkal, szögekkel, csavarokkal stb. a S.-on alapszik. Járásunk lehetetlen volna nélküle.

Susa (4., XV. k.), orosz város, (1897) 25,656 lak.

Sušice, l. *Schüttenhofen* (XIV. k.).

Suspension Bridge (ejtsd: szöszpensn brids), É.-amerikai város New-York államban, (1890) 4405 lak. A Niagara-vizesések kanadai oldalán fekvő Cliftonnal függőhíd köti össze. Több gyára és kikötője van.

Suták *József* újabb művei: *Geometriai axiomák* (Budapest 1899); *A differenciál- és integrálszámítás elmélete* (u. o. 1900).

Suttner *Berta* bárónő és irónő (XV. k.) 1895 dec. és 1897 ápr. 25. Budapesten felolvasást tartott. Részt vett a nemzetközi béke-liga gyülésein s más emberbaráti kongresszusokon (hágai békekongresszus, gyermekvédő kongresszus Budapesten, 1899). Újabb munkái: Einsam und arm (2 köt., Drezda 1896); Frühlingszeit. Antologie für erwachsene Töchter (1896); Schmetterlinge (elbeszélés 1897); La Traviata (1897); Schach der Qual (1898). Hires munkájából: Die Waffen nieder! már a 14. kiadás jelent meg, a népies kiadásból pedig már 29,000 példányt adtak el. Le is fordították már 6 nyelvre. M. L.

Sutura ventralis, l. *Hasi forradás*.

Sümeg (XV. k.) vidékén *Darnay* Kálmán nagyszámu őskori leletet talált, melyeket saját muzeumában helyezett el. Ismertetést közölt az Arch. Értesítő (1896 évf.).

Sünnefelejts, *bojtorján-nefelejts* (növ., *Lappula* Moench., *Echinospermum* Sw., béka-bojtorján, sülmag Hazslinszkynál), az érdeslevelüek mezei füve. Virága szép kék, mint a nefelejtsé, de a termése horgas, sertés. Sovány takarmány lesz belőle.

Süvegpálma (növ., *Pilophora* Jacq., *Manicaria* Gaertn.), amerikai pálmafa (2—3 faj). A *P. tericularis* Jacq. (busszópálma, muffpálma, Manicaria saccifera Gaertn.) Brazilia és Ny.-India nedves erdeiben terem, 3—8 m. magas, virágburokja 1·3 m. hosszu, alakját és szövetét tekintve filtráló zsákhoz hasonlít, szép, keresztbe szövődött rostokból alakul, s annyira nyujtható, hogy mint süveget az ember fejére huzhatja. Sokképen használják s a pálmaterem dísze.

Sváby, 1. *Frigyes*, Szepes vármegye levéltárnoka, a Szepesség helyi történetének művelője, szül. Tótfalván, családja ősi birtokán 1834. Orvosnak készült, Bécsben hallgatta az egyetemet, de e pályával végkép fölhagyott, midőn 1867. levéltárnok lett. Irt történelmi és közgazdasági műveket és cikkeket, melyek hirlapokban, folyóiratokban, de legnagyobb részt a szepesmegyei történelmi társulat évkönyveiben jelentek meg. Fő munkája: *Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története* (Lőcse 1895). Megirta a többi között az akadémia által a vármegyei monografiák gyüjteményében 1891-ben megjelent *Szepesmegye közgazdasági állapotának leirásá*-t is. A vármegyei gazdag levéltár mellett még a lőcsei gróf Csáky-féle közös nemzetségi hirneves levéltárnak őrzése is reá van bizva. E lexikonnak is munkatársa.

2. *S. Pál*, megh. Réthén (Pozsony) 1899 jan. 5.

Svájc (XV. k.). Az 1897. ülésszak alatt a szövetségtanács első sorban a beteg, avagy baleset következtében munkaképtelenné lett munkások érdekében tervezett kötelező biztosítási ügyet tárgyalta, melyet hosszas viták után csakugyan tör-

vényerőre emelt; a biztosítási alaphoz S. évente 5.400,000 frankkal járul. A másik fontos reform az öt legfontosabb, részvénytársulat kezén levő vasút megvétele és államosítására irányult. A Welti tanácsos által tervezett, Zemp tanácsos által pedig kidolgozott terv sok nehézségbe ütközött, de miután mind a szövetségi, mind a nemzeti tanács, mind pedig (1898 febr.) maga a polgárság szavazatával a dolgot helyesnek és célszerűnek találta, a Central-vasút, az észak-keleti, a Gotthárd, a Jura-Simplon s az Egyesült svájci vasúti társaság vonalai a közel jövőben (1903—1905.) 946.000,000 frank váltságdíj fejében az állam tulajdonába fognak átmenni. 1898.évre *Ruffit* választották meg a szövetség elnökévé (s együttal a külügy vezetőjévé). Ez évben kisérlet történt arra nézve, hogy a kantonok szerint váltakozó jog és igazságszolgáltatás helyébe (egyelőre) legalább a jogi egység elve iktattassék a szövetségi alkotmányba. Idáig ugyanis minden kantonban más-más magán- és büntető tvkönyv divott, ami sok zavarra szolgáltatott okot. Népszavazást rendeztek tehát és a 22 kanton közül 17 a jogi egység elvének kimondása mellett döntött. — 1899. évre *Müllert* választották meg elnöknek, *Hausert* pedig alelnöknek. A belügyet *Lachenal*, a honvédelmet *Ruffy*, az igazságügyet *Brenner*, a pénzügyet *Hauser*, a kereskedést *Deucher* s a vasutakat *Zemp* vette át. Az 1900. évi költségvetés a kiadásokat 102.990,000, a bevételeket pedig 102.270,000 frankban állapitván meg, 720.000 frank fölösleget tüntet fel. 8 millió frankkal járul a Graubünden kanton által az Albulán át építendő hegyi vasút költségeihez.

A külfölddel való viszony állandóan barátságosan alakult. A felső-itáliai munkás-felkelés idején (1898 máj.) 249 olasz munkás Zürichből távozván, a milanói lázadókhoz akart csatlakozni. Tessin kanton tanácsa azonban a csapatot lefegyvereztette és azután a határon az olasz hatóságoknak kiszolgáltatta. A szocialisták és a radikálisok ebből fegyvert kovácsoltak és a szövetségi tanácsban (1898 jun. 30.) a hatóságok eljárását rosszalták; a tanács többsége azonban Ruffy elnök példájára egyszerűen tudomásul vette a dolgot. Erzsébet királynénk Luccheni által Genfben történt megöletése (1898 szept. 10.) után a hatóság és polgárság mindent elkövetett, hogy részvétét tolmácsolja; magát a gyilkost pedig a genfi esküdtszék itélete alapján élethossziglani fogságra itélték. Ugyanakkor számos olasz s néhány francia anarkistát is kitiltottak s egyáltalában szigorubb felügyelet alá helyezték a notorius anarkistákat. Az Olaszország és S. részéről 1895 nov. aláirt szerződés értelmében több ezer munkás serényen dolgozik a Simplon-alagút és vasútvonal elkészítésén. Franciaországgal S. 1895 jun. kötött előnyös kereskedelmi szerződést, Németországgal pedig most folynak alkudozások, melyek tárgya a Basel közelében létesítendő Rajnacsatorna s kikötő. A Magyarországgal kötött szerződést (1896 márc. 10.) a büntettesek kiadatására nézve l. *Kiadatás*.

Irodalom. Huber, Die Gemeindeschaften der Schweiz, Frauenfeld 1898; Geogr.-statistischer Atlas der Schweiz, Bern 1897, kiadja a statisztikai hivatal; Schollenberger, Grundriss des Staats- u. Verwaltungsrechts der Schweiz-Kantone, Zürich 1897 s köv.; Bloesch, Gesch. d. schweizer. reformirten Kirchen, 2 köt., Bern 1898—99; Seippel, Die Schweiz im XIX. Jahrhundert, u. o. 1898 s köv.; Muyden B., Histoire de la nation suisse, 1 köt., Páris 1899; Strickler J., Die alte Schweiz und die helvetische Revolution, Frauenfeld 1899; Lindenmann R., Die Helvetier, 1899; Zeller-Werdmüller, Vor 100 Jahren, aus eidgenössischen Aufzeichnungen, Zürich 1899; Styger M., Geschichtliche Denkwürdigkeiten von 1798, Schwyz 1899; Bernoulli A., Die Sagen vom Tell und Stauffacher, Basel 1899; Öchsli W., Vor 100 Jahren, die Schweiz in den Jahren 1798 und 1799 Zürich 1898—99; Hürbin J., Handbuch der Schweizer Geschichte, I. Stans 1898; Reding-Biberegg, Der Zug Suworoffs durch die Schweiz, Zürich 1896; Hunziker, Die Schweiz, mit einer Sprachkarte, München 1898; Bibliothek der schweizer Landeskunde, Bern, eddig 4 köt.; Meine Reise durch die Schweiz. Névtelenül. Neuenburg 1897. Díszmű; Quellen zur Schweizer Geschichte, XV. és XVI. köt., kiadták Maag R. és Wirtz C., Basel 1899, Heer J. C., Die Schweiz, Lipcse 1899; Hunziker J., Das Schweizer Haus in seiner geschichtl. Entwicklung (I. Aarau 1899). M. L.

Svartisen, gleccser Tromsö norvégiai kerületben, a Ranenfjord és Saltenfjord közt levő félszigeten. Hossza 72 km., szélessége 10—15 km.; magassága 1000—1200 m.

Svatovix, l. *Szvantevit* (XV. k.).

Svearike (Svealand), Svédország középső részének, melybe Stockholm is tartozott, történelmi neve.

Svéd missziószövetség, l. *Waldenström*.

Svédország (XV. k.). Az 1897-iki becslés szerint a lakosok száma 5.009,632; az egyes kerületek, illetőleg tartományok szerint:

A kerület neve	Lakosok száma
Stockholm (város)	288,602
Stockholm (kerület)	160,999
Upsala	124,061
Södermanland	164,557
Östergötland	274,818
Jönköping	198,623
Kronoberg	159,175
Kalmar	227,998
Gotland	52,187
Blekinge	144,666
Kristianstad	219,588
Malmöhus	393,231
Halland	140,504
Göteborg és Bohus	322,529
Elfsborg	276,969
Skaraborg	243,835
Wermland	253,363
Örebro	191,684
Westmanland	144,396
Kopparberg	210,790
Gefleborg	226,423
Westernorrland	223,606
Jemtland	107,656
Westerbotten	138,061
Norrbotten	121,311

A népmozgalom adatai: 1895. született 134,599, meghalt 74,368, házasságkötés 28,728, kivándorolt 18,955 (közülök Amerikába 14,982) és bevándorolt 8528. A főbb mezőgazdasági termékekkel betültetett terület 1896-ban 1000 ha.-ban és ezek termését 1897-ben 1000 hl.-ben a következő tábla mutatja:

Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kétszeres	Burgonya
71·3	407·7	218·0	818·9	121·8	157·7
1611·2	8316·4	5040·5	20605·9	3356·2	19772·5

1896 végén volt S.-ban 512,406 ló, 2.554,577 szarvasmarha, 1.298,732 juh és 788,736 sertés. A bányatermékek közül még mindig a legfontosabb a vasérc. 1896-ban 2.038,094 tonnát termel-

tek; ezenkivül bányásztak 15,381 ezüst- és ólomércet, 27,351 tonna rézércet, 44,041 tonna cinkércet, 225,878 tonna szenet. A szinaranytermés volt 114·5 kg., a szinezüsté 2082 kg., a tiszta ólomé 1.518,419 kg. és a tiszta rézé 248,586 kg. A külkereskedelmi forgalom értéke svéd koronákban 1896-ban a következő volt: behozatal 358.314,718, a kivitel 340.283,042. A fontosabb áruk értéke pedig a következő:

	Behozatal	Kivitel
Fonó-szövő iparcikkek	41.671,033	8.004,445
Gabona és liszt	38.248,993	5.624,517
Gyarmatáruk	41.851,757	652,338
Szövőipari nyers termékek	35.466,710	1.287,892
Ásványok, főképen szén	45.114,786	13.178,748
Fémáruk, gépek stb.	43.941,208	16.830,248
Élő állatok	18 668,472	64.332,767
Állati termékek	19.897,595	5.[illegible]37,046
Fémek (nyers állapotban)	9.527,708	35.332,642
Fa és faáruk	4.512.386	152.090,709
Papiros és papirosáruk	3.909,256	[illegible].319,939
Egyebek	65.468,814	22.591,751

A kereskedelmi forgalmat azon országokkal, amelyekkel az összeköttetés a legélénkebb, a következő tábla mutatja (az értékek svéd koronákban vannak kifejezve):

	Behozatal onnan	Kivitel oda
Nagy-Britannia	98.834,090	144.052,618
Németország	117.516,148	43.833,965
Dánia	45.897,752	42.293,111
Norvégia	29.027,882	19.548,410
Oroszország	23.267,447	13.336,656
Franciaország	7.170,442	29.365,472
Spanyolország	1.214,017	2.489,179
Németalföldek	8,777,465	20.140,466
Belgium	11.689,109	12.075,365
Amerikai Egyesült-Államok	9.091,760	720,582
Egyéb országok	5.828,606	12.427,218

A kereskedelmi hajóraj áll (1896) 2013 vitorlásból (290,855 t.) és 756 gőzösből (205,964 t.). Ugyanazon évben érkezett összesen 32,741 hajó (7.051,424 t.) és távozott 32,845 (7.068,380 t.). A vasúti vonalak hossza 1896-ban 2283 angol mérföld. Az állam bevételei 1899-ben 123.393,000, kiadásai pedig ugyanannyira voltak előirányozva. Az állam adósságai 1898-ban 287.483,444 svéd koronára rúgtak. —zik.

Története. 1897. a képviselőház tetemes összegeket szavazott meg a hadsereg s a hajóhad szaporítására (amiben a norvég szomszédok S.-ot megelőzték), a báró Klingspor szaván induló agráriusok pedig a védvámpolitika terén néhányszor sikert arattak. Miután a svéd-norvég vámszerződést illetőleg a két ország részéről kiküldött bizottság sehogy sem értett egyet, a vámszerződés hatályát veszté. Május havában megnyilt Stockholmban az első nagyobb országos iparkiállítás és a nyáron néhány nemzetközi kongresszus gyülésezett a svéd fővárosban; szept. pedig megünnepelték Oszkár király trónralépésének 25-ik évfordulóját, mely alkalommal a király a neki felajánlott pénzalapot (2.500,000 koronát) mellbetegek számára építendő szanatoriumokra fordította. Az 1898. évi kedvező költségvetésből kifolyólag kibővítették a vasúthálózatot, erődítéseket építettek Götheborgnál s a sereget meg a flottát szaporították; a trónörökös apanage-át pedig 50,000 koronával felemelték (ugyanoly összeggel,amelylyel a norvég storthing azt 1893. alábbszállította volt; a storthing egyébiránt nyomban reá a törölt összeget megint megszavazta). Végül a tanítók fizetését javították. A kereskedelmi politika terén a védvám jeligéjére hallgattak, a szociális reformok terén pedig csekély haladás történt. Norvégiával szemben rideg, sőt ellenséges magatartást tanusítottak. Midőn a storthing az unió-lobogót eltörölte, a svéd képviselőház azt a határozatot hozta, hogy csak oly norvég hajó tarthat (svéd kikötőkben) az ideiglenes vámszerződésben felsorolt előnyökre igényt, mely az unió-lobogót használja. A képviselőház túlnyomó többsége Norvégia szeparatisztikus hajlamaival szemben még ezzel sem érte be, hanem Boström miniszterelnököt és Douglas gróf külügyminisztert, sőt még a királyt is túlságos engedékenységgel és gyengeséggel vádolta (1899 jan.). A norvég radikálizmus elhatalmaskodása egyrészt, a svéd közvélemény kérlelhetetlensége másrészt a 70 éves királyt annyira elszomorították, hogy 1899 jan. 23. a kormányt legidősebb fiára, Gusztáv trónörökösre bizta s üdülés végett a Rivierára utazott. A trónörökös mint eddig, ugy most is az unionistákkal tartott és a norvég minisztérium abbeli követelését, hogy Svéd- és Norvégország a hágai béke-kongresszuson ne közösen, hanem külön-külön képviseltesse magát, elvetette. Ezen a norvégek annyira megbotránkoztak, hogy a Krisztiániába ellátogató trónörökös ellen utcai tüntetéseket rendeztek s őt hólapdákkal megdobálták. Visszatértekor kárpótlásul a stockholmiak lelkesen fogadták. Midőn hire járt, hogy a norvég kormány a vasúti célokra megszavazott 50 millió koronát hadi célokra szándékozik fordítani, a svéd képviselőház (ápr.) azonnal 2.200,000 koronát szavazott meg várerődítésekre és ugyanannyit 40,000 Mauser-puska beszerzésére. Máj. 11. Oszkár király vette megint kezébe a hatalmat. Az okt. 2-iki pótválasztásokban a balpárt 18, a jobbpárt 5 mandátumot nyert. Az 1900 jan. 13. trónbeszéd a felnevekedett hadi kiadások daczára kedvező pénzügyi helyzetre és a hágai kongresszus üdvös eredményeire utalt; a norvég lobogó-kérdést ellenben mellőzte. Az országgyülésen két párt áll egymással szemben. Az egyik, melyhez 132 tag tartozik, követeli a szavazati jog kiterjesztését, hive a Norvégiával való uniónak, bár elfogadja azt a javaslatot, hogy Norvégia külügyi képviselet tekintetében S.-gal ugyanazon jogokat élvezze; a szociális kérdések terén pedig első sorban a baleset elleni védelemre, a munkások s a gazdák közötti viszony szabályozására, választott biróságok alkalmazására, továbbá beteg és rokkant munkások számára segélyalap létesítésére szándékozik javaslatokat tenni. Ezzel a párttal szembeszáll a rideg konzervativ párt, mely 111 szavazattal rendelkezik és ily reformoktól idegenkedik.

Irodalom. Clason, Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden, Stockholm 1898; Girgensohn P., Die skandinavische Politik der Hansa 1375—95, Upsala 1899; Alin O., Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810—15, 1. köt., Stockholm 1899; Schefer C., Bernadotte roi 1810—18 44, Páris 1899; Struck W., Johann Georg und Oxenstierna

1632—33, Stralsund 1899; Hildebrand H., Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring, 3. köt. első fele, Stockholm 1899; Schvarcz Gyula, S.-i tapasztalataim (20. század 1900 febr. füz.); a tudós utolsó dolgozata. M. L.

Sverdrup *Ottó*, norvég északsarki utazó, szül. Haarstadban (Helgoland) 1855 okt. 31. Tizenhét éves korában a tengerészethez ment és 1878. kormányos, majd pedig kapitány lett. 1888. csatlakozott Nansen grönlandi útjához, akinek Fram nevű hajója is S. felügyelete alatt készült. Mikor Nansen 1895 febr. 14. hajóját elhagyta, S. vezette tovább az expedíciót. A Fram 1895 okt. 19. és nov. 15. közt az É. sz. 85° 57'-ig jutott, azután D-felé ment és 1896 augusztus 20. jó állapotban Skjervő norvég kikötőbe érkezett. 1898 junius 24. újabb északsarki expedícióra indult a Fram hajóval.

Světla (ejtsd: szvejttá) *Karolina*, családi nevén *Mužakova* Johanna szül. *Rott*, cseh írónő, szül. Prágában 1830 febr. 24. Számos regényének és elbeszélésének tárgya részint a nép életéből, részint a modern társadalomból van véve. Nevezetesebb művei: Az első cseh nő (1861); Néhány levél a családi krónikából (1862); A kereszt a patak mellett (1868); A falusi regény (1869); Frantina (1870); A fekete Péter (1871); Az ateista (1873); A megboldogult Borbála (1873); pedagógiai munkákat is írt. V. ö. *Novakova* T., S. Karolina (cseh nyelven, Prága 1890).

Svitava, l. *Zwittau* (XVI. k.).

Swampscott (ejtsd. szvompskott), tengeri fürdő Massachusetts északamerikai államban, (1890) 3198 lak. Főleg az előkelő bostoniak látogatják.

Sweaborg, finnországi erőd Nyland kormányzóságban, a finn öböl mellett, 5 km.-nyire Helsingforstól D-re, (1895) 1000 lak. (helyőrségen kívül). Vannak hajógyárai, katonai szertárai, Ehrensward gróf svéd tábornagy, akinek szobrot is emeltek, építette 1749. Cronstedt admirális árulása következtében 1808 ápr. 7. az oroszoké lett. A krimi háboruban az angol-francia hajóhad 1855 aug. 8—11. bombázta.

Sweet wood, l. *Symplocos* (XV. k.).

Swell, l. *Dandy* (V. k.).

Swerts *Jan*, belga festő, szül. Antwerpenben 1825., megh. Marienbadban 1879 aug. 11. Antwerpenben Nicaise de Keyzernek volt tanítványa, hosszu ideig Olasz- és Németországban tanult, azután a német festészet hatása alatt Guffenszel együtt számos nagy freskóképet festett a st.-nicolausi Boldogasszony-templomban, az antwerpeni szt. György-templomban, a courtrayi és yperni városházakban, a prágai székesegyházban, angol templomokban stb. Nagy érdeme, hogy társával együtt ő keltette új életre a belga monumentális festészetet. 1874. a prágai művészeti akadémia igazgatója lett. V. ö. *Riegel*, Geschichte der Wandmalerei in Belgien seit 1856 (Berlin 1883).

Swetchine, Madame, l. *Falloux* (VI. k.).

Sycion, l. *Szikion* (XV. k.).

Sylhet, l. *Szríhatta* (XV. k.).

Sylvester *Jakab József*, angol matematikus, megh. Mayfairben 1897 márc. 15.

Symbolum apostolicum (lat.) a. m. *apostoli hitvallás* (I. k.). L. még *Hiszekegy* (IX. k.).

Syme, l. *Szimi* (XV. k.).

Symonds (ejtsd: szimmendsz) *János Addington*, angol költő és műtörténeti iró, szül. Bristolban 1840 okt. 5., megh. Rómában 1893 ápr. 19. Oxfordban tanult, később Olaszországban művészeti s kulturtörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Utóbb a svájci Davosban élt. Fő műve: Renaissance in Italy (7 köt., 1875—86). Ezt a munkát Pulszky Károly magyarra fordította (Budapest, akadémiai könyvkiadó-vállalat 3 köt.). Egyéb munkái: Short history of the Renaissance (1883); Introduction to the study of Dante (1872, 3. kiad. 1893); Studies on the Greek poets (1873—79, 2 köt., 3. kiad. 1893); Sketches in Italy and Greece (1874); Sketches and studies in Italy (1879); Italian byways (1883); Shakesperes predecessors in the English drama (1884); Essays, speculative and suggestive (1890, 2 köt., 2. kiad. 1893); Life of Michelangelo Buonarotti (1892, 2 köt.); Shelley, Phil. Sidney és Ben Jonson életrajzai (1878, 1886 és 1887). Több verskötet: Many moods (1878); New and old (1880); Animi figura (1882); Vagabundali libellus (1884); Wine, woman and song, mediaeval songs (1884); lefordította Michelangelo és Campanella szonettjeit (1878); halála után megjelentek: Essays (1893); Miscellanies (1893); Giovanni Boccaccio (1894). V. ö. *Brown* H. F., John Addington S. (London 1895, 2 köt.).

Symphyandra *A. Dl.* (növ.), hazánk csinos havasi csengetyűkeféléje, virágvederbe illő dísz.

Synandrae (növ., a. m. forrthimesek), a kétszikűek forrtszirmuinak rendje. Virága ötöstagu, többnyire öthimes s a hímek majd egymással, majd a bibeszállal összenőnek, majd a porfejtőjök egyesül; a termő külső. A tökfélék, csengetyűkefélék, a Lobeliaceák, Goodeniaceák, Stylideák, Calycereák meg a fészkesek egyesítése. *Eichler* rendszerében a fészkesek meg a Calycereák kivételével a csengetyűkeképűek rendjét alkotják. Synandrus a. m. forrthimes.

Synantherae (növ.) a. m. forrthiműek vagy forrtporfejtősek, t. i. a fészkesek (VII. k.).

Synanthia (gör.-lat.), a. m. ikervirág.

Synapta *Eschsch.* (állat), a *tengeri ugorkák* (Holothuniaidea) osztályának *Apoda* rendjébe és *Synaptidae* családjába tartozó nem, 10—25-ujjas nagy tollas tapogatóval; megnyult, féregforma, hengeres testtel; horgonyforma mészrögökkel. Legközönségesebb faja *S. digitata* (Mout.) csúcsukon négyujjas 12 tapogatóval; a tapogatók között 12 barnásfekete szemfoltu festékcsomóval; likacsos horgonylemezzel; szine vörhenyes vagy barnás; hossza 20 cm. A Földközi-tengerben és a nyugateurópai partokon az iszapban él 10—20 fonál mélységben; érintéskor eldarabolódik. Testüregében az *Entoconcha mirabilis* élősködik. Accricularia-lárvája bábállapotba jut. Ugyancsak a Földközi-tenger, a nyugateurópai és keletamerikai partok iszapjában él a *S. inhareus* (Müll.) is, melynek szemfoltjai nincsenek, 12 tapogatója 5—7 oldalágas; horgonylemezei fogasszélűek; szine vörös vagy barnás; 20 cm. hosszu. D. J.

Syngamia (gör.-lat.), a. m. együtt, egyszerre való virágzás, l. *Különvirágzás* (XI. k.).

Syngenesia (gör.-lat.), a. m. egyidejű keletkezés; a növénytanban a. m. együttporzók vagy együttnemzők, oly növények, melyeknek hímszála

szabad, a porfejtője pedig csőalakra összeforrad (csőhimesek), tehát együtt bocsátják ki a himport. Linné rendszerében a 19 osztály (kompoziták, fészkesek). S. superflua, l. *Nősözvegy* (XIII. k.).

Synodus, l. *Szinódus* (XV. k.) és *Zsinat* (XVI. k.).

Synopsis, l. *Szinopszis* (XV. k.).

Syntonin, l. *Szintonin* (XV. k.).

Syros, l. *Szira* (XV. k.).

Système de la nature (fr., ejtsd: szisztem dö la natür, a. m. a természet rendszere), címe Holbach báró hires művének, melyben a materializmus elveit rendszerbe foglalja. L. *Holbach* (IX. k.).

Systole, l. *Szisztole* (XV. k.).

Sz.

Szabadelvü párt (XV. k.), 1899 márc. 2. a volt *nemzeti párt* (l. o.) testületileg belépett a Sz.-ba, mely u. a. év febr. 26. óta Széll Kálmán miniszterelnök vezérlete alatt áll.

Szabadka (XV. k.), sz. k. város Bács-Bodrog vármegyében, van új főgimnáziuma és kaszárnyája, nőtanítóképző-intézete, közkórháza, szegények háza, polgári fiuiskolája. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1899 aug. 27—31. itt tartották vándorgyülésüket. A kaponyai ütközet (1849 márc. 5.) emlékszobrát a nemzeti kaszinó előtt levő téren 1899 dec. 3. leplezték le. V. ö. id. *Frankl* István, A kaponyai ütközet (Szabadka 1899).

Szabad műhely, l. *Központi munkamühely.*

Szabados *Béla* újabban irta *A bolond* 3 felvonásos zenés legenda zenéjét. (Szövege *Rákosi* Jenőtől. Először adták a Magyar szinházban 1898 dec. 29.)

Szabadosok, nem rendes magyar gyalogcsapatok a XVII. sz.-ban, melyek szabadonbocsátott jobbágyokból állottak.

Szabad szerelem, a nemi viszonynak minden (világi vagy egyházi) kötelező jogi szabály nélkül való rendezése, mely pusztán a férfi és nő közötti teljesen szabad megegyezésen alapul. Ez az eszme a modern egyéni szabadság felfogásából indul ki és a jelenkori szocializmus és anarkizmus mozgalmával nyert lendületet, mert az anarkizmus csak a szabad elhatározásból, minden külső kényszer nélkül folyó cselekményt tekinti erkölcsinek, a szocializmus programmja szerint pedig jövőben a vagyonközösség mellett a gyermekekről gondoskodva volna. A szabadság erkölcstanán alapszik a Sz.-nek ideális képe is. Ezen elv szerint adta férjhez p. Reclus Elisée leányait. A modern egyéni szabadság eszméjében gyökerező Sz. eszméjétől különbözik igy a *Platon* köztarsaságában szereplő, államilag rendezett női közösség, valamint az őskori (még egyes vad népeknél ma is fenmaradt) törzsházasság.

Szabbátjon (Számbátjon), regebeli átjárhatatlan folyó, mely a zsidó mítosz szerint, az egész héten át sebesen folyik és köveket hajigál, de szombaton nyugszik. Mögötte lakik a Salmanassar által fogságba hurcolt 10 zsidó törzs, v. más felfogás szerint a Mózestől eredő leviták népe. Plinius és Josephus Flavius is említ egy oly folyót, mely szombatonként kiszárad. KN.

Szabó 1. *Endrétől* újabban megjelent: *Népies elbeszélések* (Tolsztoj Leótól, ford., Budapest 1899); *Négy orosz költő* (u. o. 1900).

2. *Sz. Ferenc,* nagybecskereki esperes-plébános, 1898 jun. 23. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, u. a. év nov. 19. pedig a Boldogságos Szüz Máriáról nevezett bizerei címzetes apátságot.

3. *Sz. Ignác,* tanár, iró, szül. Egerben 1832., középiskoláit u. o. végezte. Az 1848/49-iki szabadságharcot mint honvédtüzér Bem alatt az erdélyi, később Vetter hadseregében az alvidéki táborban küzdötte végig. Az ötvenes években a budapesti és bécsi egyetemek hallgatója volt. Ekkor kezdte meg irói működését az akkori magyar szépirodalmi lapokban, apróbb, többnyire humoros elbeszéléseivel s adomáival. 1858. mint tanár az egri cisztercita főgimnáziumban, később a hetvenes években, mint a bölcselet magántanára is az egri jogakadémián nyert alkalmazást. Ez időszakra esik tudományos irodalmi működésének súlypontja. E téren első munkája volt egy középiskolák számára irt *Asványtan.* Ezt követték gyors egymásutánban a *Földtan, Mennyiség- és természettani földrajz, Nézleti mértan, Gondolkodástan* önálló, s a tudományos folyóiratokban s iskolai programmokban megjelent nagy számu értekezései. *A lég* (népszerü légtünettan) c. pályamunkáját a magyar tudományos akadémia a hölgyek alapitványából 500 frttal jutalmazta. Az utóbbi években a Bölcseleti Folyóiratban megjelent lélek- és erkölcstani értekezéseivel keltett figyelmet. Ezért a Szt.-István-társulat 1896. irodalmi osztálya tagjainak sorába emelte. E sokoldalu tudományos irodalmi munkássága mellett a szépirodalomhoz sem lett hűtelen s a budapesti lapok sok érdekes közleményt hoztak tőle, többnyire *Arnóthi* irói név alatt. Ugyancsak e név alatt jelent meg tőle: *Az erki pap* (Egy magyar Ábrahám, a Sancta Clara élete, okos emberek számára irva), mely rövid pár év alatt két kiadást ért. E mellett ráért a zsurnalisztikával is foglalkozni s az Egri Postából Eger-ré alakult politikai hetilapnak mint egy negyedszázadon át volt szerkesztője. Sz. 1893. nyugalomba vonult, de munkához edzett élete hajlott korában sem tud pihenni. Ez idő szerint Eger város irattárának rendezésével foglalkozik, s e város beléletére s történelmére vonatkozó több érdekes közlemény jelent meg tőle a lapokban.

4. *Sz. István*, Homeros-fordító, mellszobrát (Holló műve) Rozsnyón 1897 okt. 24-én leplezték le.

5. *Sz. József* (csikszentmártoni), a főrendiház tagja, szül. 1836. Atyja *Sz. Lajos*, főkormányszéki tanácsos és anyja Zobrlai *Mikes* Zsófia grófnő voltak. A középiskolát Kolozsváron a r. kat. liceumban, a jogakadémiát Nagy-Szebenben végezte, az államvizsgát letette, de az akkori viszonyok között a hivatalos pályára hajlama nem lévén, a gazdasági pályára lépett és 1859. szász-fenesi birtokán (Kolozs) már önállóan vezette gazdaságát. Részt vett a vármegyei életben, régóta tagja a közigazgatási bizottságnak. Az erdélyi országos gazdasági egyesületnek Mikó Imre gróf halála után 1876. alelnökévé, Kemény Gábor báró halála után 1888. elnökévé választották meg, mely tisztséget maig betölti. 1896. megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét, 1898 szept. 10-én pedig kinevezték a főrendiház tagjává.

6. *Sz. Kálmán*, tanügyi író, szül. Abarán (Zemplén) 1853., hol atyja gazdatiszt volt. Iskoláit, ezek között a képzőintézeti tanfolyamot is, Sárospatakon végezte. A tanképesítőt is ugyanitt tette le. A képzőintézet elvégzése után úri családoknál nevelősködött. Közben egy évig a zemplénvármegyei Egres községben is volt községi tanító. Nevelői évei között legkedvezőbbek voltak reá nézve a Deregnyőn töltött nevelői évek, hol Lónyay Gábor igazgatójánál Petrovics Elek házánál nagy könyvtár állott rendelkezésére: általános és tanítói műveltségét nagyban gyarapíthatta. Már ekkor kezdett a Zemplénben részint társadalmi, részint tárcacikkeket irogatni, 1883. fővárosi tanítónak választották meg. Ekkor irta *Cikkek a természettani földrajz köréből* című füzetét. Mintegy nyolc év óta az Egyetértésbe számos cikket irt aktuális tanügyi kérdésekről.

7. *Sz. Pál* (ifj.), l. *Boldényi* (III. k.).

Szabolcs (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 4917 km², lakóinak számát (1898) 285,100 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 50 nagy- és 83 kisközség. A szolgabirói járások száma 7, a körjegyzőségeké 34, Puszta, telep és major van 690. A vármegye területén van 4 kórház 282 ágygyal; egész területén működik 64 orvos, 206 okleveles bába és 24 gyógyszerész. Van 436·8 km törvényhatósági út, ezek közül azonban 367·0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 246·5 km., miből 146·3 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 34. Van 58 posta- és 37 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 5 bank, 8 takarékpénztár és 5 szövetkezet, összesen 2.180,600 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 350, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 8 különféle szakiskola, 318 népiskola, 19 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Ez intézeteket 40,305 tanuló látogatta. TH—v.

Szabolcs, kisközség Szabolcs vármegye dadai felső járásában, (1891) 634 lak. Határában van Szabolcs vezér földvára (l. o.).

Szabolcska *Mihály* költőt 1899 jan. a temesvári ev. ref. hitközség papjává választotta. U. a. év febr. 1. a Kisfaludy-társaság iktatta tagjai sorába. Újabban megjelent tőle: *Újabb versek* (Budapest 1898); *Hangulatok* (költemények, 2. kiad. u. o. 1899); *Versek* (Magyar Könyvtár 1898).

Szabolcs vára, Tokajtól ÉK-re 8·5, Bodrog-Keresztúrtól K. felé 9·8, a Tiszának jelenlegi balpartjától pedig 400 m.-nyi távolságban fekszik. A várnak alakja háromszög. A K-i leghosszabb sánc 349·0 m., az ÉNy-i 303·0 m., a DNy-i 227·0 m. hosszu. A háromszögnek leghegyesebb csúcsa É-nak irányul. A D-i kevésbbé hegyes csúcs néhány méter szélességben nyitva hagyatott és főbejáróul szolgált. A Ny-i összeszögellés csaknem derékszöget alkot és legtompább. Bejárat van még a DNy-i oldal közepe táján, az ÉNy-i sánc É-i végétől mintegy 60 m. távolságban és egy nagyobb horpadás a K-i sánc É-i és középső harmadának határán. A vár sáncaival együtt mintegy 33,176 m² területen fekszik. A sáncok magassága 20—30 m. között van. A vár belterülete, mely jelenleg a különböző felekezeteknek temetőül szolgál, a K-i sánc felé lejtősen emelkedik, egyéb helyeken a sáncok meredekek, valamint a várnak összes külső oldalai is. A sáncnak legmagasabb pontja a D-i főbejárattól jobbra eső leghosszabb oldalnak D-i végétől mintegy 40 m. távolságban van É-nak. É-ról, de leginkább Ny-ról a Morotva köriti, mely a latin morta aqua-ból származik és magyarul holt vizet jelent. Régente ez volt a Tisza medre, mely most egy kissé É. felé van eltolódva; de ugy látszik, hogy hajdan az egész várat viz körítette és a Tiszának szigetje volt. Jelenleg K-ről, D-ről és Ny-ról a község beltelkei veszik a várat körül. 1895 őszén a kereskedelmi miniszter megbizásából *Bartalos* Gyula és *Jósa* András dr. kutatták át a várat. A várban öt helyen ásattak. Mindössze egy kis bronz csörgő-pityke került napfényre, amilyeneket sok népvándorláskori, de honfoglaláskori leletek közt is találni. Durva cserépedény-töredékeken kivül más alkalommal került még egy félhold alaku, füles, nyéllel ellátott, habkőből készült 38 milliméter széles csüngő dísztárgy; egy római izlésü vas sarló; egy XV—XVI. sz.-beli sarkantyu és egy hengerded, 1 mm. átmérőjü bronzhúzatból készült, kettétört fülbevaló karika. L. még *Szabolcs* vezér (XV. k.).

Szabóné Nogáll *Janka* újabb művei: *Mara és egyéb történetek* (Budapest 1899); *Bűnök* (elbeszélések, u. o. 1899); *Zsófika naplója* (regény fiatal leányok számára, u. o. 1900).

Szad v. *szat*, sziami űrmérték, körülbelül = 12·5 lit.

Szadder, l. *Szedder*.

Szádeczky, l. *Gyulá*-tól megjelent: *A zempléni szigethegység geologiai és kőzettani tekintetben* (Budapest 1897).

2. *Sz. Lajos* újabban irta: *Thököly Imre erdélyi fejedelemsége* (Századok 1898). Apor István báró abosfalvi (Kis-Küküllő) levéltárában egy egykoru, 1610 tavaszán irt magyar verses históriás éneket fedezett fel, melynek szerzője *Szamosközy* István. A históriás ének megjelent a Századokban (1899, 211. s köv. old.).

Szádfal, alapozási segédeszköz gyanánt szolgáló szerkezet, amelynek rendeltetése az alapo-

zási gödör határok közé szorítása vagy az alaptestnek kimosatás ellen való megóvása (l. *Alapozás*, I. k.). Állhat az építmény alapidomának körvonalait követő cölöpsorból, vagy pedig e körvonalak mentén egymástól bizonyos távolságban levert u. n. vezércölöpökből s ezek közé elhelyezett pallókból. A mellékelt ábrák *(1. ábra:* nézet, *2. ábra:* alaprajz) az utóbbi esetet ábrázolják; *P* pillér négyszögidomu *A* alapjának körvonalait követő 14 db. vezércölöp *(v)* közé vannak elhelyezve a függélyesen levert szádfalpallók *(p)*. Egyszerűbb esetekben a pallókat nem függélyesen egymás mellett, hanem vizszintesen egymás fölött helyezik a vezércölöpök közé; ez azonban kényesebb esetekben, nagyobb nyomásnak kitett *Sz.*-aknál nem felel meg, ilyenkor mindig függélyes pallókat alkalmaznak, sőt ezeket egymásba és a vezércölöpökbe oldalt be is hornyolják (l. *2. ábrán* 14—1., 1—2. és 2—3. közökben). A vezér-

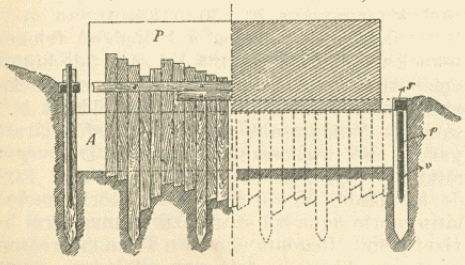

1. ábra.

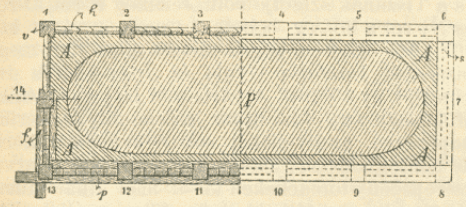

2. ábra.

cölöpöknek egymástól való távolsága, azoknak és a pallóknak erőssége, leverési mélysége a helyi viszonyoktól és az építmény rendeltetésétől függ; a vezércölöpöt rendesen mintegy 1 m.-nyivel mélyebbre verik le, mint a pallókat. A vezércölöpöket addig, mig a pallók leverése tart, ezek vezetése végett felül *foglalófákkal (2. ábrán* 11—14. szakaszokban *f)* kötik össze, melyek a szerkezet merevítésére is szolgálnak. Az építmény elkészülte után a foglalófákat leveszik, a cölöpöket és pallókat egyenlő magasságban (többnyire a legkisebb vizszin magasságában) levágják s a cölöp- és pallófejekre *süveggerendát* teszneK *(1.* és *2. ábra, 3,* a 4—10. szakaszokban). A Sz.-at vagy ugy készitik, hogy annak cölöpeit és pallóit előre leverik (esetleg a teljes mélységig) s az alapgödröt utólag ássák ki *(előrehajtott Sz.)*; vagy pedig az alapgödör kiemelését előbb kezdik s a Sz.-at fokozatosan verik utána *(utánhajtott Sz.)*.

Szádja (Zadya) vára a mai Krassó vármegye É-i részén, közel a Maroshoz, Kápolnás falu mellett állott. A Garai-családé, később a lendvai Bánfiaké és Korvin Jánosé volt. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földrajz (I. 762.). KAR.

Szadullah *bej*, l. *Török irodalom* (XVI. k. 335. old.).

Szádvár, l. *Szárdvára*.

Szafed, sziriai város Bejrut ázsiai török vilajetben, 833 m.-nyire a tenger szine fölött, (1887) 24,615 lak. A XVI. sz. eleje óta nagyon látogatják a lengyel zsidók, akik szent városnak tartják. Hires rabbinus-iskolája van. Az 1837 jan. 1. földrengés 5000 embert pusztitott el.

Szagapén (Sagapenum), gummigyanta, mely valószinüleg egy ferula-fajtól származik. Indiában árulják 2—5 kg.-nyi tömegben. Szaga fokhagymaszerű s fűszernek meg orvosságnak használják.

Szagar (Szaugor), kerületi főváros a brit-indiai központi tartományokban, a Benarestől Bombayba vezető úton, 591 m.-nyire a tenger szine fölött, 44,674 lak. Számos hindu temploma, erődje és 500 fogolynak való börtöne van.

Szagló só, szalmiak és mész keverékéből áll vizzel és kevés éterikus olajjal megnedvesitve, vagy egyszerüen szénsavas ammoniakból áll illatszerrel leöntve. Mindkettőből ammoniak-gáz fejlődik és ez a hatóanyag, mi az orr nyálkahártyáját izgatja s az idegrendszerre élénkítő befolyást gyakorol. Használják ájulásoknál, szédülésnél. VÁM.

Szaharov (Sacharow) *Viktorovics Viktor*, orosz tábornok, szül. 1848. Tanulmányait a Sándor hadi iskolában végezte. 1873. mint hadnagy belépett a vezérkar Miklós-akadémiájába. 1877—78. Gurko tábornok hadsegéde; 1884. a 2. gárda-lovassági hadosztály vezérkari főnöke; 1890. vezérőrnagy és a varsói katonai kerület vezérkari főnökének segédtisztje; 1892. az ottani vezérkar főszállásmestere; 1894. az odesszai katonai kerület vezérkari főnöke. 1897. altábornagygyá, 1898 jan. pedig vezérkari főnökké nevezték ki.

Szaho v. *soho*, a hamita törzshöz tartozó abiszszíniai nép és nyelv. V. ö. *Reinisch*, Das Sahavolk (Osterr. Monatsschrift für den Orient, Bécs 1877) és Die S.-Sprache (u. o. 1889—90, 2 köt.).

Szai, város Gando államban, ENy-i Afrikában, a Niger jobb partján, az É. sz. 13° 5′ alatt, 8000 lak. Az angol és francia érdekszféra határán van. 1806. Mungo Park utazó járt arra, 1853—54. Barth, 1880. Flegel.

Szaigó Jorimihi gróf, japán államférfi, szül. 1843. Része volt 1868. a sogun leverésében s a háboru után a Tokio-helyőrség parancsnokságát kapta. 1873. mint a hadügyminiszter helyettese működött. 1874. a Formosa-expediciót vezette. 1879. hadügyminiszterré nevezték ki, mely állásról egy év mulva lemondott és 1882. a gyarmatügyi hivatal vezetőjévé tették. 1885. tengerészeti miniszter volt, majd belügyminiszter.

Szájbely *Gyula*, országgyülési képviselő, szül. Vas vármegyében 1848. Jogi tanulmányainak befejezése után sokat szerepelt a megyei életben. 1878-ban Kőszegen szabadelvüpárti programmal választották meg képviselőnek, de már a boszniai okkupáció alkalmával Széll Kálmánnal együtt kilépett a pártból és hosszabb ideig pártonkivüli maradt. 1887. visszatért a szabadelvü

pártba és Felső-Előrön újból mandátumot nyert. 1892 óta a kőszegi kerület képviselője. 1899 márc. 2-án megkapta a magyar kir. udvari tanácsosi címet.

Szajna, 1. (Seine, Sequanna, Sigona), 776 km. hosszu *folyó* Franciaországban, Côte-d'Or, Aube, Marne, Seine-et-Marne, Seine, Seine-et-Oise, Eure, Seine-Inférieure és Calvados départementokban. Saint-Seine-l'Abbayetől $7^1/_2$ km.-nyire, 471 méter magasságban ered, ahol Páris városa a Sz. nimfájának szobrát állíttatta föl. A châtillonnaisi fensikról leérve fölveszi a Laignes, később az Ource vizeit, Bartól kezdve a Haute-Seine-csatornának kölcsönzi vizét. Conflanstól 3 km.-nyire beleömlik az Aube, Montereaunál a nálánál nagyobb Yonne és lejebb a Loing, amely egy csatorna útján egyesíti vizeit a Loireral. Párisnál a folyót kőpartok közé szorították, valami 30 híddal áthidalták és a Saint-Martin és Saint-Denis nevü csatornák által a hajók járását megkönnyítették. Páris alatt a Sz. számtalan kanyarulatot tesz, fölveszi a Marnet, az Oiset, a Maudret, Eptet, Euret, Oisont és Rouen alá ér. Torkolata Quillebeuf alatt kezdődik; itt ömlik még belé a Rille és azután a folyó Havrenél a La Mancheba szakad. Vízkörnyéke 77,769 km². Névleges hajózhatósága Merynél kezdődik; a valóságban azonban csak Marcillytől kezdve járnak rajta kisebb és lejebb nagyobb hajók. Újabban tervbe vették, hogy a Sz.-t a torkolatától fel Párisig kimélyítik annyira, hogy tengeri hajók is fölevezhessenek a városba. V. ö. *Barron,* La Seine (Páris 1890); *Lehman,* Paris, port de mer (u. o. 1890).

2. *Sz.,* département, l. *Seine* (XIV. k.).

Szakafű (növ.), kövér fű neve, p. a Salsola odáé, l. *Ballagófű* (II. k.).

Szakai, Idzumi japán tartomány fővárosa, Nippon sziget DNy-i partján, az Ozaka felé vivő vasút mellett, a Jamatogava folyó torkolatánál, (1892) 46,566 lak. Nagy tégla- és agyagipara, szőnyeg- és puskagyártása és selyemhernyótermelése van. Valamikor Japánnak első kereskedő városa volt.

Szakai, ókori nomád nép, mely a turáni síkságon az Aral-tótól délre lakott és amelyet a szkitákhoz számítottak. Saját királyai voltak, de a persa birodalomnak alá voltak vetve. Lovasai és íjászai bátorságukkal és hadi képességükkel tüntek ki. Kr. e. 130. meghódították az iráni fensíkon levő Drangiane tartományt, melynek neve azontúl Szakesztan (Szeisztan) volt.

Szakállfű (növ.), l. *Tündérfürt* (XVI. k.).

Szakállmoha (növ., *Borbula* Hedv.), lombos moha, hazánkban 27 faja van. Házfödélen, száraz helyen stb. terem.

Szakalya vára (Szokolya), Kassától É-ra a sárosvármegyei Szokolya falu határán állott. 1387—1403. Bebek Detre nádor, 1403—23. a király, 1423—29. a Pálóczy-család birta. 1429. ezektől a király visszacserélte s lerombolás végett a kassai polgároknak adta. V. ö. *Csánki,* Magyar tört. földr.

Szakarok, l. *Turkmének* (XVI. k.).

Szakartvelo, Georgia neve a benszülöttek nyelvén.

Szakdijnok, a telekkönyvi betétszerkesztési eljárásban alkalmazott egyén, ki nincs véglegesen alkalmazva, sem nem tisztviselő, sem nem hivatalnok, aki bizonyos szakszerűséggel, bizonyos hivatottsággal fel van ruházva s ezt a hatóság elismeri, azonban végleges alkalmazottságot még sem adott neki, csak mintegy előjegyzésbe vette, hogyha kifogás fel nem merül ellene, irnoknak s később telekkönyvvezetőnek alkalmazni fogja. Sz. csak az lehet, aki magyar állampolgár, erkölcsi magaviselete kifogástalan, négy gimnáziumi, reáliskolai, polgári iskolai osztályt vagy megfelelő tanintézetet végzett, egy évig telekkönyvi hatóságnál működött s a telekkönyvvezetők részére szükséges szakvizsgát sikerrel letette. A Sz. napidíja legkevesebb 3 korona, mely 4 koronáig emelkedhetik s kiküldés esetén utazási költségen kivül 1 korona kiküldetési díjat számíthat. Évenkint 14 napi szabadságidőt igényelhet. Lehet reá eset, hogy a telekkönyvi betétszerkesztési eljárásban a Sz. a telekkönyvvezető részére fentartott munkát is végez, leginkább pedig irodai teendők felügyelet alatti végzésére alkalmazzák. Sz.-i állásra az igazságügyminiszter hirdet pályázatot, de pályázat nélkül is lehet folyamodni, még pedig a közhivatalban levők hivatali felebbvalóik útján, közhivatalban nem levők pedig közvetlenül az igazságügyminisztériumhoz adják be a pályázatot s amennyiben az igazságügyminiszter alkalmazni akarja a pályázót, leiratot intéz a törvényszéki elnökhöz, amelynek területén szükség van rá, hogy a megnevezett személyt Sz.-nak fogadja fel s a törvényszéki elnök az igazságügyminiszteri leiratra való hivatkozással felfogadja. TÖRÖK.

Szakhalin, orosz sziget, (1897) 28,166 lak.

Száki, krimi sóstó, mellette a tengertől 3, Eupatoriától 20 km. távolságra az ilynevü nevezetes gyógyítóintézet, ásványos iszapfürdőkkel.

Szakmáry *Dániel,* 1788—1809. kassai ötvösmester. A céhbe 1788 máj. 3. vették fel, 1808. és 1809. második céhmester. Két munkáját a kassai evang. tót egyház őrzi. Az egyik egy egyszerü aranyozott ezüstkehely, a másik egy sima ezüstpatena. Harmadik műve a kassai székesegyház kincstárában van. Ez domborműves ezüstkép 1808-ból, mely a kisded Jézust tartó szűz Máriát ábrázolja, a donatornak térdelő alakjával. A kép tanulságos példánya a kassai ötvösművészet hanyatlásának. Az alakok előállítása, a testrészek s a ruházat redőinek gyarló kivitele Sz.-t a leggyarlóbb ötvösök sorába állítja. Mesterjegye az *Sz* és *D* betükből alakított kurziv monogramm. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a m. tud. akadémia kiad.).

Szakuszka (orosz), az Oroszországban divatos ebédelőtti étvágygerjesztő lakozás neve. Rendesen sonkát, kaviárt, heringet adnak s hozzá likőröket.

Szalanga, Malakka félsziget mellett, Sziámhoz tartozó ilyen nevü archipelágus fő szigete. Területe 762 km², maláj lakóinak száma 12,000. Gazdag ónbányái vannak.

Szalárdi Ferenc-rendi kolostor. Csáky I. Miklós, erdélyi vajda, 1400. a szigoru ferencrendiek számára, a boldogságos szűz tiszteletére alapítá. Jó ideig a Csákyak temetkező helye volt. Vitéz János váradi püspök időzött benne. 1556. pusztult

el. Csúcsíves egyháza ma is megvan. V. ö. *Bunyitay*, Váradi püspökség története (2 köt.); Monum. Vatic. Hung. (S. I. t. IV. 173.). KAR.

Szalavszky *Gyulát* 1898 nov. 2. Pozsony vármegye és Pozsony sz. kir. város, 1899 jul. 16. pedig Trencsén vármegye főispánságától is fölmentették.

Szalay, 1. *József*, ifju korában elhunyt történetiró, szül. Baracskán (Fejér) 1857 okt. 13-án, megh. Budapesten 1885 márc. 15-én (Sz. Sándor ref. lelkész, később tanfelügyelő fia). A gimnázium három első osztályát Grazban, a többit Budán, az egyetemet Pesten végezte, Salamon Ferencnek volt kedvelt tanítványa s Budapest története adatai kutatásában neki munkatársa. 20 éves korában egy szép történeti munkával: *Városaink a XIII. században* keltett feltünést (Budapest 1878); doktori dolgozata volt, melynek alapján később egyetemi magántanárrá is képesíttetett. 1880 óta rendes munkatársa volt a Századoknak, főkép birálatokat irt. A bölcsészeti tanfolyamot elvégezvén, az országos levéltárba lépett, ahol fogalmazóvá neveztetett ki. 1879. vette át a *Bodon* József által irni kezdett *Magyar nemzet története* folytatását, melyet 4 kötetben 1883. fejezett be. Az akadémia a Péczely-díjjal jutalmazta e munkáját. Kiadta Károlyi Árpáddal Nádasdy Tamás (a XVI. sz. hires nádor) levelezését az akadémia költségén. Utolsó művei, melyek Stampfel Magyar Helikon-jában jelentek meg: Bocskay István és II. Rákóczi Ferenc életrajzai. V. ö. Századok (1885, 456. old.). SZ. L.

2. *Sz. Mihály*, iró és hirlapiró, szül. Csáktornyán 1862 jul. 15-én. Gimnáziumi tanulmányait Budapesten az evang. főgimnáziumban végezte, u. o. az egyetemen a jogi és filozofiai tanfolyamat hallgatta egyidejüleg. Mint jogász alapvizsgát tett. Egyetemi tanulmányainak befejezte után filozofiai, illetve irodalmi és nyelvészeti doktorátust tett. Még a 80-as évek legelején lépett a hirlapirók sorába s fölváltva hol német, hol magyar napilapoknál dolgozott; leginkább Budapest fővárosának ismertetésével s a közigazgatás ügyével foglalkozott. Die ungarische Metropole c. nyolc nyelvre lefordított könyvével az akkor még létezett idegenforgalmi bizottság pályázatán 1888. díjat nyert. Megalapította a *Budapesti Látogatók Lapja* c. magyar, francia és német nyelven szerkesztett képes folyóiratot. A 90-es évek elején a Magyar irodalmi részvénytársaság kötelékébe lépett, melynek fennállása idejében vezérigazgatója volt. 1894 márc. 15. alapitotta a *Magyar Estilapot* s ezzel a magyar hirlapirodalomnak mintegy új korszakát nyitotta meg, mert azóta jelenik meg számos új önálló magyar esti napilap. E lap révén makacs szívóssággal kivívta az abszolutizmus ideje óta eltiltott kolportage-jogot. 1898 végén a «Saskör» igazgatósági tagnak választotta s ugyanez év végén a belváros beválasztotta a székesfőváros törvényhatósági bizottságába. Tagja a főváros közjótékonysági, köztisztasági s több más bizottságának.

Szalep, l. *Salep*.

Szaliász *Jevgenij Andrejevics* gróf, orosz iró, szül. 1841. mint Sz. (iróí nevén Jevgenija Tur) E. V. irónő fia. Ismeretessé spanyol útilevelei tették. Legjobb történeti regényei: Pugacsev társai; Egy millió; romantikus elbeszélései: Madonna; Los Novios stb.

Szalinajegyek, l. *Sójegyek* (XV. k.).

Száll a. m. talp v. tutaj.

Szállítás (bánya), az a munka, mely v. a bányában v. a bányán kivül történhetik; megkülönböztetjük ezenkivül a bányában való Sz.-nál a folyosókon történő *szintes* vagy *lejtős* Sz.-t és az *aknában* Sz.-t. A *szintes* Sz.-nak legrégibb és legprimitivebb módja a *hordás* és *csúsztatás*. Rövid távolságokra való Sz.-nál most is alkalmazzák a hordást, mely kapák segitségével megtöltött, fából v. pléhből készült teknőknek v. lapos takarító kosaraknak fel-, le- v. szintes irányban továbbitásával történik. Sokkal ritkábban hordják az anyagokat a háton; e módnál a munkás hátára erősitik a szállító edényt v. zsákot; a teher 40—60 kg., az út minősége s meredeksége szerint; az út lejtősége a 46°-ot meg nem haladhatja. A csúsztató Sz.-nál a szállító edény, kosár v. láda szántalpakon nyugszik. Ezt a módot némely kőszénbányában alkalmazzák, hol a fekvő kőzet lejtősége és keménysége a csúsztatást megkönnyíti. Csúsztató Sz.-nál csak erős munkásokat lehet alkalmazni; legjobban megy a csúsztatás 8—15 foku lejtőséggel biró úton lefelé; egy szánra átlag 0·75—1 hl. szén rakható.

Nagyon megkönnyítették a Sz.-t, midőn a szállító edény alá kerekeket raktak; igy jött létre a targoncázás, a csillézés s a sinutakon járó kocsikban Sz. A *targoncával Sz.-t* csak kezdő, a kutatás stádiumában levő tárószerü műveleteknél, v. igen csekély terjedelemmel biró bányákban használják. E módnál a Sz.-t végző munkás a terhernek egy részét vállain hordja, mig a teher másik része a keréken nyugszik. Bányákban való Sz.-ra leginkább egykerekü targoncát használnak. A targonca alkalmazhatósága az erőkar és a teherkar egymáshoz való viszonyától függ. A teherkar viszonya az erőkarhoz: érczszállításnál = 0·5 : 1·4; kőszénszállításnál = 0·9 : 1·6. Egy targoncát a pálya minősége szerint 1—2 mázsával szoktak megterhelni. A targonca-Sz. 70—80 m. távolságra használható. A *csillézés* már sokkal tökéletesebb; a magyar csille ládája 4 kereken nyugszik, melyeknek nincs vezető karimájuk és páronként különböző nagyságuak; a csillék csak külön deszkapályákon járhatnak. A nagyobb kerékpárt hátul, nem messze a láda súlypontjának függőleges vonalától helyezik el; Sz. közben csak e két hátulsó kerék fut a pályán és ezeken nyugszik az egész teher. A *magyar csille* űrtartalma 0·078—0·141 m³. A teher az anyag minősége szerint 1—2 q. A magyar csillével való Sz. hatásossága 2½-szer akkora, mint a targoncával Sz.-é. A *német csille* abban különbözik a magyar csillétől, hogy a német csille mind a négy kerekén jár és vezérszeggel van felszerelve; e miatt pályája is mestersegesebb, mert a vezérszeg számára mélyedéssel kell ellátva lennie. Ügyes munkás a magyar csillével sokkal többet tud szállítani, mint a némettel.

A sineken járó kocsikban Sz. mellett lehetséges a bányákban fejtett hasznositható ásványokat és az ezek termelésével együtt fejtett meddő kőzetet minden átrakodás nélkül egyazon szállító edény-

ben rendeltetése helyére juttatni. Ebből a bányászati Sz.-módból fejlődött a vasutak mai rendszere; első alakja pedig a *fadorongpálya* volt, melyen fatengelyes és fakerekes nagy csillék jártak; ezt a módot a németek *Riesen-szállításnak* nevezték Riese bányatisztről, ki feltalálója volt. A mult század második felében kezdték Angolországban fa helyett vassinekből építeni a pályát s vaskerekekkel járni rajta; hazánkban az első *bányavasút* a harmincas években épült. Most már a bányavasutakat egészen a nagy vasutaknál célszerűeknek ismert elvek szerint építik és jól berendezett bányákban minden szállító folyosó el van látva vasúttal, mely nélkül lehetetlen nagyobb tömegeket nagy távolságokra szállítani. A sinútakon-Sz. edényei: bányakocsik, kis vaggonok, vasúti csillék, melyek alakjuk, nagyságuk és az anyag szerint, melyből készítvék, igen sokfélék; minden vidéknek, majdnem minden bányának megvan a maga csillealakja és szerkezete. E csilléknek nem szabad magasaknak lenni, hogy könnyen megtölthetők legyenek és minthogy az ember közreműködése a bányában semmi esetben sem nélkülözhető: e csilléket csak annyira szabad megterhelni, hogy egy ember könnyen kezelhesse-forgathassa még akkor is, ha ló- vagy géperő használtatik a Sz.-nál, mely esetben több csillét kell egy vonattá összekapcsolni. Végre csak olyan nagy legyen a csille, hogy az aknán át kihúzni lehessen.

A lejtős folyosókon Sz.-t legtöbbnyire úgy alkalmazzák, hogy a terhelt szállító edény fölhúzza az üreset. E végre a lejtős folyosókat, melyeket *siklóknak* neveznek, két sinpárral látják el s felső végükön fékezhető koronggal felszerelt és csapágyakban forogható henger van alkalmazva, melyre az üres edény kötele feltekerődik, a terhelt edényé pedig róla legombolyodik. A terhes edényt a sikló felső végén akasztják a kötélhez és azután leeresztik, szabályozván menetének gyorsaságát a fékezővel; ez alatt az üres edény a sikló alsó végéről felemelkedik a felső végig, hol a kötélről lecsatolják, hogy terhelt edényt akaszszanak helyébe. Nagyon ritkán emelik a terhes edényeket fölfelé a siklókon, mely esetben a sikló felső végén kankaréknak kell lenni. A lefelé Sz. a bányában legegyszerűbben *gurítókon* át történik, melyek oly meredek vágatok, hogy a beléjük töltött törmelék önmagától legurul az alsó folyosóig, ahol csillébe rakható és tovább szállítható. Gurítókon át csak olyan anyagokat lehet szállítani, melyeknek értékét az elaprózás nem csökkenti.

Az aknákon át Sz. igen régi keletű, berendezései közül a kankarék és a lójárgány a legrégibb alakok. Kisebb mélységű aknákból kankarékkal húzzák most is a terhet; nagyobb mélységnél lóerejű járgányt, és nagy mélységeknél, valamint nagy mennyiségek kihúzására gőzerőt alkalmaznak, némely bányánál pedig már elektromos erővel szállítanak. A kihúzásra hánes-, kender- és aloe-köteleket, a XVII. sz.-ban pedig vasláncokat is használtak, jelenleg vas és acél drótköteleket használnak általánosan. A kötelek v. gömbölyűek v. szalagalakuak. A kötél alsó végére akasztják benn a bányában a rakodónál a terhelt zsákot v. tonnát, v. pedig a kötél végén függő szállítókasra tolják fel a megterhelt csillét. A kötél az akna nyilása felett levő korongon áthajlik és egy dobra tekerődik, melyet a hajtóerő forgat. Mialatt igy a kötél terhes vége felhúzatik, letekerődik a dobról egy másik kötél, mely az akna feletti korongon áthajolva, a végére akasztott szállító edényt vagy kast az aknába leereszti. A zsákokkal, vedrekkel vagy tonnákkal Sz. csak lassu lehet, különben könnyen megsérül az akna ácsolata; nagy mennyiségek gyors Sz.-ára szolgál a *szállítókas* vagy *állvány*, mely mindig a kötélhez van kapcsolva, vezetékek között jár, tehát a legnagyobb sebesség mellett sem ütődik az akna oldalaihoz, és ha kötélszakadás ellen biztosító készülékkel van ellátva, a munkások beszállítására is egész megnyugvással alkalmazható. A szállítókas alapkeretén vasúti sinek vannak, melyekre a csilléket állítják; ezt a keretet vasrudak hordják, melyek kellő magasságban összekötve a kötélhez kapcsoltatnak. Vannak többemeletes kasok is, melyeken egymás felett több csille állhat. E kasokkal másodpercenként 12—15 m.-nyi sebességgel lehet szállítani, ha a vezeték jó és szilárd. Vannak fából és vasból való vezetékek, melyek nemcsak a vezetésre szolgálnak, hanem egyszersmind arra is, hogy kötélszakadás esetében a fogókészülék beléjök vágódjék és a kas lezuhanását megakadályozza. E fogókészülékek igen sokfélék, vannak olyanok, melyek a vezetékekbe hegyes éket szorítanak, mások a vezetéket közbeszorítják, fogazott excenterekkel vagy ékekkel; ez utóbbiak közül mutatja az *ábra Libotte fogókészülé-*

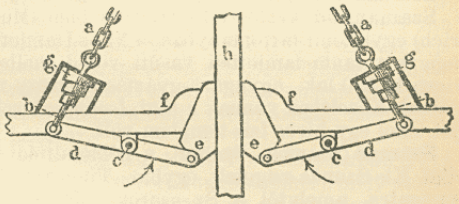

Libotte fogókészüléke.

két, melyben *a* és *a* a kötéllel kapcsolva levő láncok, melyeken az egész kas súlya függ; e láncok alsó végei keresztülmennek *gg* rugókon és össze vannak kapcsolva *dd* emeltyűkkel, melyek *cc* pontok körül forognak, és alsó végükön *ee* ékekkel vannak összekötve, melyek *h* vezető két oldalán állanak. Ha a kötél jó és a szállítókas rajta függ, akkor *aa* láncok meg vannak feszítve és *d* emeltyű az *ee* ékeket *h* vezetőtől eltávolítja; hogyha azonban a kötél elszakad, akkor *aa* láncok meglazulnak, *gg* rugók az emeltyűket lenyomják, miáltal *ee* ékek nagy erővel odaszoríttatnak *h* vezetőhöz és a szorítás erejét a szállítókas súlya is annyira fokozza, hogy a nagy surlódás következtében a kas megáll és függve marad a vezetéken. — Sz. az erdészetben, l. *Fa-szállítás* (VI. k.).

Szállítási ügylet, l. *Szállítás* (XV. k.).

Szállító, *fuvarozó*, l. *Szállítmányozási ügylet* (XV. k.).

Szállító hajók, a hadi tengerészet oly hajói, melyek rendeltetése csapatokat és hadi anyagszereket tengeren túl szállítani. Újabb időben a

hajózási társaságoknak a szállításra alkalmas hajóit már béke idejében kijelölik arra, hogy szükség esetén mint Sz. alkalmaztassanak, vagy pedig az állam a hajóépítő társaságokkal egyezségre lép, hogy bizonyos szubvencionális összeg lefizetése mellett az újonnan építendő hajónak, ami belső berendezését illeti, csapatok szállítására is alkalmasnak kell lennie. Az oly hajókat, melyek nem a hadi tengerészet, hanem egyesek, vagy hajózási társaságok tulajdonai, de már béke idején kijelöltetnek arra, hogy megtérítés mellett vagy egészen vagy pedig csak napidíj fejében a hadi tengerészet birtokába vétetnek át, a hadi tengerészet *auxiliaris flottájának* nevezik; ezekhez számítanak a Sz. is. F—Y.

Szállító kas (bány.), l. *Bánya* (II. k.) és *Szállítás*.

Szálló kas (bány.), l. *Beszálló gép* (III. k.).

Szalonna, kisközség Borsod vármegye szendrei járásában, (1891) 881 lak. Van vasérctelepe, meleg forrása. A boldvavölgyi vasút itteni állomásából ágazik ki a martonyi vasköpörkölőig vezető 8 km. hosszu szárnyvonal. Kitűnő minőségü mészkövéből nagy mennyiséget szállít a szerencsi cukorgyár. Az itteni erdőből számos durva őskori cserépdarab és kovaszilánk került elő.

Szalonta (XV. k.) biharvármegyei nagyközség várkastélyában (Csonka-torony) 1899. elhelyezték s aug. 27. ünnepélyesen megnyitották az Arany-ereklyemuzeumot. L. *Arany-ereklyék*.

Szalontai kukoricza, l. *Lófogu kukorica*.

Szalpák (állat), l. *Salpák* (XV. k.).

Szamabor, bosnyák vár, l. *Gorozda*.

Szamanlü-Dagh, l. *Arganthonion* (II. k.).

Szamannud, kerületi főhely Gharbieh (Mudirich) egyiptomi tartományban, a Nilus Damietteága és a tanta-damiette-i vasúti vonal mellett, (1882) 11,550 lak., agyagáru-gyártással, nagy vásárral. Közelében vannak a régi *Iseumnak* romjai, ahol egy hires Isis-templom volt.

Szamao (Szamoa, Szamu), a németalföldi-indiai Kis-Szunda-szigetek egyike, Timortól délnyugatra, amelytől a Sz.-szoros választja el, 420 km² területtel és 2—3000 lak., vulkánikus eredetü meleg forrásokkal, rizs-, gyapot-, viasz- és trepangtermeléssel.

Szamara, orosz kormányzóság, (1897) 2.763,478 lak. — *Sz., város*, ugyanakkor 91,672 lak.

Szamárkáka (növ.), l. *Árvakáka* (II. k.).

Szamarkand, orosz kormányzóság, (1897) 857,847 lak. — *Sz., város*, ugyanakkor 54,900 lak.

Szamárkóró (növ.), l. *Gerlicetövis* (VII. k.) és *Ördögszekér* (XIII. k.).

Szamárünnep (festum asinorum), egyes, különösen francia templomokban a középkorban szokásos néptünnep. A szerint, amint Krisztus bevonulását Jeruzsálembe vagy a szent család futását a szamáron jelképezte vagy Balaam szamarára vonatkozott stb., különbözőképen és különböző időben folyt le. Igy Rouenben karácsonykor, Beauvaisban jan. 14., Sensben újévkor, Madridban jan. 17. és virágvasárnapon tartották meg. Az egyház kezdettől fogva azon volt, hogy a Sz.-et eltörölje, de hiába. Fenmaradt egész a XV. sz.-ig, amidőn Clemangis Miklós irata De novis celebritatibus non instituendis és különösen a baseli zsinat annak teljesen véget vetett. V. ö. *Wetzer-Welte*, Kirchenlexikon (IV. k. 1403—8. old.). Z—R.

Szambhar, nagy sóstó Dsaipur és Dsodpur brit-indiai hűbéres államok Radsputana tartományában. 1870. a Didvana, Pacopadra és Phalodi nevü kis tavakkal együtt bérbe vette az angol kormány, mely a sóstermelésnél több mint 420,000 munkást alkalmaz és belőle majdnem 747,000 font sterling tiszta jövedelemre tesz szert.

Szamfara, Szokoto afrikai birodalom hűbéres állama a Szudánban, több népből álló vegyes lakossággal, mely földmivelésen kivül különösen szövéssel, festéssel, bőrmunkával és lótenyésztéssel foglalkozik. Főhelye *Kaura*.

Számfeletti biró, l. *Királyi kuria* (X. k.).

Számjelzés vagy *hangzatjelzés*, l. *Generálbasszus*.

Számlakivonat, a kereskedelmi könyvvitelben a főkönyvből vagy folyószámla-könyvből lemásolt számla.

Szamoa-szigetek (XV. k.). Malietoa Loupepa király 1898 aug. 22. halála után a trónt hárman — az elhalt király 16 éves és az angol misszió iskolájába járó Tanu, a minden befolyás nélkül való Tamazeze és az addig a Marshall-szigeteken internált, energikus Mataafa — követelték. A számoaiak túlnyomó többsége Mataafát, egy jelentéktelen kisebbség pedig Malietoa Tanut választotta meg királynak. Chambers amerikai főbiró az amerikai s az angol konzullal, valamint az Apia előtt horgonyzó angol hadihajó parancsnokával együtt Tanu pártjára állott s Rose német konzul tiltakozása ellenére Mataafa megválasztását érvénytelennek nyilvánította. Ennek az volt a következménye, hogy Apiában véres harc támadt a Mataafa-párt és Tanu hivei között, melynek során ez utóbbiak az Apia kikötőjében levő angol hadihajóra menekültek. A három érdekelt hatalom képviselői erre proklamációt bocsátottak ki, melyben Mataafát ideiglenesen elismerték uralkodó törzsfőnöknek. Minthogy azonban a voltaképen Tanu pártján levő angol és amerikai konzul ellenséges magaviseletet tanusítottak a Mataafa-párti Raffellel, Apia város önválasztott fejével szemben, 1899 márc. 13. az angolok és amerikaiak Mataafa ideiglenes kormányát elűzték székhelyéről, Mulinu félszigetről és a Tanu-párt harcosaival együtt megszállották Apia kikötőjét, Tanut pedig márc. 23. királynak proklamálták. Márc. 15-től kezdve pedig az amerikai s a két angol hadihajó (a német konzul tiltakozása dacára) nyolc napon át bombázta az Apia környékén levő, ellenséges falvakat. Ennek a háborus állapotnak a hadihajók parancsnokainak s a konzuloknak visszahivása vetett véget. Németország indítványára a három érdekelt hatalom bizottságot nevezett ki, mely 1899 máj. Szamoába ment, hogy a helyszinén megvizsgálja a viszonyokat. A bizottság a királyi hatalom eltörlése és egy kormányzó kinevezése mellett nyilatkozott; erre azonban nem került, mert 1899 őszén (nov.) Anglia Németországgal szerződést kötött, mely szerint a szigetcsoport két legnagyobb szigete Németországé lesz; a többi sziget az Egyesült-Államoké marad. Ennek fejében a németek a Salamon-szigeteket engedték

át az angoloknak és Nyugat-Afrikában nehány kisebb engedményt tettek nekik. Shoemaker M., Islands of the Southern Sea (London 1898).

Szamori országa, l. *Vasszulu* (XVI. k.).

Szamosi *János* 1898 nov. 9. óta az erdélyi muzeum-egylet királyilag megerősített alelnöke.

Számosz (XV. k.). 1894 dec. az albán származású és európai műveltségű *Berovics* György lett Sz. kormányzója. Az iskolákat javította, az adók és vámok körüli visszaéléseket lehetőleg megszüntette és az igazságszolgáltatást javította. 1896 jun. Kréta főkormányzójává nevezték ki. Utóda Sztefanoki Muzurusz bej lett, kinek helyébe 1899 ápr. a szultán *Costaki Vayanni* effendit (szül. 1846.) nevezte ki.

Szamszun Dagh, l. *Mikale* (XII. k.).

Száműzés, az országból való kiutasítás. Az ókori államok különösen, de később is a Sz.-t mint büntetést saját állampolgáraik ellen is alkalmazták. A rómaiaknál a Sz. mint a szabadságvesztésbüntetésnek legrégibb formája a polgári jognak elvesztét, a polgári halált jelentette, az aquae et ignis interdictio alakjában. Jelenleg annak helyes felismerésével, hogy saját honpolgárainak Sz.-e v. végrehajthatatlan, mert a külföld a kitiltást elismerni nem tartozik, v. a bűntettesek kölcsönös kicserélésére vezetne, Sz.-nek mint a birói ítéletben kiszabott mellékbüntetésnek csak külföldi bűntettesekkel szemben van helye. A büntetőtörvénykönyv a Sz.-t kiutasításnak nevezi s az idevágó eljárást az 1880. 2106. igazságügyminiszteri rendelet szabályozza. A csavargás s koldulás miatt elitélt külföldiek a kihágási büntetőtörvény 69. §-a szerint közigazgatási úton is kiutasíthatók az országból. L. *Exsilium* (VI. k.), *Kitiltás* (X. k.) és *Proscriptio* (XIV. k.). v.

Számvevőségek, a számviteli teendők teljesítésére és a számellenőrzés gyakorlására rendelt hivatalok. Az állami számvitelről szóló 1897. XX. t.-c. szerint a miniszterek külön számvevőséggel rendelkeznek, kivéve a király személye körüli és a horvát-szlavon-dalmátországi minisztert, kiknek számvevőségi teendőit a pénzügyminiszter számvevősége teljesíti. Az állami vagyon és jövedelmek kezelésének igazgatásával megbizott, valamint az utalványozási joggal felruházott hatóságok mellett szintén Sz. működnek. A közigazgatási segédszolgálat tekintetében a miniszteri Sz. az illető minisztériumoknak, a többi Sz. az igazgató hatóságoknak vannak alárendelve, ellenben ugy az előzetes, mint az utólagos számviteli ellenőrzés tekintetében önállóan működnek és e működésükért csak a miniszternek felelősek. Személyes ügyeikre nézve a Sz. az illető miniszterek közvetlen rendelkezése alá vannak helyezve, amennyiben a miniszteri számvevőség élén egy igazgató áll, ki személyes ügyeire nézve a miniszternek közvetlenül van alárendelve, s kinek előterjesztéseire a többi számvevőségi közegek személyes ügyeiben is közvetetlenül a miniszter határoz.

A miniszteri Sz. a szükségnek megfelelő számu osztályokban működnek, két vagy több osztály egy számvevőségi csoportot alkot. A számvevőségi csoportoknak, valamint az utalványozó hatóságok mellé rendelt Sz.-nek élén számvevőségi főnökök, az osztályok élén osztályvezetők (számtanácsosok) állanak. A Sz. többi személyzete számvizsgálókból, számellenőrökből, számtisztekből és számgyakornokokból áll.

A vármegyei törvényhatóságoknál a számvevőségi teendőket a vármegyék központi tisztviselői közé tartozó *főszámvevők* és esetleg *alszámvevők* látják el, kiknek hatáskörét a vármegyék háztartásáról szóló 1883. XV. t.-c. keretében belügyminiszteri jóváhagyás mellett maguk a vármegyék állapitják meg. Számvevőket a városi törvényhatóságok is szervezhetnek a belügyminiszter által helybenhagyandó szabályrendelettel. Ugy a városi — Budapest kivételével — mint a vármegyei számvevőket a főispán élethossziglan nevezi ki. Budapest székes főváros főszámvevőjét a városi törvényhatósági bizottság választja (1872. XXXVI. t.-c.). A főszámvevő, mint a törvényhatóság ellenőre, a székesfővárosi tanácsnak nem alá, hanem mellé van rendelve. Rendezett tanácsu városokban a számvevő az előljáróság tagja. KLIMES GYULA.

Számvevőszék, általában az a hatóság, mely az egész államháztartás fölött a legfőbb ellenőrzést gyakorolni hivatva van. Lényeges kelléke, mely azonban nem minden államban van meg, az, hogy a kormánytól, melynek gazdálkodását ellenőrzi, független legyen. Az ilyen független Sz.-et sokan joggal számitják az alkotmánybiztositékok közé. Vannak államok, p. Olaszország, Belgium, melyekben a Sz. előzetes ellenőrzést gyakorol a kormány vagyonkezelési tényei fölött, a legtöbb államban azonban a Sz. által gyakorolt ellenőrzés utólagos (nálunk is). Egyes államokban a Sz. közvetlenül a fejedelemnek van alárendelve, más államokban a Sz. a nemzet képviseletének őrszeme és ellenőrző közege. Ehhez képest jelentéseit is hol a fejedelemnek teszi meg, hol az országgyüléshez intézi azokat, mely felettük határoz.

Szászországban 1707, Poroszországban 1717 óta van Sz. (Oberrechnungskammer), mely utóbbi közvetlenül a királynak van alárendelve és 1871 óta mint *német birodalmi Sz.* (Rechnungshof) a német szövetséges állam egész háztartása fölött gyakorolja az ellenőrzést. Bajorországban és Württembergben a legfőbb ellenőrző hatóság a pénzügyminisztérium alatt áll. Franciaországban és Belgiumban a *Cour des comptes* van hivatva a legfőbb számellenőrzés gyakorlására. Tagjait Franciaországban a köztársaság elnöke élethossziglan nevezi ki, Belgiumban a képviselőház hat évre választja őket. Az olasz *Corte dei conti* tagjait a király nevezi ki, állásuktól azonban csak a kamara hozzájárulásával mozdithatók el. Angliában *Exchequer and audit officenek* nevezik a legfőbb ellenőrző közeget. Az osztrák Sz. 1866 óta áll fenn és közvetlenül a fejedelemnek van alárendelve.

A Magyarország és Ausztria közötti közös ügyek háztartásának ellenőrzésére a *közös Sz.* van hivatva, amely az 1867 dec. 21. kelt legfelsőbb elhatározással állittatott fel. Hazánk Sz.-ét l. *Állami számvevőszék* (I. k.). KLIMES GYULA.

Számvitel (XV. k.), tág értelemben valamely vagyonnak és e vagyon változásainak mennyi-

ségileg és minőségileg minden irányban való rendszeres nyilvántartása akként, hogy ugy a gazdaság viteléhez, mint a gazdálkodás ellenőrzéséhez szükséges számszerű adatok állandóan rendelkezésre álljanak. A szűkebb értelemben vett Sz. csupán a gazdálkodás támogatására szolgáló számszerű feljegyzések összessége.

A Sz.-i rendszernek a kezelés alatt álló vagyon természetéhez kell alkalmazkodnia, minélfogva a Sz.-i feljegyzések berendezése, tartalma és terjedelme igen különböző lehet. Általában megkülönböztetünk *hatósági* és *üzleti* Sz.-i rendszert. A hatósági Sz. körében kiválik az *állami* Sz. rendszere, szemben az *önkormányzati testek* Sz.-ével. Az állami Sz. törvényes rendezéséhez alkotmányunk visszaállítása után sürgősen hozzáfogott a törvényhozás, s e rendezés alapkövét 1870. az állami számvevőszék felállításával vetette meg. Ugyanazon évi XVIII. t.-c. 27. §-ában az állami számvevőszéknek kötelességévé tette, hogy «saját ügykezelésének», «az állam összes Sz.-i rendszerének» és «az állami adósságok ellenőrzésének» szabályozásáról az országgyűlés elé törvényjavaslatot terjeszszen. Az állami számvevőszék a törvényjavaslatot 1873. elkészítette ugyan, ez a javaslat azonban a kormány többszöri változása folytán nem került az országgyűlés elé. Addig is részint általános Sz.-i alapelvek szerint, részint a változó viszonyokhoz képest fejlődött igényeknek megfelelően az állami számvevőszék és a kormány egyetértésével hozott kormányrendeletek, egyes, speciális törvények és országos határozatok szabályozzák az állami Sz.-t. Az országos határozatokban különböző időben kifejezett Sz.-i elveket és szabályokat megújítja s újakkal kiegészíti a zárszámadás jövő berendezése tárgyában 1887—89. működött szaktanácskozmány előterjesztése alapján a képviselőháznak 1889 nov. 5. 2864—2866. és a főrendiháznak hozzájárulása után, ugyanazon évi nov. 18-án 2922. jegyzőkönyvi száma alatt létrejött országos határozat. Ezen országos határozat rendelkezéseit l. *Zárszámadás*.

Az állami számvevőszék belszervezetéről, ügykezeléséről s az állami adósságok ellenőrzésére vonatkozó hatásköréről megalkottatott az 1880. LXVI. t.-c., az «állami Sz.»-ről szóló törvényjavaslat azonban, tekintettel a közigazgatás és Sz. terén időközben életbeléptetett reformokra is, az állami számvevőszék által 1880., 1893. és 1896. ismételten átdolgoztatván, csak az 1897. XX. t.-c. által emelkedett törvényerőre. E törvény külön fejezetek alatt tárgyalja az állami költségvetést (előirányzat, költségvetési törvény, a költségvetési törvény végrehajtása, a költségvetési törvény végrehajtásából folyó vagyonkezelési szabályok), a pénztárak és anyagkezelő hivatalok szolgálatát, a számvevőségek szolgálatát, az állami adósságok kezelését és a számadási perrendtartást. Lényeges újítás benne többek közt az, hogy a számvevőségeket a vezénylő és igazgató hatóságokkal szemben függetlenebb állásba helyezte (l. *Számvevőségek)* s hogy a felelős számadóknak jogot nyujt arra, hogy az elmaraszta lo közigazgatási végzések ellen a rendes perútra léphessenek. Az önkormányzati testek (megyei és városi törvényhatóságok és közegek) Sz.-ét az 1872. XXXVI., 1883. XV., valamint 1886. XXI. és XXII. t.-cikkek keretében a belügyminiszter által kiadott szabályzat és a belügyminiszter jóváhagyása mellett kibocsátott törvényhatósági szabályrendeletek szabályozzák. A vármegyei pénzkezelést és Sz.-t illetőleg a belügyminiszternek 1883 jul. 14-én 37.169. sz. a. kelt körrendeletével kiadott «szabályzat» irányadó. A belső berendezés szempontjából megkülönböztetünk *egyszeri* v. *kincstári* és *kettős* v. *kereskedelmi* Sz.-t. Az egyszeri Sz.-ben minden egyes gazdasági esemény egyetlen tétel alatt csak mint a gazdálkodó alanynak követelése (bevétele) v. tartozása (kiadása) jegyeztetik fel, mig ellenben a kettős Sz. az egyes gazdasági eseményeket: ha bevételek, az értük teljesítendő szolgáltatás, ha pedig kiadások, az értük követelhető viszontszolgáltatás szempontjából is, tehát esetről-esetre kettős oldalról teszi feljegyzés tárgyává. Az államháztartás körében túlnyomólag az egyszeri Sz. nyer alkalmazást, honnan kincstárinak is nevezik, mindazonáltal vannak számadási ágak, melyeknél a könyvelés a kettős rendszeren alapszik. Ezen számadási ágakat az 1897. XX. t.-c. 76. §-a értelmében a részletes utasítások határozzák meg. Az állami főkönyvet az állami számvevőszék szintén a kettős rendszer mellett vezeti (1880. LXVI. t.-c. 12. §).

A kettős Sz.-nél a kettős (üzleti) könyvvitel elvei érvényesülvén, erre nézve l. *Könyvvitel.*

Irodalom. Lehrbuch der Compatibilitäts-Wissenschaft von Josef Szarka, Professor an der Hochschule in Pest, Bécs 1822, pályanyertes munka, az első e nemben az osztrák-magyar monárkiában; Kastowski János, az államszámvitel tan kézikönyve, Budapest 1880; Csikvári Jákó, Vasúti Sz., u. o. 1887; Az államgazdasági számtartás rendszere, irta Bochkor Károly egyetemi tanár, u. o. 1895; Magyar államszámviteltan az élő gyakorlatból, irta Molnár István, 2 köt., u. o. 1897; A magyar államszámviteltan kézikönyve kérdésekben és feleletekben, irta Paulovits Márton, Szeged 1897; Falussy Gusztáv, Az állami Sz.-ről szóló 1897. XX. t.-c., annak története, indokolása és végrehajtási utasítása, Budapest 1898. KLIMES GYULA.

Szana *Tamás* újabb művei: *A sajtó felszabadulása* (Budapest 1898); *Jankó János élete és munkái* (u. o. 1898); *Markó Károly és a tájfestészet* (u. o. 1899); *Egy amateur naplójából* (u. o. 1899).

Szandrik, ezüstárugyár Bars vármegye Alsó-Hámor községben, hazánk egyedüli ilynemü vállalata. Alapitotta *Berks* Róbert lovag 1895. Jelenleg 11 hivatalnokkal és 198 munkással működik. Több részből áll, melyek legfontosabbja és legszebbike a nagy gépcsarnok, hossza 48, szélessége 24 m. Az öntöde egészen külön osztályt alkot. Körülötte munkásházak épültek. Van kaszinója tisztek és külön a munkások számára, posta-, táviróhivatala és postatakarékpénztára.

Szangezur, kerület Jelizavetpol orosz-kaukáziai kormányzóságban, 7561 km² ter. és (1870) 88,685 lak., sok hegygyel, alig kiaknázott rézbányákkal, kitünő legelőkkel. Fővárosa *Girjusi*, 2570 lak., élénk kereskedelemmel.

Szankhja (Sankhya), a legrégibb ind bölcsészeti rendszerek egyike, mely régibb mint a buddhizmus. Gautama Buddha számos tant vett át belőle. A Sz. filozofia régiségének egyik nyomós bizonyítéka, hogy a buddhizmus alapitójának szülővárosa *Kapila-vasztu* (Kapila lakása) a

Sz. bölcsészet feltalálójától, a félig mesés Kapilától nyerte nevét. A Sz. elnevezés szánszkritül a. m. szám vagy átvitt értelemben megkülönböztetés, onnan ered, hogy ez a bölcsészeti rendszer igen nagy fontosságot tulajdonít a számoknak s a 25 principium fölsorolása egyik legfőbb kötelessége a Sz. bölcsészet magyarázóinak. Egészen racionalisztikus alapon nyugszik, mely tudni sem akar az istenségről s igy méltán megilleti azt az ateista elnevezés. A mindenség a Sz. szerint nem egy teremtő műve, hanem egy ősanyag, az u. n. *prakriti* kifolyása, mely mint Anaximander görög filozofus végtelen ősanyaga az u. n. ἄπειρον szerepel. Három tulajdonság (guna) egyensúlyának megzavarása oka a teremtésnek. Ezek a *szattva* a. m. jóság, *radsasz* a. m. szenvedély, *tamasz* a. m. sötétség. Igazában ezek nem annyira tulajdonságai, mint inkább elemei az ősanyagnak. Etimologikus értelmök nem fejezi ki tulajdonságaikat. Ha egyik vagy másik e három guna közül túlsúlyra jut, beáll az evolució (szánszkrit nyelven szristi, szamcsara), mely befejeződvén, a létezés (szthiti) korszaka következik. Ebben a korszakban alkotja a teremtő erő az embereket és más földi lényeket. A létezés korszaka azonban nem állandó, mert a három guna egyensúly felé törekedve, lassanlassan újra az ősanyagba olvasztja bele az egyes létrejött egyedeket, ez az u. n. *mahá pralaja* a. m. a nagy megsemmisités. Ha az egyensúly helyreáll, az ősanyag olyan lesz, mint volt a teremtés előtt, mignem a három guna megzavart egyensúlya egy újabb teremtést idéz elő. A három guna játéka, mely olyanforma mint az egymást követő dagály és apály, a világot újra meg újra létrehozza és megsemmisíti. A Sz. tan, mint a buddhizmus csupa nyomorúságnak és szenvedésnek tartja az ember földi életét. Legfőbb célja ezért minden embernek a dolgok lényegének megismerése, megkülönböztetése, miáltal a lélek szabaddá lesz s földi békóitól megszabadulva öntudatlan állapotba jut. Ez a Sz. filozofia nirvánája.

Irodalom. Colebrooke, On the philosophy of the Hindus miscellanous essays, London 1873; Bhandarkar, The Sankhya Philosophy, Bombay 1871; Cowell és Gough, The Sarvadarśana-samgraha, or review of the different systems of Hindu-philosophy (Trübner Oriental Series), London 1882; Garbe R., Der Mondschein der Sâmkhya-Wahrheit, Vâcaspatimiçra's Sâmkhya-tattva kaumudî in deutscher Übersetzung, München 1892; Deussen, Allgemeine Geschichte der Philosophie, Lipcse 1894; Garbe R., Die Sâmkhya-Philosophie, eine Darstellung des indischen Rationalismus, u. o. 1894. KÉGL.

Szanmun-öböl, a kelet-khinai tenger nagy öble Csekiang khinai tartomány partján, sok apró szigettel és széles bemélyedésekkel. Északi bejárata előtt van Nieutcusan-sziget, melyet keskeny csatorna választ el Seipu kikötőtől. 1899 elején az olasz kormány Anglia támogatásával azt követelte Khinától, hogy ezt az öblöt engedje át neki hajóállomásul, de követelését visszautasították.

Szantipur, város Bengália brit-indiai tartomány Nadiga kerületében, (1891) 30,437 lakossal (21,197 hindu, 9231 mohammedán), nagy gyapotgyártással, fürdőkkel, Krisna tiszteletére rendezett háromnapos ünneppel, melyen 25,000 zarándok szokott részt venni.

Szántó, 1. *Lajos*, 1848—49. honvédhuszár százados, szül. Csik-Szent-Imrén 1815 jul. 16., megh. Szombatfalván (Udvarhely) 1883 nov. 11. Katonai kiképeztetését a kézdi-vásárhelyi katonai iskolában nyerte. 1847. cs. kir. hadnagy, 1848. pedig a 11-ik honvédhuszár ezredbe lépett, ahol három őszi és téli táborozás alatt a «Gidófalvi» székely lovas-századot vezette; 1849 febr. Bem apó ajánlatára a magyar minisztérium által századossá neveztetett s a besztercei táborba előbb Dobay József, később Kálnoki Sándor alezredesek mellett volt. Részt vett a brassói és szebeni ütközeteknél s ugyanekkor ezen év husvét napjától mint térparancsnok tevékeny részt vett Besztercén Urban visszaverésénél. A dévai fegyverletétel után a nagyszebeni kolostor-börtönbe s onnan Komáromba vitetett. Bajtársaival együtt kötél általi halálra itélték, amit azonban a későbbi amnesztia öt évi várfogságra változtatott. Innen 1854 jul. 19. szabadon bocsátották.

2. *Sz. Mihály*, igazságügyi miniszteri tanácsos, szül. Pakson (Tolna) 1847. Középiskolai tanulmányait Kalocsán, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Ezután ügyvédi, később közjegyzői irodában, majd pedig a budapesti kir. itélőtáblánál és a budapesti kir. törvényszéknél mint jegyző, illetőleg mint vizsgálóbiró működött. Mint törvényszéki jegyző került az igazságügyminisztériumba és ott mint alügyész, titkár, osztálytanácsos és 1895 óta mint miniszteri tanácsos és az I. A) osztály főnöke működik. Számos törvényjavaslat felett tartott tanácskozmányokban mint a miniszter kiküldötte vett részt. A gyakorlati birói vizsgáló bizottság tagja, az orosz szt.-Anna-rend lovagja. Műve: *Nemzetközi magánjog*, melyet a m. tud. akadémia 1892. a Sztrokay-pályadíjjal tüntetett ki. v.

Szápáry-család, 1. *Sz. Géza* gróf, főudvarmester, megh. Budapesten 1898 ápr. 5.

2. *Sz. Gyula* gróf, az 1897. egybehivott katolikus autonómiai kongresszus elnöke, valamint elnöke a kongresszus által kiküldött 27 tagu bizottságnak. Az 1899—1900. Bécsben ülésezett delegációnak is elnöke volt.

3. *Sz. László* gróf, fiumei kormányzó, *Sz. Géza* gróf legidősebb fia, szül. Perkátán 1864 máj. 16. A jogot a budapesti egyetemen végezte, hol jogi doktori diplomát nyert. Miután Bécsben letette a diplomáciai vizsgát, egy ideig Londonban mint követségi attaché működött. 1892. a lovrini kerület szabadelvü programmal képviselőnek választotta. Az 1893—94. évi egyházpolitikai viták alatt kilépett a szabadelvü pártból, de később ismét hozzácsatlakozott. 1896. a muraszombati kerület szabadelvüpárti képviselője lett. 1897 nov. 23. a király fiumei kormányzónak nevezte ki s egyúttal ráruházta a fiumei tengerészeti hatóság elnökségét. 1898 dec. 25. a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta. A főrendiház tagja.

4. *Sz. Lőrinc*, *Sz. Gyula* gróf fia, szül. 1866 jul. 10., követségi titkár az olasz királyi udvar melletti cs. és kir. osztrák-magyar nagykövetségnél, 1898. megkapta a cs. és kir. kamarási méltóságot.

5. *Sz. Pál*, *Sz. Géza* gróf fia, szül. 1873 ápr. 1., örökös jogu tagja a főrendiháznak 1899 nov. 27. óta. 1898 juliusban nőül vette Przezdziecka Mária Lujza grófnőt Varsóban.

Szaplonca vára. A mai Pozsega vármegyében Daruvártól északkeletre állott. Előbb a Tibold nemzetség birta, de 1316 körül hűtlenség miatt elvesztette. 1359—1408. a Kapi Pohároš-család, azután Czilley Borbála királyné, 1424-82. a Garay, végül a lendvai Bánfy-család birta. Romjait ma *Sztupcanicá*-nak hivják. V. ö. *Csánki*, Körös vármegye (48). KAR.

Szappanberzseny (növ.), l. *Szappanfa* (XV. k.).

Szappancser (növ., *Inga* Willd.), az érzőkefélék nagy cserjéjének v. 15—20 m. magas fája, mintegy 140 fajjal Amerika meleg tartományaiban, különösen Braziliában meg Gujanában. Levele szárnyalt, 2—5 vagy 6 pár széles levélkével; levélnyele gyakran zászlós vagy levelnemtlen széles; virága fehér vagy sárga, fürtös v. csaknem gömbforma, hüvelye lapos vagy kerekded, a széle megvastagodott, magva többnyire fehéres pépben van. Az *I. vera* Willd. vagy *Mimosa Inga* L. 6·5 m. magas fa, levelkéje 4—5 pár. Jamaikán és Trinidadon gyakori. Gyümölcse több mint 15 cm. hosszu, görbült, édes bele meghajtó; ugy használják mint nálunk a mannát. Más fajokéval együtt eszik. Fáját *kubai grenadilla* vagy *kókuszfa* néven árulják. Az *I. spectabilis* Willd. Panamának nagy és szép fája, több mint 6 dm. hosszu gyümölcséért Granadában termesztik. Az *I. Marthae* Spr. a nyugatindiai szigeteken meg Chile északi részén terem. Gyümölcsében sok a csersav, s *algarobilla* néven mint festő- és cserzőszert Európában is árulják. Tannintartalma 70%. Az *I. adstringens*-nek (Mart.) kérgét is használják erre a célra. Az *I. biglobosa* Willd. *(Parkia Africana* R. Br., *durafa)* magva, Afrikának meleg vidékein, lisztes, keserü, de nem kellemetlen izü, *szudáni kávé* néven a négereknek nevezetes tápláléka. Megpörkölik és szétdörzsölik s a morzsáját csokoládéformára lepénynyé alakitják. Az éretlen, foghagymaszagu magvát, valamint a levelet is nyersen s főtten eszik s állitólag a poshadó viznek a rossz szagát is eloszlatja. Az *I. Saponaria* Willd. Kelet-India meg a Molukkok cserjéje, kérge szaponin-tartalmu, mosnak vele. BORB.

Szappangyökér, a *Saponaria* officinalisnak (l. *Szappanfű*, XV. k.) a gyökere. A főgyökér a legértékesebb, de a kereskedésben mellékgyökerei is sokszor hozzá vannak keverve. A gyökér különböző hosszu, 4—8 mm. vastag, kivül vörösbarna, hosszantráncos, sima törésü, szagtalan, kezdetben édeskeserü, azután maradandó karcoló izt kelt. Átmetszetén kéregállománya fehér, befelé sötétebb, faállománya halvány citromsárga, velő és velőssugár nélkül. A mellékgyökerek kivül átellenes csomókkal ellátottak, középen velősek vagy üregesek. Tartalmaz szaponint 4—5%-ban, innen van karcoló ize s vizes főzete ezért habzik, növényi nyálkát 33% és oxálsavas meszet. Némely gyógyszerkönyvben hivatalos, nálunk a szenega és quillaja kiszoritották az orvosi gyakorlatból, s csupán mint házi szer nyer alkalmazást köptető gyanánt, főleg azonban az iparban és háztartásban használják szövetek tisztitására. A *S. levantica* 1—2 cm. hosszu és 2—4 cm. széles, ferdén metszett könnyü koronyokban jön kereskedésbe, többnyire parájától megfosztva. VÁM.

Szappanliszt (szappanpor, mosópor, szappankivonat), teljesen megszáritott, porrá zuzott és finomra szitált szappan. Magában és sziksóval vegyest ruhamosásra használják. Gyakran, hogy a közönség ezen közönséges szappan árát jobban megfizesse, mindenféle hangzatos néven s csodahatások igérése mellett, mosószernek ajánlják.

Szapudi, sziget-csoport a Jávához tartozó Madura szigettől K-re, 138 km² ter. és (1892) 47,389 lak., csekély iparral, de nagy hajózással és különösen házi állatokban való kiviteli kereskedelemmel.

Szaraczén, l. *Szerecsen* (Mesztegnyei, XV. k.).

Szaratov, orosz kormányzóság, (1897) 2.419,884 lak. — *Sz., város*, ugyanakkor 137,109 lak.

Száraz előkészités (bány.), a bányában termelt hasznos ásványoknak durván összezúzása és kézzel kiválogatása az előkészitésnek ama része, mely viz nélkül szárazon történik. L. *Előkészitő eljárás* (VI. k.).

Száraz galvánoszlop, l. *Zamboni-féle oszlop* (XVI. k.).

Száraz jelkaró, a hajózási pécék egyik fajtája. Minden bokréta vagy kötés nélküli s legfeljebb száraz ágakkal láthatóbbá tett karó, mely a sekélyes mederbe letüzve azt jelzi, hogy a vizen alámenve, tőle jobbra s fölfelé menve, tőle balra található a jobbik meder. Ennek ellenkezője a *fejes* vagy *kontyos jelkaró*, mely éppen ellenkező értelmü figyelmeztetést ad.

Szárazság, l. *Aszály* (II. k.).

Száraz szabályozó, l. *Gáznyomás-szabályozók* (VII. k.).

Szárcsontok, a sipcsont- és szárkapocs.

Szardonix (ásv.), l. *Achát* (I. k.).

Szárd vára, eredeti neve a tornavármegyei *Szádvár*-nak, melyet Patóczy Zsófia, Bebek György neje 1567. oly hősiesen védett a királypártiak ellen. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földr. (I. 236.). KAR.

Szargasszó-hal, l. *Antennarius.*

Szárnyrúd (ném. Leesegelspiere; ol. bastoni; ang. studdingsail-booms), a vitorlafák meghosszabitására szolgáló rudak, melyekkel a szárnyvitorlák alsó végszarvait tárják ki, mig a szárnyvitorlák felső szegélyezőit egy póznaalaku rúdra, a *szárnyvitorlafára* öltik egyszerü zsineg segélyével. F—Y.

Szarpa, a Volga jobbparti mellékfolyója Asztrahán orosz kormányzóságban. Szaraptánál ömlik a Volgába.

Szárrendszer (növ.), a szár elágazása, l. *Elágazás* (V. k.).

Szár-Somlyó, a baranyavármegyei Nagy-Harsány felett emelkedő hegy régi magyar neve s igy hivták a XIII. sz.-ban e hegyen épült várat is.

Szarvas, nagyközség (XV. k.), a mezőtúr—szarvasi vasútvonal kiterjesztetett Szarvastól folytatólag Mezőhegyesig, békés-csanádi helyi érdekü vasút cimen, állami müút épült Szarvastól Csabáig, felállittatott 4 községi kisdedóvó intézet, 3 községi tanyai iskola, nyári szinház épült, gazdasági tekintetben a mezőhegyesi tájfajta lótenyésztést vette gyakorlatba.

Szarvas *Gábor* mellszobrát 1899 jul. 2. leplezték le Budapesten (Széchenyi István gróf szobra

mögött). Mintázta *Jankovics* Gyula. Szülőföldén Adán is emeltek neki szobrot, melyet szintén Jankovics készített. Leleplezték 1898 jun. 19. V. ö. *Simonyi* Zsigmond, Sz. emlékezete (Akad. emlékbeszéd, megjelent a Magyar Nyelvőrben 1897).

Szarvascímer, így nevezik a falkavadászatnál elfogott szarvasnak levágott és zöld galylyal feldíszített jobb első lábát, melyet tisztelet jelétül nyujtanak át a vadásznak.

Szasszafrász-olaj, a *Sassafras officinalis* Nees. fájából, héjából és gyökeréből vizgőzzel lepárolt illanó olaj. 100 kg. nyers anyag 1—7·5 kg. olajat ad. Szintelen, szaga az édes köményre emlékeztet, fajsúlya 1·075, megismert alkotó részei: szafról és engenól. Szappanok szagosítására nagyon használják. L. *Sassafras* (XIV. k.).

Szász, 1. *Béla*, megh. Kolozsváron 1898 jul. 7. 2. *Sz. Domokos* megh. Kolozsváron 1899 jan. 8. 3. *Sz. Károly*, ref. püspököt, 1898. a m. tud. akadémia I. oszt. elnökévé, 1899 máj. 5. pedig tiszteleti tagjává választották. A Kisfaludy-társaságnál viselt alelnöki tisztéről 1900 febr. 14. lemondott. Újabban megjelent tőle: Dante Alighieri: A paradicsom (Budapest 1899).

4. *Sz. Károly*, az előbbinek fia, újabb műve: *Balogh hadnagy története* (elbeszélés, Bpest 1899).

Szász-Keresztur, l. *Keresztur*.

Szász királyság (XV. k.). 1896. márc. 28. új választási törvény lépett életbe, amely az egyesek által fizetett egyenes állami adók nagysága alapján három osztályba sorozza a szász országgyülés második kamarájának választóit. A választás az új törvény alapján közvetett, amennyiben a régihez képest fölemelt cenzus alapján kerületenként kiszemelt ősválasztók nem maguk, hanem csak közvetve, az általuk szintén kerületenkint megállapított választó-férfiak útján választják meg képviselőiket. A szociáldemokrácia megtörésére irányuló új törvény szerint az első választás 1897. folyt le. A lakosság 1898 ápr. 23. fényes ünnepekkel ülte meg Albert király 70-ik születésnapját, amelylyel 25 éves uralkodói jubileuma volt egybekötve. Legújabban erős konzervativ áramlat mutatkozik, mely abban is érvényesült, hogy 1898 nyarán a szász országgyülésen az egyesületi törvény tárgyalásánál a politikai egyesületeknek egymással való szövetkezését ugyan megengedték, de a kiskoruaknak megtiltották a politikai gyüléseken való megjelenést.

Szász-Koburg-Gotha (XV. k.) trónörökösödési rendjének megállapításáról lásd *Alfréd* és *Connaught*.

Szász korona-rend, l. *Rutakorona-rend* (XIV. köt.).

Szászrégen, l. *Régen* (XIV. k.).

Szászsebes (XV. k.). A Sebesana hitelintézet és előlegező egyesületen kivül van még két pénzintézete, t. i. Sz.-i takarék- és előlegezési egyesület és Sz.-i takarékpénztár részvénytársaság; van továbbá a városban gőzfürész- és asztalgyár, gőzhajtásu timártelep, azonkivül Sz.-től 4 km.-nyi távolságra egy papirgyár (Péterfalván). A Sz.-i magyar kir. erdőhivatalhoz nagyobb havasi terület tartozik, melyen több nagyobb erdőház van és a Bisztrai-hegyen (1300 m.) levő házakat betegek is felkeresik.

Szász-Ujfalu, kisközség Nagy-Küküllő vármegye segesvári jár., (1891) 948 lak. 1856. jelentékeny bronzlelet: 10 tokos véső, 1 törpenge, 1 üstfül, 1 kalapács, 1 öntőminta, 1 öntőrög. 1861. újabb lelet s ekkor háromágu fujtatóforma bronzcső. 1868. hatcsillagu buzogány. V. ö. *Goos*, Chronik der archeol. Funde (41).

Szászváros (XV. k.). Görög kat. és görög keleti esperesség székhelye. Van itt kir. adóhivatal, kir. erdőgondnokság, m. kir. csendőrparancsnokság és pénzügyőri szakasz; van továbbá szász evang. és gör. keleti felsőbb népiskolája és kat. népiskolája, van két zászlóaljra kaszárnyája, iparvágánynyal ellátott kincstári faszéntermelő telepe, három olvasó-egyesülete (magyar, német és oláh), magyar dalosköre, német zeneegyesülete.

Szata vára, ma *Szottin* Szerém vármegyében a Duna mellett. A XV. sz. végén csere útján a kalocsai érsekségé lett. 1526. a török foglalta el. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. 276.).

Szathmáry *György* megh. Budapesten 1898 jan. 14. A magyar néptanítók 1899 aug. 21. a Kerepesi-úti temetőben síremléket állítottak neki.

Szatira (lat.), általában minden gúnyos tartalmu költemény, bármily műformában (p. szatirikus regény, dráma, eposz stb.); a szorosabb értelemben vett Sz. a költői életkép egy faja, melyet az elméletirók hol a tárgyi, hol az alanyi költészet körébe soroznak; az oly költeményeket nevezik igy, melyek társadalmi és közállapotokat rajzolnak kisszerü jelenségeikben és mellékes vonásokkal, főkép erkölcsi szempontból; az iró felfogása igy természetszerüleg gúnyos lesz. Annyiban szokták lirának venni a Sz.-t, mert ezt az alanyi hangulatot igen erősen érezteti. De a Sz. alapjában véve mégis inkább epikai költemény, mert tárgya a külső világ, azt ábrázolja a köznapi oldalairól, bár rendszerint nem valamely mese keretében, mint az eposz. A szintén apró vonásokkal rajzoló idilltől abban különbözik a Sz., hogy nem valamely alsóbb művelődési kör viszonyait festi, hanem azét, melyhez az iró tartozik. Amint e világot inkább kivánatosnak vagy visszataszítónak festi, a Sz. enyelgő (humoros) vagy feddő; amaz a horatiusi, ez a juvenalisi Sz., az vidám és kedves, ez komoly, szenvedélyes és megvető. A személyeskedő Sz. a *paskillus*. A Sz. neve állítólag a *satura* szótól ered, amely az ebédet a rómaiaknál is befejező mindenféle vegyes gyümölcsöt jelentett, ezt vonatkoztatták az ily vegyesnemü költeményre. A Sz. a római költészetben fejlett ki. Luciliustól számítják irodalmi kifejlődését; Horatius, Juvenalis és Persius voltak legkitünőbb képviselői. A modern népek közt a franciák a legelsők a Sz.-ban is, mint általán a gúnyban; kitünő szatirikusaik: Rabelais, Regnier, Boileau, Gilbert, Voltaire, Chenier J., Béranger stb.; a legnagyobb szatirikusok egyike a spanyol Cervantes. Angolok: Hall John, Pope, Swift, Churchill, Wolcott; az olaszoknál Ariosto, Alemanni, Salvator Rosa, Gorzi, Alfieri; a németeknél Jean Paul, Heine, Tieck, Platen, Hamerling stb. Nálunk is már a középkor végéről van Sz.-i maradvány: Apáti Ferenc feddő éneke. A XVI. sz.-ban egész özönével voltak Sz.-k az erőszakoskodó és versengő nagyok ellen, a papság ellen stb. A kuruc

költészet korában a német és labanc volt a politikai Sz. tárgya; később József császár ellen támadt sok Sz. Újabb költészetünkben Gvadányi (Peleskei nótárius), Székács, Petőfi, Arany, Gyulai voltak erős Sz.-irók, legújabban Kozma Andor tűnik fel Sz.-ival. N. L.

Szatmár (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 6491 km², lakóinak számát (1898) 357,600 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 törv.-hat. joggal felruházott város, 3 rend. tanácsu város, 15 nagy- és 287 kisközség. A szolgabirói járások száma 9, a körjegyzőségeké 82. Puszta, telep és major van 628. A vármegye (és a területén fekvő törv.-hat. joggal felruházott város) területén van 8 kórház 249 ágygyal; egész területén működik 79 orvos, 189 okl. bába és 33 gyógyszerész. Van 59·9 km. állami és 698·5 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 238·7 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 250·1 km., miből 60·8 km. állami vasút; vasúti állomások száma 45. Van 67 posta- és 38 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 11 bank, 12 takarékpénztár és 11 szövetkezet, összesen 3.135,200 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 559, köztük 1 hittani intézet, 4 gimnázium, 10 különféle szakiskola, 3 tanítóképzőintézet, 451 népiskola, 86 kisdedóvó és 4 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 53,367 tanuló látogatta. TH—V.

Szatmár-Németi (XV. k.). Feltünőbb emelkedés az ipar, kereskedelem s ezzel kapcsolatosan a vasút-hálózat terén mutatható ki. A kézmű-ipar tekintetében, ha az u. n. kisipar bizonyos esést is mutat, ennek ellenében a tőkével rendelkező nagyobb-ipar emelkedett föl; szembetünőleg: az asztalos ipar, mely ugy izléses, mint tartós kézi gyártmányu munkáival országos hirre tett szert és folyton emelkedőben van. Az ács-, kőmüves- és lakatos-iparágak a folyton tartó és emelkedőben levő épitkezések következtében szintén élénk lendületben vannak. A pénzpiac terén tapasztalható forgalmat mutatja, hogy a már régebben létező öt pénzintézet mellett két újabb, a «Szatmári gazdasági és iparbank» és a «Szatmár vármegyei takarékpénztár» alakult, melyeknek élénk forgalmi összeköttetései vannak; a gazdasági és iparbank tagjai és intéző egyénei is inkább az értelmesebb iparososztályból kerültek ki, mig a Szatmár vármegyei takarékpénztárban a vármegyei élet mozgékonyabb. A könyvnyomdák száma a Weinberger testvérek nyomdájával szaporodott, mely 1897-től Szatmár-Németi címmel egy újabb társadalmi hetilapot ad ki.

A gyártelepek tekintetében újak: 1. A városi villamvilágitási telep, mely 550 lóerőnek megfelelő gőzerővel ellátja világitással az egész város utcáit, nagyobb közhelyeit, csaknem az összes kereskedéseket és igen sok magánházat. A villamtelep további kibővítése most fejeztetett be. 2. A Heinrich Viktor-féle diszes gőzfürdőtelep 20 lóerőre berendezve és Szamos folyóvizzel ellátva. 3. Probszt Mátyás géplakatos gépjavító műhelye. 4. A Szatmári első téglagyár részvénytársaság. 5. Szatmárnémeti első gőztéglagyár 70 lóerőre. Ezen nagyobb téglagyárakon kivül 5 kisebb téglaégető egyesek tulajdonában. 6. Neuschloss-féle nasici tanningyár és gőzfürész 80 lóerőre. 7. Göbl Jakab újonnan épitett 60 lóerejü fürész- és gőzmalma. 8. Kolb Elek 6 lóerejü lokomobil gőzmalma a Szatmár-hegyen.

Vasútösszeköttetései szaporodtak: a szatmár—fehérgyarmati vonal kiépítésével és forgalomba adásával; ez idő szerint épitik a várost az u. n. Szatmár-hegygyel összekötő 17 km.-nyi hosszu keskenyvágányu hegyi vasutat, mely egyszersmind Erdőd községnél az u. n. nagy-somkúti keskenyvágányu h. é. vasúttal is összeköttetik s a város és a vármegye között élénkebb és olcsóbb összeköttetést létesit. Sz. közúti villamos vasút vonalának tervszerü keresztülvitelén ez idő szerint dolgoznak és teszik meg ennek épitési előmunkálatait. A városnak az u. n. avasi bércvidékkel való összekapcsolását pedig a már kilátásba helyezett szatmár—bikszádi k. v. vasút van hivatva eszközölni.

A közmüvelődés terén fontos haladást van hivatva eszközölni a szatmári Kölcsey-kör, melynek muzeumi, társadalmi és irodalmi szakosztálya felöleli a város összes szellemi életét. Élén áll mint elnök: Vécsey József báró. A városban egyre szaporodó izléses új épületek között kimagasló az 1897. épült igazságügyi palota; a szerteágazó, részben aszfalt, részben cement-beton mügyalogjárdák pedig a nagy városok képét tárják fel. A vasúti állomáshoz makadam-út vezet s az egész város tervszerü és izléses kikövetztetése, valamint a közegészségre nagyon jótékony hatásu közcsatornázás és közvizvezeték szorgos kérdéseinek megoldása már a közel jövőben várható, mint már hosszas előzményü gondoskodás eredményei. Most létesített Kossuth-(nép)-kertje, a város körül nagy terjedelemben elnyuló lankás gyümölcsös területei, az u. n. *Fülencsés-tó* feltöltése, a filloxera által elpusztitott Szatmárhegynek újratelepitése, mindmegannyi tényezők ma a multakban annyit kifogásolt közegészségi ügyek javitásában. A város közigazgatásának élén állanak a jelenben: *Hugonnai* Béla gróf, Szatmár-Németi szab. kir. város főispánja és *Hérmán* Mihály polgármester.

Szatmár-németi zsinat, l. *Zsinatok*.

Szautern báró, szül. (alkalmasint Budán) 1736., megh. Strassburgban 1770 körül. Valószinüen a budai Sautermeister (von Sautersheimb) család egyik sarja. Életviszonyairól keveset tudunk, mindamellett neve *Rousseau* vallomásaiból igen ismeretes. Rousseau Motiers svájci faluban ismerkedett meg 1763. egy fiatal magyarral, aki Sz. bárónak nevezte magát. Sz. két évet töltött Rousseau oldalán, aki őt rendkivül megszerette. Két év multán azonban a barátságnak Sz. szerelmi viszonyai folytán vége szakadt s erre Sz. Párisba távozott. Midőn itt sanyaru helyzetbe jutott, pénzbeli segélyt kért Rousseau-tól, aki kérését teljesitette. V. ö. *Wurzbach*, Biogr. Lexikon (41. köt.); *Dux* Adolf cikke a P. Lloydban 1878 jul. 2. és a Wer war Rousseau's Ungar? c. cikket a Litterarische Berichte aus Ungarn folyóiratban (II. évf. 1878, 641. old.). M. L.

Szavatosság (XV. k.), az eladónak felelőssége a vevővel szemben azért, hogy az áru a kikötött vagy törvényes, illetőleg azon kellékeknek megfe-

lel, melyek benne annak természete szerint feltételezhetők. Az állatkereskedésben a Sz.-ot általában abban az értelemben szokás felfogni, hogy az adásvevés tárgyát tevő állat ment oly hibáktól, melyek annak értékét jelentékenyen csökkentik és melyek különös szakismeretek nélkül fel nem ismerhetők. Ez a felfogás lényegében a római jogelvből fejlődött, mely szerint eredetileg az eladó az áru rejtett hibáiért abban az esetben volt felelős, ha azokat tudta és csalárdul elhallgatta vagy ha csalárdul állította, hogy azok az áruban nincsenek meg (jus civile). Később azonban az Edictum aedilitium az eladót az áru rejtett hibáiért akkor is felelőssé tette, ha a vevőnek azokat felnem fedezte, akár ismerte azokat, akár nem. Ez az elv, mely a rómaiaknál a rabszolgákkal és az állatokkal való kereskedés tekintetében is irányt jelölő volt, szabályozza általában a modern jogszolgáltatásban is az eladó Sz.-át a vevővel szemben s csak az élő állatok tesznek e tekintetben sok helyen kivételt. A magyar kereskedelmi törvény ugyanezen az alapon áll, midőn megállapítja, hogy ha az áru a kikötött vagy törvényes kellékeknek meg nem felel, a vevőnek jogában áll az ügylettől elállani vagy a vételár aránylagos leszállítását igényelni. Az eladót jóhiszeműsége nem menti fel a Sz. kötelezettsége alól, mert a Kuria ismételten kimondotta, hogy a vevő azzal a kifogással, hogy az áru a törvényes kellékeknek meg nem felel, még akkor is élhet, ha az árut a vételkor megszemlélte, hogy továbbá az eladó a törvényes kellékek hiányáért még akkor is felelős, ha az áru minősége iránt Sz.-ot nem vállalt volna is.

A római jogelvet az állatkereskedésben később legtöbb helyütt elhagyták, mert minden méltányossága és igazságossága mellett, a gyakorlatban a vevőt az eladóval szemben túlságos védelemben részesíti. Az élő állatok rejtett hibáinak biztos megállapítása és fennállásuk tartamának szabatos megjelölése sokszor igen nehéz és az állatorvosi tudomány időszerinti állásától, valamint a szakértő képzettségétől nagyon is szorosan függ, sőt éppen nem ritka esetben ma még nem is lehetséges s az ebből eredő bizonytalanság sok áldatlan pernek válnék kútforrásává. Ezek a nehézségek lassankint a joggyakorlatban a Sz.-nak csak bizonyos, külön megjelölt hibákra való korlátozására vezettek. Különösen a német államok területén alakultak ilyen irányban a viszonyok s azért az ilyen értelemben vett Sz. alapjául szolgáló elvet általában germán vagy német jogelvnek szokás nevezni. A XIII. sz.-tól kezdve ugyanis több helyen, különösen a külön jogszolgáltatással biró német városokban mindinkább az a gyakorlat fejlődött ki, mely szerint az eladó csak bizonyos betegségekért szavatol és ezekért is csak bizonyos ideig, mely majd egyforma volt az összes hibákra nézve, majd különböző az egyes betegségek szerint.

A germán jogelv az újabb időben mind nagyobb tért hódított, ugy hogy nemcsak a német államok, főleg a délvidékiek, partikuláris Sz.-i törvényei, legutóbb pedig az új német polgári törvénykönyv is, vették alapul, hanem más országok is mindinkább ez elv értelmében szabályozták a Sz. kérdését. Ilyen alapon állanak p. a francia 1838., 1884. és 1888-iki Sz.-i törvények, a belga 1850-iki törvény és a svájci konkordátum 1853-ból. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a germán jogelv alkalmazása rendkivül egyszerüsíti és egyúttal biztos alapra helyezi az ide tartozó peres ügyek elbirálását. Érvényessége esetén az eladó egészen szabatosan tudja, hogy minő hiányokért s hibákért tartozik felelősséggel, a vevő pedig azért, hogy az eladó a Sz. jelentékeny korlátozásával kedvezőbb helyzetben van, abban talál kárpótlást, hogy a praesumptio juris et de jure elve szerint a vett állatban a Sz.-i határidőn (l. o.) belül talált hibának fennállási idejét nem tartozik bizonyítani.

A két jogelv közül azonban a maga kizárólagosságában egyik sem felel meg teljesen a célnak. A római jogelv legjobban elégíti ki a természetes jogérzést és egyaránt védi ugy az eladó, mint a vevő érdekeit, az állatokkal való kereskedésre alkalmazása azonban oly nehézségekbe ütközik, melyek azt sok esetben illuzóriussá teszik. A germán jogelv kiválóan gyakorlatias, de az eladó Sz.-i kötelezettségét nagyon korlátozván, az esetek nagy részében elzárja a hibáján kivül károsodott vevő előtt a jogorvoslás útját. E hátrányokat az u. n. *vegyes jogelv* alapján igyekeztek több helyütt megszüntetni. Az eljárás egyszerüsítése végett a gyakrabban előforduló betegségeket törvényes fő hibáknak minősítették a megfelelő Sz.-i határidőkkel és a praesumptio legalis-szal kapcsolatban; ezenkivül azonban kimondották, hogy az eladó nemcsak a fő hibákért, hanem egyéb betegségekért is szavatol, csakhogy ilyenek fenforgásakor a vevő bizonyítani tartozik, hogy azok az állatban már a vétel idejében megvoltak, valamint azt is, hogy birnak a Sz.-i hiba kriteriumaival. Azonfelül a fő hibákért is az eladó nemcsak a Sz.-i határidőn belül, hanem azontúl is, egészen az elévülési határidő lejártáig szavatol, de akkor a vevő hasonlóképen bizonyítani tartozik a hiba korábbi eredetét. Ilyen alapon áll ide vonatkozó részében az 1811-iki osztrák polgári törvénykönyv is, amennyiben 924. és 925. §-ban megállapít bizonyos fő hibákat és ezekre megfelelő határidőket, valamint a jogi védelmet is, de egyáltalában nem korlátozza a Sz.-ot kizárólag ezekre a hibákra, illetőleg nem helyezi hatályon kivül az adás-vétel tárgyát képező tárgyak hibáiért való általános Sz.-i kötelezettségre vonatkozó általános intézkedést (922. §).

Magyarországon, nem számítva a magyar magánjog általános elveit és a kereskedelmi törvénynek az árukra általában vonatkozó intézkedését, nem léteznek pozitiv szabályok, melyek az állatokért való Sz.-ot szabályoznák, sőt annyira kifejlődött és megállapodott jogszokás sincsen, mely az ide tartozó ügyek elbirálásának határozott irányt szabna, kivéve Erdélyt, hol az 1861-iki országbirói értekezlet határozata értelmében az osztrák polgári törvénykönyv érvényes. Azonban a Királyhágón inneni országrész területén is a biróságok, jobbnak hiányában, legtöbbször szintén az osztrák polgári törvénykönyv határozmányaihoz (II. r., 922—37. §) alkalmazkodnak. Minthogy azonban maga ez a törvény 1811-ből származik s e miatt említett szakaszai semmiképen

sem egyeztethetők össze a mai tudományos ismeretekkel; minthogy a magyar királyi Kuria egyik döntvényében az erre a törvényre való hivatkozást helyteleníti, egyidejűleg pedig e törvény határozataitól lényegesen eltérő elvet állapít meg, a fennálló gyakorlat szerint ma ezen a téren tényleg a legnagyobb bizonytalanság uralkodik, melyet igen kívánatos volna, az állatkereskedés biztossága és szoliditása érdekében, megfelelő Sz.-i törvény alkotásával megszüntetni. V. ö. *Hutyra*, Sz. az állatkereskedésben (Budapest 1895). HUT.

Szavatossági határidő. Ott, hol az állatkereskedésre vonatkozólag a germán jog van érvényben (l. *Szavatosság*, XV. k.), általában az a jogi vélelem is érvényes, hogy ha valamely szavatossági hiba (l. o.) bizonyos időn belül megállapíttatott, jogosan fel lehet tételezni, hogy a talált hiba az illető állatban már a vétel idejében is megvolt. Az az időtartam, melyen belül ennek a jogi vélelemnek helye van, a Sz. Ez majd különböző az egyes szavatossági hibák szerint (l. *Szavatossági hibák*, XV. k.), majd az esetek elbírálásának egyszerűsítése végett az összes hibákra egyforma (Franciaországban p. egy kivétellel, 9 nap). Lényegesen különbözik tőle és rendszerint jóval hosszabb az elévülési határidő, melyen belül t. i. az áru netaláni hiányát megállapíttatni és a kártérítés iránti keresetet megindítani lehetséges. HUT.

Szávay *Gyula A munka* c. drámai költeménye 1897 nov. 6. került színre a magyar színházban.

Szavojai polgári érdemrend, l. *Érdemrendek*.

Szawle, l. *Savli* (XIV. k.).

Század, l. *Évszázad* (VI. k.).

Százdi apátság, Mező-Csát mellett, Borsod vármegyében, a Tisza közelében a boldogságos szűz tiszteletére Géza herceg birtokán épült. Péter ispán 1067 táján alapította s a Tisza körül a Hortobágy vidékén 104 házra való szolgát, 30 lovast, 20 magyart, 10 besenyőt, 6 szakácsot, 10 szőllőt és méhest, 10 pár lovat, 100 szarvasmarhát, 500 birkát, 200 disznót, Dombrádon Szabolcsban 14 családot adott a kolostor tetejére szükséges zsindely szállítása végett s ajándékozott számos szántóföldet, rétet, legelőt, marhát és szolganépet is. Az alapító oklevélben, melyet IV. Béla 1267. adott ki, a hely neve *Zasty*, mi a legelterőbb magyarázatokra adott alkalmat. Holfekvésének kérdésével legtüzetesebben idáig *Foltin* János (A zástyi apátság, Eger 1883, 8-r. 174 old.) foglalkozott és az apátságot Szabolcsban, a mai Halász helyén keresté. Az alapító oklevél szövegét kiadta Wenzel, Árpádkori új okmánytár I., 24 old., s javítva Foltin, 20—25. M.

Szebasztopol, orosz város, (1897) 50,710 lak.

Szebbe, 1897 elejéig Togo német gyarmatnak főhelye, 2·5 km-nyire Kis-Popo kikötőtől, szép ültetvényekkel. A kormány székhelyét a fentnevezett évben Loméba tették át.

Szeben (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3314 km.², lakóinak számát (1898) 158,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rend. tanácsu város, 63 nagy- és 23 kisközség. A szolgabirói járások száma 5, a körjegyzőségeké 10. Puszta, telep és major van 64. A vármegye területén van 4 kórház 343 ágygyal; egész területén működik 43 orvos, 212 okl. bába és 20 gyógyszerész. Van 154·7 km. állami és 311·1 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 32·8 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 150·2 km., miből 28·2 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 17. Van 20 posta- és 23 táviró-hivatal, továbbá 82 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 5 bank, 3 takarékpénztár és 26 szövetkezet, összesen 4.685,000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 175, köztük 2 hittani intézet, 3 gimnázium, 1 reáliskola, 9 különféle szakiskola, 3 tanítóképző intézet, 143 népiskola, 12 kisdedóvó és 2 emberbaráti jellegű intézet. Mindezen intézeteket összesen 25,882 tanuló látogatta. TH—V.

Szeben (Nagy-Sz., XV. k.). 1894 óta vizvezetéke és 1897 óta villamos világítása van. A villamos telep, mely ipari célokra is szolgáltatja a villamos áramot, a villamos mű részvénytársaság tulajdona és Nagy-Sz.-től 17 km. távolságban a Cód patak mellett fekszik.

Szeberényi *Andor*, ev. lelkész, szül. Maglódon 1824 márc. 26., megh. Nagylakon 1895. jan. 1. Jolsván három évig, Sajó-Gömörön egyig, Selmecbányán ötig tanult, mig 1843. Pozsonyba ment a teologiai tanfolyamra, melyen két év mulva végzett. Ekkor világi pályára adta magát, de a szabadságharc befejeztével visszatért a papi pályához s négyévi békés-csabai káplánkodás után 1853-ban az újon alakult makói egyház lelkésztanítójául választatott meg. Innen 1855. végén Nagylakra hivták lelkésznek, hol haláláig működött, egyházmegyei hivatalokat is több izben viselve. Az 1878—81-iki országgyülésen képviselő volt. Több oldalu irói munkásságot fejtett ki a nevelésügy, politika, szépirodalom s az egyházi irodalom terén. Legnevezetesebb munkája *Az 1791-iki ág. hitv. ev. zsinat történelme* (Pest 1869). Z. J.

Szecesszionista művészek néven egyesült Münchenben 1893. az odavaló festők, szobrászok és műiparosok egy csoportja, amely szakítani akarván az akkor divatozó akademikus elvekkel, kivált a müncheni művészeti egyesületekből és azóta külön kiállításokat rendez. Önálló, eredeti egyéniség, az érzés őszintesége és új kifejezési forma volt a jelszavuk. E jelszó alatt tömörültek mindazok a művészek, akik odáig részben a francia naturalisták útjain haladtak, részben meglepően új előadási formákat fedeztek fel a müncheni kiállítások skót és angol gyüjteményeiben. Az európaszerte megindult modern stiltörekvések közvetlen hatással voltak reájuk s a müncheni Sz., különösen az illusztrátorok és az iparművészek teljes erővel közreműködtek egy oly művészi stilus megalakítására, amely nem támaszkodik hagyományokra.

E törekvéseik másutt is visszhangra találtak, újabban Berlinben is tömörültek az e célért dolgozó művészek, Bécsben pedig 1898. alakitották meg a Sz. egyesületét (Vereinigung bildender Künstler Österreichs). Magyarországon Sz.-nek tekintik *a nagybányai művészcsoportot*, amelyet ez a név csak forma szerint illet meg, amennyiben a nagybányaiak szintén külön váltak (1897.)

a többi magyar művésztől s zárt társaságba álltak, anélkül, hogy a német Sz.-et jellemző modern stilustörekvésekkel foglalkoznának.

Ami a Sz. művészi céljait illeti, azok nagyjában azonosak a *modern stilustörekvésekkel*. A Sz. ugyanazt vallják Németországban és Ausztriában, amit a modern francia, angol, belga, stb. művészek. Maga a szecesszionista név művészettörténeti értelmében német találmány és csak német földön s Magyarországon használatos. Bár az egyéniség korlátlanul szabad fejlesztését hangsúlyozzák, rövid néhány év alatt mégis oly közös kifejezési formákat alkottak meg, amelyek egyeznek ugyan az u. n. modern stilussal, de amelyet Németországban máris *szecesszionista stilusnak* szeretnek nevezni. Ez a stilus, mint másutt, ugy Németországban és Ausztriában is különösen a műipar és építészet alkotásain jelentkezik világosabb formában.

A Sz., mint a modern stilus egyéb munkásai is, első sorban a műipari tárgyak logikus szerkezetére helyezik a fősúlyt, mellőzve minden indokolatlan formát. A szecesszionista műipari stilus tehát első sorban szerkezeti stilus: díszítményei az anyag természetéhez simulnak s a formák természetéből nőnek ki. Bútoraikon és épületeiken meglehetősen jelentékeny szerep jut az u. n. *szecesszionista ívnek*, amely a patkó alakjához hasonló, de jóval öblösebb. A bútortagokat különösen karcsu, lendületes ívhajlások jellemzik és egyszerü, hosszan elnyujtott kigyóvonalak. A Sz. ornamentikája részben mértani (ugyancsak karcsu, nagy ívhajlásu, kunkorodó vonalak, körök), részben stilizált növénymotivumok. Mindenütt, ahol szerep jut a szinnek is (tapéta, szőnyeg, falragasz, festett ablak), az idáig ritkábban használt szineket állítják árnyalás és átmenet nélkül egymás mellé, nagy, szeszélyes vonallal határolt mezőkben. A dekorativ feladatok megoldásánál különösen a violaszin, sárga, ultramarinkék, szederjes, zöld és piros szint kedvelik sápadt, megtört változatokban.

Az u. n. *szecesszionista épület* tipusa a bécsi Sz. palotája (tervezte *Olbrich* József, l. o.), amelynél a belső területek praktikus beosztásához simulnak az épület külső formái. A külső formákat minden eddigi stilustól függetlenül iparkodnak megoldani: a jelen esetben maga a kupola aranyozott babérlombozat bronzból, amelynek hézagait üveg fogja át. A magánlakóháznál nagy súlyt helyeznek a lakó életviszonyainak praktikus kielégítésére, az alaprajz egészen a lakó életrendjéhez, foglalkozásához simul, a külső kiképzésnek pedig nincs egyéb feladata, mint hogy logikusan s egyszerü díszszel jellemezze a ház belső beosztását. Ebből az elvből indulva ki, semmi súlyt sem helyeznek az épület külsejének szimmetrikus voltára: ablak, ajtó oda kerül, ahová a belső beosztás megkivánja. A külső kiképzésnél nem jut szerep az oszlopoknak, a falak többnyire nagy sima mezők, amelyeket hol gazdag csomókba font levéldisz ékesit egy-egy geometriai formába csomózva, hol meanderszerü, hullám- és kigyóvonalban kanyargó és sokszor ismétlődő vékony indák. Ugy a belső, mint a külső kiképzésnél nagy súlyt helyeznek arra, hogy az anyag természete mentül nagyobb mértékben érvényesüljön és hogy a formák gyakorlatiasak legyenek.

A Sz. a legnagyobb eredményeket az iparművészetben s utána az építészetben érték el, e két téren máris világosan láthatók egy kialakulófélben levő új stilusnak nyomai. Festészetük és szobrászatuk szegényebb az ilyen feltünő közös jellemvonásokban. Az utóbbi téren a legvilágosabban látszanak meg céljaik grafikai müveikben (a Jugend, Pan, Simplicissimus, Ver Sacrum stb. illusztrációi). Bizonyos fokig új rajzstilust teremtettek meg, nem ugyan önállóan, mert a japáni rajzok és festmények, továbbá a francia, angol, belga stb. művek erősen hatottak rájuk s e téren is, mint már mondottuk, a Sz. német és osztrák kiadásai a többi velük egyivásu modern művészeknek. Grafikai munkáiknál fő elvük, hogy első sorban az előadandó tárgyhoz válaszszák meg az annak leginkább megfelelő technikát (kőrajz, rézkarc, fametszet, krétarajz stb.), hogy továbbá nem akarnak rajzoló eszközökkel plasztikus v. naturalisztikus hatásokat elérni s hogy végre a rajzot mint sik-díszítményt fogják fel. Innen van, hogy sokszor a grafikai jellemvonás erősebb kidomborítása céljából még a távlat szabályaival sem törődnek, s hogy sokszor szkematikusan, geometriai vonalakkal jelzik a formákat (p. az utca kőburkolatát v. a cserepes háztetőt pontosan, egyenesen vonalakkal, recézetszerüen adják vissza). Ezeket a külső jellemvonásokat az utóbbi években sürün és nagyban utánozzák a díszítőművészet és művészkedés minden terén. Miután stilustörekvéseiknek máris megvannak a maga jellemző külsőségei, az u. n. *szecessziós divatot* minden téren könnyen, bár szellemtelenül utánozzák s e stilustörekvések rovására irják a tehetetlenség és ízléstelenség korcs-alkotmányait is. Ez magyarázza meg a Sz. előadásbeli külsőségeinek gyors terjedését is, ami annál rohamosabban folyik, mert a Sz. voltaképen az egész világ modern művészeivel egy csapáson haladnak egy modern művészeti stilus megteremtése felé.

Hazánk művészei közt leginkább a művészi iparban (Horti Pál, Spiegel Frigyes, Roth Miksa, Zsolnay, Rippl-Rónai stb.), az építészetben (Spiegel) és a grafika terén (Ferenczy Károly, Kubinyi Sándor, Vaszary János, Rippl-Rónai József stb.) munkáin látni olyan törekvéseket, amelyek körül Németországban és Ausztriában az Sz., másutt a modern stilus zászlóvivői buzgólkodnak. LYKA K.

Széchenyi grófi *család*. 1. *Sz. Béla* gróf *Keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877—1880* (Budapest 1890—97, I—III. köt.) c. művének első kötetét a m. tud. akadémia 1896. a nagy jutalommal tüntette ki. A teljes munkát ismertette Jókai Mór (Magyar Hirlap 1898). Keletázsiai tudományos utazása alatt használt nagyértékü műszereit a létesitendő meteorologiai és csillagászati muzeum részére adományozta. 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

2. *Sz. György* gróf megh. Badenben 1897 jun.

3. *Sz. Imre* gróf, volt berlini nagykövet, megh. Budapesten 1898 márc. 11.

4. *Sz. Imre* gróf, főrend, *Sz. Dénes* fia, a szegedi gazdakongresszuson (1899 szept. 5.) a jég- és tűzkárbiztositásról tartott előadást s javasolta

az országos biztosító szövetkezet sürgős megalakítását. A javaslatot u. o. határozattá emelték.

5. *Sz. Manó* gróf, a király személye körüli miniszter, szül. Sopronban 1858 jul. 30. Atyja, *Sz. Kálmán* gróf (XV. k.). Középiskolai tanulmányait a soproni gimnáziumban, a jogot a bécsi egyetemen végezte, 1883. attaché lett a berlini osztrák-magyar nagykövetségnél. 1885. Rómába helyezték át, hol két évig az olasz királyi udvarhoz, két évig pedig a szentszéknél levő osztrák-magyar nagykövetséghez volt beosztva. 1887. tiszteletbeli követségi titkár lett. 1889. Konstantinápolyba helyezték át, ahonnan 1893. egészségének helyreállítása és birtokainak rendezése céljából visszatért Magyarországba. 1895. belépett az athéni osztrák-magyar nagykövetséghez, hol 1896. követségi titkár lett. Mikor Krojek báró, az athéni osztrák-magyar nagykövet a háboru kitörésekor meghalt, Sz. nyolc hónapig mint önálló ügyvivő működött és a béketárgyalásokat is vezette, mely működéséért 1897 aug. 10. a Lipót-rendlovagkeresztjét kapta. Rövid idő mulva mint nagykövetségi első tanácsost Szent-Pétervárra helyezték át, hol 1898 őszén mint önálló ügyvivő vezette a nagykövetség ügyeit. 1898 okt. 24. a király személye körüli minisztériumban államtitkár lett, dec. 20. pedig miniszternek es v. b. t. tanácsosnak nevezték ki. A máltai-rend lovagja, több pápai, olasz, török, német érdemrend tulajdonosa. A Bánffy-kormány bukásakor lemondott, de 1899 febr. 26. újra kinevezték, illetőleg megerősítették eddig viselt állásában.

6. *Sz. Sándor* gróf Tolna vármegye főispánját 1898 nov. 20. az országos központi hitelszövetkezet igazgatóságának elnökévé nevezték ki.

Széchényi *József*, orsz. képviselő, szül. Nemes-Militicsen 1833. Az 1848—49-iki szabadságharcban mint honvéd több ütközetben vett részt. Jogi tanulmányainak befejezése után 1861. Bácsmegye aljegyzője, 1868. tiszti főügyész lett. 1871. a zombori kir. törvényszék elnökének nevezték ki s mint miniszteri biztost az ottani kir. bíróságok szervezésével bizták meg. 1896. Zombor városa szabadelvű programmal képviselőnek választotta, mire lemondott birói állásáról.

Széchenyi-díj, l. *Emlékversenyek*.

Széchényi-forrás, l. *Széchénykút* (XV. k.).

Széchy *Károly* újabb művei: *Kisebb tanulmányok* (Budapest 1897); *Benyomások és emlékek* (u. o. 1897); *Gróf Zrinyi Miklós, a költő* (2. köt. 1899).

Szécsen *Miklós* (temerini) gróf, *Sz. Antal* (XV. k.) fia 1898 aug. 15. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. 1900 jan. 27. pedig előléptették első osztályfőnökké a külügyi minisztériumban.

Szécsényiek. A Kacsich (Kacsuk) nemzetségből származó nógrádvármegyei család. Őse *Farkas*, Folkus (VII. k.) fia volt, ki Szécsény birtokát 1291. szerezte. 1298. a királyné főpohárnokmestere, 1301. nógrádi főispán volt, s az országbiró oldalán mint vizsgálóbiró több ízben tett az igazságügynek szolgálatot. Fia *Tamás*, a Sz. nagyságának valódi megalapítója, 1313. lublai kapitány, 1315. Arad, Bács, Szerém, később Krassó, Keve és Szolnok vármegyék főispánja, hasznosi, solymosi várnagy, 1321—42. erdélyi vajda, 1349—54 közt néhány év kivételével országbiró, s ez utóbbi méltósága előtt tárnokmester is volt. Hirnevét a rozgonyi ütközetben alapította meg, hol helyét mindvégig emberül megállta. 1315-ben Visegrádot ő szerezte vissza a király számára. László vajda fiainak és szövetséges társaiknak leverését s ezzel Erdély lecsendesítését 1321. ő fejezte be. Hogy e kedvelt hive (s második házassága révén sógora) mennyire bizalmas embere volt Károly királyunknak, azt 1318-iki küldetése mutatja legjobban; Königsaalban János cseh király két huga közül ő választott menyasszonyt a magyar király számára és pedig Beatrixot, akit nyomban el is jegyzett a királynak. Fiai közül: *Miklós* (közönségesen Konya, azaz Kola = Nikola), már Nagy Lajos király trónraléptekor udvari hivatalt viselt, testőrtiszt, sárosi, szepesi főispán. 1360. pozsonyi főispán, 1366—67. pedig horvát-dalmát bán. A nápolyi és litván hadjáratokban alkalma volt vitézségét többször kitüntetni. *Mihály*, ugyancsak Tamás vajda fia, már gyermekkorában székesfejérvári és esztergomi kanonokságot kapott, majd a pozsonyi prépostságot birta; 1343. váci, 1362—77. egri püspök volt. *Frank*, Konya Miklós és Harsendorfer Erzsébet fia, 1374—76. soproni főispán és kőszegi várnagy, 1383. Vas és Zala vármegyék főispánja, 1393—95. erdélyi vajda, 1398—1409. országbiró volt. 1381. Durazzói Károlynak Szicilia birtokáért küzdő seregében harcolt, 1396. a nikápolyi szerencsétlen ütközetben küzdött jobb sikerre méltó bátorsággal. Testvére *Simon* (Konya fia), királyi főajtónálló, 1405—09. pozsegai főispán. Franknak László nevű fiától származó unokája *László*, a Hunyadiak korában Tapolcsány és Szanda váraknál volt a csehek ostora. E László ivadékaiban: *János* garam-szentbenedeki apátban és három leányában 1474. kihalt a nagy Tamás családjának férfiága.

Irodalom. Haz. okt., VI. 447; Wenzel, Arp. új okt. X. 385; Anj. okt., I. 289. 529—30., II. 153. 285., III. 44., 74., IV. 257; Fejér, Cod. Dipl., VIII. 1. 489., IX. 1. 278. 3. 156. 639. 4. 39., X. 7. 841: Katona, Hist. Crit., VIII. 406. 519; Pray, Spec. Hier., I. 345, 208· Budai, Polg. Lex., III. 210—13; Wertner, Magy. nemz., II, 142; Pór, Nagy Lajos kir., 6. 23. 27. 58. 206. 218. 267; Pór, Érdekes per, Pozsony 1885. KAR.

Szécsi *Antal* készítette Baross Gábor szobrát, amelyet 1898 nov. 20. lepleztek le a budapesti keleti pályaudvar előtt. Ugyanakkor megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Szecsuana, a becsuánok nyelve Dél-Afrikában. V. ö. *Crisp*, Secoana grammar (2. kiad. London 1886).

Szedder (Szadder), magyarul: száz kapu, a tűzimádók egyik persául irt vallásos könyve. Nevét fejezeteinek számától vette. Angolra fordította E. W. West, Pahlavi texts III. köt., a Sacred Books of the East c. gyüjteményben.

Szedergubacs (növ., Diastrophus Rubi Kb.), a szeder szárán levő s a nevezett darázs okozta hengerded daganat.

Szederjes, kisközség Udvarhely vármegyében, székely-keresztúri jár., (1891) 588 lak., vasúttal. Az itt talált vörösréz-fejsze jelzi a Nagy-Küküllő és Olt vizválasztójának őskori útvonalát.

Szeéviz-lecsapoló társulat. Alakult 1842. oly célból, hogy a zalavármegyei Pölöskefő, Hahót,

Pötréte, Zala-Szt.-Mihály, Szt.-András, Sándorháza, Hetés, Búcsu-Szt.-László, Bucsa, Szt.-Tamás, Nemes-, Alsó-, Felső-Apáti és Pölöske községek határában eltérülő Szeé nevü mocsarat kiszárítsa. A társulat megalakulása után Pölöskefőtől a Zaláig csatornát ásatott, melynek lehetett is némi sikere, de éppen nem teljes. Később a csatorna benőtt és elpusztult, ugy hogy az 1884. újjá alakult társulat elülről kezdte a munkálatokat s főleg a völgy legmélyebb részén levő 2000 hold kiterjedésü tófenék lecsapolását tűzte ki célul. A társulat érdekeltségi területe 6400 m. hold; csatornáinak hosszusága 32,400 m. Befektetett építéstőkéje 96,276 frt. Székhelye: Búcsu-Szt.-László.

Szeged (XV. k.) építkezése és városias fejlődése egyre halad s az utóbbi évben a cs. és kir. utász-kaszárnya, a városi gazdasági és tüzoltói épület, az állami felsőbb leányiskola épülőfélben vannak, a két polgári és azzal kapcsolatos felső kereskedelmi iskola, az állami főgimnázium, az állami bábaképző intézet új épülete. 1898. megnyilt az állami gimnázium első osztálya, a szinház a modern igényeknek megfelelő villamos világításra rendeztetett be. 1899 szept. 3—5. az V. országos gazdakongresszus tartotta itt üléseit. Ugyanakkor országos mezőgazdasági kiállitást is rendeztek.

Szegedi főesperesség, a Tisza jobb partján, Szeged—Szabadka és Ó-Becse városok közt levő egyházakat foglalta magában. A főesperes a bácsi káptalan tagja volt s területe a bács-kalocsai érsekséghez tartozott.

Szegélyvágás. Ha az erdő természetes felújítását célozva, hosszu s keskeny vágásterületeken vágják a fát, hogy az igy tarra vágott szalagalaku vágástér a megmaradó erdő szélső fáiról lehulló mag által erdősüljön be, a vágást Sz.-nak nevezik. Csakis olyan fanemeknél alkalmazható, amelyeknek könnyü szárnyas magjuk van s amelyek fiatal korukban sem fagyok, sem nagyobb foku hőség ellen különös védelemre nem szorulnak. Ilyen fanemek a lúc- és erdei fenyő. A Sz.-sal régebben sok helyütt újították fel az erdőt, most azonban kétes sikerénél fogva jórészt kiszorult az erdőgazdaságból. VDS.

Szegényvérüség, l. *Bővérüség* (III. k.), *Anémia* (I. k.) és *Oligocythaemia*.

Szegesfa, a halászrúd hajtására való villa, amelynek ágai patkószegekkel vannak kiverve.

Szeghalmi főesperesség, a régi Berettyó és Sebes-Körös közt Mező-Túrtól Csökmőig húzódó vonalon terjedt el s a váradi püspökséghez tartozott.

Szego (Szegoszero), tó Olonec orosz kormányzóságban, területe 1173 km². Sok hal van benne.

Szegu-Szikoro, l. *Szegu* (XV. k.).

Szegzárd 1898 jun. 5. leplezték le Garay János emlékszobrát. Mintázta *Szárnovszky* Ferenc. Ugyanitt állami gimnáziumot szerveztek. Van gazdag vármegyei muzeuma.

Szejjid, l. *Serif* (XIV. k.).

Szék, kisközség Heves vármegye pétervásári j.-ban, (1891) 795 lak., gyantás-vasas-égvényes forrással és jelentékeny kőbányával.

Szekakul (növ.), l. *Paszternák* (XIII. k.).

Székely, 1. *Ferenc* (4., XV. k.) 1897 nov. 1. óta a magy. kir. igazságügyminisztériumban működött, mint a büntető kodifikacionális bizottság elnöke. E minőségében vezette a büntető perrendtartás életbeléptetésének nagy munkáját, résztvett a büntető törvénykönyvek novellájának előkészitésében, elkészitette a büntető perrendtartás alapján életbeléptetendő új fogházrendtartást és az elitéltek nyilvántartására szolgáló bünlajstrom (casier judiciaire) szabályzatát. 1900. febr. 7. kinevezték budapesti kir. főügyészszé. V.

2. *Sz. István*, egyházi és bölcsészeti irót 1898 jun. 29. kinevezték a budapesti tud.-egyetemen az újszövetségi szentirástan nyilvános rendes tanárává.

3. *Sz. Sámuel*, hirlapiró, szül. Szillben (Somogy) 1857 jul. 3. A gimnáziumot Kaposváron és Budapesten végezte, majd a budapesti tudományegyetemen 4 évig hallgatott filozófiai, történelmi s nyelvészeti előadásokat. 1886 őszén tanulmányai kiegészitése végett Párisba ment, ahol francia lapokba kezdett dolgozgatni. 1888. rendes munkatársa lett az Agence Libre, majd az Agence Dalziel távirati ügynökségnek. 1889. megalapitotta a naponkint megjelenő *Párisi Magyar Értesitőt*, mely két évig állott fenn. Közben mint párisi tudósító nagy munkásságot fejtett ki a Pesti Naplóban s a Fővárosi Lapokban, utóbb pedig állandó levelezője lett a Budapesti Hirlapnak. Amikor 1892. ebben a lapban Mohrenheim báró párisi orosz nagykövetet a Panama-botrány egyik főrészesének tüntette föl, a francia kormány letartóztatta és három napi vizsgálati fogság után kiutasitotta Franciaországból. A Budapesti Hirlap kiutasitott levelezőjét Londonba küldte, ahonnan 1894 aug. visszatért Budapestre és a Saturday Review mintájára megalapitotta a *Politikai Hetiszemlét*. 1899 végén kiadta a *Politikai és Közgazdasági Évkönyv* első (1900. évre szóló) kötetét.

Székely-Kovács-féle gyermektej, lásd *Gyermektej*.

Székely tengeri, nem Szentkirályi *Albert* állitotta elő és ismertette meg, hanem *Szent-Királyi* Árpád, udvarhelyvármegyei földbirtokos és az 1887—92. cikluson orsz. képviselő.

Székely-Udvarhely rendezett tanácsu városnak a vele összeépült *Szombatfalva* (XV. k.) községgel való egyesitését a belügyminiszter 1898. elrendelte.

Székely vértanuk, az az öt hazafi, kik közül a Kossuth-Makk-féle fölkelésben való részvétel és felségsértés cimén Gálffy Mihályt, Horváth Károlyt és Török Jánost 1854 márc. 10. a m.-vásárhelyi Postaréten, Bartalis Ferencet és Várady Józsefet pedig 1854 ápr. 27. Sepsi-Szent-Györgyön végezték ki. M.

Szekeres (auriga, gör. heniochos), csillagkép a tejútban, K-re a Pegazustól, É-ra a bika és az ikrek között. Némelyek szerint e csillagkep az athéni Erichtonioszt jelenti, aki először fogott be lovakat, mások szerint Myrtiloszt, Önomaosz kocsisát. A Sz. Heis szerint 144, szabad szemmel látható csillagot tartalmaz, ezek közt a *Capella* (α) első- és egy másik másodrendü (β) csillag. A ♉ csillagtól (5-öd nagyság) délre 1° 45′-nyire 1892 jan. 23. Anderson Edinburgban egy 5-öd nagyságu új csillagot *(Nova)* fedezett fel, amely rendkivül különös jelenségeket mutatott. A cambridgei (Massa-

chusetts) Harward College csillagvizsgáló fotográfiai felvételei szerint a Nova már 1891 dec. megjelent mint 4,5 nagyságu csillag. Eredeti fényességét, amelyet t. i. felfedeztetésekor birt, megtartotta 1892 márc. elejéig, ekkor azonban gyorsan gyengébb fényü lett, ugy hogy ápr. végén már csak 16-rendü csillagnak látszott. 1892 aug. közepén hirtelen ismét 10-rendü lett s ezt a fényességét egész 1894 tavaszáig megtartotta; ezenkivül, Barnard és Renz szerint, új felvillanása óta egy kicsiny, felettébb gyenge ködtömeggel van körülvéve. Különösen érdekes képet mutat e csillag spektruma, amelyet a potsdami és a Lick-csillagvizsgálón behatóan megvizsgáltak. 1892 tavaszán a spektrum két egymásfölött fekvő spektrumból állt, amelyek közül az egyik csupán világos vonalakat mutatott, amelyek azonban erősen el voltak szélesedve, a másik folytonos spektrum sötét abszorpciós szalagokkal. A spektrumoknak két külön tömeghez tartozóknak kell lenniök, amely tömegek a spektrumok kölcsönös helyzetéből kiszámítható, óriási sebességgel (900 km. másodpercenkint) távolodnak egymástól. A Nova újabb felvillanása óta 1892 aug. a spektrum gyengén folytonos; világos vonalakkal van áthúzva, amelyek közül többen a ködfoltok spektrumainak karakterisztikus vonalaival egyeznek össze. A katasztrófa megmagyarázására, amely a Nova felvillanását okozta, több hipotézist állítottak fel, amelyek közül Seeliger hipotézise világítja meg legjobban a dolgot. Seeliger felveszi, hogy valamely sötét, avagy csak gyengén világító égi test ama gyér anyagból álló kozmikus felhők egyikébe jutott, amelyek a világürt betöltik s az ütközés és ellenállás következtében a test jelentékenyen felhevült, miáltal egyfelől világító ereje tetemesen megnövekedett, másfelől elgőzölgési termékek váltak le róla, amelyek aztán a környező felhő sebességét gyorsan felvették. Az ilyen csillag pedig nyilván két egymást fedő spektrumot mutat.

Szekeres *Kálmán* (XV. k.) újabb dolgozatai: *A görögök mennyiségtana* (Rozsnyó); Helmholtz H.: Az erő megmaradásáról (ford., Budapest 1897); népies és tudományos cikkei és értekezései a Mathematikai és Physikai Lapok 1897—99., a Természettudományi Közlöny s a Pótfüzetek 1897., 1899., a Polytechnikai Szemle 1899. évfolyamaiban.

Székesfejérvár (XV. k.) középületei közül említendők még a honvédkerületi parancsnoksági épület, lovassági kaszárnya, katonai csapatkórház, állami főreáliskola, Szent Sebestyén-templom, ev. ref. templom, neolog és ortodox izraelita imaházak, római kat. Ferenc-József-nőnevelde, korcsolyázó-pavillon, székesfejérvári takarékpénztár és fejérvármegyei takarékpénztár intézetek palotái s számos elemi iskolái közül egy a felsővároson újonnan épült díszes és modern emeletes elemi iskola, szomszédságában díszes kisdedóvó-épülettel stb. Van kir. ügyészsége, itt állomásozik a 24. cs. és kir. ulánus-ezred. Kulturális intézeteknél megemlítendő az államilag segélyezett polgári leányiskola, iparossegédek szakrajztanfolyama, alsófoku kereskedelmi iskola, gazdasági irányu ismétlő iskola. Említendő a városi könyvtár, az önkéntes tűzoltó, a szinpártoló és a fejérvármegyei gazdasági egyesület, székesfejérvári kereskedelmi társulat, lövész-társulat, korcsolyázó egyesület, jótékony nőegyesület, vöröskereszt-egyesület, ev. ref. és izr. jótékony nőegyesületek stb. Itt jelenik meg a Székesfehérvári Hirlap (III. évf.), Dunántuli Tanítók Lapja (I. évf.). A lakosságnak $^2/_3$ része foglalkozik mezőgazdasággal s a mivelési ágak között a szőllőmivelés is virágzik. Gyárai között említendők a déli vasúti gépjavító műhely gyára, székgyár, börgyár, kocsikenőgyár, szeggyár stb. Van három helyi érdekü vasútja. Említendő a Zichy-liget, mely egy 10 kataszt. holdnyi nagy tér nyugati oldalán húzódik mintegy 3 kataszt. hold terjedelemben s északi oldalán a honvédkerületi parancsnoksági épülettel. Négy szőllőhegye közül az 1000 kataszt. holdnyi u. n. *Öreghegyen* számos csinos és kényelmes nyaraló van, üde levegője, árnyékos utai s a tetején a városra és azt környező hegyekre festői kilátás van, miért is néhány év óta a székes fővárosból több család felkeresi bér-villáit, üdülés céljából.

Székesfővárosi állami kesztyüvarró-telep, l. *Kesztyűvarró-telep*.

Széknád, a spanyolnád néven ismert liánaszerü pálmának szárán levő, kovasavban gazdag kérge, melyet külön gyárakban a szárról «lefúrnak» és fölhasítva, kellő szélességre s vastagságra meggyalulva székülések befonására használnak. G. K.

Szekrény, u. n. félbútor, mely a ládából keletkezett mint állvány. Félbutor azért, mert az igazi butornak, a mobiliumnak ingósága jellegével már rendesen nagy méreteiből származó súlya folytán sem bir, de még azért is, mert ezen félig helyhez kötöttsége miatt többnyire épitészeti jelleggel ruházzák föl, azaz ellátják függőleges támasztókkal (oszlop, pilaszter stb.), vizszintes választókkal (párkányok), gyámokkal (konzol), falnyilás rámázatával stb. épitészeti alakokkal. Rendkivül sokfélék a Sz.-ek. Eleinte csak láda v. nyitott polc volt. Később a népvándorlás lezajlása után, midőn a népek megint állandó lakóhelyekhez voltak kötve, majd a falban, majd azonkivül elhelyezett egyszerü négyoldalu prizma volt a Sz. főképen fegyverek elhelyezésére. Innen armoire (alamáriom) neve. A *kredenc* eleinte egyházi butor volt, mely egy magas lábakon álló kisebb ládaszerü Sz.-ke alakjában a misézésnél használt kisebb edények elrakására szolgált. Miseközben az oltár bal oldalán állott, ezen kivül félrevitték. Csak jóval később ment ez át a profán életbe, hol szintén edények eltevésére használták. A *buffet* eredetileg egy a nagy urak termeiben elhelyezett deszkából összerótt polcos állvány volt, melyre, miután szövettel letakarták, a család «ezüst és arany marháit», nevezetesen a kancsókat, kupákat, bokálokat, tálakat stb. elhelyezték. A franciáknál egy hasonló rendeltetésü, rendesen kisebb polcos butort dressoirnak hivtak. A szekrényes kredenc és a polcos dressoir, illetve buffet egybevetéséből a zárt és nyitott fülkés modern pohárszék (XIV. k.) keletkezett, *bahut* volt a népvándorlás után a mai *láda* vagy *koffer*. Később ilyen kettő jött egymás tetejébe, minek folytán a fölül nyiló födél helyett azok előfalát kellett nyilóvá készíteni. Igy lett a mai nap is bahutnek neve-

zett kéttestü Sz. A mórok Spanyolországban a koffert bakkállványra állitották, felső födele helyett annak előfalát eresztették le vizszintes helyzetbe, a belsejét pedig ennek megfelelően rendezték be apró fiókokkal és fülkékkel. Ily módon keletkezett a *kabinet-Sz.*, mely egész Európában elterjedt. A barok stilus bevonulásával a XVII. században az alacsony és széles *komód-Sz.* keletkezett Franciaországban. Különös Sz.-alak fejlődött már a középkorban a németeknél *Schrank* névvel, amely szótól a magyar Sz. szó is származik. Hasonlit ez az almáriomra, de beosztásában és igy külső alakításában eltér annak igen egyszerü alakjától, sőt e tekintetben igen változatos. Sokféle a Sz. alakja és neve mai nap, de volt már a renaissance korában is, mely elnevezések rendesen a Sz. rendeltetésével függnek össze (l. *Butor*, IV. k.). Végül megjegyezzük még, hogy a Sz.-t bármennyire is hivja ki és kivánja az épitészeti motivumokat, ezek nélkül is nemcsak tervezhető, sőt helyesen és stilszerüen csakis ezek nélkül alakíthatni, amint ezt a khinaiak és japánok teszik. A célnak megfelelő polcok és fiókkal v. ajtóval zárt fülkék változó méreteikkel elég alapot nyujtanak a Sz. szép és helyes megtervezésére, annyira, hogy épitészeti sallang nem kell ide. G. K.

Szél (1. ventus, Wind; 2. guta, apoplexia). Mindakét értelmében mitologiai képzetek is fűződnek hozzá a magyar nép hitében is. Az 1. értelemben kivált népmeséinkben szerepel, de alig mutat sajátszerü vonást. (V. ö. Ipolyi, Magyar mythologia 213. s köv. old. *Szél úrfi* [XV. köt.]. A 2.-ról v. ö. *Ipolyi* id. műve 31. és 111. old.) A görög mitologiában *Hermes*, a rómaiban kivált *Faunus* (Favonius), a gör. *Pan* ikertestvére, a germánban *Odhin-Wodan* azon istenségek, akikről meglehetős valószinüséggel állíthatjuk, hogy a Sz. természeti jelenségének is van kisebb-nagyobb része a róluk szőtt mitikus képzetek bonyolódott egészében. Egyoldalu túlzás lenne azonban ez istenségek bármelyikéről is azt állítani, hogy kizárólag a Sz. természeti tüneményének személyesitése. Épp oly kevéssé az bármelyikük is, mint a magyar néphit *garabonciás diákja* (VII. k.), amelyben meg egyes antik és újabb népmitologiai elemek mellett, a középkori vándor tanulók szélhámoskodásának müveltségtöl tételnelmi emlékei mutathatók ki a róla szóló hiedelmek alapjaképen. L. még *Szél* (XV. k.). KATONA.

Széldöntés, a szélviharok által kidöntött facsoport vagy erdőrész. Legjobban szenvednek a sekély gyökérzetü s dús lombozatu lúcfenyőerdők, a lombfák közül a gyertyán, nyir s a bükk. Védekezhetni ellene: elegyes erdők nevelésével, a gyéritések kellő időben s módon történő alkalmazásával, a vágásoknak az uralkodó széllel szemben történő vezetésével. A vágások szélső vonalát itt kiugrások nélkül, egyenesen vezessük, nehogy a kiugrásokba kapaszkodhassék a vihar. Különösen nedves, laza vagy sekély talajon gyakori a Sz. Túlerős szélvészek ellen az erdész semmit sem tehet. VDS.

Szelefkeh, Adana török vilajet Icsili szandzsákságának főhelye, 2500 lak., a régi Szeleucia (XV. k.) helyén.

Szelence, kisebb tartó, jól záró födéllel, mely vagy lejáró v. pedig pántszélével a tulajdonképeni tartóhoz hozzá van kapcsolva. Nagysága változik rendeltetése szerint, p. a cukor-, kávé-, fűszer- stb. Sz.-k nagyobb méretüek, mig a burnót-Sz. kisebb. Készíti az asztalos, a faragó és az esztergályos. Az elsők rendesen hasábalakuak, az utóbbiak körmetszetüek. Fából mai nap már csak ritkán készítik, inkább fémből, szaruból, teknősbéka-szaruból vagy üvegből. G. K.

Szeléndioxid, SeO_2. A kéndioxidnak megfelelő szelénvegyület, amelyet ugy készíthetünk, hogy szelént oxigén-áramban hevítünk, vagy szelént királyvizben oldunk és a folyadék elpárologtatása után a száraz maradékot szublimáljuk. A Sz. fénylő, tűalaku kristályokból álló test; vizben oldódik és ekkor szelénessavvá H_2SeO_3 lesz. NU.

Szelénhidrogén (selenhydrogen), H_2Se, szintelen, kellemetlen szagu és igen mérges gáz, amely akkor képződik, ha a szelént hidrogén-áramban hevítjük. A Sz. vizben nagyobb mértékben oldódik, mint a kénhidrogén; vizes oldata savanyu kémhatásu, de a levegőn állva elbomlik és ekkor a Sz. vörös pelyhek alakjában válik le. A Sz. épp mint a kénhidrogén a nehéz fémek sóinak oldatában csapadékokat okoz; a csapadék az illető fémnek szelénvegyületéből (szelenidjéből) áll. A Sz. magasabb hőmérsékleten alkatrészeire bomlik és meggyujtva vizzé és szeléndioxiddá ég el. NU.

Szelénsavak. A szelénoxigénnel és hidrogénnel két savat képez, u. m. 1. *szelénes sav*, H_2SeO_3, mely a kénessavnak (H_2SO_3) felel meg, úgy készül, hogy szeléndioxidot (l. o.) $^1/_5$ súlyrész forró vizben feloldunk, azután az oldatot lehűtjük. Hosszu, viztiszta kristályokból álló test, amely nedves levegőn szétfolyik és vizben könnyen oldódik. Redukáló anyagok (p. kéndioxid) szelén kiválása közben elbontják. A Sz. igen erős kétbázisu sav lévén, számos sója ismeretes, amelyeket *szeleniteknek* neveznek. Az alkali fémek (kálium, nátrium stb.) szelenitjei vizben oldhatók; ezeket legegyszerübben ugy állíthatjuk elő, hogy a szelénessavat az illető alkali fém hidroxidjával telítjük. A többi fémek szelenitjei vizben többnyire nehezen oldódnak; 2. *szelénsav*, H_2SeO_4, megfelel a kénsavnak (H_2SO_4), ugy készül, hogy szelénessav oldatot ezüst karbonáttal telítenek és az igy kapott ezüst szelenitet Ag_2SeO_3 brómmal oxydálják; ekkor oldhatatlan ezüstbromid keletkezik, amelyet leszürnek. Az átszürt folyadéknak bepárologtatás révén 97·5% szelénsavat tartalmazó folyadék kapható. A szelénsav szintén igen erős kétbázisu sav, amely erősen savanyu kémhatásu. Sói a *szelenátok*, amelyek megfelelő szulfátokkal igen sok tekintetben megegyezők. A szelenátok közül az alkali fémek szelenátjai vizben könnyen oldódnak és szelénsavból hasonló módon készülnek, mint az előbb említett alkali szelenitek. A többi szelenátok közül megemlíthetjük az *aluminium-szelenátot*, $Al_2(SeO_4)_3$, amelyet legegyszerübben ugy készíthetünk, hogy aluminiumhidroxidot szelénsavban feloldunk. E só az alkali fémek szelenátjaival kettős sókat képez, amelyek az aluminium-sulfátnak megfelelő kettős sóival, az u. n. timsókkal szerkezetre, kristályalakra és egyéb tulajdonságaira nézve mindenben megegyez. Ilyen p. a

kálium-aluminiumszelenát, $K_2Al_2(SeO_4)_4.24H_2O$, mely megfelel a kálium-aluminiumszulfátnak $K_2Al_2(SO_4)_4.24H_2O$. NU.

Szelestey *Károly*, m. kir. csendőr alezredes, katonai író, szül. Nagy-Tőrén (Bars) 1847 febr. 1. Gimnáziumi tanulmányait Selmecbányán végezte, 1869. besorozták a 61-ik honvéd zászlóaljhoz, 1870—71. elvégezte a tisztképző tanfolyamot Pozsonyban, 1872. hadnagy, 1878. főhadnagy lett. A felsőbb tiszti tanfolyam elvégzése után a honv. min.-ban alkalmazták, később (1879—80) segédtiszt lett a Ludovika akadémián, 1881. pedig ismét a honvédelmi minisztériumhoz osztották be. 1882. letette a csendőrtiszti szakvizsgát s azután áthelyezték a csendőrséghez. 1884. százados, 1895. őrnagy, 1898. pedig alezredes lett. 1895-től kezdve két éven át a budapesti csendőrkerület parancsnok-helyettese volt. 1898 jul. 1. pedig a székesfehérvári VI. csendőrkerület parancsnokává nevezték ki. Sz. az irodalom terén is nagy munkásságot fejtett ki. A Ludovika Akadémia Közlönyében és több napilapban jelentek meg cikkei. 1884—87. *A magyar királyi csendőrség évkönyvét* szerkesztette és adta ki. Megjelentek tőle még: *Irálytani jegyzetek, különös tekintettel a csendőrségi irodai ügyvitelre* (1885); *Csendőr-élet* (1886) c. munkák. M. I.

Szelid tövisk (növ.), l. *Aszott* (II. k.).

Szelis (Salish, Flathead), északamerikai indus törzs Washingtonban, Idahóban, Montanában és brit Kolumbiában. Flathead (laposfejű) nevüket onnan vették, hogy koponyájukat eltorzítani szokták. Ez a szokás gyérül. A hozzájuk tartozó *Pend d'Oreille* törzsszel együtt Montanában (1890) 1811-re rúgott számuk. A Brit-Kolumbiában élők, a *bilkula* és *kovicsin* (X. k.) törzsekkel együtt (1888) 6838 voltak. Mengazini jezsuita irta meg nyelvük grammatikáját, szótárát pedig Giorda (1877—79, 2 köt.).

Széll-*család* (dukai és szentgyörgyvölgyi), Vas vármegye régi nemesi családainak egyike, mely valószínüleg a somogyi Szentgyörgyvölgy környékéről eredve, származott át később Vas vármegyébe. A család címeres levelet 1639 máj. 22. nyert; vajjon a XVI. század második felében előforduló *Széll* nevü család néhány tagja, igy egy *makói* előnévvel is, melyről Nagy Iván tesz említést, e családhoz tartozik-e, nem dönthető el. A címeres levelet III. Ferdinándtól nyerték (1639 máj. 22.) *Sz. Tamás* és testvérei *György, Péter, Dorottya* és *Anna*. A címer kék mezőben zöld alapon álló oroszlán, első lábaival kardot tartva. Sisakdísz ugyanaz, kinövő helyzetben jobb első lábában kardot tartva, balját ragadozásra kinyujtva. Takarók aranykék, ezüstvörös.

A Széll-család címere.

E családból származik *Sz. Kálmán* miniszterelnök, kinek leszármazása a következő:

Széll Miklós, neje: 1. Garay Zsuzsánna, 2. Hertelendy Julia, 3. Dániel Anna

I. Kristóf, 1791, neje; Vajda Antónia

Ímre, † 1856, neje: Redl Teréz — József, neje: Bertha Julia — Antal — Anna — II. Kristóf — János † 1848, neje: Vajda Magdolna

Kálmán — Ignác — Gyula — Karolin

Sándor — Miklós — Lajos

E családtagok mindegyike a hadi v. közpályán tüntette ki magát. *Kristóf* és *Imre* 1797., illetve 1809. az inszurgensek seregében főhadnagyi tisztet töltöttek be, utóbb Imre a vármegyét szolgálta mint főjegyző s követ, majd szeptemvir lett. *József* négy izben alispán (1842, 1845, 1848, 1861), 1848. kormánybiztos, 1867. főispán volt. Fia *Sz. Kálmán* miniszterelnök. A család egyik tagja *István*, a Bődön lakott ágból a mult század második felében Biharba költözött, s ott Szalontán telepedett le. V. ö. *Nagy* Iván, Magyarország családai (X. köt.); *Balogh*, Vas vármegye nemesi családjai (Szombathely 1894, 133. és 248.old.). ÁLD.

Sz. Kálmán (XV. k.). A tények igazolják, hogy Sz. volt, főkép 1897 végétől kezdve Magyarország belpolitikájában a helyzet ura. Amikor ugyanis az említett év őszén a nemzeti párt a függetlenségi párttal és a néppárttal szövetkezve első obstrukciós hadjáratát megindította és a többség kebelében az obstrukció megtörésére alkalmas ellenszerek felett tárgyaltak, egyedül Sz. vetóján mult, hogy a szabadelvüpárt harciasabb elemei által követelt erőszakos ellenrendszabályok, amelyeknek a Lloyd-klubban látszólag nagy táboruk volt, nem valósíttattak meg. Az obstrukciót Sz. is alkotmányellenesnek, erőszakosnak és vétkesnek tekintette, de mégis útjába állt annak az irányzatnak, hogy a többség az erőszakra erőszakkal feleljen. Felemelte szavát az indítványozott rendszabályoknak (a clôture, az elnöki hatalom kiterjesztése, karhatalom alkalmazása a házban stb.) alkalmazása ellen, mert tudta, hogy azok csak erőszakosan valósíthatók meg. És a kormány engedett, bár a párt zöme állt mögötte. Az engedékenységre a Bánffy-kormányt Sz. érveinek elvitázhatlan helyességén kivül nyilván az indította, hogy látszólagos nagy többségének megbizhatóságát nem merte annak a veszélyes kisérletezésnek kitenni, hogy a pártban Sz. befolyása hathatósabb-e vagy az övé.

A kormány mérséklete folytán az első válság, az obstrukció által előidézett u. n. *ex lex*-állapot dacára, messzebbre kiható káros következmények nélkül mult el és 1898 első hónapjaiban a parlamenti élet visszatért a rendes mederbe. De az év őszén újra kitört az ellenzéki pártok elkeseredett harca. Az obstrukció most már nemcsak a kiegyezési törvények létrejötte ellen irányult, hanem a fegyverbarátságban szövetkezett ellenzéki pártok nyiltan hirdették, hogy akciójukkal a Bánffy-kormányt lemondásra akarják kényszeriteni és addig folytatják a harcot, miga kormány bukása be nem következik. A kormány ezzel szemben újra az u. n. «erélyes», helyesebben erőszakos rendszabályokhoz akart folyamodni, de Sz. újra

állást foglalt azok ellen. Ilyen előzmények után nyujtotta be Tisza Kálmán a szabadelvü párt 1898 dec. 6. tartott emlékezetes értekezletén a *Tisza-féle törvényjavaslatot* (l. o.), melyben az országgyülési szabadelvü párt előre felmenti a kormányt az obstrukció folytán esetleg bekövetkező törvénytelen állapot felelőssége alól. A javaslatot a klub meglepett többsége aláirta, ami által a szabadelvü párt magát tette az alkotmányos törvényhozás helyébe. Természetes volt, hogy e szerencsétlen ötletet nyomon követte a párt tekintélyes jó részének (a disszidenseknek) a pártból való kilépése. Sz. is ilyformán politikai pályájának jelentős fordulópontjához ért. A párthatározat értelmében a lex Tiszát alá kellett irnia vagy kilépni. A lex Tisza, a melyről csak pár órával az előterjesztése előtt értesült, Sz.-nek sem tetszett, de az ellentétek abban a válságos időben annyira kiélesedtek és szinte áthidalhatatlanokká váltak, hogy ha ő a Tisza-javaslatot alá nem irja s ezzel a disszidensekhez csatlakozik, a szabadelvü párt végső bomlását idézi elő. De Sz. felismerte, hogy Ausztriával fennálló gazdasági viszonyunk egy hatvanhetes alapon álló tömör politikai párt fennállását az ország létkérdésévé teszi. Előrelátta, hogy bármint marakodnak az osztrák pártok, sőt talán éppen ezért, a már megkötött gazdasági egyezmények megszegésétől sem fognak visszariadni. Tisztában volt vele, hogy Ausztriának minden pártja és valamennyi kormánya, magyar részről kicsikart vívmányok felfedezésével fogja a figyelmet a rövidlátása és helytelen politikája által előidézett bonyodalmakról elterelni akarni. Ilyen eshetőségekkel szemben átértette annak végzetesen veszélyes voltát, ha Magyarországon is a Lajtán túli parlamenti anarkiához hasonló pártviszonyok következnének be. Mindennek mérlegelése arra indította, hogy a lex Tiszát aláirja s igy a pártban megmaradjon. Sz. a szabadelvü pártban való maradását arra használta, hogy nemcsak a lex Tisza alkalmazásának, hanem még a parlament elé terjesztésének is elejét vegye. Az ő befolyása óvta meg pártját ezután is az erőszakos rendszabályok alkalmazásától. Sz.-t az ellenzék és a többség közti ellentét látszólag áthidalhatatlan volta nem riasztotta vissza. Az első perctől kezdve rendíthetlenül kitartott ama meggyőződése mellett, hogy a békés kibontakozásra vezető megegyezés létre fog jönni, mert létre kell jönnie. Amiben azonban csalatkozott, az ama reménye volt, hogy a békés kibontakozás művét, melynek alapjait ő rakta le s oszlopait felépítette, más politikus is képes lesz betetőzni. Ezt sem a disszidensek vezéreivel folytatott tanácskozásaiban, sem annak az útnak megjelölése által, amelyen kölcsönös engedmények árán az ellentétek kiegyenlítéséhez lehetett volna eljutni, nem tudta biztosítani. Az ellenzék ragaszkodott ahhoz, hogy a békekötés első feltétele a Bánffy-kormány lemondása, a kormány pedig pártjával együtt nem vethette magát alá az ellenzék akaratának mindaddig, mig az alkotmányos élet rendjének helyreállítása tekintetében biztositékot nem kap. Sz. rendíthetlen kitartása, fizikai és lelki ereje e napokban csodával volt határos. Békeműve felépítését a sikernek látszólagos lehetetlen volta dacára lankadatlanul folytatta s az egész nehézségeket legyőzte.

A Sz. útjában emelkedő akadályok legnagyobbika az u. n. *ischli klauzula* (l. o.) volt. Természetesen a Bánffy-kormányt sem vezérelte az ország jogai iránti közönbösség, vagy éppen rosszakarat, midőn ehhez a klauzulához hozzájárult; a baj kútforrása éppen csak az volt, hogy mindaddig, amig Sz. a kényes ügy tisztázásába bele nem fogott, nem akadt magyar államférfiu, aki az országnak kétségkivüli jogát a gyakorlati alkalmazásával szemben felmerülő nem kevésbbé elvitázhatlan jelentőségü szempontokkal összhangzásba tudta volna hozni. Mert az ellen, hogy a monárkiának eddig egységes külpolitikája 1899 jan. 1-től kezdve külön osztrák és külön magyar külpolitikára váljék szét, nemcsak a korona foglalt állást, hanem ellene volt a magyar törvényhozás és közvélemény nagy többsége is. Maga az ischli klauzula sem egyéb egy e látszólag áthidalhatlan ellentét elburkolására irányuló balsikerü kisérletnél. És e talányt Sz.-nek sikerült megfejtenie, amire kétségtelenül nyilt, őszinte jelleme képesítette. A dolgokat nem kerülgeti, hanem nyiltan hatol be a kérdések mélyébe. Sz. az ischli klauzula helyére az illető törvényszakasz új szövegezését indítványozta.

Az új szövegezés kimondja, hogy a vámszövetség Ausztriával nem jövén létre, feléledt az országnak az 1867. XII. t.-c. 58. §-ában biztosított joga, mely szerint azon az alapon, hogy a kereskedelmi ügyek közössége nem folyik a pragmatica sanctióból: a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól jogilag külön álló országok saját felelős kormányuk és törvényhozásuk által intézkedhetnének s *vámvonalak által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket.* S miután a törvény bevezető soraiban igy expressis verbis kifejezésre jut az országnak az önálló vámterülethez való joga, a továbbiakban ebből deriválják azokat a magyar törvényhozás önálló gazdasági rendelkezési jogának igénybevételével teendő intézkedéseket, melyekkel a jelenlegi gazdasági viszonyunkat Ausztriával 1903-ig meghosszabbítják. A jogot tehát *Sz. formulája* alapján utólag törvénybe iktatva nemcsak hogy fel nem adtuk, hanem azt még megerősítettük, a nélkül, hogy egyúttal e jog igénybevételében, gyakorlati alkalmazásában nagy érdekeket károsítva a végső konzekvenciákig mentünk volna. A III. cikk 11. §-a t. i. azt mondja ki, hogy mindamellett, hogy az ország az 1867. XII. t.-c.-ben biztosított önrendelkezési jogának igénybevételével intézkedik, a külfölddel szemben a kereskedelmi szerződéseket 1903-ig mindkét állam nevében a közös külügyminiszter köti meg. Ez a szöveg tehát világosan juttatja kifejezésre a magyar törvényhozás ama jogát, hogy a külügyekben önállóan intézkedjék, de kimondja egyúttal azt is, hogy mi a magyar törvényhozásnak a gyakorlati élet viszonyaihoz alkalmazott tényleges akarata.

A kiegyezési formulát és Sz.-nek a kibontakozás biztosítására irányuló minden javaslatát pontról-pontra elfogadta a korona, a többség és az ellenzéknek minden pártárnyalata. A béke létrejöttét mégis csak 1899 jan. 26-tól kezdve lehetett

biztositottnak tekinteni, mert Sz. ezen a napon fogadta el a királytól azt a megbizást, hogy a béketárgyalásokat a kormányelnökkel együtt vezesse. Országszerte általános volt a meggyőződés, hogy ez a megbizás a jövendő kormány megalakításának előkészitésére irányuló mandátummal egyértelmü. Talán Sz. volt Magyarországon egyedül az, aki még remélte, hogy a béke létrejövetele után a hatalom terhei másnak a vállaira fognak nehezedni. Ebben csalódott. Sz. volt Magyarországon az egyetlen politikus, akiben a korona épp ugy megbizott, mint ahogy személyében az összes parlamenti pártok teljes bizalma összpontosult. Ennek következménye volt az, hogy a parlamenti béke csak akkor jött létre, amikor Sz. a királytól nyert felhatalmazás alapján az ellenzéknek a kivánt «személyi garanciákat» nyujthatta. Febr. 26-án azután a király Bécsben megbizta Sz.-t a kabinetalakitással. Már három nappal utóbb aláirták egyfelől az ellenzék bizalmi férfiai, másfelől Sz. a békepontokat, az u. n. *paktumot* (l. o.). Az ezután következő hetekben a képviselőház nagy gyorsasággal végzett a paktumban elvállalt feladatokkal. Márc. 2. *Perczel* Dezsőt megválasztották a ház elnökévé, 3-án megszavazták az indemnytit, 4-én az újoncjutalékról szóló törvényjavaslatot, 6-án a kiegyezési provizoriumot, 10-én pedig a fogyasztási adók ideiglenes rendezéséről szóló javaslatokat. Az 1899. évre szóló állami költségvetést a Ház öt hét alatt tárgyalta le. Ezek után a kuriai biráskodásról szóló törvényt alkották meg és elintézték a képviselőház házszabályainak módositását.

A törvényhozás munkássága közben a Sz.-kormány útjába az osztrák kormány a kiegyezés ügyében gördített újabban akadályokat. A bukás szélén álló Thun-kabinet az által akart népszerüségre szert tenni, hogy a Magyarországgal kötött kiegyezési megállapodásokat alapvető fontosságu rendelkezéseiben igyekezett megbontani. Arra hivatkozott ugyanis, hogy Magyarország az u. n. *Sz.-formula* elfogadásával az egyezményt egyoldaluan megváltoztatta. A kisérlet veszedelmes voltát az a körülmény fokozta, hogy Ausztria egész közvéleménye nagy szenvedélyességgel szállt síkra az osztrák kormány álláspontjának támogatására. Sz. annyit változtatott csak, amennyit az ország jogainak és érdekeinek sérelme nélkül tehetett. A kötendő kiegyezésnek tartamát — föltételesen — kiterjesztette ugyan 1907-ig, de a Thun-kormánynyal folyamatba tett újabb tárgyalások során három pontban újabb,hathatós biztosítékokkal bástyázta körül az Ausztriával fennálló kereskedelmi közösség és a külállamokkal szemben fennálló kereskedelmi szerződések lejáratának egyidejüségét. Kimondatott t. i. először is, hogy amennyiben 1903-ig a vám- és kereskedelmi szerződés létre nem jönne, a nemzetközi szerződések az 1907-en túl terjedő időre nem köthetők; kikötve van másodszor az ország azon joga, hogy a lejárattal biró szerződéseket saját elhatározásából felmondhassa, a lejárattal nem biró szerződésekre pedig 1903-ra való felmondását követelhesse; a harmadik pont végre azt tartalmazza, miszerint a külföldel megkezdendő tárgyalások előtt az autonom vámtarifa új autonom vámtarifával helyettesitendő, mely mind a két állam mezőgazdasági és ipari érdekeit egyaránt védi. Ezenkivül fölvétetett a törvénybe ezen kikötéseknek szankciója is, amennyiben kimondatott, miszerint ezen föltételek bármelyikének meg nem tartása ugyanazzal a joghatálylyal bir, mint a viszonosság meg nem tartása. A Thun-kormány ez ellen irányuló minden erőlködése meddő volt.

Meddő maradt hasonlóképen az osztrák kormány ama kisérlete is, hogy ez alkalommal a *bankparitást*, amelyet pedig elődjei elismertek, sőt az osztrák birodalmi gyülés szakbizottsága is elfogadott, utólag újra megakadályozza. Azt hangoztatták odaát, hogy az Ausztriával fennálló kereskedelmi közösség a Sz.-formula következtében esetleg már 1903. megszünhet, mig a bank egysége abban az esetben is 1911-ig tartana; ők pedig azt megengedhetetlennek tartják, hogy a bankegyseg a vámterületi különválás esetén is fenmaradjon. Tényleg ugy áll a kérdés, hogy egyfelől a bankegység és a kereskedelmi közösség egyidejü lejáratát nem a Sz.-formula másította meg, amennyiben az már 1892. a Wekerle és Steinbach közt létrejött pénzügyi egyezményekben feladva volt; másfelől pedig ezen az alapon a Bánffy és Badeni közt létrejött kiegyezésben is a bankszabadalom tartamát 1911-ig, az újonnan megkötendő kereskedelmi szövetség tartamát pedig 1907-ig kontemplálták a nélkül, hogy ez ellen bármelyik részről csak a legcsekélyebb ellenvetés merült volna fel. Ez pedig azért történt, mert a bankegység és a kereskedelmi unio tartama közt tényleg nem forog fenn olyan feltétlen összefüggés, amelynek létezését most osztrák részről alaptalanul erősitették. Aggodalmukat annál kevésbbé lehetett komolyan venni, mert a bankegység meghosszabbítása sohasem képezte Magyarország óhaját. A bank maga volt az, ki ezt technikai és pénzügyi okokból követelte, a magyar államférfiak pedig okait méltányolva, teljesítették a banknak Ausztria részéről támogatott kivánságát. Hogy most Ausztriában ilyen váratlanul ez a meglepő fordulat következett be, annak forrása — mint már említettük — az a törekvés volt, hogy a hankparitást az egész bankegyezmény megsemmisitése révén visszaszívják vagy legalább 1903-ig függőben tartsák. Sz. teljes őszinteséggel jelentette ki, hogy a bankszabadalom és a kereskedelmi közösség lejáratának egyidejüségét, mint Magyarország érdekébe nem ütköző kivánságot, kész megengedni; a bankparitáshoz azonban rendithetetlenül ragaszkodott és a Thun-kormánynak e tekintetben is engedni kellett. A heteken át Bécsben lefolyt kiegyezési tárgyalásokon Sz. álláspontja teljes győzelmet aratott s igy Sz. már jun. 14. a módosított kiegyezési javaslatokat terjesztheti a képviselőház elé, ahol azokat jul. 5. csaknem minden vita nélkül tárgyalták le.

A kiegyezési tárgyalások véget értek. Most következett Sz.-re nézve a gyümölcsöző munka időszaka. Az ország Sz. egyéniségéhez a legmesszebbmenő várakozásokat füzi. Saját pártjára és politikai ellenfeleire hasonló befolyása,

mint Sz.-nek, magyar államférfinak még nem volt. Ma alig is van a magyar képviselőházban ellenzék. Ezt a parlamentnek történetében páratlanul álló jelenséget nem magyarázhatjuk meg azzal, ha Sz. rendkivül szónoki qualitására hivatkozunk s ha ama tapintatára utalunk, amelylyel a legkényesebb kérdések helyes megoldását megtalálja. Az sem nyujtja teljes magyarázatát, hogy az ellenzék is őt ismeri el a providenciális államférfiunak, aki egyedül van hivatva az országot a mult rázkódtatásaiból a jelen nehézségein és veszélyein át biztosított szebb jövő felé vezetni. Ez mind csak okozat. Mindennek kutforrását a kormányelnök egyéniségében leljük meg. Sz. ama ritka államférfiak egyike, akik, mint hajdan Angliában Peel Róbert, nálunk Deák Ferenc, a szószéken s a tanácskozó asztalnál egyaránt, nemcsak szellemi nagyságuk, hanem jellemük ragyogó tisztasága által is kivívják párthiveik lelkes ragaszkodását és politikai ellenfeleik őszinte becsülését. Igazságos álláspontjához rendületlenül ragaszkodik, de sohasem tagadja, hogy a helyes szempontok feltárásában ellenfeleinek is lehet részük. S ezzel az utóbbi jellemvonásával fegyverzi le a megvívott elvi harc után a legszenvedélyesebb ellenzéket is. Többsége óriási. Nagyobb talán sohasem létezett európai parlamentben. De Sz. azért sohasem éri be azzal, hogy az ellenzéket leszavazzák. Parlamenti felszólalásainak teljes sikerét abban látja, ha a szavazás megejtése után a kisebbséget is az a tudat hatja át, hogy nem a túlerő győzte le, hanem az érvek súlya és nagyobb ereje.

Ki tudná ma megjósolni, hogy a Sz.-kormányzat végső eredményei milyenek lesznek? Ez a jövő titka. Egy örök érdemét azonban már ma feljegyezhetjük: hazánk ennek az államférfiunak köszönheti, hogy a magyar alkotmányt nem érte ugyanaz a sors, amelynek súlya a közelmultban Európának csaknem minden parlamentjére ránehezedett. HERTZKA.

Szélnyomás, födél- és hídszerkezetek méretezésénél az *önsúlyon* és esetleges *mozgó terhelésen* (X. k.) stb. kivül figyelembe veendő egyik külső erő. A Sz. fölvételére a szerkezetet gyakran egész külön e célra készült részekkel (szélrácsozás, l. *Hídszerkezet*, IX. k.) látják el. A Sz.-t vízszintestől 10°-kal eltérő irányunak tételezik föl; értékét a szerkezetek méretszámításánál a körülményekhez képest a széltől támadott felület m²-e után 75—250 kg.-ra szokták fölvenni.

Szem alkalmazkodása, l. *Alkalmazkodás* (I.k.).

Személyazonosság. A büntető per alkalmából foganatosítandó hullaboncolás (l. o.) megkezdése előtt lehetőleg meg kell állapítani a holttest Sz.-át s e végből mindazokat meg kell kérdezni, akik a halottat életében ismerték. Az azonosság megállapításához legalább két tanuzási képességgel biró egyénnek egybehangzó felismerése és kijelentése is szükséges. Az ismeretlen holttestről a boncolás előtt, amennyiben lehetséges, fénykép készítendő; egyébként pedig személyéről, valamint ruházatáról s a netalán előtalált egyéb ingóságokról pontos leirást kell készíteni. v.

Személyi lapok elve. A telekkönyvekben minden oly személynek elő kell fordulni, akinek tulajdonát valamely ingatlan alkotja, s viszont, minden, a forgalomnak tárgyául szolgáló ingatlannak fel kell valamely telekkönyvbe véve lenni. A telekkönyvnek ez a két követelménye olyan fontos, hogy a telekkönyvek szerkesztésénél két különböző iránynak szolgál alapjául. Az egyik irány az, hogy minden forgalomban levő ingatlannak külön telekkönyvet készítenek, ahol tehát a forgalomban levő ingatlanok száma szabja meg a telekjegyzőkönyvek vagy betétek számát. Tehát minden községről ugyanannyi telekjegyzőkönyvnek vagy betétnek kell lenni, ahány forgalomban levő ingatlan van a határban: ez az irány a *dologi lapok elve*. A másik irány pedig az, hogy annyi telekjegyzőkönyv vagy betét van, ahány tulajdonosa van valamely községhez tartozó összes forgalomban levő ingatlannak, tehát elvileg minden tulajdonos számára csak egy telekjegyzőkönyv, vagy egy betét készül, s akárhány ingatlana van, abba mind fel van véve: ez az irány a Sz. A Sz.-nek alkalmazásánál, mivel igen gyakori az eset, hogy egy-egy személynek több ingatlana van, sokkal kevesebb telekkönyvre van szükség, tehát a vezetése, kezelése könnyebb, kevesebb munkával jár, és a birtokviszonyok könnyebben felismerhetők benne. Ennélfogva a Sz.-nek alkalmazása előnyösebb. A mi telekkönyvi rendtartásunk is a Sz.-re van fektetve s ez az elv csak annyiban szenved nálunk csorbát, hogy ha valamely telekkönyvi tulajdonos olyan ingatlant szerez meg, amely egymaga van valamely telekkönyvben, onnan nem jegyzik át a többi ingatlant, vagy a másik ingatlant magába foglaló telekkönyvbe, mert nincs kifejezetten előirva, hogy a Sz.-nek megvalósítása érdekében akkor is foganatosítandó az átjegyzés, ha ennek következtében üres telekkönyv keletkezik, s e miatt gyakran fordul elő, hogy egy személynek több telekkönyve vagy betétje van. Csupán a helyszinelés, meg a betétszerkesztés alkalmával valósul meg egészen a Sz., mert akkor valamely tulajdonosnak minden ingatlanát vagy több személynek azonos arányu tulajdonát tevő minden ingatlant egy-egy telekjegyzőkönyvbe vagy betétbe veszik. Kivételt csak Fiume tesz, ahol az ezután teljesítendő betétszerkesztés folyamán minden telekkönyvi jószágtest részére külön betétet fognak készíteni, tehát ott a dologi lapok elvét fogják alkalmazni. TÖRÖK.

Személymotozás (XV. k.). A *bűnvádi perrendtartás* a Sz.-t, mint a házkutatás kiegészítő részét, csak az ellen engedi meg: *a)* akit büntett v. fogházzal büntetendő vétség nyomatékos gyanuja terhel; *b)* akit a hatóság mint szokásos büntettest ismer; *c)* aki nagy valószinüség szerint bizonyítékul szolgáló tárgyat rejt magánál. A terhelt hozzátartozói és a védő ellen Sz. csak akkor foganatosítható, ha a hozzátartozókat részesség, orgazdaság v. bűnpártolás nyomatékos gyanuja terheli, a védő pedig emiatt vizsgálat alatt áll. A Sz. elrendelésére és foganatosítására rendszerint a vizsgálóbiró vagy járásbiróság sürgős szükség esetén a rendőrség is jogosult. A vizsgálóbiró intézkedése ellen a vádtanácshoz, a rendőrségé ellen az illetékes elsőfoku birósághoz tehető előterjesztés. v.

Szemenyei kolostor. A Zala vármegyében, a Mura mellett a mai Alsó-, Felső-Szemenyén 1248. alapította Hahót Mihály varasdi ispán a Ferencrendűek számára. V. ö. *Fejér*, Cod. dipl. (IV, 12. 23.). Fennállott egész a XVI. sz.-ig. KAR.

Szemere *Miklós* (5.,XV. k.) újabb művei: *Ideal* (Budapest 1897); *Fiatal véreim* (u. o. 1897).

Szemétgyüjtő, l. *Koprofór.*

Szemfű (növ.), l. *Szemvidítófű* (XV. k.).

Szemipalatinszk, orosz kormányzóság, (1897) 685,197 lak.— *Sz. város*, (ugyanakkor) 26,353 lak.

Szemirjecsenszk, orosz kormányzóság, (1897) 990,107 lak.

Szemlélet, eredetileg amiről a szem útján tudomást veszünk s magának ennek az érzéknek működése. Bővebb értelemben érzéki észrevevés általában, tehát nemcsak látásbeli. A Sz. szolgáltatja a gondolkodásnak a szükséges anyagot, e nélkül nincs igazi, értékes, tartalmas tudás. Vannak, akik az egész gondolkozást Sz.-i elemekből származtatják. Kant filozofiájában a Sz. fontos szerepet visz; nála ez külön tényezője a lelki életnek, mely lényegileg különbözik a gondolkodástól (gondolatok Sz.-ek nélkül üresek, Sz.-ek gondolatok nélkül vakok). *Intellektualis Sz.* olyan Sz. volna, melyhez az érzékeknek semmi közük nincsen, amidőn a gondolkodás maga szemléli tárgyát; az újabb német idealizmusnak önkényesnek látszó homályos fogalma. A pedagogiában a Sz. fogalma szerfölött fontos, a tanításnak, főleg kezdő fokán, egyedüli biztos alapját és kiinduló pontját jelenti. L. még *Intuitio* (IX. k.).

Szemsztvo, l. *Zemsztvo* (XVI. k.).

Szénaemelő gép, l. *Kazalozó* (X. k.).

Szénagereblye, l. *Gereblye* (VII. k.).

Szenáne (a persa *szan* v. *szen* a. m. asszony szótól), Persiában és Indiában a mohammedánusoknál a női szoba neve; ugyanaz, mit a törökök háremnek neveznek. Az ind mohammedánusoknál háztartást is jelent.

Szénboksa a. m. szenítő rakás (XV. k.).

Szencsei főesperesség, l. *Császmai főesperesség.*

Szendrő (l. XV. k.). Gazdag kőszéntelepe van, amelynek kiaknázását most akarják megkezdeni. E helytől vette az egész járás nevét. A hódoltság idejében jelentékeny végvár volt, amelyben gyakran a vármegyei gyűléseket is tartották. Legutóbb II. Rákóczi Ferenc harcaiban szerepelt mint élelmi tár s mint a fogságba került magasabb rangu katonatisztek tartózkodási helye (vármegyei jegyzőkönyvek). A nemzeti muzeumban van egy innen került bronzmarkolatu vastőr.

Szendy, 1. *Árpád*, zeneköltő, zongoraművész és tanár, szül. Szarvason (Békés) 1863 aug. 11. Tanulmányait szülővárosában kezdte és Budapesten folytatta, mialatt a nemzeti zenedébe is járt, hol három évig a zongoraszakon tanult. Innen ment át a magyar királyi zeneakadémiába, hol Gobbi Henrik tanítványa lett; később pedig Liszt Ferenc volt a mestere. Befejezve a zongora- és zeneszerzési tanszakot, 1889. államsegélylyel zenei tanulmányútra Weimarba, majd Berlinbe ment. A következő évben hangverseny-körútra indult, bemutatva művészetét a román királyné előtt is, valamint több hangversenyen Bukarest és Braila városokban. Innen művészi körútján déli Oroszország több városában fordult meg és — többi közt Odessza, Harkov, Kijev és Elizabetgrad városokban — mintegy 30 hangversenyen játszott nagy sikerrel. Az 1890-iki iskolai év kezdetén Sz. az országos zeneakadémia zongora-főtanszakának tanárává neveztetett ki, mely állásában, mint kiváló pedagogus már eddig is nagy sikereket ért el. Főbb művei: *Variációk egy eredeti téma felett; Menuette nagy zenekarra; Zongoraverseny nagy zenekarkisérettel; Szonáta magyar zenei tartalommal* (a pesti könyvnyomda részvénytársaság millenniumi pályázatán pályadíjat nyert); *Gyere haza édes anyám* (népballada ének- és zenekarra). Több műdal, mint: *Találkozás* Endrődi Sándor költeményére; *Szerelmi dal* Reviczky Gyula szövegére; *Királydal* Vikár Béla szövegére. Legutóbb a millenniumi «királydíjak» egyikét nyerte el magyar rapszódiájával, mig egy másik művével ugyanezen pályázaton dicséretet nyert. Jelentékeny része van Harrach J. Magyar Arionja sikerében is, melynek számos darabját ő dolgozta fel. V. B.

2. *Sz.* (Neuhold) *Károly*, emberbarát, szül. Budán 1831., megh. Budapesten 1897 okt. 18. Eleinte kőfaragó volt, később a gazdálkodásra adta magát és Jászladányban rövid idő alatt jelentékeny vagyont szerzett. Mint Jászladány község bírája, majd az ottani takarékpénztár vezérigazgatója nagy tiszteletre és népszerűségre tett szert. 1892. Budapestre költözött. Százezer forintnál többet érő vagyonát jótékony célra hagyta. A többi közt a községi tanítók számára 36,000 forintos adományt tett, a magyar gazdasszonyok országos egyesületének 4000 forintot, a katolikus legényegyesületnek s a szegény gyermekeket felruházó egyesületnek szintén nagyobb összeget juttatott.

Szenegagyökér (növ.), a Polygala senega L., É.-Amerika erdeiben gyakori növény gyökere (radix senegae,csörgőkigyó-gyökér). Mint izzasztó és vizelethajtó orvosság, erősítő szer, valamint mellfájás és vizkórság ellen, Amerikában kigyómarás ellen is (de siker nélkül) használatos. Mosnak is vele.

Szenegambia, francia gyarmat (XV. k.). Szamori királyt 1898 szept. Woelfel hadnagy és Gaden kapitány legyőzte s futás közben elfogta. Ezzel a franciák hatalma nyugati Szudánban tetemesen megszilárdult. Az angol kormánnyal 1899. kötött szerződés értelmében pedig a franciák érdekköre Sz.-tól Bornu és Vadai, a Csád-tó melletti néger államokig terjesztetett ki, minek következtében az a roppant terület, mely Sz. és a Csád-tó között elterül, a francia uralomnak kiszolgáltatott. V. ö. *Lagrillière-Beauclerc*, Mission au Sénégal et au Sudan (Páris 1898). M. L.

Szénfa, a faszén előállítása céljából termelt különféle fanemű hasáb- és dorongfa, melyet az állami erdőkben, éppen ugy, mint a tűzifát, egy méter hosszuságra termelnek.

Szenítő mód (XV. k.). 1. A *német Sz.*-nál a körülmények szerint többé-kevésbbé kúposan készített szenítő tér közepére jön a tűzakna, mely körül a rakás (l. *Szenítő rakás*, XV. k.) összeállítása olyképen eszközöltetik, hogy az esetleges alulí gyujtáshoz szükséges gyujtórés (l. o.) is létre jöj-

jön. A betakarásnál kétféle takarót (l. *Portakaró*, XIV. k.) alkalmaznak, melyekkel a rakás oldalait egészen befedik, de hogy az elszálló gázok áthatolhassanak, a búb födése vékonyabban történik. Hogy egyrészt a laza szerkezetü takaró a rakás lejtős felületéről le ne csúszszék, másrészt pedig hogy a szükség szerinti léghúzás előidézhető le gyen, azért alul a rakás körül egy-egy hasábhosszuságu távolságban 15 cm. magas tönköcskéket vagy köveket raknak s ezekre a rakás körül egyes hasábokból gyürüt készítenek, melyet aztán *alsó támasztásnak* neveznek; erre állítják és a rakáshoz támasztják azokat a hasábokat, melyek az emelet alja körül vizszintes irányban haladó hasonló hasábkörnek, az u. n. *felső támasztásnak* fentartására szolgálnak; a betakarás alkalmával a kellő léghúzás előidézése végett az alsó támasztók alatti rész födetlenül hagyatik. Az alulról való begyujtás után (l. *Gyujtórés*, VIII. k.) már körülbelül $^1/_4$ óra mulva kezdenek a teljes meggyulás jelei mutatkozni, minek bekövetkezésével a tűzakna tetejét hantdarabokkal betakarják s az alsó támasztók alatti részt is befedik portakaróval s rendesen harmadnapra a búb karimáján az első szelelősort megnyitják. A felülről való gyujtásnál a tűzfogó tetejébe rakott tüzet addig táplálják, mig az a búbban is elterjed; ekkor a tűzfogó tetejét hantdarabokkal elzárják s a tűzvezetést a búb karimáján nyitott szelelők alkalmazása által megkezdik. Az alulról való gyujtás előnyösebb, mint a felüli gyujtás, de ennél jóval nagyobb jelentőségü az, hogy a Sz.-nál a szenítő rakás a begyujtás alkalmával teljesen be legyen takarva, mert igy a szenülés szabályosabban kezdődik; a begyujtásnál az időjárás nem jön tekintetbe, a munka könnyebb, a szén több stb. 100—150 ürm. fenyőfarakásnak e mód szerinti megszenítése 15—20 napot igényel; lombfánál pár nappal kevesebbet. 2. Az *olasz Sz.* a legtökéletesebb, de inkább csak állandó szenítő helyeken (gerebszenítés) alkalmazható. A szenítő tér itt egészen sik és vizszintes s lehetőleg kötött, melyen a szükségszerinti erős léghúzás előállítása céljából hidlást alkalmaznak. E hidlás ugy készül, hogy a tűzaknától párosan és sugarasan oly távolságra raknak le hasábokat, hogy ezekre ismét lapos hasábokat lehessen egymás mellé keresztbe fektetni, melyre aztán a rakás szabályszerüen néha két emeletre is összeállíttatik. Az olasz Sz.-nál durva takarót nem alkalmaznak, hanem csakis portakarót, amely alul mintegy 60 cm., a búb alján mintegy 30 cm., a búb tetején a munka kezdetén 20—25 cm., később, ha a búb már megszenült, nagyobb vastagsággal bir, s melynél fő dolog, hogy mindig jól meg legyen nedvesítve, hogy annál jobban összetartson; ezen felül még padlódeszkából készített s mintegy 2 m. magasságban alkalmazott felső támasztással is ellátják. A gyujtás felülről történik, de ennek megkezdése előtt a szénégető a tűzaknát 1 m. mélységben vékony fácskákkal elrekeszti, a fölötte való üreget nyers (üszkökről levert) szénnel félig kitölti, melyre égő szenet tesz s erre ismét nyers szenet rak, mindaddig, mig a lefelé húzódó tűz a berakott fácskákat át nem égette s a szén a fenékre le nem hullott; ekkor gyorsan tele tömi az aknát az oda előkészített nyers szénnel, sőt köldököt is készít abból, s ha aztán a szénkészlet elégésével a köldök behorpad, a töltő rúddal az aknában levő szenet össze kell kavarni s a támadó hézagokat kitölteni. Töltögetni egyébként a szenülés folyama alatt is mindannyiszor szükséges, a hányszor az akna kiégett, de e célra csak szénaprólékot szabad használni, különben a rakás könnyen felrobbanhat. Ha a tűz a búbban jól el van terjedve, akkor a tűzvezetéshez kell látni. Az égés tartama 150—200 m. fenyőhasábfát tartalmazó rakásnál 25—30 napra, a hűtés 2—3 napra tehető; a bontás mindig a búb tetején kezdődik. 3. *Tőt Sz.* (l. o.). CSY.

Szenna és Blatta mocsárlecsapoló társulat, alakult 1880. oly célból, hogy a Szenna- és Blattamocsarakat kiszárítsa. Székhelye Ungvár. Érdekeltségi területe 22,000 m. hold. Csatornáinak összes hosszusága 100,731 m. Befektetett épitéstőkéje 99,023 frt 16 kr. BGD.

Szénsavas vas, l. *Vaskárbonát* (XVI. k.).

Szénsavfecskendő, l. *Extincteur* (VI. k.).

Szent-Benedekfüve (növ.), l. *Szegfügyök* (XV. k.).

Szent-Benedeki alma (növ.), a kerti alma fajtája, hosszukás és sárga, édes és kevéssé savanyucska, tartós (Lippai, Pozsonyi kert III. 531.).

Szent család leányai, l. *Genovevanusok*.

Szentelt dolgok, a r. kat. egyházjogban a tágabb értelemben vett egyházi javak fogalma alá esnek, de ezeknek körén belül a szorosabb értelemben vett egyházi javak ellentétét teszik. Sz. ugyanis azok az egyházi javak, amelyek az isteni tisztelet külső teljesítésére közvetlenül szolgálnak, igy a templomok, oltárok, kelyhek stb., mig ezekkel szemben a szorosabb értelemben vett egyházjavak közvetlenül az egyházi szükségletek fedezésére szolgálnak.

Szentendrei főesperesség, l. *Budai főesperesség*.

Szent fa (növ., lignum sanctum), l. *Guajacum* (VIII. k.).

Szentgotthard-vasút (XV. k.). 1897 junius 1-én a Sz. négy új mellékvonalát nyitották meg: a luzern—küssnacht—immenseeit, a zug—walchwyl—goldauit, a zürich—thalweil—zugit és a schaffhausen—eglisauit. Mig az első vonalnak szépségei miatt az idegenforgalom szempontjából van jelentősége, a másik három lényegesen megrövidíti a Stuttgarton áthaladó német-olasz vasúti összeköttetést. Az új vonalak jelentékenyebb épitményei: az 1985 m. hosszu Zimmerberg-alagút és a 3358 m. hosszu Albis-alagút, valamint a 457 m. hosszu eglisaui vasúti viadukt, mely 60 m.-nyi magasságban hidalja át a Rajnát.

Szentgyörgy vára. Keszthelytől nyugatra a Zala mellett mocsáros helyen állott, azért nevezték el másként Békavárnak. Eredetileg a Marczaly-családé, Mátyás király korában egy ideig Svampek nevü németé volt. Svampek 1476. hűtlenül Frigyes császárhoz pártolt s e miatt Sz.-t elvesztette. Ezután a Báthory-család kapta. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (III. 16). KAR.

Szentiréne vagy *Szenterenye*, város a régi szávaparti *Sirmium* (XV. k.) egy részén épült Száva-Szentdemeter, ma Mitrovica (Szerém) városa mellett. 1247. után a szerémi püspök idetette át székhelyét, mert e hely könnyebben meg-

erősíthető és igy bátorságosabb volt mint Bánmonostora. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. 239). KAR.

Szentirmay *Elemér* (XV. k.) dalai közül említendők még: *Csak egy szép lány; Ne menj el; Plevna-dal; Huzzad cigány; Be szomoru ez az élet; Szálldogál a fecske; Fehér galamb; Is is is* stb. Művei közül sok a külföldön is ismeretes, ezek szövegét lefordították angol, német s franczia nyelvre is.

Szent István jobbja, l. *Szent jobb* (XV. k.).

Szent-István-rend díja, l. *Díj*.

Szent-Iván-virág (növ.), különböző babonás, sárgavirágu fű. *Beythe* szerint a dudafű, *Benkő* szerint a Galium verum, l. *Ragadványfű* (XIV. k.), *Ipolyi* szerint a Hypericum perforatum. Szt. Iván tüzébe szokás vetni, melyet Keresztelő szt. János születésének örömére gyujtanak. Szokás a parazsát összesöpreni, közepébe a Sz.-ból való seprőt állitják s meggyujtva átugrálják. Aki szerencsésen átugrotta, jót jelent. Szt. György vagy szt. János éjjelén a Sz. megszólal s megmondja, mi hasznát lehet venni (*Ipolyi*, M. mythol. 192, 195, 248, 580. old.). Falusi lányok a Sz. virágát fehérneműikben szétdörzsölik és a piros foltból jövendőjükre jósolnak, mint az ólomöntésből. L. *Orbáncfű* (XIII. k.). BORB.

Szentiványi *Árpád* (szentiváni) politikus, szül. Gömör-Panyiton 1840 márc. 15. Középiskolai tanulmányait Rozsnyón, Lőcsén és Pesten, a jogot Sárospatakon végezte. Három évtized óta tevékeny részt vesz Gömör vármegye ügyeinek intézésében és nagy buzgóságot fejt ki evangelikus egyháza körül. Eleinte több egyházközség és a sajó-gömöri alapítványi polgári iskola felügyelője volt. 1886 márc. a gömöri evangelikus egyházmegye, 1898 jul. pedig a tiszai evangelikus egyházkerület felügyelőjének választotta. 1872 óta országgyülési képviselő. Eleinte a balközéphez, majd 1875. a szabadelvü párthoz tartozott, melyből azonban az 1877/78-iki kiegyezési tárgyalások alkalmával kilépett. Egy ideig párton kivül maradt, végül belépett a mérsékelt ellenzékbe, mely utóbb nemzeti párttá alakult át. E pártnak hosszabb ideig alelnöke is volt. Az 1898/99. téli obstrukció idején erélyes munkásságot fejtett ki a szövetkezett ellenzék győzelme érdekében. Pártja részéről ő volt a *paktum* (l. o.) egyik aláirója. A Széll-kormány megalakulása után pártjával együtt belépett a szabadelvü pártba, mely 1899 máj. 16. egyik alelnökévé választotta.

Szentjánosi monostor, a Sebes-Körös mellett Bihar vármegyében. A tatárjárás előtt a jánosiovagoké volt, a XIV—XV. sz.-ban a benedekrendüek birták. 1541—1566. a Margitszigetről (Budapest) ide költözött apácák laktak benne. V. ö. *Bunyitay*, A váradi püspökség története (II. k.). KAR.

Szent-János-retek (növ., Raphanus sativus L.), l. *Retek* (XIV. k.).

Szent-József-sziget, l. *Salut-szigetek*.

Szentkláray *Jenő* 1898 máj. 20. idősb alapítványi kanonokságra lépett elő. Újabb művei: *A magyar nemzet küldetése* (Magyarország ezeréves fennállásának emlékünnepén tartott székesegyházi beszéd, Temesvár 1896); *A társadalom magyar nemzeti feladatairól* (Értekezés, u. o. 1897); *A csanád-egyházmegyei plébániák története* (I. k., u. o. 1898); *A csanádi püspökség és káptalan rövid története* (a csanád-egyházmegyei schematismusban, u. o. 1900); *Krassó vármegye őshajdana* (Budapest 1900).

Szent-Lőrinc pestvármegyei kisközségnek nagyközséggé átalakitását a belügyminiszter 1899. megengedte.

Szent-Lőrincfű (növ.), l. *Méreggyilok* (XII. k.).

Szentmiklósi *Márton*, *Kajuch* Márton (X. k.) magyarosított neve.

Szent-Péterfa (növ.), l. *Gyöngybogyó* (VIII. k.).

Szentpéteri pálos kolostor, a mai Pogány-Szentpéteren Iharos-Berény (Somogy) mellett állott. A Kanizsay-család alapította 1321 után 1550 táján pusztult el. V. ö. *Csánki*, Magyarország tört. földrajza (II. 646); *Rupp*, Magyarorsz. helyrajzi tört. (I. 315—18). KAR.

Szent-Péter kulcsa (növ.), a Primula Pannonica Kern. népies neve, l. *Kankalin* (X. k.).

Szent Péter művei, l. *Katolikus autonomia*.

Szent-Pétervár, orosz kormányzóság, (1897) 2.107,691 lak. — *Sz. város* ugyanekkor 1.267,023 kossal.

Szentpétery *József*, hirneves ötvösmester, szül. Rimaszombaton 1781 ápr. 12., halálának éve ismeretlen. Atyja puskaműves volt s a cifrán berakott fegyverek rajzai már korán felköltötték a gyermekben szunnyadó tehetséget s kisérletekre, utánzásra serkentették őt. Szőke Ferenc rimaszombati esperes felismervén az ifju tehetségeit, Szathmári Pál hangácsi falusi piktorhoz küldte, hogy ott magát a rajzban és festészetben kimüvelje. Az ifju nem lelte meg itt azt, ami után lelke sóvárgott és Kassára indult, ahol 1796 aug. 29. vétetett fel Vásárhelyi István ötvösmesterhez tanulóul, legénynyé 1801 aug. 30. szabaditja fel a céh. 1809. alkotja meg Pesten első nagyszabásu domborművét, mely Nagy Sándornak a Granicus vizén való átkelését ábrázolja. Második hires domborműve az arbelai ütközet, legszebb munkája pedig Porus király fogságba esését ábrázolja. Ezek a munkák ezüstből trébelvék; vörösréz-lemezből valók: Mária Terézia a pozsonyi országgyülésen, melyet 1852., Budavárának bevétele, mit 1853., végre Krisztus a Kalvária-hegyen, melyet 74 éves korában 1855. készitett. Az utolsó vacsora jelenetét mesteri domborműben előtüntető s 1848. készült aranyozott ezüst kelyhe a kecskeméti ev. ref. templom birtokában van. Sz. domborműveit a túlságos mértékben alkalmazott domborítás jellemzi, ami a munkák esztetikai szépségének rovására esik. Sz. élemedett korban hunyt el mint pesti ötvösmester. Munkái közül egy ezüst kardot, egy pár ruhakapcsot s a három rézdomborművet az országos magyar iparművészeti muzeum őrzi. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a m. tud. akadémia kiad.). MIHALIK.

Szent rend, sziámi királyi érdemrend, alapittatott 1869 dec. 29., illetve 1873. Csak a királyi ház tagjai birhatják. A király maga különböző szinü drágakövekből készített nyakláncot és csillagot visel. A többiek a rendjelt zöld szegélyü

sárga szalagon jobb vállon át a baloldalon viselik, hozzá a csillagot. ÁLD.

Szent Szárkisz, az örmény leányok örangyala. Népünnep van e napon, melynek eljöveteléhez kellemes emlékek füződnek. Ekkor tudja meg ugyanis két heti előzetes böjtölés után az örmény leány leendő jegyesét. Amint az ünnepnap elérkezik, a leány kora reggel templomba megy s útközben elmondja a leány anyjának, kivel álmodott, mire az anya azt feleli, hogy: «Sz. gondoskodni fog arról, hogy a választott hozzád jöjjön s a kezedet megkérje.» Délután nagy a sürgésforgás s a házaknál a leendő vőlegényekre vonatkozó társasjátékokkal ülik meg a napot. Befejezésül este ifju legények tarka csoportokban éneklik el mindazon dalokat, melyek az örmény nőkről szólanak. G—A.

Szenvedő választói jog, l. *Választás* (XVI. k.).

Szenyér vára, Somogy vármegyében a XV. sz. elején a Tapsonyi Anthimi családé volt. Az 1471-iki országgyülés lerombolását rendelte el, de a végzést nem foganatosították. Az 1543—1566. években jelentékeny pont volt a törökök ellen való védekezésben. 1555. a törökök ostromolták is, de sikertelenül. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. 575.) KAR.

Szepes (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3605 km², lakóinak számát (1898) 177,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 8 rend. tanácsu város, 19 nagy- és 192 kisközség. A szolgabirói járások száma 8, a körjegyzőségeké 45. Puszta, telep és major van 267. A vármegye területén van 3 kórház 44 ágygyal; egész területén működik 55 orvos, 56 okl. bába és 25 gyógyszerész. Van 110·2 km. állami és 451·9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 0·4 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 179·6 km.; a vasúti állomások száma 47. Van 79 posta- és 55 táviró hivatal, továbbá 17 távbeszélő hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 4 bank, 12 takarékpénztár és 5 szövetkezet, összesen 1.412,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 270, köztük 1 hittani intézet, 4 gimnázium, 1 reáliskola, 11 különféle szakiskola, 2 tanitóképző-intézet, 239 népiskola, 10 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 31,218 tanuló látogatta. TH—V.

Az állattenyésztés a 80-as és 90-es években ugyan erősen csökkent, de legujabban ismét jelentékeny lendületet nyert, nemcsak létszámra, de fajnemesítésre nézve is. Ugy a gazdasági egyesület, mint a kormány a szarvasmarha-fajnemesítést eleinte algaui és kuhlandi, jelenleg leginkább, és szép sikerrel, a pinzgaui faj apaállatainak importjával eszközli. A házi állatok létszáma az 1898. évi összeirás szerint a következő: 13,716 ló, 4985 magyar és 65,116 nem magyar fajtáju szarvasmarha, 80,195 juh, 13,264 sertés és 319 kecske. A juhtenyésztés tehát szintén emelkedőben van, holott a sertések száma az utolsó két év járványainál fogva még inkább alábbszállott. Nevezetesebb juhászat Káposztafalván és Wellbachon, tehenészetek pedig Görgőn (120 db.), Domány, Farkasfalván, Markosfalván (kettő), Wellbachon, Nádasdon, Mindszenten, Falstinban és Savnikon vannak. A juhsajttermelést leginkább Savnik, Leibic, Béla, Ábrahámfalva és Sümeg községekben üzik; tehénsajtot: Mindszent, Savnik, Jakabfalu, Toporc, Tótfalu és Landok készit. *Ásványkincsekben* a vármegye ugyan igen gazdag, de a bányászat, a *vastermést kivéve*, ugyszólván teljesen szünetel. A hajdan virágzó «felsőmagyarországi bányapolgárság», mely a bányaművelőket Szepes, Gömör, Sáros és Abauj vármegyékben egyesitette volt, 1897. föloszlott és bányabirtokait a witkovitzi szilléziai bányatársulatnak eladta, mely bányáit most már csak vaskő-termelés tekintetéből tartja üzemben, mig az ezüst, kéneső és rézércek művelését majdnem teljesen beszüntették. Újabban Szomolnok környékén egy külön e célra alakult részvénytársaság piritbányászattal foglalkozik. A vastermelés óriási módon fejlődött. Krompachon a hernádvölgyi magyar vasipar részvénytársulat nevü, több millió részvénytőkével alakult vállalat nagy kohókat és finomitókat állitott fel, melyek bármely európai hasonnemü vállalatokkal bátran versenyezhetnek. Munkásainak száma ma már meghaladja a 2500-at. *Krompach* nagyközség 2000 lakosával a szepes-váraljai járásból 1899 jan. 1. a gölnicbányai járáshoz csatoltatott. SVÁBY.

Szepességi német nyelvjárások. A Szepességen dívó nyelvjárások két fő csoportra oszlanak. Az első csoportot a középnémet, a másodikat a dél- v. felső-német tájszólások teszik. Az első csoporthoz tartozó tájszólásokat Észak- és Közép-Szepességen, a másodikhoz tartozókat a déli-Szepességen az u. n. bánya-városokban továbbá a szomszéd Dobsinán és Mecenzéfben beszélik, mely utóbbival rokon a Körmöc vidékén lakó krikehaierek és gaidelerek beszéde is. Az első csoportbeli nyelvjárások a potóksch beszédet teszik, mert az itteni lakosság férfiait potók-oknak, asszonyait pedig potënn-eknek is hivják; a második csoport tájszólásait gründlerisch nyelvnek hivják, mert az ottani lakosok Gründler-eknek, völgylakóknak neveztetnek. Mindkét csoport hangtani ismertetésénél a közép-(kori) felnémet nyelvnek összehasonlitása szolgál alapul.

I. *Középnémet nyelvjárások.*

A) *Magánhangzók: a)* A középfelnémet a, o, ô és ou-nak megfelel a szepesi középnémet nyelvjárásokat igen jellemző *èu* kettős mássalhangzó, mely mint a görög εὐ, vagyis nyitott e-val (le, fel) és utána következő u-val ejtendő: Brèuch (Brache), Klèufter (Klafter), schlèun (schlagen), Bèugen (Bogen), èuben (oben), èuch (auch), Rèuf (Raufe). *b)* A középfelnémet ë és ei *èj*-jé fejlődött; magyarosan irjuk ezt az ej hangot, mert éppen ezen magyar kettős hangnak felel a kiejtése, p. ejnye, lejt stb. szavakban. Knèjbel (Knebel), Èjlend (Elend), Bèjn (Bein), Thèjl (Theil). *c)* A középfelnémet a és â ô-vá lett. trogen (tragen), Odler (Adler), Johr (Jahr), Hoor (Haar). *d)* A középfelnémet i gyakran ë-vé lesz. Stëch (Stich), më (mit). *e)* A középfelnémet u gyakran o-vá válik. Drock (Druck), Loft (Luft), Scholtz (Schultz). *f)* Az ö és ü hang ezen szepesi tájszólásokból hiányzik. Az

ö-ből ë vagy èj lett és az ü-ből i vagy ë. Thërchen (Thörchen), Bëck (Böke), schèjn (schön), bèjs (böse), iber (über), Filln (Füllen), Glëck (Glück), Knëpel (Knüpel).

B) *Mássalhangzók: a)* A w és f-ből itt-ott b lesz. bir (wir), Taibel (Teuffel). *b)* A g-ből néha ch lesz. wèjnich (wenig), Kéjnich (König). *c)* A sh hang különös sajátsága e nyelvjárásoknak, mely a magyar zs vagy francia j-nek felel meg. Tschishen Tschismen (csizma), fusheln (befühlen).

II. Dél- vagy felsőnémet nyelvjárások.

A magánhangzóknál itt is, mint az előbbi csoportban, hasonló jelenségek mutatkoznak, de hiányzik belőlök ezen csoport èu és èj kettős hangja. Az er a-vá változik. Vota (Vater), Mutta (Mutter), Steanal (Stërnerl), Këndal (Kinderl), Plimal (Blümerl). A mássalhangzóknál a w és f igen gyakran b vagy p-vé változik, bu boast? (wo warst?) Bein (Wein), Beath (Werth), vabeilt (verweilt).

Irodalmilag felhasználták ezen nyelvjárásokat: *Lëndners Ernst* (Lindner) von Käisenmark: Zëpserscher Liederposchen. *Rudolf Götz*: Frihlëngs-Knëspel. *Rudolf Weber:* Zëpserscher Liederbronn. *Theodor Kliegel:* Die Gründler. Ezeken kivül Razenberger Ferenctől a svedléri, Klein Samutól a dobsinai és Krompecher Kornéltól a felkai tájszólásban jelentek meg egyes versek a szepesi lapokban.

Irodalom. Ab Hortis, Topographische Beschreibung des Flusses Poprad; Windisch, Ungarisches Magazin 1872, II. k.; Johann Genersich, Versuch eines Idiotikons der Zipser Sprache; Lud. v. Schedius, Zeitschrift von u. für Ungern 1804, V. és VI. köt.; Samuel Bredetzky, Sammlung einiger Zipser Idiotismen, Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungarn II. köt.; Karl Georg Rumi, Beitrag zu einem Idiotikon der sogenannten gründnerischen deutschen Zipser-Sprache; Lud. v. Schedius, Zeitschrift von u. für Ungern VI. köt.; Viktor Lumtzer, Die Leibitzer Mundart; Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache XIX.; J. K. Schröer, Beitrag zu einem Wörterbuch der deutsch. Mundart des ungar. Berglandes; Wiener Sitzungsberichte 25., 27. köt. (1858) és Nachtrag, u. o. 31. köt. (1859); Schöer, Versuch einer Darstellung der deutsch. Mundarten des ungar. Berglandes, u. o. 44 köt. (1864); Schöer, Die Laute der deutschen Mundarten des ungar. Berglandes, u. o. 45. köt. (1864). WEBER RUDOLF.

Szepesyek, a XIV. sz.-ban virágzott család, kiket birtokaikról kezdetben *Stepkfalvy*-aknak s Hannusfalvyaknak is nevezgettek. Nevezetesebb tagjai voltak: *Jakab,* 1293 előtt szepesi prépost, ez időtől felszentelt püspök is volt, ki a prépostság területén püspököt illető kormányzói hatalmat is gyakorolt. A család tulajdonképeni megalapitója *Hannus* volt. Ennek testvére *Jakab,* 1347. szepesi olvasókanonok volt. Hannus unokái közül *Jakab,* Detre fia, 1349—71. az országbirói, ettől fogva a nádori hivatal jegyzője volt, 1373—80. pedig országbiró. Szellemi munkával töltött életében szerzett komoly megfontolásának Nagy Lajos király 1379. vette nagy hasznát a velenceiekkel folytatott békealkudozásoknál. Fia *János* 1390. gyulafehérvári kanonok, dobokai főesperes volt; 1395. zágrábi püspök, ki Zsigmond király számára Pago szigetet 1397. a záraiaktól elhódította. 1397. Zágráb püspöki székéről Zsigmond király erőszakoskodása miatt kénytelen volt lemondani. Később 1400. a kalocsai érsekséggel akarták kárpótolni, de ő ezzel sem volt megelégedve s azért 1403. teljes buzgalommal Nápolyi László pártjára állott s kivitte, hogy a pápa ellenfelét, Albeni Eberhardot, a zágrábi püspökségtől megfosztotta s őt tette újra zágrábi püspökké. Azonban Nápolyi László pártja vereséget szenvedett s e miatt Szepesy János sem tudta püspökségét elfoglalnia, hanem menekülnie kellett. Nápolyba ment s ott 1407. a nápolyi érsekséget nyerte el s birta 1409-ig.

Irodalom. Monum. Vat., I. sor., III. k. 65. 303., IV. 313. 614; Fejér, Cod. Dipl., VI. 1. 251., VII. 2. 181., VIII. 2. 389., IX. 4. 365; Anj. okt., I. 333., III. 42., IV. 23. 584., V. 64. 322. 458—60; Fraknói, A magy. kir. kegyúri jog, 92. KAR.

Szépfalu (XV. k.) temesvármegyei kisközségnek nagyközséggé átalakulását a belügyminiszter megengedte.

Szépia-rajz, a barna szinü szépia (l. *Sepia,* XIV. k.) festékkel előállított rajz.

Szép Magyelóna, l. *Magyelóna.*

Szerande, l. *Hagii Szaranta.*

Szerbac (persa, a. m. aki fejével játszik), igy nevezték a Mehemed sahtól szervezett rendes persa gyalogságot.

Szerbal, 2052 m. magas hegy a Sinai-félsziget nyugati oldalán. Lipsius és Ebers, a hagyománynyal egyetértve, a mózesi törvényhozás hegyének tartják, mig mások — ugy látszik, több joggal — ezt a hegyet a délkeletre 33 km.-nyi távolságban fekvő *Dsebel Musában* vélik föltalálni.

Szerbia (XV. k.). A lakosság 1897 jan. 1-én 2.345,837 főre (1 km²-re 49) rúgott és az egyes kerületek szerint a következőképen oszlott meg:

Kragujevac	150,397	Rudnik	161,794
Krajina	95,087	Timok	127,603
Kruzsevac	124,568	Toplica	83,232
Morava	168,622	Uzsice	147,565
Nis	159,631	Valjevo	123,409
Pirot	135,272	Vranja	163,723
Podrinje	193,400	Belgrád főváros	59,237
Podunavlje	230,798	Összesen	2.345,837
Pozsarevac	221,499		

Története. Az 1897. elején hivatalba lépett Simics-kabinet, az utolsó radikális kormány, nem maradhatott sokáig a hatalom birtokában. Milán exkirály és a radikálisok között áthidalhatatlan ür tátongott és Sándor király atyjával tartott. Csekély okból 1897 okt. a Simics-kabinetet elbocsátotta s kijelentette, hogy ezentúl nem fog többé párturalmat tűrni, melynek kinövéseit az országra nézve gyászosoknak ismerte fel. Az okt. 23. kinevezett új minisztérium, melynek élén *Gyorgyevics Vladán* állott, utasításához képest pártonkivülinek mondotta magát. A valóságban azonban az új minisztérium tagjai Milán exkirály bábjai voltak és a radikális és a haladópártot üldözték s a legszemérmetlenebb pártpolitikát csinálták, amiben különösen Andonovics (belügyminiszter) és Krisztics Koszta (igazságügyminiszter) remekelt. 1898 jan. 6-án a király saját atyját nevezte ki a hadsereg főparancsnokává, a szkupcsinát pedig feloszlatta. A jun. 4-iki választásokban ősi szokás szerint a kormány győzött; ez alkalommal egyébiránt a radikálisok egyáltalában nem szavaztak, a haladópártiak közül pedig csak kevesen. A jul. 1. megnyitott szkupcsinától Sándor király trónbeszédében feltétlen engedelmességet követelt s a belső béke és jólét helyreállítását, valamint a hadsereg szaporítását

jelezte mint a közel jövő legfontosabb feladatait. Kijelentette továbbá, hogy a kabinettől nem fogja kegyét megvonni, bármi történjék is. E fenyegetesekre nem is lett volna szükség, mert a kétharmad többséggel rendelkező kormánypárt, többnyire állami tisztviselők, amugy is valamennyi törvényjavaslatot megszavazott, sőt az 1899-iki költségvetést (aug. 12.) felkiáltással fogadták el. Az országban azonban az alkotmányos rendszernek ily meghamisítása rossz vért szült és okt. 29-én a liberális párt Risztics jelenlétében azt a határozatot hozta, hogy átmegy az ellenzékhez. Ily módon a kabinet egyetlen egy pártra sem számíthatott, mindamellett a tisztviselői karra s a hadseregre támaszkodva, továbbra is megmaradt az állam élén. Ily viszonyok között természetes, hogy csak a hivatalos Sz. ülte meg az Obrenovics-dinasztiának 40 évvel ezelőtt történt trónrajutásának emléknapját. 1899 jun. és jul. a szerb-török határon rendes török katonaság és albániai csapatok néhányszor a szerb határőrökkel s katonákkal összetűztek s három szerb falvat elhamvasztottak, az orosz és a bécsi kabinet közbelépése folytán azonban a szikra csakhamar elaludt. Jul. 6. egy Knezevics (l. o.) nevü bosnyák Milán exkirályra rálőtt, de el nem találta, mire Milán a radikálisok által szött összeesküvés ürügye alatt e párt vezéreit és főbb tagjait, összesen 42-t, hadi törvényszék elé állíttatta és ostromállapotot hirdetett az országban. Gruics Száva tábornokot és szentpétervári szerb követet is bele akarták keverni elvtársainak bukásába, de a cár a távozó követet kegyével annyira elhalmozta, hogy nem merték bántani. Petrovics Bozó, a montenegrói fejedelem közeli rokona kiutasíttatott, a többi vádlottat pedig szept. 25-én szigoru fogságra itélték (Knezevicset főbelőtték). A király csakis Pasicsnak kegyelmezett meg, aki nemcsak saját multját tagadta meg, hanem pártját is elárulta és kegyelemért könyörgött. Több külföldi udvar s ugyszólván az összes európai sajtó tiltakozott ily sommás és igazságtalan itélkezés ellen, Oroszország pedig, mely követét, Sadovszkit már máj. visszahivta, most Manszurov ügyvivőt is hazaszólította; a Genfben székelő szerb emigránsok középponti bizottsága pedig Milán exkirályt tette mindezekért felelőssé. Magában a megfélemlített országban azonban síri csend uralkodott. Okt. 4. rendkivüli ülésszakra rendelték egybe a szkupcsinát, mely az ostromállapot és a hadi törvényszék itéletét indokoltnak találta és három napi vita után a jövedelmi adó módosítását, a Törökországgal való kereskedelmi szerződést s az 1900. évi költségvetést is megszavazta. Érdekes, hogy a szolgalelkü többség a merénylet és összeesküvés értelmi szerzőjét a külföldi, nevezetesen az orosz, cseh s a magyarországi szerb hirlapokban (és nem a szerb viszonyokban kereste). Az év folyamán a kabinet több változáson ment keresztül. Krisztics Koszta helyére Stefanovics lépett mint igazságügyminiszter, Vucskovics hadügyminiszter pedig a külföldön utazás közben dec. 23. elhalt; állását csak ideiglenesen töltötték be.

A külügyi és különösen a szomszédos államokhoz való viszony nem alakult a legjobban. Oroszország újabban teljesen levette kezét Sz.-ról és semmi szin alatt sem hajlandó Milán exkirály és főparancsnok befolyását jogosultnak elismerni. Montenegro fejedelme és az Obrenovicsok sohasem voltak őszinte barátok, ámbár látogatásokban nem volt hiány, Sándor király p. 1897. is ellátogatott Cettinjébe leánynézőbe; mindamellett Anna hercegnő kezét nem neki, hanem a cártól ajánlott battenbergi Ferenc Józsefnek adták. Ezóta a régi ellentét újra kiélesedett, mire Nikita a tömlöc elől Montenegróba menekülő szerb radikálisokat szivesen fogadta be országába. A nagyhatalmak közül csakis Ausztria és Magyarország viseltetik Milán és Sándor királyok iránt rokonszenvvel, de itt is csak a hivatalos körök. Hogy az osztrák népek s különösen a csehek hogy gondolkoznak róluk, mutatják Kramař és Kaftan delegátusoknak (1900 jan.) az osztrák delegációban mondott beszédei, kik igen helyesen arra figyelmeztették Goluchowskit, hogy amennyiben Ausztria a Balkán-népek szemében annyira gyülöletes Milán exkirályt támogatja, saját magát is meggyülölteti e népekkel és hogy majd ott is oly ellenszenvvel fog találkozni, mint Metternich idejében Itáliában. Mindamellett az udvar II. Sándort, midőn Meranból 1899 dec. 24. Bécsbe ért, kitüntetéssel fogadta. Ugy látszik, hogy a bécsi körök az elitélt radikálisok érdekében közbenjártak; azonban a várva várt közbocsánat a görög naptár újév napján elmaradt. E helyett 1900 jan. majdnem miniszterválság állt be. A Gyorgyevics-kabinet ugyanis oly adót akart életbeléptetni, mely a külföldi és igy az osztrák-magyar bevitelre is érzékeny csapást jelentett volna. Goluchowski külügyminiszter tehát latba vetvén befolyását, ez adó életbeléptetését megakadályozta. A szerb pénzügyminiszter erre a jövedelmi adó reformjában keresett kárpótlást, ámde ettől megint a szkupcsina idegenkedett. Elvégül azonban a többség ezt az adót mégis megszavazta. Az 1900 febr. 7. beterjesztett költségvetés csak a hadseregre fordít a mult évekhez képest nagyobb összegeket.

Irodalom. Gubernatis A., La Serbie et les Serbes. Firenze 1898; Das Ende der Dynastie Obrenovics, Lipcse és Berlin 1899. M. L.

Szerb-Nagy-Szent-Miklós (XV. k.), van telekkönyvi hatósága, 4 osztályu polgári iskolája. Aranyleletéről l. *Attila-kincse* (II. k.), *Buila* (III. k.), és *Nagyszentmiklósi aranylelet* (XII. k.).

Szerdab (persa a. m. hideg viz), Közép-Ázsia sivatagjaiban található kutak, melyekben összegyülik az eső- és a hóviz s melyek a kereskedelmi karavánok pihenő helyétül szolgálnak. Bagdadban és más városokban igy nevezik a hüvös nyári lakásokat is, főképen a pincelakásokat.

Szerdahelyi pálos kolostor, Somogy vármegyében Kaposvártól D-re a mai szerdahelyi puszta állott. A Szerdahelyi Dersfy-család 1335. alapitá Szt. László király tiszteletére. Néha *péterfalvinak* is nevezik. V. ö. *Csánki,* Magyarország történelmi földrajza (II. 647). KAR.

Szerdzir v. *Szerhad*, persa vidék, l. *Farzisztán* (VI. k.).

Szerecsendió-virág (macis), a szerecsendiófa (l. o.) ágbogas, húsos, narancssárga szinü, zsíros

tapintatu és fényü magleple, mely illó olaja miatt (nem azonos a mag illó olajával) fűszerül használtatik.

Szerecsenmag (növ.), l. *Ptychotis* (XIV. k.).

Szeredy *József* kanonok 1898. megkapta a II. oszt. vaskorona-rendet.

Szerém (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 6866 km², lakóinak számát (1898) 367,800 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 3 rendezett tanácsu város, 81 nagy- és 257 kisközség. A szolgabirói járások száma 10, a körjegyzőségeké 57. Puszta, telep és major van 180. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 9 kórház 704 ágygyal; egész területén működik 67 orvos, 173 okleveles bába és 37 gyógyszerész. Van 110·7 km. állami és 730 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 318·6 km., miből 238·9 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 51. Van 70 posta- és 56 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 7 bank, 13 takarékpénztár és 24 szövetkezet, összesen 1.747,700 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 307, köztük 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 3 reáliskola, 18 különféle szakiskola, 1 tanitóképző intézet, 272 népiskola, 8 kisdedóvó és 2 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 43,772 tanuló látogatta. TH—V.

Szereti püspökség. A mai Bukovinában Szeret (Sereth, Cereth) városában Laczkó moldvai vajda kérésére 1370. alapitotta V. Orbán pápa. 1401. Bákó városába helyezték át. Mindazáltal a magyar püspöki kar kérésére továbbra is szenteltek föl a Sz. nevére püspököket s ezek itt hazánkban a megyés püspökök helytartói valának. Ilyen volt p. Miklós szereti vagy cereti püspök, 1415. a győri püspök helytartója. V. ö. *Hunfalvy*, Az oláhok története (II. 24.); *Karácsonyi*, Magyarország és a nyug. egyházszakadás (61. §). KAR.

Szerfidse (gör., Szervia), az ugyanily nevü városról elnevezett korábbi török szandsákság európai Törökországban, melynek nagy részét 1888. Monasztirhoz, kisebb részét Szalonikihez csatolták.

Szergi (török, eredetileg a. m. fizető asztal), bizonyos török állampapirok neve. Teszi még azt is: kiállitás.

Szeriméter (gör.) a selyem szilárdságának, nyujthatóságának és rugalmasságának meghatározására szolgáló mérték.

Szerin, l. *Fehérje* (VI. k.).

Szeringapatam, l. *Szrirangapattan* (XV. k.).

Szerozin, l. *Fehérje* (VI. k.).

Szerszámfa, nemcsak a szerszámok készitésére használt, de — az épületfa kivételével — minden egyéb célra alkalmas műfa.

Szerves kémia, l. *Szénvegyületek kémiája* (XV. k.).

Szervetlen kémia, l. *Anorganikus kémia* (I. k.).

Szerződéses kamat, l. *Törvényes kamatláb.*

Szerzői jog (XV. k.). Ausztriában legújabban az 1895 dec. 26. törvény szabályozta a Sz.-ot. E szerint a Sz. a szerző életében s halála után 30 évig áll fenn. Hátrahagyott művekre nézve, melyek a Sz. védelmi idejének utolsó öt évében jelentek meg, a Sz. a megjelenés után öt év mulva szünik meg. Ugyanez áll a szinművek előadási jogára. Az idegen Sz.-ot Franciaország és Belgium ugyanugy védi, mint a saját alattvalókét. Németország a viszonosság előfeltétele mellett a volt német szövetségi területhez tartozókat saját alattvalóival egyenlő védelemben részesiti, egyébként pedig csak akkor, ha a kiadónak Németországban kereskedelmi telepe van. Ausztriában a külföldi Sz. védelme ugyanigy történik. V.

Szeszadó (XV. k.). A törvényhozás újabban jelentékenyen módositotta a Sz.-ra vonatkozó intézkedéseket. Ezek közt első az 1898. XVI. t.-c. a *szeszforgalmi adóról.* A magyar korona országainak területén való fogyasztásra rendelt mindennemü égetett szeszes folyadék, amely után az 1888. XXIV. t.-c. szerint Sz. fizetendő, bármely a magyar korona országainak területére oly helyről szereztetik be, melyre a jelen törvény hatálya ki nem terjed: szeszforgalmi adó alá esik, mely adó minden hektoliter és a hivatalos 100 foku szeszmérő szerint minden szeszfok (hektoliterfok alkohol, liter alkohol) után 15 krban állapittatik meg. Az 1899. XVI. t.-c. az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájának módositásáról az égetett szeszes folyadékok (likőrök, puncsesszencia, arak, rum, francia pálinka, cognac) vámdíját 100 kg.-ként 60 frt-ban, más égetett szeszes folyadékokért 44 frtban állapitotta meg. Az 1899. XVII. t.-c. a Sz.-nak a fogyasztási terület részére való biztosításáról szóló 1894. XV. t.-c. némely határozmányait módositotta. Az adómegtérítés minden hektoliter alkohol után abban az összegben állapittatik meg, amely azon a területen, amelyik a megtérítést teljesiteni köteles az illető évi szesztermelési időszakban, vagyis az egyik év szept. 1-től a közvetlenül rákövetkező év aug. 31-ig terjedő időben megadóztatott összes alkoholmennyiség után előirt összes Sz.-ból egy-egy hl. alkoholra átlagosan esik. Az 1899. XX. t.-c. a Sz.-ból, valamint a szesztermeléssel együttesen készitett sajtoltélesztőnek megadóztatásáról szóló 1—100. §-ból álló V. c. szerint a *termelési adó* minden hektoliter és szeszfok után a meghatározott 100 foku szeszmérő szerint 70 fillért tesz. A *fogyasztási adónak* két tétele van, t. i. 70 és 90 fillér minden hektoliterfok (liter) alkohol után. Az alkoholmennyiség, melyet a fogyasztási adó alá eső szeszfőzdékben a kisebbik adótétel mellett egy-egy termelési időszakban, vagyis az egyik év szept. 1-től a közvetlen rá következő év aug. 31-ig termelni szabad, 1908 aug. 31-ig az egész osztrák-magyar vámterületre nézve 1.878,000 hl.-ben állapittatik meg. Ebből a magyar korona országaira 853,000 hl., a birodalmi tanácsban képviselt királyságokra és országokra 1.017,000 hl. és az osztrák-magyar vámterülethez tartozó Bosznia és Hercegovina területére 8000 hl. esik. A törvény 4. §-a a fogyasztási adó fizetése alól való *mentességről.* az 5. § a mezőgazdasági szeszfőzdék *kedvezményéről*, a 6. § a *jutalomról és adóvisszatérítésről* a szesz kivitelénél intézkedik. Az 1899. XXI. t.-c. a vámpótlékról; az 1899. XXII. t.-c. az alkoholmennyiség felosztásáról; az 1899. XXIV. t.-c. az égetett szeszes folyadékok után fizetendő *Sz.-pótlékról* és a szeszforgalmi

adó megszüntetéséről; végül az 1899. XXV. t.-c. az állami italmérési jövedékről intézkedik. Lásd *Italmérési jövedék*.

Szeszmótor (spirituszmótor). Körting testvérek gyárában Körtingsdorfban megvizsgáltak egy Sz.-t, amely kisérleti célokra készült ugyan e gyár sajátos benzinmótorainak építési módjára. A szesz elgőzölögtetésére különös berendeztést eszközöltek. Méréseik szerint a mótor benzinüzemnél 6 lóerőt, szeszüzemnél pedig 9·93 lóerőt fejt ki, természetesen megfelelően nagyobb mennyiségü szesz elhasználása mellett. A gép járása csendes és egyenletes volt. Különösen kedvező a kőolaj használatával szemben a szesz könnyen elérhető teljes elégése, miáltal ki van kerülve a cilinder bepiszkítása és berozsdásodása. A kisérletnél alkalmazott szesz alkoholtartalma 93%, fajsúlya 0·8149. Ha a mótor működésének gyöngítése kivántatik, a szeszhez vizet keverünk. Ha a 93%-os szeszből 1 lóerőre óránkint 0·49 litert számítunk 10 fillér értékben, a kőolajból ugyanekkor 9 fillér ára használtatik el. De a szesz alkalmazása az üzemre nézve biztosabb s kisebb mótort kiván. Ezzel ugy látszik a szesznek mótoros célokra való alkalmazhatósága igazolva van.

Szétszedhető hidak. Többnyire katonai célokra készült oly szerkezetek, amelyeknek alkotó részei szükség esetén könnyen és gyorsan szétszedhetők, szállíthatók és más helyen újból összeállíthatók. Vannak fából és vasból készült Sz. Ez utóbbiak közül említést érdemelnek az Eiffel párisi mérnök által szerkesztettek, amelyeknek a budapesti Schlick-gyár (Kohn főmérnök) által tökéletesített alakját a közös hadsereg is alkalmazza. Ez a szerkezet lényegében csupa teljesen egyforma, erős háromszögletü vasrámákból (elemekből) és ezekhez illő vasgerendákból áll, amelyeknek megfelelő egymáshoz való csavarolása által tetszés szerinti nagyságu rácsos hid állítható elő. Gyakorlott munkások ezekből az elemekből néhány óra alatt 60—90 m. széles folyón is oly erős hidat állíthatnak össze, hogy azon akár rendes vasúti vonatok is közlekedhetnek. B. B.

Szétvetődés, a szenítőrakásban képződő robbanó gázok által keletkezik, midőn ezek a rakás takaróját szétvetik v. egyes hasábokat kilöknek, a rakáson kisebb-nagyobb repedéset idéznek elő, sőt néha azt szét is vetik s ha a sérülések ilyenkor gyorsan ki nem igazíttatnak, könnyen az egész rakás éleghet. A Sz. legtöbbször a gondatlan begyujtás következménye. Ha ugyanis a begyujtásnál a tüzet erősen felgerjesztik, akkor a tűzfogó körül teljes elégés jön létre s üregek támadnak, ahol az égékeny gázok meggyülnek, kihülnek, levegővel keverednek; a hirtelen v. vastag takarás következtében e keverék el nem távozhat, a tűz visszafojtása által még jobban kihül, de az alulról fölfelé törekvő tűz bizonyos idő mulva eléri az üregekben meggyült gázkeveréket, mely aztán robbanással gyulad meg. CSV.

Szezuto, a bászutok (II.k.) nyelve Dél-Afrikában.

Szfakióták, l. *Szfakia* (XV. k.).

Szfen (ásv.), l. *Titanit* (XVI. k.).

Szférák harmoniája, a Pythagorastól származó az az állitólagos zenei összhang, melyet a világtestek a középponti tűz körüli keringésükben létrehoznak. Pythagoras a heptakord hét hangjának a számviszonyait a hét világtest köreinek sugaraival megegyezőnek találta és onnan származik az a hite, hogy ezen világtestek mozgásukban az emberi fülre hallhatatlan hangokat hoznának létre. Ez a nézet később még kicifrázottabb alakban gyakran előfordul. H. Á.

Szialkot, Pandsab brit-indiai tartomány S. nevü kerületének fővárosa (1891), 55,078 lak. (31,920 mohammedán, 17,978 hindu, 2283 keresztény, 1105 dsaina), akik papirgyártással és gyapotszövéssel foglalkoznak, misszió-iskolával, a közelében fekvő katonai állomásban kat. templommal és tartományi katonai börtönnel.

Sziangtan, város Hunan khinai tartományban. Közép-Khina első kereskedelmi gócpontja, nagy külvárosaival együtt 1 millió lakosa van.

Szibériai vasutak. A terv: Szibéria roppant területeit közvetlen összeköttetésbe hozni európai Oroszországgal egy Szibérián át egész a Csendes-óceánig terjedő vasúti vonallal, az 1857—69-es években ered, de csak III. Sándor cár 1891 márc. 17. (29)-iki rendeletével lépett a megvalósulás stádiumába. Folytatása ez a vonal európai Oroszországban levő szamara—ufa—szlatouszt—cseljabinszki állami vonalnak. A Cseljabinszktól Irkutszkig vezető, 3175 km. hosszu vonalat 1899 jan. 1. adták át a forgalomnak. Az Irkutszkot Ononnal összekötő vonal, melynek hosszusága 1502 km., épül. Ha az onon-vladivosztoki részt is kiépítik, Cseljabinszkból Vladivosztokba 10 nap alatt, Japánba 15 és Sanghaiba 20 nap alatt lehet eljutni. A khinai ki- és bevitelt, mely eddig jórészt Anglia hajóin történik, a jövőben előrelátható an a gyorsabb és olcsóbb szibériai vasúton fogják lebonyolítani.

Sziberit (ásv.), vörös szinü, nevezetesen pedig rózsaszinü turmalin az Ural hegységből és Cejlonból. L. *Turmalin* (XVI. k.).

Szibi, az ilyen nevü kerület fővárosa Brit-Beludsisztánban (1891) 14,000 lak., brit helyőrségü várral, az angol diplomáciai ügyvivő téli székhelye.

Szibirjakov, 1. *Mihajlovics Innokentij*, orosz mecenás, szül. Irkutszkban 1860. A gimnáziumot és jogi tanulmányait Péterváron végezte. Közérdekü célokra sokat adományozott, igy 200,000 rubelt és egy 150,000 rubel értékü házat a pétervári biologiai muzeum céljaira, 420,000 rubelt a Irkutszk kormányzóság aranymosóiban dolgozó munkások segitő-alapjának létesítésére, 60,000 rubelt az 1891-iki és 1892-iki kolerajárvány és éhinség alkalmával. Kiadta Meskov Szibériai bibliografia c. munkáját (3 köt., 1891—92).

2. *Sz. Mihajlovics Sándor*, orosz nagyiparos, Szibéria felkutatásának buzgó előmozditója, az előbbinek testvére. Zürichben kémiai technologiát tanult. 1876. fogva Nordenskjöldnek szibériai utazásait támogatta. 1880. maga indult hajón Vardöből a Jenisszei-folyóhoz. de csak a Gida-öbölig jutott, az Ob és Jenisszei torkolata között. Nagy gondja volt a szibériai kereskedelmi utak javítására és 1882. megvizsgáltatta az Angara hajózhatóságát, 1884. pedig az északi Ural-hegységet. A tomszki egyetem megalapítására 100,000 rubelt

adott. Munkát irt a szibériai külkereskedelmi piacokról (Tobolszk 1894).

Szidra, tengeröböl, l. *Szirtisz* (XV. k.).

Szidra (arab), egy élőfa neve, Zizyphus jujuba L. *Szidrat al-muntahá*, «a legvégső lótuszfa» (Korán 53. szúra, 8—18. vers), a mohammedánok legendájában említett óriási fa a hetedik égben; mellette tartózkodik Gábor arkangyal.

Szieber *Éde*, tankerületi királyi főigazgató, szül. Lőcsén 1835 szept. 30. Középiskolai tanulmányait Kassán végezte és az érettségi vizsgálat letétele után tanári pályára lépett s állami ösztöndíjjal a bécsi egyetemen négy éven át hallgatott történelmi, földrajzi s filozofiai tudományokat. Az utolsó két évben a históriai és filologiai szemináriumnak ösztöndíjas tagja volt. Az akkori viszonyok követelményeihez képest Bécsben tette le a tanári vizsgálatot is a történelemből s földrajzból főgimnáziumokra. 1858 nov. 3. az ungvári királyi kat. főgimnáziumhoz nevezték ki helyettes tanárnak, 1859 dec. pedig u. o. rendes tanárrá léptette elő a bécsi császári minisztérium. 1867 jul. 22. az eperjesi királyi kat. főgimnázium rendes igazgatójává nevezték ki, s igy ő volt az első alkotmányosan kinevezett királyi főgimnáziumi igazgató. Az eperjesi királyi kat. főgimnázium akkor vétetett ki a Ferenc-rendi szerzetesek kezéből s bizatott világi tanárok vezetésére. 1870 ápr. 16. ugyanily minőségben Lőcsére, 1872 aug. saját kérelmére Ungvárra helyezték át, 1886 jan. 16-án a besztercebányai tankerület rendes királyi főigazgatójává nevezték ki. 1887. saját kérelmére a kassai tankerületbe helyeztetett át. 1883. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, 1889. pedig a kir. tanácsosi címet. Tanügyi működésének 40-ik évfordulóját Kassán 1898 ápr. 9. fényesen megünnepelték. Az ünnepen a városi hatóság, az egyház, a tankerülethez tartozó középiskolák, az országos középiskolai tanáregyesület küldöttsége vett részt.

Szifon rekorder, l. *Telegráf* (XVI. k. 30.)

Szigetfeji főesperesség, a váci püspökséghez tartozott s a régi Solt vármegyének Solt és Duna-Varsány közt eső részét foglalta magában (a Duna balpartján). Nevét a Tass mellett eső Szigetfő helységről és régen hires révről vette. KAR.

Sziget-Újfalu (XV. k.), 1898 dec. 16. óta külön anyakönyvi kerületté alakittatott.

Szignatura (lat.), a könyvnyomtatásban igy nevezik a betütesten levő bevágást. A betüszedő szedés közben a Sz. (rovás) szerint igazitja a betüt a szedővasba. Sokszor a betüfajtáknak osztás közben való megkülönböztethetésére is szolgál, s azonkivül nagy szerepe van a szedő- és osztógépeknél (l. *Szedőgép*, XV. k.).

Szikárkafélék (növ.), l. *Szegfűfélék* (XV. k.).

Sziklássy *Gyula*, álnév, l. *Pethő*.

Szilágy (XV. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 3629 km², lakóinak száma (1898) 206,500 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rend. tanácsu város, 4 nagy- és 236 kisközség. A szolgabirói járások száma 6, a körjegyzőségeké 67. Puszta, telep és major van 347. A vármegye területén van 1 kórház 73 ágygyal; egész területén működik 30 orvos, 61 okleveles bába és 16 gyógyszerész. Van 101·4 kilométer állami és 268·9 kilométer törvényhatósági út. A vasúti vonalak hossza 123·3 kilométer; a vasúti állomások száma 19. Van 31 posta- és 20 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 6 takarékpénztár és 16 szövetkezet, összesen 1.057,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 320, köztük 2 gimnázium, 6 különféle szakiskola, 301 népiskola és 11 kisdedóvó. Mindezen intézeteket összesen 24,341 tanuló látogatta. TH—V.

Szilágyi, 1. *Arthur Károly*, jogi iró, szül. Aradon 1865 szept. 25., középiskolai tanulmányait u. o., a jogi egyetemet Bécsben és Budapesten végezte. 1890 óta gyakorló ügyvéd, az ügyvédvizsgáló bizottság tagja, a budapesti ügyvédi kör választmányi tagja és volt titkára, tart. m. kir. honvédszázados hadbiró. Az 1893. szegedi országos ügyvédgyülésen az ügyvédi nyugdíjügy előadója volt, az ügyvédi szólásszabadság hatályosabb büntetőjogi védelme érdekében a budapesti ügyvédi kör és a kamara útján országos mozgalmat szervezett, az ügyvédi díjszabás törvényhozási előkészítését előadásai s cikkeivel propagálja. Az ügyvédi kart érdeklő általános kérdéseken felül főleg a hiteltörvények körébe vágó cikkeket irt az összes jogi szaklapokba. A magyar jogászegylet és az ügyvédi körben a jogász közönség előtt, a budapesti katonai tudományos egyletben a tisztikar előtt tartott előadások, valamint a szaksajtó hasábjain megjelent cikksorozatainban a katonai büntetőjog reformjáért küzdött. E tárgyról 1896. több külön munkát is adott ki, melyek közül a legnevezetesebb: *Értekezések a katonai büntetőjog és eljárás köréből*. V.

2. *Sz. Dezső* (XV. k.). Mint a képviselőház elnöke is nagy, multjához méltó államférfiui tevékenységet fejtett ki. Alig volt még parlamentünknek elnöke, kinek oly nagy és minden pártnál egyaránt elismert tekintély jutott volna osztályrészül, mint neki. Ezen tekintélynek alapja nagy törvénytudománya és szigoru ragaszkodása a ház szabályaihoz, melyeknek alkalmazásában nem hódolt sem a kormány befolyásának, sem bárminő párt kivánságának. E mellett a képviselőház jogát és országos állását kifelé is fentartotta. Nevezetes példája volt ennek az az eset, midőn Mária Terézia szobrának leleplezése alkalmával Pozsonyban nem vezette az országgyülés küldöttségét a király elé, mert azt a tiszteletüket bemutató küldöttségek közt nem tették a megfelelő helyre (1897 máj. 16.) Csak az ő energiájának és függetlenségének, valamint nagy közvetítő tehetségének sikerült az 1896. választásokból kikerült ház zivataros tanácskozásait hosszu ideig békés mederbe terelni. Közben azonban azok a politikai és személyes ellentétek, melyek őt Bánffy Dezső báró miniszterelnöktől elválasztották, és melyek már a pozsonyi eset tárgyalásakor kitünték, egyre jobban kiélesedtek. Amint 1898 őszén megkezdődött az élethalálharc egyrészt a kormány és a többség, másrészt a kisebbség között, az ő közvetítő törvényes működésének már nem jutott helye a szenvedélyes összecsapásban. Ő is elitélte az obstrukciót, de lekűzdésére nem talált eszközt a házszabályokban, pedig a kormány és a többség egy része az ellenzék megfékezését várta tőle,

a szabályok félretételével. Igy már 1898 nov. derekán megérlelődött benne az az elhatározás, hogy lemond arról a polcról, melyet oly nagy dicsőséggel töltött be. Utolsó nagy diadalát akkor aratta, midőn az emlékezetes, viharos éjjeli ülés után nov. 23. igen gyorsan lecsillapította a Fejérváry báró és a nemzeti párt összetüzése által felszított szenvedélyeket. Dec. 7. bejelentette lemondását, melyet a képviselőház nagy sajnálattal vett tudomásul és néhány nappal később kilépett a szabadelvü pártból. Eljárásának okairól egy 1898 dec. 20. kelt, pozsonyi választóihoz intézett nyilt levélben számol be, mely politikai irodalmunknak egyik remeke. Kifejti, hogy a szabadelvü párt dec. 6-iki határozata ellenkezik az alkotmányosság szellemével, és bár az obstrukciót rosszalja, a jelen veszedelmes helyzetért mégis első sorban a kormányt és a többséget teszi felelőssé. A többséget azért, mert megfeledkezett arról, hogy a parlamenti élet nem lehet el a kisebbség jogainak védelme és igy bizonyos megegyezés nélkül. A kormánynak szemére veti a választások vezetését, az ellenzék közigazgatási üldözését s különösen, hogy az aránylag nyugodt időket nem használta fel a tiszta választások törvényes biztosítására. Tán még nyomósabb volt az a vádja, hogy nem vonta le az Ausztriában támadt bonyadalmak következéseit és nem vette foganatba az ország annyira szükséges megszilárditását. Bevallja, hogy igy a két nagy tábor közt némileg kellemetlen helyzetbe jut, de hozzáteszi: «Én nem a középutat keresem, hanem azt mondom meg, amit igaznak tartok». A pártok közti békéltetésben a disszidensekkel együtt előkelő részt vett, majd Bánffy lemondása után ő is visszatért a szabadelvü pártba. A mult év országgyülési vitáiban alig érvényesitette nagy tehetségét és szónoki erejét, csak egyszer szólalt fel, a kuriai biráskodás tárgyalásánál, a szószékről való izgatás ügyében. Annál nagyobb feltünést keltett, midőn a delegáció ülésén, 1900 jan. 11., Ugron Gáborral szemben a leghatározottabban felszólalt a német szövetség mellett, melegen és mégis önérzettel fejtegetve annak előnyeit és feladatait, és mint annyiszor, hathatósan kifejezve a nemzet legnagyobb részének érzését és gondolatát. A társadalmi téren nagy kitüntetések érték. 1897 máj. 6. a m. tud. akadémia tiszteletbeli tagjává, 1898 máj. a dunamelléki ev. ref. egyházkerület főgondnokává választotta, mely állásában u. a. év okt. 15. ünnepélyesen iktatták be. Versec, Deés és Léva díszpolgárává választotta. MARCZALI.

3. *Sz. Géza*, iró és hirlapiró, szül. Budapesten 1875 dec. 29. Tanulmányait a temesvári állami főreáliskolában, majd a budapesti egyetem jogi karán végezte, ahol 1898. az államtudományok, 1899. pedig a jogtudományok doktorává avatták. 1895. az Élet c. irodalmi és társadalmi szemle könyvbirálója volt. 1896 óta a Pesti Napló belső munkatársa. Költeményeket és cikkeket irt az összes számottevő szépirodalmi lapokba. 1896. adta ki *Tristia* c. verskötetét (Silberstein-Ötvös Adolf előszavával), mely a magyar lirában a dekadens irány első képviselője s melyért a budapesti főügyészség pörbefogta. Az ügyet a büntető járásbiróság tárgyalta, ahonnan a kuria az esküdtszék elé utasította, de oda elévülés következtében már nem kerülhetett. A Westöstliche Rundschau c. berlini folyóirat 1897-iki és 1898-iki évfolyamában cikksorozatban ismertette a modern magyar irodalmat. Újabban a nemi élet elfajulásainak büntetőjogi és szociologiai szempontból való tanulmányozásával foglalkozik. A lyoni Archives secrètes de l'inversion sexuelle-ben két nagyobb idevágó tanulmánya jelent meg: La crise sexuelle és Esthétique et uranisme. E lexikonnak főmunkájába és pótköteteibe számos, részben magyar történeti cikket irt.

4. *Sz. István* (10. XV. k.) mellszobrát 1899 máj. 7. leplezték le Máramaros-Szigeten, készítette *Tóth* András.

5. *Sz. Lajos* (székelyföldvári), *Sz. Virgil* fia, szül. Hód-Mező-Vásárhelyen 1851 jul. 15. Elemi és középiskolát Pesten, műszaki tanulmányait (Bötticher, Lucea, Adler vezetése alatt) a berlini porosz kir. építészeti akadémián végezte, hol 1870. építészi végbizonyítványt, majd a pesti József-műegyetemen mérnöki oklevelet nyert. Működött Titz hirneves berlini és Ybl Miklós pesti építészek vezetése alatt, mig 1872. állami szolgálatba lépett a fővárosi közmunkák tanácsánál. 1876. az épülő Magyar királyi operaház építési ellenőrévé, az operaház elkészültével pedig, 1884. miniszteri főmérnökké és az operaház műszaki felügyelőjévé nevezték ki. 1888. ráruházták a budapesti nemzeti szinház műszaki felügyeletét is. 1888—89. mint miniszteri megbizott a kolozsvári nemzeti szinházat alakitotta át és rendezte ügyeit. 1886. az operaháznál az adminisztráció vezetésével megbizatva: szabályozta és rendezte az ügykezelést és gazdasági pénztári kezelést, melyet utóbb az összes budapesti szinházaknál irányadóul fogadtak el. 1894. műszaki tanácsossá neveztetett ki. Szinházi műszaki és adminisztrativ ügyekben az ország első szaktekintélye, ki nagy nyelvismeretével alapos tudását hosszas és gyakori külföldi utazásai és tartózkodásai alatt szerezte és folyton gyarapitotta. Szerzett bő tapasztalatainak és nagy tudásának eredménye az is, hogy a budapesti operaház, mint a modern technika vivmányainak felhasználásával létesített szinházak mintaképe, a külföld teljes elismerését vívta ki, mint ilyen folytonos tanulmányozás tárgya és amelyre lépten-nyomon hivatkozás is történik. Az 1896. ezredévi kiállításkor, a szinművészeti csoport bizottságának tagja, előadója, csoportbiztosa és jury-tagja volt; az 1900. párisi kiállítás I—III. csoportja bizottságának tagja és előadója. Támogatója és odaadó munkása minden társadalmi és humanisztikus mozgalomnak, egyike az országos kaszinó megalapitóinak. 1885. megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Birja azonkivül a porosz királyi korona-rendet, a román királyi korona-rendet, valamint a német lovag-rend Marián keresztjét. Felesége *Bárdossy Ilona* (II. k.) a budapesti operaház kiváló s nagy tehetségü művésznője.

6. *Sz. Sándor* (16., XV. k.) megh. Budapesten 1899 jan. 12. Utolsó munkái: Kiadta az Erdélyi Országgyülési Emlékekből a XVII. köt. (1894), XVIII. köt. (1895), XIX. (1896) és XX. köt. (1897); Emlékbeszéd Szabó Károly felett (Akad. 1896); kiadta tov. Gyulaffi Lestár följegyzéseit (Mon.

Hung. Hist. Irók, 33. köt.); megélte még az általa megindított Magyar Nemzet Története befejezését. Nekrologja megjelent a Századokban (1899). V. ö. *Károlyi* Árpád emlékbeszédét (Századok 1900).

7. *Sz. Virgil* (székelyföldvári), publicista, kriminalista és politikus, szül. 1824 nov. 27., megh. Budapesten 1892 dec. 30. Középiskolai és jogi tanulmányainak befejezése után 1846. ügyvédi vizsgát tett, mire Csongrád vármegye tiszteletbeli, majd rendes aljegyzőjének választották. Az 1848—1849-iki szabadságharcban mint a szegedi vészbizottság tagja, utóbb a Bánságban mint egy mozgósított nemzetőr-század századosa vett részt. 1850 végén Pestre költözve, háza központjává lett a fiatal író- és művészgenerációnak, kik nála — az elnyomatás időszakában — igaz otthont találtak; irodalmilag jog- és törvénytudománynyal foglalkozott és megalapította a *Budapesti Viszhang* c. napilapot. 1854-ben ügyvédi gyakorlatot folytatott mint kriminalista, megkapó szónoki védelmeivel elsőrangu helyet vivott ki és a *Törvénykezési Lapok* c. szaklapot szerkesztette. 1859. a Táncsics Mihály politikai perében mondott védőbeszédével, mely a jogászkésszólás egyik kiváló alkotása volt, s hazafias bátorságával az egész ország szivét megdobogtatta, többek közt mondván: «Felségárulásról nem lehet szó oly országban, hol nincs törvényes felség»; nagy népszerűségre tett szert. 1861 jan. a pest-józsefvárosi kerületben Jókai Mórral szemben országgyülési képviselőnek választották. Az országgyülésen is kitünt és már első felszólalásában tiltakozott az ellen, hogy Horvátországot üres lappal kinálják meg. Az országgyülés feloszlatása után azzal vádolták, hogy az emigráció tagjaival összeköttetésben van s ezért elfogták. A hadbiróság felségárulásért halálra itélte, melyet 14 évi várfogságra változtattak, de Sz. rövid idő mulva neje felsőszopori Kovács Fánny közbenjárására kegyelmet kapott és Pétervárad fellegvárából kiszabadult. Az 1866-iki porosz háboru alatt egy hamis vád alapján ismét elfogták és hadi törvényszék elé állitották, de a nikolsburgi békekötés után szabadon bocsátották. Az üldözések elől családjával külföldre ment, honnan csak 1868 nyarán tért vissza. Külföldi (milanói) tartózkodása alatt a legbensőbb érintkezésben állott Kossuth Lajossal, Simonyi Ernővel, Irányi Dániellel és az emigráció többi tagjaival; 1867. Párisba ment, hol tevékeny részt vett az emigráció ama tárgyalásaiban, melynek végeredménye az a «Nyilt levél» volt, melyet Kossuth Deákhoz intézett. Utóbb Berlinbe költözött, hol sürün érintkezett Bismarckkal, Kendelttel, Schultze-Delitzsch-csel s Dunckerrel. Ez idő alatt a Magyar Ujság hasábjain fejtett ki nagyobb publicistai működést. 1869. Hódmező-Vásárhely városa szélső baloldali programmal beválasztotta a képviselőházba, ahol a szélsőbalnak a balközéppel való fuzióját akarta előmozditani. 1870. a kat. kongresszuson vezérszerep jutott részeül és 1871. ő dolgozta ki a kat. autonomia szervezeti tervét, valamint a kormánynak benyujtott emlékiratot. 1873. nagy feltünést keltő röpiratot adott ki a házasság felbonthatatlanságáról. 1881. Székelyudvarhelyen kormánypárti programmal megválasztották képviselőnek, ugyane kerületben nyert mandátumot 1884. is, mely ciklus alatt a delegációnak is tagja volt. Az országgyülési ciklus véget érvén, Sz. visszavonult a magánéletbe és közgazdasági kérdések tanulmányozásával s gazdálkodással foglalkozott. Rendkivül termékeny és sokoldalu irodalmi munkásságot fejtett ki. Politikai és jogi cikkeinek száma, melyek a Pesti Napló, Törvénykezési Lapok, Jövő, Magyar Ujság, Korszellem, Magyar Állam és Kelet Népében megjelentek, meghaladják az 1500-at. Legkiválóbb történeti műve: *Észak-Amerika és a Pirenei félsziget története.*

Szilárd, név, l. *Magyar személynevek.*

Szilasi *Móric* (eredetileg *Sonnenfeld*), nyelvész és filologus, szül. Szilas-Balhásón (Veszprém) 1854 okt. 20. Középiskolai tanulmányait Veszprémben és Székesfehérváron végezte. A budapesti egyetemen Budenz József lelkes tanítványa volt, s itt elvégezvén tanulmányait, egy évig német egyetemen foglalkozott indogermán nyelvészettel és klasszikus filologiával. Hazajövé gimnáziumi tanár lett s hosszu ideig a budapesti VII. ker. állami gimnáziumnál működött, majd midőn fölállitották az Eötvös József-kollégiumot, ebben lett a nyelvész-növendékek vezető tanára, azonkivül az akadémia nyelvtudományi bizottsága is tagjául választá. Időközben Szarvas Gáborral is igen benső viszonyban élt, s ez is hatással volt tudományos fejlődésére. Irodalmi működése igen sokoldalu. Foglalkozott egyfelől általános és magyar hangtani s másfelől jelentéstani kérdésekkel (a Magyar Nyelvőrben). Néhány tüzetes tanulmánya van a szók összetételéről különböző nyelvekben (a homerosi összetételekről a Philologiai Közlönyben és különnyomatban, a vogul összetételekről a Nyelvtudományi Közleményekben). A magyar alaktanra fontos a müveltető s mozzanatos igeképzésről szóló tartalmas akadémiai értekezése (a Nyelvtudományi Közlönyben s külön is). Összehasonlító nyelvészetünknek becses segédeszközöket nyujtott vogul szójegyzékében s cseremisz szótárában (mind a kettő a Nyelvtudományi Közlönyben s külön is). *A finn nép és hazája* cimen igen jó képet rajzolt a finnek müvelődési állapotairól (a Budapesti Szemlében és különnyomatban). Mint pedagogus Kármán Mór tanitványa s a gyakorló gimnázium módszerét alkalmazta iskolai könyveiben: *Latin nyelvtan; Horatius ódái; Latin praeparatiók.* Fordításai: *a)* görögből: *Szemelvények Plutarchosból; Szemelvények Thukydidesből; b)* németből: *E. Curtius, Görög történet* (III. k., az akadémia könyvkiadó vállalatában); *c)* angolból: *Church, Római élet Cicero korában.* SIM.

Szilassy, 1. *János*, kassai születésü lőcsei ötvösmester. Atyja, *Sz. György*, 1702—38-ig Kassán ötvösmester volt; fia 1717 máj. 17. állt be tanulóul hozzá. Vándorlása befejezésével Lőcsén telepedett le, ahol barokk ízlésben tartott ötvösműveit, kelyheket, szentségmutatókat, kereszteket stb., vörös rézlemezen sajátságos, általa u. n. tűzben pikturált zománcfestésü képekkel s természetes virágokat, többnyire nefelejtset utánzó zománcos boglárkákkal díszítette. Munkái között legbecsesebb a kassai Erzsébet-székes-

egyház részére 1770. készített nagy úrmutató. Egyéb munkái közül a kassai Domonkosok és Orsolya-szüzek temploma egy-egy úrmutatót, a premontreiek temploma egy kelyhet, a sárosvármegyei felső-tarcai r. kat. plébániatemplom pedig egy díszes ereklyetartó keresztet, egy monstrantiát s egy kelyhet őriz. Egy kelyhe az országos magyar iparművészeti muzeumban van. Mesterjegye négyszögü mezőben *I S* betük. V. ö. *Mihalik* J.,Régi hazai ötvösműveink az ezredéves országos kiállításon (Archeologiai Értesítő 1896, 340—341. old.). MIHALIK.

2. *Sz. Zoltán* 1896. megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét.

Szilézia, 1. *osztrák tartomány*. 1895. a születések száma volt 26,174 (köztük 727 halva), a halálozásoké 18,717 és a házasságkötéseké 5660. Az 1894-iki termés volt: 206,250 hl. búza, 609,600 rozs, 522,140 árpa, 1.288,050 zab, 320,808 t. burgonya, 92,819 cukorrépa és 408 t. len. A bányászat 1361 t. vasércet, 552 barnaszenet, 3.740,959 kőszenet, a kohászat pedig 41,136 friss és 8552 t. öntött nyers vasat termelt. Az új választási törvény értelmében a bécsi birodalmi gyülésbe 12 képviselőt küld és pedig 3-at a nagybirtokosok, 4-et a városok és kereskedelmi kamarák, 3-at a községek és 2-t az általános választói joggal birók. 1896. egy új kerületi kapitányságot (Wagstadt) állitottak föl. — 2. *Porosz-Sz.* Az 1895-iki összeirás szerint foglalkozásra nézve volt a szolgákat és családtagokat nem számitva erdő- és mezőgazda 766,679 (43·5%), bányász és iparos 706,340 (40·1%), a kereskedés és forgalom szolgálatában álló 158,702 (9%), napszámos és házi szolga 36,374 (2·1%), katona 38,620 (2·2%), értelmiséghez tartozó 56,468 (3·2%); foglalkozás nélküli 189,541. Az 1896-iki termés volt: 668,730 t. rozs, 270,162 búza, 203,636 árpa, 419,823 zab, 3.051,596 burgonya 1,508,102 cukorrépa, 328,362 kg. dohány és 15,143 hl. szőllőmust. A bányászat 20.891,381 t. kőszenet, 589,000 cinkércet és 615,000 vasércet termelt. Az 57 cukorgyárban készitettek 203,115 t. nyers cukrot, a 799 sörgyárban 3.121,291 hl. sört és a 886 szeszégetőben 408,000 hl. alkoholt. —ZIK.

Szilfaalja-gomba (növ., Agaricus ulmarius Bull), halavány barnás, ferde kalapos gomba, szilfán és lombos fán nem ritka, de használatlan. Lásd *Galóca*.

Szilhárs, l. *Szilfa* (XV. k.).

Sziliciumhidrogén, SiH_4. Gázalaku vegyület, amelyet legcélszerübben ugy készitenek, hogy a szilicium-magnéziumötvényt koncentrált sósavban feloldják. A Sz. szintelen gáz, sürüsége 1·1081 (ha a levegő 1); —11 fokra lehütve 50 atmoszféranyomással folyadékká sürithető; a levegőn kissé felmelegitve lángra lobban; hevitve sziliciumra és hidrogénre bomlik. A káliumhidroxid is hidrogénfejlődés közben bontja el és ekkor káliumszilikát K_2SiO_3 képződik. NU.

Szilivri, város Konstantinápoly török vilajet Csataldsa szandsákjában, a Márvány-tenger mellett, Konstantinápolytól nyugatra 55 km.-nyi távolságban, 3500 jórészt görög lak., kik kereskedelemmel, halászattal, hajózással, bortermeléssel foglalkoznak; középkori kastélylyal. Sz. egy görög érsek székhelye. Az ókorban *Selymbria* volt a neve és a görögök még ma is igy hivják.

Szilurszisztéma (XV. k.). Mig a kambri-szisztémában az állatélet fajokban még nagyon szegény, a Sz.-ban az alsó rendü tengeri állatok roppant nagy számban, nagy változatosságban, fajokban nagyon gazdagon jelentkeznek, olyannyira, hogy semely későbbi korban túl nem szárnyaltatnak. Maradványaik jóval több mint 10,000 nemben ismeretesek, természetesen a ma élőktől nagyon elütők. Mig a kambri csakis mély tengeri faunát produkált, a Sz. a legkülönfélébb kiképződésüt. A kambri-szisztéma két legfőbb állatcsoportjához, a *trilobitákhoz* meg a *brachiopodákhoz* csatlakozik a Sz.-ban nagy számu *cephalopoda*, *korall*, *graptolita* és *krinoidea*, sőt jelentkeznek az *első halak* is. A petrográfiai jelleme a Sz.-nak nem egészen határozott ugyan, de mégis leginkább agyagos-homokos lerakódások képződtek, ugy hogy az uralkodó kőzetek az agyagpala, a homokkő, a grauwacke, egyes vidékeken a mészkő, amelyekhez alárendelten csatlakozik konglomerát, quarcit, kovapala, timsópala, márga és dolomit. A kőzetek tektonikai viszonyait illetőleg vannak ugyan vidékek (Oroszország, a Misszisszippi völgye), ahol a Sz.-rétegek több ezer négyszögmérföldnyi területen egymásra vizszintesen vagy majdnem vizszintesen települnek, de a legtöbb helyen a legkülönfélébb zavarodást mutatják, ugy hogy sokszor nagyon nehéz a tektonikai viszonyoknak kimagyarázása. A *flóra* meg *fauna* nagyon kevés és csupán csak kis helyre szoritkozó kivétellel, mint föntebb már jeleztük, tengeri. Mindössze a Harzban, Angliában és Észak-Amerikában találták egynéhány ritka példányát némely szárazföldi kriptogám növénynek, nevezetesen a két előbbinek Sz.-jában lepidodendront, az utóbbiéban sphenophyllumot, annulariát és sigillariát, Svédország és Skócia Sz.-jában pedig mint szárazföldi állatot néhány skorpiót (Euphonius). Vannak geologusok, akik ebből a tényből azt következtetik, hogy a Sz.-ban már volt szárazföld, melyet növények és állatok benépesitettek, habár gyéren is. A *flóra* általában szegény és a Fucus-félékhez tartozó tengeri moszatokra szoritkozik. A roppant gazdag *fauna* legalsóbb rendü képviselői a *radiolariák*, melyek szarukövekben és kovapalákban szerepelnek; elég gazdag a *spongya*-fauna is, közülök különösen nevezetesek: Astylospongia praemorsa, Aulocopium aurantium. Itt lépnek fel először a *korallok*, és pedig mindjárt igen változatos alakokban s rengeteg mennyiségben, épp ugy szirteket, gátokat alkotva, mint manapság. Legnagyobb részük a *tetrakorallok* csoportjához tartozik, amelyek közül különösen nevezetes nemek: omphyma, cyathophyllum, streptelasma, zaphrentis, cystiphyllum, goniophyllum. Kitünő vezérkövület a Helysites catenularia Linn. vagy más néven Catenipora escharoides Goldf. A legsajátságosabb és legjellemzőbb állatalakjai, legnevezetesebb vezérkövületei a Sz.-nak a *graptolitták*, mert ugyszólván csakis a Sz.-ra szoritkoznak s rengeteg mennyiségben éltek, helyenkint nagy tömegü graptolita-palában maradtak reánk. Az *echinodermák* (tüskebőrüek) közül az aszteroidák meg az

echinidák csak nagyon elszórva élték, ellenben a *krinoideák* (tengeri liliomok) igen nagy mennyiségben és legjellemzőbb alakjai közé tartoznak a Sz. állatvilágának. A *molluszkák* közül a *brachiopodák* meg a *cephalopodák* szerepelnek nagyban a Sz.-ban. A *brachiopodák* szaruhéjas alakjai közt nevezetes a lingula meg a discina, a meszes héjuak közt pedig első sorban az orthis és a pentamerus, továbbá rhynchonella, spirifer, leptaena, chonetes stb. Vagy 2000 brachiopoda-faj ismeretes. A Pentamerus Knighti nevezetes vezérkövület. A *kagylók* alárendelt jelentőségűek. A *csigák* közül szerepelnek: raphistoma, pleurotomaria, murchisonia, eunema, cyclonema, platyceras, bellerophon, loxonema stb. nemek. Kizárólag Sz.-nem egyebek közt a maclurea. A *pteropodák* közt helyenkint nagy mennyiségben találhatók Sz. mészkövekben a tentakuliták, igy a Tentaculites annulatus. A *cephalopodákat* kizárólag nautileák képviselik és pedig vagy 1800 fajjal; közöttük az *orthoceras* nem itt éri el fejlettségének tetőpontját vagy 1000 fajjal; találtak (különösen Svédországban) 1·5—2 méter nagyságuakat is. Az *izeltlábuak* közül a *trilobiták* vergődnek nagy szerepre, a Sz.-ban érik el legerősebb kifejlődésüket, hogy azután nemsokára végképen letünjenek. 128 nemet ismernek 1600 fajjal és a graptoliták mellett legjellemzőbb alakjai, legfontosabb vezérkövületei a Sz.-nak. Feltünő, hogy a trilobiták teljesen elütő alakokban éltek a Föld északi, közép és déli vidékein. Egyéb crustaceák (rákok) közül különösen nevezetesek az óriási *eurypteridák*, a legnagyobb rákok, melyek valaha éltek; 2 m. nagyságuakat is találtak. A *gerinces állatok* közül alig számbavehető bizonyos porcogós *halaknak* (pteraspis, onchus) megjelenése, melyek a Sz. legfelsőbb emeletében, a devonszisztéma határán jelentkeznek, helyenkint nagyon is elvétve, de akadtak területekre (Anglia, különösen pedig az Ösel szigetén, a Keleti-tengerben), ahol tömegesen élhettek. Persze csak mint előhirnökei a következő szisztémának, a devonban kifejlődő halfaunának. A *vulkánosság* a Sz.-ban nagyon heves lehetett, legfőképen *diabasz* tört elő a Föld mélységéből, helyenkint még *quarcporfir*, *szienitporfir* és *gránit*. A Sz. általában nagyon gazdag *ércfekvőhelyekben*. Vasércek, réz-, ólom- és cinkércek nagy telepekben s egyéb előfordulásokban. Csehország és New-York állam oolitos vörösvasércei, Türingia mágnesvaskövei, a legnagyobb mennyisége az Alpok vaspáttelepeinek, Észak-Amerika limonitjának, cinkércének, ólomércének ez időben képződött; a Felső-tó vidékén (É.-Amerika) a hires rézterműhelyek, a Mississzippi völgyében galenittelérek, a Harz vas-, réz- és ezüstérc-telérei szilurkőzetekben vannak. Skóciában, Irországban és Portugáliában bányászható *antracittelepeket* találtak Sz.-beli palák közt, melyek persze csakis fukoidákból képződhettek. Kanadában (Ontario tartomány) 2—12 m. vastag *kősótelepeket* ismernek a Sz.-ból, Indianában meg New-York államban (Salina és Syracuse) erősen sós források erednek szilurrétegekből. SZT. H.

Szilvaalja (növ.), l. *Lisztgomba* (XI. k.).

Szily, 1. *János*, első szombathelyi r. k. püspök. L. *Szombathelyi püspökség és káptalan* (XV. k.).

2. *Sz. Kálmán* Arany László halála után 1898, a vallás- és közokt. miniszter a szerzői jogról szóló törvény értelmében alakított szakértő bizottság elnökévé nevezte ki. Ugyancsak 1898. jelentek meg a Budapesti Szemlében, Természettudományi Közlönyben, Nyelvőrben, Irodalomtörténeti Közleményekben stb. részint a maga neve, részint *Király Károly*, *Lukács Lőrinc*, *Nagyszigethi Kálmán* álnevek alatt közzétett dolgozatai: *Adalékok a magyar nyelv- és irodalomtörténethez* cimen (Budapest). 1898. a m. tud. akadémia állandó szótári bizottságot alakított, fő feladatául tűzvén ki a magyar nyelv szótára új kiadásának előkészítését. E bizottság Sz.-t elnökévé választotta s e minőségében egybeállította Melich János közreműködésével az eddigi magyar szótárak címszójegyzékét előkészületül a Magyar nyelv szótára új kiadásához (kézirat gyanánt megjelent 1899). A természettudományi társulat 1900 jan. 24-iki közgyülésén alapított triennális aranyérmet róla nevezte el.

Szimbirszk, orosz kormányzós., (1897) 1.549,461 lak. — *Sz. város*, ugyanakkor 43,298 lak.

Szimbolizmus (gör.), a modern irodalmi irányok egyike, melynek főképen Franciaországban akadtak hivei. A szimbolisták, kiket több tekintetben a *dekadensektől* alig lehet elválasztani, ellentétbe helyezkedtek a naturalistákkal. Meggyőződésük szerint a természet puszta leltározása nem meríti ki a művészet feladatait. Ennek következtében, közvetetlenül vagy közvetve a német romantikához csatlakozva, azt követelik a művésztől, hogy beleélje magát a természetbe. A naturalista művészet szerintük megfosztja a szellemet attól az örömtől, hogy alkotó erejét érezze, mert a dolgokat nevükön nevezi. A szimbolista művészet ellenben csak szuggerálni akarja őket, csak sejtetve jár el és bizonyos szimbolumokat nyujt, melyek nem keltenek világos fogalmakat, hanem csak lelki állapotokat támasztanak. Igy tehát első sorban lirikus jellege van s ahol átcsap az epika és a dráma terére, az álmok, látomások és mesék körében marad. Ez a sejthető irány, mely a szavak miként való hangzásának — gyakran az értelem rovására is — nagy fontosságot tulajdonít, különösen Franciaországban mondattani és verstani újításokat vont maga után. A legismertebb francia szimbolisták: Villiers de l'Isle Ádám, Verlaine Pál, Mallermé István, Moreas Jean (Le pélerin passioné), Regnier Henrik, Kahn Gusztáv, Villié-Griffon. A szimbolista dráma terén Maeterlinck Maurice belga iró aratott sikert. Németországban a szimbolizmusnak sok utánzója akadt, de kiválóbb tehetség nincs köztük. V. ö. *Huret*, Enquête sur l'évolution littéraire (Páris 1891); *Brunetière*, L'évolution de la poésie lyrique en France au XIX. siècle (2 köt., u. o. 1895).

Szimferopol, orosz város, (1897) 48,821 lak.

Szimmetrikus függvény. Az $\alpha_1, \alpha_2, \ldots, \alpha_n$ változók oly egész függvényét, amelynek értéke a változók minden értékrendszere mellett változatlan marad, hogy ha a változókat bármely módon felcseréljük egymással, Sz.-nek nevezzük. A Sz.-ekre legegyszerübb példákul szolgálhatnak a következők: $\alpha_1 \times \alpha_2 \times \ldots \times \alpha_n$, $\alpha_1 \ \alpha_2 \ldots \alpha_n$. Szimmetri-

kus alapfüggvényeknek nevezzük a $\Sigma \alpha_1$, $\Sigma \alpha_1 \alpha_2$, $\Sigma \alpha_1 \alpha_2 \alpha_3, \ldots$, $\Sigma \alpha_1 \alpha_2 \ldots \alpha_n$ Sz.-eket, amelyek közül általánosságban $\Sigma \alpha_1 \alpha_2 \ldots \alpha_k$ azt az összeget jelenti, amely származik, hogy ha az $\alpha_1, \alpha_2, \ldots, \alpha_n$ változókból az összes k-tagu ismétlés nélkül kombinációkat képezzük, azután minden egyes ilyen kombinációhoz tartozó α-kat megszorzunk egymással és végre a nyert szorzatokat összeadjuk. A Sz.-ek elméletének alaptétele szerint minden Sz. mint a szimmetrikus alapfüggvények racionális egész függvénye állítható elő.

Szin v. *falszin*, az építészetben a falnak külső (külső szin) vagy belső (belső szin) egy egyenes síkba eső fölülete. A falszinen a díszítés, párkányok, lábazat stb. kiugrást alkotnak.

Szinalbin (sinalbin), a fehér mustármagban található glikozida; képlete $C_{30}H_{44}N_2S_2O_{16}$. A Sz. apró kristályokból álló test, amelyből erjesztők (mirozin) hatására Sz. mustárolaj (szulfociánákrinil) C_7H_7ONCS, savanyu szinapinszulfát $(C_{16}H_{24}NO_5)HSO_4$ és cukor $C_6H_{12}O_6$ képződik; szerkezete tehát valószinüleg megegyezik a fekete mustármagban előforduló glikozida (l. *Mironsav*, XII. k.) szerkezetével. NU.

Szinállandóság, l. *Valódi szinek*.

Szinán, csausz és török történetiró. 1526. részt vett mint udvari csausz Szolimán szultán környezetében a magyarországi hadjáratban és jelen volt a mohácsi csatában. 1533. a szultán őt Khaireddin pasához és kalózfőnökhöz küldötte, aki a Földközi-tengeren V. Károly ellen harcolt. Khajreddin megbizásából megirta a pasa viselt dolgait; 1543. Rusztem pasa felszólítása folytán pedig a magyarországi hadjáratot irta meg, melyben mint hivatalos történetiró vett részt. Ez a szemtanu közvetlenségével irt munka ezen hadjárat forrásai között a legelső helyet foglalja el. Kiadta *Thury* József, Török történetirók (II. köt. 1896). M. L.

Szinászi *efendi*, l. *Török irodalom* (XVI. k. 334. old.).

Szinay *Gyula*, országgyülési képviselő, szül. Nagykágyán (Bihar) 1848. A gimnáziumot Nagyváradon és Debrecenben, a jogakadémiát Debrecenben végezte, majd Budapesten ügyvédi vizsgát tett. 1872. Hajdu-Hadház tiszti ügyészének, 1877. pedig Hajdu vármegye tiszti főügyészének választották s e tisztséget 12 esztendeig viselte. 1892 óta Hajdu-Böszörmény városát képviseli függetlenségi programmal. Egy ideig a Debrecen c. napilap szerkesztője volt.

Szin-ciang (Kan-szu, Szin-Kiang), Kanszunak, K.-i Turkesztánnak és a Tien-szan környékén fekvő vidéknek különböző részéből 1885. alakított khinai tartomány Dsungária, Mongolország, Kan-szu, az Altin-dag és Pamir közt, 1.390,000 km² ter., 1—1½ millió lak. A magas, sok helyen kopár és csaknem lakhatatlan hegyekkel takart tartomány három kerületre oszlik; ezek a kasgari (Khotan, Jarkand, Jangi-Hisszar és Kasgar járásokkal), az ak-szui, vagyis uen-szui (Ucs-Turfan, Akszu, Kucsa, Karasar járásokkal), és a csentii, vagyis csenszii (Barkul, Hami, Turfan és Urumci járásokkal). A kormányzó székhelye Urumci. V. ö. Organisation der Thieuschen-Länder, Zeitschrift der Berliner Geogr. Gesellschaft 1884 és 1885,

Szindon, a gör. egyházban neve annak a bő gyolcsingnek, amelyet a templomszentelés alkalmával a püspök a rendes egyházi ruhák fölé vesz magára. Jelenti ama gyolcsleplet, melybe az Úr teste volt takarva.

Szinesedés (chromismus v. chromatismus), a különben szintelen v. halaványnövényrészeknek élénk Sz.-e, p. a fehér virágu százszorszép, sőt a bükkfa levele is kertben megpirosodik. A kerti fák levelének ilyen Sz.-ét *szinváltozatnak* (XV. k.) is mondják.

Szines fotográfia, l. *Fotográfia*.

Szinészegyesület. A magyar Sz. és nyugdíjintézet célja — mint minden más Sz.-é — a magyar szinészek szövetkezése által a hazai szinügy rendezése, fölvirágoztatása, anyagi jólétének előmozdítása. Az egyesület és nyugdíjintézet tagjainak szerencsétlenség, elöregedés, betegség esetében vagy a szinészpályán eltöltött meghatározott évek után segélyt, nyugdíjat, özvegyeiknek, árváiknak pedig a lehetőségig segedelmet biztositani. Az egyesület tagjai: rendesek, pártolók és alapitók. Rendes tagok a szinigazgatók, művezetők, szavaló s éneklő szinészek és szinésznők, kardalnokok, kardalnoknők, karmesterek, táncosok, táncosnők, sugók, ügyelők és azon pénztárnokok, akik valaha mint szinészek már több évig működtek, végre azon egyesületi tagok nejei, kik nem működnek mint szinésznők, de férjeik fizetése után 2%-kal járulnak saját nyugdíjuk biztosítására az intézet pénztárához. Pártoló tagok, kik a kitűzött nemes cél előmozdítására tagdíjt vagy ennél önként felajánlott nagyobb összeget fizetnek évenkint. Alapító tagok, kik egyszer s mindenkorra legalább 40 forintot fizetnek az egyesület pénztárába. Nyugdíjra csak azon rendes tagok tarthatnak igényt, kik legalább 10 évig voltak az egyesület tagjai és ezen idő alatt pontosan befizették nyugdíjilletményüket. A nyugdíjazott tagok soha és sehol sem működhetnek. V. ö. Magyar Sz. és nyugdíjintézetnek alapszabályai (Budapest 1882, kiadta a Sz. központi igazgató tanácsa).

Szingai-cen, város, l. *Bamo* (II. k.).

Szi-ngan-fu, Sen-szi khinai tartomány fővárosa, 10 km.-nyire a Hoei-Honck, a Hoang-ho jobboldali mellékfolyójának jobb partjától, 500,000—1 millió lak., számos áruraktárral s igen élénk kereskedéssel, amelyet kedvező fekvésének köszönhet. A tiszta khinai módra épitett és erős falakkal körülfogott városban számos régi feliratot és rajzot őriznek, amelyek némelyike 2000 éves. Nagy érdekessége még a VIII. sz.-ból eredő khinai és sziriai nyelven készített fölirata, amelyből kitünik, hogy a nesztoriánus keresztények már azon időben Khinában éltek. Sz. a Han és a Thang-dinasztia korában a birodalomnak volt fővárosa. V. ö. *Richthofen*, Die geogr. Lage v. S. und seine Weltstellung (Petermanns Mitth. 1873, 38. old.).

Szingularitás (lat.). A *függvénytanban* az f(x) analitikai függvényre vonatkozólag az a hely szinguláris hely, ha $f(x)$ e hely környezetében nem fejthető ki az $(x-a)$ pozitiv egész hatvá-

nyai szerint haladó hatványsorba. Ellenkező esetben az *a* hely *rendes* hely. Ha valamely egyértékű f(x) függvényre vonatkozólag az *a* szinguláris helyhez található egy oly *m* egész szám, hogy az $(x-a)^m f(x)$ szorzatra vonatkozólag az *a* rendes hely, akkor *a*-t *lényegtelen* szinguláris helynek vagy *polusnak* mondjuk, ellenkező esetben *lényeges* Sz.-nak. KÜRSCH.

Szinigrin (sinigrin), a fekete mustármagban található glikozidának, a mironsavas káliumnak (l. *Mironsav*, XII. k.) helyesebb neve.

Szi-ning, Kanszu khinai tartomány egyik kerületének fő helye, a Sz.-ho jobb partján, 100 km.-nyire a Kuku-nortól, 60,000 lak., egykoron igen élénk kereskedéssel, amelyet a dungán lázadás Donkir felé terelt el. A magas falakkal környékezett városban számos rom emlékeztet máig is a fentemlített lázadásra.

Szinítés (kémia), l. *Redukció* (XIV. k.).

Szinkrómia (gör.), a milanói Turati gróf által feltalált, de titkolt eljárás, képeknek több szinben egyszerre való nyomására könyvsajtón. Az ilyen módon óránkint nyomható példányok számát 900-ra teszik. A nyomatok kifogástalanok.

Szinlelő, bakokra helyezett asztal, melyen a halakat nagyság szerint osztályozzák.

Szinlelt jogügyletek, l. *Aljogügyletek* (I. k.)

Szinnyei 1. *József* (idősb) irót 1899 máj. 5. a m. tud. akadémia levelező tagjává választotta.

2. *Sz. József* (ifjabb) nyelvész 1898 óta a m. tud. akadémia nyelvtudományi bizottságának elnöke. Újabb műve: *Középkori nyelvemlékeink olvasása* (akad. székfoglaló ért., Nyelvtud. Közl. 1897).

Szinovjev *Alexandrovics Iván*, orosz diplomata, szül. 1835. 1891. stockholmi rendkivüli követ és meghatalmazott miniszter, 1898 jan. pedig konstantinápolyi nagykövet lett.

Szinyei-Merse *Istvánt*, Sáros vármegye főispánját ezen állásától 1899 dec. 29. fölmentették.

Szirák (XV. k.), nagyközség, van járási székhelye, járásbirósága, telekkönyvi és adóhivatala.

Szir-Darja, 1887. alakított, Turkesztan orosz főkormányzósághoz tartozó kormányzóság, Szamarkand, Fergana, Turgai, Akmolinszk, Szemirjescsenszk, Bokhara, Khiva és az Aral-tó közt, 504,658 km² ter., (1897) 1.479,902 lak. *Felszine.* A DK-ÉNy-i irányt követő Sz. két részre osztja; ezek: Ny-on a Kizil-kum puszta és K-en egy hegyes vidék és két steppe: Mujum-Kum vagy Ak-Kum és a Kara-Kum. A Kizil-kum É-i része csupa futóhomok és igen sivatag; D-i részében a megkötött homok egyes területekkel váltakozik: itt emelkedik a Bukan-Tau nevü gránit-hegység is, amely csak kevés csúcsban emelkedik 1000 m.-nyi magasra. A tartománynak körülbelül $^1/_4$ részét takaró hegyes vidéket a Tien-sennek Ny-i végső ágai alkotják. Nagyobb hegyláncok itt a Sándorlánc, a Kara-tau, Talasz-tau, a Csotkal, a Namangan-lánc stb. A Mujum- és Kara-kum buckás steppek, amelyekben sok a kisebb-nagyobb sós és édes vizü tó. Sz. legnagyobb folyói: a Szir-darja; az Amur csak a határát érinti. A Szirnek számos mellékvize ki-kiszárad; nagyobbak a Csotkal és Pszkent összefolyásából keletkező Csircsik, az Arisz, a Karaicsik és a Maiden-til. Az Aral-tavon kivül Sz.-ban számos a kisebb tó; ilyenek a Kara-kum steppében a Khan-szultán, a Mujum-kumban a Till-kul, a Sza-mal-kul s a Billiukul; ezeken kivül sok a sós mocsár. Ámbár a tartomány nem szükölködik ásványországi kincsek nélkül, minő a szén, türkiz, az ezüstöt tartalmazó galen stb., a bányászatnak alig van nyoma. Az *éghajlat* erősen kontinentális. Az évi átlagos hőmérséklet 7 és 15° közt váltakozik; a legnagyobb szélsőségek pedig −27·7 és + 41·7°. Erdők csak a magas hegyeken vannak; a földmivelés pedig — a gyér esők miatt — csak ott ád a lakosoknak táplálékot, ahol a föld öntözhető. Az összes területnek 66%-a terméketlen, 33%-a legelő és csak 1%-a termőföld, amely a hegyek alján vagy a folyók mellett elszórva terül el. A búza, rozs és rizsen kivül különösen dohányféléket termelnek. A kuramai járásban sok gondot fordítanak az eperfákra is. A fő foglalkozási ág a részben nomád lakosság közt az állattenyésztés. Legnagyobb számmal tartanak kövérfarku juhot (4 millió körül), azonkivül lovat ($^1/_2$ millió), szarvasmarhát (0·4 milliót) és tevét (0·3 millió). A lakosok túlnyomó része kirgiz, akikkel együtt nomadizál néhány ezer turkomán és karakalpak. Az állandó lakóhelylyel bíróknak mintegy fele szart. a többi orosz, tadsik, özbég, kurama, akikhez járul még néhány hindu, persa, zsidó stb. Az ipar csak a tartomány szükségleteinek kielégítésére szolgál; ellenben a kereskedés elég élénk. Az összes utak középpontja a tartomány fővárosa *Taskend*. A legélénkebb karaván-út az, amely Kazalinszkból Petro-Alexandrovszkon keresztül Khivába vezet. Egész Turkesztánban Sz.-nak van a legtöbb iskolája, főképen Taskendban egész Turkesztán fővárosában. Járásai: Kurama, Csimkend, Aulie-Ata, Turkesztán, Perovszk, Kazalinszk és Amudarja.

Az oroszok állásfoglalása előtt Sz. területén nomád népek barangoltak, amelyek Közép-Ázsia különböző meghódítóinak voltak alávetve. Az oroszok az első megerősitett helyet, a most romban heverő Ramszkoiét, a kirgizek betöréseinek megakadályozására 1846. a Szir-darja torkolatában építették. 1853-ban ezen megerősített helyek számát megszaporították. Midőn pedig a khokandi khán az oroszok előnyomulásának útját akarta állani, Perovszki orosz generális rohammal vette be egyik várát, Ak-Mecsetet, 1861, 1862 és 1863. a hódítást Csernajev folytatta és 1865. Taskend elfoglalásával be is fejezte. 1867. ezen meghódított területek katonai kormányzóságát szervezték. 1875. Szerafsánt hozzácsatolták és Sz. néven kormányzósággá alakitották. 1887-ben Amu-darja kerületet az utóbbihoz csatolták, Khodsentet, Sz. eddigi részét pedig az újonnan alakított Szamarkand nevü tartományhoz csatolták. V. ö. *Petzholdt*, Umschau im russischen Turkestan in 1871 (Lipcse 1877); *Krahmer*, Russland in Mittel-Asien (Lipcse 1898); *Rohrbach* P., In Turan u. Armenien auf dem Pfade russischer Weltpolitik (Berlin 1898); *Krause*, Russia in Asia (London 1899); *Phibbs*, Visit to the Russians in Central Asia (u. o. 1899); *Skrime* és *Ross*, The heart of Asia (Philadelphia 1899). —zik.

Sziriai káka (növ.), l. *Iszapsás* (IX. k.).